

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ

ПОД ОБЩАТА РЕДАКЦИЯ НА
ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТА НА АКАДЕ-
МИЯТА НА НАУКИТЕ НА СССР

Ф. В. КОНСТАНТИНОВ

Превели от второто руско издание
И. СКОРЧЕВ, Л. МЛАДЕНОВ,
Р. БЪЧВАРОВА, Я. СТОЕВСКИ

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1955

**Академия наук СССР
Институт философии
ИСТОРИЧЕСКИЙ
МАТЕРИАЛИЗМ**

•
*Под общей редакцией
члена-корреспондента
Академии наук СССР
Ф. В. Константинова*

•
**Государственное издательство
политической литературы**

**Москва
1954**

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Предлаганата на вниманието на читателя книга „Исторически материализъм“ в първото си издание излезе през 1961 г. Двестахилядният тираж на книгата бързо се разпродаде. Това свидетелствуваше за назрялата нужда от учебно помагало, в което да се дава системно изложение на основите на историческия материализъм — марксистката наука за общите закони за развитието на обществото.

Първото издание на книгата бе подложено на обсъждане в печата и в специални заседания на катедрите на хуманитарните вузове, в събрания на преподавателите по марксистка философия и по основите на марксизма-ленинизма с участието на историци, икономисти и прависти.

При подготовката на второто издание на книгата авторите си се стремили да вземат под внимание всички ценни, правилни критически съждения и бележки, изказани в рецензиите и в събранията на преподавателите и научните работници. През време на обсъждането на книгата беше изказано пожелание от научната и педагогическата общественост до известна степен да се измени структурата на книгата, да се направи по-строго изложението по проблеми и да се намали — без да се накърни яснотата и достъпността на изложението — обемът на книгата. Това изискване е взето под внимание и в съответствие с това броят на главите на книгата и нейният общ обем бяха намалени.

Авторите на книгата, показвайки действието на общите социологически закони, същевременно са се стремили във всяка глава да покажат и своеобразието на закономерностите и на движещите сили, присъщи на социалистическото общество, където вече няма антаго-ни-

стични производствени отношения и анархия в производството, антагонизъм между класите, потискане на нациите. Обобщаваща характеристика на своеобразието на закономерностите и движещите сили на развитието на социалистическото общество е дадена в специални глави: „Движещи сили на развитието на социалистическото общество“ и „Закономерности на прехода от социализма към комунизма“.

Книгата „Исторически материализъм“ е написана от авторски колектив при Философския институт при Академията на науките в СССР. Първа, втора, трета, девета и десета глава, първите четири раздела на шеста глава и първите три раздела на единадесета глава са написани от член-кореспондента на Академията на науките на СССР професор Ф. В. Константинов. Пета глава, пети до девети раздел от шеста глава и четвърти раздел от единадесета глава са написани от доктора по философски науки Г. Е. Глезерман. Четвърта и осма глава са написани от член-кореспондента на Академията на науките на СССР професор М. Д. Камари. Седма глава е написана от професор Г. М. Гак. Дванадесета глава е написана от доктора по философски науки Ц. А. Степанян.

Опитът да се създадат учебни помагала, учебници по много научни дисциплини свидетелствува, че такива книги се създават с години, подобряват се, усъвършенствуват се от едно издание до друго. Подготвяйки второто издание на книгата като учебно помагало, авторите са се стремнили да отстранят недостатъците, неточностите и отделните грешки, които се съдържаха в първото издание на книгата „Исторически материализъм“.

Авторите молят читателите да изпращат своите критически отзиви за настоящото издание на книгата на адрес: Москва, Волхонка, 14, Институт философии Академии наук СССР.

Март 1954 г., Москва

Авторите

ПЪРВА ГЛАВА

ИСТОРИЧЕСКИЯТ МАТЕРИАЛИЗЪМ КАТО НАУКА

I. Предмет на историческия материализъм

Всяка наука има свой специален предмет за изследване. Така например политическата икономия изучава законите на развитието на общественно-производствените, т. е. икономическите отношения; правните науки изучават развитието на исторически определени форми на държавата и правото; езиковедството изучава езика като специфично обществено явление, законите на неговото развитие, неговата роля в обществения живот и т. и. А какъв е предметът, който се изучава от историческия материализъм?

Историческият материализъм е наука за общите закони на развитието на обществото. Поменатите по-горе обществени науки (политическата икономия, правните науки, езиковедството) изучават развитието на едни или други отделни страни на обществения живот, на определени явления и видове обществени отношения. Историческият материализъм за разлика от тези науки изучава законите на развитието на обществото като цяло, взаимодействието на всички страни на живота на обществото. Той дава отговори на въпросите: кое определя характера на обществения строй, от какво се обуславя развитието на обществото, преминаването от един обществен строй към друг, например преминаването от капитализма към социализма.

Историческият материализъм изследва общите закони на историческия процес и по това неговите задачи се различават от задачите на частните обществени науки и от задачите на гражданската история, която също има за задача да изучава всички страни на историята на обще-

ството, но да я изучава напълно конкретно и в хронологическа последователност по отделни страни и епохи.

Историческият материализъм дава единствено верния, научен отговор на най-общите, коренни теоретически и методологически въпроси на обществената наука, без изясняването на които няма възможност да се обясни правилно развитието на обществения живот изцяло и развитието на коя да е негова отделна страна.

В обществения живот ние наблюдаваме икономически, политически, идеологически явления. Съществува ли връзка между тези явления и какъв е характерът на тази връзка? Съществува ли в пъстрата, многообразна, сложна и противоречива смяна на историческите събития, в целия процес на развитие на обществото, вътрешно необходима връзка, закономерност, или пък в обществения живот за разлика от природата царят случайността, хаосът и произволът? Това е един от коренните въпроси на науката за обществото.

Човечеството е преминало дълъг и сложен път на развитие: от първобитнообщинния строй, през робството, феодализма и капитализма към социализма, който вече победи на една шеста част от земното кълбо — в СССР, и който се строи в страните на народната демокрация. Какви са коренните движещи сили на това постъпателно развитие?

Научен отговор на тези въпроси беше даден за пръв път от историческия материализъм — теорията, която посочи пътя към познаването на историята на обществото като единен закономерен процес, взет в неговата многостранчивост и противоречивост, и която дава възможност за правилно разбиране на съвременността и предвиждане на бъдещето.

Историческият материализъм представлява цялостна и стройна *научна теория*, която обяснява развитието на обществото, прехода от един обществен строй към друг. Същевременно той е единствено правилният, *научният метод* за изучаване на всички обществени явления и на историята на отделните страни и народи като цяло. Историческият материализъм е научен метод за всички клонове на общественото знание. Икономистът, правоведа, изкуствоведът, историкът не ще могат да се ориентират в многообразието на явленията на обществения живот, в историческите събития, ако не се

основават на теорията и метода на историческия материализъм; те не ще могат да видят зад случайностите историческата закономерност, зад частностите — цялото, зад дърветата — гората. Историческият материализъм дава на изследователя ръководна нишка за изследване, която осигурява възможността свободно и съзнателно да се движи в сложния лабиринт на историческите факти.

Историческият материализъм като наука за общите закони на развитието на обществото е една от съставните части на марксизма-ленинизма, той е научно-историческата основа на комунизма, теоретическа основа на политиката, стратегията и тактиката на работническата класа, на нейния революционен авангард — комунистическата партия. Историческият материализъм не е схема, не е сбор от абстрактни положения, принципи, които трябва само да се зазубрят; не, това е вечно жива, творчески развиваща се обществена *теория* и същевременно *метод* за познаване обществения живот и ръководство за действие.

За да бъдем съзнателни участници във великата историческа борба за мир, за демокрация, за комунизъм, трябва да знаем действителните причини и движещите сили на историческите събития, трябва да знаем законите на общественото развитие. Историческият материализъм дава знание за общите закони на развитието на обществото, възможност правилно да се ориентираме в историческите събития, да разберем техния смисъл, ясно да виждаме посоката на общественото развитие, историческите перспективи.

2. Създаването на историческия материализъм — най-великата революция в науката

Историческият материализъм възникна в 40-те години на XIX век, той е създаден от Маркс и Енгелс — великите учени и мислители, учители и вождове на работническата класа. Възникването на диалектическия и историческия материализъм означаваше най-велика революция в науката.

Историческият материализъм, както и марксизмът като цяло, не можеше да възникне в кое да е време, при какви да е условия. Той възникна закономерно като отражение

на потребностите на развитието на материалния живот на обществото и като резултат на цялото предшествуващо развитие на науката, включително и философията. А какви са историческите условия, които доведоха до възникване на марксизма?

Първо, към средата на XIX век противоречията на капитализма много се изостриха. Затова говореха не само периодичните промишлени кризи на свръхпроизводство в капиталистическите страни, но и изострянето на класовата борба. Производителните сили на капиталистическото общество влязоха в противоречие с капиталистическите производствени отношения и унищожаването на капиталистическите производствени отношения и заменяването им със социалистически ставаше все по-насъщна потребност за развитието на материалния живот на обществото.

Второ, заедно с капиталистическия начин на производство възникна и новата прогресивна класа — пролетариатът. В 40-те години на XIX век той се яви на историческата сцена като могъща, прогресивна политическа сила.

Докато при феодализма класовите отношения бяха скрити под булото на съсловните отношения, капитализмът упрости, разкри класовите отношения. Борбата на класите стана по-открита. Това направи възможно да се разбере тя научно като движеща сила на историята и да се изясни, че класите и тяхната борба се обуславят от икономическия строй на обществото. Ф. Енгелс пише: . . . „докато през всички предишни периоди изследването на тези движещи причини на историята е било почти невъзможно поради това, че са били заплетени и прикрити връзките на тези причини с техните последици, то в наше време тези връзки са се упростили до такава степен, че разрешаването на загадката е станало най-последно възможно. От въвеждането на едрата индустрия, т. е. поне от сключването на европейския мир през 1815 г., за никого в Англия вече не е било тайна, че там цялата политическа борба се е развивала около претенциите за господство на две класи: на земевладелската аристокрация (*landed aristocracy*) и на буржоазията (*middle class*). Във Франция с възвръщането на Бурбоните бива осъзнат същият факт; историците на периода на реставрацията, от Тиери до Гизо, Миние и Тиер, постоянно изтък-

пат този факт като ключ за разбирането на френската история от средновековието насам. А от 1830 г. насам като трети борец за господство в тези две страни е призната работническата класа, пролетариатът. Отношенията така са се упростили, че само ония, които умишлено затварят очите си, не виждат, че в борбата между тези три големи класи и в сблъскването на техните интереси се заключава движещата сила на съвременната история. . . .¹

Изпяващите материални потребности на прехода на обществото от капитализма към социализма, потребностите на класовата борба на пролетариата извикаха на живот марксизма. Но защо именно Германия от 40-те години на XIX век стана родина на марксизма и специално на историческия материализъм? Затова защото наприинамата по онова време в Германия буржоазнодемократическа революция трябваше да става при по-развити противоречия на капитализма, отколкото са ставали аналогичните революции в Англия и Франция. Германия от средата на XIX век беше капиталистически много по-развита страна от Англия през XVII век и Франция през XVIII век. В Германия имаше вече формиран се пролетариат, който пакотно претендираше за самостоятелна историческа роля в класовата борба и надигащата се революция. Пролетариатът в Германия беше изправен пред задачи, които истински налагаха да се разработят въпросите на революционната теория и тактика, да се изясни историческата роля на работническата класа както в буржоазната, така и в социалистическата революция. Именно по силата на това Германия стана родина на историческия материализъм и на марксизма изобщо, а пождовете на германския пролетариат Маркс и Енгелс станаха творци на обществената наука.

Съвсем не е случайно, а напълно закономерно, че творци на науката за обществото бяха идеолозите на работническата класа. Въпросът е в това, че откриването на природните закони изобщо става повече или по-малко гладко, тъй като откриването на тези закони не засяга интересите на реакционните класи. Другояче стои въпросът с откриването на законите на развитието на обще-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. II, 1952, стр. 373—374 [Бълг. изд., 1951, стр. 445—446].

ството. Много от тези закони засягат интересите на реакционните сили. Затова реакционните сили бясно се съпротивяват на откритието и толкова повече на използването на законите на развитието на обществото, които засягат техните интереси.

Инициатор и знаменосец на откриването на законите на развитието на обществото може да бъде само прогресивна класа в лицето на своите идеолози, класа, която не е заинтересована в увековечаването на стария, отживяващ обществен строй и смело гледа в бъдещето. Обществената наука можеше да бъде създадена и бе създадена само от идеолозите на пролетариата като класа последователно и докрай революционна, заинтересована от унищожаването на всички форми на експлоатация на човек от човека. В това се състои обяснението на въпроса, защо истинската наука за законите на развитието на обществото не можеше да бъде създадена от идеолозите на буржоазията, да не говорим за идеолозите на робовладелците и феодалите.

Сравнението на резултатите от развитието на естествознанието и познанията за обществото, постигнати към момента на появяването на марксизма, напълно потвърждава това. Действително, в естествознанието към средата на XIX век бяха постигнати огромни успехи. Науката изтласкваше последователно идеализма и религията от всички изучавани области на природата. Философският материализъм от XVII и XVIII в., основавайки се върху данните на природните науки, даваше материалистическо обяснение на природата, изхождайки от самата нея.

Що се отнася до обществените, историческите явления, то в тази област до Маркс абсолютно господствуваше идеализмът. Без да говорим дори за привържениците на господстващия в капиталистическото общество философски идеализъм и религията, даже такива прогресивни за времето си мислители, като английските и френските материалисти от XVII и XVIII в. или германският материалист от 40-те години на XIX в. Лудвиг Фойербах, в обясняването на явленията на обществения живот, на историята на обществото, стояха на позициите на идеализма. Теолозите и философите-идеалисти, буржоазните социолози и историци, всички идеолози на феодалната аристокрация, на едрата и дребната буржоазия смятаха, че съзнанието, разумът, политическите, нравстве-

ните, религиозните и други идеи и принципи са главната, определящата движеща сила в развитието на обществото.

В природата, както е известно, действуват слепи, стихийни сили. В обществото действуват хората, надарени с разум, съзнание, воля. Идеалистите правят от този факт лъжлив извод, твърдейки, че ако в природата господствува закономерност, необходимост, то в историята на обществото, напротив, господствувала свободата на волята; ако смината на деня с нощта, годишните времена, изменението на времето и други природни явления не зависят от волята и съзнанието на хората, то историческите събития се определяли от съзнателната дейност и воля на хората, на историческите дейци, вождове, герои, пълководци, управници, крале. Мисията управляват света и определят хода на историята, твърдяха буржоазните просветители.

В очите на историците и социолозите-идеалисти историята на човешкото общество се превръщала във верига от случайности, в хаос от грешки, безсмислени насилия и заблуди. Цели исторически епохи, например средновековието, били разглеждани като резултат от заблуждението на ума, като следствие от невежеството и суеверието на хората или като резултат от грубите нрави и лошото законодателство. Вместо да обясняват обществените идеи, политическите възгледи и теории, политическите и други обществени учреждения с развитието на условията на материалния живот на обществото, идеалистите обясняват цялата история на обществото, изхождайки от съзнанието на хората, от философските, политическите и други идеи и теории. Идеалистите смятат, че не общественото битие, не материалният обществен живот поражда определено обществено съзнание, а, напротив, общественото съзнание поражда и обуславя обществения живот, общественото битие.

За да се създаде научно разбиране на историята, на обществения живот, необходимо беше идеализмът да бъде подложен на всестранна критика и да бъде изгонен от последното му убежище, т. е. от историческата област. Това именно беше осъществено от Маркс и Енгелс.

Основните пороци на идеалистическия възглед върху обществения живот, върху историята са следните.

Първо, историците и социолозите-идеалисти при изучаването на историята на обществения живот разглеждат само идейните мотиви на дейността на хората, без да из-

следват от какво се предизвикват и обуславят тези мотиви. Идеалистите, следователно, се спират само на повърхността на явленията в обществения живот, на повърхността на историческия процес, те не са в състояние да проникнат в същността на явленията, да разкрият дълбоките материални причини на изучаваните явления.

Второ, идеалистите метафизически противопоставят обществото на природата, виждат пропаст между тях. Те игнорират факта, че обществото все пак е част, макар и специфична, от природата, че не само явленията в природата, но и обществените явления са подчинени на действието на обективни закони, независещи от съзнанието и волята на хората.

Историците и социолозите до Маркс виждаха и описваха само случайните, външните връзки на историческите събития, на обществените явления. В най-добрия случай те можеха да представят отделни страни на историческия процес, да натрупат откъслечен фактически материал, но не можеха да дадат истинска наука за обществото и законите на неговото развитие.

Трето, за социалистическите теории и историсграфията преди Маркс беше характерно игнорирането на решаващата роля на народните маси в историята, свеждането на историята на обществото до история на великите хора, царе, крале, пълководци. Що се отнася до масите, до народа, към тях идеалистите се отнасят с пренебрежение, разглеждат ги като пасивна, застояла, инертна „материя“, която уж се раздвижва само под действието на „духа“, идеите и забележителните личности.

Погрешните, идеалистическите възгледи върху обществото, върху историята, които съществуваха преди възникването на историческия материализъм, се обуславяха от класовото положение, класовата ограниченост на социолозите и историците. Изразявайки интересите на своята класа, буржоазните идеолози чрез идеалистически умувания дезориентират масите. Те дават изопачена картина на обществения живот, изопачено обяснение на събитията, мизерията и другите бедствия на трудещите се от капиталистическите страни. Обявявайки се против класовата борба на пролетариата за изменение на икономическите и политическите условия на живота на обществото, идеалистите се стремят да създадат илюзията, че било възможно да се изменят условията на живота чрез мо-

рално самоусъвършенствуване. Идеализмът служи на експлоататорските класи, обричайки прогресивните сили на обществото, трудещите се, работническата класа на политическа пасивност. Всестранната унищожаваша критика на идеализма беше необходимо условие за революционния преврат, извършен от Маркс и Енгелс в науката.

Идеолозите на буржоазията не бяха в състояние да създадат истинска наука за обществото. Все пак под влиянието на историческите събития, под въздействието на историческите факти най-сериозните и далновидните от тях бяха принудени да се отнесат критически към наивните, повърхностните субективно-идеалистически възгледи. Прогресивните буржоазни мислителци, както и социалистите-утописти от XVIII и XIX в. изказаха редица научни положения и догадки, върху които можеха да се основават и се основаваха Маркс и Енгелс. Така например френският просветител-материалист от XVIII в. Хелвещий изказа положението за значението на околната среда и обстоятелства за възпитанието на хората. Русо изказа генералната догадка за ролята на железните оръдия на труда и на земеделието в произхода на неравенството между хората. Социалистът-утопист Сен-Симон обясняваше френските революции през XVIII век като резултат от класовата борба на третото съсловие против феодалното дворянство. Някои историци във Франция и Англия в първата четвърт на XIX в., изучавайки събитията през епохата на феодализма, и също и английската революция през XVII в. и френската революция през XVIII в., се опитваха да ги обяснят от гледна точка на класовата борба. Смит и Рикардо направиха опит да дадат анализ на икономическите основи на класовото деление на буржоазното общество. Германският философ-идеалист Хегел се опитваше да представи историята на човечеството като необходим, развиващ се, прогресивен и противоречив процес, в основата на този процес, според Хегел, лежи развитието на замисления „световен дух“. Хегел подменяше действителната връзка между историческите явления с измислената връзка, внесена от областта на неговата философия, той мистифицираше реалната закономерност. Въпреки това Хегел подложи на критика субективисткия възглед върху историята и се опитваше да намери по-дълбоки причини на историческите събития от мненията,

целите и волята на едни или други исторически личности.

Разглеждайки сложния и закономерен процес на възникването на обществената наука, В. И. Ленин пише:

„Тъй като тази наука са я строили, първо, икономистите-класици, откривайки закона за стойността и основното деление на обществото на класи — тъй като тази наука са я обогатявали по-нататък, във връзка с тях, просветителите от XVIII век чрез борба срещу феодализма и попщината, — тъй като тази наука са я движили напред, въпреки реакционните си възгледи, историците и философите от началото на XIX в., като са разяснявали още по-нататък въпроса за класовата борба, развивали са диалектическия метод и са го прилагали или са започнали да го прилагат към обществения живот — то марксизмът, който направи редица грамадни крачки напред именно по този път, е *висше развитие* на цялата историческа и икономическа и философска наука на Европа.“¹

Колко създаването на материалистическия възглед върху историята е отговаряло на назрелите потребности показва фактът, че важни крачки към изработването на този възглед са направили независимо от Маркс и Енгелс прогресивните мислители в Русия от средата на XIX в. — революционните демократи Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов. Те внесоха забележителен принос в подготовката на създаването на обществената наука. Те поставяха въпроса за закономерността на историческия процес и критикуваха субективизма и волунтаризма, приближиха се до правилното поставяне на въпроси като ролята на народните маси и на личността в историята, даваха материалистическо обяснение на отделни страни на обществения живот, като посочваха класовия характер на философията, литературата, изкуството, опитваха се да изведат възгледите на хората от условията на техния живот. Те подчертаваха, че общественият живот се изменя и развива чрез противоречията и борбата на разните обществени сили, чрез революции. Но и посочените руски революционни мислители, бидейки материалисти в обяснението на природата, си оставаха изобщо, въпреки своите отделни гениални догадки и правилни положения, идеалисти в обяснението на обществения живот; те считаха, че ходът на историята се определя в последна сметка от прогреса на знанията, от разпространението на

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 184 [Бълг. изд., стр. 203—204].

просветата сред народа. Като идеолози на революционното селячество те не можаха да създадат наука за законите на развитието на обществото.

За да се създаде историческият материализъм, трябваше да се разбие идеализмът във всички негови форми, както и да се преодолее ограничеността, едностранчивостта, непоследователността и съзерцателността на стария, домарксовия материализъм и да се създаде по-висока, последователно научна форма на материализма, т. е. диалектическият материализъм. Това именно беше осъществено от Маркс и Енгелс чрез обобщаване всички постижения на естествознанието и чрез обобщаване всемирно-историческата практика на човечеството, особено революционната практика на пролетариата.

Създавайки диалектическия материализъм, Маркс и Енгелс се основаваха на стария материализъм, особено на материализма на французите от XVIII в. и на Фойербах, и запазиха неговото основно зърно, т. е. материалистическото разрешение на въпроса за отношението на духа към природата, на съзнанието — към материята. Маркс и Енгелс развиха основните положения на стария материализъм и създадоха нова философска теория — диалектическия материализъм, научния мироглед на марксистката партия на работническата класа. Маркс и Енгелс създадоха материалистическата диалектика, която е право противоположна на идеалистическата диалектика на Хегел, при което те използвана рационалното зърно, което се съдържаше под мистичната обвивка в диалектиката на Хегел. Материалистическата диалектика като научен метод на марксизма е докрай критична и революционна.

Маркс и Енгелс разпростряха положенията на диалектическия материализъм върху познаването на обществото, приложиха ги към изучаването на обществения живот, към обяснението на историята на обществото, създадоха историческия материализъм. Прилагането на положенията на диалектическия материализъм върху познаването на обществото даде възможност да се разреши правилно основният въпрос на обществената наука — въпросът за отношението на общественото битие (т. е. материалния живот на обществото и преди всичко икономическите отношения) и на общественото съзнание и позволи да се обясни историята като строго закономерен процес.

В проливноположност на всички идеалистически учения, обясняващи общественото битие с общественото съзнание, историческият материализъм обясни общественото съзнание с общественото битие, с условията на материалния живот на обществото. Обществено битие определя общественото съзнание — ето основното, крайъгълно положение на историческия материализъм. Диалектико-материалистическият подход към изучаване на обществото даде възможност да се разберат обществените явления в тяхната вътрешна връзка и взаимна обусловеност, в тяхното противоречиво движение и развитие. Историческият материализъм даде възможност да се разбере историята на човечеството като процес на прогресивното, постъпателното развитие, вървящо от низшите обществени форми към висшите чрез възникващите и разрешавани противоречия, чрез борба на новите, напредничави обществени сили против старите, реакционни, отживяващи сили, чрез социални революции.

Създаването на историческия материализъм от Маркс и Енгелс е най-велико завоевание на научната мисъл, революционен преврат в науката, в разбирането на историята на обществото. Маркс даде гениална характеристика на същността, на основните положения на историческия материализъм в известния „Предговор“ към своята книга „Към критиката на политическата икономия“. Ето тази характеристика:

„В общественото производство на своя живот хората влизат в определени, необходими, независещи от тяхната воля отношения, производствени отношения, които отговарят на определено стъпало от развитието на техните материални производителни сили. Съвкупността на тези производствени отношения образува икономическата структура на обществото, реалната основа, върху която се издига една правна и политическа надстройка и на която отговарят определени обществени форми на съзнанието. Начинът на производството на материалния живот обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а, напротив, тяхното обществено битие определя съзнанието им. На известно стъпало от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите про-

изводствени отношения или — което е само юридически израз на същото — с онези отношения на собственост, в границите на които те са се движели дотогава. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на социална революция. С изменението на икономическата основа настъпва по-бавен или по-бърз преврат в цялата огромна надстройка. При разглеждането на такива преврати трябва винаги да се прави разлика между материалния преврат в икономическите условия на производството, който може да се установи с точността на природните науки, и правните, политическите, религиозните, художествените или философските, накъсо, идеологическите форми, в които хората осъзнават този конфликт и го разрешават с борба. Както за един индивид не може да се съди по това, което той сам мисли за себе си, също така за една епоха на преврати не може да се съди по нейното съзнание, а, напротив, това съзнание трябва да се обясни въз основа на противоречията на материалния живот, въз основа на съществуващия конфликт между обществените производителни сили и производствените отношения. Никога една обществена формация не загива, преди да са се развили всички производителни сили, за които тя дава достатъчно простор, а нови, по-висши производствени отношения не настъпват никога преди материалните условия за съществуването на същите да са узрели в недрата на самото старо общество. Ето защо човечеството си поставя винаги само такива задачи, които може да реши, защото при по-внимателно разглеждане винаги ще се окаже, че самата задача изниква само там, където материалните условия за нейното разрешение са вече налице или най-малко се намират в процеса на своето образуване.“¹

3. Законите на развитието на обществото, техният обективен характер

Докато историците и социолозите виждаха главната причина на общественото развитие в изменението на идеите и в дейността на едни или други забележителни

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, Госполитиздат, 1952, стр. 322 [Бълг. изд., 1950, стр. 408—409].

личности, невъзможно беше да се открие *закономерността*, необходимата вътрешна връзка в развитието на обществения живот: пред погледа на тези социолози историята се явяваше като проява на безбройни човешки стремежи и действия, които се преплитат и се сблъскват помежду си, с една дума, като проява на безброй случайности. Но науката е враг на случайностите: задачата на науката е да открие зад безбройните действителни и привидни случайности вътрешната необходима връзка, закономерността на явленията.

Буржоазните просветители от XVIII в. са смятали феодализма за историческо заблуждение, движение назад в сравнение с античността, защото те са разглеждали феодализма метафизически, а не диалектически: те са разглеждали феодализма откъснато от породилите го обективни исторически условия. От гледна точка на условията във Франция през XVIII в. или в Русия през XIX в. феодално-крепостният строй стана отживяло, противоестественно, „неразумно“ явление. Но в условията на средните векове за народите на цяла Европа, както и за другите народи на земното кълбо, които са се намирали на същия стадий на развитие, феодализмът е бил необходимо, закономерно, прогресивно, а значи и „разумно“ явление.

Буржоазните социолози и политици обявиха за случайно и противоестественно такова закономерно и исторически необходимо събитие като Великата Октомврийска социалистическа революция в Русия. На какво основание отричат те закономерността на това събитие? Разбира се, само на това основание, че Великата Октомврийска революция и роденият от нея съветски социалистически обществен и държавен строй противоречат на интересите на буржоазията и на понятията на нейните идеолози за „нормален“, „естествен“ обществен строй.

Такива закономерни събития като победата на антиимпериалистическата и антифеодална революция в Китай, като възникването на строя на народната демокрация в редица страни на Европа се преценяват от реакционните дейци на капиталистическите страни, в това число и от лидерите на десните социалисти, като противоестествени, „ненормални“ явления. Защо? Само защото тези велики исторически събития нанесоха нов съкрушителен удар върху империализма и предвещават

гибелта на капитализма във всички страни. Причината за такова отношение е класовата слепота на идеолозите на буржоазията, техният страх пред предстоящото сгромолясване на цялата капиталистическа система и тържеството на социализма, класовите интереси на буржоазията, която се стреми на всяка цена да запази своето господство и да опорочи, да омаловажи значението на всичко ново, прогресивно, революционно. Но колкото и да беснеят идеолозите на империалистическата реакция по повод на тези събития, гибелта на капитализма и победата на социализма са също толкова неизбежни и закономерни, колкото и това, че след нощта идва утро, след зимата — пролет и лято.

Всяко обществено явление, учи историческият материализъм, трябва да бъде разглеждано във връзка с условията, в които е възникнало това явление. Всичко зависи от условията, мястото и времето.

„Целият дух на марксизма, цялата негова система изисква всяка установка да се разглежда само (α) исторически; (β) само във връзка с други; (γ) само във връзка с конкретния опит на историята.“¹

Само конкретният, историческият подход към обществените явления прави възможно познаването на вътрешно-необходимите връзки, закономерностите в развитието на обществото.

Връзките между явленията са многообразни: има връзки външни, единични, случайни, а има връзки вътрешни, всеобщи, необходими, устойчиви, повтарящи се, съществени. Природните закони или законите на развитието на обществото, откривани от науката, изразяват вътрешните, необходимите, всеобщите, повтарящите се, относително устойчивите връзки и зависимости между явленията, такива връзки и отношения, които произтичат от същността, от природата на дадени явления и процеси.

Така например съществуването в капиталистическото общество на антагонистически, враждебни помежду си класи — пролетариата и буржоазията — и тяхната борба не е случайно, а необходимо, неизбежно явление, обусловено от същността, от природата на капиталистическия начин на производство. Това е закон на развитието на капитализма. А от същността, от природата на социалистическия начин на производство произтича отсъствието

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 35, стр. 200 [Бълг. изд., стр. 230].

на враждебни една на друга класи в социалистическото общество. Дружестките отношения между работническата класа и селячеството са закон на развитието на социалистическото общество.

Историята показва, че възникването и развитието на обществените процеси се определя не от случайни, външни връзки на тези явления, а от техните вътрешни, необходими връзки. Националноосвободителните движения, социалните революции, класовата борба, войните, смяната на едни обществени формации с други — всички тези явления съвсем не са случайни, както се опитват да ги представят буржоазните социолози, а строго закономерни, произтичащи от развитието на условията на материалния живот на обществото.

Капитализмът смени феодализма не случайно, а необходимо, закономерно. Неговото възникване необходимо се предизвикваше от определени материални условия, условия на икономическото развитие. Социализмът днес сменява капитализма също тъй не случайно, а закономерно, необходимо.

Обществото от гледището на буржоазните социолози представлява механически сбор от индивиди. Но това не е вярно. *Обществото* — това е продукт на взаимодействието на хората, това е определена система на отношения между хората и преди всичко на техните производствени отношения, които съставляват основата на обществото, неговата *база*. Между явленията на обществения живот съществува органическа връзка. Тази вътрешна, необходима, устойчива връзка и обусловеност на явленията на обществения живот представлява именно закономерност на обществения живот, *закономерност на развитието на обществото*.

Законите на общественото развитие (както и природните закони) изразяват реалната, *обективната* връзка на явленията, съществуваща независимо от волята и съзнанието на хората. Тези закони досега, до социализма, действуват предимно стихийно, както и природните закони. Така законът за стойността в обществата, където продуктите на труда вземат формата на стока, действуват независимо от това, дали тези хора съзнават това или не, дали искат да се съобразяват с този закон или не. Законът за стойността и другите икономически закони проявяват своето действие при капитализма като стихийна сила.

Историческият материализъм разглежда общественото развитие като естественоисторически процес. Това означава, първо, че общественото развитие е подчинено на необходимостта, на закономерността. Второ, това означава, че законите, които определят развитието на обществото, съществуват реално, обективно, независимо от волята и съзнанието и определят волята и съзнанието, а също и обществения живот и дейност на хората.

Хората не могат да отменят, да унищожат, да преобразуват законите на природата, както и законите на развитието на обществото. „Хората могат да открият тези закони, да ги опознаят, да ги изучат, да ги имат предвид при своите действия, да ги използват в интерес на обществото, но те не могат да ги изменят или отменят. Нещо повече, те не могат да сформират или създават нови закони на науката.“¹

Става ли дума за капиталистическото общество, икономическото развитие на което става стихийно, или за социалистическото общество, което се развива планомерно — това развитие и тук, и там става върху основата на обективни закони, които не зависят от волята и съзнанието на хората. Така например обективният характер на икономическите закони на капиталистическото общество проличава и в периодическите кризи в капиталистическото производство и в увеличаването, задълбочаването и изострянето на всички противоречия на капитализма. Капиталистите биха искали разцвет, не биха искали кризи и изостряне на противоречията, но това е обективен, независещ от тяхната воля икономически закон на капиталистическото общество.

Извършвайки социалистическата революция и изграждайки социалистическото общество, работническата класа в Русия под ръководството на комунистическата партия се опираше върху обективни закони: върху икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили и върху други закони на икономическото развитие, а също тъй и върху законите на класовата борба и революцията.

¹ *И. Сталин, Економически проблеми социализма в СССР, стр. 4 [Бълг. изд., 1954, стр. 4].*

Знанието на обективните закони дава възможност да се предвижда посоката на развитието и плодотворно, успешно да се действува в интерес на обществото.

Отричането на обективните закони на развитието на обществото е идеализъм и означава отказване от обществената наука. Същевременно отричането на обективните закони на обществените явления означава отказване от възможността да се предвижда ходът на събитията, отричане възможността да се влияе върху хода на събитията въз основа на научно предвиждане, отричане възможността върху основата на овладяване научните закони да се управлява ходът на събитията.

Игнорирането на обществените закони от хората винаги си отмъщава. Ония, които действуват въпреки обективните закони, въпреки обективната насока на историческото развитие, не постигат своите цели, провалят се. Такава е съдбата на есерите и меншевиките в Русия, които не поискаха да се съобразяват с необходимостта на пролетарската революция и диктатурата на пролетариата. Такава е съдбата на троцкистите, които отричаха възможността социализмът да победи в СССР. Такъв е провалът на американските, английските, френските и други империалисти, които замислиха да задушат Съветска Русия в 1918—1920 г. Такава е съдбата на хитлеризма, който се опита да пороби или унищожи Съветския Съюз и да установи световно господство на фашистка Германия. Неизбежно ще се провали и налудничавата политика на американските империалисти, които се стремят да установят своето господство над света, да върнат назад колелото на историята.

Силата на марксистките партии е в това, че те в своята практическа дейност, в борбата за комунизъм се основават върху законите на общественото развитие, върху знанието на тези закони и тяхното съзнателно използване в интерес на народа.

Подобно на законите на природата законите на развитието на обществото изразяват относително устойчивото в отношенията между явленията, онова, което се повтаря с определена правилност, с необходима последователност при наличността на дадени обективни условия. Там, където съществуват определени причини, те неизбежно предизвикват определени следствия. Например определен икономически строй necessarily поражда определени явле-

ния. *Капиталистическият икономически строй неизбежно предизвиква икономически кризи, безработица, мизерия на масите, войни. За да се отстранят следствията, трябва да се отстрани причината, която ги поражда. За да се отстрани безработицата, мизерията на масите, кризите на свръхпроизводство, империалистическите войни, трябва да се унищожи капитализмът.

Буржоазните социолози и историци от втората половина на XIX в. и XX в. като Х. Г. Рикерт, В. Винделбанд, М. Вебер, Е. Майер, Г. Шулц в Германия, Б. Ръсел, К. Федерн, Дж. Тривелиан в Англия, Д. Дюи, Е. Богардус, Е. Рос и техните привърженици в САЩ — с досадна настойчивост отричаха и отричат съществуването на обективна закономерност в историята. Те метафизически и идеалистически противопоставят общественно-историческите събития на природните явления и твърдят, че за разлика от природните явления, които редовно се повтарят, обществените явления носели само индивидуален характер, не се повтаряли. Гръко-персийските войни, битката при Аустерлиц или при Полтава, казват тези социолози, са били веднъж и никога повече не ще се повторят; следователно тук не може да се говори за закон, защото законът е израз на общото, т. е. на онова, което се повтаря, което става винаги и навсякъде с определена последователност.¹

Опитите на буржоазните социолози да противопоставят обществото на природата с цел да защитят идеалистическото разбиране на историята и да „обосноват“ отричането на обективните закони на развитие на обществото са напълно антинаучни и реакционни. Обществото е висшето звено в общата верига на развитието на материалния свят. То представлява специфична част от материалния свят със свои специални, само на него присъщи закони на движението, на развитието. Но въпреки качествената разлика между обществените явления и природните явления, те също тъй са подчинени на обективна закономерност.

И в природата, както и в обществото, няма абсолютно тъждествени явления. Няма два листа или две животни от даден вид, които да са абсолютно тъждествени един на друг. Но това съвсем не пречи на естествоизпита-

---

¹ Немският историк Едуард Майер пише: „Занимавайки се отдавна с история, аз не намерих нито един исторически закон и не видях някой да е намерил такъв“.

телите да ги отнасят към определен вид животни и растения. Същото е и в обществото. Разбира се, капитализмът се е развивал в САЩ малко по-другояче, отколкото в Англия, в Япония по-другояче, отколкото във Франция; всяка страна има известни своеобразни черти, особености, които се обясняват с различните исторически условия на нейното развитие. Но въпреки някои особености и своеобразия, тези страни имат помежду си нещо общо в коренното, в главното, което дава основание те да бъдат отнесени към една обществено-икономическа формация, именно *капиталистическата*.

Капиталистическото общество е възникнало в различните страни не едновременно. Но с възникването на буржоазията навсякъде, във всички страни се е развивала класова борба между буржоазията и дворянството за политическо господство. Във всички най-важни капиталистически страни тази класова борба се е завършвала с антифеодална революция. Така беше в XVII в. в Англия, в XVIII в. във Франция, в 1848 г. в Германия. Всяка една от тези революции имаше своеобразни неповторими черти. Но всички те бяха *антифеодални, буржоазни революции*.

Навсякъде, където възниква капитализъм, неизбежно расте богатството на единия полюс и мизерията на другия, неизбежно се развива класовата борба на пролетариата против буржоазията. Такъв е законът на капитализма. Навсякъде, където се изострят противоречията между пролетариата и буржоазията, расте сред работническата класа влиянието на идеите на марксизма-ленинизма, влиянието на марксистките партии. „Тук не става въпрос за високата или по-ниската степен на развитието на обществените антагонизми, които изникват от естествените закони на капиталистическото производство. Става въпрос за *самите тези закони, за тенденциите*, които действуват и се налагат с желязна необходимост.“¹

Марксизмът учи, че страните, които икономически и политически са по-развити, показват на по-малко развитите страни картината на тяхното бъдеще. В нашата епоха СССР и страните на народната демокрация показват бъдещето на всички капиталистически страни в света.

Следователно не само в природата, но и в обществения живот съществува повтораемост като една от най-важ-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, стр. 410 [Бълг. изд., 1950, стр. 516].

ните черти на всяка, включително и на общественно-историческата закономерност.

Има ли в обществото неповторими, индивидуални явления? Разбира се, има. Аристотел е неповторим. Старогръцкото изкуство, основано върху митологията, е неповторимо. Но колкото и своеобразни и индивидуални да са те, и философията на Аристотел, и старогръцкото изкуство са подчинени на закономерностите на развитието на обществото. Философските и общественно-политическите възгледи на Аристотел са били породени от условията на неговото време, от обществените отношения на неговата епоха. Същото важи за старогръцкото изкуство, което има за своя идейна основа и арсенал старогръцката митология: възникването му не би било възможно например във века на парата и електричеството.

И така ние виждаме, че въпреки своеобразието на общественно-историческите явления в сравнение с природните явления, в обществото, в историята, както и в природата, господствува обективна закономерност на явленията.

Буржоазните социолози, историци и публицисти отричат обективните закони на историята на обществото, защото така им диктува страхът пред неумолимата историческа необходимост. Идеолозите на буржоазията не могат да признаят историческата неизбежност на гибелта на капитализма и тържеството на силите на социализма! А техните софизми, които отричат закономерността на развитието на обществото, имат за цел да подкопаят увереността на работническата класа в победата на социализма, увереността във възможността да се предвижда ходът на събитията и съзнателно да се преобразува обществото.

Ако е недопустимо абсолютно да се противопоставя обществото на природата, както вършат това метафизиците и идеалистите, то също тъй недопустимо е и механистичното отъждествяване на природните и обществените явления. Между това буржоазната социология или метафизически противопоставя обществото на природата, или, напротив, отъждествява законите на общественото развитие със законите на развитието на природата, търси отговор на социалните, историческите въпроси в уж неизменната, вечната биологична природа на човека. Докато *субективистическите* теории се опитват да откъснат обществото от природата, да изкопаят пропаст между тях, биологическите

или другите *натуралистически* теории се опитват да отъждествят обществените явления с природните: с биологическите, физическите, механическите, да пренесат върху обществото законите на биологията, физиката, механиката. По такъв начин те се стремят да оправдаят капитализма и обявяват всички негови язви и пороци — мизерията на трудещите се, безработицата и др. т. — за неотстраним резултат на вечните природни закони.

В съвременната реакционна буржоазна социология и политическа икономия са разпространени тъй нареченият *социален дарвинизъм*, *расизмът* и *неомалтусианството*. Социалните дарвинисти механически разпростират върху обществото. Дарвиновата формула „борба за съществуване“. Социалните дарвинисти и расистите наричат мизерията на масите, империалистическите войни и колониалното потисничество „борба за съществуване“, обявяват ги за естествен биологичен закон, за борба на „висшите“ раси против „низшите“. Тези налудничави псевдонаучни, реакционни теории са също тъй далеч от науката както небето от земята. Критикувайки един от съчинителите на биологичните теории — Ф. Ланге, автор на книгата „За работническия въпрос“, Маркс иронично пише: „... Ланге е направил велико откритие. Цялата история може да се подведе под един единствен велик природен закон. Тоя природен закон се състои във *фразата* „struggle for life“, „борба за съществуване“ [изразът на Дарвин в тая му употреба се превръща в празна фраза], а съдържанието на тая фраза е Малтусовият закон за населението, или, по-вярно, за свръхнаселението. Следователно, вместо да се анализира тая „struggle for life“, както тя исторически се е проявявала в различните обществени форми, не остава нищо друго, освен да се превръща всяка конкретна борба във фразата „struggle for life“, а тая фраза — в Малтусовата „фантазия за населението“! Не може да не се признае, че това е твърде убедителен метод за надутото, да-ващо си вид на научно, високопарно невежество и за ленивостта на мисълта.“¹

Движението на обществото е подчинено на свои собствени закони, които не могат да бъдат сведени към природните закони. Животните се ползват в готов вид от онова, което природата е произвела без тяхно участие. А човек

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранииъе писъма, 1953, стр. 239 [Бълг. изд., 1952, стр. 268].

чрез труда си изменя природата, подчинява я на своята власт, произвежда това, което самата природа не създава. Животните в борбата си с околната природа се ползват само от своите естествени органи, докато човек се ползва от създадените от него оръдия за производство. Развитието на животните се свежда към развитието на техните естествени органи, докато развитието на човешкото общество е свързано преди всичко с развитието на производителните сили.

Затова природните закони не могат да се пренасят върху обществото, понятията на физиката и биологията — върху явленията на обществения живот, както са правели например Огюст Конт, Херберт Спенсер и след тях други позитивисти, идеалисти и механисти (като А. А. Богданов и др.).

Марксизмът разобличава всички опити да се пренесат понятията на естествознанието в областта на обществените науки като реакционни, антинаучни прийоми с цел да се фалшифицира науката за обществото. Ленин подчертава, че „никакво *изследване* на обществените явления, никакво уясняване на *метода* на обществените науки *не може* да се даде посредством тия понятия. Нищо по-лесно от това, да се лепне „енергетически“ или „биолого-социологически“ етикет върху явления като кризите, революциите, борбата на класите и други такива, но и нищо по-безплодно, по-схоластично, по-мъртво от това занятие.“¹

Тези реакционни схоластични извъртания както у Спенсер и всички негови последователи, така и у Богданов и неговите последователи имаха за цел да замъглят действителната обективна материална основа на развитието на обществото — начина на производство на материални блага. Марксизмът-ленинизмът разгроми тези теории, като показа тяхната ненаучност и реакционност.

Като откри определящата *основа* на общественото развитие в развитието на производството на материални блага, необходими за живота на хората, Маркс създаде понятието *обществено-икономическа формация*. Обществено-икономическата формация е определено стъпало в развитието на обществото, характеризиращо се със свойствен нему начин на производство, следователно с исторически определени производствени отношения и издигашите се

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, изд. 4, стр. 314 [Бълг. изд., стр. 346].

над тях политически, идеологически и други отношения. Производствените отношения не изчерпват цялото богатство на обществените отношения, но те образуват икономическата база, над която се издига обусловената, извикана от нея на живот надстройка, т. е. политическите, правните, религиозните, художествените, философските възгледи и съответните им учреждения. Характерът, структурата на всяка общественно-икономическа формация се определя от начина на производството.

Историята познава пет основни общественно-икономически формации: първобитнообщинен строй, робовладелско общество, феодално, капиталистическо и комунистическо общество, първата фаза на което — социализмът — е създадена в СССР.

Законите на развитието на обществото имат исторически характер: едни от тях са присъщи на всички обществени формации, други са свойствени само на антагонистичните формации, трети представляват специфични закони, които са свойствени само на дадена общественно-икономическа формация.

„Различните обществени формации в своето икономическо развитие — пише И. В. Сталин — се подчиняват не само на своите специфични икономически закони, но и на онези икономически закони, които са общи за всички формации, например на такива закони като закона за единството на производителните сили и производствените отношения в единното общественно производство, закона за отношенията между производителните сили и производствените отношения в процеса на развитието на всички обществени формации. Следователно обществените формации са не само отделени една от друга със своите специфични закони, но са и свързани една с друга с общите за всички формации икономически закони.“¹

Към най-общите закони, имащи сила на всички стъпала на общественото развитие, за всички обществени формации, се отнасят например следните социологически закони:

законът за определящата роля на общественото битие по отношение на общественото съзнание;

законът за определящата роля на начина на производство на материални блага по отношение на строежа и развитието на обществото;

---

¹ И. Сталин, *Економически проблеми социализма в СССР.*, стр. 71 [Бълг. изд., 1954, стр. 63].

икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера, стъпалото на развитие на производителните сили;

законът за определящата роля на икономическата база по отношение на обществената надстройка;

законът на социалните революции при прехода на една общественно-икономическа формация в друга и редица други закони.

Най-общите социологически закони имат сила за всички фази на общественото развитие; изменя се само формата на тяхната проява в разните обществени формации по силата на особените условия на тяхното действие вътре във всяка формация. Общите закони се откриват чрез научен анализ на ония общи условия и отношения, които характеризират съществуването и развитието на всички исторически съществували общественно-икономически формации. Именно на почвата на тези общи условия възникват и се проявяват най-общите закони на развитието на обществото.

Някои закони на развитието на обществото, например законът на класовата борба, са свойствени само на обществата, в които съществуват антагонистични класи. Такива закони не е имало в продължение на десетките хиляди години на съществуване на първобитнообщинния строй; те престават да действуват с унищожението на класите.

Класовата борба преминава също така различни фази на историческо развитие в зависимост от развитието и смяната на начините на производство. Класовата борба на съвременния пролетариат, разбира се, се различава от класовата борба на робите или крепостните селяни както по своите цели, така и по форма и средства. Но за всички антагонистични форми на обществото, по-специално за буржоазното общество, а също и за преходния период от капитализма към социализма борбата на класите е обективна закономерност и движеща сила на развитието.

Към специфичните закони, свойствени само на една обществена формация, се отнасят например основният икономически закон на капитализма, основният икономически закон на социалистическото общество и др. т.

Между буржоазните социолози и икономисти има много такива, които издигат в степен на вечни, непоклатими закони исторически ограничените закони на буржоазното

общество. Това произтича от тяхната неправилна представа за капиталистическото общество като за естествено, непоклатимо, вечно, единствено възможно общество. Великата заслуга на Маркс и Енгелс е, че те доказаха исторически преходния характер на капиталистическата обществено-икономическа формация и на господстващите в нея закони.

Победата на социализма в СССР доведе до това, че в новото общество наред с действието на общите за всички формации закони се утвърдиха и нови, специфични закономерности и движещи сили на развитието, свойствени само на социалистическото общество. Това потвърди извънредно важното положение на историческия материализъм, че всяка обществено-икономическа формация, подчинявайки се на общите закони на развитието на обществото, имащи сила за цялата история на обществото, същевременно има свои особени закони на възникване и развитие, свойствени само на нея.

4. Историческа закономерност и съзнателна дейност на хората. Свобода и необходимост

Буржоазните критици на марксизма твърдят, че признаването на обективната закономерност, на историческата необходимост неизбежно водело към фатализъм, към отричане съзнателната дейност на хората. Буржоазните социолози се опитват да „уличат“ марксизма в непоследователност, във вътрешни, логически противоречия. Марксистите признават историческата необходимост на социализма и същевременно организират партията на социалната революция за осъществяване на социализма. Трябва да избираме едно от двете, твърдят враговете на марксизма: или историческата необходимост, или революционната дейност.

Английският буржоазен социолог Карл Федерн в книгата си „Материалистическа концепция на историята“, повтаряйки доводите на кантианеца Шамлер, пише: „Ако социализмът трябва да се появи съгласно закон, то не е необходимо да го искаме. Ако социализмът е действително неизбежен и следващ стадий в еволюцията на обществото, не би била необходима социалистическа теория и още по-малко социалистическа партия. Никой не основава партия, за да създаде пролет и лято.“

Лесно е да се забележи, че критиците на марксизма съзнателно объркват въпроса, смесват разните процеси. Настъпването на пролетта и лятото не зависи от дейността на хората. Смяна на годишните времена е ставала и преди съществуването на човечеството. Но историческите събития без участието на хората, без тяхната дейност са невъзможни. Историческата необходимост се осъществява не независимо от дейността на хората, а чрез тяхната дейност.

Необходимостта от сменяване общественя, например капиталистическия строй означава, че самите условия на живот неизбежно тласкат и с време все повече ще тласкат масите на борба за установяване на нов строй. В процеса на общественото развитие се изменят условията на материалния живот на хората. Тези изменения имат за последствие, че обществените порядки, отживели своя век, стават непоносими. И тогава в прогресивните класи възниква повече или по-малко ясното съзнание за необходимостта да се унищожи старият строй и да се създаде нов строй, основаващ се на ония материални условия, които са назрели за него в недрата на старото общество.

Колкото по-широко се разпространява сред масите съзнанието, че е необходимо да се унищожи капиталистическият строй, колкото по-енергична е борбата за сменяването му с нов, по-висш обществен строй и колкото по-сплотени и организирани са масите, толкова по-бързо ще стане тази смяна.

Признаването на историческата необходимост, на обективните закони на общественото развитие съвсем не води към квиетизъм, към пасивност, както неправилно твърдят буржоазните критици на историческия материализъм. Напротив, именно марксистката обществена теория, която разглежда общественото развитие като строго закономерен процес, буди историческата активност на работническата класа, вдига прогресивните сили, мобилизира ги и ги организира за съзнателно историческо творчество, за борба за унищожаване на капитализма, за изграждане на комунизма върху основата на съзнателното използване на познатите закони.

Еднакво враждебен на историческия материализъм е както субективизмът и волунтаризмът на идеалистите, водещ на практика, в политиката, към авантюризъм, така и вулгарният материализъм, теорията на стихийността, които

обричат работническата класа, прогресивните сили на обществото на пасивност, на очакване всичко да стане от само себе си, както зимата се сменява от пролетта. Вулгарният материализъм, разглеждайки абстрактно историческата необходимост и откъсвайки я от дейността на народните маси, от борбата на класите, обрича масите на робско преклонение пред обективните закони, довежда до фетишизиране законите на историята, до пасивност. Тази гледна точка се доближава до фатализма — до неговия принцип „което има да става, не може да се избегне“ и до теологията, до религиозния възглед, че „всичко било предопределено от бога“.

Историческият материализъм учи, че законите на развитието на обществото са обективни, че хората не могат да създадат, да отменят или да преобразуват тези закони, но те могат да ги познаят, да ги открият и с познаване на работата да ги използват в интерес на обществото и по този начин да ги овладеят, да покорят тяхното действие на своята власт, да установят господство над тях.

Историческият материализъм доказва и историческата практика напълно потвърди, че човешкото общество въпреки цялата му сложност е познаваемо, че законите на развитието на обществото могат да бъдат познати и биват познавани. Данните на марксистката наука за законите на развитието на обществото са достоверни знания, имащи значение на обективни истини. Науката за законите на развитието на обществото, за историята на обществото може да стане и е станала също толкова точна наука, както например биологията. Комунистическите партии, владеещи тази наука, могат да използват и използват успешно законите на развитието на обществото в интерес на трудещите се за революционна борба против капитализма, за изграждането на комунистическото общество.

Когато работническата класа се намира още във ръководството на марксистката партия и вследствие на това още не знае законите на общественото развитие, нейното движение има стихийен характер, тя често търпи поражения, изпада под влиянието на буржоазната идеология и политика, блуждае в тъмнина. Друго е, когато работническата класа е ръководена от марксистката партия, когато тя е въоръжена със знанието на законите на класовата борба против капитализма: тогава тя по най-къс път и с най-малки жертви стига до целта, до социализма. Това

беше доказано от победоносната борба на руската работническа класа, от победата на социализма в СССР.

С прехода от капитализма към социализма се извършва скок от царството на сляпата необходимост в царството на свободата. Това не бива да се разбира в смисъл че при социализма „се отменя“ закономерността, историческата необходимост. Не, тя не може да бъде отменена. Тя винаги действа и определя развитието. Но до победата на социализма законите на обществото действаха предимно сляпо, стихийно и често с разрушителна сила. При социализма законите на развитието на обществото се използват от хората съзнателно.

Необходимостта е сляпа, докато тя не е опозната. Свобода значи опозната необходимост и възможност да бъде подчинено нейното действие на целите на човека. „Свободата се заключава не във въображаемата независимост от законите на природата — пише Енгелс, — а в опознаването на тези закони и в съдържащата се в това познание възможност планомерно да заставяме законите на природата да действуват за достигането на определени цели.“¹ Това се отнася както до природните закони, така и до законите на общественото развитие.

„Обществените сили също както силите на природата действуват сляпо, насилствено, разрушително, докато не сме ги опознали и не държим сметка за тях. Но щом като веднаж вече сме ги опознали, щом като сме схванали тяхното действие, насока и влияние, само от нас самите зависи да ги подчиняваме все повече и повече на нашата воля и чрез тях да постигаме нашите цели. Това важи особено много за днешните могъщи производителни сили... Но щом веднаж бъде разбрана тяхната природа, те могат да бъдат превърнати в ръцете на сдружените производители от демонични властелини в покорни слуги. Разликата тук е същата както между разрушителната сила на електричеството в мълнията при буря и укротеното електричество в телеграфа и в електрическата лампа, както разликата между стихията на пожара и огъня, който работи в служба на човека.“²

---

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, 1953, стр. 107 [Бълг. изд., 1954, стр. 121].

² Пак там, стр. 263 [Бълг. изд., 1954, стр. 309].

При социализма развитието на производството и на цялото общество вече няма стихийен характер. Развитието на общественото производство и на цялото социалистическо общество се насочва от общодържавния план и от научно обоснованата политика на комунистическата партия и на социалистическата държава. Народно стопанските планове на социалистическата държава и политиката на комунистическата партия се основават върху опознатите обективни закони за развитието на обществото и преди всичко върху икономическите закони.

По този начин и социалистическото общество е подчинено на обективните закони. И при социализма новото поколение хора, влизайки в живота, заварва вече готови, не от него създадени производителни сили и производствени отношения. За да има възможност да развива по-нататък тези производителни сили, всяко ново поколение трябва да изхожда от онова, което вече е създадено от предшествениците му. Всяка нова крачка в развитието на социалистическото общество е обусловена от постигнатото равнище на социалистическото производство и производителност на труда. Социалистическото общество не може изведнаж да прескочи произволно или по желание на хората от първата фаза на комунизма във втората. В последна сметка неговото развитие, постепенният преход към комунизма зависи от растежа на производителните сили и от развитието върху тази основа на социалистическите производствени отношения. Но развитието на социалистическото производство става вече не стихийно, а се регулира от съзнателната дейност на обществото върху основата на опознатите обективни икономически закони.

Никога още в историята на обществото съзнателната дейност на хората, напредничавите идеи и политическите учреждения не са играли такава значителна и решаваща, мобилизираща, организираща и преобразуваща роля както в условията на социалистическото общество. Постепенният преход от социализма към комунизма се осигурява от творческия труд на народните маси, от ръководещата, направляващата и организиращата дейност на социалистическата държава и на комунистическата партия, от тяхната политика, която се основава на научното знание на обективните закони на общественото развитие, на законите на изграждането на комунизма, на съзнателното и умело използване на тези закони.

Практиката е единствено верният критерий за истинността на теорията. Победата на Великата Октомврийска социалистическа революция и изграждането на социализма в СССР, установяването и укрепването на строя на народната демокрация в редица страни на Централна и Югоизточна Европа и в Азия бяха голям триумф и практическо потвърждение на историческия материализъм и на марксизма изобщо. Същевременно развитието на обществото в съвременната епоха служи за основа на по-нататъшното творческо развитие на историческия материализъм и на цялата марксистка теория.

Б. Партийност на историческия материализъм и неговият творчески характер

Буржоазните социолози усърдно ратуват за тъй наречения обективизъм, за „извънкласов“, „надпартиен“ характер на науката. Те не могат да признаят открито буржоазнопартийния характер на своята „наука“, защото това значи да признаят открито, че тяхната теория служи на експлоататорското малцинство на обществото против трудещото се мнозинство. Но победата на социализма в СССР, успехите на изграждането на социализма в страните с народна демокрация в Европа, победата на народната революция в Китай, изострянето на класовите противоречия между пролетариата и буржоазията в капиталистическите страни, между лагера на социализма и лагера на империализма заставят буржоазните социолози и лидерите на десните социалисти открито да се обявят за капитализма, против социализма. По този начин буржоазните идеолози, в това число и лидерите на десните социалисти, нагледно разобличават своя „обективизъм“ и на дело показват, че те не могат да направят нито крачка, без да държат сметка за интересите на буржоазията и капитализма.

Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин никога и от никого не са скривали партийността на марксизма-ленинизма. Те от самото начало създаваха и развиваха и историческия материализъм като дълбоко партийна наука, която е теоретическата основа на комунизма, теоретическото оръжие на работническата класа и на нейната комунистическа партия. Маркс, Енгелс, Ленин и великият продължител на

делото на Ленин—Сталин, Комунистическата партия на Съветския Съюз винаги са водили непримирима, безпощадна борба против всички врагове на марксизма, против най-малките отстъпления от историческия материализъм към идеализма или вулгарния материализъм. Зад словесните извъртания, софистика и схоластика на враговете на марксизма те ясно са различавали борбата на партиите във философията, борба, която в последна ометка изразява тенденцията, идеологията и интересите на враждебните класи на обществото. Ленин пише: „Най-новата философия е също така партийна, както и философията преди две хиляди години. По същината си, прикривана от гелертерско-шарлатански нови наименования или от плиткумна безпартийност, борещите се партии са материализмът и идеализмът.“¹

Ходът на историческото развитие противоречи на коренните интереси на съвременната буржоазия. Буржоазията и нейните идеолози все повече разбират това и затова в своите користни интереси, за да затвърдят загиващия капитализъм, безсрамно изопачават действителността, фалшифицират фактите. Буржоазната партийност води към субективизъм, към произвол в историческата наука, в социологията, към изопачаване на фактите и отказване от науката.

Пролетарската партийност, комунистическата идейност, напротив, осигуряват най-дълбокото, най-обективното, безпристрастното и всестранно познаване действителността, законите на обществения живот. Само работническата класа, интересите на която съвпадат с обективния ход на историческото развитие и която е последователно революционна класа, е заинтересована в обективното, т. е. истинското познание. Ето защо истинската научност и комунистическата партийност съвпадат.

Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин винаги защитаваха последователния материализъм, който единствен може да даде истинско, най-точно и дълбоко познание както за природата, така и за обществения живот, за историята на обществото. Като противопоставя марксисткия материализъм на буржоазния обективизъм на Струве, Ленин пише:

„Обективистът говори за необходимост на даден исторически процес; материалистът констатира точно дадена

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14. стр. 343 [Бълг. изд., 1951, стр. 378].

обществено-икономическа формация и поражданите от нея антагонистически отношения. Обективистът, доказвайки необходимостта на дадена редица факти, винаги рискува да изпадне до гледната точка на апологет на тези факти; материалистът разкрива класовите противоречия и по този начин определя своята гледна точка. Обективистът говори за „непреодолими исторически тенденции“; материалистът говори за онази класа, която „завежда“ даден икономически порядък, създавайки еди-какви си форми на противодействие на други класи. По този начин материалистът, от една страна, е по-последователен от обективиста и по-дълбоко, по-пълно провежда своя обективизъм. Той не се ограничава с посочване необходимостта на процеса, а изяснява каква именно обществено-икономическа формация дава съдържание на този процес, *каква именно класа* определя тази необходимост... От друга страна, материализмът включва в себе си, така да се каже, партийност, като задължава при всяка оценка на дадено събитие пряко и открито да се застава върху гледната точка на определена обществена група.¹

В съвременните условия, когато светът е разделен на два лагера — лагера на мира, демокрацията и социализма, възглавяван от Съветския Съюз, и лагера на империалистическата реакция, на фашизма и подпалвачите на война начело със САЩ, — пролетарската, комунистическата партийност и интересите на истинската наука изискват от тоя, който изучава обществените явления, да ги разглежда от гледна точка на борбата на трудещите се за мир, за демокрация, за комунизъм.

Историческият материализъм дава на марксистките партии възможност да омъкват всички и всякакви маски от враговете на работническата класа, от враговете на мира, демокрацията и социализма, да разкриват зад словесната обвивка, зад псевдонаучната „социологическа“ схоластика користните интереси и цели на буржоазията.

Единството на науката и практическата дейност, връзката между теорията и практиката е пътеводна звезда за всички марксистки партии. В това е тяхното голямо предимство пред враговете. Марксистко-ленинската наука за законите на общественото развитие — историческият ма-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 1, изд. 4, стр. 380—381. (Бълг. изд., 1950, стр. 422—423).

териализъм — дава възможност да се види не само това, което става днес, но и онова, което ще бъде утре, да се предвижда научно ходът на събитията, посоката на развитието и на тази основа да се действа плодотворно и успешно.

От марксистко-ленинската наука за обществото комунистическите партии черпят увереност в победата на труда над капитала, яснота на перспективата, намират теоретическо оръжие за борбата за освобождението на трудещите се от всяка експлоатация и потисничество, за тържеството на комунизма.

Величието на научните открития на Маркс—Енгелс—Ленин—Сталин и величието на марксистката партия, основаваща се на историческия материализъм, се състои в това, че те пробудиха, просветиха, организираха и раздвижиха новата гигантска историческа сила, авангарда на всички трудещи се и потиснати — работническата класа, която е призвана да възглави събарянето на капитализма и изграждането на комунизма във всички страни. Революционният пролетариат в съюз с трудещото се селячество, под ръководството на комунистическите партии, въоръжени с марксизма, победи в СССР и в страните с народна демокрация.

Историческият материализъм, както и марксизмът изобщо, представлява *научна теория и метод* на научното познание и на революционното действие. Научната теория и методът не могат да останат неизменни, да не се развиват, да не се обогатяват с нови открития, обобщения и изводи, произтичащи от новата обстановка, от новите условия на обществения живот, които неизбежно възникват в процеса на непрекъснатото развитие на обществото. Марксистката наука непрекъснато се развива. В това развитие и обогатяване се състои творческият характер на марксизма, по-специално на историческия материализъм.

Подобно на философския материализъм, който се изменя с всяко създаващо епоха откритие дори в естественоисторическата област (за историята на човечеството да не говорим), историческият материализъм също тъй не остава неизменен, той се развива, обогатявайки се с новия опит от класовата борба и изграждането на комунизма. Великите всемирноисторически събития на нашата епоха, новите закономерности на общественото развитие бяха научно отразени и обобщени в решенията на Кому-

нистическата партия на Съветския Съюз, в гениалните трудове на Ленин и Сталин. Тези обобщения бележат нов, по-висок етап в развитието на марксизма, в това число и на историческия материализъм.

За да оценим напълно великата роля на Ленин в развитието на историческия материализъм, трябва да имаме предвид, че между епохата на Маркс и Енгелс и епохата на Ленин има период на господството на Втория интернационал в работническото движение, период на ревизионизма и опортюнизма.

В 90-те години на XIX в. марксизмът одържа решителна победа в работническото движение над различните домарксистки социалистически теории, а също и над пъстрата сбирщина от идеалистически течения във философията, социологията и историографията. След това дори враговете на работническата класа започнаха да кокетничат с марксизма, като жонглираха и се прикриваха с марксистка терминология, изтръгвайки обаче главното от марксизма — учението за социалистическата революция и диктатурата на пролетариата. Израз на тази мода сред буржоазната интелигенция беше така нареченият *катедър-социализъм* (Зомбарт и др. в Германия, Струве, Булгаков и други „легални маркнисти“ в Русия). Това буржоазно направление, признавайки на думи икономическото учение и общественно-историческите възгледи на Маркс, коренно ги изопачаваше, приспособявайки марксизма към вкусовете и потребностите на буржоазията. От гледището на катедър-социалистите общественото развитие представлява плавен, еволюционен, стихийен процес на сменяване едни политически форми с други. Те изключват класовата борба, историческата революционна инициатива на масите от историческия процес като „анормално“, „болезнено“, „незакономерно“ явление. Дух на фатализъм и на буржоазен обективизъм пронизва открай докрай възгледите на катедър-социалистите.

Вътре в работническото движение бернщайнианството в Германия, „икономизмът“ и меншевизмът в Русия — течения, които ревизират марксизма и са враждебни на него — бяха отражение на буржоазното влияние. Ревизионистите в Германия, в Русия и в другите страни се обявиха против научнофилософските основи на марксизма — против диалектическия материализъм, а също и против научноисторическите основи на марксизма — про-

тив историческия материализъм. Тези врагове на марксизма третираха Марксовата диалектика като хегелианщина, откъсваха обществената теория на Маркс от нейните философски основи — от диалектическия материализъм. Борбата на ревизионистите против материалистическата диалектика беше едновременно борба против революционната същност на обществената теория на Маркс.

Следвайки Бернщайн с неговия печално знаменит лозунг: „Движението е всичко, целта е нищо“, немските и руските ревизионисти на марксизма започнаха да проповядват *теорията на стихийността* в работническото движение. Вместо да развиват революционна, съзнателна дейност на пролетарските маси, които активно творят историята под ръководството на своя авангард — марксистката партия, опортюнистите проповядваха отказване от революционната теория, от революционната роля на партията, от съзнателното ръководство на работническото движение по посока на крайната цел, отказване от борбата за диктатура на пролетариата, за социализъм.

Тази фалшификация на марксизма целеше обезоръжаването, дезориентирането на пролетариата и неговата партия тъкмо в епохата, когато капитализмът прерасна в империализъм, навлезе в ерата на низходящото развитие, когато пролетарската революция застана на дневен ред и когато от социалистическата съзнателност, организираност, сплотеност и революционна активност на пролетариата започна да зависи събарянето на капитализма, победата на социализма.

В края на XIX и началото на XX в. пред работническата класа на Русия стояха най-революционни задачи. Затова върху руските марксисти начело с Ленин преди всичко лежеше задачата за по-нататъшното разработване на революционната теория, специално на историческия материализъм. Ето защо Русия стана родина на ленинизма — марксизма в епохата на империализма и пролетарските революции.

В борбата за революционна теория, стратегия и тактика на работническата класа руските марксисти начело с Ленин трябваше да водят напрегната теоретическа борба против враждебните на марксизма идейни течения. Борбата трябваше да се води на два фронта: първо, против субективизма на народниците, есерите, анархистите, троцкистите, отзовистите с техния волунтаризъм в

теорията и авантюризмът в политиката; второ, против опортюнистическата теория за стихийността в работническото движение, против фалшивата идея за мирно вращване на капитализма в социализма, против теорията на самотека, която принизява революционно преобразуващата, творческата, съзнателна дейност на комунистическата партия и на масите на работническата класа.

В борбата против буржоазните и дребнобуржоазните субективистически и волунтаристически теории Ленин, основавайки се на новите данни, на новите исторически факти и събития на съвременността, защитаваше и развиваше основните положения на историческия материализъм — за обективния характер на законите на общественото развитие, за трезвото съобразяване с обективните условия и съотношението на класовите сили на всеки етап от развитието на класовата борба, за съобразяване с реалните условия на материалния живот като определяща сила на развитието на обществото. В борбата с теорията за стихийността на „икономистите“, меншевиките и другите опортюнисти Ленин, отстоявайки диалектико-материалистическите философски основи на обществената теория на Маркс, обърна внимание върху разработката на такива въпроси на историческия материализъм като всестранното обосноваване на значението на революционната дейност и на историческата инициатива на народните маси, изясняване ролята на субективния фактор в историята, ролята на социалистическата съзнателност и организираност на пролетариата, ролята на прогресивните идеи и особено на марксистката теория, ролята на прогресивните политически и други обществени учреждения в развитието на обществото, особено огромната роля на марксистката пролетарска партия и на пролетарската държава. Характеризирайки предимствата, жизнеността и силата на историческия материализъм, Ленин в статията си „Против бойкота“ пише:

„Марксизмът се отличава от всички други социалистически теории със забележителното съединяване на пълната научна трезвост в анализа на обективното положение на нещата и обективния ход на еволюцията с най-решителното признаване значението на революционната енергия, революционното творчество, революционната инициатива на масите — а също така, разбира се, на отделните

личности, групи, организации, партии, които умеят да напипат и реализират връзката с тези или онези класи.“¹

Обобщавайки новия исторически опит, опита на международното работническо движение в епохата на империализма и преди всичко изключителния по своето богатство и международно историческо значение опит на руската работническа класа и на Комунистическата партия на Съветския Съюз, Ленин творчески обогати историческия материализъм, разви го по-нататък, издигна го на ново, по-високо стъпало. Ленин откри новите закономерности на развитието на капитализма в епохата на империализма и върху тази основа създаде и всестранно обоснова нова теория на социалистическата революция: учението за прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа, за хегемонията на пролетариата в революцията, за съюзниците на пролетариата, за възможността социализмът да победи първоначално в една отделно взета страна. Историческият материализъм беше всестранно развит в гениалните трудове на Ленин и на неговия ученик и велик продължител на неговото дело — Сталин, в тясна връзка със задачите на работническата класа в епохата на империализма и на пролетарските революции, в епохата на победата на социализма върху една шеста част от земята. В тези трудове е разработена теорията на развитието на съветското социалистическо общество, открити са законите и движещите сили на неговото развитие, законите и условията за постепенния преход от социализма към комунизма. Няма нито една проблема на историческия материализъм, която да не е била разработена и развита в трудовете на Ленин, Сталин и техните съратници.

Историческият материализъм съществува повече от сто години. Той е изпитан и проверен в огъня на великите класови битки, в борбата на трудещите се за мир, за демокрация, за социализъм. Историческият материализъм беше и си остава надеждно теоретическо оръжие на марксистките партии, които възглавяват борбата на трудещите се, потиснатите и експлоатирани маси против империализма. Основавайки се върху теорията на историческия материализъм, КПСС, нейният Централен комитет успешно ръководи разрешаването на великите задачи за из-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 13, изд. 4, стр. 21—22 [Бълг. изд., стр. 24].

граждането на комунизма, осъществяван от съветския народ. Историческият материализъм доказва научно, че сега всички пътища на човечеството водят към комунизма.

6. Крахът на буржоазната социология

Щом като класовата борба на пролетариата взе заплашителни форми за капитализма и буржоазията, пише Маркс, „удари смъртният час на научната буржоазна икономия. Въпросът вече не беше в това, дали тая или оная теорема е вярна, а дали тя е полезна или вредна за капитала, удобна или неудобна, забранена от полицията или не. На мястото на безкористните изследвания идват препирните на платени драскачи, на мястото на безпристрастното научно изследване — недобросъвестната и злонамерена апологетика.“¹

Тази характеристика се отнася напълно и до цялата съвременна буржоазна социология. Всички съвременни буржоазни социолози, в това число и социолозите от лагера на десните социалисти, са жалки софисти и сикофанти, слуги на капиталистическата класа, най-зли врагове на работническата класа, врагове на социализма.

Главната цел и съдържание на всички съвременни буржоазни социологически теории се състои в защита на капитализма и на империалистическата политика на буржоазията, в борба против революционната работническа класа и другите прогресивни сили на съвременността, против страните на социализма и народната демокрация. Основният политически и теоретически смисъл на всички „социологически“ трактати на буржоазните „учени“ се свежда до отричането, че постъпателното развитие на обществото е закон на историята, до стремежа да се докаже непоклатимостта и вечността на капитализма, до оправдаване големите престъпления на капитализма — империалистическите войни и колониалното потисничество, до проповед на човеконенавистничество, национална и расова изключителност, мистика и други видове мракобесие, до защита на фашисткото варварство и другите злодеяния на империалистическата реакция.

Като пример за най-цинично оправдаване на злодеянията на империализма могат да се посочат многоброй-

---

¹ К. Маркс, „Капитал“, т. I, Послесловие ко второму изданию, 1952, стр. 13 [Бълг. изд., 1952, стр. 11].

ните *расистки* и *неомалтусиански* учения, които „теоретически“ оправдават и „обосновават“ национално-колониалното потисничество.

Целият строй на капитализма, особено на монополистическия капитализъм — империализма, се базира на националното неравенство и потискане на народите. Господстващата в капиталистическото общество буржоазна идеология е проникната от идеите на расовата и националната изключителност. Реакционните буржоазни социолози-расисти Лапуж, Гобино, Летурно, Х. Чембърлейн, Амон, Волтман, Гумплович, които се подвизаваха във втората половина на XIX в., и цялата тълпа от техни съвременни последователи в САЩ, Англия, Германия, Франция, Япония се стараеха и се стараят да докажат, че народите в света се делели на „висши“ и „низши“ раси. Привържениците на расизма твърдят, че ключът за разбиране историческата съдба на народите трябва да се търси в особените „расови“ свойства на народностите и нациите.

Защо много народи в Азия и Африка по равнището на технико-икономическото си развитие стоят по-долу от народите в Европа и Северна Америка? Расистите обясняват това с расовите особености на едните и на другите народи. Едни народи били неспособни за самостоятелно икономическо, политическо и културно развитие и по силата на това били обречени от самата природа да бъдат колониални роби. Други по силата на уж присъщи на тях расови свойства били предназначени да господствуват. Германските фашисти мислеха, че германската нация, германската буржоазия е предназначена от самата природа за ролята на властелин на целия свят. Расистите от лагера на англосаксонските страни (САЩ и Англия) от своя страна смятат, че именно буржоазията на нациите, говорещи английски език, е призвана да господства над всички народи.

Вместо класовата борба като движеща сила на историята на класовото общество расистите издигат „борбата на расите“. „Борба за съществуване“ на различните раси помежду им, война не на живот, а на смърт — ето вечния закон, казват расистите.

Марксизмът-ленинизмът отдавна разби тези брътвежи на реакционните буржоазни социолози. Историята показва, че ония народи (например народите на Китай, Индия),

които расистите отнасят към „низшите“ раси, са били създатели на прогресивна култура още по онова време, когато прадедите на англичаните, американците, немците, французите, японците са се намирали във варварско състояние.

Днешната изостаналост на колониалните народи се обяснява не с биологични причини, не с измислената от империалистите „расова непълноценност“, а с империалистическото потисничество и господството на феодалните и капиталистическите отношения. Като се освободи от потисничеството на феодалите и чуждите империалисти, като създаде народна република, великият китайски народ започна бързо да развива своята прогресивна икономика и култура. Китайският народ показва сега чудеса на историческо творчество на нови форми на обществения живот. Редица народи в Русия — якути, буряти, казахи, башкирци, таджики, малките народности от север бяха в условията на царизма не само потиснати, но и обречени на измиране. В условията на социализма те преживяват нечуван в историята разцвет. Всичко това е най-добро опровержение на реакционните расови теории.

Теориите за расова и национална изключителност са антинаучни и архиреакционни. Те са заимствувани от арсенала на идеолозите на античното робовладелско общество и се използват, за да се оправдае класовото потисничество вътре в капиталистическите страни и империалистическата политика на военни заграбвания и национално-колониално потисничество, както в робовладелското общество те са служили за оправдание на робството.

Широко е разпространена сред буржоазията крайно реакционната *неомалтусианска* теория. Основател на тази теория е английският реакционен икономист поп Малтус. Той твърди, че източникът на безработицата и мизерията на масите се крие не в капиталистическия обществен строй, а в извънмерно голямото нарастване на народонаселението. Малтус провъзгласи „закон“, според който народонаселението се било увеличавало в геометрична прогресия, а нарастването на средствата за съществуване ставало в аритметична прогресия. Този измислен от него за оправдание на капитализма „закон“ Малтус представяше за природен закон.

Маркс в „Капиталът“ подложи на критика гнусната малтусианска теория и доказа, първо, че няма такъв биологичен закон за нарастване на народонаселението; второ, Маркс доказа, че производителните сили и производството на средства за съществуване растат по-бързо от населението, изпреварват нарастването на народонаселението, но по силата на антагонистичната природа на капиталистическия начин на производство произведените богатства се присвояват от ония, които нищо не произвеждат, не се трудят, а ония, които се трудят и произвеждат всички блага на живота, са обречени на мизерия и глад.

Разобличената от Маркс малтусианска теория днес наново се възвеличава от реакционните икономисти и социолози с цел да се оправдаят противоречията и язвите на капитализма. Неомалтусианците в САЩ: Пендел, Кук и др., се опитват да докажат, че населението на цялото земно кълбо трябва рязко да се намали. Американските неомалтусианци предлагат да се започне „намаление“, т. е. изстребление, на населението в страните на Азия и Африка, а също и в Европа.

Английските неомалтусианци Б. Ръсел и др., както и техните американски събратя, виждат източника на кризата на капитализма, на безработицата и мизерията на масите в „извънмерно голямото“ нарастване на народонаселението. Ръсел (в книгата си „Нови надежди за изменящия се свят“) вижда „заплаха“ в нарастването на народонаселението в СССР, в страните с народна демокрация и в страните на Азия изобщо и пропагандира изстребителна война против тези страни, а също и принудителни методи за намаляване на населението, на раждаемостта.

Неомалтусианството няма под себе си никаква научна основа. Тази отначало докрай глупава теория се преплита с расизма и служи в ръцете на буржоазията за империалистически цели, за оправдание на атомната и бактериологичната разбойническа война. Тя свидетелствува за пълния политически и морален банкрут на буржоазията. Като искат изстребването на народите от колонните и другите страни, неомалтусианците сами разголават човекоядската империалистическа същност на своята идеология.

Най-добро опровержение на неомалтусианската теория е фактът, че в СССР годишният среден прираст на

народонаселението надминава три милиона и в страната на социализма това не води нито към безработица, нито към лишения, нито към войни, нито към други бедствия, свойствени на капитализма.

Източникът на мизерията на трудещите се не е в растежа на народонаселението, а в капиталистическия строй. А буржоазията и нейните идеолози се стремят да снемат от капитализма отговорността за безработицата, за мизерията на масите и за войните и да я прехвърлят върху мними природни „закони“.

Също толкова глупава, измислена, антинаучна е и третата разновидност на идеалистическите натуралистически теории — тъй нареченото *географско* направление в социологията.

В епохата на империализма географската теория за развитието на обществото беше подхваната от политиките, идеолозите и управляващите кръгове на агресивните капиталистически страни. Под названието „геополитика“ тази лъженаука беше възведена в хитлеристка Германия в ранг на държавна теория и поставена на служба на грабителската империалистическа фашистка политика. Геополитиците Хаусхофер и други се опитваха „научно“ да обосноват грабителските империалистически замисли, налудничавите планове за „световно господство“ и започнатата от хитлеристите война с искането за „жизнено пространство“ за „висшата“, немската раса. Подобна пропаганда водеха японските империалисти, за да оправдаят своята политика на грабежи в Азия и в басейна на Тихия океан.

Сега „геополитиката“ е наследена от империалистите на САЩ. Идеолозите на американския империализъм се опитват „да обосноват“ безумните претенции на управляващите кръгове в САЩ за световно господство както с расистки, така и с географски доводи.

Американските геополитици заедно с генералния щаб на САЩ прекрояват в своите проекти картата на света. Те твърдят, че границите на САЩ, техните жизнени интереси се намират на Елба, в Турция, в Иран, на Тайван, в Пакистан, в Япония, с една дума, навсякъде, където американските грабителски разположили или се стремят да разположат своите военни бази.

На целите за обосноваване на империалистическата политика служи и онова идеалистическо направление в

буржоазната социология, което вижда главния, решаващия фактор за развитието на обществото и политиката в *техниката* и в осъждането върху използването на техниката империалистическо насилие. Понякога наричат това направление „атомна социология“. Както расизмът, неомалтусианството и геополитиката „атомната социология“ има привърженици между империалистическите влиятелни кръгове на САЩ и Англия. Фетишизирането на техниката изобщо, на военната техника и особено на атомната бомба и основаната на нея въоръжена сила, игнорирането на определящата роля на икономическия строй и решаващата роля на народните маси в историята е характерната черта на тази реакционна буржоазна социологическа теория.

Техниката играе огромна роля в обществения живот, но само в съединение с хората. Техниката без хората, без трудещите се маси е мъртва. Колкото и разрушителна да е атомната бомба, първо, тя престана да бъде монопол на САЩ и, второ, народът е по-силен от всички атомни бомби.

Както и преди сред буржоазните социолози и историци са разпространени *субективно-идеалистическите* направления — психологическото, волунтаристкото и други такива, които отричат каквито и да било закономерности на развитието на обществото, свеждат историята на обществото до действия на забележителни личности, магнати на капитала и др. такива. Такава е същината на социологическите идеи на позитивизма, прагматизма, семантиката, персонализма и цяла редица други течения на буржоазната философия. Тези социологически школички виждат главната пружина на развитието на обществото в дейността на забележителните хора, управници, пълководци, в „свободната воля“ или в едни или други политически идеи и принципи, в психиката на хората, а мнозина просто се сливат с религиозното мракобесие и търсят обяснение на обществените явления в божествената воля.

Характерна черта на цялата съвременна буржоазна социология е крайният еkleктизъм, вътрешната противоречивост. Въпреки изобилните направления в буржоазната социология за всичките нейни направления е характерен *идеализмът* в обясняването на историята на обществото, отричането на действителните, обективните закони на развитието на обществото, позоваването на съз-

нанието, на политиката и волята на правителствата, на политическите дейци като на главна, уж определяща сила в историята, в обществения живот. Макар че много направления в буржоазната социология (расизмът, геополитиката, неомалтусианството, теорията за възпяване силата и техниката като уж главна сила на историческото развитие и т. н.) се маскират в натуралистически одежди, за да имат вид на наука, не бива да се забравя, че всичко това са разновидности на идеализма. Разгроменият от марксизма идеализъм се опитва да се представи в нови форми, но неговата същност си остава една и съща; всички разновидности на буржоазната социология са далеч от науката както небето от земята.

Крайната реакционност, еkleктизмът, безпринципността и невежеството са характерни черти на съвременните буржоазни социолози и на буржоазната социология изобщо. Буржоазните социолози виждат своята задача не в откриването на действителните закономерности и движещи сили на общественото развитие, а в отричане възможността да се опознаят обществените закономерности или пък в отричане самото съществуване на тези закономерности.

Един от видните английски историци, Тривелиан, се оплаква, че човешкият живот е недостатъчен, за да се познаят всички факти, отнасящи се до историята на обществото, а тъй като ние не можем да изучим всички факти, историята не може да се смята за наука. Също такива мисли изказва и друг „мастит“ английски историк — Тойнби. Тук проличава безсилието на историците-идеалисти, които блуждаят сред безбройните исторически факти, и страхът, който ги спира пред задачата да изучат вътрешната връзка на събитията. Идеолозите на съвременната буржоазия изпитват отвращение към обективната закономерност, защото тя предвещава неизбежна гибел на тяхната класа.

От същия страх е проникната поменатата книга на английския агностик и неокантианец, враг на марксизма, Карл Федерн „Материалистическа концепция на историята“ (1939). Той пише: „Ако бихме могли да обхванем всички съществуващи факти и да разберем всички причинни връзки в настоящето и миналото — това би изисквало божествен разум, — то ние бихме могли да обясним всич-

ки минали събития и да предскажем бъдещето. Нашият интелект е твърде неразвит и ние можем да обхванем с ума си ограничен брой факти и не сме в състояние дори да обясним миналото.“ Обявявайки такива научни понятия като „феодализъм“, „капитализъм“, „социализъм“, „революция“, „закономерност“ и др. т. за фикции, празни думи, Федерн свежда задачата на социологията до голо описание на фактите, като изпада в най-вулгарен субективизъм.

Подобна субективистична гледна точка споделят значителна част американски социолози: Дж. Дюи, Е. Рос, Е. Богардус, Г. Бекер, всички представители на тъй наречената школа на семантиците начело с Чейз и др.

Разложението на буржоазната социология и историография стигна вече до такава степен, че най-ревностните проводници на субективния идеализъм (Б. Кроче, Р. Арон, Р. Колингвуд, Ч. Бирд и др.) отричат не само обективността на законите на историята, но дори обективността на самия исторически процес и историческите факти. Отричайки обективността на историческото минало, те твърдят, че историческият процес се създава от съзнанието на историка, че всеки исторически факт е рожба на „историческата мисъл“.

Реакционността и субективизмът на съвременната буржоазна социология се изразяват в отричане прогресивността, постъпателния характер на историческия процес. Прогресът не е закон на развитието на обществото, твърдят реакционните буржоазни социолози и историци. В това се проявява страхът на реакционната буржоазия пред неизбежната смяна на капитализма от по-високия обществен строй — социализма.

Буржоазната социология се опитва да скрие от народните маси язвите и противоречията на капитализма. Буржоазните социолози виждат източника на кризата и неустойчивостта на капитализма не в капиталистическия начин на производство, а в развитието на техниката, в разпространението на марксизма, в нарастването на населението, в загубване „общозначимостта на духовните ценности“, както се изразява американският социолог Енджъл.

Издребняването и упадъчничеството на буржоазната социология се виждат и от названията на много съчинения

на буржоазните социолози. Ето названията на някои социологически съчинения, излезли през последните години в САЩ: У. Уолис — „Месиите и тяхната роля в цивилизацията“, М. Боуен — „Църквата и социалният прогрес“, Дж. В. П. Касерли — „Провидение и история“ и др. т.

Буржоазната социология претърпя пълен крах, фалира по всички линии като напълно реакционна лъженаука. И самите стълбове на буржоазната социология са принудени да признаят нейния фалит. Умрелият неотдавна Дж. Дюи в книгата си „Проблемите на човека“ пише: „Дори най-далновидните хора не са могли да предвидят преди някакви си петдесет години хода на събитията. Хора с широк мироглед, които хранеха надежди, видяха, че действителният ход на събитията е насочен в противоположна страна.“

Да, на буржоазните дейци не е дадено да предвиждат хода на събитията. Великият Ленин пише за буржоазните идеолози: „... не можеш да пресмяташ правилно, когато си на път към гибел“¹.

Разобличавайки позитивистката глупост на П. Струве, който се обяви против марксизма, Ленин още в 1914 г. гениално разкри основните черти на разпадането и маразма на буржоазната социология: отчаяние, че е възможно да се обясни научно настоящето, отказване от науката, от всякакви обобщения, стремеж към укриване от законите на историческото развитие, стремеж да се изгонят законите на науката и да се промъкнат законите на религията, мъртвата и вцепеняваща схоластика на модния буржоазен скептицизъм — всичко това е породено от страха на буржоазията пред неизбежната гибел на капитализма и от желание да се докаже невъзможността на социализма².

Нарастването на кризата на цялата система на капитализма и непреодолимото нарастване на комунистическото движение се оценяват от идеолозите на буржоазията като „залез на Европа“, „залез на културата“. Буржоазните социолози искат да представят гибелта на отживелия капиталистически строй за гибел на цялата култура и пишат за „настъпващия залез“, за „крушение на надеждите“. Безсилни да разберат и обяснят съвременните събития, те все по-често прибегват до аналогия с миналото.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 128 [Бълг. изд., стр. 141].

² Виж В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 179, 182, 185 [Бълг. изд., стр. 198, 201, 205].

Пред техния поглед се мяркат сенки и призрци на загиналия древен Рим. Теоретикът на Английската лейбъристка партия Харолд Ласки в книгата „Вяра, разум и цивилизация“ (1944), повтаряйки идеите на реакционера О. Шпенглер, писа, че днешният свят е дълбоко раздрусан в основите си: „Почти също тъй както при залеза на Римската империя се рушат нашите ценности. Научните постижения, материалният прогрес, огромното разширяване на хоризонта във връзка с нарастването на знанията — всичко това, взето заедно, не можа да запази у нас чувството на доверие в бъдещето.“

Лакеите на буржоазията — Ласки и нему подобните, се опитват да отклонят трудещите се маси от революционното разрешаване на намерелите исторически задачи. Тяхната цел, както и целта на цялата буржоазна социология, е да спасят капитализма от гибел, да дезориентират трудещите се маси, да ги отклонят от революционната борба против прогнилия капитализъм.

В противоположност на буржоазната социология историческият материализъм дава знание за законите на развитието на обществото и посочва на трудещите се маси единствено верния, революционния път за разрешаване намерелите исторически задачи. От всички социологически теории само историческият материализъм издържа изпитанието на времето, проверката на всемирноисторическата практика. Ходът на историята през повече от стогодишното съществуване на марксизма изцяло потвърди истинността на историческия материализъм. Приложението му към изследването на нови факти, нови социални явления на съвременната епоха, към ръководство на революционната борба на трудещите се се увенча с блестящи успехи.

Победата на социализма в СССР, задълбочаването и изострянето на общата криза на капитализма, крахът на буржоазната идеология, засилването на освободителното движение на потиснатите и експлоатирани маси, увеличението на броя на членовете на марксистките партии и засилването на влиянието на марксистката идеология върху народните маси, победата на народната демокрация в редица страни на Европа и Азия — всичко това напълно потвърди гениалните прогнози на основоположниците на марксизма-ленинизма. Тези прогнози бяха основани на законите на историческия материализъм.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Историческият материализъм е наука за обществото, за общите закони на неговото развитие, единствено правилна теория и метод за опознаване обществените явления и ръководство за революционната практика. Създаването на историческият материализъм от Маркс и Енгелс беше революционен преврат в разбирането на историята, който превърна изучаването на обществото в наука. Закономерностите на развитието на обществото напълно могат да бъдат опознати и използвани в интерес на обществото. В противоположност на идеализма, който отрича закономерността на общественото развитие, историческият материализъм разкрива обективните закони, на които е подчинено развитието на обществото.

Благодарение на историческият материализъм, който представлява научноисторическа основа на марксизма, учението за социализма се превърна от утопия в наука. Комунистическата партия в разработката на своята програма, стратегия и тактика, в цялата си дейност се основава върху обективните закони на развитието на обществото.

Историческият материализъм е творческа теория, която се развива върху основата на обобщаването на цялата обществена практика. Неразривната връзка на теорията с практиката е източникът на истинността, силата и непобедимостта на историческият материализъм.

ВТОРА ГЛАВА

УСЛОВИЯ НА МАТЕРИАЛНИЯ ЖИВОТ НА ОБЩЕСТВОТО

Материалният живот на обществото, общественото битие е първично, а духовният живот на обществото, общественото съзнание — вторично, производно. Материалният живот на обществото — това е обективна реалност: тя съществува независимо от съзнанието и волята на хората. Духовният живот на обществото представлява отражение на тази обективна реалност, отражение на битието.

Източникът на формиране духовния живот на обществото, източникът на произхода на обществените идеи, теории, политически, правни, религиозни, художествени, философски възгледи, както и на съответстващите на тези възгледи учреждения трябва да се търси не в съзнанието на хората, не в идеите, теориите, възгледите и учрежденията, а в общественото битие, в условията на материалния живот на обществото.

А какво представляват условията на материалния живот на обществото, от които се определят в последна сметка обществените идеи, политическите и други учреждения на обществото?

1. Географска среда

В понятието „условия на материалния живот на обществото“ влиза преди всичко обкръжаващата обществото природа, *географската среда*. Географската среда е едно от необходимите и постоянни *условия* на материалния живот на обществото и тя без съмнение влияе върху развитието на обществото. Трудът съгласно определението на

Маркс представлява „процес, който се извършва между човека и природата“. Обкръжаващата обществото географска среда съставя естествената основа на процеса на производството на материални блага.

Географската среда особено на ранните стъпала на общественото развитие слага своя печат върху видовете, клоновете на производството. Където е нямало животни, годни за опитомяване, не е могло, разбира се, да възникне и скотовъдство. Наличието на едни или други минерали в дадена местност прави възможно възникването на съответни клонове на добиващата промишленост. Разбира се, за да се превърне тази възможност в действителност, освен природните условия са необходими още и съответни обществени условия, нужно е определено равнище на развитието на производителните сили.

Външните, природните условия на живота на обществото в зависимост от ролята, която те играят в материалния живот на обществото на различните стъпала на неговото развитие, се делят на следните два вида:

1. Естествено богатство на средства за съществуване: естествено плодородие на почвата, изобилие на риба във водите, дивеч в горите и т. н.

2. Естествено богатство на източници за средства на труда: водопади, плавателни реки, дърво, метали, въглища, нефт и т. н.

На низшите стъпала на развитие на обществото първият вид естествени богатства има най-голямо значение в материалния живот на обществото, а на висшите — вторият вид.

За първобитното общество с неговите примитивни оръдия на труда водопадите, плавателните реки, залежите на въглища, нефт, манганова или хромова руда не са имали жизнено значение, не са оказвали влияние върху материалното производство. А на съвременното стъпало на развитие на обществото тези естествени богатства са придобили много важно значение и оказват голямо влияние върху неговия материален живот. Водната енергия на Днепър, Волга, Ангара е съществувала много хилядолетия, а стана огромна естествена основа за развитието на производителните сили на обществото едва на съвременното стъпало на неговото развитие. Благоприятните

географски условия ускоряват развитието на обществото, неблагоприятните — забавят това развитие.

А какви географски условия са най-благоприятни за развитието на обществото? На пръв поглед може да изглежда, че най-благоприятни за развитието на обществото са страните с тропически климат, където обкръжаващата човека природа е най-щедра; там човекът е добивал необходимите му средства за съществуване с малко изразходване на труд. Но твърде разточителната природа, пише Маркс, води човека, както се води малкото дете, с водило. Тя не прави неговото развитие естествена необходимост.

Историята на човешкото общество свидетелствува, че най-благоприятна за общественото развитие е оная географска среда, която се отличава с най-голямо разнообразие. „Не абсолютното плодородие на почвата, а нейната диференцираност, многообразието на нейните природни продукти — пише Маркс — образува природната основа на общественото разделение на труда и потиква човека — чрез промените на природните условия, в сред които той живее — да увеличава собствените си потребности, способности, средства на труда и начини на труда.“¹

Географската среда оказва влияние върху развитието на обществото не само чрез повече или по-малко благоприятните естествени възможности за развитието на общественото производство. Географските условия (например планинските гребени, които разделят съседни страни, островното положение на страните и т. н.) са затруднявали или улеснявали връзката на различните народи помежду им, правили са ги повече или по-малко уязвими при военни нападения отвън, което, разбира се, е оказвало влияние върху тяхното развитие.

Не са ли в такъв случай природните условия, географската среда определящата сила, от която в последна сметка зависи развитието на обществото, неговата структура и физиономия?

Привържениците на *географското направление* в социологията и историографията погрешно смятат, че именно географската среда (климатът, почвата, релефът на местността, характерът на фауната и флората) непосредствено или чрез храната или вида на занятията влияе върху физиологията и психологията на хората, определя

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 517 [Бълг. изд., 1950, стр. 417—418].

техните наклонности, темперамент, упоритост, издържливост, а чрез тези черти на характера определя целия обществен строй.

Френският просветител от XVIII в. Монтескьо счита, че нравите и религиозните вярвания на хората, общественият и политическият строй на народите се определят преди всичко от особеностите на климата. В съчинението си „Духът на законите“ Монтескьо пише: „Извънредните горещини отслабват силите и бодростта... студеният климат придава на ума и тялото на хората известна сила, която ги прави способни за продължителни, трудни, велики и смели действия.“ „В северните страни здравият, силният, но непохватен организъм намира удоволствие във всяка дейност.“ Народите на тези страни имат „малко пороци, достатъчно добродетели и много искреност и откровеност“. „Малодушието на народите от горещия климат почти винаги ги е довеждало до робство, докато мъжеството на народите от студения климат ги е запазвало свободни“ — такива са разсъжденията на Монтескьо.

Но как да се обясни, че в едни и същи климатически условия, в една и съща страна, но в различно време са съществували различни обществени и политически строеве? Климатът на Италия от времето на Гракхите, Брут и Юлий Цезар почти не се е изменил, а каква сложна икономическа и политическа еволюция са преживели оттогава Рим и Италия! Монтескьо разбира, че с климата не може да се обясни това. И той се обърква и прибегва до обикновения по онова време идеалистически възглед: започва да обяснява политическите и другите обществени изменения с влиянието на законодателството, със „свободната дейност“ на законодателя.

Английският социолог Бокл в книгата си „История на цивилизацията в Англия“ за разлика от Монтескьо счита, че не само климатът, но и особеностите на почвата, храната, а също и ландшафтът (общият вид на околната природа) оказват определящо влияние върху характера на народите, върху тяхната психология, върху начина на тяхното мислене и върху обществения и политическия строй. Страшната величествена природа на тропическите страни с честите земетръси, изригвания на вулкани, бури, гръмотевици, поройни дъждове, твърди Бокл, действа върху въображението и поражда страх, суеверия и обуславя голямото влияние на „суеверното съсловие“ (духовенство-

то) върху живота на обществото. А природата на такива страни като Гърция, Англия, напротив, помага според Бокл за развитието на логическото мислене, на научното познание. Бокл обяснява значителното влияние на духовенството и разпространеността на суеверията в Испания и Италия със земетръсите и изригванията на вулканите.

Но нали в условията на същата природа в Италия е живял в древността материалистът Лукреций, в епохата на възраждането — гениалният Леонардо да Винчи, духовитият антиклерикал Бокачио, мъжественият борец за науката, против католическото мракобесие Джордано Бруно. Англия даде плеада материалисти — Бекон, Хобс, Толанд, Фарадей и Дарвин, а днес е убежище на мракобесието, суеверието, на най-несъстоятелните идеалистически философски течения. В Китай някога е господствувала феодалната идеология, която е проповядвала на масите покорност и смирение. А днес в Китай се затвърди и стана господстваща революционната идеология на марксизма-ленинизма. А с какво да се обясни разликата във възгледите, в миросгледа на хора, живеещи в едни и същи географски условия? На този въпрос не може да се даде отговор, като се изхожда от позициите на географското направление в социологията.

От позициите на географското направление в социологията е невъзможно да се обясни и това — защо в една и съща страна, в едно и също време съществуват противоположни класи с различна психология, с противоположни идеали и миросглед. На всички тези въпроси научен отговор дава само историческият материализъм.

Географската среда е едно от необходимите и постоянно действащи условия на материалния живот на обществото, но тя е относително неизменна, постоянна; нейните естествени изменения се извършват в що-годе значителни размери в течение на десетки хиляди и милиони години, а коренните изменения на обществения строй се извършват значително по-бързо, в течение на хиляди и дори стотици години. Затова такава относително неизменна величина като географската среда не може да служи за определяща причина за изменението и развитието на обществото.

„В продължение на три хиляди години в Европа — пише И. В. Сталин — са успели да се сменят три различни обществени строя: първобитнообщинният строй, робовла-

делският строй и феодалният строй, а в източната част на Европа, в СССР, се смениха даже четири обществени строя. Между това през същия този период географските условия в Европа или съвсем не са се изменили, или са се изменили толкова незначително, че географията се отказва даже да говори за това . . .

Но от това следва, че географската среда не може да бъде главна причина, *определяща* причина на общественото развитие, защото онова, което си остава почти неизменно в продължение на десетки хиляди години, не може да бъде главна причина за развитието на това, което преживява коренни изменения в продължение на стотици години.“¹

Привържениците на географското направление в социологията разглеждат човешкото общество като нещо пасивно, което само се подлага на въздействието на географската среда. Но това е коренно погрешна представа за взаимоотношенията между обществото и природата: отношенията между обществото и природата се изменят исторически заедно с развитието на обществените производителни сили.

За разлика от животните общественият човек не просто се приспособява към природата, към географската среда, а чрез производството приспособява природата към себе си, към своите потребности, заставя нейните сили да служат на неговите цели.

Като развиват общественото производство, хората изменят естественото плодородие на почвата, чрез канали съединяват реките, моретата и океаните, преместват растителни и животински видове от един материк на друг, изменят флората и фауната на земното кълбо. Човечеството преминава от използването на един вид енергия към друг, подчинявайки на своята власт все нови и нови сили на природата. От използването на енергията на опитомени животни обществото се е издигнало до използване силата на вятъра, водата, парата, електричеството. А сега човечеството стои в навечерието на нов, най-велик от техническите преврати — използването на вътрешноатомната енергия в производството.

С развитието на производителните сили, на средствата за съобщения, на общественото разделение на труда, с въз-

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 588 [Бълг. изд., 1953, стр. 700—701].

никването на световния пазар се разшириха границите на географската среда за едни или други народи, отслабна непосредствената зависимост на промишлеността на една или друга страна от местните източници на суровини, възникна зависимостта от вносни суровини. Така памучната промишленост в Англия се разви на основата на вносен индийски и египетски памук; испанската и малайската желязна руда се преработва в заводите на Англия; нефтът на Индонезия, Ирак и Иран е заграбен и се изнася далеч зад границите на тези страни от империалистите на САЩ, Англия и Холандия.

Техническият прогрес, който даде възможност да се произвежда синтетичен каучук, пластмаса, бензин от каменни въглища, спомагаше за разширяване на суровинните източници и за намаляване на предишната зависимост на производството от такива природни условия като залежите на нефт, като естествено растящи каучукодайни растения и т. н.

Мащабите и характерът на въздействието на обществото върху географската среда се изменят в зависимост от степента на развитието на производителните сили, от степента на развитието на обществото, от характера на икономическия строй. Епохата на капитализма отбеляза гигантска крачка в развитието на производителните сили, в подчиняване стихийните сили на природата от обществото. Но цел и движещ мотив на капиталистическото производство е натрупването на капитал, стремежът към печалба. Затова на капитализма е присъщо хищническото отношение към естествените богатства, което води към превръщането на някога най-плодородни територии в неплодни пустини. Маркс пише:

„... Всеки прогрес на капиталистическото земеделие е прогрес не само в изкуството да се ограбва работникът, но същевременно и в изкуството да се ограбва почвата; всеки прогрес в покачването на нейното плодородие за даден период време е същевременно и прогрес в разрушаването на постоянните източници на това плодородие. Колкото повече една страна като напр. Североамериканските съединени щати изхожда от едрата индустрия като база на своето развитие, толкова по-бърз е този разрушителен процес.“¹

---

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 509 [Бълг. изд., 1950, стр. 411].

Хищническото отношение на капиталистите към природните богатства, техният стремеж да получат колкото може повече печалба сега или в най-близки години, без да се замислят как ще се отрази това върху плодородието на земята в бъдеще, доведоха до страшни последици в САЩ и другите капиталистически страни. По данни на американския учен Бенет в САЩ вследствие на ерозията и изветряването на орния слой на почвата почти напълно са изкарани от строя 282,000,000 акра земя.

Само с унищожаването на капитализма, с прехода към социализма хищническото разточителство на природните богатства се заменя с рационалното и планомерното им използване за нуждите на трудещите се.

В условията на социализма се осъществява целесъобразното изменение на географската среда в интерес на обществото: планомерно се изменят растителният и животинският свят, климатът, плодородието на почвата, дори течението на реките и релефът на местността. Като станаха господари на своите обществени отношения, хората в условията на социализма стават властелини на могъщите сили на природата. Стопанският, политическият и културният разцвет на шестнадесетте съюзни съветски социалистически републики, разположени в най-различни географски условия — това е нагледно практическо опровержение на глупавите, антинаучните, реакционните буржоазни теории, които се опитват да обяснят строежа и развитието на обществото със свойствата на географската среда.

Разнообразието и изобилието на естествените богатства на Съветския Съюз без съмнение е оказало и оказва благоприятно влияние върху развитието на неговите производителни сили. Едно от условията за бързото преобразуване на СССР от аграрна в индустриална страна беше наличието на достатъчно природни богатства в страната: желязна руда, каменни въглища, нефт и т. н. Обаче би било неправилно да се обясняват бързите темпове на развитие на производителните сили на СССР само (или главно) с благоприятните природни условия. Същите природни богатства са съществували и в старата, дореволюционна Русия. Но те не само не са били използвани, но дори са били малко известни, непроучени. Широко и планомерно научно изследване на недрата на огромната територия на СССР за пръв път беше организирано едва

в условията на съветския строй. Едва в съветската епоха народите на СССР узнаха какви несметни съкровища се крият в недрата на населяваната от тях земя. Природните богатства на Русия сами по себе си криеха само възможност за бързо икономическо развитие. Но тази възможност в условията на царска Русия, при господството на помещиците и капиталистите не можеше да се превърне в действителност. Тя се превърна в действителност едва в условията на съветския социалистически строй.

Въпреки че географското направление в социологията и историографията е отдавна опровергано от науката и практиката, то широко се пропагандира в буржоазния печат. В епохата на империализма географското направление в социологията и историографията се използва от идолозите на реакционната буржоазия, за да се оправдава грабителската политика.

Привържениците на реакционните географски теории се опитват да обяснят икономическата и културната изостаналост на редица страни на Азиатския изток, Африка и Южна Америка със свойствата на географската среда. Но това е лъжа. Действителна причина за изостаналостта и мизерията на населението в Турция, Пакистан, Индия, Индонезия, Полинезия, Иран, Египет, Тунис, Алжир и други страни е колониалното и полуколониалното потисничество, ограбването на тези страни от английските, американските и други империалисти.

„За днешното положение на Индия — пише Палм Дът — са характерни две особености. Първата е богатството на Индия: нейните природни богатства, изобилни ресурси, потенциални възможности за пълното осигуряване на цялото население на Индия и дори на по-голямо население от онова, което днес има Индия. Втората особеност е мизерията на Индия: мизерията на огромното мнозинство на нейното население...“¹

Икономическият и културният прогрес на капиталистическите страни се осъществяваше с цената на заробването и зверската експлоатация на народите и хищническото разточителство на природните богатства на колониите и зависимите страни. Експлоатацията на колониите е и днес един от източниците за обогатяване на империа-

---

¹ Палм Дът, Индия сегодня, Государственное издательство иностранной литературы, М. 1948, стр. 22.

листическите страни. Империалистите изкуствено забавят, спъват развитието на промишлеността, особено машиностроителната, в колониите и зависимите страни. Затова промишленото производство в тези страни съставлява само 5% от цялото промишлено производство на капиталистическия свят, макар населението на тези страни да е 70% от населението на капиталистическите страни в света. Империалистическите държави превръщат колониите и зависимите страни в свои аграрни придатъци и в източници за суровини; те консервират в колониите изостаналите икономически отношения и реакционните политически учреждения.

Когато народите на Индия, Индонезия, Египет и другите зависими страни окончателно смъкнат империалистическото иго и станат икономически напълно свободни, те ще покажат колко високо развитие могат да постигнат независимите страни при същите географски условия. Това се вижда от примера на освободения Китай, който развива своите мощни сили. Още в настояще време в освободения демократичен Китай се разгръща социалистическо промишлено строителство в огромни мащаби и се осъществяват най-крупни мероприятия по преобразяването на природата: създават се мощни речни язове, напоителни системи, изкуствени водохранилища.

Представителите на географското направление в социологията и историографията се опитват да внушат на колониалните народи мисълта за примиряване с робската участ, да ги обрекат на пасивност. Те се стремят да оправдаят колониалното робство, да снемат от империалистическите държави вината за изостаналостта на ограбените и разорените от тях колонии и да прехвърлят тази вина върху природата, върху географската среда.

Историческият материализъм доказва научната несъстоятелност на географското направление в социологията и историографията и даде истинско обяснение на действителната роля на географската среда в развитието на обществото. Географската среда е едно от необходимите и постоянни условия на материалния живот на обществото. Тя ускорява или забавя хода на общественото развитие. Но географската среда не е и не може да бъде определяща сила на общественото развитие.

2. Нарастване на народонаселението

В системата на условията на материалния живот на обществото наред с географската среда влиза също така нарастването на народонаселението, по-голямата или по-малка негова гъстота. Хората са необходимият елемент в условията на материалния живот на обществото. Без известен минимум хора животът на обществото е невъзможен.

Нарастването на народонаселението без съмнение оказва влияние върху развитието на обществото. В зависимост от конкретните исторически условия нарастването на народонаселението, неговата по-голяма или по-малка гъстота могат да ускорят или забавят развитието на стопанството. От по-голямата или по-малка гъстота и от бързината на нарастването на населението зависят в известна степен *при равни други условия* възможностите за използване на нови земи, дори темповете на развитие на производителните сили. За да се използват напълно например природните богатства на Сибир и Далечния изток, нужен е значителен прираст на населението в тези краища, увеличение на неговата гъстота. В условията на социалистическия строй това още повече ще ускори темповете на развитие на производителните сили, ще увеличи народното богатство на страната

Не е ли нарастването на народонаселението главната сила, която определя характера на обществения строй и развитието на обществото? Историческият материализъм отговаря на този въпрос отрицателно. Нарастването на народонаселението улеснява или забавя общественото развитие, но то не може да бъде главната, определящата сила на развитието на обществото.

Нарастването на народонаселението, взето само по себе си, не може да обясни нито устройството на обществото, нито защо, да речем, феодалното общество се е сменило именно от капиталистическо, а не от някакво друго, защо капитализмът се сменява именно от социализма, а не от някакъв друг обществен строй.

„Ако нарастването на народонаселението беше определяща сила в общественото развитие, по-голямата гъстота на населението би трябвало да извика на живот непременно съответно по-висш тип обществен строй. В действителност обаче това не се наблюдава.“¹ Например гъсто-

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 588 [Бълг. изд., 1953, стр. 701].

тата на населението на Индия надминава гъстотата на населението в САЩ; обаче по равнището на своето развитие САЩ стоят по-високо от Индия: Индия е полуфеодална страна, а САЩ преживяват последния стадий на капитализма. Гъстотата на населението в Белгия е 19 пъти по-голямо, отколкото в САЩ и 26 пъти по-голямо, отколкото в СССР, обаче САЩ стоят по-горе от Белгия от гледна точка на общественото развитие, а от СССР Белгия и САЩ са изостанали с цяла историческа епоха, защото в Белгия и в САЩ още господства капиталистическият строй, а СССР вече е ликвидирал с капитализма и е установил социалистическия строй.

От това следва, че нарастването на народонаселението не е и не може да бъде главна сила за развитието на обществото, която да определя характера на обществения строй, физиономията на обществото.

В зависимост от характера на обществения строй нарастването на народонаселението може да оказва различно влияние върху развитието на обществото. В СССР, където няма експлоататори, нарастването на населението значи увеличаване броя на трудещите се, основната производителна сила на обществото. Затова прирастът на населението в СССР ускорява развитието на обществото. В условията на капитализма с неговата хроническа безработица нарастването на народонаселението само по себе си още не означава нарастване на производителните сили.

Противно на мнението на буржоазните демографи и икономисти марксизмът доказва, че нарастването на народонаселението съвсем не е независим от обществените условия биологически фактор: то самото се ускорява или забавя в зависимост от характера на обществения строй и от степента на неговото развитие. Маркс установи в „Капиталът“, че на всеки исторически определен начин на производство са свойствени негови, специални закони за народонаселението. Капиталистическият начин на производство с присъщата му експлоатация и мизерия на масите, с кризите и безработицата, особено в условията на съвременния капитализъм, забавя нарастването на народонаселението, влияе му понижаващо.

Капитализмът се разобличава като реакционна система, която е станала спирачка на развитието на човече-

ството дори с това, че поставя прегради на нарастването на народонаселението. „Човечеството — пише Енгелс — би могло да се размножава по-бързо, отколкото това може да е необходимо на съвременното буржоазно общество. За нас това е допълнително основание да обявим това буржоазно общество за препятствие на развитието, такова препятствие, което трябва да бъде премахнато.“¹

Условията на социализма, където става непрекъснато нарастване на производителните сили и на материалното благосъстояние на трудещите се маси, напротив, всемерно стимулират нарастването на народонаселението. Според данни от преди войната Съветският Съюз с население от 170,000,000 души даваше по-голям естествен прираст на населението, отколкото цяла капиталистическа Европа, която бросше 399,000,000 души.

В резултат на непрекъснатото нарастване на материалното благосъстояние на трудещите се и на успехите на здравеопазването в СССР в 1953 година смъртността на населението в сравнение с 1913 г. е намаляла повече от три пъти. Още повече е намаляла детската смъртност. Затова годишният среден прираст на населението в СССР е по-висок от средния прираст преди войната. Това е резултат от социалистическия обществен строй, който избави трудещите се от кризите, безработицата и мизерията.

Буржоазните социолози и икономисти — привърженици на биологическото направление — се опитват да намерят в нарастването на народонаселението ключа за разбиране законите и движещите сили на общественния живот. Едни от тях (например *Х. Спенсер*) виждат в нарастването на народонаселението коренна причина, която подбужда обществото към развитие, тласка го напред.

Други буржоазни социолози от биологическото направление считат нарастването на народонаселението за сила, която спъва развитието на обществото, и се опитват да обяснят войните, безработицата, увеличаването на мизерията и другите пороци на капитализма с „прекомерното“ нарастване на народонаселението.

Както вече отбелязахме по-горе, английският икономист от края на XVIII в. и началото на XIX в. *Малтус*, за да оправдае капиталистическия строй, е измислил „закон“,

---

¹ *К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани писма, стр. 172 [Бълг. изд., 1952, стр. 189].*

според който нарастването на народонаселението изпреварвало нарастването на производството на средства за съществуване. В това измислено „несъответствие“ в растежа на народонаселението и на средствата за съществуване Малтус вижда причината за глада, мизерията, безработицата и другите бедствия на трудещите се при капитализма. А в действителност развитието на капиталистическите страни в XIX и XX в. свидетелствува, че въпреки тъй наречения „закон“ на Малтус производителните сили и общественото богатство растат значително по-бързо от народонаселението. Но плодовете на нарастващата производителна сила на труда се присвояват не от трудещите се, а от буржоазията и от другите експлоататори.

Маркс доказва, че при капитализма техническият прогрес се използва от буржоазията против работниците, че развитието на производителните сили се придружава с изгласкване на нови и нови групи работници от процеса на производството. Вследствие на това се образува относително свръхнаселение, расте резервната армия на труда, армията на безработните. Това относително свръхнаселение, пораждано от капиталистическия строй, се представя от малтуснаците за абсолютно свръхнаселение, което било свойствено на всяко общество и представлявало „природен закон“. Марксизмът доказва, че причините на безработицата, мизерията на масите и глада се крият не в законите на природата, а в системата на капитализма.

Въпреки че науката и самият обществен живот отдавна вече напълно опровергаха реакционната теория на Малтус, идеолозите на империалистическата буржоазия продължават да я защитават и пропагандират. Те я използват, за да оправдаят противоречията и язвите на капитализма и за да обосноват завоевателната империалистическа политика.

Уинстън Чърчил в речта си през октомври 1951 г. се опита да обясни трудностите на капиталистическа Англия и бедствията на нейния народ със свръхнаселеността на страната. „На острова, който може да изхрани 30 милиона души — заяви Чърчил, — живеят 50 милиона.“ По такъв начин политическият ръководител на английската буржоазия в XX в. търси обяснението на противоречията на капитализма в измислицата, съчинена от неговия духовен баща — под Малтус, в XVIII в.

Неомалтусианските теории на американска почва взеха още по-цинични и отвратителни форми, отколкото в Англия. В 1948 г. в САЩ излезе книгата на фашиста Уилям Фогт „Път към спасението“, в която се казва: „Човечеството се намира в тежко положение. Ние трябва да разберем това и да престанем да се оплакваме от икономическите системи, от времето, от злата орисия и безсърдечни светни. Това ще бъде начало на мъдростта и първа крачка по нашия дълъг път. Втора крачка трябва да бъде ограничаването на раждаемостта и възстановяването на ресурсите.“ Фогт заявява, че природните ресурси са ограничени, а раждаемостта извънмерно голяма. Един от разделите на неговата книга се нарича „Извънредно много американци“. 45,000,000 американци, пише Фогт, са излишни. У. Фогт и неговите съмишленици виждат източника на бедствията на народите от колониите и зависимите страни не в империалистическото колониално потисничество, а в „свръхнаселението“.

Неомалтусианците искат принудително да се осъществят мероприятия за намаляване на раждаемостта и стерилизация. А за най-желателно средство за намаляване населението те считат войната и епидемиите. Тези изверги считат лошата реколта, глада, епидемиите не за бедствия, а за благодеяние. Неомалтусианците гледат на медицината и здравеопазването като на зло, което намалява смъртността, съдействува за нарастването на народонаселението. „Не са ли твърде много децата?“ — така нарече своята книга френският малтусианец П. Ребу (1951 г., Париж).

Империалистическата буржоазия използва неомалтусианските лъженаучни идеи, както и „геополитическите“ брътвежи, във външната политика, за да оправдае своето господство в колониите и за да обясни ужасяващата изостаналост и мизерия на трудещите се. Английският буржоазен икономист-експерт В. Енсти пише: „Къде е индийският Малтус, за да се обяви против масовото появяване на индийски деца, които опустошават страната?“ Във всички писания на неомалтусианците, както и в съчиненията на Малтус, сведенията за нарастването на народонаселението и на средствата за съществуване са фалшифицирани

Палм Дът в своята книга „Индия днес“ въз основа на огромно количество неопровержими данни разбива на пух

и прах неомалтусианските брътвежи, разпространявани, за да се оправдае господството на английските, американските и други империалисти в страните на Азия, Африка и Южна Америка. Противно на твърденията на неомалтусианците нарастването на производството на продоволствие в Индия, както и общо в целия свят, надминава нарастването на населението; бедата е там, че продоволствието и другите блага в капиталистическите страни отиват не у народа, а у експлоататорите. Вследствие на ужасяващата смъртност прирастът на народонаселението в Индия е значително по-малък, отколкото в Англия и Европа. Така в Индия населението възлиза на 389,000,000 души, а в края на 16 век то е било 100,000,000. Следователно в продължение на три века то се е увеличило само 3·8 пъти. А населението на Англия и на Уелс в 1700 г. е било 5,100,000 души, а днес то е стигнало 40,400,000¹, т. е. за един период от два и половина века то се е увеличило 8 пъти. Така се руши легендата за „прекомерния“ прираст на народонаселението в Индия. Руши се и неомалтусианската реакционна теория, която обяснява мизерията на масите, глада, безработицата, пораждани от капитализма, с нарастването на народонаселението.

Научно обяснение на нарастването на народонаселението и на неговото значение в развитието на обществото дава само историческият материализъм. Нарастването на народонаселението е едно от условията за материалния живот на обществото, което оказва влияние върху развитието на обществото, но е неспособно да определя нито строежа на дадено общество, нито преминаването от една обществена формация към друга.

3. Начинът на производство е определяща сила на общественото развитие

А коя е определящата сила на общественото развитие, главната причина, която обуславя строежа на обществото и преминаването от един обществен строй към друг? Историческият материализъм учи, че главна, определяща сила на развитието на обществото е начинът на производ-

---

¹ Според приведеното по-горе заявление на Чърчил, дори 60,000,000 души.

ство на материалните блага: храна, облекло, обувки, жилища, топливо, оръдия за производство, необходими за да може обществото да живее и да се развива.

За да живеят, хората трябва да имат храна, облекло, обувки, жилища, топливо и т. н. За да имат тези необходими жизнени блага, те трябва да ги произвеждат. А за производството на материалните блага им са нужни оръдия за производство, умение да произвеждат оръдия и да си служат с тях в борбата с природата. Производството на материални блага представлява постоянна, необходима жизнена основа на обществото. Прекратяването на производството би довело обществото до гибел.

Човек се е отделил от царството на животните и е станал човек благодарение на производството. В този смисъл Енгелс казва, че трудът е създал самия човек. Животните пасивно се приспособяват към външната природа. Те в своето съществуване и развитие изцяло зависят от това, което им дава околната природа. За разлика от тях човешкото общество води активна борба с природата, с помощта на оръдията за производство я приспособява към своите нужди. Използвайки силите и веществата на външната природа, обществото създава необходимите за своето съществуване продукти, материалните блага, които не се срещат в готов вид в самата природа.

Като произвеждат необходимите за своя живот средства, хората същевременно произвеждат и своя материален живот. Затова съществуването и развитието на човешкото общество напълно зависят от производството на материални блага, от развитието на производството. Производството е постоянно условие за съществуването на хората, вечна, естествена необходимост; без производството не би била възможна обмяната на веществата между човека и природата, т. е. не би бил възможен самият човешки живот.

Маркс определя *процеса на производството* в неговата обща за всички стъпала на развитие на обществото форма като целесъобразна дейност на хората за създаване на потребителни стойности, като процес, в който човек със своята дейност опосредствува, регулира и контролира обмяната на веществата между себе си и природата. „Той (човекът — Ф. К.) поставя в движение присъщите на своя организъм природни сили, своите ръце и крака, глава и пръсти, за да си присвои природното вещество

във форма, полезна за неговия собствен живот. Като действа по този начин върху външната природа и като я променя, той същевременно променя и своята собствена природа. Той развива дремещите в нея потенциални сили и подчинява под своята собствена власт проявата на тези нейни сили.“¹

За разлика от инстинктивните действия на животните човешкият труд е целенасочена дейност. Трудът като целесъобразна дейност е свойствен само на човека. Паякът, пише Маркс, извършва операции, които напомнят операциите на тъкача, а пчелата с постройката на своите восъчни килийки може да посрами иякои архитекти. „Но това, което по начало отличава и най-лошия строител от най-добрата пчела, е, че преди да построи килийка от восък, той вече я е построил в главата си. В края на трудовия процес се получава резултат, който още в самото начало вече е съществувал в представата на работника, т. е. мислено. Работникът не само изменя формата на даденото от природата; той същевременно осъществява в даденото от природата и своята съзнателна цел, която като закон определя начина и характера на неговите действия и на която той трябва да подчинява своята воля.“²

Човешкият труд като целесъобразна дейност, като процес на активно въздействие върху природата предполага като необходимо условие създаването и употребата на оръдия за производство.

Всеки трудов процес, всеки производствен процес включва в себе си следните три момента: 1) целесъобразна дейност на човека, т. е. труд; 2) предмет, върху който действа трудът; 3) оръдия за производство, с помощта на които човек действа.

Производственият процес е възникнал, когато хората са започнали да създават оръдия за производство. До създаването на оръдия за производство, макар и най-примитивни, като заострен камък — нож или тояга, приспособена за нападение върху зверове или за брулене на плодове, маймуноподобният прадед на човека още не се делил от животинското царство. Отделянето от света на животните и превръщането на маймуноподобния прадед в човек е станало благодарение на създаването на

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 184—185 [Бълг. изд., 1950, стр. 146].

² Пак там, стр. 185 [Бълг. изд., 1950, стр. 147].

оръдия за производство. С помощта на оръдията за производство — тези изкуствени органи — човек като че ли е удължил естествените размери на своето тяло, започнал е да подчинява природата на себе си, на своята власт. Производството и употребата на оръдия за производство „характеризира специфично-човешкия трудов процес“¹.

Камъни и тояги като средство за защита или нападение се употребяват понякога и от човекоподобните маймуни. Но нито една маймуна, нито едно животно никога не е направило дори най-грубо оръдие на труда. Животните от всички видове, до най-висшите, се ползват само от това, което дава природата. Само човек създава оръдия за производство.

Създаването и използването на оръдия на труда от човека, възникването на производство е означавало начало на нов тип развитие, преминаване от царството на животните към човешкото общество. Обществото се характеризира с нови, специфични закономерности и форми на развитие, коренно различни от биологичните.

В процеса на труда се е изменяла не само природата, но и самият човек: усъвършенствували са се неговите естествени органи, изострял се е неговият ум, придобивали са се ловкост и съобразителност. Благодарение на труда, благодарение на производството в продължение на много и много хилядолетия, от поколение на поколение са се изменяли прогресивно двата главни естествени човешки органа — ръката и мозъкът. Именно благодарение на труда човешката ръка е достигнала такова съвършенство, че е могла да създаде безсмъртните творения на живописиста — картините на Рафаел, Тициан, Суриков, Репин, Шишкин и Левитан, архитектурни творения, каквито са величавите, строги и стройни кули на московския Кремъл. Трудът е бил решаващото условие за възникването и развитието на езика, на звуковата реч. Само благодарение на труда човешкият ум е можал да постигне такова развитие, че е станал способен да разпознава безбройните свойства на предметите, да познава вътрешната връзка на явленията в природата, да постига нейните закони и основавайки се на тези закони, да подчинява силите на природата на себе си, да ги засгавя да въздействуват една върху друга в съответствие с целите, потребностите и задачите на обществото.

---

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 187 [Бълг. изд., 1950, стр. 148].

„Паралелно с развитието на ръката се развивала стъпка по стъпка и главата, възниквало е съзнанието — най-напред за условията на отделни практически полезни резултати, а по-късно, изхождайки от това, у по-облагодетелствуваните народи възникнало разбирането на природните закони, обуславящи тези полезни резултати. А заедно с бързо растящото съзнаване на природните закони растели и средствата за обратно въздействие върху природата; ръката сама никога не би създала парната машина, ако мозъкът на човека не бе се развил паралелно с нея и отчасти благодарение на нея.“¹

Опитът, ловкостта и съобразителността, натрупвани в процеса на труда, са се фиксирани от човека в оръдията за производство.

Оръдието за производство е предмет или комплекс от предмети, които работникът поставя между себе си и предмета на труда и с които той въздействува върху предмета на труда. Човекът използва в процеса на труда механическите, физическите и химическите свойства на телата, за да застави съобразно със своята цел едни тела да въздействуват върху други. Към оръдията за производство Маркс отнася преди всичко механическите средства на труда, съвкупността на които той нарича „костна и мускулна система на производството“. В епохата на феодализма такива средства на труда са били железният плуг, вятърната мелница, ръчните оръдия, по-специално ръчният тъкачен стан и др. В епохата на капитализма широко разпространение получават всевъзможните машини и системи от машини.

В зависимост от изменението на оръдията за производство се изменя и *работната сила, хората*, които привеждат в движение тези оръдия. Затова исторически определени оръдия за производство са мерило за развитието на човешката работна сила. Съвременното машинно производство предполага съответно стъпало на развитие на хората, на трудещите се, на производителите на материални блага, които са способни благодарение на своя производствен опит и трудови навици да произвеждат тези машини и да ги привеждат в движение, да ги управляват. С появата на нови оръдия за производство се изменя и

---

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, Госполитиздат, 1953, стр. 14 [Бълг. изд., 1950, стр. 38—39].

характерът, степента на развитие на работната сила. Отначало се изменят оръдията за производство, а след това хората, работниците, които ги привеждат в движение. Докато не е имало парни локомотиви, не е имало и машинисти. Докато нямаше трактори и комбайни, не можеха да се появят трактористи и комбайнери.

Оръдията за производство служат не само за мерило на развитието на човешката работна сила, но и за показател на постигнатото от обществото стъпало на икономическо развитие. „Останките от старите средства на труда имат също такова важно значение за разглеждането на изчезналите икономически обществени формации, каквото има строежът на изкопаемите кости за изучаването на телесната конструкция на изчезналите животински видове. Икономическите епохи се различават помежду си не по това, какво произвеждат, а по това, как, с какви средства на труда произвеждат.“¹

Но колкото и голямо да е значението на оръдията за производство в процеса на производството на материални блага и в развитието на обществото, те сами по себе си, откъснати от хората, още не представляват производителна сила на обществото.

„Машина, която не служи в трудовия процес, е безполезна. Освен това тя е подложена на разрушителната сила на природната обмяна на веществата. Желязото ръждясва, дървото изгнива... Живият труд трябва да обхване тези неща, да ги възкреси от мъртвите, да ги превърне от потенциални в действителни и действащи потребителни стойности.“² Оръдията за производство се създават и привеждат в движение от хората — производители на материалните блага. Затова производителни сили на обществото са не само оръдията за производство, но преди всичко хората, които ги прилагат в процеса на производството. Трудещите се представляват най-важната производителна сила. „Първата производителна сила на цялото човечество е работникът, трудещият се.“³

И така производителните сили на обществото са оръдията на производство, с помощта на които се произвеждат материалните блага, и хората, които привеждат в движение оръдията за производство и осъществяват про-

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 187 [Бълг. изд., 1950, стр. 148].

² Пак там, стр. 190 [Бълг. изд., 1950, стр. 151].

³ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 334 [Бълг. изд., стр. 358].

изводството на материални блага благодарение на известен производствен опит и трудови навици. Тези елементи, взети заедно, в единство, представляват именно производителните сили на обществото.

Но производителните сили представляват само едната страна на начина на производство. Те изразяват активното отношение на обществото към природата, към природните предмети и сили, използвани от обществото за производство на материални блага.

Втора необходима страна на всеки начин на производство са *производствените отношения* между хората. Хората, занимавайки се с производство, влизат в определени отношения не само към природата, но и един към друг.

„В производството — казва Маркс — хората въздействуват не само на природата, но и едни на друг. Те произвеждат само като действуват съвместно по определен начин и взаимно разменят своята дейност. За да произвеждат, те влизат в определени връзки и отношения помежду си и само в кръга на тези обществени връзки и отношения съществува тяхното отношение към природата, извършва се производството.“¹

Производството на материални блага винаги, на всички стъпала на развитие на човечеството, е обществено производство. Човекът е обществено същество. Той не може да живее въвн от обществото, въвн от производствената връзка с другите хора. Хората не могат да се занимават с производство изолирано, поотделно, независимо един от друг. Робизон и „робинзонадите“ — това са плод на фантазията на литераторите и на буржоазните икономисти. В действителност хората винаги са се занимавали с производство, водили са борба с природата не поотделно, а заедно, на групи, на общества. Затова в производството хората винаги влизат помежду си в определени, независещи от тяхната воля отношения — производствени отношения. Дори селяните и занаятчиите, трудът на които е основан на частната собственост върху средствата за производство и които произвеждат продукти изолирано на свой риск и отговорност, фактически са включени в общественото производство. Тяхното производ-

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, стр. 63 [Бълг. изд., 1950, стр. 89].

ство е обществено, защото те са свързани с цялото останало общество, с другите производители на материални блага чрез общественото разделение на труда. По-специално оръдията за производство, с които си служат селяните и занаятчиите, са създадени не от тях, а от други хора, от ония, които са добили желязната руда, превърнали са я в желязо и стомана, в плугове, сърпове и коси, във вършачки, гвоздеи и т. н.

Производствените отношения във всяко общество образуват твърде сложна мрежа от връзки и отношения между хората, участващи в производството. Да вземем за пример капиталистическото общество. Тук съществуват преди всичко капиталистическа собственост върху средствата за производство и основаните на нея отношения на експлоатация на работниците от капиталистите. Към областта на производствените отношения се отнасят също отношенията между хората, заети в разните клонове на производството. Разделението на труда между града и селото, експлоатацията на селото от капиталистическия град — това е също така област на производствените отношения. Цялата сложна мрежа на пазарни отношения, на отношения на покупка и продажба, конкуренцията — това са също така икономически, производствени отношения. Между всички тези видове производствени отношения съществува връзка, взаимозависимост.

За да се разбере общественият живот, нужно е в тази сложна система на производствени отношения да се отдели основата. Тази основа, определяща характера на начина на производство и физиономията на цялото общество, е отношението на хората към средствата за производство, т. е. формата на собственост върху средствата за производство.

„Ако състоянието на производителните сили отговаря на въпроса — с какви оръдия за производство хората произвеждат необходимите за тях материални блага, то състоянието на производствените отношения вече отговаря на друг въпрос: в чие владение се намират *средствата за производство* (земята, горите, водите, недрата, суровите материали, оръдията за производство, фабричните сгради, средствата за превоз и съобщения и т. н.), в чие разпореждане се намират средствата за производство, в разпореждане на цялото ли общество или в разпореждане на отделни лица, групи и класи, които ги из-

ползуват за експлоатиране на други лица, групи и класи.“¹

Формите на собственост върху средствата за производство определят всички други отношения в дадено общество: положението на различните социални групи в производството, техните взаимоотношения, формите на разпределение на продуктите — всички тези отношения всецяло зависят от характера на собствеността върху средствата за производство.

Собствеността върху средствата за производство, това не е просто отношение на хората към предметите; това е обществено отношение между хората, което се изразява чрез предметите, чрез отношението към средствата за производство: класа от хора, владеещи средствата за производство (капиталистите, помещиците), господствува над хора, които напълно или отчасти са лишени от средства за производство (пролетарии, селяни). Например в капиталистическата фабрика отношенията между капиталиста и работника са отношения на експлоатация, отношения на господство и подчинение.

Буржоазните икономисти и социолози, характеризирайки икономическите отношения между хората, издигат на пръв план онова, което лежи на повърхността, а именно отношенията на разпределение на продуктите. Те замазват главното, основното — формата на собственост, отношението към средствата за производство, определящо положението и мястото на хората в производството. Критикувайки повърхностния буржоазен възглед върху икономическите отношения между хората, Маркс пише: „преди разпределението да е разпределение на продуктите, то е: 1) разпределение на производствените инструменти и 2) — а това е друго определение на същото отношение — разпределение на членовете на обществото между различните видове производства (подчинение на индивидите на определени производствени отношения). Разпределението на продуктите е очевидно резултат на онова разпределение, което е включено в самия производствен процес и определя структурата на производството.“²

---

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 593 [Бълг. изд., 1950, стр. 707].

² К. Маркс, К критике политической экономии. Введение, Госполитиздат, 1953, стр. 208 [Бълг. изд., стр. 240].

И така формата на собственост върху средствата за производство е главното, основното, което определя природата, характера на господстващите в дадено общество производствени отношения.

Производствените отношения на хората — това са *материални* отношения. За разлика от идеологическите отношения те съществуват във от съзнанието и независимо от волята на хората.

Фалшификаторите на марксизма — идеалистите от типа на Макс Адлер, А. Богданов или техните продължители като Е. Бьозе (Западна Германия), отъждествяват производствените отношения с психическите, духовните отношения, отъждествяват общественото битие с общественото съзнание. Те се основават на обстоятелството, че хората участвуват в производството като съзнателни същества, че производствената дейност е съзнателна дейност; значи, заключават те, и отношенията в производството се установяват посредством съзнанието, са психически, духовни отношения.

Но от факта, че хората влизат в общуване един с друг като съзнателни същества, съвсем не следва, че производствените отношения са тъждествени с общественото съзнание. „Влизайки в общуване, хората във всички щогоде сложни обществени формации — и особено в капиталистическата обществена формация — не съзнават какви обществени отношения при това се слагат, по какви закони те се развиват и т. н.“¹ — казва Ленин.

Канадският фермер, като продава жито, влиза в определени производствени отношения с производителите на жито на световния пазар: с аржентинските фермери, с фермерите от САЩ, Дания и т. н., но той не съзнава това, не съзнава какви обществени производствени отношения се създават при това.

Ревизионистите, твърдейки, че производствените отношения имали нематериален характер, се позовават на положението на Маркс, че отношенията на стойността са производствени отношения, но стойността не съдържа в себе си нито атом от веществото, от което се състоят стоките. Действително стойността на стоката се различава от натуралната форма на стоката. Но тя е обективно, съществуващо независимо от съзнанието, материално об-

---

¹ В. И Ленин, Соч., т. 14, стр. 309 [Бълг. изд., стр. 341].

ществено производствено отношение. Понятието „материално отношение“ не се свежда само до отношения между предметите. Отношенията между хората в процеса на производството — това са също така материални отношения, те съществуват във и от съзнанието. Тяхната основа — това са отношенията на собственост върху средствата за производство: върху фабриките, заводите, земята, в материалността на които могат да се съмняват само лудите или хора, които се намират в плен на буржоазната идеалистическа философия.

Отношенията на експлоатация на човек от човека — това са също тъй обективни, материални отношения: работническата класа в капиталистическите страни всекидневно, всекичасно чувства върху себе си гнета на тази експлоатация. Тя вижда и разбира коренната разлика между реално съществуващата експлоатация и илюзорните блага на „онзи свят“, които му обещават идеолозите на буржоазията — християнските, мюсюлманските, социалдемократическите и други полове.

→ Производствените отношения, които исторически са съществували и съществуват между хората, могат да имат двойка форма: те могат да бъдат или отношения на сътрудничество и взаимопомощ на свободни от експлоатация хора, или пък отношения на господство и подчинение. Така например в условията на робството, феодализма и капитализма производствените отношения имат формата на отношения на господство и подчинение, на отношения на експлоататори и експлоатирани. Производствените отношения, изразяващи се в господството на една класа над друга, са основани на частната собственост върху средствата за производство и на отделянето на средствата за производство от непосредствените производители.

Напротив, в условията на социалистическото общество, където вече е унищожена частната собственост върху средствата за производство и експлоатацията на човек от човека, производствените отношения между хората са отношения на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ.

Производствените отношения вземат една или друга форма в зависимост от това, на кого принадлежат средствата за производство и следователно как се съединяват средствата за производство с непосредствените производители.

„Каквито и да са обществените форми на производството — пише Маркс, — работниците и средствата за производство винаги остават негови фактори. Но намирайки се в състояние на отделеност едни от други, и едните, и другите са негови фактори само като възможност. За да произвеждат изобщо, те трябва да се съединят. Особеният характер и начин, по който се осъществява това съединение, отличава отделните икономически епохи на обществения строй.“¹

Капиталистическият начин на производство се характеризира с отделянето на непосредствените производители — работниците, от средствата за производство, с превръщането на трудещите се в пролетарии. За да могат да съществуват — за да не умрат от глад, работниците трябва да продават своята работна сила на капиталиста — притежателя на средствата за производство. Така в условията на капиталистическия начин на производство съединяването на работниците със средствата за производство се осъществява само като се продава работна сила на капиталиста.

В социалистическото общество трудещите се са непосредствено съединени със средствата за производство. Тук средствата за производство принадлежат на самите трудещи се, затова тук няма отношения на господство и подчинение и експлоатация на човек от човека.

На историята са известни също тъй *преходни* отношения от една форма на производствени отношения към друга форма. Така *преходна* форма на производствени отношения бяха отношенията, които се създаваха при разлагането на първобитнообщинния строй. По-специално към *преходното* стъпало от първобитнообщинния към *зараждащия* се в неговите недра *робовладелски* икономически строй могат да се отнесат икономическите отношения на Омировска Гърция, описани в „Одисеята“. В епохата на появяването на класовото общество *преходни* са били производствените отношения, които са се създавали в селската община (марка при германските племена, *верв* при славяните), която е сменила родовата община. Характерна черта на селската община е било, че в нея наред с частната собственост е съществувала и общинна

¹ К. Маркс, Капитал, т. II, Госполитиздат, 1953, стр. 32 [Бълг. изд., 1954, стр. 38].

собственост. Както се изразява Маркс, селската община била „преходна фаза към вторична формация, т. е. преход от общество, основано върху обща собственост, към общество, основано върху частна собственост“¹.

Преходни производствени отношения съществуват също в периода на прехода от капитализма с неговите отношения на господство и подчинение към социализма, с неговите отношения на другарско сътрудничество и взаимна помощ на свободни от експлоатация хора.

Социалистическите производствени отношения не възникнаха изведнаж, в готов вид. Тези нови форми на икономически отношения между хората се създаваха, развиваха и затвърдяваха в продължение на целия преходен период от капитализма към социализма. Икономиката на преходния период от капитализма към социализма според определението на В. И. Ленин съединява в себе си черти на ликвидирания, но още неунищожен капиталистически строй и раждащия се, развиващия се социалистически стопански строй.²

Какъвто и да е характерът на производствените отношения, те винаги, на всички стъпала на развитието на обществото, съставляват също така необходим елемент на производството, както и производителните сили. *Начинът на производство* е единство на производителните сили и на производствените отношения в процеса на производството на материални блага.

Начинът на производство на материални блага определя структурата на обществото. Какъвто е начинът на производство, господстващ в дадено общество, такъв е и общественият строй. От начина на производство се определя наличието или отсъствието на обществени класи, характерът на взаимните отношения между класите, характерът на господстващата идеология, на политическите и правните учреждения.

Например капиталистическият начин на производство, основан на частната собственост върху средствата за производство, обуславя разделението на обществото на антагонистични класи — на пролетариат и буржоазия. Всички обществени отношения на капиталистическото

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XXVII, стр. 695.

² Виж В. И. Ленин, *Економика и политика в епоху диктатуры пролетариата*, Госполитиздат, 1953, стр. 3 [На бълг. виж В. И. Ленин Съч., т. 30, стр. 95].

общество, а също и политическите, правните, религиозните, художествените възгледи, политическите, правните и други обществени учреждения са обусловени от капиталистическия начин на производство.

„Начинът на производството на материалния живот обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо.“¹ Не от желанията и намеренията на хората, не от идеите и теориите и не от формите на държавата и правото зависи строежът на обществото. Характерът и структурата на всяко общество се обуславят от господстващия начин на производство. С изменението на начина на производство се изменя и целият обществен строй, изменят се политическите, правните, религиозните, художествените, философските идеи, политическите, правните и другите обществени учреждения.

Не с идеите и теориите, не с географската среда, не с нарастването на народонаселението, а с изменението на начина на производството на материалните блага може да се обясни характерът на обществения строй, на неговите идеи и учреждения и да се разбере защо един обществен строй се сменя с друг, и то именно с такъв, а не с друг обществен строй, защо например капиталистическият обществен строй се сменя именно със социалистически строй. Научното, материалистическото обяснение на развитието на обществото даде възможност да се установи определена, обективна, независима от волята на хората закономерност на сменяване на една обществена формация с друга, сменяване на по-низша формация с по-висша.

КРАТКИ ИЗВОДИ

И така източникът на формирането на обществените идеи, на обществените възгледи, на политическите теории и учреждения трябва да се търси в условията на материалния живот на обществото. В системата на условията на материалния живот на обществото начинът на производство на материалните блага е сила, която определя строежа и развитието на обществото. Какъвто е начинът на производство, господстващ в дадено обще-

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, стр. 322 [Бълг. изд., 1950, стр. 408].

ство, такава е и самото общество, неговата структура, таква са и съществуващите в даденото общество класи, идеи, възгледи, учреждения.

За да не прави грешки в политиката, пролетарската партия трябва в своята дейност да изхожда не от отвлечените принципи на човешкия разум, а от конкретните условия на материалния живот на обществото, особено от развитието на начините на производство като определяща сила на общественото развитие. Политическите партии, които игнорират определящата роля на условията на материалния живот в развитието на обществото, неизбежно търпят поражение. Поражението на социалистите-утописти, на народниците, есерите, анархистите се обяснява с това, че те игнорираха първенстващата роля на условията на материалния живот на обществото, изпаднаха в идеализъм, градяха своята дейност не съобразно с потребностите на развитието на материалния живот на обществото, а изхождайки от отвлечени, авантюристични, откъснати от живота проекти и планове.

Великата жизнена сила на марксистко-ленинската партия е в това, че тя в своята дейност винаги се опира на научното разбиране на потребностите на развитието на материалния живот на обществото, никога не се откъсва от реалния живот, от интересите на работническата класа, от интересите на народните маси.

ТРЕТА ГЛАВА

РАЗВИТИЕ НА ПРОИЗВОДИТЕЛНИТЕ СИЛИ И ПРОИЗВОДСТВЕНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

В предишната глава бе изяснено, че начинът на производство на материални блага представлява определяща сила в развитието на обществото. Сега е необходимо да изясним: 1) защо изменението, развитието на начините на производство обуславя изменението на целия обществен строй, преминаването от по-ниски стъпала на общественото развитие към по-високи; 2) поради какви причини става изменение, развитие на самото обществено производство и смяна на по-низши начини на производство с по-висши; 3) какви са законите на развитието на производителните сили и производствените отношения.

1. Законът за определящата роля на начина на производство в развитието на обществото

Една от особеностите на общественото производство се състои в това, че то никога не стои продължително време на една точка; то постоянно се изменя и се развива, при което изменението на начина на производство неизбежно влече след себе си изменение на целия обществен строй. Постоянната изменяемост на производството произтича от природата на производството като необходим, реален жизнен процес на възпроизводство на материалния живот на обществото. За да съществуват, хората трябва да се трудят; процесът на производството трябва да става непрекъснато. Този непрекъснат, постоянно възобновяващ се процес на производството и възпроизводството на реалния живот е изменящ се процес.

Стимулите, движещите мотиви, които подбуждат хората да изменят и развиват производството, в различните епохи са различни. Тези стимули, както ще видим по-долу, се изменят заедно със смяната на начините на производство. Но всякога, на всички стъпала на историята, производството се намира в състояние на изменение и развитие. Темповете на тези изменения в различните епохи са също така различни. На ранните стъпала на развитието на обществото изменението на производството е ставало крайно бавно, едва забележимо. В епохата на машинното производство тези изменения стават бързо. Но всякога, на всички стъпала на развитието на обществото, производството не е засядало за продължително време на една точка, а по-бавно или по-бързо се е изменяло. Това изменение обхваща, макар и не едновременно, всички страни на общественото производство.

Като въздейства в процеса на труда върху външната природа, човек изменя своята собствена природа. В процеса на труда се натрупва производствен опит на хората, усъвършенствува се тяхната способност да правят и изменят оръдията на труда. Производственият опит и трудовите навици на хората спомагат за растежа на производителността на труда и се фиксират в нови, по-съвършени оръдия за производство.

В зората на човечеството хората са използвали каменни оръдия на труда, а в нашата епоха използват машината като главно оръдие за производство. Заедно с оръдията за производство са се изменяли и се изменят и самите хора, производителите на тези оръдия и материални блага; в хода на историческото развитие се изменят и производствените отношения между хората, един начин на производство се сменя с друг.

Различните стъпала в развитието на обществото се характеризират преди всичко с различни начини на производство на материални блага. На най-ранното стъпало на развитието на обществото е съществувал първобитно-общинен начин на производство. Той се е сменил с робовладелския начин на производство, робовладелският начин на производство се е сменил с феодалния, феодалният — с капиталистическия, а този последният в нашата епоха в една страна след друга се сменя със социалистическия начин на производство.

В съответствие с изменението на начина на производство и в резултат на това изменение неизбежно се е преобразувала и цялата структура на обществото, съставлящите го класи, техните отношения, духовният живот на обществото, неговите политически, правни и други идеи и учреждения.

Когато в недрата на феодалното общество възникна и се разви капиталистическият начин на производство, заедно с него се появиха нови класи — буржоазията и пролетариатът; възникването и развитието на капиталистическият начин на производство обуслови коренното изменение на цялата структура на обществото, заменяването на феодалното общество с капиталистическо общество; превратът в начина на производство, появата на нови класи и нови, антифеодални идеи доведе до революцията, до заменяване на феодалните политически и правни учреждения с буржоазни учреждения, до господство на нови обществени идеи.

Смяната в СССР на капиталистическият начин на производство със социалистическият определи коренното изменение на обществото: ликвидирането на експлоататорските класи, коренното изменение на положението и мястото на работническата класа и селячеството в производството и в обществото, изменението на самата природа на класите на работниците и селяните, изменението на природата на нациите и новото взаимоотношение между нациите. Победата на социалистическият начин на производство доведе до победа на социалистическото съзнание над буржоазното и дребнобуржоазното съзнание.

Всички тези факти свидетелствуват, че измененията на структурата на обществото, които са ставали в историята, социалните революции, които са се извършвали в различните страни в продължение на векове, са били не случайно нещо и са възниквали не по волята и желанието на едни или други лица или партии, а са се обуславяли от дълбоки икономически причини — от изменението в начините на производство, от смяната на едни начини на производство с други, на по-низши — с по-висши.

Следователно главната причина на коренните обществени изменения, на социалните революции трябва да се търси не в областта на идеите, не в политиката на едни или други правителства, а в превратите, които стават, в начините на производство на материални блага. Измене-

нието на обществения строй, на обществените идеи, на политическите и правните учреждения вследствие изменението на начина на производство е закон на развитието на обществото.

Историческият материализъм в противовес на идеализма учи, че *историята на човечеството* не трябва да се съежда до история на идеите, на политическите и правните учреждения; историята на човечеството е преди всичко история на развитието на производството, история на сменящите се един друг начини на производство на материални блага, история на развитието на производителните сили и производствените отношения. А тъй като главна производителна сила са хората, трудещите се, производителите на материални блага, то историята на човечеството е преди всичко история на трудещите се, история на народните маси. Ето защо истинската историческа наука трябва да разглежда историята на обществото не като история на кралете, пълководците, управниците на държавите, а като история на народите, на трудещите се маси, като история на развитието на производителните сили и производствените отношения.

Ключът за изучаване законите на развитието на обществото трябва да се търси не в главите на хората, не в тяхното съзнание, а в начините на производство на материални блага, в икономиката на обществото. Ето защо най-първата задача на историческата наука се състои в това, да познае икономическите закони на развитието на обществото, законите на развитието на производството, законите на развитието на производителните сили и на производствените отношения.

2. Законът за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили

Ако важна особеност на производството е неговата постоянна изменяемост, то изпъкват въпросите: поради какви причини и по какъв начин става изменение на производството, на начина на производство, каква е последователността, вътрешно необходимата връзка в това изменение? Какви са законите на изменението и развитието на производителните сили и производствените от-

ношения? Отговор на тези въпроси дава законът за задължителното съответствие на производствените отношения на характера и равнището на производителните сили.

Изменението и развитието на производството винаги започва с изменение и развитие на производителните сили и преди всичко с изменение и развитие на оръдията за производство. Производителните сили са най-подвижният, революционният елемент на производството. Производителните сили по своята вътрешна природа никога не могат да стоят продължително време на една точка. Те всякога се намират в състояние на изменение, на побавно или по-бързо развитие. Именно в развитието на производителните сили се крие първоизточникът на цялото обществено развитие. Производителните сили в действие — това е именно процесът на производството, процесът на въздействието на хората върху природата за създаване на материални блага.

Производителните сили, взети в действие, характеризират *съдържанието* на производствения процес, а производствените отношения са *икономическата, обществената форма* на този процес. Съдържанието винаги и навсякъде е определящо по отношение на своята форма: отначало се изменя съдържанието, а след това формата; формата винаги и навсякъде върви след съдържанието и се изменя в съответствие с изменението на съдържанието. Същевременно формата не е пасивна, тя оказва влияние върху развитието на съдържанието. Тези положения на диалектическия материализъм се отнасят и до взаимоотношението на производителните сили и производствените отношения. В развитието на обществото отначало се изменят производителните сили, а след това в зависимост от тези изменения и в съответствие с тях неизбежно се изменят икономическите, производствените отношения на хората.

При първобитнообщинния строй производителните сили и производителността на труда са се намирали на крайно ниско равнище. Тук като правило още не е имало „принаден“ труд и излишен продукт, който да остава свръх онова, което отива за задоволяване потребността на производителя — член на общината. Следователно на това стъпало на развитието на производството още не е била възможна експлоатация на човек

от човека. А когато се е извършил преход от каменните оръдия за производство към металните и от лова към опитомяването на животни, към скотовъдството и земеделието, производителността на труда се е повишила, появил се е принадлежният продукт, възникнали са и са получили разпространение размяната и частната собственост върху средствата за производство. В тези условия е станало възможно и е възникнало робството — първата форма на експлоатация на човек от човека. Така производствените отношения са се изменили в зависимост от изменението на производителните сили.

Зависимост на изменението на производствените отношения от развитието на производителните сили съществува на всички стъпала на развитието на обществото. Това е всеобщ икономически закон. Не политиката на управляващите класи и не мнимата тяхна хуманност са довели до смяната на феодално-крепостническите производствени отношения с капиталистическите. Тази смяна е предизвикана от развитието на производителните сили, което се е извършвало в недра на феодалното общество. Също така производителните сили, които са се развили в капиталистическото общество, правят необходимо заменяването на капиталистическите производствени отношения със социалистически.

„Като придобиват нови производителни сили — пише Маркс, — хората изменят своя начин на производство, а с изменението на начина на производство, на начина на осигуряване на своя живот — те изменят всички свои обществени отношения. Ръчната мелница ви дава общество със сюзерен начело, парната мелница — общество с промишлен капиталист.“¹

Производителните сили на обществото са не само най-подвижният и революционен елемент на производството, но и определящ негов елемент. Каквито са производителните сили на обществото, таква трябва да бъдат и производствените отношения между хората. Общественото производство представлява исторически определено единство на производителните сили и производствените отношения. Хората не могат да установяват производствените отношения по свой произвол. Не, за да имат възможност да се занимават с производство на материални блага, те влизат в необходими, независещи от тяхната воля произ-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. V, стр. 364.

водствени отношения, които съответствуват на степента на развитие на техните материални производителни сили.

Задължителното съответствие на производствените отношения на характера и равнището на производителните сили е обективен икономически закон на прогресивното развитие на обществото. Само тогава, когато производствените отношения напълно съответствуват на производителните сили, те дават простор за развитие на производството и производителните сили се развиват безпрепятствено и в пълна степен.

Но производителните сили не стоят на едно място. Като най-подвижен и революционен елемент на производството, те изпреварват производствените отношения и в края на краищата ги надрастват. Особеност на производствените отношения във всички общественно-икономически формации е това, че те имат тенденцията да изостават и изостават от развитието на производителните сили. Вследствие на това между развитите се производителни сили и старите производствени отношения възниква противоречие. Това противоречие може при известни исторически условия да прерасне и прераста в конфликт, т. е. в такова състояние, когато производствените отношения стават окови за развитието на производството. Конфликтът между новите производителни сили и остарелите производствени отношения, които са престанали да съответствуват на новите производителни сили, трябва да бъде разрешен чрез изменение на производствените отношения и привеждането им в съответствие с характера на производителните сили. Това се изисква от закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили. Нарушението на изискванията на този закон довежда до нарушение на единството на общественото производство, до криза на производството, до задръжка в развитието на производителните сили, до тяхното жалко съществуване и разрушение.

Пример на крещящо несъответствие и конфликт между равнището и характера на производителните сили и производствените отношения е капиталистическият начин на производство на съвременното стъпало на неговото развитие. Това несъответствие и този конфликт са възникнали още в домонополистическия стадий в развитието на капитализма. Дълбок и всеобхватен анализ на

този конфликт, който води капитализма към неизбежна гибел, даде Маркс в „Капиталът“. Конфликтът между съвременните производителни сили и капиталистическите производствени отношения придоби особена острота и дълбочина в епохата на империализма.

Същността и основата на този конфликт се заключават в това, че процесът на производството стана по своя характер обществен, а присвояването на средствата за производство и на продуктите на производството — формата на собствеността — си остава частно, капиталистическо. Общественият характер на процеса на производството при капитализма се изразява в това, че (за разлика от натуралното селско стопанство, несвързано с пазара, или от средновековните майстори-занаятчии, които еднолично, с ръчни оръдия на труда са създавали целия продукт) в капиталистическите предприятия са концентрирани големи маси работници, които с помощта на исполински машини, създадени чрез труда на много хиляди хора, съвместно произвеждат продукти — стоки, изнасяни на пазара. Всички звена на капиталистическото стопанство са тясно свързани помежду си посредством разделението на труда между производствените отрасли и посредством възникващата върху тази основа размяна на стоките. За разлика от раздробеното феодално стопанство, отделните звена на което са били обособени и не са зависели едно от друго, капиталистическият пазар обхваща всички страни на капиталистическия свят. Ето защо трудът, процесът на производството при капитализма е обобществен в гигантски мащаб. В това се и изразява общественият характер на съвременните производителни сили. А собствеността върху средствата за производство и върху продуктите на производството остава частна, капиталистическа. Продуктите на производството, които са резултат на обществения труд на много хиляди и милиони пролетарии, се присвояват от частните собственици на средствата за производство — от капиталистите.

Противоречието между обществения характер на производството и частната форма на присвояване е било свойствено на капиталистическия начин на производство и по-рано. Но само с развитието на капитализма това противоречие прерасна в конфликт, който води до все по-голямо разрушаване на производителните сили.

Несъответствието между капиталистическите производствени отношения и характера на съвременните производителни сили, конфликтът между тях се проявява във все по-разрушителните периодични кризи на свързано производство, в растежа на безработицата, мизерията и глада, в общата криза на цялата капиталистическа система, в империалистическите разрушителни войни. Хроническото непълно използване на капиталистическия производствен апарат¹, 45 милиона напълно и частично безработни, заети само два или три дни в седмицата — това е показател, че капиталистическите производствени отношения са вече несъвместими със съвременните производителни сили. Общественият характер на производството изисква обществено присвояване на продуктите на труда, обществена собственост върху средствата за производство.

Буржоазията търси изход от противоречията и конфликта между съвременните производителни сили и капиталистическите производствени отношения в засилването на експлоатацията на трудещите се, както и в милитаризацията на икономиката, т. е. в развитието на военните отрасли на промишлеността, които произвеждат въоръжение, и в империалистическите войни. Прогресивните сили на капиталистическото общество начело с пролетариата търсят изход от конфликта между съвременните производителни сили и капиталистическите производствени отношения в унищожаването на капитализма, в заменяването на капиталистическите производствени отношения със социалистически.

Историята на човешкото общество свидетелствува, че производителните сили на известни стъпала на своето развитие са стигали до сътолковение с отживяващите производствени отношения. Възникващият конфликт между новите производителни сили и отживяващите производствени отношения е *икономическа основа на социалните революции*. Разрешаването на този конфликт е възможно

---

¹ В течение на двете десетилетия между двете световни войни промишлеността на големите капиталистически страни е работила, използвайки само от половината до две трети от своята производствена мощност. Непълното използване на производствения апарат в повечето отрасли на мирната промишленост, която произвежда средства за потребление, е характерно за капиталистическите страни и през следвоенния период.

само чрез социална революция, която е призована да приведе производствените отношения в съответствие с характера на производителните сили. Работническата класа в Русия в съюз с бедното селячество, като извърши под ръководството на Комунистическата партия Великата Октомврийска социалистическа революция през 1917 г., осъществи тази назряла задача. Като завоюва властта, работническата класа, опирайки се на икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, обобщести средствата за производство, превърна ги в социалистическа собственост. Така производствените отношения бяха приведени в съответствие с характера на производителните сили. Вместо капиталистическия начин на производство бе създаден социалистическият начин на производство и бе унищожена експлоатацията на човек от човека.

Ако капиталистическият начин на производство представлява в нашата епоха пример на крещящо несъответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, пример на нарушаване на изискванията на закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, то социалистическият начин на производство, победил в СССР и утвърждаващ се в страните с народна демокрация, е пример на пълно съответствие на производствените отношения на характера на съвременните производителни сили. При социализма на обществения характер на процеса на производството съответствува обществената собственост върху средствата за производство. По силата на това съответствие в социалистическото общество няма нито икономически кризи, нито безработица, нито разрушение на производителните сили. Производителните сили в условията на социализма получиха пълен простор за своето развитие.

Икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили получи в условията на социализма пълен простор за своето действие. Този закон отдавна си пробива път във всички капиталистически страни, но реакционните класи оказват бясна съпротива срещу неговото осъществяване. Буржоазията и другите експлоататори са заинтересовани от запазването и увековечаване-

то на отживелите капиталистически отношения. За да бъде преодоляна съпротивата на реакционните сили и за да бъде проправен път за действие на икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, нужна е могъща прогресивна обществена сила, способна да преодолее съпротивата на експлоататорите. В СССР и в страните с народна демокрация тази сила е съюзът на работниците и селяните. Такава сила засега все още няма в капиталистическите страни, но там тя се формира и когато се оформи и победи, ще приведе производствените отношения в съответствие с характера на производителните сили.

Законът за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили лежи в основата на смяната на едни обществено-икономически формации с други, обуславя смяната на отживелите производствени отношения с нови производствени отношения, които съставляват икономическата основа на разцвета на новите, прогресивни обществено-икономически формации.

3. Диалектика на развитието на производителните сили и на производствените отношения в докапиталистическите обществено-икономически формации

Историята на развитието на производителните сили и производствените отношения представлява картина на смяна на по-низши форми на производствени отношения с по-висши — смяна, която става в резултат и в съответствие с изменението на производителните сили.

Процесът на историческото развитие на обществото, въпреки някои загзаги и движения назад в отделни страни и в отделни периоди, в своята цялост е *прогресивен*, вървящ напред процес на развитието на производителните сили. Това е пътят от каменната брадва и ловджийския лък до съвременните исполински машини, привеждани в движение посредством силата на парата и електричеството. В своя труд „За диалектическия и историческия материализъм“ И. В. Сталин дава следната схематична картина на развитието на производителните сили от най-древни времена до наши дни:

„Преминаване от грубите каменни оръдия към лъка и стрелите и във връзка с това преминаване от ловджийския начин на живот към опитомяване на животни и първобитното скотовъдство; преминаване от каменните оръдия към металните оръдия (желязната брадва, ралото с железен палешник и пр.) и съответно с това преминаване към отглеждане на растения и към земеделие; усъвършенствуване на металните оръдия за обработване на материалите, въвеждане на ковашкия мех, преминаване към грнчарското производство и съответно с това развитие на занаята, отделяне на занаята от земеделието, развитие на самостоятелно занаятчийско, а по-късно и на манифактурно производство; преминаване от занаятчийските оръдия за производство към машината и превръщане на занаятчийско-манифактурното производство в машинна промишленост; преминаване към машинните агрегати и появяване на съвременната едра машинизирана промишленост — такава е общата, далеч непълна картина на развитието на производителните сили на обществото в продължение на цялата история на човечеството.“

В съответствие с изменението на производителните сили неизбежно са се изменяли и производствените отношения между хората. В това се и проявява действието на закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили.

Основа на производствените отношения на първобитнообщинния строй е съставлявала обществената собственост върху средствата за производство, което общо взето е съответствувало на характера на производителните сили през този период. Каменните брадви и ножове, копията, лъкът и стрелите, примитивните земеделски оръдия, които са били основни оръдия на труда, са изключвали възможността за борба със силите на природата поединично. Ловът, риболовът, строежът на жилища, разчистването на почвата от горите и обработването ѝ с примитивни земеделски оръдия — всичко това е изисквало общ труд на първобитните хора, сътрудничество и взаимна помощ.

Защитата срещу съседни враждебни общини — а тогава всичко, което се е намирало отвъд пределите на рода или племето, се е считало за враждебно — също така е изисквала съвместни действия на първобитните хора в пределите на родовите общини, а след това и на племената. Недостигът на сили у отделния човек се е компенсирал със силата на обединението, със съвместните действия на ордата, рода, племето.

На общия труд е съответствувала обществената собственост върху средствата за производство: върху земята и горите, където хората са събирали своята храна и са ходили на лов, върху пасбища-

та, върху оръдията и другите продукти на производството. На по-нова стъпало не е имало частна собственост върху средствата за производство, не е имало и понятие за частна собственост. Съществувала е само лична собственост върху някои оръдия на труда, които са били едновременно лично оръжие, средство за защита от хищните зверове. Но тези примитивни оръдия са били достъпни на всички и не са могли да станат средство за експлоатация, още повече че производителността на труда е била извънредно ниска и не е имало икономическа възможност за експлоатация на човек от човек. Всичко, което се е добивало с колективен труд, се е деляло по равно. Друга форма на разпределение не е могло да има при крайно оскъдното количество храна, едва-едва достатъчно за запазване на живота. В първобитното общество не е имало деление на богати и бедни, не е имало обществени класи. В него царяло примитивно първобитно равенство.

Би било неправилно да идеализираме първобитнообщинния строй. Това е било общество с крайно ниско равнище на развитие на производителните сили; хората са се намирали в голяма зависимост от природата, постоянно са търпели лишения, недостиг на храна, на облекло, страдали са от горещина или студ; равнището на културата е било много ниско.

Основна ядка на първобитното общество е бил майчиният род, а след това бащиният род. При майчиния род господстваща роля в обществения живот е играла жената. По женска линия се е пресмятало родството и се е наследявало личното имущество. Тази роля на жената в обществения живот е произтичала от нейната господстваща роля в производството — в домашното стопанство и в първобитното земеделие. С развитието на производителните сили, с преминаването към скотовъдството и по-развитото земеделие е станало изменение на обществените отношения, изменило се е положението на жената; господстващата роля в производството е преминала у мъжа, осъществило се е преминаването към бащиния род.

Първобитнообщинната колективност е възникнала не в резултат на исторически създаването се обобществяване на високо развити средства за производство, а в резултат на слабостта, на ограничеността на силите на отделния човек. И тази първобитна колективност е могла да съществува само докато производителните сили са били крайно слаби.

Причината за гибелта на първобитнообщинните — в това число и родовите — учреждения е било развитието на производителните сили, растежът на производителността на труда и свързаният с това растеж на богатството. Постепенното усъвършенствуване на оръдията за производство и на начините за добиване на средства за съществуване е довело в края на краищата до коренен преврат в начина на производството. Желязната брадва е дала възможност да се разчиства в по-широк мащаб земя за оран, а развитието на земеделските оръдия е превърнало земеделието в един от основните клонове на труда. Опитомяването на животни — бик, кон, камила — е дало възможност да бъдат превърнати те в теглова сила. Обособило се в самостоятелен клон скотовъдството и същевременно се извършило първото голямо обществено разделение на труда — отделянето на скотовъдството от земеделието. В спс-

циален клон се е отделило и производството на оръдия на труда, на прибори, на облекло, на обувки, което все повече и повече е ставало занятие на определени лица, занаятчии. Размяната на продукти между общините, която в началото е била случайна, с растежа на производителността на труда и на общественото разделение на труда е станала редовна.

Новите оръдия за производство са дали възможност да се осъществява производството (земеделне, скотовъдство и занаят) вече не със силите на цялата община, а поединично или със силите на няколко лица. Във връзка с това родовата община се е разпадала на *семејства*. Първоначално това са били големи патриархални семејства, които се състояли от няколко поколения най-близки сродници. След това голямото патриархално семејство се е разпадало на малки моногамни семејства, които са се състояли от мъжа и жената и техните деца.

С възникването на семејството натрупваното богатство на овчарските племена е преставало да бъде достояние на общината или рода, а е ставало собственост на отделни семејства. А върху основата на *частната собственост* се е създадо икономическото неравенство.

Обособеният общественно разделен труд неизбежно водел към частна собственост върху продуктите на производството и върху средствата за производство, както преди това общият, съвместният труд на първобитните хора е обуславял обществената собственост върху средствата за производство и продуктите на труда. Докато всички членове на първобитната индийска община изработваха задружно всички необходими за тях продукти — пише Ленин, — „невъзможна бе и частната собственост. Но когато в общината проникна разделенето на труда и нейните членове започнаха всеки поотделно да произвеждат един или друг продукт и да го продават на пазара, тогава като израз на това материално обособяване на стокопроизводителите се появи институтът на частната собственост.“¹

Развитието на производителността на труда в селското стопанство, в скотовъдството, а след това и в занаята е довело до нарастване на принадлежния труд и принадлежния продукт. Възникнала икономическата възможност за експлоатация на човека, възможността за робство и икономическата потребност от робство. Това е придало особена стойност на работната сила и е повишило нейното търсене. Станало е възможно и изгодно да се превръщат узетите в плен членове на други общини в роби. А след това богатите са започнали да превръщат в роби и обеднелите, задлъжнелите, изпаднали в икономическа зависимост от тях членове на своята община. Обществото се е разпаднало на *класа* на робовладелците и *класа* на робите.

Така робството е станало господстваща форма на производствените отношения, а първобитнообщинният строй се е превърнал в робовладелски строй.

Основа на производствените отношения на *робовладелското общество* е била частната собственост на робовладелеца върху средствата за производство, както и върху тружениците на произ-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 1, стр. 136 [Бълг. изд., стр. 150].

водството — робите. Робовладелецът е можел да купи, да продаде, дори да убие роба като добитък.

Вместо каменни оръдия в робовладелското общество са съществували метални оръдия — отначало бронзови, а след това железни; примитивното слабопроизводително стопанство било сменено от по-развитото скотовъдството, земеделието, занаятът. Разделението на труда между тези отрасли на производството е довело до засилване на размяната на продукти. В тези условия и върху тази основа се е извършвал процесът на натрупване на средствата за производство в ръцете на малцинството, подчиняването мнозинството на малцинството, превръщането на това мнозинство в роби.

Робството е исторически първата, най-груба и неприкрита форма на експлоатация на човек от човека, когато производството се осъществява чрез принудителния труд на робите, експлоатирани от робовладелците. Робството като форма на производствените отношения е съждало производителя до положението на работен добитък, превръщало го е в „говорещо оръдие“ на производството. Робството не е могло да създаде у трудещите се заинтересованост от развитието на оръдията за производство. Протестът на робите против безправното положение често пъти се е изразявал в това, че те са чупели оръдията за производство, осакатявали са добитъка. По силата на това икономически принцип на робовладелците е било използването на груби, тежки оръдия на труда, които робът да не може да сгуши.

Но въпреки че робството е убивало стимула към усъвършенстване на оръдията за производство, все пак в сравнение с първобитнообщинния строй то е означавало крачка напред в развитието на производителните сили. Робовладелските производствени отношения са били навикани на живот от развитието на производителните сили и те са съответствували на тях в определен период и са спомагали за тяхното развитие. За това свидетелствуват прогресът на земеделието, на занаята, на обработката на металите, успехите на строителната техника в античния свят. Грандиозните строежи: дворци, театри, църкове, храмове, римски водопроводи, морска и речна флота, както и сложни напоителни системи в селското стопанство, зачатъци на агрикултура — всичко това е било създадено от масовия труд на робите или въз основа на труда на робите, въз основа на тяхната най-жестока, безчовечна експлоатация.

Струпването на огромни маси роби е открило за пръв път възможност да се прилага в производството в големи мащаби простата кооперация на труда. А кооперацията на труда е източник на повишаване на производителността на труда. Както от дълбочините на океана се издигат мощни коралови рифове и образуват остров, суша, въпреки че всеки индивидуален елемент на този процес е нищожен и слаб, така съвкупният, масовият труд на робите е дал възможност да се създадат гигантските строежи на древността.

Като оценява прогресивната роля на робството в развитието на човешкото общество, Енгелс пише: „Едва робството съждало възможност за разделене на труда между земеделието и индустрията в по-голям мащаб, а с това и за разцвета на стария свят — на гръцката култура. Без робството не би имало гръцка държава, гръцко изкуство и наука; без робството не би имало Римска импе-

рия. А без основата на гръцкия свят и на Римската империя не би имало и днешна Европа.“¹

Робовладелските производствени отношения, след като са възникнали като необходима за времето си форма на развитието на производителните сили, по-късно са станали окови за развитието на производството и са довели робовладелския строй до гибел. Прекомерната, безчовечна експлоатация на робите е водила към тяхната умствена и физическа деградация и фактически е била равносилна на бавното им убийство. Най-важната производителна сила — хората, трудещите се — е била унищожавана. Превръщането на трудещите се в работен добитък, а на труда — в робска повинност е пораждало психология на презрение към физическия труд не само у робите, но и у свободните. Аристотел се е оплаквал, че общуването с робите деморализира свободните граждани.

Робовладелският начин на производство е раждал и развивал паразитизъм, оказвал е разлагащо влияние върху цялото общество, като е измествал труда на свободните селяни и занаятчии и ги е обричал на гибел. Робовладелските производствени отношения са станали в края на краищата пряка спирачка на развитието на производителните сили; те са преграждали пътя към по-нататъшното обществено развитие.

„Там, където *робството* е господстваща форма на производство, там трудът става робска дейност, т. е. нещо, което безчисти свободните хора. Поради това се затваря изходът от подобен начин на производство, докато, от друга страна, се налага той да бъде премахнат, тъй като за развитието на производството робството представлява пречка. Всяко почиващо на робството производство и всяко основаващо се на него общество загиват от това противоречие.“² Робовладелският начин на производство и робовладелското общество са загинали не в резултат на завоюването на Рим от германските варвари, а преди всичко и главно поради това, че робството е било отживяло времето си, престанало е да съответствува на характера на производителните сили, станало е спънка, препятствие за тяхното развитие. В течение на последните два-три века от съществуването на античното робовладелско общество то е стигнало до упадък, понеже производителните сили са влезли в конфликт с робовладелските производствени отношения и са започнали да се разрушават.

„Робството станало неизгодно и поради това е отряло. Но умиращото робство е оставило своето отровно жило в презрението на свободните към производителния труд. Това е било безизходна улица, в която е изпаднал римският свят: робството е станало икономически невъзможно, трудът на свободните морално е бил презиран. Първото *вече* не е могло, вторният *още* не е могъл да стане основна форма на общественото производство. Само коренна революция е могла да изведе от това положение.“³

Цялата история на робовладелското общество е история на ожесточена класова борба: борба между роби и робовладелци,

¹ Ф. *Енгелс*. Анти-Дюринг, стр. 169 [Бълг. изд., стр. 196].

² К. *Маркс* и Ф. *Енгелс*, Соч., т. XIV, стр. 450.

³ К. *Маркс* и Ф. *Енгелс*, Соч., т. XVI, ч. 1, стр. 127.

между бедни и богати, между експлоатиращи и експлоатирани, между безправни и пълноправни.

Процесът на преминаването от робовладелския начин на производство към феодалния е бил дълъг, той е траял няколко столетия, отбелязани с въстания на робите и с войни. Върху развалините на робовладелското общество постепенно се е създавало *ново, феодално общество*.

Новите производителни сили са изисквали нови, съответстващи на тях производствени отношения, които дават по-широк простор за тяхното развитие. „Новите производителни сили изискват работникът да има някаква инициатива в производството и склонност към труда, заинтересованост в труда. Поради това феодалът се отказва от роба като незаинтересован в труда и свършено безинициативен работник и предпочита да има работа с крепостния, който има свое стопанство, свои оръдия за производство и който има известна заинтересованост в труда, необходима за да обработва земята и да плаща на феодала в натура от своя добив.“¹

Феодалният начин на производство в Западна Европа е възникнал в резултат на сливането и кръстосването на два насрещни процеса. Първо, в резултат на упадъка на робовладелския начин на производство и на развилия се процес на връщане на експроприацията и откъснат по-рано от земята плебс (бившите селяни) и на робите към земята, към селското стопанство като зависими арендатори (колони) и, второ, в резултат на разлагането на първобитнообщинния строй у германските и другите племена, на развитието на земеделие у тях отначало върху основата на общината, а след това на частната собственост върху земята.

Връщането на експроприираното по-рано от робовладелците и откъснато от производството население към земята е било прогресивен процес, който е означавал начало на преминаване към нов, по-висок начин на производство, към феодализма.

В Русия феодализмът (крепостничеството) е възникнал в резултат на разлагането на първобитнообщинния строй и на патриархалното робство. Земята, очистена от горите и приспособена за оран, е била първоначално собственост на селските общини. Но по-нататък с развитието на частната собственост и на размяната селските са изпадали във все по-голяма икономическа, а след това (с възникването на класите и на държавата) и политическа зависимост от князете, боярите, помещиците, които са съсредоточили в свои ръце големи поземлени владения, добитък и друго богатство.

В общия ход на историческото развитие феодалните производствени отношения са били по-прогресивни от робовладелските. Феодалният начин на производство в сравнение с робовладелския е представлявал по-високо стъпало на икономическото развитие, защото той, първо, е откривал по-големч възможности, отколкото робовладелският строй, за развитие на производителните сили и преди всичко на самите производители, на трудещите се; второ, феодалният начин на производство и феодалното общество като цяло са откривали по-широки възможности за класовата борба на експлоатираните с експлоататорите.

---

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 595 [Бълг. изд., стр. 710].

Феодалният начин на производство е основан върху непълното отделяне на непосредствените производители от основните средства за производство, върху експлоатацията на трудещите се. Феодалният начин на производство, както и робовладелският, е възникнал вследствие на икономически причини. Насилието — извъннормативният фактор — само е ускорило процеса на възникването на феодализма, но не го е създало. Феодализмът възниква като по-изгоден икономически, по-прогресивен в сравнение с робството начин на производство.

Основа на феодалните производствени отношения съставлява собствеността на феодала върху средствата за производство, преди всичко върху земята, и непълната собственост върху работника — крепостния. Степента на личната зависимост на селянина от феодала е била различна в разните страни и в разните периоди на развитието на феодализма. Като правило помешчикът-феодал е можел да продаде крепостния, да го купи, да го проиграе на карти, да го бие, но не е имал формалното право да го убие, макар в действителност да не са били редки случаите, когато помешчици са убивали безнаказано крепостни селяни. Наред със собствеността на феодала в епохата на феодализма съществува еднолична собственост на селянина и занаятчията върху своите средства за производство (кон, инвентар, инструменти), върху своето стопанство, което е било основано на личния труд на самите производители и в което те са били заинтересовани. В това се е състояла една от особеностите на феодализма, която е открила в сравнение с робовладелския строй значително по-големи възможности за развитие на производителните сили. Принудени да дават на феодала добавъчен труд във вид на ангария или във вид на натурална или парична рента (оброк), крепостните са можели през останалото време да работят в своето стопанство. Феодалът не се е грижел за поддържането на работната сила. Селянинът и занаятчията сами е трябвало да си осигурят необходимите средства за съществуване и по силата на това са имали известна заинтересованост от труда.

Феодалните производствени отношения на времето в основни линии са съответствували на състоянието на производителните сили и са съдействували за тяхното развитие. В епохата на феодализма са били постигнати подобрения в топенето и обработването на желязото, широко разпространение са получили железният плуг, железната брадва. Били са въведени в употреба някои технически новости: винарската преса, вятърната мелница и т. н. Повишавала се е ефективността на използването на тегловата сила на животните в селското стопанство, развивали са се и са придобивали все по-голямо значение обработването на земята, градинарството, овощарството, производството на вино и производството на масло. Усвоявани са били нови зърнени и технически култури, нови видове плодни дървета. По-широко, отколкото в предишната епоха, са били разчитани горн за оран. По-грижливо са били обработвани пивните, разпространявало се е триполното сентбообръщение.

Занаятчийският труд в началото на феодалната епоха не се е отделял от селскостопанския труд. Помешчиците-феодали са имали в своето стопанство изкусни майстори, които са шнели на тях и на приближените им обувки, облекло, занимавали се с изработване на луксозни коли, сбруя и пр. Развитието на занаятчийската техника

и на изкуството на майсторите-занаятчии довежда до увеличаване на производителността на труда, а в резултат отново до отделяне на занаятчийския труд от земеделчето.

Отделянето на занаята, а след това и на търговията в самостоятелни клонове на стопанската дейност е оказало огромно влияние върху развитието на производителните сили на феодалното общество. Като се почне от XI век, в Западна Европа постепенно са се съживили запустелите или аграризирани градове, тук-там оцелели от древната Римска империя; наред с тях са възникнали нови, по-многочислени, отколкото в епохата на робството градове; те са ставали центрове на занаята и търговията. Ако робовладелското общество е знаело само малък брой големи градове като Атина, Рим и други, то в епохата на феодализма — в средните векове — в Европа са възникнали Генуя, Венеция, Флоренция, Лондон, Париж, Кьолн, Любек, Лион, Марсилия, Киев, Москва, Новгород, Псков и други големи градове, средища на занаятите и търговията. Възникват нови големи градове в Китай, Индия, Япония и други страни.

Техниката на занаята при феодализма в сравнение с робовладелското общество се усъвършенствувала. В преденето древно време е било заменено с колесна предачка, а след това с чекръка, който дава възможност да се извършват едновременно две операции: предене и намотаване. Бил е усъвършенствуван тъкачният стан: вместо вертикалният се е появил хоризонталният, с педал. Във вълнената промишленост е била приложена машина за изработка на сукна, в копринената — машина за пресукване.

Растяла е диференциацията и специализацията на занаятчийския труд. Така например текстилната промишленост се е деляла на повече от 20 занаята. Между занаятите е съществувало разделение на труда с оглед на последователните фази в обработването на материала. Същевременно се е осъществявала специализация и по производството на различни тъкани (вълнени, копринени, лешени).

Развивала се е по-нататък миннорудната промишленост, извършило се е преминаването от примитивния, така наречения непосредствен начин на топене на руда към съвременния, домения.

Въпреки прилагането в редица отрасли на производството — особено в миннодобивната промишленост — на различни механизми, привеждани в движение посредством силата на водата и вятъра, общо взето в епохата на феодализма оръдията на труда, инструментите са оставали ръчни, дребни, примитивни, грубовати, ограничени, предназначени за индивидуално използване.

Занаятчиите в градовете са били обединени в цехове. Цеховете са регламентирали размерите на производството на стоки от всеки занаятчия, определяли са броя на чираците и калфите за всеки майстор (господар). Цеховата регламентация имала за цел да ограничи конкуренцията между занаятчиите. Цеховите организации едновременно са се грижели за снабдяването на занаятчиите със сурови материали и са били органи, които са помагали за плащането на стоките. Цеховите организации са пазели занаятчиите от конкуренцията на пришълците, на избягалите в градовете от помещническата робия крепостни селяни-кустари. Цеховете заедно с търговските организации — гилдиите — по-късно са станали органи за борба на гражданите против феодалите и феодалните повинности, за свобода и независимост на градовете и на гражданите.

Появяването — наред със занаятчийските работилници — на манифактури е означавало по-високо стъпало в развитието на производителните сили в епохата на феодализма; същевременно това е означавало раждане на нови, капиталистически производствени отношения.

Експлоатацията на крепостните селяни и на занаятчиите от феодалите в хода на развитието на феодализма се е видоизменяла, като е преминавала от ангарията, или *отработъчната рента*, към *натуралната рента* (натуралния оброк) и най-сетне, към *паричната рента* (паричния оброк). Нерядко рентата е имала смесен характер. Смяната на формите на рентата, т. е. на начините на присвояване на принадлежния продукт на крепостните от феодалите, е съответствувала на развитието на производителните сили на феодалното общество.

При отработъчната рента необходимият труд на крепостния, употребяван за възпроизводството на средствата за съществуване за самия него и за неговото семейство, и принадлежният труд за феодала са отделени един от друг и по време, и по пространство. Трудът на крепостния за феодала се извършва в стопанството на феодала (във вид на ангария) в определени дни и се осъществява под надзора на феодала, на неговия завеждащ стопанството или управител.

При преминаването към натуралната рента крепостният вече работи в своето стопанство без прекия надзор на феодала; той в по-голяма степен разполага с възможността да се разпорядва със своето време ч със своя труд, при което принадлежният продукт даром се присвоява от феодала — собственик на земята. „Рентата в продукти — пише Маркс — предполага по-високо културно равнище на непосредствения производител, следователно по-високо стъпало на развитие на труда му и на обществото въобще; тя се отличава от предходната форма по това, че принадлежният труд трябва да се изпълнява вече не в натуралния му вид, значи не под непосредствен надзор и принуда на поземления собственик или на неговия представител; напротив, непосредственият производител е длъжен да го изпълнява на своя собствена отговорност, принуждаван от силата на отношенията вместо от непосредствена принуда и от постановлението на закона вместо от камшика.“¹ В този стадий на развитие, както и в предходния, стопанството на феодалното общество е имало предимно натурален характер и степента на експлоатацията се е определяла, според израза на Маркс, от размерите на стомаха на феодала и на неговите приближени.

Положението рязко се е изменило, когато възмяната и парите са добили решаващо значение в стопанството. Преминаването от натуралната рента към паричната е означавало по-нататъшен етап в развитието на производството, в разделенето на труда. Същевременно то е довело до засилване на експлоатацията, породило е у феодалите ненаситна жажда за присвояване на принадлежния труд на селяните и занаятчиите.

Въпреки това преминаването към паричната рента е било прогресивен факт. То е означавало, че крепостният е придобивал все по-голяма икономическа самостоятелност, че производството на обо-

---

¹ К. Маркс, Капитал, т. III, 1953, стр. 807—808 [Бълг. изд., стр. 810].

собените производители все повече и повече се е свързвало вътрешно чрез пазара, че непосредственият производител във все по-нарастваща степен е влизал във връзка с обществото. Преминаването към паричната рента заедно с това е означавало процес на разлагане на феодалия начин на производство. развитието на обмяната, на паричните отношения постепенно е разяждало, разлагало отвътре феодалия стопанство и е подготвяло възникването на капиталистическите отношения.

Феодалия начин на производство в зависимост от конкретните исторически условия на различните страни е показвал различни вариации. Обаче решаващо, основно за характеристиката за феодалия начин на производство при всички негови видоизменения е експлоатацията на крепостните селяни и занаятчиите от феодалияте. В това се състои главното противоречие на феодалия начин на производство, което има антагонистичен характер и поражда ожесточената класова борба на крепостните селяни против феодалияте, помещиците. Тази борба изпълва цялата история на феодалия общество, като съставлява основното ѝ съдържание.

4. Диалектика на развитието на производителните сили и на производствените отношения в капиталистическото общество

Преминаването от феодалияте производствени отношения към *капиталистическите производствени отношения* е било обусловено от развитието на производителните сили. Това е било преминаване от чекръка към предачната машина, от ръчния тъкачен стан към механичния тъкачен стан, от ръчния ковашки чук към парния чук, от вятърната мелница към парната мелница. Това е било преминаване от занаятчийските работилници към едрото машинно производство, към грамадните фабрики и заводи със стотици, хиляди и десетки хиляди работници.

Като характеризира системата на машинната техника на едрите капиталистически предприятия, Маркс пише: „Машинното предприятие получава най-развит вид в разчленената система от работни машини, които получават своето движение само чрез трансмисионни механизми от един централен автомат. Тук на мястото на отделната машина застава едно механическо чудовище, чието тяло запълва цели фабрични здания и чието демонична сила, отначало скрита от почти тържествено-отмереното движение на неговите исполински членове, избухва в трескаво-бесния танц на неговите безбройни същиски работни органи.“¹

Вместо рутинното занаятчийско производство, основано на личното изкуство, опита и съобразителността на занаятчията, едрите машинни капиталистически предприятия са основани на приложе-

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 387—388 [Бълг. изд., стр. 310].

нието в производството на данните на естествознанието (на механиката, физиката, химията).

Първите машини, които са били произвеждани в манифактурата, са били грубовати, скъпи и поради това не са могли да получат широко разпространение. Едрата машинна индустрия е влязла в противоречие с тясната техническа база на занаята и манифактурата и е трябвало да създаде своя собствена, адекватна на себе си техническа база, като премине към производство на машини с помощта на машини.

В селското стопанство с развитието на капитализма е било осъществено преминаването от дворянските имения, които са прилагали при обработването на нивите примитивни селски оръдия на труда, към едрите селскостопански имения, основани на прилагането на селскостопанските машини и агрономическата наука.

Новите оръдия за производство в промишлеността и в селското стопанство са изисквали и нова организация на труда, изисквали са от работника известно културно равнище, умение да привежда в движение машината и да я управлява. Ето защо пред непросветения, затъпен, неграмотен крепостен капиталистът предпочита грамотния наеман работник, освободен от крепостническите вериги и умеещ да борави с машините.

Процесът на възникването и развитието на капиталистическите производствени отношения е бил едновременно процес на отделяне на непосредствените производители — селяните и занаятчиите — от средствата за производство. процес на превръщането им в пролетарии, в класа, лишена от всякаква собственост върху оръдията и средствата за производство. „ . . . Превръщането на индивидуалните и разпръснати средства за производство в обществено концентрирани, значи превръщането на лилипутската собственост на мнозина в едра собственост на малцина, т. е. експроприирането на земята, на средствата за живот и на работните инструменти на широките народни маси — тая ужасна и трудна експроприация на народната маса образува пролога на историята на капитала. Тя обхваща цял ред насилнически методи . . . Експроприирането на непосредствените производители се извършва с най-безпощаден вандализъм и под напора на най-подлите, най-мръсните, най-дребнаво злобните страсти.“¹

Преминаването към капиталистическите производствени отношения въпреки отвратителните жестокости, с които е било придружавано, е било прогресивен процес. Феодалните производствени отношения са се превърнали

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 765 [Бълг. изд., стр. 621].

в окови за развитието на производителните сили, престанали са да им съответствуват. Въпреки противодействието на феодалите прогресивните сили на обществото са проправили път на икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, премахнали отживелите феодални производствени отношения и установили нови, прогресивни за онова време капиталистически отношения.

Основа на капиталистическите производствени отношения е частната капиталистическа собственост върху средствата за производство при отсъствие на собственост върху тружениците на производството — наемните работници.

За разлика от роба и крепостния наемният работник е формално свободен от лична зависимост. На пазара на труда работникът излиза като стокопритежател, като собственик на своята работна сила. Но бидейки *юридически* свободен, независим от капиталиста, той зависи от него *икономически*. Лишен от средства за производство и средства за съществуване, работникът е принуден да продава своята работна сила на капиталиста и да влачи ярема на експлоатацията. Между работниците и средствата за производство, които той трябва да приведе в движение, стои капиталистът — собственикът на средствата за производство. Само чрез наемане на работната сила се осъществява в условията на капитализма съединението на личните и веществените фактори на производството. Капиталистическият процес на производството е едновременно и процес на експлоатацията на наемния труд, процес на натрупването на капитала.

За разлика от неприкритата експлоатация на робите и крепостните, свързана така или иначе с извъникономическата принуда, капиталистическата форма на експлоатация — присвояването на принадлежния труд на наемните работници от капиталистите — се маскира с отношенията на свободното наемане, на покупката и продажбата на работната сила, с привидността на пълно заплащане на „купения труд“. В действителност капиталистът купува не труда, както представят работата буржоазните икономисти, а работната сила. С работната заплата капиталистът компенсира не труда на работника, а само стойността на работната сила, а работникът в процеса на труда не само произвежда стойността на продуктите,

необходими му, за да възпроизведе своята работна сила, но и създава принадена стойност, присвоявана от капиталиста.

В условията на капитализма необходимият труд, който възпроизвежда стойността на работната сила, и принадлежният труд, присвояван от капиталиста, не са отделени един от друг както при ангарията, а като че ли са слети в едно. Нужен бе геният на Маркс, за да открие тайната на капиталистическата експлоатация, тайната на производството на принадена стойност и на самонарастването на капитала.

Движещ мотив на капиталистическото производство е не задоволяването на потребностите на обществото, а печалбата, производството на принадена стойност; а в условията на монополистичния капитализъм — не просто печалбата, а максималната печалба.

Основен икономически закон на съвременния капитализъм е осигуряването за максимална капиталистическа печалба чрез експлоатация и разорение на мнозинството от населението на дадена страна, чрез заробване и системно ограбване на народите на други страни, особено на изостаналите страни, най-сетне, чрез войни и милитаризация на народното стопанство, използвани за осигуряване на максимални печалби.¹

За капиталиста е безразлично какво трябва да се произвежда — топове или трактори, дъвка или сапун. Него го интересува максимумът печалба. А тъй като в капиталистическото общество производството на топове, танкове, атомни бомби, отровни вещества представлява най-добрият бизнес, осигурява максимална печалба, то капиталистите предпочитат производството на тези и други средства за изстребване на хора пред производството на хранителни продукти и други необходими средства за съществуване на хората. По силата на това, че цел на капиталистическото производство е производството на принадена стойност, капиталистическата експлоатация се отличава с особена безпощадност. Жаждата за печалба, за натрупване, за самонарастване на капитала е ненаситна. На тази отвратителна страст, на тази алчност се принася в жертва живостът на милиони възрастни и деца, мъже и жени.

---

¹ Виж *И. Сталин*, *Економическите проблеми социализма в СССР*, стр. 38 [Бълг. изд., стр. 34].

„... В своя безмерен, сляп нагон, в своята вълча, не-наситна жажда за принадлеен труд капиталът погазва не само моралните, но и чисто физическите максимални граници на работния ден. Той узурпира времето за растеж, за развитие и здравеопазване на тялото. Той заграбва времето, което е необходимо за използване на чист въздух и слънчева светлина... Той постига тази цел чрез скъсяването на живота на работната сила...“¹

Капиталистическата собственост върху средствата за производство, капиталистическите производствени отношения, заменяването на труда на крепостния с труда на наемния работник откриха на времето неизмеримо по-широки възможности за развитие на производителните сили, отколкото при феодализма. Нито една от предшестващите капитализма епохи не е познавала такива бурни темпове в развитието на производителните сили: в течение на близо двувековното съществуване на капиталистическото общество бяха създадени по-мощни производителни сили, отколкото през цялата предшестваща история на човечеството.

„Покоряване на природните сили, машинно производство; приложение на химията в промишлеността и земеделието, параходи, железници, електрически телеграф, пригодяване за земеделска обработка на цели континенти, превръщане на реките в плавателни, цели, сякаш изпод земята измъкнати маси население — кой по-раншен век е могъл да подозира, че в недрата на обществения труд дремят такива производителни сили!“² — писаха Маркс и Енгелс.

Бурният растеж на производителните сили в периода на възходящото развитие на капитализма свидетелствува, че капиталистическите производствени отношения по онова време напълно са съответствували на равнището на производителните сили и са съдействували за техния растеж. Същевременно от самото си възникване капиталистическият начин на производство е антагонистичен и съдържа непримирими вътрешни *противоречия*: между обществения характер на производството и частната, капиталистическата форма на присвояване; между тенденцията към безграничен растеж на производител-

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 270, 271 [Бълг. изд., стр. 215, 216].

² К. Маркс и Ф. Енгелс, Манифест Коммунистической партии. Госполитиздат, 1953 г., стр. 37—38 [Бълг. изд., стр. 44].

ните сили и ограничената цел на производството, която поставя постоянни граници на развитието на производството; между производството и ограниченото потребление, обусловено от мизерните условия на живот на трудещите се маси; между организацията на производството в отделното предприятие и анархията на производството в обществото; между работника и машината като оръдие на капитала; между умствения и физическия труд; между науката и работника; между града и селото; между капиталистическата метрополия и колонииите. Противоречието между обществения характер на производството и частната форма на присвояване намира своя израз в антагонизма между пролетариата и буржоазията, между труда и капитала.

В рамките на тези антагонистични противоречия се е извършвало и се извършва развитието на производителните сили на капиталистическото общество. Всяка крачка в развитието на производството при капитализма се изкупува с цената на потискането и заробването на работниците, чрез засилването на тяхната експлоатация. Средствата за производство при капитализма са средства за експлоатация. Машината, която представлява най-великото средство за увеличаване на производителността на труда и следователно за облекчаване на труда на работника, при капитализма е средство за заробване на работника, средство за засилване на експлоатацията, за удължаване на работния ден и повишаване на интензивността на труда. Машината е спомагала за увеличаването в производството на женския и детския труд, при което жените и децата при капитализма биват подлагани на още по-голяма експлоатация, отколкото възрастните мъже.

Капитализмът превръща работника в автомат, в придатък към машината, която го изтощава физически и интелектуално, потиска многостранната игра на мускулите, отнема му всякаква възможност за свободна физическа и духовна дейност.

„Общо за всяко капиталистическо производство — доколкото то е не само трудов процес, но и процес на нарастване на капитала — е това, че не работникът използва трудовите условия, а, обратно, трудовите условия използват работника — но едва при машината това превратно отношение става технически осезателна действителност. Със своето превръщане в автомат средството на

труда през време на самия трудов процес противостои на работника като капитал, като мъртъв труд, който господствува над живата работна сила и я изсмуква. Отделянето на духовните сили на производствения процес от ръчния труд и превръщането им във власт на капитала над труда намира своя завършек... в едрата индустрия, изградена върху базата на машините.“¹

Прилагането и развитието на машините в условията на капитализма изтласква част от работниците от производството, изхвърля ги в редовете на резервната промишлена армия. Прекомерният труд на една част от работническата класа обуславя безработицата на друга нейна част.

В хода на развитието на капиталистическия начин на производство става изтласкване на самостоятелните производители — занаятчии и селяни, а след това и изтласкване на дребните капиталисти от по-едрите. „Ръка за ръка с тази централизация, или експроприация на много капиталисти от малцина, се развива в постоянно нарастващ размер кооперативната форма на процеса на труда, съзнателното техническо приложение на науката, планомерната експлоатация на земята, превръщането на средствата на труда в такива, които могат да се употребяват само заедно, икономизирането на всички средства за производство чрез тяхната употреба като производствени средства на комбиниран, обществен труд, вплитането на всички народи в мрежата на световния пазар, а с това и интернационалният характер на капиталистическия режим. С постоянното намаляване на броя на капиталистическите магнати, които узурпират и монополизират всички предимства на този преустройствен процес, расте масата на мизерията, потисничеството, поробването, израждането, експлоатацията, но също така и възмущението на постоянно нарастващата работническа класа, обучавана, обединявана и организирана от механизма на самия капиталистически производствен процес.“²

Новият период на капитализма, настъпил от края на миналия век, се ознаменува с превръщането на промишления капитализъм в монополистичен капитализъм, или империализъм. Империализмът е най-високият и последен стадий на развитието на капитализма, който характеризира по-нататъшния процес на концентрация и централиза-

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 428—429 [Бълг. изд., стр. 345].

² Пак там, стр. 766 [Бълг. изд., стр. 621—622].

ция на производството и на капитала, който процес доведе до господството на монополите. Господството на монополите се засили още повече поради срастването на промишления и банковия капитал, което доведе до образуването на финансовия капитал и до господството на финансовата олигархия.

Концентрацията на производството и следователно обобществяването на труда в основните страни на капитализма — САЩ, Англия, Германия, Япония, Франция и Италия — в края на XIX и в първата половина на XX в. се засилиха извънредно много и достигнаха гигантски размери. В 1912 г. В. И. Ленин писа за САЩ: „В Америка цялото национално богатство се изчислява сега на 120 билнона (хиляди милиона) долара, т. е. около 240 билнона рубли. От тях *около една трета*, около 80 билнона рубли, принадлежи на *два* тръста — на Рокфелер и на Морган — или е подчинена на тези тръстове! Не повече от 40,000 семейства, съставляващи тези два тръста, са господари на 80 милиона наемни роби.“¹

Преди Втората световна война 250 най-големи капиталистически корпорации в САЩ притежаваха 65 процента от мощностите на цялата обработваща промишленост на страната. През време на войната и след нея мощността на предприятията, които принадлежат на тези корпорации, значително се увеличи. Днес вече не десетки хиляди, а десетки семейства милиардери в САЩ господствуват над милиони наемни роби.

Могъщите финансови крале като Морган, Рокфелер, Мелон, Дюпон, корпорацията Куи-Леб, чикагската, кливландската и бостонската групи капиталисти са съсредоточили в свои ръце колосални богатства и са истински управници, диктатори в САЩ. Те контролират и управляват най-големите финансово-промишленни корпорации, които притежават милиарди долари. През 1947 г. сдрите предприятия в САЩ с брой на работниците над 500 са били 1·9% от всички предприятия на обработващата промишленост, а в тези предприятия са работели 45·8% от всички работници от обработващата промишленост.

Аналогичен процес на концентрация и централизация на производството и на съсредоточаване на цялото богатство на страната в ръцете на могъщите капиталистически монополи се извършва и в Англия, в Западна Германия, в Япония, във Франция, в Италия.

Обществен характер на производството в мащаба на цялото капиталистическо общество при запазване на частната собственост върху средствата за производство — ето основното противоречие на капитализма, от което произтичат всички други негови антагонистични противоречия, които неизбежно го водят към гибел. Засилващият се и изострящ се конфликт между съвременните производителни сили и капиталистическите производствени отношения се проявява в това, че икономическите кризи на свръхпроизводство се повтарят все по-често и вземат все

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 18, стр. 375 [Бълг. изд., стр. 408].

по-разрушителен и катастрофален характер. Този конфликт особено силно се прояви в епохата на империализма, когато възходящата линия на развитието на капитализма се смени с низходяща линия. Особено ясно се прояви този конфликт в периода на *общата криза на капитализма*.

Съвременният капитализъм се превърна в загиваща система, неговите вътрешни противоречия достигнаха небивала дълбочина и острота, а развитието придоби катастрофичен, разрушителен характер, което се проявява не само в кризите на свръхпроизводство, но и в империалистическите войни.

Антагонистичният характер на противоречията на капиталистическата производствена система намира своя израз в непримиримостта на интересите на основните класи на капиталистическото общество — пролетариата и буржоазията, в растежа на богатството на единия полюс, т. е. на страната на буржоазията, и в растежа на обедняването, на глада на другия полюс, на страната на пролетариата. Печалбите и богатствата на капиталистите растат за сметка на засилването на експлоатацията на работническата класа, за сметка на ограбването на колониалните народи.

Според данни на видния прогресивен американски икономист Виктор Перло средните годишни печалби на корпорациите в САЩ от 1936 до 1953 г. са се увеличили 7 пъти. През 1936—1940 г. те са се равнявали на 6·2 милиарда долара, през 1941—1945 г. — на 21·5, през 1950—1953 г. (годините на войната против Корея) — на 42·3 милиарда долара. Печалбите на монополите в САЩ са се увеличили от 33·8 милиарда долара през 1948 г. на 45·5 милиарда долара през 1953 г. Растежът на тези печалби става чрез засилване на експлоатацията на работническата класа, чрез интензифициране на труда, чрез увеличаване на цените и снижаване равнището на живота на трудещите се, чрез увеличаване на данъците на трудещите се, чрез милитаризиране на производството, чрез война, т. е. превръщане кръвта на стотици хиляди хора в злато, в долари за миллиардерите. Нормата на експлоатацията на работниците в САЩ през последните години силно се е увеличила. Според данни на „Бизнес Бюлетен“ от 1946 г. в десет ръководни отрасли на промишлеността количеството на продукцията на човеко-час се е увеличило с 30%. Същевременно се извършва процес на обедняване

на работническата класа в капиталистическите страни. Според данни на работническата научноизследователска асоциация в САЩ делът на работната заплата на работниците в произведената от тях стойност от 1939 до 1953 г. е спаднал почти с една трета. Много милиони работници в САЩ получават работна заплата по-ниска от официалния мизерен екзистенц-минимум от 75 цента на час. От 1947 до 1953 г. в Англия стойността на живота се е увеличила с 40%, а във Франция — със 138%.

Развитието на капитализма се съпровожда с разорение на селото, на фермерите, с намаляване на тяхната покупателна способност. От 1947 до 1953 г. покупателната способност на американските фермери е спаднала с 35%. През десетилетието от 1942 до 1952 г. в САЩ са се разорили 700 хиляди фермери.

Откритият от Маркс закон за абсолютното и относителното обедняване на работническата класа и селячеството при капитализма, закон за засилване на антагонизма между работниците и капиталистите, намира пълно потвърждение в условията на монополистичния капитализъм.

Засилването, задълбочаването и изострянето на социалните антагонизми при капитализма намират своя израз в изострянето на класовата борба, която във всички страни на капитализма неизбежно ще доведе до пролетарска революция, до диктатура на пролетариата, до унищожаване на капиталистическите производствени отношения и до създаване вместо тях на социалистически производствени отношения, съответстващи на характера на съвременните производителни сили.

5. Производителни сили и производствени отношения в социалистическото общество

Основа на *социалистическите производствени отношения* е обществената социалистическа собственост върху средствата за производство. Взаимоотношенията на хората в процеса на производството при социализма са отношения на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ на свободни от експлоатация работници, трудещи се.

Социалистическата собственост в СССР съществува в две форми: във форма на държавна (всенародна) и кооперативно-колхозна, т. е. групова собственост.

Всенародната, държавната форма на социалистическата собственост се разпростира върху земята и нейните недра, върху горите и водите, върху фабриките, заводите, мините, рудниците, совхозите, МТС, транспорта и съобщителните средства, върху банките, върху основния жилищен фонд в градовете. Всички изброени средства за производство, средства за връзка и съобщение са всенародно достояние, достояние на цялото социалистическо общество.

Кооперативно-колхозна собственост са стопанските постройки на колхозите и на кооперативните организации, техният инвентар, принадлежащите им селскостопански оръдия, работният добитък, животновъдните ферми, семенният и застрахователният фондове и всички продукти на колхозното производство.

Съществуването на двете форми на социалистическата собственост — общонародната (държавната) и кооперативно-колхозната — отразява особеностите на прехода на работническата класа и трудещото се селячество към социализма. В това се отразява също така известно различие в степента на развитието на производителните сили в промишлеността и в селското стопанство, за което не можеше да не се държи сметка при осъществяването на социалистическото преобразуване на икономиката.

Държавната, общонародната социалистическа собственост е висша форма на социалистическата собственост. Тя възникна в резултат на експроприирането на буржоазията и помещиците, развива се и се увеличава в резултат на труда на работниците в промишлеността, транспорта, совхозите, МТС, в резултат на всенародния труд. Държавните предприятия в СССР са предприятия от последователно социалистически тип, принадлежащи на целия народ. Държавната социалистическа собственост изразява най-високо обобществяване на средствата за производство и на труда в мащаба на цялата страна.

В селското стопанство кооперативно-колхозната форма на социалистическата собственост възникна в резултат на доброволното обобществяване на основните средства за производство на селяните, които се обединиха в колхози. Средствата за производство на ликвидираното ку-

лачество също преминаха в собственост на колхозите. Колхозите са социалистически предприятия, защото са основани на обобществяването на решаващите средства за производство и на труда. Но в сравнение с държавните социалистически предприятия колхозът представлява по-низша форма на обобществяване на социалистическия труд.

Колхозът дава възможност да се съчетават личните и обществените интереси на колхозниците, правилно да се приспособяват и подчиняват личните интереси на обществените с цел да се увеличава благосъстоянието на цялото общество и на всеки колхозник. Растежът на благосъстоянието на колхозниците зависи от количеството и качеството на труда в колхоза, от укрепването на колхоза, от умножаването и укрепването на колхозната, както и на всенародната социалистическа собственост. Колхозната форма допуска лично спомагателно стопанство на колхозниците, лична собственост на крава, на дребен добитък, на птици, на дребен инвентар. Това улеснява задоволяването на личните битови нужди на колхозниците. При правилно съчетаване на обществените и личните интереси личното спомагателно стопанство на колхозника служи за укрепването и развитието на колхоза.

Социалистическите производствени отношения се развиват в резултат на развитието на производителните сили. Така например развитието на колхозната собственост се изрази в уедряването на колхозите. Дребните колхози, възникнали през 1929—1932 г. на базата на тогавашните производителни сили, с течение на времето станаха ограничени, тесни за по-нататъшно развитие на производителните сили: те пречеха на използването на постиженията на агрономическата наука и на съвременната техника — на тракторите, комбайните и другите машини. Уедряването на колхозите, както и новата, решаваща роля на МТС в развитието на колхозното производство бележат по-нататъшно развитие на социалистическите производствени отношения в селското стопанство, предизвиквано от потребностите на развитието на производителните сили, от задачите за укрепване и развитие на колхозите с цел да се създаде достатъчно количество, а след това и изобилие на предмети за народно потребление.

Държавната собственост е ръководна форма на социалистическата собственост в СССР. Това се обяснява,

първо, с обстоятелството, че тя представлява най-висока форма на обобществяване на средствата за производство, която изразява тяхната принадлежност на цялото общество; второ, с обстоятелството, че в държавна собственост се намират най-важните, решаващите средства за производство и преди всичко социалистическата индустрия, която е ръководна сила на цялото народно стопанство; трето, с обстоятелството, че държавната собственост е преобладаваща по своето относително тегло в народното стопанство. Още през 1937 г. в държавна собственост се намираха 97·35% от основните производствени фондове в промишлеността и 76% от основните производствени фондове в селското стопанство.

Социалистическият начин на производство се характеризира със съединяването отново на непосредствените производители със средствата за производство. Тук асоциираните, обединили се производители работят колективно с помощта на средства за производство, които са обществена (общонародна и кооперативно-колхозна) собственост. Веществените условия на труда при социализма вече не противостоят на производителите като чужда, враждебна, антагонистична сила. Между трудещите се и средствата за производство не стои капиталистът, от когото зависи съединението на тези веществени и лични фактори на производството в процеса на труда. В условията на социализма работната сила престана да бъде стока.

При социализма експлоатацията на човек от човека е унищожена, произведеният продукт принадлежи на самите производители в лицето на тяхната държава, на обществото, на колхоза. Тук няма вече нито експлоататори, нито експлоатирани. Произведените продукти се разпределят според труда съгласно принципа „който не работи, не трябва да яде“. Развитието на социалистическото производство служи не за осигуряване на капиталистическа печалба, а за максимално задоволяване на материалните и културните потребности на цялото общество.

Основен икономически закон на социализма е осигуряването на максимално задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на цялото общество чрез непрекъснато нарастване и усъвършенстване на социалистическото производство на базата на най-висока техника. Този основен икономически закон на со-

циализма определя всички най-важни страни на развитието на социалистическия начин на производство.¹

Социалистическото производство има непосредствено обществен характер. Тук връзката между производителите е дадена вече в обществената собственост върху средствата за производство. Частната собственост разединява хората, обществената социалистическа собственост ги обединява.

Общественият характер на производствения процес в условията на социализма се подкрепя от обществената собственост върху средствата за производство. В това се заключава пълното съответствие на социалистическите производствени отношения на състоянието и характера на съвременните производителни сили.

Пълното съответствие на социалистическите производствени отношения на характера на съвременните производителни сили не трябва да се смята за абсолютно и да бъде представяно като нещо застинало. При социализма производителните сили също така са най-подвижният и революционен елемент на общественото производство, а производствените отношения, някои техни елементи могат да изостават и изоставаат от развитието на производителните сили. Вследствие на това и при социализма възниква противоречие между производителните сили и социалистическите производствени отношения; последните и тук се изменят само след изменение на производителните сили. Но възникващите в социалистическия начин на производство противоречия между растящите производителни сили и изоставащите от тях елементи, страни на производствените отношения възникват в рамките на общото съответствие на обществените производителни сили с обществената социалистическа собственост. Тези възникващи противоречия не се развиват неизбежно в противоположност и в конфликт. При по-раншните начини на производство пълното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили неизбежно се сменяше с конфликт между новите производителни сили и старите, отживели производствени отношения; този конфликт се разрешаваше чрез класова борба и революция. Такъв конфликт е невъзможен в

---

¹ Виж *И. Сталин. Економическите проблеми социализма в СССР*, стр. 40 [Бълг. изд., стр. 36].

условията на социалистическия начин на производство. Възникващите в социалистическото производство противоречия своевременно се разрешават от социалистическото общество чрез политиката на комунистическата партия и социалистическата държава, която политика се опира на познанието и използването на икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера и растежа на производителните сили.

При социализма няма антагонистични класи, няма такива социални групи, които да могат да окажат противодействие на политиката на социалистическата държава, насочена към преодоляване на възникващите противоречия между растящите производителни сили и изоставащите от този растеж производствени отношения. Противодействието на инертните и рутинни елементи може да бъде успешно преодоляно и се преодолява от съветската държава с поддръжката на народа. В това се състои спецификата на действието на закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили при социализма. Антагонистичните противоречия между производителните сили и капиталистическите производствени отношения непременно водят до класови стълкновения. Поради това че възникващите при социализма противоречия между растящите производителни сили и изоставащите производствени отношения нямат антагонистичен характер, тези противоречия се разрешават без конфликти и стълкновения между класите, разрешават се със силите на цялото социалистическо общество, споено в морално-политическо единство.

Така в историята на обществото действа икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили. Съответствието на производствените отношения на характера на производителните сили е условие за безпрепятствено развитие на общественото производство. Когато има такова съответствие, производителните сили получават простор за своето развитие. Но това съответствие се нарушава именно поради развитието на производителните сили и изоставането на производствените отношения. Заедно с това производствените отношения се изменят в резултат и в съответствие с изменението на равнището и характера на

производителните сили. Такава е диалектиката на противоречивото развитие на производителните сили и производствените отношения.

Действието на икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили в антагонистичното класово общество довежда до социални революции. В резултат на революцията се унищожават старите, отживяващи производствени отношения и се утвърждават нови, които съответствуват на достигнатото равнище и на характера на производителните сили.

Всеки път при унищожаване на стари, отживели производствени отношения съответствието на производствените отношения на характера на производителните сили се е установявало върху по-висока основа, която открива все по-големи и по-големи възможности за развитие на производителните сили. Пълното съответствие на производствените отношения на характера на съвременните производствени сили, установено в социалистическото общество върху основата на обществената собственост върху средствата за производство, откри небивали в историята възможности за бързо и непрекъснато развитие на производителните сили.

Икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, както и основният икономически закон на съвременния капитализъм и основният икономически закон на социализма дават възможност да разберем двете противоположни линии на икономическото развитие в съвременния свят: жалкото съществуване и разрушение на производителните сили в страните на капитализма и бурното, неотклонно тяхно развитие в страните на социалистическия лагер.

Икономическият закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили дава ключа за разбиране ролята на новите производствени отношения като главен и решаващ двигател на развитието на производителните сили.

6. Движещи сили на развитието на производството

Въпросът за движещите сили на развитието на производството е един от най-важните за обществената наука.

Измененията в областта на социалния, политическия и духовния живот на обществото се обуславят от измененията в областта на икономическите отношения, а тези последните на свой ред се определят от изменението на производителните сили, от тяхното развитие. А от какво зависи и от какво се определя развитието на самите производителни сили? Кое е главният двигател на развитието на производителните сили?

Г. В. Плеханов в редица свои трудове се опитваше да реши този въпрос, но допусна груба грешка. В книгата си „Основни въпроси на марксизма“ той пише: „... Целият въпрос за развитието на икономията се свежда следователно до това, от какви причини се обуславя развитието на производителните сили, които се намират на разположение на обществото. А в тази своя последна форма той се решава *преди всичко с посочването на свойствата на географската среда*. . . Свойствата на географската среда обуславят развитието на производителните сили, а развитието на производителните сили обуславя развитието на икономическите, а след тях и на всички други обществени отношения.“¹

Плеханов, отговаряйки на въпроса за източника на развитието на производителните сили, явно изпада в географски уклон. Разбира се, би било странно да се отрича известна роля на географската среда в развитието на производителните сили; както отбелязахме по-горе, благоприятната географска среда ускорява тяхното развитие, неблагоприятната го забавя. Обаче географската среда е относително неизменна, постоянна и не може да бъде главен двигател на развитието на производителните сили. Защото в условията на една и съща географска среда производителните сили могат да се развиват и бавно, и по-бързо. Плехановото гледище не може да обясни защо несметните естествени богатства на Русия, по-специално на Урал, Сибир и Средна Азия, лежаха при капитализма неизползувани, а днес, в условията на социализма, са поставени в служба на обществото.

Теорията, която обяснява развитието на производителните сили, а следователно и на цялото общество със свойствата на географската среда, пречи да се познаят действителните причини, които лежат не във начина на

---

¹ Г. В. Плеханов, Соч., т. XVIII, 1928 г., стр. 204, 205.

производство, а в самия него. Заедно с това тази теория води до фаталистични изводи, до преклонение пред стихийните сили, до пасивност, до бездейност на хората. Немарксисткото гледище на Плеханов идейно разоръжаваше работническата класа, отклоняваше я от задачата за унищожаване на капиталистическите производствени отношения, станали спънка за развитието на производителните сили.

Идеалистът А. Богданов в своя „Курс по политическа икономия“ се опитваше да обясни развитието на производителните сили с нарастването на народонаселението. Това обяснение е също така неправилно, както вече казахме в предишната глава.

Ренегатът на марксизма К. Кауцки в своята книга „Материалистическо разбиране на историята“ обяснява развитието на производителните сили с растежа на познанието, с развитието на науката: производителните сили се били развивали поради развитието на техниката, техниката се развивала в зависимост от научния прогрес, от развитието на познанието на природните сили. Това гледище за развитието на производителните сили и на цялото общество получи разпространение в САЩ и в другите капиталистически страни. Така наречената „атомна социология“ представлява разновидност на този идеалистически и реакционен възглед. Този погрешен възглед защитава във Франция Жюл Мок в книгата си „Съпоставяния“.

Развитието на науката, по-специално на естествознанието, несъмнено оказва огромно влияние върху развитието на производителните сили, по-специално на техниката. Съвременната едра промишленост — металургическа, машиностроителна, електротехническа, химическа и т. н. — не е възможна без прилагане на съвременното естествознание — на механиката, физиката, химията. Съвременното едро селско стопанство е основано на използването на агробиологията и химията. Темповете на развитието на производителните сили в епохата на едрото, машинното производство рязко се увеличиха в резултат на прилагането на естествознанието към техниката. „С помощта на машините, на химическите процеси и на други методи тя (едрата промишленост — Ф. К.) постоянно извършва преврати в техническата основа на производ-

ството, а заедно с това — и във функциите на работниците и в обществените съчетания на трудовия процес.“¹ Това е особено характерно за епохата на социализма, която откри за науката безгранични възможности за развитие и за най-широко, всестранно и безпрепятствено приложение на нейните открития в областта на производството. Ходът на развитието на социалистическото общество доказва, че с течене на времето науката все повече ще се внедрява във всички сфери на производството и ще играе нарастваща роля в развитието на производителните сили.

Но въпреки това неправилно е да търсим главната, определящата причина за развитието на производителните сили на обществото в развитието на науката, на познанието. Преди да говорим за влиянието на науката върху развитието на производителните сили, трябва да имаме предвид, че самата наука дължи своето съществуване и развитие преди всичко на развитието на производството, т. е. в последна сметка на развитието на производителните сили. Развитието на производството определя както поставянето на задачите пред естествознанието, така и средствата за решаване на тези задачи. Именно нуждите, потребностите на производството са най-важният и определящ стимул за развитие на самата наука. В писмо до Щаркенбург Енгелс пише:

„Ако както Вие твърдите, техниката в значителна степен зависи от състоянието на науката, то в много по-голяма степен науката зависи от *състоянието и потребностите* на техниката. Ако у обществото се появи техническа потребност, тя придвижва науката напред повече, отколкото десетки университети. Цялата хидростатика (Торичели и т. н.) е била извикана на живот от потребността да се регулират планинските потоци в Италия през XVI и XVII в. За електричеството ние узнахме нещо разумно едва когато бе открита неговата техническа приложимост.“²

Не само появяването на едни или други открития, изобретения, но и възможността за тяхното използване зависи от обществените, икономическите условия на произ-

---

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 492 [Бълг. изд., стр. 397].

² К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 469 [Бълг. изд., стр. 522—523].

водството. Известно е например, че свойството на парата да бъде двигателна сила, източник на енергия бе открито още в древна Гърция, в така наречения александрийски период. Но използването на това откритие тогава, в условията на робовладелския начин на производство, се оказва невъзможно. Великото изобретение на гениалния руски механик Ползунов — парната машина — не можа да бъде използвано в условията на феодалния начин на производство.

Възможността за използване на научните открития за развитие на производителните сили на обществото зависи не само от характера на начина на производство, но и от *стъпалото* на неговото развитие. Така капиталистическият начин на производство на времето откри възможността за съзнателно прилагане на естествознанието към промишлеността и селското стопанство; законът за капиталистическата конкуренция заставяше капиталистите да намаляват производствените разходи и за тази цел да усъвършенствуват техниката, да прилагат нови изобретения, които спомагат за увеличение на производителността на труда. Но друга обстановка се създава в условията на господството на монополите и на монополните цени на пазара: капиталистическите монополи често пъти се боят от научно-техническите открития. Монополистичният загниващ капитализъм спъва внедряването на най-големи открития на съвременната техника в производството, тъй като това противоречи на интересите на капиталистическите монополи: новите изобретения обезценяват функциониращия основен капитал, изискват заменяване на оборудването.

Колосалното и при това хроническо непълно използване на производствения апарат в повечето капиталистически страни, хроническата безработица, характерни за епохата на общата криза на капитализма, пречат на прилагането и използването на много научно-технически открития.

През 1929—1933 г., по време на световната икономическа криза, светът беше свидетел на поход на капиталистическата реакция против науката и научните изобретения. В този поход се включиха наред с буржоазните политически дейци и представители на буржоазната наука. Причината на кризите на свръхпроизводство и на всички произтичащи оттук социални бедности и сътресения те виж-

даха в „прекомерното“ развитие на науката и на научните изобретения. В разгара на този поход реакцията дори издигна лозунга: „назад към кирката и лопатата“.

Капиталистическите монополи откупват стотици и хиляди патенти за изобретения, за да не би тези изобретения да станат достояние на техните конкуренти. Измежду хиляди от тези откупени патенти се използва само незначителна част. Останалите се пазят дълги години в касите. Капиталистическите монополи оказват бясна съпротива срещу използването на атомната енергия за мирни, само за мирни цели.

Възможностите за използване на научните открития и техническите изобретения в условията на съвременния капитализъм се определят от действието на основния икономически закон на съвременния капитализъм, от стремежа към получаване на максимална печалба. Ако откритието, изобретението съдействува за увеличаване на капиталистическата печалба, то намира приложение. Ако, напротив, то застрашава получаването на максимална печалба, обезценява съществуващото оборудване и води към снижение на монополните цени — монополистите го слагат под мидера, заключват го в касите.

От казаното се вижда, че развитието на естествените, техническите науки, взето само по себе си, още не обяснява развитието на производителните сили. Научните открития само създават възможност за развитие на техниката. Но превръщането на тази възможност в действителност, използването на научните открития в производството, насочването на развитието на научната мисъл зависят изцяло от начина на производство, от основния икономически закон на дадено общество, от характера на обществения строй.

Ако развитието на производителните сили не може да се обясни нито с географската среда, нито с растежа на населението, нито с развитието на науката, взета сама по себе си, то може би трябва да търсим най-дълбоките, коренните причини на развитието на производителните сили в растежа на потребностите на хората? Нима при всички обществени формации производството — непосредствено или в последна сметка — не служи за задоволяване на насъщните потребности на хората от храна, облекло, обувки, жилище, както и от оръдия на труда, необходими за производството?

Несъмнено е, че растежът на потребностите на хората оказва огромно влияние върху развитието на производителните сили. Но характерът на потребностите и растежът на потребностите сами зависят от развитието на производството, от начина на производството, от производствените отношения. Потребностите на първобитните хора и на робите са били едни, потребностите на работниците в капиталистическите страни — други, а потребностите на работниците в социалистическото общество се различават от потребностите на работниците в капиталистическите страни.

Растежът на производството зависи от растежа на потребностите, от растежа на потреблението. Но, първо, самото производство доставя на потреблението материала, предмета, продукта. Откъм тази страна производството създава възможност за потребление, поражда потребление. Второ, производството определя не само предметите за потребление, но и начините на потребление. Производството създава потребители. Потребността от осветление може да бъде задоволена и с борина, и със свещ, и с газена лампа. Потреблението на електрически лампи стана възможно с възникването на тяхното производство. Докато промишлеността не произвеждаше радиоприемници, електрически хладилници или телевизори, не съществуваше и потребност от тях.

„Когато потреблението — пише Маркс — напусне своята първоначална природна грубост и непосредственост — а самото оставане в нея би било все още резултат на едно останало в природна грубост производство, — самото то като подбуда е опосредствувано от предмета. . . Следователно определено производство определя определено потребление, разпределение и размяна и *определени взаимоотношения между тези различни моменти.*“¹ И така в диалектичeskото единство и взаимодействие на производството и потреблението изходен и определящ момент на тяхното развитие е производството.

В условията на капитализма няма и не може да има съответствие между производството и потреблението: потреблението на масите е ограничено от тяхната платежоспособност и поради това постоянно изостава от разви-

---

¹ К. Маркс, К критике политической экономии. Введение, стр. 204, 212 [Бълг. изд., стр. 235—236, 244].

тието на производството. Непосредствената цел на капиталистическото производство — натрупването на капитал — има за последица мизерното равнище на живота на производителите на материални блага, *снижението* на материалната осигуреност на работническата класа, на всички трудещи се, тяхното абсолютно и относително обедняване, прогресиращото снижение на равнището на тяхното потребление.

При социалистическия икономически строй растежът на потребностите (на покупателната способност) на масите постоянно изпреварва растежа на производството и по този начин го тласка напред. Закономерност на социалистическото производство е непрекъснатият растеж на потреблението на трудещите се, подемът и подобреното на тяхното материално положение. Това ново отношение между производството и потреблението произтича от социалистическите производствени отношения, от това, че тук няма вече експлоатация на човек от човека.

Следователно растежът на потребностите оказва влияние върху развитието на производителните сили, но не е негова причина; самият растеж на потребностите зависи от производството, а неговото влияние върху развитието на производителните сили може да бъде разбрано само като се вземат под внимание особеностите на даден начин на производство, на дадени производствени отношения.

В какво прочее се заключава главният двигател на развитието на производителните сили?

Главен и решаващ двигател на развитието на производителните сили са *новите производствени отношения*, които съответствуват на характера на производителните сили. А главна спънка за развитието на производителните сили са старите, отживелите производствени отношения, които са престанали да съответствуват на характера на производителните сили.

В „Капиталът“ Маркс дава всестранен анализ на законите на развитието на капиталистическия начин на производство в домонополистичния период на неговото съществуване. Маркс показва, че производствените отношения в капиталистическото общество, капиталистическата собственост върху средствата за производство, ненаситната жажда за натрупване на капитал, ламтежът за печалба, конкуренцията са били мощни двигатели на развитието на

производителните сили в първия период на развитието на капитализма.

Цел и движещ мотив на капиталистическото производство е получаването на печалба, производството на принадена стойност, натрупването на капитал чрез експлоатация на работниците. Средството, с помощта на което буржоазията постигаше тази цел в периода на възходящата линия на развитието на капитализма, е развитието на производителните сили. Тази ограничена цел на производството, произтичаща от капиталистическите производствени отношения, е влизала в противоречие с растежа на производителните сили. Развитието на капиталистическия начин на производство представлява задълбочаване на това противоречие, което постепенно е прераствало в най-остър конфликт между производителните сили и капиталистическите производствени отношения.

В своя гениален труд „Империализмът като най-висок стадий на капитализма“ В. И. Ленин показва, че превръщането на домонополистичния капитализъм в монополистичен е довело до загниване на капитализма. Развитието на капитализма, което неизбежно е довело по силата на колосалната концентрация на капитала до господството на монополите, е породило тенденцията към задържане на развитието и към разрушаване на производителните сили.

Отживяващите капиталистически производствени отношения — ето главното, решаващото препятствие по пътя на развитието на съвременните производителни сили. За да се открие простор за развитието на производителните сили, необходимо е да се унищожат капиталистическите производствени отношения и да се заменят със социалистически производствени отношения. На това учи марксизмът, който въоръжава идейно работническата класа и марксистките партии за социалистическа революция.

През 1917 г., в навечерието на Великата Октомврийска социалистическа революция, Комунистическата партия, нейният Централен комитет начело с Ленин в противовес на меншевиките и есерите посочиха, че единственият път за осигуряване разцвет на производителните сили на Русия се състои в унищожаването на капиталистическите производствени отношения.

Съвременният капитализъм навсякъде спъва развитието на производителните сили на обществото. В САЩ от 1929 до 1939 г. промишленото производство тъпчеше на едно място. През периода на Втората световна война то рязко се увеличи, но за сметка на производството на военна продукция. След Втората световна война производството в САЩ значително намаля и само в резултат на разпалената от САЩ агресивна война против Корея и във връзка с подготовката за нова световна война, т. е. в резултат на милитаризацията на икономиката, САЩ успяха отново, то едностранчиво, да повдигнат промишленото производство. Но и при това, въпреки че в резултат на разгромването на фашистка Германия и Япония бяха премахнати двата главни конкурента на САЩ в Европа и Азия, промишленото производство в САЩ се увеличи от 1929 до 1951 г. общо само два пъти. А ако вземем такива европейски капиталистически страни като Франция, Белгия, Австрия, Дания, Гърция, Люксембург — в тези страни промишленото производство от 1937 до 1953 г. се е увеличило само с 31%, т. е. прирастът се равнява само на 2% годишно. Това е тъпчене на едно място, влачене на жалко съществуване. Производителните сили в селското стопанство на капиталистическите страни също влачат жалко съществуване.

В противоположност на това в страните от социалистическия лагер производителните сили непрекъснато и бурно се развиват, например в СССР от 1929 до 1951 г. промишленото производство се увеличи почти 13 пъти. Във всички европейски страни с народна демокрация, въпреки че те силно пострадаха през време на Втората световна война от хитлеристкото нашествие и от американо-английските бомбардировки, промишленото производство непрекъснато расте. В Полша, Чехословакия, Унгария, Румъния, България и Албания промишленото производство през 1953 г. се увеличи в сравнение с 1937 г. с 207%.

Главната и решаваща причина за развитието на производителните сили в страните от социалистическия лагер се заключава в новите, социалистическите производствени отношения. Социалистическите производствени отношения откриха широк простор за развитие на производителните сили, извикаха на живот нови, могъщи стимули за развитие на производството, за усъвършенстване на тех-

никата, за развитие на самите хора, на трудещите се, на народните маси.

Идеолозите на буржоазията се стараеха да отклонят масите от социализма, като твърдяха, че социализмът, като ликвидира частната собственост, с това уж ликвидира главния стимул, главната движеща сила на развитието на производството и културата. Но на дело, както показва животът, в нашата епоха именно капиталистическата собственост убива стимулите за развитие на производителните сили, а социалистическата собственост е могъща движеща сила на развитието.

В кратък исторически срок бе възможно да се осъществи великият план за социалистическа индустриализация на СССР само върху основата на социалистическите производствени отношения. През 35-годишното съществуване на съветския строй промишленото производство на СССР се увеличи 39 пъти. На капиталистическа Англия, за да увеличи промишленото си производство 39 пъти, бяха необходими 162 години (от 1790 до 1951 г.); Франция през последните 90 години увеличи промишленото си производство само 5.5 пъти; САЩ през последните 35 години увеличиха своето промишлено производство едва 2.6 пъти.

Такова е превъзходството на социалистическия начин на производство, което се базира на обществената собственост върху средствата за производство.

Всеки нов тип производствени отношения, който се утвърждава в смяна на предишния, на отживяващия, винаги е откривал нови, по-широки възможности, по-мощни стимули, движещи мотиви за развитие на производството. В това се заключава основата на победата на новия начин на производство над стария. И това е особено очевидно от примера със социалистическите производствени отношения.

Установяването на социалистическите производствени отношения откри най-голям простор, най-големи възможности за развитие на производителните сили, защото, първо, те доведоха до унищожаване на експлоатацията и на експлоататорските класи. Второ, социалистическите производствени отношения са най-могъщ двигател за развитие на производителните сили, защото те осигуриха и осигуряват развитието на най-важната сила на производството — самите трудещи се, на техните способности, та-

ланти, дарования, които капитализмът задущаваше и задушаваша. Трето, социалистическите производствени отношения създават най-висока заинтересованост на трудещите се от резултатите на труда и от развитието на производителните сили.

Материалните интереси винаги са привеждали в движение огромни маси хора, обществени класи, цели общества. Обаче материалните интереси на личността от трудещите се класи и интересите на обществото преди социализма се намираха в антагонизъм. В условията на социалистическите производствени отношения е създадена възможност за правилно, хармонично развитие, за съчетаване на личната материална заинтересованост на трудещите се с обществените интереси, с развитието на материалните производителни сили на обществото.

По този начин социалистическите производствени отношения са мощен двигател за развитие на производителните сили, защото те, като съответствуват на състоянието на производителните сили, откриват простор за тяхното развитие и пораждаат мощни стимули, заинтересованост на цялото общество и на всяка личност от развитието на производителните сили.

Възможността да се вложи за развитие на производството онова, което по-рано се присвояваше и прахосваше от капиталистите, помещиците и техните слуги, великата творческа активност на трудещите се маси, станали господари на страната и работещи не за експлоататорите, а за себе си, за своето общество — ето великия животворен източник на гигантските темпове на развитието на производителните сили, породен от социалистическите производствени отношения на другарско сътрудничество и взаимопомощ на трудещите се.

Ако даже в робските условия кооперацията на труда раждаше нова производителна сила, то толкова по-голямо е значението на кооперацията на социалистическия труд. Тя в още по-голяма степен повишава мощта на обединения труд, поражда творческо съревнование, създава нова производителна сила, която надвишава многократно сбора на силите на обособените индивиди.

Огромната роля на социалистическата собственост като двигател на развитието на производителните сили се проявява също и в областта на техническия прогрес. Социалистическият начин на производство освободи разви-

тието на техниката от всички препятствия, пораждани от капиталистическите производствени отношения. Антагонизмът между работниците и машината в условията на социализма е премахнат завинаги. Ако при капитализма работникът е придатък към машината — при социализма работникът е господар на машината. В условията на капитализма работникът не е заинтересован от усъвършенствуване на оръдията за производство, защото по-съвършените машини го изтласкват от производствения процес, а плодовете на повишаващата се производителна сила на труда се присвояват от капиталиста. Растежът на производителността на труда при капитализма означава засилване на експлоатацията на работниците.

При социализма машината облекчава и пести труда. Ето защо техническото изобретателство при социализма стана масово явление. Само през периода 1950—1953 г. в СССР бяха внедрени в производството над 2,950,000 технически изобретения и рационализаторски предложения. Само през 1953 г. бяха създадени около 700 нови много важни типове и марки машини и механизми.

Социалистическите производствени отношения породиха невиджани по-рано стимули за развитието на производството. Един от забележителните изрази на това е социалистическото съревнование на трудещите се.

Капитализмът задушаваше, потиска творческите сили на трудещите се, смазва личността, убива народните таланти и дарования. Социалистическите производствени отношения откриха простор за разцъфтяване на инициативата, талантите и дарованията на народа, на всяка личност. Човекът с неговите способности, задоволяване на растящите материални и културни потребности на трудещите се — ето на кого служи производството при социализма. Социалистическият строй откри възможности за всестранно развитие на физическите и умствените способности на трудещите се, а трудещите се са най-важната производителна сила на обществото, те движат производството. Производствените отношения на социализма осигуряват осъществяването на великата цел, начертана някога от Маркс в „Критика на Готската програма“: „... заедно с всестранното развитие на индивидите ще пораснат и производителните сили и всички източници на общественото богатство ще бликнат в пълен поток, само тогава... обществото ще може да напише на своето знаме: Всеки

според способностите си, на всекиго според потребностите!“

За да осигури развитието на производителните сили, необходимо за осъществяване великия принцип на комунизма, социалистическото общество прилага принципа на социализма: *от всекиго — според способностите, на всекиго — според труда*. Този принцип отразява ликвидирането на експлоатацията на човек от човека, изисква от всички членове на обществото труд според способностите им и гарантира еднаква заплата за еднакъв труд, т. е. унищожение на нееднаквото заплащане на труда на хората от различните нации и раси, унищожение на нееднаквото заплащане на труда на мъжете и жените, на възрастните и младежите. Социалистическият принцип на разпределение осигурява максимална заинтересованост на трудещите се от резултатите на техния труд, преодоляване на дребнобуржоазната уравниловка, спомага за растежа на социалистическата съзнателност, на социалистическото отношение към труда, за разгръщане на социалистическото съревнование и за повишаване на производителността на труда.

Във всичко това се проявява ролята на социалистическите производствени отношения като главен и решаващ двигател на развитието на производителните сили на социалистическото общество. И. В. Сталин, като обобщава закономерностите на развитието на производителните сили в различните обществени формации, в това число и в социалистическото общество, пише: „... Новите производствени отношения са *главна* и решаваща сила, която, собствено, и определя по-нататъшното, при това мощно развитие на производителните сили и без които производителните сили са обречени на жалко съществуване, както това става сега в капиталистическите страни.“¹

И така изменението и развитието на производствените отношения се предизвиква и обуславя от изменението и развитието на производителните сили на обществото и преди всичко от развитието на оръдията за производство. Изменението и развитието на производителните сили довежда рано или късно до смяна на отживелите производствени отношения с нови, прогресивни, които съответству-

---

¹ И. Сталин, *Економическите проблеми социализма в СССР*, стр. 61 [Бълг. изд., стр. 55].

ват на равнището и характера на новите производителни сили на обществото и са главната сила на тяхното по-нататъшно развитие.

По какъв начин се осъществява смяната на едни производствени отношения с други?

7. Закономерности на прехода от стария начин на производство към нов

Новите производителни сили и съответстващите на тях производствени отношения възникват не след разрушаването, изчезването на стария строй, а в недрата на стария строй. Хората не са свободни в избора на производителните сили и производствените отношения. Всяко ново поколение, влизайки в живота, заварва в готов вид създадени от предишните поколения производителни сили и производствени отношения. За да получи възможност да произвежда материални блага, всяко ново поколение трябва на първо време да се приспособи към тези производителни сили и производствени отношения. Начинът на производство, наследен от дадено поколение, определя положението на хората в процеса на производството, определя възможностите и насоката на по-нататъшното развитие на производителните сили и производствените отношения.

Възникването на нови производителни сили и производствени отношения има стихийен, непреднамерен характер, понеже хората, като усъвършенствуват старите оръдия за производство и създават нови, като развиват производителните сили, не съзнават, не разбират и не се замислят над онези *обществени резултати*, до които може да доведе и довежда това изменение на оръдията за производство. Тяхната мисъл, тяхното съзнание не отива подалеч от някаква непосредствено осезаема лична изгода.

Хората от първобитното общество, осъществявайки прехода от каменните оръдия към металните, са искали да постигнат само облекчение на своя труд, да направят труда по-ефикасен, по-производителен. Докато новите, железните оръдия не са получили широко приложение, хората не са могли да знаят обществените резултати от това приложение. Но преходът към железните оръдия на труда, както вече видяхме по-горе, е довел до увеличение на производителността на труда, до възникване и нара-

стване на принадлежния труд и принадлежния продукт, вследствие на което е възникнала икономическата възможност за експлоатация на човек от човек и за установяване на робството. Така преминаването към железните оръдия на труда мимо волята и желанията на хората е довело първобитнообщинния строй до гибел и до заменяването му с робовладелския строй.

Друг пример. Младата европейска буржоазия, създавайки през периода на феодалния строй наред с дребните цехови занаятчийски работилници едри манифактурни предприятия, се ръководеше преди всичко от стремежа да произведе колкото се може повече стоки за новите пазари на Изтока и в Америка, да поевтини производството на тези стоки, да получи по-голяма печалба. Понататък от тези ограничени користи интереси съзнанието на буржоазията не отиваше. Като създаваше едри манифактурни предприятия, буржоазията, разбира се, не предвиждаше и не можеше да предвиди обществените последици от своята предприемаческа дейност. А тези последици се състояха в бурното развитие на производителните сили, което извика на живот нови, по-рано неизвестни на феодалното общество класи, в прегрупирането на социалните сили, в изменението на икономическата и социалната роля на старите и новите класи.

Буржоазията, като развиваше производителните сили, не съзнаваше, че това ще я доведе в края на краищата до стълкновение с феодалния строй, с феодалната държавна власт. Но именно до този обществен резултат доведе стихийното развитие на производителните сили и производствените отношения.

Противоречията и класовата борба, възникнали между буржоазията и феодалното дворянство, между това последното и селячеството, имаха за своя икономическа основа стихийно възникналия конфликт на новите производителни сили с отживелите феодални производствени отношения. В резултат на този конфликт в Холандия, Англия, Франция, Германия и други страни се извършиха буржоазни, антифеодални революции, които съкрушиха феодалния строй и установиха господството на капитализма.

Трети пример. Руската буржоазия съвместно с чуждестранната в течение на втората половина на XIX и през първото десетилетие на XX век усилено насаждаше в Ру-

сия едро машинизирано промишлено производство. Руската буржоазия се ползуваше от покровителството на царизма и не се бореше против него. Като развиваше производителните сили и капиталистическите производствени отношения, буржоазията не съзнаваше до какви обществени последици ще доведе това. Като строяха фабрики, заводи, железопътни линии, капиталистите не разбираха, че развитието на производителните сили в Русия ще доведе до възникване на революционна обществена сила — пролетариата, ще подготви почва за установяване съюз на пролетариата с разоряваното и експлоатирано селячество и в резултат ще доведе до победоносна социалистическа революция. Но именно такъв беше обективният обществен резултат от развитието на производителните сили и капиталистическите производствени отношения.

Развитието на производителните сили и предизвикваните от него изменения на производствените отношения се извършват стихийно само до известен предел. Когато новите производителни сили, узрели в недрата на старото общество, влизат в конфликт с отживяващите, старите производствени отношения, тогава стихийното развитие се сменя със съзнателна дейност, с борба на прогресивните класи. Отживелите производствени отношения не изчезват от само себе си. В тяхна защита стоят господстващите, отживяващите класи, разполагащи с държавната власт и въоръжени с всички средства за идеологическо въздействие върху масите. Тези отживяващи обществени сили са заинтересовани от запазване на старите производствени отношения и оказват съпротива срещу прогресивните обществени сили, които се стремят да ликвидират старата форма на собственост и да проправят път на икономическия закон за съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили. Да се ликвидира старата форма на собственост и да се утвърди нова и с това да се разчисти пътят за развитие на производителните сили е възможно само чрез борба на класите, чрез насилствена революция.

„След като новите производителни сили узреят — пише И. В. Сталин, — съществуващите производствени отношения и техните носители — господстващите класи, се превръщат в оная „непреодолима“ преграда, която може да се премахне от пътя само чрез съзнателната дейност

на новите класи, чрез насилствените действия на тези класи, чрез революцията.“¹

В период на революционни преврати особено ярко се проявява огромното мобилизиращо, организиращо и преобразуващо значение на *прогресивните обществени идеи, на революционните политически учреждения и на новата политическа власт*. Новите обществени идеи, възникнали върху основата на конфликта между новите производителни сили и старите, отживели производствени отношения, върху основата на икономическите потребности на обществото, съдействуват за организирането и мобилизирането на масите, за сплотяването им в революционна политическа армия. Революционните класи създават нова, революционна власт и опирайки се на нея, насилствено премахват старите производствени отношения и утвърждават нови производствени отношения, които съответствуват на достигнатото стъпало на производителните сили.

Така стихийният процес на общественото развитие, подготвян от хода на развитието на производителните сили, се сменя със съзнателната дейност на масите, мирното развитие се сменя с насилствения преврат, еволюцията — с революцията.

Разгледаната особеност на производството, която характеризира процеса на стихийното възникване на новите производителни сили и на съответстващите на тях производствени отношения в недрата на старото общество и прехода на известно стъпало от стихийното развитие към съзнателния и насилствен процес на премахване на отживелите производствени отношения, към революция, е общ социологически закон. Този закон показва как се извършва преходът от един начин на производство към друг, от по-низша обществено-икономическа формация към по-висша. Този общ закон съвсем не изключва известно своеобразие на прехода от капитализма към социализма.

Особеността на прехода от капитализма към социализма се състои в това, че в недрата на капиталистическото общество не възникват и не могат да възникнат социалистически производствени отношения, така както в

---

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 600 [Бълг. изд., 1953, стр. 715—716].

недрата на феодаалното общество възникнаха капиталистическите производствени отношения. Но и преминаването към социализъм е невъзможно, преди да узреят стихийно в недрата на капиталистическото общество материалните условия на социалистическото общество. В недрата на капитализма стихийно се създават нови производителни сили, необходими за възникването на социалистическите производствени отношения. В недрата на капитализма в резултат на развитието на производителните сили стихийно се извършва процес на изменение на ролята на капиталистическите производствени отношения, превръщане на същите от нови, съответстващи на производителните сили, в стари, несъответстващи на новите производителни сили. Но новите, социалистическите производствени отношения, съответстващи на тези нови производителни сили, могат да възникнат само в резултат на победата на социалистическата революция, в условия на политическо господство на работническата класа.

Хората, като изменят производителните сили, не създават обществените резултати, обществените последици от измененията, внасяни от тях в оръдията за производство. Отнася ли се тази особеност на производството към социалистическия начин на производство? Може ли да се каже, че и в условията на социализма хората, като изменят, като развиват оръдията за производство, не създават обществените резултати от тези изменения?

Развитието на социалистическото производство не е стихийно. Икономическите закони тук, бидейки опознати, се използват от обществото съзнателно. Социализмът и комунизмът са резултат от съзнателното историческо творчество на народните маси, ръководени от комунистическата партия. В строителството на комунизма народът се опира на марксистката наука и съзнава обществените резултати от своя труд. Например, като осъществява социалистическата индустриализация на страната, съветският народ съзнателно полага материалната основа на социализма, а като осъществява петия петгодишен план, съзнава, че прави голяма крачка по пътя на развитието на социалистическото общество към комунизма. В условията на социализма обществените резултати от развитието на производителните сили престанаха да бъдат непредвидени и противоречещи на интересите на трудещите се. Обаче това не значи, че разглежданата закономерност на про-

изводството загубва при социализма своята сила. Тази закономерност е присъща на производството и в условията на социализма, макар и да се проявява тук своеобразно. Икономическите закони на социализма са също така обективни, те отразяват икономическите процеси, които се извършват независимо от волята на хората. И при социалистическия начин на производство новото поколение зарежда вече готови производителни сили и производствени отношения, създадени от предшествуващото поколение. И тук по-нататъшното развитие на производителните сили е обусловено вече от достигнатото от тях равнище. Изменението на производствените отношения и при социализма се обуславя от развитието на производителните сили. Противоречията между новите производителни сили и изоставащите производствени отношения възникват независимо от съзнанието на хората. Наистина тези противоречия повече или по-малко бързо се осъзнават и се премакват от обществото благодарение на ръководството на комунистическата партия и социалистическата държава, които не допускат превръщане на противоречието в конфликт. Но и в социалистическото общество тези противоречия отначало възникват в самия живот като резултат от производствената дейност на милиони хора, а едва след това се осъзнават от хората. Като развиват съзнателно социалистическото производство, хората не могат предварително да предвидят *всички* обществени последици от своите действия.

Никакъв производствен план не може да вземе под внимание всички възможности, които се крият в недра на социалистическия строй, в творческата инициатива и труда на десетки милиони хора. При плановото ръководство на стопанството могат да се вземат под внимание, да се предвидят и определят основните, главните резултати от стопанската дейност на обществото през един или друг период, но не е възможно да се предвиди във всички подробности всичко, което ще се появи в резултат на стопанската дейност на милиони маси. Известно е, че социалистическите планове постоянно се уточняват и коригират в хода на тяхното осъществяване. Най-после, и това е много важно, че отделни хора, производители на материални блага, не могат да предвидят предварително всички изменения и резултати, до които ще доведат впоследствие тези изменения, които се извършват всекидневно и

всекичасно в социалистическото общество от милиони хора. Тези резултати могат да бъдат осъзнати само с помощта на науката, която, познавайки обективните закони на развитието на социалистическото общество, върху тази основа предвижда общата насока на развитието, на основните резултати от дейността на хората. Опирайки се на марксистката наука, на научното предвиждане на насоката на развитието на обществото, Комунистическата партия, нейният Централен комитет, със своята политика организира и насочва масите към изграждане на комунизма в съответствие с обективните закони на развитието на обществото.

Следователно както в досоциалистическите епохи, така и при социализма развитието на обществото представлява естественоисторически, т. е. закономерен необходим процес.

Буржоазната реакционна социология не е в състояние научно да обясни съотношението на *стихийното* и *съзнателното* в общественото развитие. Изцяло метафизична, тя се отклонява от истината ту в една, ту в друга посока. Мнозина буржоазни социолози твърдят, че общественото развитие всякога има съзнателен характер и се определя от съзнанието и волята на хората. Но на това противоречат безброй много исторически факти. Историята свидетелствува, че обществените събития, дори и онези, които се подготвят от съзнателната дейност на господстващите експлоататорски класи, често имат за тях съвсем неочаквани обществен последици. Например Първата и Втората световни войни доведоха до последици, неочаквани за империалистите, които подпалиха тези войни.

Под влиянието на подобни неочаквани резултати буржоазната социология изпада в мистика, във фатализъм, като твърди, че животът на обществото, историята, се намира във властта на тайнствени, непознаваеми сили — бог, провидение, съдба, фатум.

Възгледът, според който историята е абсолютно стихийен процес, е също тъй несъстоятелен, както и противоположният нему възглед, който приписва на съзнанието на хората определяща роля в историята. И двете тези теории на буржоазните социолози са опровергани от практиката на борбата на работническата класа.

Само историческият материализъм дава рационално, научно обяснение на съотношението на стихийното и съз-

нателното в развитието на обществото, показва как и кога стихийното развитие на обществото се превръща в осъзнато.

КРАТКИ ИЗВОДИ

И така общественото производство постоянно се изменя. развитието на производството е основа на развитието на обществото и води към изменение на целия обществен строй. Изменението на производството всякога започва с изменение на производителните сили като най-революционен негов елемент. А изменението на производителните сили започва с изменение на оръдията на труда. развитието на производителните сили неизбежно предизвиква съответни изменения на производствените отношения.

Задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили съставлява икономически закон на обществото. Новите производствени отношения са главен и решаващ двигател за развитието на производителните сили.

Конфликтът между новите производствени сили и отживелите производствени отношения е икономическата основа на социалните революции.

Законите на развитието на производителните сили и на производствените отношения дават ключа за разбирането на цялото обществено развитие. Ето защо първостепенна задача на обществената наука е изучаването на икономическите закони.

Марксистката партия гради своята програма, стратегия и тактика, цялата своя дейност не върху основата на благите пожелания на едни или други лица и не върху основата на абстрактни принципи, а преди всичко върху основата на икономическите закони, на законите на развитието на производителните сили и производствените отношения. Образец на марксистка партия, която основава своята политика върху изучаването и умелото използване на икономическите закони, е Комунистическата партия на Съветския Съюз.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

БАЗА И НАДСТРОЙКА НА ОБЩЕСТВОТО

1. Значение на проблемата

В предишните глави е изяснена определящата роля на начина на производство във възникването на обществените идеи и на съответстващите на тях учреждения. В тази глава се разглежда по-конкретно как именно, с коя своя страна начинът на производство определя изменението на обществените идеи и на съответстващите им учреждения. С други думи, изяснява се ролята на икономическите отношения като *база* на обществото в изменението и развитието на обществените възгледи и на съответстващите им политически, правни и други обществени учреждения, които представляват *надстройка* над тази база; изяснява се взаимоотношението между базата и надстройката в процеса на развитието на обществото.

Марксистката теория за базата и надстройката се разработва от Маркс и Енгелс още в първите техни трудове по материалистическото разбиране на историята — в „Немска идеология“, в „Нищета на философията“, в „Манифест на Комунистическата партия“ и др. Маркс и Енгелс показаха, че умственото и политическото развитие на обществото се определя от неговото икономическо развитие, че с изменението на икономическия строй, на формите на собствеността се изменят и съзнанието на хората, техните обществени идеи, теории, възгледи, обществените учреждения, държавният строй. В своето произведение „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“ Маркс пише: „Над различните форми на собствеността, над социалните условия на съществуване се издига цяла надстройка от

различни и свособразни чувства, илюзии, начини на мислене и ми­рог­ле­ди.“¹

В предговора към книгата „Към критика на политическата икономия“ Маркс дава в сбита форма общи положения за базата и надстройката и тяхното взаимоотношение, като посочва, че съвкупността на производствените отношения, които съответствуват на определено стъпало на материалните производителни сили, съставлява „икономическата структура на обществото, реалната основа, върху която се издига юридическата и политическата надстройка и на която съответствуват определени форми на общественото съзнание“².

Марксовите положения за базата и надстройката произтичат от диалектикоматериалистическото решение на въпроса за отношението на общественото съзнание към общественото битие. Тези положения показват как именно начинът на производство на материалния живот, който е основата на общественото битие, определя — чрез системата на производствените отношения — развитието на политическите, правните, философските, религиозните и други възгледи и съответстващите им политически, правни и други учреждения. С изменението на икономическата основа на обществото в епохата на социалната революция повече или по-малко бързо става преврат в цялата грамадна обществена надстройка. При разглеждането на социалните преврати трябва да се прави разлика между материалния преврат в икономическите условия на производството и преврата в юридическите, политическите, религиозните, художествените и философските възгледи, т. е. идеологическите форми, в които хората, борещи се за разрешаване на конфликта между производителните сили и производствените отношения, осъзнават този конфликт. Идеологическите форми са отражение на материалния живот на обществото и тяхното развитие може да се обясни само с развитието на условията на материалния живот на обществото.

Като разяснява положенията на историческия материализъм за базата и надстройката, Енгелс посочва, че „икономическата структура на обществото във всяка дадена епоха образува реалната основа, от която при по-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, стр. 235 — 236 [Бълг. изд., стр. 302].

² Пак там, стр. 322 [Бълг. изд., стр. 408].

следна сметка трябва да бъде обяснена цялата надстройка на правните и политическите учреждения, както и на религиозните, философските и други възгледи на всеки даден исторически период“¹.

Основната идея на марксисткия материализъм, приложен към обяснението на обществените отношения, посочена Ленин, се състои в това, че „обществените отношения се делят на материални и идеологически. Последните са само надстройка над първите, които се формират независимо от волята и съзнанието на човека като (резултат) форма на дейността на човека, насочена към поддържане на неговото съществуване.“² Икономическите отношения са материални, първични, основни, а идеологическите — производни от тях.

Буржоазните философи, социолози, икономисти въпреки фактите се опитват да изведат икономическите отношения от съзнанието и волята на хората; според техните антинаучни, идеалистически теории излиза, че не икономическите отношения определят политическите, правните и другите възгледи и съответстващите на тях учреждения, а, напротив, възгледите на хората и политическите, правните и другите учреждения на обществото определят развитието на неговия икономически строй. Но историята на обществото опровергава идеалистическите теории и потвърждава правилността на марксистката теория за базата и надстройката. Фактите говорят, че умственото и политическото развитие се определя от икономическото развитие, а не обратно.

Икономическите отношения са първични, те съществуват и се развиват независимо от съзнанието и волята на хората и определят тяхното съзнание и воля. Политико-юридическите форми и идеологическите отношения са отражение на производствените отношения, които съставляват базата на обществото.

Марксистката теория за базата и надстройката дава ръководната нишка за изучаване на цялата съвкупност на обществените отношения. Тя показва научната несъстоятелност на всевъзможните идеалистически теории за обществото.

---

¹ Ф. *Енгелс*, *Анти-Дюринг*, стр. 26 [Бълг. изд., стр. 28].

² В. И. *Ленин*, *Соч.*, т. I, стр. 134 [Бълг. изд., стр. 147].

2. Определение на базата и надстройката; законите на тяхното развитие и смяна

*Базата е икономическият строй на обществото на даден етап на неговото развитие*¹. Всяка обществена формация има своя икономическа база, свои производствени отношения; тук спадат: а) формите на собствеността върху средствата за производство; б) произтичащото от формата на собствеността положение на различните социални групи в производството и техните взаимоотношения; в) изцяло зависимите от формите на собствеността форми на разпределение на продуктите. В зависимост от това, в чие разпореждане се намират средствата за производство — в разпореждане на цялото общество или в разпореждане на отделни лица, групи, класи, които ги използват за експлоатация на други лица, групи, класи, — базата на обществото бива неантагонистична или антагонистична.

Базите на робовладелското, феодалиното и капиталистическото общество са антагонистични, защото са построени на частната собственост върху средствата за производство, на отношенията на господство и подчинение, на отношенията на експлоатация на една част на обществото от друга негова част. Оттук произтича антагонизмът между класите на робовладелското, феодалиното и капиталистическото общество, който се проявява във всички сфери на материалния и духовния живот на обществото.

Всяка база на обществото има своя история. Историята на развитието и на смяната на базите е история на развитието и на смяната на различните типове производствени отношения. Законите на развитието на тези отношения, които съставляват базите на различните формации, са изяснени по-горе, при разглеждането на диалектиката на развитието на производителните сили и производствените отношения.

Функцията на базата се състои в това, че тя обслужва обществото *икономически*. Базата (т. е. съвкупността на производствените отношения) съдействува за развитието на производителните сили на обществото, докато тя оста-

---

¹ Виж *И. Сталин*, *Марксизъм и вопросы языкознания*, стр. 5 [Бълг. изд., стр. 3].

рсе и стане спънка, препятствие за развитието. Новата база, която идва да смени старата, представлява по-висок, по-прогресивен тип производствени отношения, дава повече простор за развитието на производителните сили на обществото, отколкото предшествувашата, старата база. Базата поражда съответстваща на нея надстройка и определя нейните изменения, нейното развитие.

„Надстройката — това са политическите, правните, религиозните, художествените, философските възгледи на обществото и съответстващите на тях политически, правни и други учреждения.

Всяка база има своя, съответстваща на нея надстройка. Базата на феодалния строй има своя надстройка, свои политически, правни и други възгледи и съответстващите на тях учреждения, капиталистическата база има своя надстройка, социалистическата — своя. Ако се изменя и ликвидира базата, след нея се изменя и ликвидира и нейната надстройка, ако се ражда нова база, след нея се ражда съответстваща ѝ надстройка.“¹

Функцията на надстройката се състои в това, че тя обслужва обществото с политически, юридически, естетически и други идеи и със съответстващите на тези идеи учреждения.

Както базата, така и надстройката имат исторически преходен характер. Базата и съответстващата на нея надстройка живеят само в течение на определена историческа епоха. Всяка обществена надстройка живее и действа само в течение на епохата, в която живее и действа породилият я икономически строй; тя претърпява преврат и се ликвидира вследствие на преврата в базата на дадено общество.

Марксистката теория за базата и надстройката учи, че в класовото общество надстройката има класов характер. Всяка класа има свои политически, правни, морални, художествени, философски и други възгледи.

Класата, която господства в областта на материалното производство, господства също така и в областта на духовния живот, защото на нея служи основната маса хора, заети с умствен труд, в нейни ръце се намират идеологическите учреждения и материалните средства за про-

---

¹ И. Сталин, Марксизм и въпроси за езикознанието, стр. 5—6 [Бълг. изд., стр. 3—4].

паганда, за разпространяване на идеите. В съответствие със своите възгледи, които изразяват нейните класови интереси, господстващата класа създава държавни, правни и други учреждения за защита на своите интереси и за ютискане на враждебните на нея класи.

Измененията на икономическите отношения, т. е. измененията в общественото положение на хората, на класите, неизбежно водят към изменения в съзнанието на хората, към появата на нови обществени възгледи, идеи, теории. Измененията в надстройката стават повече или по-малко бързо поради изменението на базата, а измененията на базата се определят в края на краищата от развитието на производителните сили на обществото.

Възникването на капиталистическата база вътре във феодалното общество доведе на времето до гибел на феодалната база и на съответстващата на нея надстройка, до смяна на феодалната надстройка с капиталистическа надстройка.

Изменението на базата и надстройката става не само при прехода от една обществена формация към друга, но и в пределите на една и съща формация. Ленин показва например как централизацията и концентрацията на капиталистическото производство са породили монополистическия капитализъм, който съставлява икономическата същност на империализма. Развитието на производителните сили на капиталистическото общество предизвика големи изменения в икономическата база на капитализма (възникването на монополите, тяхното господство в икономиката), които определиха съответните изменения в капиталистическата надстройка: засилване на реакцията по всички линии както в идеологията, така и в политиката на буржоазията. Буржоазната демокрация като форма на диктатурата на буржоазията, като политическа надстройка, съответстваща на епохата на свободната конкуренция, все повече се изражда и се превръща в просто прикритие на диктатурата на шепа магнати на монополистическия капитал или отстъпва място на откритата терористическа диктатура на империалистическата буржоазия във формата на фашистки режим.

Цялото развитие на обществото, в това число и развитието на надстройката, се определя в последна сметка от развитието на производителните сили, но именно само в последна сметка.

„Надстройката не е свързана непосредствено с производството, с производствената дейност на човека. Тя е свързана с производството само косвено, посредством икономиката, посредством базата. Поради това надстройката отразява измененията в равнището на развитието на производителните сили не изведнаж и не непосредствено, а след измененията в базата, посредством пречупването на измененията в производството в изменения в базата.“¹

Марксизмът учи, че отделни елементи на надстройката се опосредствуват в своето развитие от други нейни елементи и от надстройката в нейната цялост. Всеки елемент на надстройката изпитва в своето развитие влиянието на цялата идеологическа и политическа борба, която отразява борбата между реакционните и прогресивните сили и класи на обществото. Философските възгледи например в своето развитие изпитват влиянието на политическите, правните, моралните, художествените възгледи и на свой ред оказват влияние върху всички тези форми на идеологията. Материалистическата философия се развива непосредствено под влиянието на успехите на развитието на науката, в хода на нейната борба против религията и идеализма и на свой ред активно влияе върху развитието на науката, като спомага за изтласкване и преодоляване на религията.

Вулгаризаторите и упростиелите не вземат под внимание тази специфика на развитието на идеологията и се опитват да изведат всяко нейно изменение, например всякакви философски понятия или художествени възгледи, непосредствено от измененията на икономиката или дори от измененията в производството, в техниката. Ленин разобличи вулгаризатора на марксизма Шулятиков, който се опитваше да „изведе“ „всички без остатък“ понятия и формули на буржоазната философия от техниката и от икономическата структура на капиталистическата манифактура, от отношенията между пролетариата и буржоазията. Шулятиков се опитваше да докаже, че всички понятия на буржоазната философия служат само за „обозначаване“ на обществените класи, групи и техните взаимоотношения. Така например понятията „тяло“ и „дух“ уж означават в буржоазната философия „изпълнители“ и

---

¹ *И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, стр. 10—11 [Бълг. изд., стр. 9].*

„организатори“, понятието „материя“ служи за означаване на пролетариата, понятията „движение“, „енергия“, „дух“, „бог“ — за означаване на „организатор“ — капиталист. „Богът на Лайбниц — пише Шулятиков — е собственик на образцово организирано предприятие и самият е превъзходен организатор.“ Ленин характеризира книгата на вулгаризатора Шулятиков като „пример на безмерно опошляване на материализма“, като „карикуатура на материализма в историята“. И наистина посочените философски понятия, в които се изразява както материалистическият, така и идеалистическият мироглед, са били разработвани повече от две хиляди години от философите на различни класи на обществото и „означават“ не класовия строеж на обществото, а изразяват едно или друго разбиране на действителността, отношенията на съзнанието към обективния свят. В трактовката на въпросите на философията от идеолозите на прогресивните или реакционните класи, разбира се, намират своя израз интересите, мирогледът, борбата на класите, но това съвсем не означава, че с това отпада въпросът за обективното съдържание на такива понятия на философията като „материя“, „движение“ и др.

Всеки елемент на надстройката непосредствено или опосредствено отразява измененията, които стават в базата, но ги отразява със свои специфични средства и има свои специфични закономерности на развитие. Всяка нова система на право, морал, философия, политическа идеология, нова религия, художествени възгледи, изкуство възникват не на празно място, не „от нищо“, а се доближават до предшестващия идеен материал, усвояват го, преработват го, преодоляват го, като използват натрупания идеен материал от гледна точка на интересите на онези обществени сили и класи, на които те служат като оръжие за борба. Превратът в надстройката, ликвидирането на старата надстройка и заменяването ѝ с нова не изключват известна приемственост в развитието на отделните елементи на надстройката и относителна самостоятелност в тяхното развитие. Приемствеността и относителната самостоятелност съществуват в развитието на всички форми на идеологията и в развитието на някои учреждения, които влизат в надстройката. Буржоазията например не унищожи потисническия апарат на държа-

пага, създаден при феодалния строй, а го запази и усъвършенствува, приспособи го към своите потребности и интереси.

Ликвидирането на старата надстройка и създаването на нова при прехода от един икономически строй към друг означават коренен преврат в надстройката, качествено изменение на нейното съдържание и на характера на нейната дейност. Превратът в надстройката става побече или по-малко бързо непосредствено след изменението на икономическата основа, а отделните елементи на старата надстройка изчезват не изведнаж, а могат да съществуват в течение на известно време като *отживелици* или остатъци от старото в новото общество. Тъй като чисти обществени формации не е имало, а в обществото обикновено има остатъци от старата база и зародиши на нова, то и сред явленията от надстроечно естество, които съществуват в дадено общество, трябва да различаваме възгледи и учреждения: а) породени от господстващия в обществото икономически строй; б) останали от предшестващия, умиращия икономически строй; в) породени от новите икономически отношения, които възникват в недрата на стария строй. Във всяко общество се води борба между старите и новите явления както в базата, така и в надстройката. Това е общ закон на развитието на всяко общество.

В антагонистичното общество смяната на базата и надстройката се извършва в процес на класова борба, която довежда до социална революция, когато постепенното изменение на базата и надстройката се сменя с насилствено революционно рушение, стихийното развитие — със съзнателна дейност и борба на прогресивните, революционните сили и класи. „В такива именно периоди — подчертава Ленин — се проявява с най-голяма сила не посредствената роля на разните класи в определяне формите на социалния живот, изграждат се основите на политическата „надстройка“, която след това дълго се държи на базата на обновените производствени отношения.“¹

Като създадоха теорията за базата и надстройката, Маркс и Енгелс естествено обърнаха главно внимание на

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 13, стр. 22 [Бълг. изд., стр. 24].

изучаването на *базата и надстройката на капитализма* — последната антагонистична формация на обществото. Те не се ограничиха с показването на „скелета“ на буржоазното общество — неговите производствени отношения, а показаха капиталистическата обществена формация като жива — „с нейните битови страни, с фактичката социална проява на присъщия на производствените отношения антагонизъм на класите, с буржоазната политическа надстройка, която закриля господството на капиталистическата класа, с буржоазните идеи за свобода, равенство и др. т., с буржоазните семейни отношения“¹.

Икономическата база на капитализма се характеризира с капиталистическата собственост върху средствата за производство. Производствените отношения в капиталистическото общество са антагонистични отношения между две непримиримо враждебни класи, отношения на експлоатация на пролетариата от буржоазията, които неизбежно пораждат класова борба помежду им.

Върху икономическата база на капитализма е израсла и съответстващата ѝ него надстройка: господстващите в капиталистическото общество буржоазни политически и правни възгледи и теории, буржоазна философия, буржоазен морал, буржоазно изкуство и съответстващите на тях учреждения: буржоазна държава и право с жандармерия, съдилища, затвори, армия и разузнаване, буржоазна демокрация, която днес все повече се изразжда във фашизъм, буржоазни политически партии и други обществени организации на господстващата класа, буржоазен печат, радио, кино, театър, църква. Всички тези учреждения и организации натрапват на обществото, на трудещите се буржоазната идеология, защитават буржоазния строй, собствеността и господството на капиталистите, служат в ръцете на капиталистите като оръдия за насилие, задушаване и угнетяване на трудещите се маси.

В противовес на буржоазната идеология работническата класа посредством своите идеолози създава своя, социалистическа идеология, която изразява положението, интересите и целите на работническата класа. Работническата класа създава своя революционна марксистка партия и други организации за борба против капитализма, против капиталистическата база и нейната надстройка.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 1, стр. 124 [Бълг. изд., стр. 137].

Развивайки марксизма с оглед на епохата на империализма и пролетарските революции, В. И. Ленин и неговият ученик И. В. Сталин развиха по-нататък и марксистката теория за базата и надстройката, показаха съвсем конкретно какви изменения стават в базата и надстройката на капитализма в периода на империализма и особено в периода на всеобщата криза на капитализма, как пролетарската революция ликвидира буржоазната надстройка и капиталистическата база и създава социалистическа база и съответстваща на нея надстройка.

3. Взаимодействие между базата и надстройката. Активната роля на надстройката

Надстройката, породена от дадена база, не остава пасивна. Тя не е неутрална по отношение на базата, на класите, които съществуват и се борят вътре в обществото. Веднаж възникнала, надстройката „става огромна активна сила, активно съдействува на своята база да се оформи и укрепи, взема всички мерки, за да помогне на новия строй да унищожи и ликвидира старата база и старите класи“¹.

Особено ярко изпъква грамадната роля на новата надстройка, на новите обществени идеи, на новите политически учреждения, на новата, революционна власт, призвани в периода на революцията със сила да премахнат старите производствени отношения. Така например социалистическата марксистка идеология и съветската социалистическа държава в СССР, обслужвайки обществото с най-напредничави, прогресивни, революционни научни идеи и съответстващите на тях учреждения, активно помагала за оформяването, създаването и укрепването на социалистическия икономически строй и за ликвидирането на капиталистическия строй.

Враговете и вулгаризаторите на марксизма извращаваха марксистката теория за базата и надстройката както в духа на така наречения икономически материализъм, така и в духа на волунтаризма, на субективния идеализъм. Ревизионистите, като се почне от Бернщайн, припис-

---

¹ И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, стр. 7 [Бълг. изд., стр. 5].

ваха на марксизма отричане на активната роля на идеите и учрежденията на надстройката, замазваха нейния класов характер в класовото общество и пр.

Според материалистическото разбиране на историята икономиката е определящ фактор на развитието, но съвсем не е единственият активен фактор. Политическият строй, формите на държавната власт и другите елементи на надстройката, установени в резултат на борбата на класите, са обусловени от икономическото развитие, но след като са възникнали, те самите оказват влияние върху икономическото развитие. „Защо тогава се борим за политическа диктатура на пролетариата, ако политическата власт е икономически безсилна? Насилието (т. е. държавната власт) — това е също икономическа сила!“¹ — подчертаваше Енгелс.

Политическата власт, опирайки се на обективните закони и на условията на икономическото развитие, може да съдействува за развитието на едни икономически форми и да спъва развитието на други икономически форми. Тя може да съдействува за прогресивното насочване на развитието на икономиката и да го ускори. Такава е именно ролята на революционната власт на пролетариата, която съдействува за създаването на социалистическа икономика и за ликвидиране на капиталистическата. Реакционната политическа власт може да слага препятствия на развитието на производителните сили, да го спъва, да нанася много голяма вреда на обществото, което сега правят всички буржоазни правителства в капиталистическите страни. В този последния случай политическата власт рано или късно ще претърпи крах, ще бъде пометена от прогресивните сили на икономическото и политическото развитие на обществото.

Икономиката и политиката не са два независими едни от друг равноправни фактори, както смятат разните еkleктици, идеалисти, врагове на марксизма. Взаимодействието между икономиката и политиката е взаимодействие между две неравни сили: икономиката в последна сметка определя развитието на политиката. Но оттук съвсем не следва, че политиката играе второстепенна, нищожна роля, както твърдят опортюнистите.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 430 [Бълг. изд., стр. 481].

Политиката, учи Ленин, е концентриран израз, обобщение и завършек на икономиката. В политическата надстройка е изразено господството на определена класа в обществото, следователно господството на определени производствени, икономически отношения.

В борба против „икономистите“ и други вулгаризатори на марксизма Ленин учеше, че пролетариатът може да реши своите коренни икономически задачи, да построи социализма само като установи свое политическо господство и използва своята държавна власт за унищожаване икономическата база на капитализма и за създаване икономическа база на социализма. За да осъществи икономическото освобождение на трудещите се, пролетариатът, опирайки се на съюза със селячеството, трябва най-напред да завоюва, да удържи и укрепи своята политическа власт и да създаде социалистическа икономика. Ето защо и към всички икономически задачи пролетариатът трябва да подхожда преди всичко *политически*, от гледна точка на укрепване на своята власт, тъй като иначе той не ще може да реши и своите икономически задачи. В това е същината на Лениновата формула за първенството на политиката пред икономиката.

Класиците на марксизма-ленинизма винаги са се борили против идеалистическото, волунтаристическото разбиране ролята на политиката, на политическата надстройка, ролята на съзнанието, на волята и т. н. Те подчертават, че комунистическата партия в своята политика, в цялата своя дейност трябва да се опира на обективните закони на развитието на обществото, на законите на икономиката, на класовата борба, на революцията.

Създаването на социалистическа база по силата на необходимостта започва едва след събарянето на буржоазната власт и установяването на новата революционна власт, на диктатурата на пролетариата. Създаването на новата власт е само начало на социалистическата революция. Движейки революцията по-нататък, работническата класа използва завоюваната власт, за да ликвидира капиталистическата база и да създаде нова, социалистическа база. От тази особеност на социалистическата революция, която коренно я отличава от буржоазната революция, произтича и особената роля на социалистическата надстройка, на социалистическата държава в създаването, развитието и укрепването на своята социалистическа база.

На новата, революционна власт се налага да започва изграждане на нова база при отсъствието на социалистически икономически строй и да осигурява нейната победа над капиталистическата база.

Работническата класа и трудещото се селячество, опирайки се на своята съветска власт, можаха да осъществят тази задача не в разрез с обективните закони на развитието на обществото, а в пълно съответствие с тях, опирайки се на тях. Съветският народ, като създаваше социалистическата база и ликвидираше капиталистическата база, използваше преди всичко закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера и състоянието на производителните сили. Той се опираше също така на закона за определящата роля на начина на производство в развитието на обществото, в процеса на преминаването от един обществен строй към друг; той използваше предимствата на едрата промишленост, нейната ръководна роля в развитието на цялото народно стопанство, предимствата на социалистическата стопанска система пред капиталистическата.

Като осъществи експроприацията на помещиците и капиталистите, съветската власт получи изведнаж икономическа база във вид на национализирана едра промишленост, банки, земя, транспорт, монопол на външната търговия и т. н. Национализацията на едрата промишленост сложи начало на създаването на социалистическата база; социалистическата индустриализация на страната създаде икономическите предпоставки и лостове за социалистическото преустройство на селското стопанство.

В селското стопанство, където преобладаваше дребното, разпръснато еднолично стопанство, съветската власт не можеше изведнаж да си създаде достатъч на икономическа база във вид на едро социалистическо производство. Совхозите, артелите и комуните, създадени в малък брой през първите години на съветската власт, представляваха малки социалистически островчета сред океана на дребните селски стопанства. В това беше особената трудност на социалистическото строителство в СССР.

Като строи социалистическото общество, работническата класа се опира също така на обективен закон — на определящата роля на базата по отношение на надстройката. Като обосноваваше преминаването към политиката

на колективизация на селското стопанство, Комунистическата партия нееднократно посочваше, че съветската власт и социалистическото строителство не могат да се базират дълго време върху две различни икономически основи — върху едрата социалистическа промишленост и разпръснатото дребно еднолично селско стопанство; необходимо е селското стопанство да се преустрои върху социалистически релси, да се съедини тясно със социалистическата промишленост, да се изгради единна здрава икономическа основа на социализма.

В борбата против многобройните врагове на социализма вътре в страната и против капиталистическото обкръжение съветската власт нямаше да може да устои не само 36 години, но и един месец, ако не беше провела веднага експроприацията на помъщиците и капиталистите, ако не си беше създала база във вид на национализирана промишленост, земя, банки, транспорт, монопол на външната търговия. Съветската власт можа да се укрепи само благодарение на това, че тя постоянно и неотклонно разширяваше, развиваше и укрепваше своята икономическа база — социалистическата стопанска система и обществената собственост върху средствата за производство — и стъпка по стъпка неотклонно ограничаваше, изтласкваше и най-сетне ликвидира напълно капиталистическите елементи в икономиката.

Работническата власт под ръководството на Комунистическата партия използва до дъно активната, творческа, революционна роля на съветската държава и на цялата социалистическа надстройка за построяването на социалистическата база, като действуваше в съответствие с обективните закони на общественото развитие. Обективните закони на икономическото развитие, на класовата борба, законите на революцията диктуваха на партията и на съветската власт определена икономическа политика.

Съветската власт и цялата съветска надстройка растеше, развиваше се и укрепваше заедно с растежа, развитието и укрепването на социалистическата база. Коренното преустройство на икономиката на съветското общество в резултат на победата на социализма предизвика и коренно изменение на класовата структура, на съотношението на класите, на природата на работническата класа, селячеството, интелигенцията. В съответствие с тези изменения станаха изменения и в съветската политическа над-

стройка, измениха се задачите, функциите, формата на съветската държава, което намери своя израз и бе закрепено в новата конституция на СССР. В това се проявява действието на закона за определящата роля на базата по отношение на надстройката.

„В продължение на последните 30 години в Русия бе ликвидирана старата, капиталистическата база и бе построена нова, социалистическа база. Съответно с това бе ликвидирана надстройката над капиталистическата база и бе създадена нова надстройка, съответстваща на социалистическата база. Следователно старите политически, правни и други учреждения бяха заменени с нови, социалистически.“¹

База на социалистическото общество, построено в СССР и строящо се в страните с народна демокрация, са социалистическите производствени отношения. Върху тази база израсна съответстваща на нея надстройка, която обслужва социалистическото общество с най-прогресивни идеи и учреждения.

В социалистическото общество господствуват марксистко-ленинските философски, политически, правни, нравствени и художествени възгледи, създадени са съответстващи на тях политически, правни и културни учреждения. Всичко това именно съставлява социалистическата надстройка. Тук се отнася системата на съветските държавни органи, правни, културно-просветни и други учреждения, в това число печатът, училището, клубовете, театрите, киното, радиото, библиотеките, музеите. Всички тези учреждения, всяко със свои особени средства, възпитават членовете на обществото в духа на комунизма. Възгледите и учрежденията, които съставляват социалистическата надстройка, служат на делото на опазването, защитата, укрепването на икономическите основи на социалистическия строй, на обществената собственост върху средствата за производство.

Особеност на тези учреждения е преди всичко това, че те възникват и се изграждат в съответствие с научната идеология на марксистко-ленинската партия, ръководната, направляваща сила на социалистическото общество и дър-

---

¹ И. Сталин, *Марксизм и вопросы языкознания*, стр. 6 [Бълг. изд., стр. 4].

жава. Комунистическата партия и нейният мироглед съставляват част от надстройката на социалистическото общество; но комунистическата партия се зароди и се създаде още в недра на капитализма в хода на развитието на класовата борба на пролетариата върху гранитната основа на марксистко-ленинската теория като организатор и вожд на революционното работническо движение, организатор на победите на пролетарската революция, на диктатурата на пролетариата, на построяването на социализма и комунизма.

По-нататъшното развитие на социалистическата база при прехода от социализма към комунизма определя и по-нататъшното развитие на надстройката. Това развитие, както показва И. В. Сталин, се извършва не чрез взрив както в обществото с антагонистични класи, а постепенно. Марксистката теория за базата и надстройката даде възможност да се обоснове научно необходимостта от укрепване на социалистическата надстройка и да се разкрие нейната активна роля в построяването на социализма и комунизма. Отмирането на социалистическата държава ще стане едва след победата на комунизма в целия свят.

Победата и укрепването на комунистическия строй ще доведат също така до пълно отмиране на религията и църквата, които продължават да съществуват при първата фаза на комунизма в СССР като отживелици на капитализма и предшествуващите го обществени формации.

4. Бит и семейство, тяхното отношение към базата и надстройката

Историческият материализъм изисква да се прави строга разлика между първичните, материалните, икономическите отношения и производните, идеологическите, между явленията от базисно естество и явленията от надстроечно естество. Но във всяко общество съществуват множество такива сложни явления, които съдържат в себе си материални и идеологически, базисни и надстроечни елементи. Към тези обществени явления се отнасят например битовите и семейните отношения. Какво е отношението на тези явления към базата и надстройката на обществото?

Битовите отношения и отношенията, които се създават между хората в семейството, са органически свързани с цялата съвкупност от условията на материалния живот на хората. Битът се изменя в зависимост от изменението на начините на производство като определяща сила в системата на всички обществени отношения. В класовото общество битът и битовите отношения на населението отразяват равнището на развитието на производството, икономическите отношения на дадено общество и отношенията на класите в дадено общество. Битът на крепостния селянин — неговите занятия, жилище, храна, неговият всекидневен живот — рязко се различава от бита на помещика, битът на пролетаря — от бита на буржоата. Битът на градското население се различава от бита на селското население във всички обществени формации, в които съществува противоположност между града и селото. Битовите условия и битът на трудещите се в социалистическото общество коренно се различават от бита на трудещите се в условията на капитализма. Като развиват положенията на Маркс и Енгелс, Ленин и Сталин посочват също така и националните особености на бита, обусловени от географските и историческите особености на развитието на начините на производство в различните страни и у различните народи.

Битовите отношения са явления от сложно естество; тяхното своеобразие се състои именно в това, че базисните, икономическите отношения в тях се преплитат тясно, органически, както ще видим по-долу, с явленията на културата — както материална, така и духовна — и с цялата съвкупност от условията на обществения живот. В битовите отношения влизат и семейните отношения.

Семейството като ядка на обществото включва отношенията между мъжа и жената, както и между родителите и децата. Тук влизат както материални, икономически, така и правни, идеологически, морални отношения. Семейството изпълнява необходимата функция по възпроизводството на едно от най-важните условия на материалния живот на обществото — населението. Формите на семейството се определят от икономическите отношения и се изменят в зависимост от изменението на формите на собствеността.

Буржоазното семейство се гради върху основата на частната собственост. Отношенията между мъжа и же-

ната, родителите и децата в буржоазното семейство се развиват под влиянието на буржоазните имуществени отношения; тези отношения се регулират от буржоазноправните отношения и от буржоазната идеология на стремежа към печалба. Семейството в робовладелското и феодалното общество, буржоазното семейство в капиталистическото общество се гради върху угнетяването, поробването и унижаването на жената.

Като разкрива зависимостта на формата на семейството от степента на развитието на производството и на икономическите отношения, Маркс пише: „Вземете определено стъпало в развитието на производството, размяната и потреблението, и вие щѐ получите определен обществен строй, определена организация на семейството, съсловията или класите, с една дума, определено гражданско общество.“¹ С термина „гражданско общество“ Маркс означава съвкупността от материалните, икономическите отношения на хората.

Маркс посочва, че едрата капиталистическа промишленост разрушава заедно с феодалната икономическа база и израсналите върху нея стари семейни отношения, поспециално патриархалното семейство на занаятчията и селянина и създава икономически предпоставки за пролетарското семейство, където и жените, и младежите, и децата от двата пола се въвличат в обществения производствен процес вън от домашното стопанство и благодарение на това стават равноправни членове на семейството.

Социалистическото семейство се различава коренно от всички форми на семейството, основани на частната собственост. То се развива на базата на обществената собственост върху средствата за производство, която изключва експлоатацията на човек от човека, отношенията на господство и подчинение, угнетяването и социалното неравенство на половете. Социалистическото семейство се гради върху основата на отношенията на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ между мъжа и жената във възпитанието на децата.

Ленин казва, че за характера и равнището на цивилизацията и културата може да се съди по положението на

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 23 [Бълг. изд., стр. 24].

жената в обществото. Докато в обществото, основано на частната собственост и експлоатацията, жената е угнетена и неравнопозна с мъжа — в социалистическото общество жената стана свободна и равнопозна във всички сфери на обществената дейност. В условията на социализма като основни стимули за създаване на семейство на пръв план изпъкват естественото влечение и индивидуалната полова любов, любовта и привързаността към децата, грижата за тяхното възпитание, т. е. истински човешките отношения, неизвратени от отношенията на частната собственост.

Семейството в социалистическото общество, изпълнявайки функцията на грижата за децата, за тяхното възпитание, запазва още значителна част от функциите на стопанско-битовото обслужване на своите членове; само при висшата фаза на комунизма стопанско-битовото обслужване ще премине почти напълно към обществото.

Семейните отношения в социалистическото общество се регулират от социалистическото право, което пази правата на членовете на семейството, правата на майката и детето. Социалистическият строй изравнява по права мъжа и жената — не само жената-работничка, но и селянката. Колхозният трудоводен направи колхозничката-селянка равнопозна с мъжа. „Пред трудоводен всички са равни — и мъжете, и жените. Който е изработил повече трудоводни, той повече е и припечелил. Тук вече нито бащата, нито мъжът не може да упреква жената, че я храни. Сега жената, ако тя се труди и има трудоводни, е господарка сама на себе си“ (Сталин).

При първата фаза на комунизма в бита и в семейните отношения се запазват още отживелици на капитализма, а тук-там в източните части на СССР даже и отживелици на феодализма, особено по отношение на жената. За да се преодолеят напълно тези отживелици, необходимо е да се минат редица етапи на икономическо и културно превъзпитание на обществото, нужна е огромна културно-възпитателна работа на Комунистическата партия и съветската държава. Социалистическото общество и държава укрепват новото семейство, което участва в осъществяването на такава важна задача като комунистическото възпитание на повото поколение. Отношенията в социалистическото семейство се градят в съответствие с

принципите на социалистическата идеология, на комунистическия морал.

Така че в семейството като сложно обществено явление се проявяват както материални, икономически отношения, така и правни, идеологически, морални отношения, с други думи, явления както от базисно, така и от надстроечно естество.

5. Културата и нейното отношение към базата и надстройката

Що е култура? Какво е нейното отношение към производството, базата и надстройката на обществото?

Под култура в широк смисъл на думата се разбира съвкупността от материалните и духовните блага или ценности, създадени от човечеството в процеса на неговата обществено-историческа практика и изразяваща степента на неговата власт над стихийните сили на природата и обществото. В културата на всяка обществена формация трябва да се различава материална и духовна страна, материална и духовна култура. Но най-често понятието култура се употребява в по-тесен смисъл, в смисъл на *духовна култура*.

Материалната култура е изразена и въплътена в такива материални ценности като техниката, средствата за съобщение и връзка, зданията, жилищата и т. н. В този смисъл се говори за история на материалната култура. В материалната култура се изразяват равнището и характерът на производителните сили на обществото, равнището на развитието на материалното производство. Във връзка с това ние говорим за култура на производството, за култура на труда, за културно-техническо равнище на труженика на производството, за неговия производствен опит, трудови навици, умение да владее, да управлява техниката; от характера на техниката и културно-техническото равнище на труженика зависи производителността на неговия труд.

В съдържанието на духовната култура влиза равнището на развитието на знанията, степента на тяхното разпространение в обществото, сред народните маси, развитието на образованието, на просветата, равнището на развитието на науката, на изкуството, на здравеопазването и т. н.

Основен творец на всички културни блага са трудещите се маси, но в експлоататорското общество те са лишени от тези блага.

Характерът на културата се определя от начина на производство. В класовото общество културата има класов характер в двойк смисъл: първо, в смисъл че в културата на класовото общество има две различни, противоположни и враждебни една на друга култури, и, второ, в смисъл че даже общонационалните елементи на културата се използват от различните класи на обществото различно. В културата на антагонистичното общество трябва да различаваме господстваща култура на класата на експлоататорите и елементи на културата на угнетените, експлоатираните класи. Има две национални култури във всяка национална култура на буржоазното общество, посочва Ленин, „има, макар може би неразвити, елементи на демократическа и социалистическа култура, защото във всяка нация има трудеща се и експлоатирана маса, чиито условия на живот неизбежно пораждат демократическа и социалистическа идеология. Но във всяка нация има също така буржоазна култура (а в повечето от тях още и черносотническа и клерикална) — при това не само във вид на „елементи“, а във вид на *господстваща* култура.“¹

Класовият характер на духовната култура най-ярко се изразява в миросгледа на класите, които формират или създават дадена култура.

Класовият характер на духовната култура не трябва да се разбира опростено, субективно-идеалистически, в духа на така наречените пролеткултовци, раповци или на Н. Я. Мар и неговите ученици. Тъй като културата в класовото общество е класова, разсъждаваха те, то пролетариатът, създавайки своя, пролетарска култура, трябва да отхвърли цялата предишна култура, създадена от човечеството под гнета на робовладелското, феодаалното и буржоазното общество, да разруши старите, „буржоазните“ железопътни линии и да построи свои, „пролетарски“, да помете буржоазната наука, „буржоазната“ геометрия и т. н. и т. н. Това са вулгарни, примитивно-анар-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 8 [Бълг. изд., стр. 8—9]. (В. И. Ленин има тук предвид буржоазните нации и тяхната духовна култура и преди всичко — идеологическите основи на тази култура — Ред.)

хистки възгледи за обществото и неговата култура. Известно е, че много елементи на материалната и духовната култура (оръдията за производство, техниката, постиженията на науката за природата и т. н.) могат да служат и служат в течение на много епохи на различни бази и класи, макар че всеки обществен строй и всяка класа използват тези елементи на културата по своему, съобразно със своите потребности и цели.

Буржоазията използва постиженията на науката, всички блага на културата за експлоатиране, потискане и заробване на трудещите се, за възпитаването им в духа на буржоазния индивидуализъм, на частнособственическата идеология, на национализма с цел да запази своето господство. Пролетариатът, напротив, използва културата, за да освободи трудещите се от гнета и експлоатацията; той създава своя, социалистическа култура, която има за цел да възпита масите в духа на социализма, на колективизма, на пролетарския интернационализъм, за да ги подготви за завоюване и укрепване на диктатурата на пролетариата, за построяване на социализма и комунизма.

Новата, социалистическата култура не изниква изведнаж, на голо място. Творците, строителите на новото, комунистическото общество трябва да овладеят богатствата на цялата предшестваща култура, да ги тласнат напред върху основата на новия обществен строй. Работническата класа и трудещото се селячество могат да строят и успешно строят в СССР и в страните с народна демокрация нова, социалистическа култура, като усвояват, критически преработват всичко ценно от предшестващата култура — в съответствие със своите потребности, с интересите и задачите на строителството на социализма и комунизма.

Революциите, които се извършват в развитието на обществото и културата, съвсем не изключват, а, напротив, предполагат историческата връзка и приемственост в развитието на културата. Материална основа на тази връзка и приемственост е връзката и приемствеността в развитието на производителните сили на обществото.

На базата на частната собственост върху средствата за производство и на експлоатацията на човек от човек в продължение на трите големи епохи в историята на обществото (робството, феодализма, капитализма) са въз-

никнали и са се развивали някои форми на общественото съзнание и черти на културата, които трябва да изчезнат и ще изчезнат с ликвидирането на частната собственост и на експлоатацията на човек от човека. Осъществявайки социалистическата революция, изграждайки комунистическото общество, работническата класа отхвърля всичко реакционно и взема всичко положително, ценно в културата, науката, изкуството, което е създадено от човечеството под гнета на робовладелското, феодалното и буржоазното общество. Работническата класа преработва и движи напред великото културно наследство на миналото върху нова, социалистическа основа и създава по-висш тип култура — социалистическа култура. Във връзка с това И. В. Сталин говори за необходимостта народните маси на всички нации да се приобщят „към по-високата пролетарска духовна и материална култура във форми, отговарящи на бита и на националния облик на тези маси“¹, т. е. в национална форма.

Идеен израз и теоретическа основа на социалистическата култура е марксизмът-ленинизмът — научният мироглед на работническата класа, станал в СССР идеология на всички слоеве на обществото, на целия народ. Марксизмът-ленинизмът — резултат от цялото предшествуващо развитие на философията, науката, културата — е най-високото постижение на културата.

Социалистическата култура е истински народна култура: тя се създава от народа и служи на народа. Тя е проникната от истински хуманизъм и спомага за всестранното развитие на способностите на всички членове на обществото. Хората, кадрите, овладели техниката, науката, са най-ценното в социалистическото общество. Този хуманизъм има за своя основа социалистическите производствени отношения, отношенията на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ. Социалистическата култура, както и социалистическото производство, целият социалистически строй, има за своя цел човека с неговите потребности. Хуманизмът на социалистическата култура противостои на човеконенавистническия характер на съвременната буржоазна идеология и култура, които се намират в състояние на дълбок упадък и разложение именно защото служат на прогнилия буржоазен строй.

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 4, стр. 363 [Бълг. изд., стр. 305]

От казаното произтича отношението на отделните елементи на културата към производството, базата и надстройката. Материалната култура се отнася към условията на материалния живот, към производителните сили на обществото. Такива елементи и средства на духовната култура като киното, театрите, радиото, всички обществени идеи, литературата, изкуството се отнасят към явленията от надстроечно естество. При ликвидирането на старата база и на нейната надстройка и създаването на нова база и съответстваща на нея надстройка коренно се изменя идейното съдържание на работата на всички културни учреждения. А такива елементи на духовната култура като науката за природата, техническите науки, които непосредствено обслужват производството, могат да обслужват и обслужват разните бази и класи — и старите, и новите. Науките за природата отразяват закономерностите на развитието на природата. Същевременно те служат на формирането на научния мироглед и се развиват върху основата на определен мироглед. Ето защо науките за природата в своето развитие непосредствено са свързани и с производството, и с базата, и с надстройката. Науките за обществото отразяват законите на развитието на обществото, обслужват го с обществени възгледи и поради това тяхното развитие е свързано непосредствено с измененията на икономическата база, на надстройката и на цялата съвкупност от обществените отношения и само косвено — с производствената дейност. При наличността на тези особености на развитието на естествените и обществените науки едните и другите науки се изменят по общите закони на развитието на познанието.

Новата, по-висока култура, породена от новия, по-прогресивен икономически строй, в своята цялост активно съдействува за укрепването и окончателната победа на новия строй. В своите трудове Ленин особено подчертава, че за победата на социализма е необходимо да се овладее критически цялата култура на миналото и върху основата на новия обществен строй да се създаде нова, социалистическа култура. Пълно коопериране на селското стопанство е невъзможно без културна революция¹. Подобряването на стопанския и държавния апарат, преодоля-

¹ Виж В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 434—435 [Бълг. изд., стр. 475].

ването на бюрократизма, въвличането на масите в активно и решаващо участие в управлението на страната също така изискват повишаване културността на населението, а за тази цел е нужна известна материална база, която е създадена в СССР чрез победата на социализма. Ленин посочва, че по културните въпроси трябва да се смята за постигнато само онова, което е *влязло в бита*, станало е привичка на хората. Трябва да се стремим науката да не остава мъртъв книжен товар, а да влезе „в плътта и кръвта, да се превръща напълно и истински в съставен елемент на бита“¹.

Върху основата на политическия и икономическия преврат в нашата страна се извърши културна революция, която означаваше приобщаване на широките маси на трудещите се в СССР към знанията, науката, културата, развитие на всеобщото задължително начално образование, развитие на средното и висшето образование, създаване на нова, социалистическа интелигенция, на нова култура, национална по форма и социалистическа по съдържание, унищожаване на противоположността между физическия и умствения труд.

6. Езикът като явление на обществения живот

Има обществени явления, които не се отнасят нито към базата, нито към надстройката, но действуват във всички или почти във всички сфери на човешката дейност. Към последните спада например езикът.

„Езикът — учи И. В. Сталин — е средство, оръдие, с помощта на което хората общуват един с друг, обменят мисли и постигат взаимно разбиране. Непосредствено свързан с мисленето, езикът регистрира и затвърдява в думите и в съединяването на думите в изречения резултатите от работата на мисленето, успехите на познавателната работа на човека и по такъв начин прави възможен обмен на мисли в човешкото общество.

Обменът на мисли е постоянна и жизнена необходимост, тъй като без него е невъзможно да се съгласуват съвместните действия на хората в борбата със силите на

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 447 [Бълг. изд., стр. 490]

природата, в борбата за производството на необходимите материални блага, не е възможно да се постигнат успехи в производствената дейност на обществото — следователно не е възможно самото съществуване на обществото производство. Следователно без език, познат за обществото и общ за неговите членове, обществото прекратява производството, разпада се и престава да съществува като общество. В този смисъл езикът като средство за общуване е заедно с това средство за борба и развитие на обществото.“¹

Езикът е извикан на живот от потребностите на общуването на хората в процеса на труда и се развива върху основата на труда. Но езикът действа не само в сферата на материалното производство, той дава на хората възможност „да се разберат един друг и да уредят съвместната си работа във всички сфери на човешката дейност, както в областта на производството, така и в областта на икономическите отношения, както в областта на политиката, така и в областта на културата, както в общественния живот, така и в бита. Тези особености са свойствени само на езика и именно защото са свойствени само на езика, езикът е обект на изучаване от самостоятелна наука — езикознанието.“²

По своята същност, функции и закони на развитието езикът коренно се различава от надстройката. Езикът е породен не само от базата, както надстройката; той е продукт на цялата история на обществото, на народа, той служи не само на базата, а на цялото общество в продължение на цялата история на обществото, на народа, който го е създал; езикът не се преустройва и не се ликвидира всеки път с ликвидирането на старата база и с възникването на нова база.

Езикът се създава не от отделна класа, а от целия народ за задоволяване нуждите на цялото общество, на всички класи на обществото като единен и общ, познат за всички членове на обществото, общонароден начин на общуване. Достатъчно е само езикът да слезе от тази позиция, да започне да обслужва една класа във вреда на друга — и той ще се превърне в жаргон и ще загуби

¹ И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, стр. 22—23. [Бълг. изд., стр. 21].

² Пак там, стр. 36 [Бълг. изд., стр. 35].

своето основно качество — да бъде средство за общуване за всички членове на обществото, независимо от тяхната класова принадлежност. Езикът може еднакво да обслужва както стария, умиращ строй, така и новия, възходящ строй, както старата база, така и новата, както експлоататорите, така и експлоатираните.

От времето на Пушкин досега в Русия бяха ликвидирани две икономически бази с техните надстройки — феодалната и капиталистическата, и възникна трета — социалистическата, обаче руският език не претърпя през това време някакво рушене или взрив, внезапна езикова революция, за която говореха Мар и неговите ученици. Съвременният руски език малко се различава от руския език от времето на Пушкин.

Разбира се, през това време сериозно се попълни речниковият състав на руския език, от него отпаднаха голям брой остарели думи, измени се смисловото значение на значителен брой думи, подобри се граматическият строй на езика; особено много нови думи и изрази се появиха във връзка с възникването на съветската държава, на социалистическото производство, на социалистическата култура, с растежа на техниката и науката. Но основният речников фонд и граматическият строй на руския език се запази във всичко съществено и остават основа на съвременния руски език. Няма и нямаше никаква нужда от разрушаване на езика във връзка с ликвидирането на старата база и нейната надстройка. Руският език също така добре обслужваше руския феодален и капиталистически строй, руската помешчическа и буржоазна култура, както сега обслужва социалистическия строй и социалистическата култура на обществото. Същото може да се каже и за всички национални езици на народите на СССР и на страните с народна демокрация.

Езикът, за разлика от надстройката, обслужва еднакво всички обществени класи и е безразличен към класите. Но отделни социални групи, класи далеч не са безразлични към езика. Те се стараят да използват езика за своите интереси, да му наложат своя особен лексикон, своите особени термини, изрази. В това отношение особено се отличават горните слоеве на богатите, експлоататорските класи, откъснали се от народа и ненавиждащи него, неговия език и култура. Дворянската аристокрация и горните слоеве на буржоазията създават свои „клас-

сови“ диалекти, жаргони, салонни „езици“. Но диалектите и жаргоните заимствуват своя запас от думи и своя граматически строй от общонародния език и поради това са само негови разклонения, които не могат да изместят общонародния език. И така, класите влияят върху развитието на езика, но това не може да отмени общонародния характер на езика като средство за общуване.

Езикът се отнася към онези обществени явления, които действуват през цялото протежение на съществуването на обществото; езикът се ражда и се развива с раждането и развитието на обществото. „Вън от обществото няма език. Поради това езикът и законите на неговото развитие може да бъдат разбрани само в случай че той се изучава в неразривна връзка с историята на обществото, с историята на народа, на който принадлежи изучаваният език и който е творец и носител на тоя език.“¹

Тези положения на марксисткото езикознание разкриват несъстоятелността на идеалистическите и метафизическите теории. Така например теорията за „стадиалността“ в развитието на езика, идеалистическият „четириелементен анализ“, теорията за кръстосването на езиците, издигнати от Мар и неговите ученици, означават откъсване на историята на езика от историята на народа, който създава даден език, откъсване на мисленето от езика. Това откъсване доведе Мар и неговите ученици до антинаучните, идеалистическите изводи, че е възможно общуване на хората без език, с помощта на „чисто“ мислене, свободно от „природната материя“ на езика, от „нормите на природата“, до ревизирането на марксистката теза, че езикът е „непосредствена действителност на мисълта“.

Мисленето се развива върху базата на езиковия материал, върху базата на езиковите термини и фрази; оголени мисли, свободни от езиков материал, не съществуват. Езикът фиксира успехите на познавателната, в това число и абстрахиращата работа на мисленето; развитието на езика е показател на успехите на мисленето.

Човешкият език още от самото начало е бил звуков език, а не ръчен, линеен или „език на жестовете“, както учеха Мар и неговите ученици, следвайки някои буржоазни езиковеди. Историята на обществото показва, че още

---

¹ И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, стр. 22 [Бълг. изд., стр. 20—21].

първобитните народи са си служили със звуков език, че именно звуковият език е помогнал на човека да се изтръгне от животинското състояние, помогнал му е да организира обществено производство. Само звуковият език е могъл да бъде и е станал пълноценно оръдие за общуване на хората в обществото.

Елементите на съвременния език са били заложени в дълбоката древност още преди епохата на робството. Това е бил език с още твърде оскъден речников фонд и с примитивен граматически строеж. Развитието на езика е вървяло от родовите езици към племенните езици, от племенните езици към езиците на народностите и от езиците на народностите към езиците на националностите. В бъдеще, след победата на комунизма в целия свят, човечеството ще дойде до единен международен език

... Развитието на производството, появата на класите, появата на писмеността, зараждането на държавата, нуждаеща се за управлението от повече или по-малко уредено кореспондиране, развитието на търговията, нуждаеща се още повече от уредено кореспондиране, появата на печатарската машина, развитието на литературата — всичко това внесе големи изменения в развитието на езика. През това време племената и народностите се раздробяваха и разпръсваха, смесваха се и се кръстосваха, а по-нататък се появиха националните езици и държави. Извършиха се революционни преврати, омениха се старите обществени строеве с нови. Всичко това внесе още повече изменения в езика и неговото развитие.“¹

Езикът отразява следователно в своето развитие измененията, които стават в производството, в икономическия строй и във всички области на обществения живот, на културата, на битата. Развитието на езика е обусловено от цялото развитие на обществения живот, но той се развива същевременно по свои особени вътрешни закони.

Развитието на езика се извършва не чрез унищожаване на съществуващия език и създаване на нов, а чрез разгръщане и усъвършенствуване на основните елементи на съществуващия език. Преминаването от едно качество на езика към друго негово качество е ставало не чрез взрив, не чрез унищожаване изведнаж на стария език и построяване на нов, а чрез постепенно и продължително

---

¹ И. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, стр. 26—27 [Бълг. изд., стр. 25].

патрупване на елементите на новото качество, на новата структура на езика, чрез постепенно отмиране на елементите на старото качество. Марксизмът не признава внезапни взривове в развитието на езика, внезапна смърт на съществуващия език и внезапно построяване на нов език. Историята на езика не знае такива внезапни революции и взривове. Кръстосването на езиците също тъй не трябва да се разглежда като единичен акт на решаващ удар, който дава своите резултати в течение на няколко години: това е продължителен процес, който понякога трае стотици години. В условията на национален гнет при кръстосването например на два езика не възниква трети, който не прилича на нито един от кръстосващите се; обикновено един от тези езици излиза победител, като запазва своя граматически строй и своя основен речников фонд, продължава да се развива по вътрешните закони на своето развитие, обогатява своя речников запас за сметка на другия език; а другият език постепенно отмира. Причина за устойчивостта на националните езици освен съпротивата на народа, носител на езика, на асимилацията е устойчивостта на техния граматически строеж и основен речников фонд.

Националният език, който се е развил от езика на съответната народност, която се консолидира и се превръща в нация, е един от необходимите белези на нацията, *форма* на националната култура.

Езикът е неразривно свързан с културата, той е форма и средство за развитието на културата. Но развитието на културата и на нейните отделни елементи не трябва да се смесва и отъждествява с развитието на езика. Културата по своето социално съдържание се изменя с всяка епоха, с всяка нова формация в развитието на обществото, докато езикът си остава, обслужвайки еднакво както старата култура, така и новата. Културата в класовото общество е класова, а езикът всякога е бил и си остава общонароден.

КРАТКИ ИЗВОДИ

И така, марксистката теория за базата и надстройката дава възможност да разберем взаимоотношенията между икономическите и идеологическите обществени отноше-

ния, да разберем не само произхода, развитието на политическите, правните, религиозните, художествените и философските възгледи и съответстващите на тях учреждения, но и тяхната активна роля в обществения живот, в развитието на обществото. Марксистката теория за базата и надстройката дава възможност да разберем и изучим законите на развитието на социалната революция, на държавата; на правото, на формите на общественото съзнание.

Историческият материализъм обаче не свежда цялото многообразие на явленията на обществения живот към категорията база и надстройка. Съществуват такива явления, които действуват във всички сфери на обществения живот и се отнасят към тези сфери със свои отделни страни. Например класите, класовата борба, нациите, културата имат специфичен характер и не се свеждат нито до базата, нито до надстройката, макар че тяхното развитие е обусловено от развитието на производството, на икономическата база и на надстройката на обществото.

Марксистката теория за базата и надстройката учи, че базата и надстройката на всяко общество имат исторически характер. Капиталистическата база и капиталистическата надстройка станаха реакционни и те биват унищожавани в хода на пролетарската революция. Вместо тях по силата на обективните обществени закони се създава социалистическата база и социалистическата надстройка.

Социалистическото общество, ръководено от Комунистическата партия, създава и използва социалистическата надстройка за развитие на социалистическата база, за създаване на всички необходими условия за преминаване от социализма към комунизма. По-подробно всичко това се разглежда в следващите глави.

П Е Т А Г Л А В А

КЛАСИ И КЛАСОВА БОРБА

1. Причини за разделението на обществото на класи. Определение на класите

След разлагането на първобитнообщинния строй цялата по-нататъшна история на човешкото общество е история на борбата на класите. Изменяли са се начините на производство, съответно с това се е изменяла класовата структура на обществото, но при всички тези изменения обществото е оставало разделено на господстващи и подчинени, на експлоатиращи и експлоатирани. Само победата на социализма слага край на разделението на обществото на антагонистични класи и открива нов ера в историята на човечеството

За съществуването на класи и за тяхната взаимна борба е било известно и преди възникването на марксизма. Английските икономисти от края на XVIII и началото на XIX в. (Адам Смит, Давид Рикардо и др.) се опитваха да разкрият икономическите основи на разделението на обществото на класи, а френските историци от началото на XIX в. (Тиери, Миние, Гизо и др.) показаха проявите на борбата на класите в английската и френската революции от XVII и XVIII в. Обаче буржоазната ограниченост на тези икономисти и историци не им даде възможност да разберат действителните основи на класовото деление на обществото и да направят теоретически и практически изводи, произтичащи от признаването на класовата борба. Само Маркс и Енгелс, като обобщиха историята на човешкото общество от позициите на революционния пролетариат, откриха причините за делението на обществото на класи, създадоха цялостна, последователно-научна теория за класите и класовата борба и посочиха пътищата за унищожаване на класите.

„Що се касае до мен — пише Маркс на Вайдемайер на 5 март 1852 г., — не е моя заслуга нито откриването на съществуването на класите в съвременното общество, нито откриването на борбата помежду им... Новото, което аз извърших, се състои в доказването на следното: 1) че *съществуването на класите е свързано само с определени исторически фази в развитието на производството*, 2) че *класовата борба необходимо води към диктатурата на пролетариата*, 3) че *тази диктатура е само преход към унищожаване на всякакви класи и към общество без класи.*“¹

Като показва, че съществуването на класи е свързано само с определени исторически фази на развитието на производството, марксизмът може научно да обясни произхода на класите и тяхната същност.

Класовото общество е възникнало за пръв път в резултат на разлагането на първобитнообщинния строй. В първобитното общество производителните сили са били слабо развити, производителността на труда е била ниска, не е имало нито частна собственост върху средствата за производство, нито експлоатация на човек от човека. Докато производителността на труда не е достигнала определено равнище, невъзможен е бил принадлежният труд, невъможна е била експлоатацията на човек от човека, не е могло да има и деление на обществото на класи.

Възникването на обществените класи и на експлоатацията на една класа от друга е станало възможно едва тогава, когато растежът на производителността на труда е довел до появяването на принадлежния продукт, до разпадането на родовата община на семейства, когато разделението на труда е довело до възникването и развитието на размяната, а общинната собственост върху средствата за производство била сменена от частната собственост. Частната собственост неизбежно е довела до имуществено неравенство вътре в общината: едни родове и семейства са забогатявали, други са обеднявали и са изпадали в икономическа зависимост.

От масата на членовете на рода се е отделяла родовата аристокрация, например евпатридите в Гърция, знатните при древните германци и т. н. Старейшините, воена-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Избранные письма стр. 63 (Бълг. изд., стр. 67—68).

чалниците, жреците и други лица, които са заемали обществени длъжности в родовата община, са използвали своето положение за лично обогатяване, за заграбване на част от общинната собственост.

Възникването на класовото разслоение на общината е било ускорено от зачестилите военни сблъсквания между общините. Вследствие растежа на производителността на труда е възникнала възможността за експлоатация и потребността от допълнителни работни ръце. Станало е изгодно не да убиват пленниците, а да ги превръщат в роби. Военната плячка също е спомагала за по-бързото обогатяване на родовата аристокрация.

Първата форма на робството е възникнала в недрата на патриархалната родова община. Това е било домашното или патриархалното робство, при което робите са били използвани като домашни работници и спомагателна работна сила, а основната производствена работа както и преди е била изпълнявана от свободните членове на рода.

В резултат на по-нататъшното развитие на производителните сили, на частната собственост и размяната патриархалното робство, което още е съжителствувало с родовите отношения, било сменено от нова форма на робство. Основните работи започнали да се изпълняват от робите, върху които е било стоварено цялото бреме на производителния труд. Получила е значително развитие търговията с роби. Започнало е да се гледа на робите като на работен добитък.

Така развитието на производството и възникването на частната собственост, разделението на труда и растежът на търговията, увеличението на населението са разрушили родовия общинен строй. Разделението на труда и отделянето на занаята е довело до възникването на градовете — центровете на занаята и търговията. Върху развалините на първобитнообщинния родов строй е възникнало класовото робовладелско общество с антагонизма между класите на робовладелците и робите. Частната собственост върху средствата за производство е породила експлоатацията на едни членове на обществото от други, извикала е на живот икономическите отношения на господство и подчинение.

Възникването на частната собственост, на класите и на експлоатацията на една класа от друга се обяснява с икономически причини. То не може да бъде изведено от

действието на извъникономически фактори от рода на политическото насилие, военните заграбвания и покоряването на едни народи от други, както твърдяха привържениците на лъженаучната *теория на насилието*¹. В „Анти-Дюринг“ Енгелс отбелязва, че частната собственост е възникнала преди грабителят да е получил възможност да присвоява чуждо имущество, че „насилието — макар че то може да промени владелеца — не може да създаде частна собственост като такава“². Насилието никога не определя характера на присвояването на чуждо имущество. Как ще бъде използвано заграбеното във война имущество, чия собственост ще стане то, това зависи от господстващите производствени отношения, а съвсем не от самия факт на насилието. Според твърдението на руския историк и етнограф М. Ковалевски у осетините военната плячка (добитъкът, робите) първоначално е била обект на общо присвояване; военнопленникът е ставал роб на цялата община, продуктите на неговия труд са постъпвали в общата хазна³, а с появяването на частната собственост военната плячка става средство за лично обогатяване и ускорява растежа на имущественото неравенство. От това се вижда, че насилието не е могло да бъде причина за появяването на частната собственост, делението на обществото на класи и класовата експлоатация, но то несъмнено е спомагало за тяхното засилване и закрепване.

Класовото деление на обществото се характеризира преди всичко с взаимоотношенията на класите в областта на производството на материални блага. Различието на класите се обуславя от различието на *мястото, което те заемат в исторически определена система на общественото производство*. Това значи, че всяка класа е свързана с един или друг исторически определен начин на производство и на всеки антагонистичен начин на произ-

---

¹ Теорията на насилието е била проповядвана през XIX в. от Дюринг, който е разглеждал насилието като абсолютно зло в историята. Някои други привърженици на теорията на насилието, например Гумплович, приписваха на насилието благотелна роля в историята. Днес тази теория се използва от идеолозите на империализма за обосноваване „правото“ на военни заграбвания и потискане на народите на зависимите страни.

² Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, стр. 152 [Бълг. изд., стр. 176].

³ Виж М. Ковалевский, Современный обычай и древний закон, М 1886. т. 1, стр. 127.

водство е свойствено свое разделение на обществото на класи: на робовладелския начин на производство е свойствено разделение на робовладелци и роби, на феодалния — на феодали и крепостни, на капиталистическия — на капиталисти и пролетарии. Производствените отношения в антагонистичното класово общество имат формата на отношения на господство и подчинение; вътре в такава система на общественото производство положението на класите е диаметрално противоположно: една класа е господстваща, друга — подчинена.

Различието на мястото в системата на общественото производство произтича от различното отношение на класите към средствата за производство. Господстващата класа притежава монопол върху средствата за производство, т. е. на нея принадлежат всички или поне най-важните средства за производство, докато угнетената класа е лишена от тези средства за производство и се оказва в икономическа зависимост. Това именно дава възможност на господстващите класи да присвояват труда на угнетените класи, да ги експлоатират. Всякъде, където една част от обществото монополно притежава средствата за производство, работникът трябва освен работното време, необходимо за поддържането на самия него, да изразходва и принадлежно работно време за издръжка на собственика на средствата за производство.

От различното отношение към средствата за производство като коренен, решаващ белег произтичат всички останали белези на класите, в това число и ролята на класите в обществената организация на труда. Господстващите, експлоататорските класи, които съставляват малцинството от населението, съсредоточават в свои ръце управлението на производството, воденето на държавните работи, превръщат умствения труд в свой монопол, докато огромното мнозинство от населението, което принадлежи към угнетените, експлоатираните класи, е обречено на тежък, изтошаващ физически труд.

Класата, която притежава средствата за производство, като правило, ръководи производството. Маркс отбелязва в „Капиталът“: „Капиталистът е капиталист не защото ръководи промишлено предприятие, а обратно — той става ръководител на промишлеността, защото е капиталист. Главното командване в промишлеността става атрибут на капитала, също както във феодалната епоха

главното командване във военното дело и в съда е било атрибут на поземлената собственост.“¹

Когато съществуващите производствени отношения, носител на които е господстващата класа, отживяват времето си, стават много серпозна пречка за развитието на производителните сили — изменя се и ролята на тази класа в обществената организация на труда. Оставайки си собственик на средствата за производство, тя губи своята организаторска роля в производството, изражда се в паразитен израстък върху тялото на обществото. Така на времето стана със земевладелската аристокрация, а днес става с буржоазията, сред която се отделя широк рентниерски слой, който живее от доходи от ценни книжа, от „стрижене на купони“. Растящият паразитизъм на буржоазията свидетелствува, че тази класа е отживяла времето си, че тя не само не е нужна на производството, но е пряка спънка за неговото развитие и следователно трябва да бъде насилствено премахната.

От различното отношение към средствата за производство се определя и различието в *начините на получаване и в размерите на онази част от общественото богатство*, с която разполага всяка класа. Така например капиталистът получава своя доход във вид на *печалба* от вложения от него в предприятието капитал чрез присвояване на принадлежната стойност, произведена от наемните работници. И, обратно, наемният работник, пролетарият, получава своя доход във вид на *работна заплата*, която едва компенсира стойността на неговата работна сила. Експлоататорските класи, които представляват нищожно малцинство от населението, присвояват, като правило, по-голямата част от обществения доход.

Всички тези черти и белези, които характеризират същността на класовото деление на обществото, са обобщени гениално от Ленин в следното определение: „Класи се наричат големи групи от хора, които се различават по своето място в исторически определената система на общественото производство, по своето отношение (най-често закрепено и оформено в закони) към средствата за производство, по своята роля в обществената организация на труда, а следователно по начините на получаване и по размерите на онази част от общественото богатство, с която те разполагат. Класите са такива групи от хора, една от които може да си присвоява труда на друга благодарение на разликата в мястото, което заемат в определен строй на общественото стопанство.“²

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 339 [Бълг. изд., стр. 272].

² В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 388 [Бълг. изд., стр. 415].

Обща черта на всички класови антагонистични обществени формации е господството на частната собственост върху средствата за производство, при което на всяка формация е присъща особена форма на частна собственост, а следователно и особен начин на класова експлоатация. Робството, крепостничеството, наемният труд образуват три сменящи се един друг начина на експлоатация, три стъпала в развитието на антагонистичното класово общество.

В робовладелското и феодалното общество непосредствените производители на материалните блага — робите и крепостните селяни — са били юридически непълноправни и лично са зависели от притежателя на средствата за производство. В тези общества класовите различия с помощта на държавната власт са се закрепвали в *съсловното* деление на населението. За всяко съсловие *юридически* се е установявало особено място в държавата, едни или други права и задължения. Поради това класите на робовладелското и феодално-крепостническото общество са били също така и особени съсловия.¹ Капиталистическият начин на производство опрости класовото деление на обществото, освободи го от съсловните обвивки. При капитализма непосредствените производители — работниците и селяните — са юридически свободни, но се намират в икономическа зависимост от притежателите на средствата за производство.

Всеки от антагонистичните начини на производство поражда две основни класи. Робовладелци и роби, феодали и крепостни селяни, буржоа и пролетарии — такива са *основните класи* на съответните общества. Тяхното съществуване непосредствено произтича от оня начин на производство, върху който е основана дадена общественоекономическа формация. Във взаимоотношенията и борбата на тези класи се изразява основното противоречие на даден начин на производство. Обаче наред с господстващия начин на производство в класовите формации

---

¹ Господстващи класи са били висшите съсловия (например дворянството и духовенството във феодалното общество), на които за разлика от низшите съсловия са принадлежали и определени юридически привилегии (дворяните са били освобождавани от данъци, не са били подлагани на телесни наказания, могли са да бъдат съдени само от специален, дворянски съд, имали са право да притежават имения с крепостни селяни и т. н.).

се запазват и остатъци от предишните начини на производство във вид на особенни стопански форми. Поради това обикновено наред с основните класи съществуват и *неосновни, преходни* класи. Например в онези капиталистически страни, където са се запазили значителни отживелици на феодализма, съществуват като неосновна класа помещиците. В повечето капиталистически страни има множество слоеве дребна буржоазия (дребни селяни, занаятчии), запазили се от времето на феодализма. Буржоазията подлага на експлоатация не само пролетариите, но и всички други трудещи се, по-специално селяните. Капитализмът увеличава богатството на малцинството и мизерията на мнозинството. Всичко това неизбежно води до изостряне на класовите противоречия.

Изясняването на материалните основи на класовото деление на обществото разкрива противоположността на коренните интереси на антагонистичните класи и тяхната непримиримост. Не е чудно, че буржоазните социолози, опитвайки се в разрез с истината да замъглят противоположността между класите, се стремят всячески да замажат въпроса за източниците и същността на разделението на обществото на класи. Значителна част от представителите на реакционната буржоазна социология въобще отрича съществуването на класи. Такава идея по-специално разпространяват мнозина буржоазни политици, социолози и журналисти в САЩ, които възпяват „американския начин на живот“. На сесията на Икономическия и Социален съвет при Организацията на обединените народи през 1948 година представителят на САЩ Торп заяви, че в САЩ работниците са предприемачи, а предприемачите — работници. Тези приказки, които служат за измамване на простаците, се опровергават от капиталистическата действителност на всяка крачка. Какво струва бръщолевенето, че в САЩ нямало класи, когато 1% от населението на САЩ — капиталистическата върхушка — притежава 59% от цялото богатство на страната, 12% от населението притежават 33% от богатството, а на останалите 87% от населението — на работниците и фермерите — се падат само 8% от националното имущество!

Поради очевидността на фактите, които свидетелствуват, че обществото е разделено на класи, много буржоазни социолози не се решават открито да отричат съществува-

нето на класи. Но те се опитват да скрият материалната, икономическата основа на класовото деление на обществото. Представителите на *психологическото* направление в социологията в САЩ (Рос, Богардус, Бернард и др.) определят класите като групи от хора с еднаква психика, емоции, еднакво възприемане на външната среда и т. н. Привържениците на *биологическото* направление в социологията (Браун, Гелеберг и др.) твърдят, че в основата на делението на обществото на класи лежат биологичните различия на хората, „расовата неравноценност“. Представителите на религиозното мракобесие — неотомистите (Харингтон, Кенеди и др.) — смятат, че съществуването на класи е установено от бога. Реакционерите Уорнър, Лант и др. твърдят, че основа на класовите различия е не положението на хората в икономическата система на обществото, а техният социален ранг, определен от образованието, социалните връзки на човека и т. н. Всички тези „теории“, игнорирайки материалните основи на разделението на обществото на класи, се стремят или да заличат, да замъглят различията между класите, или да обявят тези различия за вечни, естествени и неотстраними. И в единия, и в другия случай класовата борба на пролетариата се обявява за лишена от смисъл.

Лакействащите пред буржоазията лидери на десните социалисти също проповядват, че класовата борба на пролетариата е безсмислена и че е необходимо „сътрудничество“ между класите. Те често пъти използват за тази цел така наречените „организационна“ и „разпределителна“ теории за класите. „Организационната“ теория, един от авторите на която е А. Богданов, твърди, че класите са се появили в резултат на разделението на хората на „организатори“ и изпълнители. Тя игнорира основния белег на класите — отношението към средствата за производство, — от който изцяло зависи тяхната роля в организирането на обществения труд. Привържениците на тази теория заявяват, че класите, изпълнявайки различни функции в производствения процес, взаимно се допълняли. С помощта на „организационната“ теория отявляният предател на социализма К. Ренер проповядваше в своята брошура „Новият свят и социализмът“ (1946 г.), че капиталистът вече „е изчезнал от съзнанието на повечето хора“, тъй като неговите организаторски функции

в производствения процес са преминали към административно-техническата интелигенция. В стремежа си да спаси капитализма от революцията Ренер уверяваше работниците, че те вече няма против кого да водят борба.

На същата цел за спасяване на капитализма служи и така наречената разпределителна теория, която свежда различията между класите до източниците и размерите на техните доходи, замъглявайки коренната противоположност между тях, която произтича от тяхното различно отношение към средствата за производство. Тази теория бе проповядвана на времето от К. Кауцки, Е. Бернщайн, а днес се проповядва от някои лидери на десните социалисти и от профбюрократи от рода на Д. Дубински в САЩ.

„Разпределителната“ теория внушава на работниците, че класовата борба на пролетарната трябва да се води не за изменение на начина на производство, а само за изменение на начина на разпределение, т. е. не за революционно преустройство на обществото, а за отделни реформи. По такъв начин се обосновава фалшивата идея, че е възможно „примирение“ на класите при капитализма върху почвата на по-„справедливо“ преразпределение на доходите, оправдава се реформистката политика, изгодна за буржоазията.

Обратно, марксистко-ленинската теория за класите е строго научна и довежда до заключението, че класовата борба се води за изменение на начина на производство, за събаряне на отживелия и за установяване на нов начин на производство, т. е. за коренно революционно преустройство на целия обществен строй. Ето защо борбата на антагонистичните класи е непримирима, това е борба на живот и смърт. Марксистко-ленинската теория за класите служи следователно като обосноваване на политиката на непримирима класова борба на пролетариата против експлоататорите. Тя посочва на пролетариата реалните пътища и средства за освобождение и за борба за социализъм. „*Тактическата основа на научния социализъм — пише И. В. Сталин — е учението за непримиримата класова борба, защото това е най-доброто оръжие в ръцете на пролетариата. Класовата борба на пролетариата е оръжието, с помощта на което той ще завоюва политическата власт и след това ще експроприира буржоазията, за да установи социализма.*“¹

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 1, стр. 353 [Бълг. изд., стр. 292].

2. Борбата на класите — движеща сила на историята на антагонистичните общества

Марксистското учение за класовата борба сложи край на антинаучните възгледи за историята като хаос от събития, където всеки индивид действа независимо от другите. Марксизмът даде ръководната нишка, която позволи да се открие закономерността в сложната преплетеност на историческите събития в класовото общество — теорията за класовата борба. Маркс и Енгелс показаха, че класовата борба е исторически закон, който действа във всички общества, които се състоят от антагонистични класи. Борбата на класите пронизва цялата история на класовото общество и е движеща сила на неговото развитие.

Съгласно този закон развитието на всички общества, разделени на антагонистични класи, се определя от измененията на взаимоотношенията на класите в областта на производството на материални блага, от борбата на класите за роля и място в областта на производството и разпределението на материалните блага, за коренно преустройство на обществото.

Класова борба се води във всички сфери на обществения живот. Класите водят помежду си *икономическа борба* за роля и място в областта на производството и разпределението на материалните блага. Те водят *политическа борба* за държавната власт, за изменение на формите на държавата, на политическия режим. Политиката е отношение между класите; тя в най-концентрирана и обобщена форма изразява икономиката на класовото общество, интересите на определена класа, борбата на класите. Класова борба се води и в *сферата на идеологията* във вид на борба на прогресивните обществени идеи и теории, които служат на интересите на революционните класи, против реакционните идеи и теории, които служат на интересите на отживяващите класи.

В страха си пред угнетения народ, пред революцията идеолозите на реакционните класи отричат класовата борба или поддържат, че тя е гибелна за обществото. Те твърдят, че класовата борба тласка обществото назад, застрашава го с разпадане. А в действителност революционната борба на класите води обществото напред. Тя е средство за унищожаване на всичко отживяло, гнило,

тя е единственото средство за ликвидиране на стария строй, който пречи на по-нататъшното развитие на обществото.

Смяната на един обществен строй с друг, по-висок обществен строй се предизвиква, както бе казано в трета глава, от конфликта между новите производителни сили и отживелите производствени отношения. В антагонистичното общество този конфликт намира своето проявление в борбата на класите и се разрешава чрез революция, която е най-острата форма на сътолковение на класите.

Във всяка общественно-икономическа формация борбата на класите има свои особености.

Историята на *робовладелското* общество е изпълнена с борбата на робите против техните потисници — робовладелците. Големи въстания на бедняците и робите са ставали в робовладелския Египет. През време на едно от тези въстания, както се съобщава в папируса „Поученията на Ипувер“ (XVIII в. преди н. е.), „бедняците прогонват царя“. В древна Гърция е имало въстания на робите в Аргос, в Спарта и т. н. Въстаналите роби понякога са се обединявали с беднотата измежду свободните и съвместно са се борили против своите потисници. От историята на древния Рим също така са известни многобройни въстания на робите, например въстанията под ръководството на Евн и Клеон в Сицилия през 138—132 г. преди н. е., въстанието на робите и свободните под предводителството на Аристоник в Мала Азия и, най-сетне, грандиозното въстание на робите под предводителството на Спартак, продължило около три години (74—71 г. преди н. е.) и наброявало повече от 100 хиляди участници — роби.

Революционните движения на робите са подкопали робовладелския строй. Обаче въстанията на робите, които са изиграли голяма историческа роля в ликвидирането на робовладелския строй, не са се увенчали и не са могли да се увенчаят с победа. Това се обяснява с обстоятелството, че класата на робите не е била носител на нов, по-прогресивен начин на производство. Робите са мечтаели да се освободят от робството, но не са били в състояние да създадат ново общество.

На по-високо стъпало се е издигнала класовата борба на експлоатираните против експлоататорите във *феодалното* общество, което сменило робовладелското. За разлика от робите, които са представлявали, като пра-

вило, пълна маса хора от различни племена и са говорили на разни езици, крепостните селяни във всяка страна са представлявали етнографски по-еднородна маса, което улеснявало съвместните им действия. Средновековният селянин е бил член на селската община, която е оказвала упорита — ту пасивна, ту активна — съпротива срещу помешниците.

В епохата на феодализма угнетените селяни във всички страни са се борили за земя, която е била собственост на феодалите, и за освобождение от крепостната зависимост. Тази борба се е изляла в редица въстания, най-големи от които са били: в Англия — въстанието на селяните под предводителството на Уот Тайлър (1381), във Франция — Жакерията (1358), в Италия — въстанието на Долчино (1303—1307), в Германия — селската война от 1524—1525 г. Грандиозен размах са придобили селските въстания в Русия под предводителството на Иван Болотников (1606—1607), Степан Разин (1666—1671), Кондратий Булавин (1707—1708), Емелян Пугачов (1773—1775). Тези въстания са били израз на стихийния бунт на угнетеното селячество против феодалния гнет. За въстанието на Болотников летописецът съобщава: „искат тези разбойници царя и болярите да погубят“. В Китай, където феодалният строй е съществувал около три хилядолетия, е имало повече от 300 големи селски въстания. „В китайското феодално общество само тази класова борба на селячеството, само тези селски въстания и войни бяха именно истинските движещи сили на историческото развитие“¹ — казва Мао Цзе-дун. Най-големи от тези въстания са били селската война от 1628—1644 г. (през време на която селската революционна армия е завзела Пекин) и селската война от 1851—1864 г. (така нареченото движение на тайпините).

Въпреки временните успехи на някои селски въстания, всички те в края на краищата са били смазани от феодалите. Слабостта на селските движения се е криела в тяхната стихийност и неорганизираност, което се обяснява с икономическата разпокъсаност на селячеството. Селяните са можели да одържат победа над феодалите само под ръководството на сплотена революционна градска класа.

¹ *Мао Цзе-дун*, Избрани произведения, т. 3, 1953 г., стр. 141 [Бълг. изд., стр. 117].

Такава класа се е формирала в недрата на феодалното общество с развитието на новия, капиталистическия начин на производство. С развитието на занаята, манифактурите и търговията е растяла буржоазията, както и броят на пролетариите-калфи. Най-решителните действия на угнетеното селячество против феодализма са свързани с въстанията на плебейството — низшия слой на градското население, на градската беднота. Обаче градската беднота е била твърде слаба, неорганизирана и непросветена, за да стане вожд на селячеството. Класа, която възглави борбата на селяните против феодализма в буржоазните революции от XVII—XVIII в. на Запад, стана буржоазията. Но след като пролетариатът се формира и разгърна самостоятелна борба, буржоазията се превърна в контрареволуционна класа и в XX в. в Русия, а след това и в другите страни вожд на селячеството стана революционният пролетариат.

В резултат на победата на буржоазните революции мястото на феодалния строй бе заето от *капиталистическия* строй, който стана арена на най-остра класова борба между пролетариата и буржоазията.

Борбата на пролетариата против буржоазията започва от времето на развитието на едрата машинна индустрия, а първите самостоятелни действия на пролетариата върху арената на политическата борба се наблюдават още през 30—40-те години на XIX в.: въстанията на лионските тъкачи през 1831 и 1834 г. във Франция, движението на чартистите през 1836—1848 г. в Англия, въстанието на силезийските тъкачи през 1844 г. в Германия. Формирал се като класа, пролетариатът се превърна в огромна революционна сила. Неговата борба против буржоазията се увенча с решаваша победа в Русия, където през 1917 г. под ръководството на Комунистическата партия се извърши Великата Октомврийска социалистическа революция, която откри нова ера в историята на цялото човечество — ерата на комунизма.

За разлика от предшестващите експлоатирани класи пролетариатът се явява като носител на нов, социалистически начин на производство, който трябва във всички страни да смени отживелия капиталистически начин на производство. Ето защо класовата борба на пролетариата има за свой резултат не заместването на една форма на експлоатация с друга, а уни-

щожаването на всички и всякакви форми на експлоатация на човек от човека. Класовата борба на пролетариата с необходимост води към комунизма, като по този начин действува като движеща сила на историческото развитие на съвременното общество.

3. Историческата роля на пролетариата.

Пролетариатът като вожд и ръководител на трудещите се и експлоатираните

Най-голямата заслуга на Маркс и Енгелс се състои в откриването на световноисторическата роля на пролетариата като революционна класа, призвана да събори капитализма и да доведе обществото до комунизма.

Пролетариатът е най-революционната класа не защото е най-бедна и страдаща класа. Капитализмът обрича на мизерия и страдания не само пролетариите, но и милиони дребни селяни и градска беднота, много хиляди „лумпен-пролетарии“ (декласирани хора, изпаднали „на дъното“) и т. н., но все пак тези слоеве и групи от населението не са най-революционни. Последователната революционност на пролетариата се определя от неговото място в системата на капиталистическото производство. Пролетариатът е основна сила на производството на материални блага, необходими за живота на обществото. За разлика от селячеството, което е свързано с най-изостаналата форма на стопанство — дребното производство — и с развитието на капитализма се разслоява като класа, пролетариатът с развитието на капитализма непрекъснато расте. Той е свързан с едрото машинно производство и е носител на най-прогресивния, на социалистическия начин на производство.

Като експлоатирана класа пролетариатът няма собственост върху средствата за производство. Както заявяват Маркс и Енгелс в „Манифеста на Комунистическата партия“, пролетариите няма какво да загубят в революцията освен своите вериги, но ще спечелят целия свят.

Пролетариатът може да се освободи от експлоатацията само като унищожи частната собственост върху средствата за производство и следователно ликвидира всяка експлоатация на човек от човека. Ето защо, като

освобождава себе си, пролетариатът избавя от класовия гнет всички трудещи се.

Пролетариатът се обединява, приучва се на дисциплина и организираност от самите условия на своя труд в едрото производство и поради това повече от която и да било друга от трудещите се класи е способен за сплотени, съзнателни, организирани действия.

Пролетариатът води борба против капитализма не сам. Той има съюзници, които трябва да завоюва на своя страна. Като единствена последователно революционна класа в капиталистическото общество пролетариатът е призван да стане хегемон (т. е. ръководител, вожд) на революционното движение на всички трудещи се и експлоатирани. Като развива идеите на Маркс и Енгелс за историческата роля на пролетариата, Ленин всестранный разработва положението за хегемонията на пролетариата в революционното движение, за ролята на пролетариата като революционен ръководител на всички експлоатирани и угнетени трудещи се маси. Ленин вижда едно от най-важните условия за революционността на пролетариата в осъзнаването и провеждането в живота на неговата роля на хегемон.¹

В капиталистическото общество има многочислени непролетарски маси трудещи се, така наречените средни слоеве от населението (селяни, занаятчии и т. н.), свързани с дребностоковото производство и заемачи междинно положение между пролетариата и буржоазията. Обстоятелството, че те се трудят и са угнетявани от помещиците и капиталистите, ги сближава с пролетариата; с буржоазията ги сближава обстоятелството, че те са частни собственици, стокотроизводители. С развитието на капитализма средните слоеве се размиват, разслояват, разпадат: огромното мнозинство от дребните селяни и занаятчии се разорява, обеднява, губи своята собственост и преминава в редовете на пролетариата; неголямото малцинство се обогатява и преминава в редовете на буржоазията.

Обаче този процес на разслояване на селячеството нито в една капиталистическа страна с изключение на Англия не е довел до изчезване на селячеството като класа. Селячеството продължава да съществува при капитализма като класа на дребните стокотроизводители, разпръснати из цялата страна. Селяните и занаятчиите се трудят по-

¹ Виж В. И. Ленин, Соч., т. 17, стр. 201 [Бълг. изд., стр. 233]

единично в своите дребни стопанства, прилагайки изостанала техника, и са роби на частната собственост. Те са експлоатирани от помешчиците, търговците, лихварите. Средните слоеве, към които на първо място се отнася дребното селячество, съставляват в повечето капиталистически страни от 30 до 45% от населението, а в по-слабо развитите в капиталистическо отношение страни — дори до 60—70%. Тези слоеве са сериозни резерви на пролетарската революция и за да ги завоюва на своя страна, пролетариатът води борба против буржоазията.

От това, доколко успешно пролетариатът се бори да завоюва средните слоеве и преди всичко селячеството, зависи неговата победа над капитала. Пролетариатът не е в състояние да вземе властта в свои ръце, ако тези средни слоеве не са по-неутрализирани, ако те още не са откъснати от буржоазията, ако те все още съставляват в своята маса армия на капитала.

Революционните въстания на пролетариата през 1848 и 1871 г. във Франция претърпяха поражение, защото работническата класа не бе подкрепена от селячеството и се натъкна на противодействие от негова страна. Февруарската и Октомврийската революции през 1917 г. в Русия се увенчаха с победа, защото руският пролетариат успя да спечели на своя страна и да поведе след себе си мнозинството от селяните. Опитът от революционната борба на руския пролетариат практически доказва реалната възможност за превръщане на селячеството, на неговото експлоатирано мнозинство от резерв на буржоазията, какъвто то беше в революциите на Запад, в резерв на пролетариата, в негов съюзник.

Следвайки примера на руската работническа класа, пролетариатът във всички капиталистически страни днес води борба за спечелване на трудещото се селячество на своя страна. През последните години значително нарасна влиянието на комунистическите партии сред селяните във Франция и Италия. Развитието на аграрната криза, засилването на експлоатацията на селото от монополистическия капитал все по-нагледно показват на дребното и средното селячество, че капитализмът му носи само разорение и гибел. Комунистите във Франция, Италия и другите капиталистически страни разясняват на селяните, че работническата класа си поставя за задача в революцията да даде на безземлените и малоземлените селяни

и ратаи земя и да ги освободи от всякакъв гнет. Последователната борба на работническата класа за мир, демокрация и национална независимост, против империалистическата реакция също така привлича на нейна страна трудещите се селяни и другите грудени се слоеве.

Към средните слоеве, които пролетариатът привлича на своя страна, се доближава гвърде много *интелигенцията*, която представлява обществена прослойка. Интелигенцията никога не е била и не може да бъде отделна класа, но тя не е н извънкласова. Тя представлява слой от хора на умствения труд, които служат на една или друга класа: буржоазна, дребнобуржоазна, пролетарска интелигенция

В капиталистическото общество интелигенцията в основната си маса обслужва интересите на господстващата експлоататорска класа на буржоазията. Поради това, че при капитализма достъпът до образованието за децата на трудещите се е крайно затруднен, редовете на интелигенцията се попълват предимно от хора, които изхождат от богатите слоеве: от буржоазията, дворяните, чиновниците, отчасти богатите селяни и само в най-незначителна степен от работниците.

Интелигенцията не е способна за самостоятелна политика, нейната дейност се определя от това, на кои класи служи тя. Тя може да стане сила само като се съедини с работническата класа.

Пролетариатът, като експлоатирана класа, лишена от достъп до образованието и културата, няма при капитализма благоприятни условия за формиране на своя интелигенция; той създава масово своя интелигенция само след като завоюва политическата власт. Обаче формирането на пролетарска интелигенция започва още при капитализма: в хода на революционната борба на пролетариата от неговата среда се издигат кадри професионални революционери. На страната на пролетариата преминават също така най-смелите и честни хора от средата на буржоазната интелигенция. „Както и всяка друга класа в съвременното общество — отбелязва Ленин. — пролетариатът не само си създава своя собствена интелигенция, но си набира и привърженици из средата на всички и всякакви образовани хора.“¹

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 6, стр. 176 [Бълг. изд., стр. 192].

В миналото само малък брой, най-смели и революционни хора от интелигенцията преминаваха на страната на работническата класа. В съвременната епоха, когато капиталистическият строй доведе обществото в задънена улица, обрича трудещите се на бедствията на войната, безработицата и мизерията, застрашава с гибел всички завоевания на културата, когато все повече излиза наяве духовният маразъм на буржоазията, хиляди и хиляди прогресивни, честни и мислещи хора от средата на интелигенцията преминават на страната на комунизма. Борбата на работническата класа за мир, против империалистическите подпалвачи на война, против фашистката империалистическа реакция привлича все по-значителни слоеве от интелигенцията в капиталистическите страни на страната на социализма.

4. Основни форми на класовата борба на пролетариата

Класовата борба на пролетариата има три форми: икономическа, политическа и идеологическа.

Икономическата борба на пролетариата има за задача защитата главно на професионалните интереси на работниците, т. е. повишаването на работната заплата, намаляването на работния ден, подобряването на трудовите условия и т. н. Най-важното средство на икономическата борба на пролетариата са частичните и общите стачки.

Икономическата борба е исторически първа форма на класовата борба на пролетариата. Във всички страни борбата на работниците е започвала с отстояване на техните икономически интереси. В тази борба са възникнали и първите организации на пролетариата — професионалните съюзи, които са станали за него школа на класовата борба

В условията на съвременния капитализъм икономическата борба за всекидневните нужди на работниците, за повишаване на работната заплата и за подобряване на условията на техния труд има за работническата класа голямо значение. Обаче тази борба не може да донесе на работническата класа освобождение от мизерията.

При капитализма е неизбежно относителното и абсолютното обедняване на работническата класа и на всички трудещи се. Относителното обедняване на работническата класа се изразява в това, че делът на работниците в националния доход се намалява и, обратно, делът на капиталистите се увеличава. Наред с относителното обедняване става и абсолютно обедняване на работническата класа. Както пише Ленин, при капитализма „работникът обеднява *абсолютно*, т. е. става прост по-беден от преди, принуден е да живее по-лошо, да се храни по-оскъдно, повече да не си дояжда, да се завира в мазета и по тавани“¹.

В епохата на империализма се засилва и относителното, и абсолютното обедняване на работническата класа и на всички трудещи се, което е резултат от действието на основния икономически закон на съвременния капитализъм. Монополистичният капитализъм не се задоволява със средна печалба, той търси максимална печалба.

Масовата безработица в епохата на общата криза на капитализма стана хроническа, което дава възможност на монополите да намаляват работната заплата на заетите работници. Прилагайки „потосмукачната система“, капиталистите засилват интензивността на труда на работниците, „изсмукват потта им по всички правила на науката“. В резултат на това нормата на експлоатацията на труда колосално се увеличава. Според пресмятанията на икономистите американският работник през 1950 г. е работил за себе си малко повече от 20% от своя работен ден; около 15% от неговия работен ден са отивали за издръжка на наетите от капиталистите служаци; останалите 65% от работния ден работникът се е трудил за капиталиста². Господството на монополите дава на капиталистите възможност да установяват високи цени, да грабят трудещите се не само като производители на стоки, но и като купувачи на тези стоки. Инфлацията и данъците също се използват от капиталистите като средство за ограбване на трудещите се. Частичните отстъпки, които пролетариатът изтръгва от капиталистите през периоди на икономически подем или оживление, обикновено се от-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 18, стр. 405 [Бълг. изд., стр. 442—443].

² Виж М. Смит, Положение рабочего класса в США, Англии и Франции после второй мировой войны, Госполитиздат, 1953, стр. 148.

немат от капиталистите при изменение на конюнктурата, свеждат се до нула от увеличаването на данъците, от инфлацията.

От неизбежността на относителното и абсолютното обедняване на трудещите се при капитализма съвсем не следва, че икономическата борба на пролетариата е безплодна. Със своята борба против грабителските посягательства на капитала работниците не само отстояват своето съществуване, но и съдействуват за прогресивното развитие на обществото. Борбата на пролетариата за намаление на работния ден и увеличение на работната заплата пречи на капиталистите да умножават печалбата посредством увеличаването на производството на абсолютна принадена стойност (т. е. чрез продължаване на работния ден) и ги заставя да прибягват до увеличение на производството на относителна принадена стойност, а това се постига чрез намаляване на необходимото работно време по пътя на увеличаване на производителността на труда и на прилагане на по-съвършена техника. Така че със своята борба работническата класа принуждава капиталистите да обновяват техниката. Заедно с това икономическата борба организира работническата класа за решаване на исторически революционни задачи. Без борба против хищническите стремежи на капитала работниците биха се превърнали, според израза на Маркс, в безразлична маса измъчени, обречени на гибел бедняци. „Ако работниците страхливо биха се предавали в своите всекидневни стълкновения с капитала, те несъмнено биха загубили способността си да започнат каквото и да било по-широко движение.“¹

Водейки икономически боеве против капитала, пролетариатът, организиран в професионални съюзи, при правилно, класово издържано ръководство може да даде отпор на настъплението на работодателите срещу неговото жизнено равнище, да постигне известно подобрене на условията за продаване на своята работна сила на капиталистите. Но за да се освободи от експлоатацията, необходимо е да води борба за унищожаване на самите икономически отношения, които принуждават работниците да продават своята работна сила.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XIII, ч. I, стр. 147.

Икономическата борба не е главна, решаваща форма на борбата на пролетариата.

Историческият опит показва, че само чрез ликвидиране на капиталистическата стопанска система пролетариатът може да постигне коренно подобрене на своето икономическо положение. В Англия пролетариатът се бори в течение на повече от едно столетие и половина за увеличение на работната заплата, за подобрене на трудовите условия. А доведе ли това до коренно подобрене на положението на английската работническа класа? Не. Като следва реформистките профсъюзни лидери и се ограничава с икономическа борба, тя е принудена да влачи ярема на капиталистическата експлоатация.

В Русия, където пролетариатът, ръководен от Комунистическата партия, наред с икономическата борба разгърна и политическа борба за събаряне господството на буржоазията и установи своето политическо господство, е осъществено пълно икономическо освобождение на работническата класа и на всички трудещи се. Свободните от капиталистическа експлоатация труженици в страната на социализма от година на година непрекъснато подобряват своето материално положение и повишават културното си равнище.

Следователно с помощта само на икономическата борба капиталистическата експлоатация не може да бъде унищожена: за тази цел е необходима *политическата борба* на пролетариата. Политическата борба на пролетариата има за цел завоюването на държавната власт, а след като властта бъде завоювана — да бъде тя удържана и заздравена. Тази борба изразява коренните класови интереси на пролетариата. Ето защо политическата борба е висша форма на класовата борба.

В икономическата борба, ако тя се води откъснато от политическата, у работниците се създава *трейдюнионистко* съзнание, т. е. разбиране на своите професионални интереси. В политическата борба под ръководството на марксистката партия у работническата класа се създава *действително класово* пролетарско съзнание, разбиране на своите коренни общокласови интереси. Ето защо Ленин, комунистите решително възразяват против опитите на опортюнистите да ограничат дейността на пролетарската партия със сферата на икономическите отношения между работниците и предприемачите. Ленин учеше пар-

тията на пролетариата да отива сред всички слоеве на обществото, да се отзовава на всички и всякакви случаи на произвол и потисничество, на насилие и злоупотреба от страна на експлоататорите, да буди политическото съзнание не само на работниците, но и на всички угнетени. Ленин подчертава, че за активния деец на пролетарската партия идеал трябва да бъде не секретарят на трейд-юнион, който се ограничава със защита на професионалните интереси на работниците, а народният трибун, който умее да издига работниците до съзнаване на световно-историческата роля на пролетариата като вожд на всички трудещи се и експлоатирани.

Класовата борба на пролетариата става истинска, последователна, развита само тогава, когато тя обхваща областта на политиката, при което не свежда и политическата борба до реформи в рамките на капитализма. Като разкрива коренната разлика между марксисткото разбиране на класовата борба и либералното разбиране, което се стреми да ореже, да окастри класовата борба, да я ограничи с отделни реформи, Ленин пише: „Марксизмът счита класовата борба за напълно развита, „общонационална“ само тогава, когато тя не само обхваща политиката, но и в политиката се заема с най-същественото: устройството на държавната власт.“¹ За марксист може да бъде смятан само онзи, който разпростира признанието на борбата на класите до признанието на диктатурата на пролетариата.

Завоюването на диктатура на пролетариата не е възможно без *идеологическа* борба. В капиталистическото общество господстващата класа усилено натрапва на работниците буржоазната идеология. Господстващата буржоазна идеология се разпространява чрез училището, църквата, печата, изкуството, тя се насажда у работниците от всички условия на техния живот в капиталистическото общество. Партията на пролетариата трябва да води борба за освобождение на работниците от буржоазните идеи и предразсъдъци, да внесе социалистическа идеология в масите на пролетариата.

Внасянето от марксистката партия на социалистическа идеология в работническото движение, осъзнаването от работническата класа на своята историческа роля като гробокопач на капитализма и творец на комунизма е не-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 19, стр. 97—98 [Бълг. изд., стр. 109].

обходимо условие за превръщане' на *стихийната* класова борба в *съзнателна* борба. Развитие на едрата капиталистическа промишленост неизбежно води до концентрация на работническата класа, спомага за нейното сплотяване и организиране. Но за да бъде способен да събори капитализма, пролетариатът трябва не само обективно да се формира като класа, но и да *осъзнае* своите коренни класови интереси. Той трябва, според израза на Маркс и Енгелс, да стане от класа „в себе си“ класа „за себе си“. Това става възможно само благодарение на съединяването на теорията на научния социализъм с работническото движение.

Без революционна теория не може да има революционно движение. Социалистическата марксистка теория е революционно ръководство на работническото движение. Ако работническото движение не се ръководи от революционната теория, ако по-голямата част от пролетариата още се намира под влиянието на буржоазната и дребнобуржоазната идеология — той не може да отхвърли ярема на капитала.

Така например основната слабост на работническото движение в САЩ се състои в това, че американските работници в своето мнозинство не са се освободили от идеологическото и политическото влияние на буржоазията. Председателят на Комунистическата партия в САЩ Фостер отбелязва: „Бедата е там, че американските работници още не са осмислили идеологически класовата борба, която те самите водят. Неразбирането от работниците на положението, което тяхната класа заема в американското капиталистическо общество, е една от най-големите изгоди за предприемачите.“¹

Експлоататорските класи и тяхната агентура в работническото движение — лидерите на десните социалисти — са крайно заинтересовани да замъглят класовото съзнание на пролетариата, да го отровят със своята разлагаща идеология, да подкопаят у него вярата в собствените му сили, във възможността за победа на социализма във всички страни. В наше време, когато капитализмът е отживял времето си и е навлязъл в епохата на своето крушение, когато се разраства революционната борба на пролетариата в капиталистическите страни и се засилва

---

¹ У. З. Фостер, Закат мирового капитализма, Издательство иностранной литературы, М., 1951, стр. 83.

националноосвободителното движение в колониите, реакционната буржоазия с помощта на лидерите на десните социалисти, както и с помощта на реакционните лидери на реформистките профсъюзи, особено ревностно се старая да отрови душата на работническата класа с отровата на съмнението, на неверието в собствените сили, яростно клевети комунистите, страните от социалистическия лагер и възхвалява капитализма. В тези условия борбата на революционната партия на пролетариата против буржоазната идеология придобива изключително значение. Само върху базата на революционната идеология на марксизма-ленинизма може да бъде преодоляно идейното объркване в средата на работниците и осигурено *единството на работническата класа*. Революционното единство на работническата класа е решаващо условие за нейната победа над всички експлоататори.

Силата на класовата борба на пролетариата се състои в умелото съчетаване на всички нейни форми — икономическа, политическа и идеологическа.

5. Класи и партии

Класовата борба намира своя най-оформен израз в борбата на политическите партии. Политическите партии изразяват интересите на определени класи и ръководят тяхната борба. По своя състав партиите представляват част от класата, и то най-активната в политическо отношение.

Обаче не всички политически партии признават открито, че са защитници на интересите на една или друга класа. Докато революционната партия на пролетариата излиза открито, без да има нужда да крие интересите на коя класа защитава, реакционните партии, които служат на експлоататорските класи, грижливо маскират, крият своето класово лице. Навред враговете на социализма се труфят с одеждите на социалисти, продажните наемници на капитала обявяват себе си за безкористни защитници на труда, партиите, които вършат предателство по отношение на националните интереси, наричат себе си национални партии.

Ленин учеше трудещите се да не се оставят да бъдат мамени от подобни лъжливи уверения, учеше ги да разкриват истинското класово лице на буржоазните и дреб-

нобуржоазните партии, да проверяват партиите не по техните фирми, думи, лозунги и резолюции, а по техните дела.

„Хората всякога са били и всякога ще бъдат глупави жертви на измамата и самоизмамата в политиката, докато не се научат да откриват зад всевъзможните нравствени, религиозни, политически, социални фрази, заявления и обещания *интересите* на тези или онези класи“¹ — пише Ленин.

Гъстротата на политическите групировки в капиталистическото общество се използва от буржоазията, за да обърка трудещите се, да прикрива класовия антагонизъм между експлоататорите и експлоатираните. На същата цел служи и привидната борба между буржоазните партии, например в Съединените американски щати между демократите и републиканците. И двете тези партии служат на интересите на монополистичния капитал в САЩ; разликата между тях е нищожна; те водят борба по десетостепенни въпроси, а най-вече за преразпределяне на топлите местенца в държавния апарат. Водейки помежду си ефектен, но безсъдържателен словесен дуел, тези две буржоазни партии мамят трудещите се и ги отклоняват от необходимата класова борба за техните насъщни интереси.

Експлоататорските класи осъществяват своето господство не само чрез насилие, те широко прилагат измамата по отношение на трудещите се. Наред с открито реакционните фашистки партии, които практикуват терористични методи на потискане на трудещите се, в капиталистическите страни съществуват и либерални партии, които отклоняват трудещите се от революционната борба с обещания за дребни реформи и отстъпки. Ролята да заблуждават работническата класа в съвременните условия изпълняват лидерите на десните социалисти. Тези слуги на империализма използват изостаналостта на работниците в интерес на капитала, насаждат буржоазната идеология, създават разцепление в работническата класа и я отклоняват от революционната борба. Десносоциалистическите опортюнистически партии са главната социална опора на империализма в работническото движение.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 19, стр. 7—8 [Бълг. изд., стр. 8].

Използвайки колосалните печалби, получавани чрез ограбването на колоните и икономически зависимите страни, чрез установяването на високи монополни цени и т. н., империалистическата буржоазия подкупва и развърта върхушката на пролетариата, създава така наречената работническа аристокрация, която именно става благоприятна почва на опортюнизма в работническото движение. „Тоя слой от обуржоазили се работници — пише Ленин, — или „работническа аристокрация“, напълно еснафски по своя начин на живот, по размера на заплатите, по целия си мироглед, е главната опора на II Интернационал, а в наши дни главната социална (не военна) опора на буржоазията. Защото това са истински агенти на буржоазията в работническото движение, работнически прислужници на капиталистическата класа...“¹

От средата на XIX в. подкупваше върхушката на работническата класа особено английската буржоазия, която използваше за тази цел своето монополно по онова време положение на световния пазар и необятните колонии. Днес най-широко прилагат подкупването на върхушката на работническата класа капиталистите в САЩ посредством максималните печалби, получавани от тях от ограбването на пролетариата в своята страна и на народите на другите страни, разорени от Втората световна война.

Подкупвани от благосклонността и подаянията на буржоазията, опортюнистите са открити защитници на капитализма. След победата на Великата Октомврийска социалистическа революция социалдемократическите партии помагала на буржоазията в своите страни да провежда въоръжена интервенция против страната на Съветите, спасяваха капитализма от пролетарската революция, организираха кървава разправа с работниците, проправяха пътя на фашизма. Днес почти всички лидери на десните социалисти поддържат авантюристическите претенции на американския империализъм за световно господство, помагат му в подготовката на разбойническа война против СССР и страните с народна демокрация. В своята предателска политика тези главатаря на десните социалисти отидоха подалеч от своите предшественици от II Интернационал — Шайдеман, Кауцки и Хилфердинг, Макдоналд и Ренодел. Съвременната дясна социалдемокрация в допълнение към

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 22, стр. 182 [Бълг. изд., стр. 198].

своята стара роля на прислужница на националната буржоазия се е превърнала в агентура на чуждестранния американски империализъм и изпълнява неговите най-долни поръчения в подготовката на война и в борбата против своите народи.

Лидерите на десните социалисти съчетават поддръжката на империалистическата външна политика на САЩ с проповед на *класово сътрудничество* вътре в своите страни. Напълно отрекли се от марксизма, тези лидери обявяват социализма за „общо дело“ на всички класи. Предателят на работническата класа Леон Блум се опитваше да увери френските работници, че социализмът се осъществявал не в резултат на класовата борба, а в резултат на „нравственото самоусъвършенствуване“ на хората. Класовото съзнание на пролетариата и неговата класова борба Блум обяви за „главно препятствие“ по пътя към социализма! Служейки на капиталистите, политика на „класово сътрудничество“ провеждат и лидерите на английските лейбъристи. Генералният секретар на английската лейбъристка партия Морган Филипс заяви: „Английските социалисти напълно отхвърлят марксизма и доктрината на класовата борба във всички нейни форми и прояви. Своята вътрешна, както и външна политика те основават единствено на принципите на демокрацията и християнството, завещани ни от нашите велики религиозни реформатори дълго време преди раждането на Маркс.“

Отхвърляйки научната марксистка теория за класовата борба, Морган Филипс и подобните нему десни социалисти фактически не се отказват от участие в класовата борба. Но те я водят на страната на буржоазията, против пролетариата, като прикриват своята измяна с фрази за „принципи на демокрацията и християнството“. Истинската роля на лидерите на десните социалисти личи от факта, че в редица капиталистически страни по заповед на министрите-„социалисти“ полиция, жандармерия и войска вземаха репресивни мерки срещу стачкуващите работници и даже ги разстрелваха. Империалистическата буржоазия използва десносоциалистическата върхушка против работническата класа. Не по-малко реакционна роля в работническото движение играят лидерите на Американската федерация на труда (АФТ) и на Конгреса на производствените профсъюзи (КПП), които уверяват работниците, че интересите на пролетариите и бизнесмените съв-

падат. Дейността на бившия председател на АФТ Грин се оказва толкова изгодна за капиталистите, че те го наградиха със златен медал с надпис „За успешно сътрудничество с промишлениците“.

Остарялата реформистка теория за „класовата хармония“ се подкрепя днес с фалшивите разсъждения за „изчезване на класите“, за заличаване на класовите граници в рамките на капитализма. Следвайки буржоазните социолози и икономисти, лидерите на десните социалисти твърдят, че разпространението на акционерните предприятия означава „демократизация на капитала“. При това се замазва фактът, че фактически господари си остават малка шепа най-крупни акционери, които използват издаването на дребни акции за допълнително ограбване на населението.

Докато в миналото реформистите, стремейки се да отклонят пролетариата от борбата за завоюване на властта, орязваха и ограничаваха неговата класова борба, като я свеждаха до борба за незначителни подобрения на трудовите условия — днес десносоциалистическите предатели и реакционните лидери на профсъюзите се отрекоха даже и от такава борба. Под флага на „класовото сътрудничество“ те прозаялят стачките, организират стачкоизменничеството, внасят разцепление в профсъюзите, за да отслабят работническата класа¹.

Партиите на десните социалисти, макар и да включват в себе си работници, не са пролетарски партии. Те са буржоазни партии в редовете на работническата класа. Подчинявайки на своето влияние изостаналите слоеве работници, те внасят разцепление в работническата класа, за да я обезсилят и я направят неспособна за събаряне

---

¹ До каква степен на предателство са стигнали реакционните профсъюзни главатарии свидетелствува сключената през 1950 г. сделка между председателя на профсъюза на работниците от автомобилната промишленост Уолтър Ройтер и компанията „Дженерал мотърс“. По това съглашение водачите на профсъюза, получили подаяние от компанията „Дженерал мотърс“, се задължиха в течение на пет години да не провеждат стачки в нейните автомобилни заводи и да не искат увеличение на работната заплата. След сключването на съглашението компанията „Дженерал мотърс“ интензифицира труда на работниците с 25—50%, което ѝ даде възможност да уволни много работници. Съглашението се оказва толкова изгодно за капиталистите, че фирмите „Форд“ и „Крайслер“ също пожелаха да се присъединят към него. Уолтър Ройтер днес е председател на Конгреса на производствените профсъюзи.

на капитализма. Ето защо вътре в тези партии е неизбежна борбата между редовите работници, които по своето класово положение тежнеят към революционната борба, и лидерите на десните социалисти, които защитават капитализма.

Истински пролетарски партии, изразяващи действителните интереси на работническата класа, са комунистическите партии, създадени върху идейната база на марксизма-ленинизма. Тези партии последователно и решително отстояват интересите на пролетариата и на всички трудещи се, обединяват ги и ги вдигат на борба против всякакво потисничество, за комунизъм.

Марксизмът-ленинизмът учи, че партията е *висша форма* на класовата организация на пролетариата. Тъй като политическата борба представлява главна форма на класовата борба на пролетариата, то политическата партия на пролетариата е висша форма на неговата класова организация. Всички други организации на пролетариата (професионалните съюзи, кооперациите, културно-просветните обединения и т. н.) са важни опорни пунктове в неговата класова борба, но само политическата партия е способна да обедини дейността на всички пролетарски организации и да я насочи в едно русло, към пълно освобождение от всякакво потисничество. Без опитна и умела марксистка революционна партия пролетариатът не може да одържи победа над своите класови врагове, да събори тяхната власт и да установи своето политическо господство, а след победата на революцията — да удържи и укрепи завоюваната държавна власт, за да построи социализма.

За да бъде способна да осъществи своята роля на вожд, на ръководител на класова борба на пролетариата, неговата партия трябва: а) да представлява *челен, съзнателен марксистки* отряд на пролетариата, въоръжен с познаване законите на развитието на обществото и на класовата борба; б) да бъде *организиран* отряд на пролетариата, споен с единството на програмата, стратегията и тактиката, с единството на действията, с единна дисциплина; в) да пази *единството на партията* като главно условие за нейната жизнеспособност и сила; г) да укрепва *желязна дисциплина* в своите редове; д) да *води непримирима борба против опортюнизма* и да чисти свои-

те редове от опортюнистическите елементи, като не забравя, че не е възможно да воюва успешно с империализма, ако негови агенти се намират в щаба на работническата класа; е) смело да разкрива и поправя своите недостатъци и грешки с помощта на *критиката и самокритиката*; ж) да укрепва своите *връзки с масите*, тъй като във връзката с масите е източникът на могъществото на партията; з) да осъществява ленинския принцип на колективност на ръководството във всички звена на партията отдолу догоре.

В извънредно трудните условия в царска Русия, отблъсвайки неизброимите удари на царизма, борейки се против буржоазията и нейната предателска агентура в работническото движение — „икономистите“, меншевиките, троцкистите, анархистите, есерите, националистите и пр., — Ленин и неговите съратници стъпка по стъпка създадоха Комунистическата партия. Извънредно важна роля в изграждането на Комунистическата партия на Съветския Съюз изиграха историческите трудове на Ленин „Какво да се прави?“, „Крчка напред, две крачки назад“, „Две тактики на социалдемокрацията в демократическата революция“, „Материализъм и емпириокритицизъм“, които положиха идеологическите, организационните, тактическите и теоретическите основи на партията от нов тип. „25 години другарят Ленин възпитаваше нашата партия и я възпита като най-здрава и най-закалена в света работническа партия“ — каза Сталин пред саркофага на Ленин.

По образа на Комунистическата партия на Съветския Съюз — пролетарска партия от нов тип — се формираха братските комунистически партии в другите страни. След Великата Октомврийска социалистическа революция, която доведе до ликвидиране на капиталистическия и помещическия гнет, представителите на братските партии, възхищавайки се от храбростта и успехите на Комунистическата партия на Съветския Съюз, ѝ дадоха званието „ударна бригада“ на световното революционно и работническо движение. В речите и приветствията на представителите на комунистическите партии от всички страни пред XIX конгрес на КПСС през 1952 г. беше отбелязано грамадното значение на опита на КПСС за световното революционно движение. „Комунистическата партия на Съвет-

ския Съюз е пример за всички комунистически и работнически партии“, се казва в приветствието до XIX конгрес от Централния комитет на Китайската комунистическа партия. Генералният секретар на Централния комитет на Френската комунистическа партия Морис Торез в своята реч на XIX конгрес изрази от името на работническата класа във Франция дълбоката признателност към Комунистическата партия на Съветския Съюз за нейния изключителен принос в развитието и обогатяването на революционната теория. Комунистическата партия на Съветския Съюз помогна за идеологическото и политическото формиране на комунистическите партии във всички страни, заяви генералният секретар на Испанската комунистическа партия Долорес Ибарури.

Никои други партии не са били подлагани и не се подлагат на такива жестоки преследвания от страна на реакцията в страните на капитала както комунистическите партии. Не току-така през време на фашистката окупация Френската комунистическа партия, десетки хиляди синове на която дадоха живота си за освобождението на родината, заслужи почетното звание „партия на разстреляните“. Но въпреки преследванията влиянието на комунистите във всички капиталистически страни расте. До Втората световна война броят на комунистите в целия свят не надминаваше 5 милиона души, а в 1952 г. броят на комунистите надмина 25 милиона души. Сред комунистическите партии в другите страни има такива масови партии като Италианската, която наброяваше преди войната 58 хиляди члена, а в 1953 г. — над 2 милиона, Френската, числеността на която нарасна от 340 хиляди на 506 хиляди члена, и др. Със своята героична борба за интересите на трудещите се Италианската и Френската комунистически партии спечелиха мнозинството на работническата класа в своите страни. Растежът на влиянието на комунистите представлява напълно закономерно явление. Комунистическите партии печелят все по-голям авторитет сред масите, тъй като смело и самоотвержено защитават интересите на трудещите се. През годините на господството на фашизма в Европа комунистите се оказаха най-надеждни, смели, самоотвержени борци против фашисткото иго, за свобода и национална независимост на народите. А днес комунистите се проя-

вяват като също такива мъжествени борци, защитавайки интересите на трудещите се, независимостта и свободата на своите народи срещу новия претендент за световно господство — империализма на САЩ.

Членът на Централния комитет на Гръцката комунистическа партия Никос Белоянис, разстрелян по заповед на американските империалисти през 1952 г., в последната си дума пред съда заяви: „Гръцката комунистическа партия няма защо да проси от когото и да било свидетелство за своя патриотизъм. Партията получи това свидетелство от народа и го спечели със своята кръв... Корените на Гръцката компартия, напоявани от кръвта на патриотите, стигат дълбоко в недрата на народа. Тя не може да бъде унищожена нито чрез военни трибунали, нито чрез екзекуции.“

В кръвната връзка с народа, чиито интереси те защитават, е източникът на неизчерпаемата сила и жизненост на комунистическите партии.

6. Изостряне на класовата борба в страните на капитализма в съвременния етап

В периода, настъпил след свършването на Втората световна война, рязко се изостриха класовите противоречия и се засили класовата борба на пролетариата против буржоазията във всички най-важни капиталистически страни. Тази борба още веднаж потвърждава открития от марксизма-ленинизма закон за неизбежността на изострянето на класовата борба в капиталистическото общество, за неизбежността на социалистическата революция. Все по-нагледна става несъстоятелността на буржоазните идеи за „примирение“ и „сътрудничество“ на всички класи.

Всички изменения в разположението на класовите сили както на международната арена, така и вътре в капиталистическите страни неизбежно водят към изостряне на борбата на класите в капиталистическото общество.

Разгромяването на хитлеристкия блок във Втората световна война и победата на Съветския Съюз измениха отношението на силите между двете системи — социалистическата и капиталистическата — в полза на социализма. Сметките на империалистическите кръгове в САЩ и Англия, че войната ще отслаби Съветския Съюз и ще

укрепи системата на капитализма, не се оправдаха. Съветският Съюз укрепна още повече, а от системата на капитализма отпаднаха редица страни в Европа и Азия, в които възникна народнодемократичен строй. Великата историческа победа на народнодемократичната революция в Китай нанесе извънредно силен удар върху системата на империализма. Всички страни с народна демокрация образуваха заедно със Съветския Съюз единен и мощен социалистически лагер, който противостои на лагера на капитализма.

Най-важен икономически резултат от съществуването на двата противоположни лагера е разпадането на единния и всеобхващащ световен пазар на два паралелни световни пазара: пазара на страните от демократическия, социалистическия лагер и пазара на страните от империалистическия лагер. Стесняването на световния капиталистически пазар засилва хроническото непълно използване на предприятията и хроническата безработица в страните на капитала, изостря общата криза на капитализма, всички негови противоречия. Капиталистите се опитват да намерят изход в засилването на експлоатацията на трудещите се, в подготовката на нова световна война, в подчиняването на икономиката на военните цели. Но милитаризацията на икономиката, засиленото надпреварване във въоръжаването не могат да разрешат противоречията на капитализма, а, напротив, още повече ги изострят и задълбочават. Превеждането на стопанството на военни релси засилва икономическите трудности и влошава материалното положение на трудещите се. Военните разходи в САЩ поглъщат почти три четвърти от държавния бюджет, в Англия — 42%, във Франция — 33%. Тези разходи се покриват чрез ограбването на трудещите се с помощта на увеличаването на данъците, на инфлацията и т. н. В САЩ преките данъци на населението през 1952 г. се увеличиха в сравнение с 1937—1938 г., дори като се вземе под внимание обезценяването на валутата, повече от 12 пъти. При това цялата тежест на данъците пада върху трудещите се. В началото на 1952 г. американският работник плащаше на бирника 32 цента от всеки припечелен долар.

Превеждането на икономиката на военни релси се придружава от свиване на промишлените отрасли, които произвеждат гражданска продукция, което засилва безрабо-

тицата, имаща и без това хроничен характер. Само в САЩ, Япония, Англия, Италия и Западна Германия броят на напълно и частично безработните през 1953 г. възлизаше на 32 милиона души.

Инфлацията, засилвана от надпреварването във въоръжаването, увеличението на цените и данъците водят към системно снижение на реалната работна заплата, към ограбване на трудещите се в полза на буржоазията. Според данни на профсъюза на електроработниците стойността на живота в САЩ през 1952 г. се е увеличила в сравнение с 1939 г. почти 3 пъти. Рекламираният от буржоазната преса „американски начин на живот“ доведе до това, че две трети от американските семейства са лишени от екзистенц-минимума. Още по-тежко е положението на работническата класа в зависимите от САЩ капиталистически страни, върху които американските империалисти се стремят да прехвърлят главното бреме на подготовката за нова война.

Всичко това води до изостряне на класовата борба. Във всички капиталистически страни расте стачното движение. Броят на участващите в стачките от 1946 до 1950 г. в 16 капиталистически страни, включително САЩ, Англия, Франция, Япония, Италия, възлизаше на 50 милиона, т. е. три пъти повече, отколкото през 1935—1939 г. В САЩ през петилетието, предшествувало Втората световна война, са стачкували общо 5,600,000 работници, а през първото следвоенно петилетие — повече от 14,000,000. През следващите години броят на стачниците продължава да расте. Според данни на министерството на труда в САЩ през 1950 г. в страната са стачкували 2,400,000 работници, през 1951 г. — 2,200,000, през 1952 г. — 3,500,000.

Стачната борба взема най-остри форми в поробените от американския империализъм страни, в които жизненото равнище на трудещите се е особено ниско. През време на стачките на миньорите във Франция (септември—октомври 1948 г.) се водиха истински боеве, в които полицията и войската с бой завземаха шахтите и работническите селища, употребяваха срещу стачниците бомби със сълзливи газове, танкове и артилерия. През 1950 г. броят на стачниците във Франция възлезе на повече от 1,500,000. През август 1953 г. във Франция се надигна

грандиозна вълна на стачно движение, която обхваща 4,000,000 души.

Американският империализъм задушава и обрича на гибел много отрасли на националната промишленост на другите капиталистически страни. Това породило нови форми на класовата борба на пролетариата. В Италия работниците енергично се съпротивяват срещу опитите на капиталистите да затворят предприятията. През 1950 г. италианските работници, отказвайки да напуснат затваряните фабрики и заводи, в течение на 80—90 дни работиха без собствениците. Работниците от завода „Реджано“ в Реджо-нел-Емилия след нареждането на дирекцията за временно затваряне на завода (за да бъде пригоден по-нататък да произвежда военна продукция) завзеха цеховете и повече от една година, до октомври 1951 г., продължаваха да работят, като произвеждаха мирна продукция. Дирекцията се опитваше да изгони работниците от цеховете, като прилагаше ту сила, ту разни хитрости. Но всеки път в защита на работниците от завода „Реджано“ се вдигаха трудещите се от целия град и от целия окръг.

В съвременните условия икономическата борба на пролетариата е особено свързана с неговата политическа борба. Защитата на икономическите интереси на трудещите се зависи от успехите на тяхната борба против нова световна война, против надпреварването във въоръжаването. Организирайки стачки, работниците се борят не само за повишаване на работната заплата и за подобряване на трудовите условия, но и против подготовката на нова война от страна на империалистите. Засилването на стачното движение свидетелствува, че тилът на империалистическите подпалвачи на война не е здрав.

Подготовката за нова империалистическа война се придружава от фашизиране на буржоазните държави. За това свидетелствуват такива факти като ревизирането на предишните конституции и на изборните системи в посока на ограничаване правата на трудещите се, скритото преследване и открития терор против прогресивните дейци, особено комунистите, издаването на антиработнически и антипрофсъюзни закони и т. н. Фашистският закон Тафт—Хартли, приет в САЩ през 1947 г., ограничава правата на работниците за провеждане на стачки, дава на властите правото да забраняват стачките, ограничава дей-

ността на профсъюзите и улеснява предприемачите в набирането на стачкоизменници. Още по-открито фашистки характер има законът Маккарън, приет през 1950 г.; този закон дава възможност на властите в случай на „извънредно положение“ да арестуват и да хвърлят без съд в концентрационни лагери прогресивни елементи.

Фашизирането на държавните режими в капиталистическите страни, ликвидирането на елементарните демократически права предизвиква отпор от страна на трудещите се маси, възглавявани от работническата класа. Нерядко стачки се организират като протест против реакционни мерки на буржоазните правителства, против полицейски разправи, в знак на солидарност между работниците и т. и.

Американският империализъм, стремейки се към световно господство, се проявява не само като агресор, но и като световен жандарм, опитва се да задуши свободата и да насади фашизма във всички други страни. По примера и под натиска на американските империалисти биват ликвидирани буржоазнодемократическите свободи в редица други капиталистически страни. В своята реч пред XIX конгрес на партията И. В. Сталин отбеляза, че сега не е останала ни следа от някогашния либерализъм на буржоазията. Реакционната буржоазия е потъпкала принципа на „свободата на личността“, на равноправието на хората и нациите, захвърлила е знамето на буржоазнодемократическите свободи и на защитата на националните интереси.

Отказът на буржоазията от буржоазнодемократическите свободи и от защитата на националните интереси свидетелствува, че тя е станала по-слаба. Като стана по-реакционна, буржоазията — главният враг на освободителното движение — загуби връзките си с народа и по този начин отслаби сама себе си.

Пролетарнатът сега е единствената класа, способна да сплоти около себе си всички демократични и патриотични сили и да вземе в свои ръце знамето на защитата на демокрацията и на националния суверенитет. Това спомага за засилване на пролетариата и за отслабване на буржоазията, съдействува на комунистическите и демократическите партии да съберат около себе си мнозинството на народа, да станат ръководна сила на нацията и им дава

всички основания за победа във всички капиталистически страни.

Борбата за класовите интереси на пролетарната в съвременните условия е неразривно свързана с борбата за общодемократическите и общонационалните интереси: за демокрация, за национална независимост на страните, за робвани от американския империализъм.

Общодемократичен характер има и борбата за мир, против опасността от нова война. Движението на привържениците на мира не е нито по своя състав, нито по своите цели само пролетарско движение. То не преследва целта за събаряне на капитализма и установяване на социализма, а се ограничава с демократическите цели на борбата за запазване на мира, за предотвратяване на нова война. Но бидейки ограничено с демократическите задачи, движението за запазване на мира може да стане могъща сила само под ръководството на пролетариата. Да постигнат здрав и траен мир, да организират и сплотят силите на мира против силите на войната — това е централната задача на комунистическите и работническите партии в съвременните условия.

Подготовката на нова световна война от страна на американския империализъм среща растящия отпор на народните маси. От името на масите комунистите във Франция, Италия и редица други европейски страни тържествено заявиха, че техните народи никога, при никакви условия няма да воюват против Съветския Съюз. Могъща подкрепа от страна на народните маси във всички страни получава миролюбивата външна политика на Съветския Съюз, насочена към отслабване на международното напрежение, към забрана на атомото и другите видове оръжие за масово унищожение на хора, към намаляване на въоръжеността и облекчаване на данъчното бреме. Огромен принос в делото на мира е дейността на Световния съвет на мира и на свикваните от него конгреси на народите в защита на мира. Борбата за мир в редица страни се излива в непосредствени практически действия против подпалвачите на война: работниците се отказват да превозват и разтоварват американски военни материали, да изпълняват военни поръчки на агресивните страни и т. н.

Основоположниците на марксизма-ленинизма учат пролетариите да поддържат всяко демократическо движение против реакцията, да сплотяват около себе си народ-

ните маси. Пролетариатът може да отстои своите класови интереси и да осигури победа на социализма само ако действа не изолирано, а като хегемон, ръководител на общодемократическата борба. Той е призван да бъде вожд на общодемократическата борба против империалистическата реакция, която застрашава безопасността и националната независимост на народите.

Идеята за хегемония на пролетариата лежи в основата на разработените през следвоенния период програми на комунистическите партии във Великобритания, Индия, Япония. Като развиват творчески марксизма с оглед на своеобразните условия на развитие на своите страни, комунистическите партии пронизват своите програми с идеята за сплотяване на широките народни маси около пролетариата.

Програмата на Английската комунистическа партия определя пътя на Англия към социализъм, като поставя задачата за установяване на народна власт. Извънредно важно условие за това, посочва програмата, е създаването на широка народна коалиция на всички трудещи се слоеве. „Този широк съюз на всички слоеве на английския народ, който решително ще ликвидира деспотичната власт на богатите над бъдещето на Англия, може да бъде създаден само върху основата на обединена работническа класа като негова решаваща и водеща сила, класа, която е най-много заинтересована от борбата за ново общество.“

Ако програмата на Английската комунистическа партия е програма за социалистически революционни преобразования, то програмата на Японската комунистическа партия определя като най-близка задача осъществяването на демократични — антифеодални и антиимпериалистически — преобразования. Като решаващо условие за такива преобразувания Японската комунистическа партия издига създаването на единен националноосвободителен демократичен фронт, основа на който е съюзът на работниците и селяните и към който се присъединяват широките слоеве на населението (включително и значителна част от националната буржоазия), заинтересована в освобождаването на страната от американската окупация.

Най-важно условие за спечелване на широките народни маси на страната на пролетариата в борбата за

осъществяване както на демократическия, така и на социалистическия преврат е революционното сплотяване, революционното единство на редовете на самия пролетариат. Историческият опит показва, че империалистическата реакция е успявала да нанася поражения на пролетариата именно там, където той е бил разединен вследствие на предателската политика на лидерите на десните социалисти.

Политиката на разцепление на работническото движение заема едно от първите места в арсенала на средствата, прилагани от империалистите за потискане на силите на демокрацията и социализма, за снижаване на жизненото равнище на трудещите се, за разпалване на война. Единството на работническата класа може да бъде създадено само в борба против разколническата политика на лидерите на десните социалисти, които са проводници на буржоазното влияние върху работническото движение и внасят разцепление в неговите редове. Най-важно средство в борбата за единство на работническото движение е тактиката на единния фронт, обединението на действията на работниците от долу въпреки противодействието на десносоциалистическите върхове около конкретни икономически и политически искания, от чието осъществяване са заинтересовани всички работници.

В *единството на работническата класа* е ключът за завоюване на решаваща победа над капитализма. Ако работническата класа действа сплотено — тя е всемогъща и няма такава социална сила, която би могла да ѝ се противопостави. Ето защо комунистическите партии си поставят за задача да постигнат единство на действията на работническата класа, да спечелят на нейна страна широките слоеве на трудещото се селячество, да организират здрав съюз на пролетариата и селячеството, да сплотят работниците и селяните в единна, могъща армия, способна да даде отпор на реакцията и да събори капитализма. Тази армия се изковава в класовата борба, която непреодоливо се разраства в страните на капитала.

Развитието на класовата борба в капиталистическите страни се извършва неравномерно. Относителната слабост на работническото движение в такива страни като САЩ и Англия се обяснява между другите причини с това, че буржоазията в тези страни още има възможност да подкупва върхушката на работническата класа благода-

рение на печалбите, получавани от експлоатацията на народите на колонииите и зависимите страни. Обаче задълбочаването на общата криза на капитализма, засилването на националноосвободителното движение в колонииите и зависимите страни намаляват тези възможности, подкопават тила на империализма, съдействуват за революционизирането на работническата класа и в основните крепости на империализма, благоприятствуват обединяването и победата на всички революционни сили.

7. Диктатурата на пролетарната като продължение на класовата борба в нови форми.

Класите и класовата борба в преходния период от капитализма към социализма

Опитът на Съветския Съюз и на страните с народна демокрация потвърди положението на класиците на марксизма-ленинизма, че завоюването на политическата власт от работническата класа, установяването на диктатура на пролетарната е решаващо условие за унищожаването на експлоататорските класи, а след това и на класите въобще.

Унищожаването на класите предполага преди всичко ликвидиране на частната собственост върху средствата за производство и установяване на обществена собственост. Първа най-важна крачка в решаването на тази задача е експроприацията на средствата за производство, които принадлежат на експлоататорските класи — помещиците и капиталистите.

В Русия, където социалистическата революция трябваше едновременно с решаването на своите коренни задачи да довърши нерешените задачи на буржоазнодемократическата революция, още в първия ден на съветската власт бе приет декретът за земята, по силата на който частната собственост върху земята се премахваше заведнаги, а помещическите, царските и манастирските земи се отнемаха без всякакъв откуп и се предаваха за безвъзмездно ползуване от трудещите се. В резултат от осъществяването на този декрет селячеството получи повече от 150,000,000 десетини помещическа земя, а помещиче-

ското земевладение бе ликвидирано. Това даде възможност не само да бъдат ликвидирани най-тягостните отживелици на крепостничеството, но и да бъдат спечелени на страната на пролетариата, на страната на социалистическата революция широките маси на селяните, които страдаха от гнета на помешчиците.

За да подкопае основите на капиталистическата икономика и да създаде основите на социалистическата икономика, победилият пролетариат в течение на няколко месеца, от края на 1917 до средата на 1918 г., осъществи национализацията на едрата промишленост, на банките, железниците, търговската флота, външната търговия и т. н.

Национализацията на промишлеността и банките, т. е. премахването на частната собственост върху фабриките, заводите, банките и други предприятия и превръщането им в общонародна собственост, имаше за свой резултат: а) експроприацията на едрата, а след това и на средната буржоазия, вследствие на което класата на едрата буржоазия беше насилствено ликвидирана; б) ликвидацията на финансовата и друга зависимост на страната от международния капитал; в) освобождението на по-голямата част от работническата класа (на всички работници, заети в национализираните предприятия) от експлоатацията, следователно превръщането на работническата класа от експлоатирана, лишена от средства за производство класа в класа, освободена от експлоатация и явяваща се заедно с целия народ господар на фабриките, заводите и т. н.; г) създаването на социалистическа форма на стопанството, която обхваща командните висоти на народното стопанство и постепенно придобива ръководна роля в развитието на цялата икономика.

В икономическия строй на обществото в периода на прехода от капитализма към социализма се наблюдават различни стопански форми. През първите години на революцията в Съветска Русия съществуваха елементи на пет стопански форми, сред които най-важно значение имаха три основни стопански форми: социалистическа, частнокапиталистическа и дребностоково производство. На тези три стопански форми съответствуваха три класи: работническата класа, трудещото се селячество, което не експлоатира чужд труд, и капиталистическите елементи (остатък-

ките от градската буржоазия и селските кулаци), изтласкани върху позициите на второстепенна, неосновна класа.

Също такива стопански форми, следователно и също такива класи съществуват сега в страните с народна демокрация в Централна и Югоизточна Европа, които, опирайки се на опита и поддръжката на Съветския Съюз, осъществяват прехода от капитализма към социализма. В тези страни в първия период след тяхното освобождение от фашисткия гнет се решаваха задачите на буржоазнодемократическата революция, по-специално бяха осъществени през 1945—1946 г. по примера на съветската страна революционни аграрни преобразования. Но за разлика от Съветска Русия в тези страни земята беше не национализирана, а предадена в частна собственост на селяните. Комунистическите и работническите партии взеха под внимание, че в повечето капиталистически страни новата власт не може веднага след събарянето на стария строй да премахне частната собственост върху земята, тъй като дребната частна собственост съществува там от много десетилетия и селячеството ще схване нейното премахване като опит за експроприация на селото. Като осъществи разделянето на едрите феодални поземлени владения и ги предаде в собственост на селяните, народнодемократичната власт ликвидира класата на помещиците и привлече трудещите се селяни на страната на пролетариата. Наред с революционнодемократическите преобразования в страните с народна демокрация още в първия етап на революцията се осъществяваха известни социалистически преобразования. С преминаването към втория етап на революцията — към социалистическите преобразования — в страните с народна демокрация беше завършена национализацията на едрата капиталистическа промишленост, на банките, транспорта и т. н. Разрешаването на тези задачи, което се отнася в повечето страни с народна демокрация към 1947—1948 г., осигури ликвидацията на едрата буржоазия.

В преходния период от капитализма към социализма е неизбежно съществуването на разни стопански форми, тъй като предпоставките за социалистическо преобразование в различните отрасли на стопанството узряват в различно време. В Русия (както и в повечето други капиталистически страни) капитализмът доведе концентрацията на средствата за производство в промишлеността

до такава степен, че стана възможно веднага след пролетарската революция те да бъдат експроприирани от буржоазията и да бъдат превърнати в собственост на цялото общество. В селското стопанство въпреки растежа на капитализма средствата за производство си оставаха раздробени между милиони дребни собственици. Това правеше неизбежно съществуването на дребното стоково производство и след победата на социалистическата революция. Разделянето на помещическите земи в Съветска Русия още повече увеличи броя на дребните селски стопанства, а в резултат на частичната експроприация на кулачеството от комитетите на беднотата през втората половина на 1918 г. се увеличи относителното тегло на средното селячество; среднякът стана централна фигура на земеделието в преходния период.

Ако първа стъпка в унищожаването на класите е премахването на частната собственост на експлоататорските класи — следваща стъпка е обобществяването на средствата за производство на дребните стокопроизводители. Дребното стоково производство е най-дълбокият икономически корен на капитализма. То и в условията на преходния период от капитализма към социализма, както отбелязва Ленин, ражда капитализъм и буржоазия постоянно, всекидневно, всекичасно, стихийно и в масов мащаб.

Но унищожаването на дребната частна собственост на трудещите се по същия начин, по който се извършва ликвидирването на едрата частна собственост на експлоататорите, т. е. чрез експроприация, е невъзможно. Такъв път, по който се опитваха да тласнат партията враговете на ленинизма — троцкистите, — би бил губелен за диктатурата на пролетариата, тъй като пролетариатът може да одържи властта само при подкрепата на трудещото се селячество, само в съюз с трудещото се селячество.

По отношение на експлоататорите задачата на социалистическия пролетариат се състои в безпощадното смазване на тяхната съпротива и в експроприирането на техните средства за производство. По отношение на селските маси и въобще на трудещите се задачата на диктатурата на пролетариата е съвсем друга: не да бъдат потискани, а да им бъде оказвана всякаква възможна помощ и да бъдат въвличани в строителството на социализма.

От установяването и заздравяването на съюза на пролетариата с трудещото се селячество, преди всичко със средното селячество, зависи, както показва опитът на СССР, съдбата на социализма. През годините на гражданската война в СССР съюзът на работниците и селяните имаше военно-политически характер и се поддържаше от общата заинтересованост на работническата класа и трудещото се селячество в разгромяването на интервентите и белогвардейците. През годините на мирното строителство Комунистическата партия укрепваше съюза на работническата класа с трудещото се селячество върху нова, стопанска основа. И работническата класа, и трудещото се селячество са заинтересовани от възстановяването на разрушеното от войната стопанство и от това, развитието на селското стопанство да тръгне по социалистически път. Капиталистическият път на развитие можеше да донесе на мнозинството от селяните само разорение. От това се обуславя общността на коренните интереси на трудещото се селячество с интересите на работническата класа.

Същевременно вътре в съюза на работническата класа и селячеството бяха неизбежни и известни противоречия по частни, текущи въпроси. Работническата класа и частнособственическото селячество представляват класи не само различни по своето икономическо положение, но и с различни икономически тенденции. Характерна за пролетариата е социалистическата тенденция, а за селячеството, като класа на частни собственици — стоковокапиталистическата тенденция. Макар и да не е социалистическо по своето положение, селячеството е класа на трудещи се и поради това можеше и трябваше да бъде въввлечено в руслото на социалистическото строителство.

Като подчертава необходимостта от съюз на работническата класа със селячеството, марксизмът-ленинизмът учи, че за победа на социализма е нужен не какъв да е съюз, а такъв съюз, в който ръководната роля принадлежи на работническата класа и който е насочен към укрепване на диктатурата на пролетариата и изграждане на социализма.

Пътищата за въвличане на трудещото се селячество в изграждането на социализма са научно определени от Ленин в неговите статии и речи за новата икономическа

политика и особено в неговите последни статии, отнасящи се към януари и март 1923 г.: „За кооперацията“, „Как да реорганизираме Рабкрин“, „По-добре по-малко, но по-добре“. Ленин посочва, че след завоюването на властта от пролетариата и експроприирането на помещиците и капиталистите е необходимо всемерно да се развива социалистическата индустрия, способна да превъоръжи селското стопанство, да го преведе върху базата на новата техника; необходимо е постепенно да се обединяват дребните и средните селяни в производствени кооперации; необходимо е да се установи икономическа спойка между града и селото, между промишлеността и селското стопанство чрез стокооборота, като се разгръща всестранно държавната и кооперативната търговия и се изтласкват от стокооборота капиталистическите елементи. Тези програмни Ленинови положения легнаха в основата на политиката на индустриализация на страната и колективизация на селските стопанства, която получи по-нататъшна всестранна разработка и научно обосноваване в трудовете на И. В. Сталин и в решенията на Комунистическата партия и съветското правителство.

Социалистическата индустриализация водеше към увеличение на относителното тегло на социалистическата форма на народното стопанство и към изтласкване на частнокапиталистическите елементи от промишлеността и търговията. Развитието на социалистическата индустрия означаваше растеж на силата и влиянието на работническата класа в страната. Социалистическата индустриализация на страната създаде материалните предпоставки за социалистическото преустройство на селското стопанство, а производствената помощ на работническата класа по отношение на трудещото се селячество укрепваше съюза между тях. С това бяха създадени условията за масово навлизане на селяните в колхозите, а върху основата на пълната колективизация става възможно ликвидирането на последната и най-многочислена експлоататорска класа — кулачеството.

Ликвидирането и на тази експлоататорска класа, която дълго запазваше сериозни позиции в селскостопанското производство, можеше да бъде осъществено само чрез насилствена експроприация. На XI конгрес на РКП(б) през 1922 г. Ленин предсказа, че на работническата класа и трудещите се селяни предстои последен и решителен

бой с **оня** капитализъм, който израства от дребното селско стопанство. Комунистическата партия и съветската власт дигнаха масите на бедното и средното селячество на този бой и в края на 1929 г. осъществиха историческия поврат от политиката на изтласкване и ограничаване на капиталистическите елементи към политиката на ликвидиране на кулачеството като класа. В резултат от пълната колективизация на селските стопанства и от експроприацията на кулачеството: а) беше ликвидирана последната и най-многочислена експлоататорска класа — кулачеството; б) беше преведена на социалистически път най-многочислената трудеща се класа — класата на селяните; в) беше създадена социалистическа база в най-обширната и жизнено необходима, но и най-изостанала в миналото област на народното стопанство на СССР — в селското стопанство.

Във връзка с анализа на пътищата за унищожаване на класите Ленин разработи въпроса за новите форми на класовата борба в епохата на диктатурата на пролетариата. След установяването на диктатурата на пролетариата класовата борба не изчезва, а само мени своите форми, като в много отношения става по-остра и по-ожесточена. Основното изменение в условията на класовата борба след социалистическата революция се състои в това, че работническата класа я води вече като господстваща класа, използвайки против своите врагове всички оръдия на държавната власт. Във връзка с това отпадат редица предишни форми на класовата борба на пролетариата. Стачките, бойкотът, въстанията и други подобни форми на борба престават да бъдат оръжие на работническата класа и, напротив, стават оръжие на неговите класови врагове. На първо място след завземането на властта от пролетариата се издигат нови, държавни форми на борбата на работническата класа. В черновата за брошурата „За диктатурата на пролетариата“ Ленин отбелязва пет нови форми и задачи на класовата борба на пролетариата в преходния период от капитализма към социализма.

Първо, нова форма на класовата борба на пролетариата е *смазването на съпротивата на експлоататорите*. Съпротивата на експлоататорите особено се изостря след тяхното събаряне, когато те с удесеторена енергия и ярост се борят, за да си върнат загубените власт и богатство.

Второ, в условията на диктатурата на пролетариата, завоювана в една страна, която се намира в капиталистическо обкръжение, съпротивата на експлоататорите неизбежно довежда до *гражданска война*. Това е най-острата форма на класовата борба на пролетариата. Поради многообразните международни връзки на капиталистите работниците и селяните в СССР бяха принудени през 1918—1920 г. да водят не само гражданска война против съборените от революцията помещици и капиталисти, но и да отблъсват нашествието на чуждестранните военни интервенти.

Трето, нова форма на класовата борба е държавното ръководство по отношение на *дребната буржоазия, особено на селячеството*. Дребнобуржоазните слоеве на трудещите се, заемайки междинно положение, явявайки се не само труженици, но и собственици на дребни средства за производство, се колебаят между пролетариата и буржоазията. Държавната власт е най-важното оръдие, с помощта на което работническата класа привлича на своя страна тези неустойчиви, колебаещи се съюзници. Диктатурата на пролетариата, учи Ленин, е ръководена на всички трудещи се от една класа, пролетариата.

Четвърто, форма на класовата борба е и въздействието на работническата класа върху всички слоеве на буржоазната интелигенция с цел *да се използват буржоазните специалисти* в изграждането на новото общество. Пролетариатът взема властта, без да разполага още с достатъчен опит и знания за управление и ръководство на стопанството. Оттук необходимостта да постави в своя служба буржоазните специалисти, да използва техния опит и техните знания и заедно с това да ги превъзпита. Използуването на буржоазните специалисти придобива характер на класова борба, защото на победилния пролетариат се налага да преодолява тяхната съпротива, да пресича със сила опитите за саботаж, вредителство и т. н.

Пето, нова форма на класовата борба на пролетариата е *създаването в цялото трудещо се население на нова дисциплина* — трудова, обществена, държавна. На пролетариата се налага да преодолява не само съпротивата на класовия враг, но и съпротивата на изостаналите групи и слоеве на трудещите се, заразени с навиците и традициите на капитализма. „Нима класовата борба в

епохата на прехода от капитализма към социализма — пише Ленин — не се състои в това, да се охраняват интересите на работническата *класа* от онези малцина, групи, слоеве работници, които упорито се държат о традициите (привичките) на капитализма и продължават да гледат на съветската държава по старому: да „й“ дадем по-малко и по-лоша работа, а да смъкнем от „нея“ повече пари.“¹

Създаването на нова дисциплина се осъществява главно чрез методите на убеждаването. То предполага прилагане и на методите на принуда, които трябва да бъдат насочени против лентяите, тунеядците, изпозуващите, измамниците и т. н. Принудата се осъществява от пролетарската държавна власт с помощта на установяваните от нея закони, правни норми и учреждения.

Следователно държавната власт става главно оръдие на борбата на пролетариата против силите и традициите на капитализма не само в политическата и стопанската област, но и в идейно-възпитателната област. Ето защо в своя труд „„Левичарството“ — детската болест на комунизма“ Ленин характеризира диктатурата на пролетариата като упорита борба, кървава и безкръвна, насилствена и мирна, военна и стопанска, педагогическа и администраторска, против силите и традициите на старото общество.

Класовата борба в преходния период от капитализма към социализма не заглъхва, а се изостря. Ленинизмът разобличи буржоазнореставраторската „теория“ за заглъхване, за угасване на класовата борба, която бе проповядвана от защитниците на кулачеството — бухаринците. „В историята още не е имало случаи — казва И. В. Сталин — умиращите класи да са слизали доброволно от сцената. В историята още не е имало случаи умиращата буржоазия да не е опитвала и последните остатъци на своите сили, за да защити своето съществуване.“² Капиталистическите елементи, изтласквани от растежа на социализма, губещи почва под краката си, не прекратяват своята съпротива, а, напротив, преминават към най-остри средства и форми на борба.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 28, стр. 79 [Бълг. изд., стр. 89]

² И. В. Сталин, Соч., т. 12, стр. 37 [Бълг. изд., стр. 31].

Враждебното на съветската власт капиталистическо обкръжение с всички сили поддържаше остатъците от експлоататорските класи вътре в страната. В резултат от обединяването на двете антисъветски сили — чуждестранните империалисти от Англия, Франция, САЩ, Япония и буржоазно-помещническата контрареволуция вътре в Русия — през 1918—1920 г. беше предприета военна интервенция против съветската власт. Когато военната интервенция претърпя крах, а работниците и селяните в страната на Съветите разгърнаха мирно строителство, враговете на съветската власт се опитваха да им попречат посредством организиране на вредителство. Вредителството представляваше форма на икономическа интервенция и подобно на военната интервенция беше резултат от съединяването на двете антисъветски сили: международния капитал и враждебните на съветската власт групи буржоазни специалисти.

Сред враждебните сили, които международната буржоазия използваше, за да подкопае страната на социализма, особено място заемаха остатъците от разбитите от Комунистическата партия антиленински партии, групи и течения — меншевиките, есерите, троцкистите, зиновиевците, бухаринците, национал-уклонистите и т. н. Цялата дейност на тези враждебни на социализма групи бе отражение на съпротивата на разбитите експлоататорски класи. Разбити политически и идеологически и отхвърлени от трудещите се, тези групи се превърнаха в банди от шпиони, вредители и убийци, готови с всякакви средства да вредят на народа. Съдебните процеси срещу троцкистко-бухаринските шпиони, вредители и убийци, проведени през 1935—1937 г., показаха, че главатарите на тези банди са били завербувани от чуждите разузнавания и са били в заговор против Комунистическата партия и съветската власт още от първите дни на Октомврийската социалистическа революция и са действували като платени агенти по указанията на чуждестранните империалисти.

„Трябва да имаме предвид — каза И. В. Сталин през 1937 г., — че остатъците от разбитите класи в СССР не са сами. Те имат пряка поддръжка от страна на нашите врагове отвъд границите на СССР. Погрешно би било да се мисли, че сферата на класовата борба е ограничена с границите на СССР. Ако единият край на класовата

борба има своето действие в рамките на СССР — другият ѝ край се простира в границите на заобикалящите ни буржоазни държави. Това не могат да не знаят остатъците от разбитите класи. И именно защото знаят това, те ще продължават и занапред своите отчаяни нападения.

Така ни учи историята. Така ни учи ленинизмът.¹

Ето защо Комунистическата партия възпитава трудещите се в дух на революционна бдителност.

Неизбежността на изострянето на класовата борба в преходния период от капитализма към социализма се потвърди и от опита на страните с народна демокрация. Съществуването на Съветския Съюз обуслови известно своеобразие във формите на класовата борба в тези страни. Ако в Съветска Русия през 1918—1920 г. на победилите работници и селяни се наложи да водят гражданска война против вътрешната контрареволуция и да защитават своята страна срещу чуждестранната военна интервенция, то в страните с народна демокрация от Централна и Югоизточна Европа, които се опират на подкрепата на Съветския Съюз, враждебните сили не успяха да разпалят гражданска война. Поради същата причина империалистите не можаха да организират против тия страни военна интервенция както в Гърция.

Обаче това не означава, че е възможно страните с народна демокрация да се придвижват към социализма по мирен начин, без класова борба, без нейното изостряне, както твърдяха десноопортюнистическите и националистическите предатели, които бяха проникнали в редовете на комунистическите и работническите партии. Напротив успешното изграждане на социализма в страните с народна демокрация закономерно предизвиква засилване на съпротивата на класово враждебните сили както вътре в тези страни, така и отвъд техните граници. Империалистическият лагер, възглавяван от управляващите кръгове в САЩ, съвсем не желае да се примирява с това, че народите от Централна и Югоизточна Европа отхвърлиха оковите на империализма. Като се стреми да реставрира капиталистическите порядки и да провали делото на социалистическото строителство в тези страни, да ги насочи против Съветския Съюз, империалистическата ре-

---

¹ *И. Сталин, О недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников, 1937, стр. 24.*

акция употребява най-гнусни и коварни похвати: организира провокации, шпионаж, заговори, диверсии, палежи, убийства, подготвя интервенция.

Всички контрареволуционни заговори в страните с народна демокрация (заговорите на Миколайчик в Полша, на Петков в България, на Над Ференц в Унгария, на Маниу в Румъния, февруарският пуч през 1948 г. в Чехословакия и др.), както и берлинската провокация на 17 юни 1953 г. се подстрекаваха и насочваха преди всичко от американските, както и от английските империалисти. Империалистическите разузнавателни служби, стремейки се да отслабят работническата класа, да подкопаят комунистическите и работническите партии отвътре, не се спират пред никакви средства, изпращат в тези партии свои платени агенти, провокатори, вербуват предатели. Това показва с каква злоба и ожесточение се борят силите на империалистическата реакция против демокрацията и социализма, с какви коварни средства си служат експлоататорските класи и тяхната агентура в борбата против трудовия народ.

Опитът от класовата борба учи трудещите се във всички страни на революционна бдителност и непримиримост към враговете на народа.

8. Победата на социализма в СССР и изменението на класовата структура на съветското общество

В резултат от победата на социализма в СССР коренно се измени икономиката, а съобразно с това и класовата структура на съветското общество. Като утвърдиха във всички сфери на народното стопанство социалистическата собственост върху средствата за производство, трудещите се в СССР унищожиха експлоатацията на човек от човека и ликвидираха всички експлоататорски класи. Не съществува вече класата на капиталистите в областта на промишлеността, на помещиците и кулаците в областта на селското стопанство, на търговците и спекулантите в областта на стокооборота.

Според данните на преброяването през 1939 г. социалният състав на населението на СССР е бил следният: работниците от града и селото са съставлявали 34·2%, слу-

жашите — 17·5, колхозното селячество и кооперираните занаятчии — 46·9, селяните-едноличници и некооперираните занаятчии — 2·6, нетрудещите се — 0·04% от населението.

Така че съветското социалистическо общество се състои от две класи: работници и селяни, както и от социална прослойка — интелигенцията. Всички тези социални групи в хода на строителството на социализма бяха подложени на много дълбоки изменения.

Измени се работническата класа в СССР. В нея няма вече работници, заети в частнокапиталистически предприятия, понеже такива предприятия в СССР вече не съществуват; няма селскостопански пролетарии — ратаи, експлоатирани от кулаци. Всички съветски работници са заети сега в социалистически предприятия, работническата класа е напълно освободена от експлоатация. Съветската работническа класа вече не може да бъде наречена пролетариат, тя представлява нова работническа класа, утвърдила социалистическата собственост върху оръдията и средствата за производство и насочваща съветското общество по пътя на комунизма.

Измени се и класата на селяните в СССР. Съветското селячество е освободено не само от помещическата, но и от кулашката експлоатация. То вече не представлява класа на дребни частни собственици, а се състои в огромното си мнозинство от колхозници. Колхозниците се трудят задружно в едри колективни стопанства, в които са обобществени основните средства за производство и се прилага най-съвършена селскостопанска техника.

Дълбоки изменения претърпя и интелигенцията в СССР. Измени се преди всичко съставът на интелигенцията: ако до революцията по-голямата част от нея бяха хора, които излизаха от дворяните, буржоазията, духовенството и др. п., то вече към 1936 г. 80—90% от нея бяха хора, които излизаха от работническата класа, селячеството и други слоеве на трудещите се. Измени се и самият характер на дейността на интелигенцията: ако до революцията интелигенцията обслужваше богатите класи — съветската интелигенция служи на народа. Така че през годините на социалистическото строителство в СССР се създаде нова, съветска интелигенция, свързана с всички свои корени с народа — с работническата класа и селячеството.

Резултат от всички тези изменения в класовата структура на съветското общество е неговото морално-политическо единство. В социалистическото общество няма антагонистични, враждебни класи. Експлоататорските класи са ликвидирани, а работниците, селяните и интелигенцията живеят и работят на началата на дружеско сътрудничество. При социализма няма вече такива обществени групи, от които едни да могат да присвояват труда на други поради различие на тяхното място в системата на производството.

Обаче това още не означава изчезване на всички класови различия. За *пълното унищожение на класите* трябва не само да бъдат ликвидирани всички експлоататорски класи, не само да бъде премахната всякаква частна собственост върху средствата за производство, но и да бъде унищожено същественото различие между града и селото, както и между хората на физическия и хората на умствения труд. При социализма, който представлява първата фаза на комунизма, вече няма противоположност между града и селото, между умствения труд и физическия труд (защото няма експлоатация на човек от човека), но още се е запазило същественото различие между тях. С това се обяснява обстоятелството, че в съветското общество още продължава да съществува различие между работническата класа и селячеството, както и между тези класи и интелигенцията.

Най-същественото различие между града и селото в условията на социализма се заключава в наличността на две форми на социалистическата собственост: държавната и кооперативно-колхозната. Държавната собственост, върху която се базира работническата класа, представлява висша степен на обобществяване на средствата за производство: тя е всенародно достояние; колхозната собственост представлява достояние на отделни колхози и макар да е социалистическа, обществена, тя не е общонародна, а е групова собственост. От това различие на двете форми на социалистическата собственост произтича различието в икономическото положение на работниците и селяните в системата на социалистическото производство. Работниците и селяните още се различават по своето отношение към средствата за производство, по своята роля в обществената организация на труда, по на-

чините, по които те получават своя доход, поради което те още остават отделни класи.

Следователно класовата структура на социалистическото общество, както и на предшествуващите общества, се обуславя от съществуващите в него форми на собственост върху средствата за производство.

В различията между работническата класа и селячеството се отразява своеобразието на пътищата, по които тези класи вървят към комунизма. Но за разлика от преходния период, когато работническата класа и селячеството се опираха на различни стопански форми (социалистическа в промишлеността и дребностокова в селското стопанство), днес тези класи имат обща икономическа основа — социалистическата стопанска система, утвърдила се както в града, така и в селото. В резултат от колективизацията на селските стопанства селячеството се сближи с работническата класа, техните интереси лежат на една линия — на линията на укрепването на социализма и построяването на комунизма.

Съюзът на работническата класа и колхозното селячество представлява основата, сърцевината на морално-политическото единство на съветското общество. Целта на този съюз е построяването на комунизма, при който различията между работническата класа и селячеството, както и различията между тези класи и интелигенцията окончателно ще изчезнат, ще се заличат. Тази цел може да бъде осъществена само при условие на по-нататъшно укрепване на съюза на работническата класа и селячеството.

Необходима предпоставка за по-нататъшното укрепване на съюза на работниците и селяните е установяването на надлежни пропорции между темповете на развитието на промишлеността и селското стопанство. Още XII конгрес на партията подчерта: „Взаимоотношението, което съществува у нас между работническата класа и селячеството, се опира в последна сметка на взаимоотношението между промишлеността и селското стопанство“. Септемврийският (1953 г.) и февруарско-мартенският (1954 г.) пленуми на ЦК на КПСС поставиха задачата: всемерно развивайки и занапред тежката промишленост, да се осигури рязък подем на селското стопанство и по този начин да се преодолее създалото се несъответствие

между темпозвете на развитието на промишлеността и селското стопанство. Осъществяването на тази задача ще осигури по-бърз растеж на материалното благосъстояние на колхозното селячество и на целия съветски народ, ще изиграе сериозна роля в по-нататъшното укрепване на съюза на работническата класа и селячеството.

Съюзът на работническата класа и колхозното селячество укрепва върху основата на по-нататъшното развитие на социалистическите производствени отношения. Крепне производствената спойка между града и селото: градът оказва огромна производствена помощ на селото, осигурява колхозите чрез машинно-тракторните станции с първокласна техника; развитието на МТС засилва държавното ръководство по отношение на колхозите; Комунистическата партия и социалистическата държава всемерно развиват стоковата форма на спойката между града и селото, разглеждат съветската търговия като жизнено важно звено в общата система на производствено-икономическите връзки между държавната промишленост и колхозното селско стопанство. За по-нататъшното укрепване на съюза на работническата класа и селячеството съдействуват също така усъвършенствването на съществуващите форми на разпределение на произведените продукти, взетите от партията и правителството мерки за засилване на икономическата заинтересованост на колхозите и колхозниците от увеличаване на производството на селскостопански продукти.

Комунистическата партия и социалистическата държава укрепват не само икономическите, но и политическите и културните връзки между работническата класа и колхозното селячество. Работническата класа и в условията на социализма си остава най-челна класа, която осъществява държавното ръководство по отношение на обществото и води след себе си селяните, като преодолява отживелиците на частнособственическата психология в тяхната среда. Грамадната културна помощ, оказвана на селячеството от страна на града, съдействува за постепенното издигане на културното равнище на селото до равнището на града.

Върху основата на укрепването на икономическите, политическите и културните отношения между града и селото се извършва процес на заличаване на класовите граници в СССР.

Заличаването на границите между работническата класа, селячеството и интелигенцията се извършва в процеса на прехода от социализма към комунизма постепенно и не е свързано с каквито и да било класови стълкновения. В антагонистичните обществени формации движеща сила на историческото развитие е била и си остава борбата на класите. Социалистическото общество, напротив, се развива върху началата на дружеско сътрудничество на всички съставляващи го социални групи.

Съветското общество е свободно от класови стълкновения. Отношенията между класите, от които то се състои, са отношения на дружеско сътрудничество. Но това съвсем не означава, че в СССР е изчезнала всякаква почва за класова борба. Законът на класовата борба продължава да действа в отношенията между СССР и капиталистическия свят, в отношенията между социалистическия строй на живота и отживелиците на капитализма вътре в страната.

През годините на социалистическото строителство във всички слоеве на съветското общество станаха дълбоки изменения на възгледите, нравите, обичаите, укрепи се социалистическото съзнание. Но отживелиците на капитализма в съзнанието на съветските хора още продължават да съществуват. Те се запазват, първо, по силата на това, че съзнанието на хората изостава от изменението на тяхното битие, и, второ, по силата на това, че съществува капиталистическо обкръжение, което се старее да съживява и поддържа тези отживелици.

След като в СССР бяха разгромени и ликвидирани остатъците от експлоататорските класи, международната буржоазия изгуби всякаква класова опора вътре в Съветския Съюз. Толкова по-настойчиво се опитва тя да използва отживелиците на капитализма в съзнанието на съветските хора: остатъците от частнособственическата психология, отживелиците на буржоазния морал, преклонението на отделни назадничави хора пред буржоазната култура на Запада, проявите на космополитизъм, национализъм и т. н. Империалистическите разузнавания не само изпращат в страната на социализма своя агентура отвън, но и се стремят да завербуват вътре в страната хора, заразени от дребнобуржоазни привички, от националистически предразсъдъци, карьеристи, обуржоазени елементи. В отчетния доклад на ЦК пред XIX конгрес на

КПСС се казва, че съветското общество не е застраховано срещу проникване на чужди възгледи и идеи отвън, от страна на капиталистическите държави, и отвътре, от страна на недоунищожените от партията отпадъци от враждебните на съветската власт групи. След ликвидирането на експлоататорските класи в СССР още се срещат носители на буржоазни възгледи и морал, скрити врагове на народа. За това говори разобличаването на народния враг Берия. Тези скрити врагове, поддържани от империалистическия свят, се опитват да попречат на движението на съветското общество към комунизма. Ето защо Комунистическата партия учи съветските хора да проявяват най-голяма политическа бдителност, да водят борба срещу благодушието и отпуснатостта, които представляват благоприятна почва за вредителство

Класовата борба, водена от трудещите се в СССР, които строят комунизма, е обърната днес със своето острие навън, против враждебните сили на империализма. Съветският народ успешно реши в полза на социализма въпроса „кой — кого“ вътре в страната, но толкова по-остро се поставя този въпрос в отношенията между СССР и империалистическите държави. „Доколкото в СССР са ликвидирани антагонистичните класи и е постигнато морално-политическо единство на съветското общество, цялата острота на класовата борба, що се отнася до СССР, се премести сега на международната арена.“¹

Борбата между двете системи — социалистическата и капиталистическата — е по своята същност своеобразна форма на класовата борба. Това е борба на лагера на социализма против лагера на империалистическата реакция. Борбата между лагера на социализма и лагера на империалистическата реакция определя днес хода на световната история, представлява оста, около която се върти съвременната класова борба.

Слабостта на капиталистическия лагер е в неговите неразрешими вътрешни противоречия, които неизбежно го влекат към гибел. Опитите на империалистите да отсрочат тази гибел чрез организиране на военни авантюри и разпалване на нова световна война могат само да при-

---

¹ Г. Маленков, Информационный доклад о деятельности Центрального Комитета Всесоюзной Коммунистической партии (больше-виков) на совещании представителей некоторых компартий в Польше в конце сентября 1947 года. Госполитиздат 1947 стр. 37

ближат краха на цялата капиталистическа система. Силата на социалистическия лагер е в неговото вътрешно единство, в сплотеността на народите, освободили се от гнета на империализма. Съветският Съюз е първата в света страна, където са ликвидирани експлоататорските класи, където няма вече класови антагонизми, където са постигнати монументна сплотеност и единство на цялото общество. В това е един от най-важните източници на превъзходството на социалистическото общество над капиталистическото.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Марксистко-ленинската теория за класите и класовата борба изхожда от това, че делението на обществото на класи се обуславя от определени начини на производство на материални блага. Борбата на класите представлява най-важна закономерност и движеща сила на историята на антагонистичните общества.

Марксизмът-ленинизмът доказва, че разделението на обществото на класи е историческо явление, че със същата необходимост, с която на едно стъпало на развитието на обществото са възникнали класите, на друго стъпало на развитието на обществото те трябва да бъдат унищожени. Унищожаването на класите е най-важното условие за по-нататъшния обществен прогрес. Класовата борба на пролетариата необходимо води към установяване на диктатура на пролетариата. А диктатурата на пролетариата е оръдие, средство за унищожаване на класовото деление на обществото и за създаване на безкласово комунистическо общество.

Марксистко-ленинската теория за класите и класовата борба въоръжава комунистическите партии и трудещите се във всички страни с разбиране на историческата неизбежност и закономерност на класовата борба на пролетариата. Тя обосновава революционната пролетарска политика и безпоощадно разобличава предателската реформистка политика на „хармония на интересите“ на пролетариата и буржоазията. Марксистко-ленинската теория за класите и класовата борба учи партията на пролетариата не да гаси класовата борба, а да я довежда до победоносен край, до събарянето на капитализма и победата на комунизма.

ШЕСТА ГЛАВА

ДЪРЖАВА И ПРАВО

В главите „База и надстройка“ и „Класи и класова борба“ въпросът за политическите и правните учреждения, за характера на тяхната връзка с икономическата база, за тяхната роля в обществения живот, в развитието на обществото, в борбата на класите беше разгледан в обща форма. В настоящата глава се разглеждат специално същността на държавата и правото, техният произход и роля в обществения живот, в борбата на класите.

1. Държавата и правото като политическа и юридическа надстройка над икономическата база

Ленин казваше, че малко са такива въпроси, които са тъй объркани от идеолозите на експлоататорските класи, от представителите на буржоазната философия, социология, юриспруденция, както въпросът за държавата. Това се обяснява с обстоятелството, че въпросът за същността на държавата и нейните функции засяга коренните интереси на класите. Да се очаква от представителите на буржоазната социология и юриспруденция да разкрият истинската същност на държавата е също тъй глупаво, както да се очаква от теолозите и църковните служители да разкрият истинската същност на религията. Класовите интереси, класовото съзнание, класовият инстинкт подсказват на представителите на буржоазната „наука“ и публицистика, че не трябва да се разпръсква мистичната мъгла, с която е обвита буржоазната дър-

жлеа в резултат на многовековната религиозна и друга проповед на експлоататорските класи.

Буржоазните социолози и юристи представят капиталистическата държава за надкласова, извънкласова, за стояща над обществото. Едни от тях твърдят, че държавата представлява организация за „запазване на реда“, която като нощен пазач пази спокойствието на всички граждани; други сравняват държавата с обръч, който стяга обществото и го предпазва от разпадане; трети заявяват, че държавата е призвана да смекчава класовите противоречия, да примирява враждуващите класи помежду им и т. н. и т. н. Общото за всички тези „теории“ е отричането на класовата природа на държавата. На същата позиция стоят и прислужниците на буржоазията — лидерите на десните социалисти — във всички страни. Един от най-злостните фалшификатори на марксизма — Карл Ренер, в брошурата „Новият свят и социализмът“ (1946) представя парламентарната буржоазна държава за надкласова и уверява, че чрез всеобщото избирателно право пролетариатът се превръща от потиснатата класа в класа, „която се вращава в държавата“. На същото гледище стоят водачите на десните социалисти във всички страни.

За същността на една или друга държава трябва да се съди не по онова, което пишат за нея политиките и идеолозите на буржоазията и на другите експлоататорски класи, включително и десните социалисти, а по политиката, която провежда дадената държава, по това, на коя класа служи тази политика. Лъжливите измислици за извънкласова държава се опровергават от цялата практика на буржоазните държави, а особено от тяхната дейност във време на класови сблъсквания на пролетариата с буржоазията, когато всички оръдия на държавната власт: полицията, армията, съдилищата и т. н., открито се използват за потискане на работниците.

В действителност държавата е политическа организация на икономически господстващата класа. Държавата — това е организация, която служи в ръцете на господстващата класа за оръдие за потискане на другите класи. Ф. Енгелс в своя труд „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ след грижлив и задълбочен анализ на условията и причините за възникване на държавата заключава:

„Тъй като държавата е възникнала от нуждата да се обуздават класовите противоречия, но тъй като същевременно тя е възникнала в самия конфликт на тия класи, тя по правило е държава на най-мощната, икономически господстваща класа, която чрез нея става и политически господстваща класа и по тоя начин придобива новя средства за държане в подчинение и експлоатиране на потиснатата класа. Така античната държава била преди всичко държава на робовладелците за държане в подчинение на робите, както феодалната държава е орган на аристокрацията за държане в подчинение на крепостните и зависими селяни, а съвременната представителна държава е оръдие за експлоатация на наемния труд от капитала.“¹

Социалистическата държава, която възниква в резултат на победата на социалистическата революция, е политическо оръдие на работническата класа, оръдие за потискане съборената буржоазия и помешчици, оръдие за изграждане новото, комунистическото общество.

Държавата е историческа категория: тя е съществувала не винаги, а е възникнала на определено стъпало на развитие, когато обществото се разцелило на непримиримо враждебни класи. Държавата не е оръдие за примиряване на класовите противоположности, както я представят буржоазните социолози и юристи, а оръдие за потискане на другите класи от една класа. Възникването на държавата е доказателство за непримиримостта на класовите противоречия.

Държавата е политическа надстройка, която се издига над определена икономическа база. Всяка исторически определена база, основана на антагонизма на класите, създава, поражда своя политическа и правна надстройка, своя държава и право. Представлявайки политическа надстройка, държавата винаги служи на интересите на господстващата класа. Класата, господстваща в икономическата област, е господстваща сила и в политическата област. Държавата никога не може да стои на позициите на безпристрастното, еднакво отношение към всички класи, съставляващи антагонистическото общество.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. II, стр. 303—304 (Бълг. изд., 1951 г., стр. 362)

За всички типове и форми на експлоататорски държави е характерно, че те са политическо оръдие в ръцете на експлоататорското малцинство за потискане експлоатираното мнозинство на населението — трудещите се. Общество, основано на експлоатацията на трудещото се мнозинство от населението от нищожно малцинство от населението, не може да съществува без орган за потискане, какъвто е държавата.

Главният признак на експлоататорската държава е наличието на такава публична власт, която е отделена от народната маса и се осъществява от специални отряди въоръжени хора (армия, полиция и т. н.). В робовладелското, феодалното и капиталистическото общества армията служи на експлоататорите за потискане трудещите се вътре в страната, а също завоевателни и отбранителни войни. За потискане трудещите се всяка държава на експлоататорските класи освен армия има още и особени, специално подбрани отряди въоръжени хора — полиция и жандармерия, — а също и съдилища, затвори и други подобни учреждения. Полицията и жандармерията — това са най-мразените от народа отряди от въоръжени палачи, специално предназначени за разправа с трудещите се, с революционните работници и селяни.

Важна роля в механизма на държавите, особено на съвременните, играе разузнаването. В буржоазната държава органите на разузнаването са органи на шпионаж, диверсии, подривна дейност, насочена навън против други държави, а в страната — против трудещите се. В настояще време разузнаването на буржоазните държави е насочено преди всичко против СССР и страните с народна демокрация. Чрез органите на разузнаването империалистическите държави се стараят да съберат сведения за състоянието на армията, въоръжеността, икономиката, науката, стремят се да подкопаят икономическата, политическата и военната мощ на страните от социалистическия лагер, организират диверсии, вредителства, саботаж, провокации, терор и т. н.

Империалистическите държави, опирайки се на своите агенти, се стремят да извършат държавен преврат в страните с народна демокрация и да възстановят капиталистическия строй. Организатор и вдъхновител на тази шпионско-диверсионна дейност в страните от социалистическия лагер са империалистическите кръгове в Съединените американски щати.

Вътре в капиталистическите страни органите на разузнаването на буржоазните държави са насочени преди всичко против работническата класа и нейните организации. Буржоазната държава, стремейки се да отслаби, да разложи пролетарските организации, тайно изпраща в тях шпиони и провокатори. Използувайки тщеславието, егоизма, страхливостта и други пороци на хората, пущайки в ход шантажа, заплахите и подкупа, разузнавателните служби на буржоазните държави уплитат в своите шпионски мрежи неустойчивите хора и чрез тях се опитват да подкопаят пролетарските организации, преди всичко комунистическите партии, стремят се да се промъкнат до тяхното ръководство, да ги обезглавят. Историята на работническото движение в Русия познава провокаторите Гапон, Малиновски и други агенти на царската охранка. Троцки, Зиновиев, Каменев, Бухарин, Риков, Раковски, Ягода, Берия и др. бяха разобличени от Комунистическата партия като шпиони, диверсанти, агенти на чуждестранните разузнавателни служби.

И така *армията, полицията, жандармерията, разузнаването, съдът, затворите* — ето най-важните органи на властта на експлоататорските държави; заедно с армията от чиновници и *представителните учреждения* тези органи на експлоататорската държава образуват политическата власт, която стои над народа. Този апарат на политическата власт все повече и повече се разраства успоредно с изострянето на класовите противоречия вътре в страните и на противоречията между държавите.

Като пример за грамадното нарастване на военния, бюрократическия и полицейския държавен апарат могат да служат САЩ, където понастоящем военщината, полицията и чиновничеството са се разраснали повече, отколкото в която и да било друга капиталистическа страна. Издръжката на колосалните въоръжени сили на САЩ пада като извънредно тежко бреме върху трудещите се. Нещо повече, САЩ се превърнаха в арсенал за въоръжаване всички буржоазни държави в Европа и Америка, Азия и Австралия. Опирайки се на Североатлантическия пакт, империалистите от САЩ заставят зависимите от тях капиталистически страни усилено да се въоръжават. Никога още върху народните маси от капиталистическите страни не е тежало такава бреме на милитаризма, както

днес. Империалистическата държава САЩ сега изпълнява най-реакционната роля на световен жандарм.

За издръжката на органите на държавната власт са необходими средства. Източник на тези средства са *данъците*. Събирането на данъци от населението е също един от признаците на държавата. В експлоататорските държави данъците са едно от средствата за допълнително ограбване трудещите се в полза на експлоататорите.

За разлика от преддържавната, родовата организация държавата се характеризира с разделението на населението не по родство, а по *териториален* признак: по райони, окръзи, шати, общини, околии, губернии и т. н. Териториалното деление е означавало преврат в обществените отношения, разложение и гибел на първобитните общинни организации, основани на общата собственост върху средствата за производство, върху родствените връзки и общността на произхода.

В своята дейност в защита на съществуващия икономически строй държавата създава *правото*, т. е. определена система от юридически норми (закони и правила), които изразяват интересите и волята на господстващата класа, норми, които имат принудителен, задължителен характер. Като отражение и израз на определени икономически, производствени отношения, на определени отношения на собственост, правото юридически, законодателно ги закрепва, освещава и охранява, способствува за тяхното по-нататъшно развитие.

Правото — това е волята на господстващата класа, възведена в закон. Правото предполага съществуване на държава. „... Правото е нищо без апарат, способен да *принуждава* към спазване нормите на правото“¹, т. е. без държава. И, напротив, държавата при изпълняване на своите функции се опира върху установяваните от нея правни норми. Държавата и правото наедно образуват най-важния елемент на надстройката на класовите общества, а именно — политико-юридическата ѝ част.

В експлоататорските общества правните норми служат за потискане и обуздаване експлоатираните класи. Правото във всички антагонистически общества изразява и закрепва отношенията на господство и подчинение, дик-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 442 [Бълг. изд., стр. 500].

татурата на определена класа, нейната ръководна роля в обществото.

Възведената в закон воля на икономически и политически господстващата експлоататорска класа (робовладелци или крепостници-помещчници, или капиталисти) принудително, чрез държавните органи — армията, полицията, съдилищата, затворите, — се натрапва на цялото общество, преди всичко на трудещите се, против които и за обуздаване на които са насочени тези закони, правните норми. В защита на стража на правните норми стои реалната сила на държавата с целия си апарат за принуда.

Буржоазните социолози и правоведи осветляват изопачено същността и задачата на правото. Едни от тях се опитват да представят правото като нещо свръхестествено, дарено „от бога“, подобно на заповедите на Мойсей, продиктувани според библейската легенда от бога на планината Синай. Други извеждат правните норми от „свободното“, от нищо необусловено творчество на законодателите. Трети виждат източника и същността на правото в етическите или психологическите преживявания, емоциите. Четвърта група буржоазни социолози и юристи виждат източника и същността на правото в „природата на човека“ и обявяват исторически определените, буржоазни форми на правото за естествени, свръхисторически, вечни и надкласови.

Всички буржоазни социолози и правоведи така или иначе извратяват, скриват и замазват действителната социална природа на правото, неговите материални, икономически корени, неговата класова същност. Това превратно, извратено учение на буржоазните социолози и юристи за правото е резултат на фалшификация, преследваща определена политическа цел — да бъдат представени класовите интереси на капиталистите, изразени в буржоазното право, за всеобщи.

Известна роля в превратното представяне същността на правото от страна на буржоазните социолози и правоведи играе и обстоятелството, че самата действителност на експлоататорското общество, неговите обществени отношения се явяват в извратена форма: буржоазните юристи, правоведи по професионален навик, нмайки работа с правните норми, ги приемат за нещо самостоятелно, развиващо се само по себе си, уж независимо от икономическите отношения и дори определящо тези отношения. Кла-

совният интерес на буржоазията закрепва тази превратна, изопачена представа на буржоазните учени и юристи за правото.

Буржоазните социолози и юристи разглеждат правото, волята на държавата като нещо самостоятелно, като израз на измислената от идеалистите „извънкласова“ „правна идея“. В действителност съдържанието на волята на държавата, както и характерът на правните идеи, се определя от господстващите икономически отношения, от класовите интереси на икономически и политически господстващата класа.

Правото, както и държавата, никога не може да бъде независимо от икономическите отношения. Какъвто е икономическият строй на обществото, каквито са господстващите производствени отношения в дадено общество, такива са и държавата, и правото, политическите и правните учреждения на това общество.

2. Произход на държавата и правото

Всяко обществено явление може да бъде разбрано само когато се разглежда в процеса на неговото възникване, изменение и развитие, когато е известно какви причини са го извикали на живот. За да се разбере същността на държавата и правото, трябва да се изясни как и при какви условия, по силата на какви причини са възникнали те.

При първобитнообщинния строй още не е имало държава. Начело на рода, племето или съюза на племена са стояли избрани от цялото население хора, изпълняващи определени обществени функции: организация на съвместните работи, надзор върху водохранилищата, особено в горещите страни, уреждане междуродови и междуплеменни спорове, следене за поддържането на обичаите, религиозните обряди, защита на членовете от своя род срещу лица от чужди племена и т. н. Тези органи на обществената власт не са разполагали с никакви специални средства за принуда, независими от родовата община, племето. Тяхната власт е имала преди всичко морална сила.

Едва след разслояването на обществото на непримиримо враждебни класи се появила държавата. Как е ста-

вал процесът на разпадането на първобитното общество, как е възникнала новата обществена надстройка — държавата, показва нагледно историята на раждането на атинската държава.

Гърците от Омировия период още са се обединявали по родове, фратрии и племена, племената са се обединявали в народност. Тяхното самоуправление е изглеждало така: съвет (bule); първоначално той се е състоял от родовете старейшини, а с увеличението на техния брой — от специално избрани представители на народа. Върховната власт принадлежала на народното събрание (агога). То се събирало от съвета за разрешаване на всички важни обществени въпроси. Всички присъстващи на таква събрания мъже са могли да изкажат, да защитават своето мнение, да възразяват. Решенията са се вземали с вдигане на ръце. Съществувал избран от народното събрание или утвърден от съвета военачалник (basileus), предводител. Против волята на народа нито съветът, нито военачалникът не са могли нищо да предприемат, тъй като те не са имали друга сила освен въоръжения народ. Всеки възрастен мъж бил въоръжен. По такъв начин върховната власт е принадлежала на въоръжения народ, на „военната демокрация“, както я нарича Енгелс.

Тази първобитна „военна демокрация“ в една или друга форма е съществувала във всички племена и народности. С течение на времето в резултат на развитието на производителността на труда, на разделението на труд, на частната собственост и размяната родовото безкласово общество било подкопано отвътре. Засилването на имущественото неравенство довело до разделяне на обществото на противоположни класи — богати и бедни, робовладелци и роби.

С разделянето на обществото на враждебни класи възникнала необходимостта от учреждение, което да охранява частната собственост, която не се е признавала при първобитнообщинния строй, да я обяви за свещена, непоклатима основа на новия формиращ се строй. Такова учреждение била държавата. Тя била призвана да защити привилегиите на имотните против безимотните, преди всичко интересите на робовладелците против робите.

Процесът на формиране атинската държава траял ред столетия. Той се извършвал върху основата на развитието на новите производствени отношения, в обстановката

на ожесточена борба между формиращите се класи: имотни и безимотни, робовладелци и роби. Енгелс нарича процеса на възникване на атинската робовладелска държава класически, тъй като той се извършвал върху основата на вътрешното развитие, без външно въздействие във вид на завоевания.

При други народи във връзка с други исторически условия на развитието този процес имал някои особености. Своеобразието на възникването на държавата при разните народи се обяснява с историческите условия, особено с това, каква именно обществена формация възниква в резултат на разлагането на първобитнообщинния строй на даден народ. Първоначална, най-проста форма на разделение обществото на класи е разделението на роби и робовладелци. Повечето народи са минали през това стъпало на развитие, но не при всички народи робството се е развило в отделна обществено-икономическа формация.

Така например в германските народи процесът на разлагане на първобитнообщинния строй е съвпаднал по време с разлагането на робовладелската Римска империя и на античното робовладелско общество като цяло. Тука преплитането и сливането на два социално-икономически процеса — разлагането на робовладелския строй на Римската империя, от една страна, и разлагането на общинно-родовия строй у завоевателите, германските варвари, от друга страна — довели до възникването на феодализма и феодалната държава. Процесът на икономическото развитие на германските варварски народи разрушавал общинно-родовия бит и родовите учреждения, а войната, военните грабежи засилвали този процес. През време на война лъвската част от награбеното се падала на върховните военачалници, на техните помощници и дружини. Властта на върховния военачалник постепенно ставала наследствена. От изпълнители на волята на племетата и народите тези военачалници станали узурпатори, повелители, монарси, крале — политически изразители на интересите на създаващата се феодална аристокрация.

Своеобразният и продължителен процес на разлагане на общинния строй също тъй довел при славянските народи до възникването не на робовладелския, а на феодалния строй. Робството не станало господстващ начин на производство при славяните. Първите форми на дър-

жавност в Новгородското и Киевското княжества (първата половина на IX в.) са били по-близки до феодалния тип държава.

Процесът на образуването на държава при източните славяни, в стара Русия, потвърждава общата, установена от марксизма закономерност, че държавата възниква като продукт на непримиримостта на класовите противоречия. Възникването на новата икономическа база, основана на антагонизма на класите, и класовата борба довели до разлагане и изчезване на едни и израждане на други първобитнообщинни учреждения, до превръщането им в държавни органи, стоящи над народа и изразяващи господството на една класа над другите класи.

И в Киев, и в Новгород, и в други градове на стара Русия наред с властта на княза и на неговия съвет от военната и земевладелската аристокрация продължавало още да се запазва вечето като остатък от първобитнообщинното народовластие, от строя на военната демокрация. Но вечето играело все по-подчинена роля и в края на краищата станало оръдие в ръцете на привилегированото малцинство, аристокрацията, която се възглавявала от княза.

Както и държавата, *правото* също тъй е продукт на историческото развитие. При първобитнообщинния строй отношенията между хората са се регулирали от традицията, обичаите, които са се предавали от поколение на поколение. Обичаите, израснали от условията на материалния живот на първобитното общество, са определяли какво може и какво не може да се прави, кое е добро и кое е лошо и са изразявали общите интереси на членовете на обществото. Затова нарушаването на обичаите е било рядко явление.

Но щом като обществото се разделило на класи, щом като възникнали противоположни интереси, обичаят не е можел вече да регулира поведението на всички хора. Понятието за добро и лошо, за полезно и вредно, за справедливо и несправедливо станало различно в различните класи.

Първобитното общество не знаело какво е кражба, защото то не е познавало частната собственост. Когато частната собственост станала основа на обществения живот, появило се и нейното нарушение — кражбата.

Съгласно родовите общинни обичаи сродниците не можели да се превръщат в роби. Но развитието на икономическите отношения, икономическата зависимост премахнала родовия обичай и довела до разширяване на робството.

Разделянето на обществото на класи и възникването на държавата извикали на живот на мястото на обичая *правото* като принудително-задължителни норми на поведение на хората, установявани от държавата и изразяващи волята не на народа, а на икономически и политически господстващата класа. В робовладелското общество правото открито е защищавало и освещавало господството и привилегиите на аристократическите и паричните благородници, тяхното изключително право да заемат държавните длъжности, експлоатацията на робите и безимотните от средата на свободното население, а също и безправие на робите, т. е. огромното мнозинство на народа. Законът за наказване за убийство в Гърция и Рим не се отнасял до робите. Той защищавал само робовладелците.

Тъй като главното предназначение на правото, както и на държавата, е било да защитава частната собственост срещу ония, които не са имали собственост, най-жестоките закони на древността са били свързани именно със защитата на частната собственост. Такива са законите, приписвани на цар Дракон в Атина, такива са законите на древния Рим.

3. Функции на държавата

Същността, класовата природа на държавата се изразява в нейните функции, в ролята, която тя изпълнява в класовото общество.

Две основни функции характеризират дейността на всяка държава: *вътрешна*, главна, изразяваща отношенията между класите вътре в страната, и *външна*, неглавна, изразяваща отношенията между дадената държава и другите държави. Вътрешната функция на експлоататорските държави е да държат в покорност експлоатираното мнозинство, външната — да разширяват своята територия в интерес на господстващата класа за сметка на територията на други държави или да защищават своята територия от нападение от страна на други държави. Така е

било при робовладелския строй и феодализма. Така е при капитализма. Икономическото подчинение, потискане, експлоатацията на трудещите се се осигуряват преди всичко и главно от монополната собственост на господстващата класа върху всички или върху решаващите средства за производство. Но само икономическата зависимост на трудещите се е недостатъчна, за да може производственият процес, основан върху експлоатацията, да продължава дълго време. Експлоатираните класи винаги са мнозинство от населението, а експлоататорите — незначително малцинство. За да се заставят стотици хиляди роби или милиони крепостни селяни да се трудят в стопанствата на робовладелците или крепостниците-помещици, необходима е била освен икономическа зависимост още и държава — оръдие на господстващата класа, апарат за принуда, който стои на стража на експлоатацията на мнозинството от малцинството.

Историята на робовладелското и феодаалното общество е пълна с въстания на робите и крепостните селяни против робовладелците и помещиците. Държавата на робовладелците и крепостниците със сила е смазвала тези въстания и е принуждавала народа да работи за експлоататорите. Робовладелската държава чрез завоевателни войни е осигурявала приток от нови роби за робовладелците. Крепостническата държава прикрепила селяните към помещиците (крепостно право). Феодаалната държавна власт е залавяла и възвръщала на владелците-помещици избягалите от непосилната експлоатация крепостни селяни, осъждала ги и ги екзекутирала.

Капиталистическото производство е основано върху тъй наречения свободен наемен труд. Не камшикът на надзирателя, а страхът от гладна смърт принуждава пролетария да работи за капиталистите. Но и при капитализма държавата е оръдие за принуда, осигуряващо експлоатацията на трудещите се.

В периода на първоначалното капиталистическо натрупване стотици хиляди, милиони селяни и занаятчии са били насилствено лишени от земя и други средства за производство, били са изгонени от местата, където са живеели, и били превърнати в безимотни, просяци и скитници. Само кървавото законодателство и репресиите от страна на държавата са помогнали на експлоататорите да заставят тези хора да работят като наемни работници в ка-

питалистическите предприятия. С помощта на чудовищни по своята жестокост терористически закони господстващите класи и тяхната държава са приучвали това експроприрано население към дисциплината на наемния труд. Пущани са били в ход камшикът, заклеяването, изтезанията. На зараждащата се буржоазия е била нужна държавна власт и тя я използвала „... за да „регутира“ работната заплата, т. е. да я стегне в граници, благоприятни за изкарването на принадлежна стойност, за да удължава работния ден и да задържа самия работник в нормална степен на зависимост“¹.

Едва с развитието на капиталистическото производство гнетът на икономическите отношения застави работниците да се подчинят на дисциплината на наемния труд, извъннкономическата принуда към труд се смени с икономическата. Но и при това буржоазната държава продължава да си остава на стража на господството на капиталистите като сила, осигуряваща устоите на капитализма — частната собственост и експлоатацията на наемните работници. Буржоазната държава, републиканска или монархическа, винаги и навсякъде се явява в ролята на тояга в ръцете на капиталистическата класа, изпълнявайки своята главна функция — потискане на трудещите се.

В епохата на империализма буржоазната държава постоянно прибегва към мерки на извъннкономическа принуда. Тя със закон забранява или ограничава стачките на работниците (например закона Тафт — Хартли в САЩ) или пък, ако формално стачките не са забранени от конституцията или закона, все пак тя смазва със сила стачното движение. Така буржоазната държава се разобличава като политическо оръдие в ръцете на капиталистите. Против стачкуващите работници се изпращат полицейски отряди, жандармерия, въоръжени банди от наемници и дори редовни войски, въоръжени с картечници, танкове, бронемашини. Така в Англия не само правителството на консерваторите, но и лейбъристкото правителство неведнаж е изпращало войски срещу стачкуващите работници. В Италия по заповед на министъра на вътрешните работи — представител на партията, която се нарича християндемократическа, войските стреляха по работниците, ратаите и селските бедняци.

---

¹ К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 741 [Бълг. изд., 1950, стр. 602].

Държавите на експлоататорските класи изпълняват своята главна функция — потискане на трудещите се — както чрез открито насилие, така и чрез *духовно, идеологическо* въздействие. За тази цел те използват преди всичко църквата и училището. В съвременната буржоазна държава наред с църквата и училището като оръдие за идейно потискане на трудещите се служи сложен, разклонен апарат за пропаганда: буржоазната преса, радиото, киното, телевизията, театърът, литературата.

Главната функция на всяка държава е вътрешната функция. Същността на държавата, нейната класова природа се изразява преди всичко в нейната вътрешна функция. Именно нуждата на експлоататорите да потискат трудещите се, експлоатираните, е извикала на живот робовладелската, феодалната и буржоазната държава.

Външната функция на експлоататорската държава — борбата за разширяване на своята територия или защитата ѝ от нападение на другите държави — най-тясно е свързана с нейната вътрешна функция. Външната политика на всяка държава се обуславя от икономическия строй на дадено общество и представлява продължение на вътрешната политика на държавата. Външната политика на експлоататорските държави е насочена преди всичко към разширяване територията на държавата, ограбване и поробване на други народи, разширяване арената на експлоатация, включване народите, населяващи заграбените територии, в сферата на тази експлоатация. Дори когато робовладелската, феодалната или буржоазната държава с оръжие защитава дадена страна, тя защитава преди всичко богатствата и привилегиите на експлоататорското малцинство, защитава условията, които осигуряват на това малцинство изключително господство над трудещите се в тази страна.

Реакционната вътрешна политика на съвременните буржоазни държави, заключаваща се в поробване трудещите се в страната, в национално потискане, в национална и расова дискриминация, се допълня от реакционната, агресивна външна политика, насочена към поробване на народите от другите страни. Външната политика на САЩ в Европа, Азия и Африка, в Южна и Централна Америка — това е политика на лишаване народите от техния национален суверенитет, политика на насилие, пороб-

ване, експлоатация, насаждане реакционни фашистки или полуфашистки полицейски режими.

Както при изпълнението на своята вътрешна функция, така и при изпълнението на външната функция, държавите на експлоататорските класи се опират върху въоръжената сила и върху органите на разузнаването. Войната и заплахата с война са най-важните методи на външната политика на експлоататорските държави. Видно място в изпълнението на външната функция на държавата заема дипломатията. В експлоататорските държави дипломатията е подчинена на тяхната агресивна политика и служи за нейно прикритие.

4. Типове и форми на държавата

Държавите се различават преди всичко по своето класово съдържание. Типът на държавата се определя от икономическата база, над която тя се издига като политическа надстройка. Исторически смените се един с друг типове държави — робовладелска, феодална, буржоазна — изразяват господството на исторически смените се една с друга експлоататорски класи — робовладелци, феодали, капиталисти. Нов, особен тип държава е социалистическата държава.

В рамките на всеки от *типовете* държави съществуват различни *форми на управление*. Формите на държавата в робовладелското общество в разните страни и дори в една страна в различно време са били различни, но типът на тези държави е бил един — робовладелски.

Така например в древна Гърция и Рим вече са съществували разнообразни форми на държава: монархия и република, власт на робовладелската аристокрация и на робовладелската демокрация. „Монархията — като власт на един, републиката — като отсъствие на каквато и да било неизборна власт; аристокрацията — като власт на сравнително незначително малцинство, демокрацията — като власт на народа (демокрация в буквален превод от гръцки именно значи: власт на народа). Всички тия различия са се появили в епохата на робството. Въпреки тия различия държавата в робовладелската епоха е била ро-

бовладелска държава, все едно дали е била монархия или република — аристократическа или демократическа.“¹

Ако типът на държавата зависи от исторически определен икономически строй на обществото, от това, коя класа е на власт, то формите на управление зависят от конкретно историческите условия на развитието на дадена страна, от това, на какво стъпало на развитие на дадената формация се намира обществото, от дълбочината и остротата на класовите противоречия, от създалото се съотношение на класовите сили и т. н.

Представителите на буржоазната социология и юриспруденция подменят въпроса за класовата същност на държавата с въпроса за нейните форми и с това объркват въпроса, замазват класовата същност на държавата. А в действителност главен, решаващ е въпросът за класовата същност на държавата. За да се разбере една или друга държава и да се изработи правилно отношение към нея, трябва да се изясни преди всичко класовият характер на тази държава, на каква класа служи тя.

Заради различието на формите на управление не трябва да се изпуска изпредвид класовият тип на държавата. Борбата на партиите в античния свят — на привържениците на аристокрацията и демокрацията в Атина, на републиканците и привържениците на цезаризма в Рим — е била борба на фракциите вътре в класата на робовладелците. Демократите и аристократите, републиканците и монархистите в древна Гърция и Рим едновременно не са признавали робите за хора и са използвали държавата като сила за потискане на робите.

Загиването на робовладелския начин на производство довело до възникване на феодалния начин на производство и до сменяване *робовладелската държава* с феодална, крепостническа.

Формите на *феодално-крепостническите държави* са били също различни. Най-често феодалните държави са били монархически, но е имало и републикански (в търговските градове), а тяхната същност е била една: във всички феодално-крепостнически страни държавата е служила за оръдие за извънекономическо принуждаване на селяните да работят за помещиците, оръдие за закрепостяване и потискане на селяните и занаятчиите.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 442 [Бълг. изд., 1953, стр. 475].

Феодалното общество на първите стъпала на своето развитие се характеризира с крайна раздробеност на стопанския живот, с липса на трайни икономически връзки. Феодалната държава като политическа надстройка неизбежно отразява тази икономическа раздробеност и се характеризира в този период с политически партикуларизъм, със слабост на централната власт. Всеки крупен феодал не само е експлоатирал селяните, но ги е съдил и приваждал присъдите в изпълнение, бил е малък цар, имал е свои въоръжени отряди, свои палачи-екзекутори. „И кой е можел да защити селянина? В съдилищата са съдили барони, попове, патриции или юристи, които добре са знаели за какво получават пари. Защото всички официални съсловия на империята са живеели за сметка на експлоатацията на селяните.“¹

Една от характерните черти на феодалното общество и на феодалната държава е иерархията, сложната стълба на подчинение. На върха на иерархическата стълба е стоял държавният глава — кралят (в Русия великият княз, след това царят), по-долу — неговите васали: херцози, феодални князе, боляри, барони, графове и т. н. В тази иерархическа стълба е имало сюзерени и васали. Като сюзерен по отношение на по-долу стоящия, даден феодал бил васал по отношение на по-горе стоящия. Кралят, великият княз или царят — това е първият между феодалите, върховният сюзерен.

Феодалното право, обичайно и писано, е закрепвало и освещавало феодалните отношения. Имущественото, *класовото* неравенство във феодалното общество е получавало юридически израз като неравенство *на съсловията*. Феодалното право във Франция открито защищавало привилегиите на първите две съсловия — на дворянството и духовенството — и обричало на безправие третото съсловие, в което е влизала и зародилата се буржоазия. Класовият характер на феодалната държава и феодалното право се проявявал в това, че дворянството и духовенството се освобождавали от всякакви данъци и повинности.

В недрата на феодалното общество са се развивали търговията, занаятите, градовете. Във връзка с това е възникнала нуждата да се преодолее феодалната раздросе-

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. VIII, стр. 126.

ност, а това можело да бъде постигнато само като се засили кралската власт. В някои европейски страни по-рано, в други по-късно, като се почне от XIV в., възниква отначало съсловно-представителна монархическа форма на силна централна феодална власт, а след това абсолютна феодална монархия. Засилвайки се, централната феодална монархическа власт се опира ту на буржоазията против феодалите, ту на феодалите против растящата буржоазия. Князете, болярите, херцозите губят своята независимост, тази феодална аристокрация постепенно се превръща в придворни благородници на абсолютния монарх.

Централизираната абсолютна монархия като противоявие на феодалната раздробеност на известен етап от историческото развитие е била във всички страни прогресивно явление. „Нито една страна в света — пише И. В. Сталин във връзка с 800-годишнината на Москва — не може да разчита да запази своята независимост, да постигне сериозен стопански и културен растеж, ако не е успяла да се освободи от феодалната раздробеност и от княжеските неуредици. . . Историческата заслуга на Москва се състои в това, че тя е била и си остава основа и инициатор за създаването на централизирана държава в Русия.“

Феодалната абсолютна монархия, действайки в ролята на оръдие за борба против феодалната раздробеност, не е преставала да бъде защитница на феодалите, на тяхното земевладение и привилегии. Когато икономическото могъщество и политическото влияние на буржоазията в Англия и във Франция в XVII и XVIII век започнало да застрашава господството на феодалите, кралската власт се обявила в защита на дворянството

С развитието на капиталистическите производствени отношения буржоазията стана икономически господстваща класа, а това неизбежно трябваше да я доведе до политическо господство. Тя постигна това или чрез повече или по-малко решителни буржоазни революции (в Англия в XVII в., във Франция в XVIII в.), или пък чрез политически компромис с класата на феодалите (Германия в 1848—1870 г.).

През време на борбата за завоюване на държавната власт буржоазията в XVII—XVIII в. се обявяваше против феодално-съсловните привилегии, за демократичните свободи, за „равенство“ на всички пред закона. Буржоазията

представяше своите класови интереси за всенародни, общонационални. Тази илюзия се поддържаше от обстоятелството, че не само буржоазията, но и всички експлоатирани народни маси са били заинтересовани в отстраняването на отживелия феодален строй. В резултат на победата на буржоазните революции политическото господство на феодалите, на дворянството се сменя с политическо господство на буржоазията. На смяна на феодалната държава идва *буржоазната държава*.

Обаче буржоазията, унищожавайки феодалната надстройка през време на буржоазните революции, не разруши създадената от дворянството централизирана държавна машина, а само я видоизмени, приспособи я към своите нужди, към задачите за затвърдяване базата на капиталистическото общество. Буржоазията може да използва старата държавна машина, защото буржоазната революция осъществява прехода от една антагонистическа общество-икономическа формация към друга също така антагонистическа формация. При това се изменя само формата на експлоатацията, а експлоатацията на трудещите се си остава.

Възникналата в резултат на събарянето на властта на феодалите *буржоазна държава* във всички нейни форми — от демократическата република до парламентарната монархия — е организация за потискане на пролетарната и другите трудещи се от буржоазията, диктатура на класата на капиталистите. Както феодалната държава беше политическа надстройка над феодалната икономическа база, буржоазната държава е политическа надстройка над капиталистическата икономическа база. Буржоазната държава и буржоазните конституции са предназначени да затвърдяват и защитават устоите на капитализма: частната собственост върху оръдията и средствата за производство, експлоатацията на пролетариата, господството на буржоазията. Каквито и буржоазни или дребнобуржоазни партии да идват на власт — републиканци или демократи, консерватори или лейбъристи, християндемократи, десни социалисти или фашисти, — при всяка подобна смяна политическото ръководство в капиталистическото общество (диктатурата) се запазва неизменно в ръцете на буржоазията. Това се обуславя от господстващите капиталистически икономически отношения и се гарантира от буржоазните конституции и други закони, които уста-

новяват ограничение на правата на трудещите се (имуствен ценз, ценз за постоянно местожителство, ценз за възраст и образование, лишаване жените в редица капиталистически страни от избиращелно право, избиращелен данък и т. н.). Буржоазните държави отстраняват трудещите се от решаващо участие в политическия живот. Господството на буржоазията, всевластието на капитала се осигуряват от специално подбран държавен апарат, действащ с насилие и измама, с подкуп, със средства на лъжлива пропаганда и с цялата система на буржоазното законодателство.

Буржоазните държави са оръдие за класово потисничество и същевременно оръдие за задушаване и смазване потиснатите нации от буржоазията на господстващата нация. Всички буржоазни конституции открито или мълчаливо изхождат от неравноправието на нациите и расите, закрепват това неравноправие. Империалистическата държава на САЩ държи в състояние на безправие милиони негри, американци от славянски и италиански произход. Империалистическите държави на Англия и Франция потискат и смазват народите в Африка и Азия.

Буржоазните идеолози, между тях и десните социалисти, представят буржоазната демокрация за „чиста“, „надкласова“, „общонационална“ власт. При това те се позовават на писаните в буржоазните конституции демократически свободи: свобода на словото, печата, събранията и др. т., на равенството на всички пред закона. Но тези свободи и равни права съществуват само на книга, а фактически от тях могат да се ползват само богатите. Какво може да бъде равенството между работника и капиталиста, между бедния и богатия, между сития и гладния?!

Марксистите отдавна вече разобличиха фалшивостта на буржоазната демокрация. Те показаха, че буржоазната демокрация фактически е демокрация само за богатите, че приказките за равенство при капитализма, когато колосални богатства принадлежат на шепа милионери, а работническата класа е обречена на глад и лишения, на непосилен труд, на безработица, са лъжа и измама. „Демокрация за нищожното малцинство, демокрация за богатите — ето какъв е демократизмът на капиталистическото общество“¹ — пише Ленин. В едно общество, раз-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 432 [Бълг. изд., стр. 469].

делено на антагонистични класи, няма и не може да има социално и политическо равенство.

Свободите и правата в буржоазните държави имат чисто формален, фалшив и лицемерен характер. Свободата на събранията дори в най-демократичните буржоазни републики си остава на дело куха фаза, тъй като всички помещения за събрания принадлежат на буржоазията. Пролетариатът няма свои здания, няма свободно време, затова той практически е лишен от възможността да използва своето право на свобода на събранията дори ако то е писано в буржоазните конституции.

Погромническите действия на фашистките и профашистките главорези — членове на Ку-клукс-клан и други реакционни организации в САЩ, на франкистите в Испания и подобна сган в другите страни, лишават работниците от възможността свободно да се събират и обсъждат политическите въпроси. За посещение на събранията, организирани от Комунистическата партия и други прогресивни организации, за пропаганда и агитация в полза на мира и забраняване на атомното оръжие работниците, служащите, учените, писателите, артистите в САЩ биват записвани в списъците на неблагонадеждните („черните списъци“), лишавани от работа, хвърляни в затвори, в концентрационни лагери или екстернирани от страната. Ленин пише: „Докато работите стоят така, „равенството“, т. е. „чистата демокрация“, е измама. За да се извоюва истинско равенство, за да се осъществи на дело демокрацията за трудещите се, трябва най-напред да се отнемат от експлоататорите всички обществени и разкошни частни здания, трябва най-напред да се даде свободно време на трудещите се, трябва свободата на техните събрания да се охранява от въоръжени работници, а не от дворянчета или капиталисти-офицери със затъпени войници.“¹

Свободата на печата в условията на капитализма е също така измама. В действителност свободата на печата значи свобода за буржоазията да трови съзнанието на работническата класа, защото печатниците, складовете за хартия, информационните агенции се намират в собственост на буржоазията.

Печатът в буржоазното общество е един от клоновете на капиталистическата индустрия, индустрия за идейно

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 28, стр. 438 [Бълг. изд., стр. 480].

потискане на трудещите се. Моргановци, рокфелеровци, ламонтовци, хауардовци, хърстовци — ето кои са господарите на пресата в САЩ. В другите капиталистически страни пресата също тъй се намира в ръцете на буржоазията. Малкият брой на вестниците на комунистическите партии, а също и на вестниците на някои други демократически организации — това е единственият глас на истинската правда.

Всеобщото, равното и прякото изборително право, с което се хвалят политиците и идеолозите на буржоазията, на дело във всички страни на капитализма е едно от средствата за господството на буржоазията над пролетариата? Няма и не може да има при капитализма действително участие на трудещите се маси в управлението на страната, на държавата.

Във всички капиталистически страни, колкото и „демократически“ да ги наричат, правителствата се назначават и сменят не от народа, а от капиталистическите монополи, от магнатите на капитала. В буржоазното общество демокрацията е капиталистическа, насочена против народа, за потискане на народните маси

За изборителните кампании магнатите на капитала харчат колосални средства, милиони долари. Целият мощен апарат на буржоазния печат, радиото, киото се поставя в действие, за да обърка изборителя, да го замае, да го дезориентира. Измамата и подкупът, шантажът и сплашването на изборителите, откритото насилие, терорът против трудещите се, например против негрите в САЩ — всичко се пуца в ход, за да се осигури победата на буржоазните кандидати за президенти или за депутати в парламента. Милонерите в САЩ субсидират изборните кампании на двете буржоазни партии — демократи и републиканци — едновременно. Победата или поражението на една от тези партии не изменя положението на работите: капиталистическите монополи печелят и в единия, и в другия случай независимо от това, дали те залагат на магарето (емблемата на демократическата партия на САЩ) или на слона (емблемата на републиканската партия).

Експлоататорският класов характер на буржоазната демокрация се изразява и във вътрешната, и във външната политика на правителството, и в състава на представителните учреждения — парламентите, конгресите. В индустриалната страна САЩ, където работническата класа е мно-

зинството от населението, тя в продължение на десетки години съвсем не е била представена в конгреса, а в 1948—1952 г. беше представена само с един депутат. А на крупните капиталисти, които съставляват нищожна част от населението на САЩ, принадлежи пълното господство в конгреса.

„... . Никъде властта на капитала, властта на шепа милиардери над цялото общество не се проявява така грубо, с такъв открит подкуп, както в Америка. Капиталът, щом веднаж съществува, господствува над цялото общество и никаква демократична република, никакво изборително право не изменя същността на работата.“¹

Професор Джеймс Брис казва:

„В амерканския сенат заседават твърде много богати хора; едни от тях попаднаха в сената, защото са богати, другите станаха богати, защото попаднаха в сената.“

Във Франция в 1946 г. Комунистическата партия през време на парламентарните избори получи относително мнозинство на гласовете, фракцията на комунистите стана най-многочислената в парламента. По всички правила комунистите имаха предимното право да съставят правителството. Но на дело, по силата на икономическото и политическото господство на буржоазията, по заповед на Уол стрийт и на 200-та семейства на магнатите на капитала във Франция комунистите бяха отстранени от правителството. Френското буржоазно правителство, френската буржоазия открито, нагло, цинично потъпкват волята на мнозинството от френската работническа класа. Демокрация на думи, буржоазна диктатура на дело — ето какво представлява демократията в капиталистическите страни.

За да извратят и потъпчат още повече волята на народа, буржоазните правителства въвеждат тъй наречената мажоритарна изборителна система. Тази система им дава широки възможности да намалят чрез мошенически комбинации — съглашения на реакционните партии — представителството на работническата класа и нейните комунистически партии.

Фалшивостта на буржоазната демокрация се изразява и във факта, че буржоазните парламенти представляват покорня, а всички големи политически въпроси се решават въвн от парламента: милионерите, bankerите, борсовите

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 449 [Бълг. изд., стр. 482].

спекуланти решават в своите тайни съвещания въпросите за състава на правителството, назначават и сменят министрите, определят външната и вътрешна политика на държавата, изменението на конституциите, приемането на едни или други закони.

„Силата на капитала е всичко, борсата е всичко, а парламентът, изборите — това са марионетки, кукли...“¹ — пише Ленин.

По такъв начин, въпреки многообразните форми на буржоазната държава, същността ѝ е една: диктатура на буржоазията.

Обаче това не значи, че работническата класа може да се отнася безразлично към формата на буржоазната държава. В сравнение с феодалната монархия буржоазната демокрация беше прогресивно явление и означаваше огромна крачка напред в политическото развитие на обществото. „Буржоазната република, парламентът, всеобщото избиращо право — всичко това от гледна точка на световното развитие на обществото — казва Ленин — представлява грамаден прогрес. Човечеството е вървяло към капитализма, и само капитализмът, благодарение на градската култура, даде възможност на потиснатата класа на пролетариите да се осъзнае и да създаде световното работническо движение, милионите работници, които са организирани в целия свят в партии — ония социалистически (а сега комунистически — Ф. К.) партии, които съзнателно ръководят борбата на масите. Без парламентаризма, без изборността това развитие на работническата класа би било невъзможно.“²

Затова на работническата класа не е безразлично дали капиталистическата държава съществува във формата на буржоазна демокрация, или във формата на открита, терористическа, фашистка диктатура. Фашистката диктатура смазва всички организации на работническата класа и на другите трудещи се. Буржоазнодемократическата парламентарна република може да бъде използвана и се използва от работническата класа, за да организира своите сили, за революционна борба за социалистическа демокрация, за диктатурата на пролетариата. Буржоазният парламент и изборите за него се използват от работни-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 450 [Бълг. изд., стр. 484].

² Пак там, стр. 449 [Бълг. изд., стр. 483].

ческата класа и от нейната партия преди всичко като трибуна, като средство за пропаганда и мобилизация на масите за извънпарламентарна, открита революционна класова борба.

Епохата на империализма знаменува изострянето на всички противоречия на капиталистическото общество, неговото загниване и завоя на буржоазията от демокрацията към реакцията. Измененията в икономическата област (господство на монополите) не можеха да не доведат до изменения в политическата област.

„Политическата надстройка над новата икономика, над монополистическия капитализъм (империализмът е монополистически капитализъм), е завоят от демокрацията към политическата реакция. На свободната конкуренция съответствува демокрацията. На монопола съответствува политическата реакция. . . И във външната политика, и във вътрешната империализмът еднакво се стреми към нарушение на демокрацията, към реакция. В този смисъл е неоспоримо, че империализмът е „отрицание“ на *демокрацията изобщо, на цялата демокрация. . .*“¹

Концентрацията на националното богатство в ръцете на малко капиталистически монополи, всесиλιето на финансовия капитал доведоха до финансова олигархия, до пълно подчиняване държавния апарат на шепа некороновани крале на стоманата, желязото, нефта, каменните въглища, железниците, химическия, електротехническият и други клонове на промишлеността.

Най-важните държавни постове, длъжностите на министрите все по-често се заемат от самите буржоазни генерали, банкери, магнати на промишлеността. Непосредственото (а не само чрез своите протежета) управление на държавната машина от магнатите на капитала е характерна черта на фашизиращата се империалистическа държавна машина.

Съвременният буржоазен държавен апарат се разраства до колосални размери, изсмуквайки от трудовия народ жизнените сокове. Засилването на буржоазния апарат — това е преди всичко разрастване на армията и флотата, на разузнаването и шпионажа, чиновничеството, полицията и жандармерията, т. е. на органите за потискане, за насилие. Ленин писа в 1917 г.: „А по-специално импе-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 23, стр. 31 [Бълг. изд., стр. 35].

риализмът, епохата на банковия капитал, епохата на гигантските капиталистически монополи, епохата на прерастването на монополистическия капитализъм в държавно-монополистически капитализъм, показва необикновено засилване на „държавната машина“, невиджано увеличаване на нейния чиновнически и военен апарат във връзка със засилването на репресиите против пролетариата както в монархическите, така и в най-свободните, републиканските страни.“¹

Във връзка със задълбочаването на класовите противоречия, с подготовката и разпалването на империалистическите войни буржоазията се отказва дори от ограничената, фалшивата, окастрената буржоазна демокрация и преминава към фашизма. *Фашистката диктатура* е терористическа диктатура на най-реакционните, шовинистически, милитаристични групи на империалистическата буржоазия, задушаване на всякакви демократически свободи.

Не случайно фашизмът се появява в епохата на общата криза на капитализма, когато капиталистическата система е раздрусана до самите основи, когато буржоазията вече не може да задържи своето господство с помощта на методите на буржоазната демокрация. Преминаването от буржоазната демокрация към открита терористическа диктатура — към фашизма, е израз на слабостта, неустойчивостта и гниlostта на капитализма, показател за неспособността на буржоазията да управлява със старите методи. В условията на изострянето на класовите противоречия буржоазията захвърля демократическото було на своята диктатура, унищожава елементарните демократически права и преминава към открит терор, към разправи над работническата класа, над нейната партия, над прогресивните дейци.

Преминаването на буржоазията към фашистка диктатура става преди всичко в ония капиталистически страни, където класовите противоречия са най-остри и дълбоки и където империалистическата буржоазия води най-агресивна външна политика, стремейки се да разреши или заглуши тези противоречия чрез разпалване на империалистически войни. Така беше в 1922 г. в Италия, в 1933 г. в Германия, в 1937 г. в Испания, а след това и в редица други капиталистически страни.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 382 [Бълг. изд., стр. 433].

Засилващото се сега фашизиране на държавата в САЩ и в някои други империалистически страни служи преди всичко за подготовка на трета световна война от монополистическия капитал на тези страни, война против СССР и страните с народна демокрация. Колкото повече продажният капиталистически печат крещи за защита на демокрацията, за борба против „тоталитаризма“, толкова повече на дело империалистическите държави отиват към фашизма, превръщат се в полицейски държави.

В Съединените американски щати буржоазията все повече използва държавата, за да ограничи правата на работническата класа, за да преследва Комунистическата партия и другите прогресивни организации. В САЩ е създадена широка мрежа на шпионаж, невиджано се увеличиха провокациите и доносите, практикуват се принудителното регистриране на прогресивно мислещи хора и снимане отпечатъци от техните пръсти, както се снимат отпечатъци от пръстите на углавните престъпници. От държавния апарат на САЩ са отстранени всички прогресивно мислещи дейци. Террористически военизирани отряди на куклуцклановци и тем подобни банди разгонват събраиията на трудещите се, със сила смазват стачките на работниците, разгромяват помещенията на Комунистическата партия, преследват честните, прогресивно мислещи хора, неоглупени от реакционната преса.

Както в хитлеристка Германия се преследваха евреите, така в САЩ е установен режим на национално и расово потисничество и терор по отношение на негрите, индианците и другите народи. В страната процъфтява антисемитизмът, идеологията на национална и расова изключителност. Буржоазнодемократическата държава на САЩ се превръща с ускорен темп в террористическа фашистка диктатура с „демократическа“ фасада.

Управляващите кръгове на САЩ стоят сега начело на световната империалистическа реакция и не само поддържат, но и насаждат най-реакционни фашистки и полуфашистки режими във всички капиталистически страни, като си поставят за цел да задушат революционното работническо движение и националноосвободителната борба на потиснатите народи.

Историческият опит свидетелствува, че буржоазията успява да унищожи демократическите права и да установи фашистка диктатура само там, където работническата класа е разединена, където част от работниците върви след предателите на работническата класа — десните социалисти. Ако работническата класа е сплотена, организирана, тя е в състояние да предотврати със своята революционна борба установяването на фашистка диктатура.

Най-важната задача на работническата класа и на нейните марксистки партии в капиталистическите страни е да сплотят и да мобилизират силите на революционната борба против империализма, против фашизма. На пътя на работническата класа стоят десните социалисти. Разцепвайки работническата класа, лидерите на десните социалисти отслабват нейните сили и по този начин проправят път на фашизма. А когато десните социалисти идват на власт, те подобно на фашистите прибегват до въоръжени разправи с революционните работници. За това свидетелствуват разстрелванията на работници по заповед на „социалистическите“ министри в редица капиталистически страни.

Предшествениците на лидерите на десните социалисти — лидерите на II Интернационал, на думи признаваха марксисткото учение за държавата, но на дело фалшифицираха и опошляваха това учение, като изхвърляха от него главното: признаването на необходимостта да се разруши буржоазната държавна машина и да се установи диктатурата на пролетариата. Днес лидерите на десните социалисти напълно и открито скъсаха с марксизма изобщо, с учението на марксизма за държавата по-специално. Те цинично обявяват за остаряло учението на Маркс и Енгелс за държавата, за диктатурата на пролетариата, проповядват най-реакционните буржоазни пошлости за „надкласовия“ характер на държавата, призовават работническата класа не да разруши, не да унищожи буржоазната държавна машина, а да я „овладее“ „по мирен начин“, чрез всеобщо избирателно право.

Обаче работническата класа все повече и повече разбира вътрешната неразривна връзка между икономическото потисничество на капиталистите и буржоазната държава като политическо оръдие на буржоазията, насочено към смазване на трудещите се.

Капитализмът като икономическа и социална система става реакционен, отдавна се изчерпа, изживя своето време. Но той още се държи, продължава да съществува върху значителна част от територията на земното кълбо, преди всичко и главно вследствие на политическото насилие, упражнявано от буржоазията с помощта на държавата, а също и вследствие на духовното потискане и измамване на пролетариата от буржоазията и нейната агентура в работническото движение.

Буржоазната държава е силата, която охранява отжилите капиталистически порядки. Отстоявайки своите икономически интереси или елементарните си демократически права — правото на стачка, на събрания и демонстрации и др. т., водейки борба срещу подпалвачите на война, трудещите се неизбежно се сблъскват с концентрираната политическа мощ на буржоазната реакция, въплътена в буржоазната държавна машина. Затова борбата на работническата класа, възглавявана от марксистката партия, неизбежно се излива в борба за събаряне политическото господство на буржоазията, за унищожаване на буржоазната държавна машина, за установяване диктатурата на пролетариата.

Работническата класа не може да се изправи, да се вдигне, да се освободи, без да разрушава цялата капиталистическа надстройка и преди всичко буржоазната държава. Цялата буржоазна държавна машина отдолу до горе е приспособена за потискане, за смазване на експлоатираното мнозинство от населението от експлоататорското малцинство. Затова работническата класа не може да овладее тази машина. Тя трябва да я разруши, да я унищожи и вместо буржоазна държава да създаде своя, пролетарска държава — държава от нов тип.

Б. Диктатурата на пролетариата — държава от нов тип

Социалистическата революция ликвидира политическото господство на буржоазията и установява политическото господство на пролетариата. Тя слага начало на държава от нов тип, която коренно се отличава от всички предишни държави. Тази държава е социалистическа, защото служи за оръдие за изграждане на социализма и е

политическа надстройка върху социалистическата база. По своето класово съдържание тази държава представлява диктатура на работническата класа и е израз на държавното ръководене на обществото от работническата класа.

Социалистическата революция и възникването на пролетарската държава означават извънредно дълбок обрат в световната история. Със завземането на властта от пролетариата за пръв път в историята се издига до политическо господство класата на експлоатираните. За пръв път държавата започва да служи не за затвърдяване експлоатацията на човек от човека, а за нейното унищожаване.

Диктатурата на пролетариата представлява оръдие на пролетарската революция, нейна най-важна опора. Пролетариатът не може да осъществи своето историческо призвание — да събори капитализма и да изгради социализма, без да установи своята революционна диктатура. Тази диктатура е необходима, за да се смаже съпротивата на буржоазията, да се закрепят победата на социалистическата революция и да се доведе тя докрай — до окончателната победа на комунизма.

Диктатурата на пролетариата възниква не върху основата на мирното, еволюционно развитие на старите, буржоазни порядки, а върху основата на тяхното революционно разрушаване. Установяването на диктатурата на пролетариата съвсем не е тъждествено с просто сменяване на лицата в правителството, със сменяване на „министерския кабинет“. Марксизмът-ленинизмът разобличава предателството на лидерите на десните социалисти, които от страх пред диктатурата на пролетариата свеждат завземането на властта от пролетариата до сменяване на „министерския кабинет“. Историческият опит показва, че идването на власт на така наречените „социалистически“ правителства (като правителството на лейбъристите в Англия или на социалдемократите във Финландия) няма за последствие никакви съществени изменения в буржоазната държава и нейната политика. Такива правителства си остават обслужващ апарат в ръцете на буржоазията. Само събарянето на буржоазната власт и експроприирането на буржоазията, разрушаването на старата държавна машина и създаването на нова, пролетар-

ска държавност осигуряват политическото господство на пролетариата.

Диктатурата на пролетариата — това е нов тип държава, която се отличава от предишните държави и по своето класово съдържание, и по формата на държавната организация, и по своето историческо предназначение, и по ролята в развитието на обществото, а следователно и по своите функции.

За разлика от предишните държави предназначението на диктатурата на пролетариата не се изчерпва с насилието. На нея са присъщи следните три взаимно свързани страни, определящи нейното класово съдържание и историческо предназначение:

1) Използуване властта на пролетариата за смазване на експлоататорите, за защита на страната, за заздравяване връзките с пролетариите от другите страни, за развитие и победа на революцията във всички страни.

2) Използуване властта на пролетариата за пълно откъсване на трудещите се и експлоатирани маси от буржоазията, за заздравяване съюза на пролетариата с тези маси, за въвличане на тези маси в социалистическото строителство, за държавно ръководене на тези маси от страна на пролетариата.

3) Използуване властта на пролетариата за организиране на социализма, за унищожаване на класите, за преминаване към общество без класи. . . .¹

Диктатурата на пролетариата е неразривното единство на трите посочени страни. Диктатурата на пролетариата в държава, намираща се в условията на капиталистическо обкръжение, е немислима без наличието на някоя от тези страни. Само съединението на всички тези три страни дава пълно понятие за диктатурата на пролетариата.

Обаче съотношението на трите страни на диктатурата на пролетариата не остава неизменно. Диктатурата на пролетариата обхваща цяла историческа епоха и на различните етапи на нейното развитие на първо място се издига ту една, ту друга страна.

Първата страна на диктатурата на пролетариата определя нейното историческо предназначение в борбата против експлоататорските класи и техните държави, изразява главно насилствената роля на диктатурата на про-

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 8, стр. 30 [Бълг. изд., 1952, стр. 26—27].

летариата, произтичаща от необходимостта от смазване съпротивата на експлоататорите. Диктатурата на пролетариата се ражда и укрепва в процеса на ожесточената класова борба против съборените експлоататорски класи вътре в страната и против поддържащите ги капиталистически страни отвъд границите на страната. Всички предишни държави изразяваха диктатурата на експлоатиращото малцинство над експлоатираното мнозинство; диктатурата на пролетариата, напротив, е диктатура на експлоатираното мнозинство над експлоатиращото малцинство. В това е едно от принципиалните различия на диктатурата на пролетариата от всички предишни и сега съществуващи експлоататорски държави.

Изразявайки задачите на пролетарската държава в борбата против експлоататорските класи и техните държави, първата страна на диктатурата на пролетариата включва също тъй използването от страна на работническата класа нейната държавна власт за заздравяване връзките с трудещите се от другите страни, за да им помага при тяхното освобождение от ярема на капитализма. Осъществяването на тази задача заздравява позициите на трудещите се от всички страни в борбата против световния империализъм.

Без насилствената страна не може да има диктатура на пролетариата. Обаче насилието не бива да се смята не само за единствен, но и за главен признак на диктатурата на пролетариата. Диктатурата на пролетариата означава не само насилие по отношение на експлоататорите, но и ръководене на непролетарските трудещи се маси от пролетариата. Тази ръководна роля на работническата класа се изразява от втората страна на диктатурата на пролетариата, която определя нейното предназначение по отношение на непролетарските трудещи се маси, преди всичко на селячеството.

Развивайки идеите на Маркс и Енгелс за диктатурата на пролетариата, Ленин откри скоби във формулата за диктатурата на пролетариата от гледна точка на проблемата за съюзниците на пролетариата. „Диктатурата на пролетариата — учи Ленин — е особена форма на класовия съюз между пролетариата, авангарда на трудещите се, и многобройните непролетарски слоеве на трудещите се (дребната буржоазия, дребните стопани, селяните, интелигенцията и т. н.), или болшинството им, на съюза против

капитала, съюз с цел за пълно събаряне на капитала, за пълно смазване съпротивата на буржоазията и опитите за реставрация от нейна страна, съюз с цел за окончателно създаване и укрепване на социализма.“¹

Висшият принцип на диктатурата на пролетариата според думите на Ленин е осъществяването на съюза на пролетариата с трудещото се селячество, такъв съюз, при който той, пролетариатът, би могъл да задържи ръководната роля и държавната власт, да направлява развитието на обществото към социализма.

Съюзът на работническата класа и селячеството, които представляват грамадното мнозинство на обществото, беше силата, която даде възможност да се преодолее съпротивата на експлоататорските класи в нашата страна, да се събори отживелият капиталистически строй и да се затвърди новият, съветският социалистически строй.

Със своята борба против експлоатацията пролетариатът изразява коренните, общите интереси на всички трудещи се и експлоатирани. Затова той има възможност да откъсне дребнобуржоазните слоеве на трудещите се от буржоазията, да установи траен съюз с тях и да осигури постепенното им въвличане в социалистическото строителство. В поддръжката, която най-широките трудещи се маси оказват на пролетарската държава, се изразява едно от нейните принципиални различия от всички експлоататорски държави.

Третата страна на диктатурата на пролетариата определя нейната роля в преобразуването на цялото общество. Тя характеризира диктатурата на пролетариата като исторически необходим лост за социалистическото преобразуване на икономиката, на всички обществени отношения и на културата на страната, като оръдие за превъзпитание масите в духа на социализма, като оръдие за унищожаване на класите и изграждане на безкласовото комунистическо общество.

За разлика от предшестващите държави социалистическата държава не само помага на своята база да се оформи и закрепи, но се явява и като оръдие за изграждане на своята база. Особената роля на социалистическата държава в преобразуването на икономическия строй на обществото се определя от две обстоятелства: първо, от

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 350—351 [Бълг. изд., стр. 376].

тия), че пролетарската революция, оръдие на която е диктатурата на пролетариата, има за цел да унищожи всяка експлоатация на човек от човека, докато по-раншните революции са довеждали само до сменяване една форма на експлоатация с друга форма; второ, от това, че пролетарската революция започва при отсъствието или почти при отсъствието на готови форми на социалистическия стопански строй. Социалистическата революция започва със завоюването на държавната власт от пролетариата, която власт се използва като лост за изграждане на нова, социалистическа икономика. Затова пролетарската държава е призвана да изиграе огромна градивна, творческа роля в изграждането на социалистическата икономика. Тази роля на социалистическата държава е характеризирана в решенията на партията както следва: „Съветската държава е най-всестранната и всеобемаща форма на работническа организация, която практически осъществява строителството на комунизма, като въвлича в това дело все по-широки селски маси. От друга страна, съветската държава е такава работническа организация, която има в свое разпореждане всички материални средства на принудата. Бидейки пролетарска диктатура, съветската държава е лостът на икономическия преврат.“¹

Пролетарската държава има възможност да изпълни успешно своята икономическа роля, защото тя се опира върху закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, който изисква да се ликвидират старите, капиталистическите, и да се установят нови, социалистически производствени отношения.

Социалистическата държава като политическа надстройка възниква, когато още няма готова социалистическа база. Но социалистическата държава възниква като израз на икономическата необходимост от преминаване към социализма, произтичаща от обективния закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, и е

---

¹ „Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК“, ч. I, изд. 7, Госполитиздат, 1953, стр. 490 [Бълг. изд., 1953, стр. 422].

средство за осъществяване на това съответствие. Социалистическата държава се опира в началото върху социалистическата стопанска форма, която се създава чрез национализиране на капиталистическата промишленост, банките, транспорта. През преходния период расте и укрепва социалистическата стопанска форма, представляваща икономическата база на новата политическа власт. Преминването от преходната икономика с различни стопански форми към монолитна социалистическа икономика означава пълно оформяване и победа на новата, социалистическата база. В резултат на тази победа социалистическата държава получава по-нататъшно развитие: изменят се нейните функции и форми, напълно се развива новата, социалистическата демокрация.

Така че социалистическата държава като държава от нов тип изпълнява особена роля в преобразуването на икономическия строй на обществото и същевременно се развива на основата на изменението на икономическия строй, отразява в себе си неговите характерни черти.

Отражение на новия икономически строй на обществото е и социалистическата демокрация, в която се въплъщават особеностите на пролетарската държава като държава от нов тип.

Пролетарската държава се гради от самите трудещи се маси. Ленин отбелязва, че за разлика от феодалната държава, която се е изграждала от стотици богати, и буржоазната държава, която се е изграждала от хиляди и десетки хиляди богаташи, социалистическото общество може да бъде създадено само с активното непосредствено участие на десетки милиони трудещи се в управлението на държавата.

Диктатурата на пролетариата е висш тип демокрация в класовото общество, социалистическа демокрация, която изразява интересите на народните маси, в противоположност на капиталистическата демокрация, която изразява интересите на шепа експлоататори.

Диктатурата на пролетариата е по новому диктаторска и по новому демократична държава. Работническата класа осъществява смазването на експлоататорските класи, които са незначително малцинство от населението, и осигу-

гурява демокрация за грамадното мнозинство на населението — за трудещите се.

Затова установяването на диктатурата на пролетарната означава грамадно разширяване на демокрацията, заменяване на лицемерната, ограничена буржоазна демокрация с пролетарска демокрация, която осигурява най-широки политически права за трудещите се, т. е. отначало за мнозинството, а след това (след ликвидиране на експлоаторските класи) за всички. „Тук — пише Ленин — ние виждаме именно един от случаите на „превръщането на количеството в качество“: демокрацията, проведена с такава най-голяма пълнота и последователност, с каквато това изобщо е мислимо, се превръща от буржоазна демокрация в пролетарска...“¹

Пролетарската, социалистическата демокрация представлява демокрация от нов, по-висш тип още и затова, защото тя слага край на разрыва между провъзгласяването на демократическите права и свободи и тяхното реално осъществяване. В конституцията на РСФСР от 1918 година бяха не само провъзгласени демократическите права и свободи, но и посочени материалните гаранции за тяхното осъществяване. Тази характерна черта на социалистическата демокрация бе развита по-нататък в конституцията на СССР от 1936 г., която не просто провъзгласява равенство в правата на гражданите, но и го осигурява, като закрепва законодателно факта на освобождаването на гражданите от всякаква експлоатация, не просто провъзгласява правото на труд, но и го осигурява, като закрепва законодателно факта на липсата на кризи в съветското общество, факта на унищожаване на безработицата. Ето защо демократизмът на конституцията на СССР е социалистически демократизъм.

Социалистическата демокрация осигурява свобода на народа от експлоатация, от икономически кризи, от безработица, от бедност. Именно тези свободи, които не дава и не може да даде на народа буржоазната демокрация, са основата на всички други свободи. Социалистическата демокрация, отразявайки икономическия строй на социалистическото общество, където няма експлоатация на човек от човека, представлява висш тип демокрация.

Заедно със социалистическата държава като държава от нов тип възникна и социалистическото право, което

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 391 [Бълг. изд., стр. 443].

представлява нов, висш тип право, принципиално различно от буржоазното право.

Враговете на съветската държава твърдяха, че диктатурата на работническата класа отрича правото, заменияйки го с голо насилие. Тази явна клевета свидетелствува само за това, че те пораид своята класова слепота злоба и тъпоумие отъждествяват всяко право с буржоазното право. В действителност победилата работническа класа, след като вземе властта в свои ръце, разрушава старото, буржоазното право, унищожава старата законност, но създава вместо тях ново, социалистическо право, нова, революционна законност.

В противоположност на буржоазното право, изразяващо волята на експлоататорското малцинство, съветското социалистическо право изразява в своите норми волята на намиращата се на власт работническа класа — вождя и представителя на всички трудещи се, т. е. интересите и волята отначало на мнозинството, а след победата на социализма интересите и волята на целия съветски народ. Съветското право е могъщо оръдие в борбата за победата на социализма и комунизма.

Коренната разлика между пролетарската държава като държава от нов тип и всички предишни типове държави, между социалистическото право и всички други типове право се отразява и в тяхната историческа съдба. Всички по-раншни държави, способствувайки при своето възникване за прогресивното развитие на обществото, покъсно са се превръщали в преграда за развитието; те са затвърдявали господството на експлоататорските класи, които след време неизбежно са ставали отживяващи класи. Тези държави са подлежали на насилствено унищожаване в резултат на революционен взрив. Напротив, социалистическата държава и право не се превръщат в преграда за общественото развитие и не се подлагат на насилствено унищожаване. Те са огромна прогресивна сила, която способствува за развитието на обществото и осигурява пълното тържество на комунизма. Когато тяхното историческо предназначение бъде изпълнено, когато класовото деление на обществото и класовата борба останат в миналото, когато капитализмът бъде ликвидиран, а комунизмът се затвърди във всички страни, тогава социалистическата държава и право постепенно ще отмрат.

6. Държавни форми на диктатурата на пролетариата

На новото класово съдържание на пролетарската държава съответствуват и нови форми на политическа организация на обществото.

В 1871 г., когато героичната работническа класа на Париж направи пръв опит да установи диктатура на пролетариата, от творческия почин на революционните пролетарски маси беше създадена нова, по-висша от буржоазния парламентаризъм форма на организация на политическата власт. Парижката комуна разтури старата армия, като я замени с въоръжения народ, уволни старото чиновничество, като го замени с изборни и сменяеми, отговорни пред народа длъжностни лица. Парламентът, който в буржоазните държави е говорилня, беше заменен от Парижката комуна с работещи представителни учреждения. Като прави оценка на значението на тези преобразования, Маркс стига до извода, че Парижката комуна през 1871 г. представлява държавна организация от нов тип.

Обаче изводът на Маркс за комуната като нова форма на държавна организация, при която може да бъде извършено преминаването към социализма, не беше доразвит в неговите трудове и бе забравен. В 90-те години на XIX в. Енгелс в своята критика на проекта на Ерфуртската програма на Германската социалдемократическа партия изказа мнението, че демократическата република е „специфична форма на диктатурата на пролетариата“. Разбира се, Енгелс е имал при това предвид не буржоазната парламентарна република, а парламентарна република с ново класово съдържание. „Републиката — пише той в 1894 г. — по отношение на пролетариата се отличава от монархията само по това, че тя е *готова* политическа форма за неговото бъдещо господство . . . Но републиката като всяка друга форма на управление се определя от своето съдържание; докато тя се явява форма на буржоазната демокрация, тя е също така враждебна към нас, както и всяка монархия (ако се абстрахираме от *формите* на проявата на тази враждебност).“¹

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 475—476 [Бълг. изд., 1952 стр. 529].

Положението на Енгелс за демократическата република като форма на диктатурата на пролетариата се считаше за общоприето от марксистите, докато Ленин не дойде до нов извод за най-целесъобразната форма на политическа организация на обществото в периода на преминаването от капитализма към социализма. Като обобщаващ опита от революцията през 1905 г. и февруарската революция през 1917 г., Ленин откри в Съветите, създадени от творческия почин на руските работници, държавната форма на диктатура на пролетариата. Развивайки творчески марксизма, Ленин направи извода, че не парламентарната република, а републиката на Съветите ще бъде най-добрата форма на диктатурата на пролетариата. Републиката на Съветите представлява търсената и намерената най-после политическа форма, в рамките на която е извършено икономическото освобождение на пролетариата и е постигната пълната победа на социализма в СССР. Едно от най-важните условия за победата на Великата Октомврийска социалистическа революция беше фактът, че работническата класа създаде Съветите на работническите депутати, че Комунистическата партия оцени значението на този творчески почин на руските работници и разгърна борба за преминаването на цялата власт в ръцете на Съветите. Със стария държавен апарат, приспособен за потискане на народа, пролетариатът без съмнение не би могъл да задържи властта, а невъзможно беше да се създаде изведнаж новият апарат.

Особеността на Съветите се състои преди всичко в това, че те са най-масовата и най-демократичната държавна организация от всички възможни държавни организации в класовото общество. Преди да станат държавна организация, Съветите вече бяха органи на революционната борба, които обединяваха под ръководството на пролетариата най-широките трудещи се маси. Силата на Съветите е в това, че те са: 1) най-всеобемачи масови организации, които обхващат целия пролетариат; 2) единствени масови организации, които обединяват под ръководството на пролетариата всички потиснати и експлоатирани; 3) най-мощни органи на революционната борба на масите; 4) непосредствени организации на самите маси, а следователно най-демократически организации.

Като взеха властта в своите ръце, като станаха държавна организация, Съветите не само не изгубиха, но, напротив, още повече развиха тези черти, характеризиращи ги като масови организации на трудещите се. Същността на съветската власт се състои в това, че най-масовите и най-революционните организации на самите трудещи се — Съветите, стават постоянна и единствена политическа основа на държавната власт. Трудещите се маси, които в условията на буржоазния парламентаризъм се отстраняват от управлението на държавата, от решаващото участие в политическия живот и от ползването от демократическите права и свободи, се привличат в условията на диктатурата на пролетариата чрез Съветите към постоянно и непременно, при това решаващо участие в управлението на държавата.

Съветската система съединява в лицето на представителите на народа и законодателната, и изпълнителната власт. В противоположност на буржоазния парламентаризъм Съветите представляват такъв тип държавна организация, при който представителните органи не са говорилня, а работещи и действени органи. Съветският държавен апарат „дава възможност да се съчетават изгодите на парламентаризма с изгодите на непосредствената и пряка демокрация, т. е. да се съединяват в лицето на изборните представители на народа и законодателната функция, и изпълнението на законите. В сравнение с буржоазния парламентаризъм това е такава крачка напред в развитието на демокрацията, която има световноисторическо значение.“¹

Буржоазната държавна власт дори в най-демократичните буржоазни републики винаги представлява само организация на връхните слоеве, която няма под себе си масова политическа основа. По места в капиталистическите държави вместо демократически представителни органи съществуват муниципалитети, магистрати и тем подобни органи, подчинени на представителите на изпълнителната власт: на министерствата на вътрешните работи, губернаторите, префектите и т. н., и нямащи политически функции. Тяхната компетенция е ограничена с въпроси на комуналното стопанство, на обществените грижи и т. н.;

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 79 [Бълг. изд., стр. 87].

те се занимават, според израза на Ленин, с безвредно за буржоазната държава „калайдисване на умивалници“.

За разлика от буржоазнопарламентарния строй съветският строй създаде единна система на народното представителство отгоре надолу. Съветите образуват единна и цялостна организация на държавата, при която висшите и местните органи на властта са изградени върху обща демократическа основа. Местните Съвети представляват пълноправни органи на държавната власт и фундамент на цялото здание на съветската държава. Съветската власт представлява обединение и оформяване на Съветите на депутатите на трудещите отдолу догоре в една обща държавна организация, в република на Съветите.

Като най-масова и най-демократическа държавна организация, съветската власт е също и най-интернационалистическата от всички държавни организации. Съветската власт не само разруши до основи цялата система на национално потисничество, но и осигури фактическото участие на трудещите се от всички нации в изграждането на новия живот.

Съветският строй даде такива невиджани в буржоазния свят форми на държавна организация като братския съюз на републиките, които се обединиха на базата на *съветската федерация и автономия*.

Съветската федерация като най-целесъобразна форма на държавно устройство на многонационалната социалистическа държава бе открита от Ленин. В „Декларация за правата на трудещия се и експлоатиран народ“, написана от Ленин и приета от III Всеруски конгрес на Съветите през януари 1918 г., беше провъзгласено, че Съветската руска република се учредява върху основата на свободния съюз на свободните нации, като федерация на съветските национални републики.

Формите на съветската федерация и автономия, приложени в СССР, се отличават с голяма гъвкавост и многообразие, което отразява разнообразието на националния състав на населението на страната. С федеративни отношения са свързани преди всичко съюзните съветски републики, ползващи се с държавен суверенитет. Те осъществяват държавната власт самостоятелно с изключение на въпросите, които доброволно са предали във ведение на общосъюзните органи на държавната власт. Въ-

тре в някои съюзни републики съществуват автономни републики, автономни национални области и автономни национални окръзи. Такова устройство на многонационалната социалистическа държава предоставя най-широки възможности за политическо, икономическо и културно развитие на всички нации и улеснява тяхното сътрудничество в изграждането на комунизма.

Субект на съветската федерация е населението на определени териториални области, които се различават със своеобразието на националния състав, с особеностите на бита и представляват известна икономическа цялост. На тези области в съветската държава се предоставя автономия, т. е. политическо самоуправление. Класовата същност на съветската автономия се състои в това, че цялата власт принадлежи на трудещите се.

Съветската федерация като форма на обединение на трудещите се от различни нации и народности коренно се отличава от буржоазните федерации преди всичко по това, че е основана върху доброволното обединение и равноправие на народите. Доброволността на обединението се утвърждава от чл. 17 на конституцията на СССР, признаващ на всяка съюзна република правото на свободно отделяне от СССР. Равноправието на съветските републики се изразява в това, че всички съветски социалистически републики, влизащи в състава на СССР — големи и малки, — се ползват с равни права. Принципът на равноправието на народите е отразен в двукамарното устройство на върховния орган на властта на СССР. Разяснявайки смисъла на съществуването на две камари на Върховния съвет на СССР, И. В. Сталин казва: „Еднокамарната система би била по-добра от двукамарната система, ако СССР беше единна национална държава. Но СССР не е единна национална държава. СССР, както е известно, е многонационална държава. У нас съществува върховен орган, където са представени *общите* интереси на всички трудещи се в СССР независимо от тяхната националност. Това е Съветът на Съюза. Но освен общите интереси националностите на СССР имат и *свои особенни, специфични* интереси, които са свързани с техните национални особености. Можем ли да пренебрегнем тия специфични интереси? Не, не можем. Нужен ли е специален върховен орган, който да отразява именно тия специфични интереси?

Безусловно, е нужен. Не може да нма съмнение, че без подобен орган би било невъзможно да се управлява такива многонационална държава като СССР. Такъв орган е втората камера, Съветът на националностите на СССР.“¹

Историята учи, че многонационалните държави, създадени върху основата на потискането на народите, върху основата на насилственото им задържане в рамките на единната държава, не могат да бъдат трайни. Траен може да бъде само доброволният съюз на народите. В съветския строй за пръв път в историята беше намерен ключът за създаване устойчива, трайна, могъща многонационална държава. Опитът на съветската социалистическа държава се използва, като се взема под внимание конкретната историческа обстановка, от народите на другите страни, които са се освободили от потисничеството на империализма.

Републиката на Съветите е класическа политическа форма на диктатурата на пролетариата, висша форма на новата демокрация, която идва да смени буржоазния парламентаризъм. Но Съветите не са единствено възможната политическа форма на диктатурата на пролетариата. Още преди победата на Великата Октомврийска социалистическа революция Ленин предвиждаше, че преминаването от капитализма към социализма в различните страни ще се отличава с някои особености, което ще се отрази и във формите на политическата организация на обществото. „Формите на буржоазните държави — пише Ленин — са извънредно разнообразни, но тяхната същност е една: всички тия държави така или иначе в края на краищата са непременно *диктатура на буржоазията*. Преминаването от капитализма към комунизма, разбира се, не може да не даде грамадно изобилие и разнообразие на политически форми, но същността ще бъде при това неизбежно една: *диктатура на пролетариата*.“²

Възникването на строя на *народната демокрация* в редица страни на Европа и Азия, освободени от империалистическото фашистко господство от Съветския Съюз, потвърди тази мисъл на Ленин. Опитът показва, че строеят на народната демокрация може с успех да изпълнява функциите на диктатурата на пролетариата, т. е. да осъ-

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 568 [Бълг. изд., 1953, стр. 677—678].

² В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 385 [Бълг. изд., стр. 436].

ществява ликвидирането на капиталистическите елементи и да организира социалистическото стопанство, да смазва съпротивата на експлоататорските класи, да организира и сплотява около работническата класа трудещите се маси за изграждането на социализма. По своята същност народнодемократическият строй, както и съветският строй, въплътява властта на работническата класа в съюз с трудещите се от града и селото. Съветската власт и народната демокрация представляват различни форми на диктатурата на пролетариата.

Различията между съветския строй и строя на народната демокрация се обясняват с това, че тези форми на социалистическата държава възникнаха при различни исторически условия. Русия беше първата страна на диктатурата на пролетариата, заобиколена с враждебни капиталистически държави. Прерастването на буржоазно-демократическата революция в социалистическа революция доведе в Русия до събаряне на съществуващата преди социалистическия преврат власт чрез въоръжено въстание. В обстановката на най-остра класова борба всички непролетарски партии още преди Октомврийската революция се превърнаха в контрареволуционни партии. Затова съветската власт не беше основана на коалиция на различни партии (ако не се сметне кратковременният блок на комунистите с „левите“ есери, които само половин година след установяването на съветската власт дигнаха метеж против нея и се прехвърлиха в лагера на контрареволуцията). Особената острота на класовата борба в първия период на съветския строй предизвика необходимостта експлоататорите да бъдат лишени от изборителни права.

При други исторически условия се роди диктатурата на пролетариата в страните с народна демокрация. Те извършват преход от капитализма към социализма не изолирано, а при непосредствената поддръжка на намиращия се в съседство с тях могъщ Съветски Съюз — страната на победилния социализъм.

След освобождението на тези страни от фашисткия режим властта беше взета от правителствата на народния фронт, които тогава още не представляваха власт на пролетариата. Както по-подробно е показано в седма глава на „Марксистко-ленинската теория на революцията“, в

първия етап властта на народната демокрация решаваше задачите на буржоазнодемократическата революция.

Строят на народната демокрация в страните на Централна и Югоизточна Европа се създаде на базата на израсналия в процеса на националноосвободителната борба Народен фронт, в който под ръководството на пролетариата и неговата партия се обединиха върху обща платформа за борба против германските фашистки нашествия, за национално освобождение представителите на различни, в това число и някои буржоазни и дребнобуржоазни партии. Вследствие на това в страните с народна демокрация се оказва възможна многопартийната система, която в Съветска Русия фактически нямаше място. Обаче при развитието на класовата борба буржоазните и съглашателските партии, които тръгнаха по пътя на борбата против трудещите се, фалираха и слязоха от сцената. Затова още повече се затвърди ръководната роля на партията на работническата класа, която обедини около себе си огромното мнозинство на народа, и така стана възможно да се установи диктатурата на пролетариата.

Диктатурата на пролетариата беше установена в тези страни в резултат на прерастването на демократическата, антифеодалната, антифашистката революция в социалистическа революция, без да се съборят насилствено правителствата, заели властта след освобождението на тези страни от фашизма. Както вече отбелязахме в петата глава, реакционните сили в страните с народна демокрация не можаха да разпалят гражданска война. При създаването се положение не беше необходимо да се лишат експлоататорите от изборителни права. Съществуването на Съветския Съюз и неговата помощ откриха за страните на Централна и Югоизточна Европа възможността да извършат прехода от капитализма към социализма чрез диктатурата на пролетариата във формата на народна демокрация.

В другите страни диктатурата на пролетариата, необходима за революционното преобразуване на капиталистическото общество в социалистическо, ще има свои особености. Така например програмата на Английската комунистическа партия и програмата на Работническата прогресивна партия в Канада призовават да се създаде широка народна коалиция, или съюз на всички трудещи се слоеве, за да се промагне властта на капи-

талистите, да се предаде властта в ръцете на истински народно правителство, което трябва да възглави изграждането на социализма. — „... Народът в Британия — се казва в програмата на Комунистическата партия във Великобритания — може да превърне капиталистическата демокрация в истински народна демокрация, като преобразува парламента, възникнал в резултат на историческата борба на Британия за демокрация, в оръдие на демокрацията, в оръдие на волята на огромното мнозинство на британския народ.“ Набелязаният от програмата на английските комунисти път на Британия към социализма чрез установяване народна власт на базата на преобразуван парламент не е път на буржоазния парламентаризъм. Английските комунисти изхождат от необходимостта не само да завоюват мнозинство в парламента, но и да преобразуват самия парламент, като го направят действителен изразител на волята на народа. За това е необходимо да се нанесе поражение на днешните управници на Великобритания и да се изтръгне от ръцете на експлоататорите реалната власт. Само при това условие ще бъде осигурено новото, пролетарското класово съдържание на властта, а това съдържание, както учи Ленин, е толкова могъщо, че „... трябва да прероди, да победи, да подчини на себе си всички форми, не само новите, но и старите...“¹

7. Комунистическата партия — направляваща сила в системата на диктатурата на пролетариата

Диктатурата на пролетариата се осъществява под ръководството на марксистко-ленинската партия. Без ръководството на една партия, партията на комунистите, диктатурата на пролетариата не може да бъде нито пълна, нито трайна. Една от причините за поражението на Парижката комуна беше отсъствието на марксистка партия на работническата класа; ръководството на Парижката комуна се делеше между две партии (бланкисти и прудонисти), от които нито една не беше марксистка. Едно от най-важните условия, които направиха възможно завоюването и заздравяването на диктатурата на пролетариата в Русия, беше изключителното ръководство на та-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 83 [Бълг. изд., стр. 91—92].

кава изпитана в революционните боеве партия като Комунистическата партия.

В страните с народна демокрация диктатурата на пролетариата също тъй можеше да бъде установена само под ръководството на марксистките партии. Комунистическите и работническите партии на тия страни завоюваха на своя страна мнозинството на трудещите се и обезпечиха своето ръководство във всички най-важни звена на държавния апарат. Създаването на единни партии на работническата класа по пътя на обединяване лявото крило на социал-демократическите партии с комунистическите партии на идейната база на марксизма-ленинизма спомогна за засилването на ръководната роля на работническата класа в целия обществен и държавен живот на страните с народна демокрация. Днес в повечето страни с народна демокрация наред с партията на работническата класа продължават да съществуват само такива партии (например селската партия в Полша, Земеделския народен съюз в България, партията на дребните стопани в Унгария и др.), които признават ръководната роля на партията на работническата класа и ѝ помагат да провежда политиката на изграждане на социализма. Преценявайки перспективите за развитието на народната демокрация, Георги Димитров през февруари 1948 г. каза, че прогресивното обществено развитие „върви не назад, към множеството партии и групички, а към унищожаване всички остатъци от експлоататорската, капиталистическа система, което ще доведе до създаването на единна политическа партия за ръководене държавата и обществото“.

Комунистическата партия осъществява своето ръководство на държавата и обществото чрез масовите обществени организации, образуващи *системата на диктатурата на пролетариата*. Тези организации на трудещите се са „трансмисии“ и „лостове“, чрез които Комунистическата партия като направляваща сила привежда в движение целия „механизъм“ на диктатурата на пролетариата. Без направляващата сила на партията, без „трансмисиите“, свързващи партията с най-широките трудещи се маси, е невъзможна що-годе продължителна и трайна диктатура на пролетариата.

Към най-важните лостове на системата на диктатурата на пролетариата в Съветския Съюз се отнасят преди всичко *Съветите*, които представляват основата на дър-

жавната организация в страната, а също и такива масови обществени организации като *профсъюзите, кооперацията, комсомола*. Чрез тези организации се въвличат в управлението на държавата и в изграждането на комунизма най-широките трудещи се маси. Ръководна сила, направляваща и обединяваща дейността на всички масови организации на трудещите се, е Комунистическата партия. Благодарение дейността на тези организации и ръководството на Комунистическата партия политическата активност и организираност на трудещите се в Съветския Съюз стоят на такова високо равнище както в никоя друга страна. Най-широкото привличане на трудещите се към управлението на държавата увеличава мощта на социалистическата държава. Ръководството на Комунистическата партия е един от най-важните източници на силата на държавата.

Ръководството на Комунистическата партия се изразява преди всичко в това, че тя изработва политическата линия, разработва задачите и методите на практическата дейност на всички органи на властта и на обществените организации в политическата, стопанската и културната област. Партията обединява и направлява работата на всички обществени и държавни организации, дава им обща цел. Ръководството на партията се изразява и в това, че тя осигурява да се издигат на основните държавни постове най-добрите работници, комунисти и безпартийни, които са готови да служат честно на народа. Тя проверява работата на държавните органи и с това им помага да поправят грешките си и да провеждат в живота решенията на правителството. Нито едно важно решение не се взема от съветските държавни органи без ръководните указания на партията.

Това, разбира се, не значи, че Комунистическата партия може или трябва да замени Съветите, профсъюзите и другите масови организации на трудещите се. Опитите на троцкистите, зиновиевците, бухаринците да отъждествят диктатурата на работническата класа с „диктатура на партията“ нямат нищо общо с марксизма-ленинизма и получиха съкрушителен отпор от страна на Комунистическата партия и нейния Централен комитет. Не може да се подменят Съветите, т. е. държавната власт, с партията. Партията осъществява диктатурата на работническата класа не непосредствено, а чрез Съветите, чрез

многобройните масови организации на трудещите се. Комунистическата партия представлява ядрата на властта. Но тя не може да бъде отъждествена с държавната власт. Недопустимостта на такова отъждествяване произтича от обстоятелството, че за разлика от партията, която е доброволна организация на авангарда на трудещите се, държавата обхваща цялата маса на населението със съществуващите още в него класови различия и изисква всички граждани на страната задължително да се подчиняват на държавната власт.

Задграничните „критици“ на съветския строй твърдят, че съветската система не е демократична, защото тя изключва съществуването на други партии освен Комунистическата. Обаче съществуването на няколко партии, водещи борба помежду си, съвсем не свидетелствува за демокрация. Степента на демократизма се определя не от броя на партиите в страната, а от това, коя класа е на власт, *каква политика* провежда държавната власт, какво положение заемат народните маси в държавата.

В съветската страна няма почва за съществуването на няколко партии, защото няма антагонистически класи с техните непримиримо враждебни интереси. Ръководството на една партия, партията на комунистите, е показателят за истинския демократизъм на съветския държавен строй, защото тази партия е действителен представител на целия народ и води политика, отговаряща на жизнените интереси на народа, на неговите възжелания и стремежи. „През последните петдесет години народите на Съветския Съюз провериха на дело всички съществуващи в Русия главни партии: партията на помещиците (черносотниците), партията на капиталистите (кадетите), партията на меншевиките (десните „социалисти“), партията на социалреволюционерите (защитниците на кулаците), партията на комунистите. Народите на нашата страна в процеса на развитието на революционните събития в СССР отхвърлиха всички буржоазни партии и направиха избор в полза на партията на комунистите, считайки, че тази партия е единствено антипомещическа и антикапиталистическа партия... Понятно е, че народите на СССР всецяло поддържат изпитаната в боевете Комунистическа партия.“¹

---

¹ Отговор на „Правда“ по повод изявлението на г. Морисон, „Правда“, 1 август 1951 г.

Показател за най-дълбоко единство между партията и народа е фактът, че Комунистическата партия на Съветския Съюз излиза на изборите за Съветите на депутатите на трудещите се в блок с безпартийните. Такъв блок е възможен само в страната на социализма, където няма враждуващи помежду си, антагонистични класи, където интересите на целия народ са единни, а Комунистическата партия се явява като изразител на общонародните интереси.

8. Фази на развитие и функции на социалистическата държава

Съветската социалистическа държава, изменяйки се и развивайки се в съответствие с развитието на своята социалистическа база, познава две главни фази в своето развитие. Първата фаза обхваща периода от Октомврийската революция до ликвидирането на експлоататорските класи; втората фаза започва от времето на ликвидирането на капиталистическите елементи в града и селото и продължава до днес.

Развитието на социалистическата държава като политическа надстройка се определя от измененията в икономическия строй, а следователно в класовата структура на обществото. С помощта на съветската държава като най-важно оръдие за преобразуване на обществото трудещите се в СССР извършваха ликвидирането на старата, капиталистическата база и изграждаха новата, социалистическата база. Но в зависимост от това, как съветската държава изпълняваше своята преобразуваща роля се изменяха и условията на нейното собствено развитие, а в съответствие с това се изменяха нейните задачи, функции и форми.

В *първата фаза* на развитието на съветската социалистическа държава нейните основни задачи бяха да смазва съпротивата на съборените експлоататорски класи, да организира отбраната на страната срещу нападението на интервентите, да възстанови промишлеността и селското стопанство, да подготви условията за ликвидиране на всички капиталистически елементи. Съобразно с това съветската държава изпълняваше в този период две ос-

повни функции: смазване на съборените класи вътре в страната и отбрана на страната от нападение отвън.

Както е известно, и в миналото дейността на държавите се характеризираше с две функции: вътрешна и външна. Следователно в социалистическата държава са се запазили някои функции на старата държава, изменени съобразно с потребностите на пролетарската държава. Обаче съдържанието на тези функции в социалистическата държава е принципиално друго. Докато всички експлоататорски държави потискат трудещото се мнозинство на обществото в интерес на експлоататорското малцинство, социалистическата държава потиска експлоататорското малцинство на обществото в името на интересите на трудещото се мнозинство.

Функцията на смазване съпротивата на съборените класи се изпълняваше от съветската държава с различни средства: политически (лишаване от избирателни права), военни (разгромяване на въстанията, заговорите на експлоататорите и т. н.), икономически (конфискуване средствата за производство и имуществата на експлоататорите, усиленото им облагане с данъци и т. н.). Най-важните органи, които служеха за изпълнение на функцията на военно смазване, бяха армията, разузнаването, наказателните органи.

Съветската държава не повтори съдбоносната грешка на Парижката комуна, която прояви извънредна мекост по отношение на враговете на революцията. Още в първите дни на Октомврийската революция беше създадена ВЧК — Извънредна комисия за борба с контрареволуцията, спекулата и саботажа. Този орган стана плашило за буржоазията, бдителен страж на революцията.

Вътрешните врагове на съветската страна — капиталистите и помещиците — бяха свързани с хиляди нишки с капиталистите от другите страни. Задграничните капиталисти ги поддържаха със свои сили и средства, а те действаха като агентура на задграничните империалисти. Затова функцията на смазване съборените експлоататорски класи вътре в страната и функцията на отбрана на страната от нападение отвън бяха неделими в първата фаза на развитието на съветската държава.

Функцията на отбрана на страната от нападение отвън, изпълнявана от съветската държава, е също така принципиално различна от аналогичната функция на экс-

плоататорските държави, тъй като социалистическата държава защитава от външно нападение завоеванията на трудещото се мнозинство, докато експлоататорските държави отстояват богатството и привилегиите на експлоататорските малцинства.

Това принципиално ново съдържание на функцията на отбрана на страната се прояви още през време на чуждестранната военна интервенция и гражданската война (1918—1920 г.), когато съветската държава трябваше да отбива натиска на обединените сили на чуждестранната интервенция и на вътрешната контрареволуция. Младата съветска армия, въпреки голямото превъзходство на интервентите във въоръжение, боеприпаси и опитни военни кадри, одържа победа. Това се обяснява преди всичко с обстоятелството, че тя защитаваше завоеванията на трудещото се мнозинство и вследствие на това разполагаше с поддръжката на народните маси.

В съответствие с конкретноисторическите условия на изграждането на социализма Комунистическата партия на Съветския Съюз по новому разработи въпроса за органите за защита на страната от външно нападение. До победата на социалистическата революция в СССР повечето марксисти се придържаха о мнението, че е необходимо да се замени постоянната армия с въоръжаване на народа. Практиката на изграждането на социализма в една страна, намираща се в капиталистическо обкръжение, застави да се ревизира този възглед. Като разпусна старата армия, неспособна да защитава републиката на Съветите, победилният пролетариат под ръководството на Комунистическата партия създаде нова, *Съветска армия*. Тази армия трябваше да стане кадрова, тъй като при съвременните условия, когато военната техника колосално се разви, само кадровата армия може да противостои срещу нападенията на империалистическите армии.

Наред с посочените по-горе две основни функции съветската държава в първата фаза на своето развитие осъществяваше и трета функция — стопанско-организаторска и културно-възпитателна. Тази функция имаше за цел да развие кълновете на новото, социалистическото стопанство и да превъзпита хората в духа на социализма. Но в този период тя не се разви напълно.

Функцията на стопанско-организаторска и културно-възпитателна работа на органите на съветската държава

за разлика от първите две функции няма аналогична на себе си във функциите на предишните държави. Тази функция е свойствена само на социалистическата държава.

Всички предишни държави, включително и буржоазните, не са могли да осъществяват задачите за организиране на народното стопанство, не са могли да управляват икономическото развитие на обществото. Законът за конкуренцията и анархията в производството, действащ при капитализма, изключва възможността за съзнателно управление на стопанския живот. Господството на частната собственост върху средствата за производство обуславя стихийния характер на икономическите процеси и ограничава възможностите за въздействие на държавата върху хода на тези процеси. Стопанството в собствен смисъл има много малко общо с капиталистическата държава, тъй като то не е в нейни ръце. Напротив, държавата се намира в ръцете на капиталистическото стопанство, в ръцете на капиталистическите собственици на средствата за производство.

Управлението на народното стопанство е по силите само на държава от нов тип, на пролетарската социалистическа държава, която съсредоточава в свои ръце най-важните средства за производство, превърнати в общонародна собственост. На базата на обобществяване средствата за производство действа законът за планомерното (пропорционалното) развитие на народното стопанство. Социалистическото народно стопанство не може да се води иначе освен на основата на икономическия закон за планомерното развитие на народното стопанство. Този закон дава обективна възможност на органите на социалистическата държава да планират общественото производство.

Съветската държава веднага след победата на революцията взе в свои ръце основните лостове на икономическото развитие, командните височини на народното стопанство: едрата промишленост, транспорта, банките, външната търговия и т. н., за да насочва икономическото развитие на страната по пътя на социализма. Обаче в първите години на социалистическото строителство, когато социалистическата стопанска форма още не беше преобладаваща в цялото народно стопанство, възможностите за планиране на народното стопанство бяха ограничени

и стопанско-организаторската дейност на социалистическата държава не можеше да се развие напълно.

Културно-възпитателната дейност също така представлява специфична особеност на социалистическата държава. Експлоататорските държави използват намиращите се у тях средства за духовно въздействие върху масите (църква, училища, печат и т. н.) главно за осъществяване на своята основна функция — смазване на експлоатираното мнозинство, и затова се грижат не толкова за просветата и издигането на културата на масите, колкото да замъглят тяхното съзнание и да задушават тяхното културно развитие. Напротив, социалистическата държава е кръвно заинтересована в постоянния растеж на културността и политическата съзнателност на народните маси, който е жизнена необходимост за съветския строй. Културно-възпитателната дейност на съветската държава служи за комунистическо възпитание на трудещите се, за преодоляване остатъците от капитализма в тяхното съзнание, за повишаване на тяхното културно-техническо равнище. Тя е неразривно свързана със стопанско-организаторската работа, защото развитието на социалистическото стопанство е невъзможно без постоянен растеж на културността и на комунистическата съзнателност на работниците, защото материална база на развитието на социалистическата култура е социалистическата стопанска система.

В първата фаза на своето развитие съветската държава подготви условията за ликвидиране на капиталистическите елементи в града и селото. В резултат на осъществяването на политиката на социалистическата индустриализация на страната и колективизацията на селските стопанства беше изграден фундаментът на социалистическата икономика и въпросът „кой — кого“ беше разрешен в полза на социализма, против капитализма. Във връзка с това съветската държава навлезе във *втората фаза* на своето развитие. Пред нея застанаха задачите да се организира социалистическото стопанство в цялата страна и да се ликвидират последните остатъци от капиталистическите елементи, за осъществяване на културната революция, за организиране на напълно съвременна армия за отбрана на страната, за изграждане на комунистическото общество. В съответствие с тези задачи се измениха и функциите на социалистическата държава.

Функцията на военно смазване вътре в страната, която беше в първата фаза една от основните функции на съветската държава, отпадна, отмря във втората фаза, защото бяха ликвидирани експлоататорските класи. Като се справи с всички експлоататорски класи в страната, съветската държава изпълни една от своите основни задачи, така че тази страна на нейната дейност беше изчерпана, нуждата от функцията на военно смазване вътре в страната изчезна. Социалистическата държава и във втората фаза на своето развитие трябва да пресича дейността на враждебните на съветския строй елементи. Но вътре в страната вече няма такива *класи*, чието смазване да е необходимо. Затова дейността на армията, на наказателните органи, на разузнаването е насочена със своето острие вече не навътре в страната, а срещу външните прагове.

Във втората фаза на развитието на съветската държава вместо функцията на военно смазване се появи *функцията на охрана на социалистическата собственост* срещу крадците и прахосниците на народното имущество. (Охраната на обществената собственост стана една от основните функции на съветската държава, когато се заговърди обществената собственост във всички клонове на народното стопанство. В доклада си „Резултатите от първата петилетка“ през януари 1933 г. И. В. Сталин казва: „Основата на нашия строй е обществената собственост, така както частната собственост е основа на капитализма. Ако капиталистите провъзгласиха частната собственост за свещена и неприкосновена и по този начин на времето укрепиха капиталистическия строй, то толкова повече ние, комунистите, трябва да провъзгласим обществената собственост за свещена и неприкосновена, за да укрепим по този начин новите социалистически форми на стопанство във всички области на производството и търговията.“¹ Тази функция на социалистическата държава ще остане необходима, докато трудът стане за всички членове на обществото първа жизнена потребност, а обществената собственост — непоклатима и неприкосновена основа на съществуването на обществото.

Функцията на военна защита на страната във втората фаза на съветската социалистическа държава на-

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 428 [Бълг. изд., 1953, стр. 512].

пълно се запази и се разви по-нататък. Това се определя от обстоятелството, че след ликвидирането на експлоататорските класи в СССР въпросът „кой — кого“, разрешен успешно в полза на социализма вътре в страната, беше изцяло пренесен на международната арена. Комунистическата партия и нейният Централен комитет предупреждаваха съветския народ за опасността от капиталистическото обкръжение за СССР и настойчиво, всеуморно, всемерно укрепваха военните, разузнавателните и наказателните органи на съветската държава. Необходимостта от функцията на военна защита ще изчезне само когато бъде ликвидирано капиталистическото обкръжение, когато изчезне опасността от военни нападения отвън. А дотогава най-важно условие за съществуването на страната на социализма е всемерното укрепване на военните, разузнавателните и наказателните органи на социалистическата държава. В условията на капиталистическото обкръжение е необходима най-голяма бдителност и непрестанна борба против опитите на империалистическите държави да изпращат свои шпиони и диверсанти в страните на социалистическия лагер.

Засилването на военната мощ на социалистическата държава е нужно не само за да се даде отпор на империалистическите хищници в случай че те военю нападнат СССР, но и за да се отсрочи самият момент на нападението, напълно да се използва отдихът, да се защити делото на мира. Историческият опит показва, че съветските народи не биха могли да се ползват от благата на мирния труд през време на двете десетилетия, изминали между свършването на първото (1918—1920) и началото на второто (1941—1945) военно нашествие на империалистите в Съветския Съюз, ако не укрепваха своята армия и разузнаване.

Важен фактор в защитата на държавните интереси на Съветския Съюз наред с армията и разузнаването е *съветската дипломация*. Правилната външна политика, осъществявана от съветското правителство и неговите дипломатически органи, позволява да се отстоява делото на мира и да се използват в интерес на трудещите се в СССР и в целия свят противоречията между империалистическите държави.

Стопанско-организаторската и културно-възпитателната функция получи във втората фаза на социалистиче-

ската държава пълно развитие и стана нейна основна функция вътре в страната. В резултат на социалистическото преобразуване на икономиката съветската държава съсредоточи в свои ръце огромната маса средства за производство. Благодарение на колективизирането на селските стопанства съветската власт получи социалистическа икономическа база и в селото. Както отбеляза XVI партиен конгрес, „Това засили регулиращата роля на пролетарската държава в целия народностопански живот на страната. Това повдигане значението на плановото ръководство, като го разшири до рамките на цялото народно стопанство.“¹

Ръководенето на народното стопанство се осъществява от социалистическата държава върху основата на съзнателното използване на обективните закони на социалистическата икономика. Планирайки развитието на всички клонове на народното стопанство, държавата се опира върху изискванията на основния икономически закон на социализма и на закона за планомерното, пропорционално развитие на социалистическата икономика. Възможността да се планира общественото производство не бива да се смесва с действителността. За да се превърне тази възможност в действителност, трябва да се научим да съставяме плановете така, че те най-пълно да отразяват изискванията на обективния закон за планомерно, пропорционално развитие на народното стопанство и на основния икономически закон на социализма.

В съответствие с икономическите закони на социализма съветската държава планира разширеното социалистическо възпроизводство, включвайки възпроизводството на квалифицираната работна сила. Стопанско-организаторската работа на държавните органи се изразява не само в това, че те разработват и установяват народностопанските плановете, но и в това, че те организират тяхното осъществяване: разпределят материалните и човешките ресурси, финансират народното стопанство, организират строителството на предприятия, осъществяват тяхното управление, извършват проверка на изпълнението, контрол върху изпълнението на плановете и т. н.

---

¹ „Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК“, ч. II, 1953, стр. 605 [Бълг. изд., стр. 539].

В условията на победата на социализма значително се разширяват мащабите на *културно-възпитателната* работа на държавните органи. Съветската държава се явява като организатор на *културната революция* в страната. Тя се грижи за повишаване образованието на най-широките работнически и селски маси, за създаването на социалистическа интелигенция, за развитието на социалистическата култура, за разцвета на науката и изкуството. Като по-висок обществен строй, социализмът може да създаде и създава духовни богатства, които превъзхождат всичко, което е било създадено от предшествуващите общества. Всички тези задачи се осъществяват от съветската държава по пътя на развитието на мрежата от научни и културно-просветни учреждения, по пътя на организиране и ръководене работата на училищата, техникумите, висшите учебни заведения, театрите, музеите, библиотеките, издателствата, кинофабриките, радиостудиите и т. н.

Културно-възпитателната работа на съветските държавни органи служи на комунистическото възпитание на съветските хора, на създаването на комунистическо отношение към труда и към обществената собственост, на съзнателна дисциплина и колективизъм, на съвекски патриотизъм и интернационализъм, дружба и уважение към трудещите се от всички нации.

Със своята стопанско-организаторска и културно-възпитателна дейност органите на социалистическата държава помагат за осъществяването на изискванията на основния икономически закон на социализма — осигуряване на максимално задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на цялото общество.

Стопанско-организаторската и културно-възпитателната дейност ще бъде необходима на обществото и в условията на окончателната победа на комунизма във всички страни, когато държавата отмре. Но тогава тя вече не ще бъде функция на държавата и ще изгуби своя политически характер, защото няма да има класови различия. А в условията на социализма, когато още съществуват класови различия и остатъци от капитализма в икономиката и съзнанието на хората, стопанско-организаторската и културно-възпитателната дейност на държавата, както и другите нейни функции, има политически характер. Със своята стопанско-организаторска и културно-

възпитателна работа държавата осъществява политиката на партията — политика на изграждане на комунизма, води борба с антиплановите, антидържавните тенденции и стопанството, с остатъците от частнособственическите тенденции, осигурява преодоляването на разложителното влияние на буржоазната идеология и на остатъците от стария морал.

С преминаването от първата към втората фаза се измениха не само функциите, но и *формата* на съветската социалистическа държава. Както винаги, формата се изменя, след като израсне ново съдържание. Естествено е, че изменението на формата на съветската държава стана, след като се измениха нейните задачи и функции. След създаването на икономическия фундамент на социализма необходимо последваха изменения и в областта на съветската надстройка. Тези изменения бяха определени с приемането през декември 1936 г. на новата конституция на СССР — конституция на победилия социализъм и на социалистическата демокрация. Благодарение на провеждането в живота на новата конституция на СССР политическата и юридическата надстройка на съветското общество беше поставена в съответствие с икономическата база.

Приемането на новата конституция на СССР в 1936 г. беше завой в политическия живот на страната. В съответствие с новото съотношение на класовите сили, създадо се в резултат на победата на социализма и на ликвидирането на експлоататорските класи в СССР, Съветите на работническите, селските и червеноармейските депутати, които съществуваша в първата фаза, бяха преобразувани в *Съвети на депутатите на трудещите се*.

Съветската демокрация се разви напълно — стана докрай развита социалистическа демокрация. На първото стъпало на своето развитие съветската демокрация беше демокрация за мнозинството, т. е. за трудещите се, и лишаваше от политически права експлоататорското малцинство на обществото. Съгласно конституцията от 1936 г. беше въведена нова избирателна система, основана върху всеобщото избирателно право.

В първата фаза на развитието на съветската държава беше още неизбежно известно неравенство в избирателните права на работническата класа и на селячеството. В обстановката на най-остра класова борба, когато не бе-

ше още решен въпросът „кой — кого“, когато трудещото се селячество още не беше тръгнало по социалистическия път на развитие, известни предимства в избирателните права за работниците в сравнение със селяните бяха необходимо условие, за да се осигури политическото ръководство на работническата класа. Без това не можеше да се запази диктатурата на работническата класа и да се изгради социализмът. Това именно беше отразено в първите съветски конституции. Конституцията на СССР от 1936 г. замени не напълно равното избирателно право с равно, изравни избирателните права на селяните и работниците. Това стана възможно, защото селячеството, като тръгна по социалистическия път, се сближи с работническата класа, което още повече заздрави съюза между работниците и селяните. Вследствие на това диктатурата на работническата класа като челна класа на обществото получи по-широка социална база, стана още по-гъвкава и по-мощна система за държавно ръководство на обществото.

Развитието на съветската демокрация във втората фаза се изрази също и в заменяването на многостепенните избори с преки избори. Това наложи значителни изменения в системата на органите на държавната власт. Според конституцията на СССР от 1936 г. вместо все-съюзни, републикански, краевни, областни и районни конгреси на Съветите бяха установени избирани за целия срок до следващите избори органи на властта: Върховен съвет на СССР, Върховни съвети на съюзните и автономните републики, краевни, областни и други Съвети на депутатите на трудещите се. Депутатите на всички тези Съвети се избират от гражданите непосредствено, чрез преки избори.

Установено е по-точно разпределение на пълномощията между висшите органи на държавната власт и висшите органи на държавното управление. Върховният съвет на СССР е единственият орган, на който е предоставено правото да издава *закони* в СССР. По този начин се осигурява стабилност на законите и се повишава авторитетът на съветския закон, който представлява израз на волята на целият народ. Върховният съвет на СССР, като висш орган на държавната власт, не само издава закони. Той избира и Президиум на Върховния съвет на СССР, който изпълнява ролята на колегиален Пре-

зидент и издава *укази*, образува Правителството на СССР, което е отговорно пред Върховния съвет на СССР и е, подотчетно на него. Правителството на СССР — Съветът на министрите на СССР — е висшият изпълнителен и разпоредителен орган на държавната власт в СССР. Той издава *постановления* и *разпоредения* въз основа и в изпълнение на законите, приемани от Върховния съвет на СССР.

Приемането на новата конституция на СССР беше отражение и законодателно закрепване на победата на социалистическата икономика. Членовете на конституцията, закрепващи победата на социализма в икономиката, показват как политическата надстройка на социалистическото общество помага на своята база да се оформи и укрепне.

Цялото съветско право, което се основава върху конституцията на СССР, играе голяма роля в законодателното закрепване на социалистическите отношения. В противоположност на буржоазното право, което закрепва обществени порядки, угодни и изгодни за експлоататорите (господство на капиталистическата частна собственост, експлоатация на човек от човека, неравноправие на жените, национално потисничество и т. н.), съветското право закрепва обществени порядки, угодни и изгодни за трудещите се: господство на обществената социалистическа собственост, премахване експлоатацията на човек от човека, равноправие на жената с мъжа, равноправие на расите и нациите и т. н.

Буржоазното право, както и всички предшестващи типове право, закрепва икономическото неравенство на хората, коренна причина на което са частната собственост върху средствата за производство и експлоатацията на човек от човека. Социалистическото право, напротив, закрепва реалното равенство на гражданите, произтичащо от премахването на частната собственост върху средствата за производство и унищожаването на експлоатацията на човек от човека. То установява равно задължение за всички да се трудят според своите способности и равно право на всички трудещи се да получават заплата според количеството и качеството на своя труд.

За буржоазното право е характерно най-дълбоко противоречие между провъзгласяваните от него общозадължителни норми и реалните отношения, създаващи се в

живота. За разлика от нормите на буржоазното право, които отразяват реалните икономически отношения на капитализма в превратна форма, социалистическото право отразява адекватно икономическите отношения на социалистическото общество. Социалистическото право не познава разрива между правата и задълженията на гражданите, свойствен на буржоазното общество, в което господстващите класи фактически се ползват от всички права, а потиснатите, нямайки права, носят цялото бреме на задълженията.

Конституцията на СССР установява, че гражданите на СССР се ползват с равни права във всички области на стопанския, държавния, културния и общественно-политическия живот независимо от своя социален произход, имотно състояние, расова и национална принадлежност, пол, вероизповедание и т. н. Тези права не са просто провъзгласени в конституцията на СССР, а и се осигуряват с реални материални условия, които гарантират тяхното осъществяване.

Съветското право отразява и закрепва такива устои на социализма като социалистическата собственост върху средствата за производство, ликвидацията на експлоататорските класи и експлоатацията на човек от човек, задължителността на труда за всеки работоспособен гражданин според формулата: „който не работи, не трябва да яде“, правото на гражданите на СССР на труд, на почивка, на образование и др., техните демократически свободи и т. н. Закрепвайки социалистическите обществени порядки, съветското право същевременно способствува за тяхното по-нататъшно развитие. М. И. Калинин отбелязва:

„Бидейки надстройка върху вече създадите се икономически взаимоотношения, правото от своя страна представлява фактор, който тласка и дава определена наска на тези взаимоотношения. Без съмнение той има свойството както да закрепва вече създадите се отношения, така и да тласка, да предизвиква, най-малкото да способствува за зараждането на ония взаимоотношения, към които законодателят съзнателно се стреми. В това е същността на творческата роля на законодателството.“¹

¹ М. И. Калинин, Статии и речи, 1919—1935. Партиздат, 1936, стр. 80.

Социалистическото право съдействува активно за укрепването на социалистическите обществени отношения и се бори против всичко, което е враждебно на тези отношения. То наказва враговете на народа, изменниците на родината, агентите на капиталистическото обкръжение, прахосниците на социалистическата собственост, нарушителите на правата на съветските граждани. С помощта на правните норми държавата установява контрол върху нормата на труда и нормата на потреблението, за да осигури строго съответствие между количеството и качеството на труда, вложен от всеки работник в общественото производство, и получаваната от него заплата. Без такова правно регулиране социалистическото стопанство не би могло да функционира правилно, защото, както казва Ленин, не може, без да изпадаме в утопизъм, да мислим, че след събарянето на капитализма хората могат изведнаж да се научат да работят за обществото без всякакви правни норми.

Една от особеностите на социалистическото право като право от висш тип е тази, че неговите норми напълно отговарят на интересите на всички трудещи се, на тяхното правосъзнание и на техния морал. Затова изпълнението на нормите на съветското социалистическо право се осигурява не само чрез принудителната сила на държавата, но и чрез активната съзнателна поддръжка на гражданите. С това съветското социалистическо право коренно се отличава от буржоазното право, което е омразно на трудещите се маси, защото буржоазното право изразява волята на експлоататорите и е враждебно на интересите на трудещите се, на техния морал и на тяхното правосъзнание.

Съветското право е могъщо средство за комунистическото възпитание на народа. Охранявайки устоите на социалистическото общество, прилагайки принудителни мерки към нарушителите на законите, поощрявайки челните строители на комунизма, законите на социалистическата държава способствуват за внедряването правилата на социалистическото общежитие и на комунистическата правственост във всекидневната практика. Това облагородяващо въздействие на съветското право върху съзнанието на масите е една от неговите характерни особености и го превръща в действено оръдие в борбата за пълната победа на комунизма.

9. Всестранното засилване на социалистическата държава като оръдие за изграждане на новото общество и за защитата му от капиталистическото обкръжение

Историческият опит показва, че за победилния пролетариат е необходимо да създаде централизиран, крепък и мощен апарат на държавната власт, способен да осъществява диктатурата на пролетариата, т. е. държавното ръководене на обществото за изграждане на комунистическото общество. Марксизмът-ленинизмът разобличи теоретическата несъстоятелност и антипролетарския, дребнобуржоазен характер на анархизма, който отрича необходимостта от пролетарска държава. Без диктатурата на пролетариата е невъзможно да се изгради комунизмът. Ето защо Ленин и Сталин подчертават, че *главното в марксизма е учението за диктатурата на пролетариата*

Комунистическата партия неуморно се е борила и се бори за засилване на съветската държава и разобличава всички опити на враговете да подкопаят нейното могъщество. Партията даде съкрушителен отпор на бухаринците, които тълкуваха марксистката теза за унищожаването на класите като оправдание на своята контрареволуционна теория за загасване на класовата борба и за отслабване на държавната власт. Социалистическата държава ще отмре в бъдеще, когато комунизмът победи във всички или в повечето страни. Но тя ще отмре не в резултат на постепенно отслабване, а само в резултат на укрепване и по-високо развитие, след като бъде ликвидирано капиталистическото обкръжение.

Макар държавата по своята същност да представлява орган на класовото господство, необходимостта от нея не изчезва и в страната на социализма, където няма вече антагонистически, враждебни класи. Това се обяснява преди всичко с обстоятелството, че продължава да съществува капиталистическото обкръжение, отношенията с което за страната на социализма са отношения на класова борба. Страната на победилния социализъм, намирайки се в капиталистическо обкръжение, трябва да има силна държава, за да защитава своите завоевания от нападения отвън. Същевременно необходимостта от социалистическата държава се обяснява и с обстоятелството, че вътре в страната още съществуват класови различия, съществуват остатъци от капитализма, с които е необхо-

димо да се води борба. Социалистическата държава представлява главно оръдие за изграждането на комунизма. Тя е израз на държавно ръководене на обществото от страна на работническата класа и насочва развитието на обществото към комунизма.

Укрепването на социалистическата държава беше необходимо условие за историческите победи, одържани от народите на СССР. „Ние не бихме имали успехите в нашето мирно строителство, с които сега се гордеем, ако бихме допуснали да отслабне нашата държава — се казва в отчетния доклад на Централния комитет на КПСС пред XIX конгрес на партията. — Ние бихме се оказали обезоръжени пред лицето на враговете и пред опасността от военен разгром, ако не укрепвахме нашата държава, нашата армия, нашите наказателни и разузнавателни органи. Партията превърна съветската страна в несъкрупима крепост на социализма, защото тя всемерно укрепваше и укрепва социалистическата държава.“¹

Здравината и мощта на съветската държава са най-важното условие за изграждането на комунизма в СССР. Комунистическата партия неуморно се грижи да осъществи в живота основополагащите принципи на Ленин, за по-нататъшното усъвършенствуване на органите на социалистическата държава, за приспособяването им към задачите за изграждането на комунизма. Партията се стреми да укрепви връзката на съветския държавен апарат с народните маси, да поевтини държавния апарат, да изкорени бюрократизма и канцеларско-бюрократичните методи на ръководство, поощрява творческата инициатива на масите. Партията придава голямо значение на стремението да се подобри работата на държавния апарат и интерес на трудещите се, да направи ръководенето на народното стопанство и културата по-квалифицирано и оперативно, да сближи още повече държавния апарат с народните маси.

Засилването на социалистическата държава изисква не само по-нататъшно усъвършенствуване на нейния „механизъм“, на нейните органи: то предполага и още по-голямо разширяване и укрепване на нейните *връзки с масите*. В изграждането на комунизма решаващо значение

---

¹ Г. Маленков, Отчетный доклад XIX съезду партии о работе Центрального Комитета ВКП(б), стр. 75 [Бълг. изд., стр. 72—73].

има творческата дейност на народа. Социалистическата демокрация осигурява привличането на милионите трудещи се за решаване на обществените и държавните работи и по този начин съдействува за изграждането на комунизма и го ускорява. По пътя на последователното осъществяване на съветската демокрация, на развиване критиката и самокритиката, особено на критиката от долу, трудещите се се привличат за активно и решаващо участие в управлението на своята държава, за контрол върху дейността на нейните органи и учреждения. Развитието на съветската демокрация, развитието на критиката и самокритиката способствуват за по-нататъшното засилване на съветската държава.

Широкото разгръщане на критиката и самокритиката свидетелствува за истинския демократизъм на съветския строй. Критиката и самокритиката представляват форма на контрол на народа върху дейността на държавните, профсъюзните и другите обществени организации. Критиката и самокритиката са най-острото оръжие в борбата срещу бюрократизма и бюрократичните извращения в държавния апарат. В критиката от долу се проявява грижата на трудещите се за укрепването на съветската държава. Борейки се решително срещу бюрократизма, Комунистическата партия изисква от всички държавни органи и работници от държавния апарат постоянна грижа за нуждите на трудещите се, най-строго съблюдаване съветската законност и пресича всякакви нарушения на правата на съветските граждани. Неотклонното съблюдаване на съветската законност е едно от необходимите условия за укрепване мощта на социалистическата държава.

В продължение на повече от тридесетгодишното съществуване на съветската държава враговете пророкуваха близката ѝ гибел, говореха за нейната „слабост“ и „неустойчивост“ и всячески се опитваха да я унищожат или отслабят. Но въпреки техните пророчества и вражески действия съветската държава непрестанно крепне.

Победата на социализма в СССР, която доведе до сплотяване на работниците, селяните и интелигенцията в един общ трудов фронт, до укрепване на дружбата между народите на СССР, до пълно демократизиране политическия живот на страната, още повече заздравя съветската държава и увеличи нейните сили. Създаването на мо-

рално-политическото единство на съветското общество, укрепването на съюза на работническата класа и колхозното селячество, дружбата между народите на нашата страна, растежът на съветския патриотизъм свидетелствуват за по-нататъшното заздравяване на съветския строй.

Източник на силата на съветската социалистическа държава е съветският обществен строй, който се опира на нерушимия съюз между работническата класа и колхозното селячество. Социалистическата държава черпи своите сили не само от новите взаимоотношения между класите на обществото, но и от новите взаимоотношения между нациите и народностите, населяващи нашата страна. Тези нови взаимоотношения между нациите намериха израз в съветския държавен строй, основан върху сътрудничеството и дружбата между народите на СССР. Социалистическата държава е силна и защото нейната дейност е насочвана и ръководена от Комунистическата партия на Съветския Съюз. Ето защо съветската социалистическа държава излизаше още по-силна и здрава от извънредно големите исторически изпитания, през които ѝ се наложи да премине.

Втората световна война беше решаващо изпитание на трайността на съветския обществен и политически строй. В историята досега не е имало случаи някоя държава да е излязла от такава тежка война укрепнала и в материално, и в политическо, и в духовно отношение. Растежът на силите на Съветския Съюз в резултат на войната свидетелствува за извънредно голямата жизненост на съветския строй.

Великата историческа роля на социалистическата държава не се изчерпва с нейната преобразуваща дейност вътре в страната. Преди три десетилетия, в деня на образването на Съветския Съюз, И. В. Сталин каза, че съветската власт мисли вече не само за съществуването си, но и за това, „да се развие в сериозна международна сила, която да може да въздействува върху международната обстановка, да може да я измени в интерес на трудещите се“¹.

Втората световна война показва, че Съветският Съюз действително се е превърнал в такава сила. През Втората

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 5, стр. 156 [Бълг. изд., 1951, стр. 134].

световна война народите на Съветския Съюз със своята героична борба не само отстояха свободата и независимостта на своята родина, но и спасиха цивилизацията на Европа от фашистките погромници. В резултат на войната с поддръжката на Съветския Съюз от империалистическото потисничество се освободиха народите на редица страни на Централна и Югоизточна Европа, а също и на Азия.

От примера на двата типа държави — социалистическия и буржоазния — се вижда, че и външната им функция, тяхната външна политика изразяват противоположната класова природа на тези държави. Съветската социалистическа държава като изразител на интересите на народа, на трудещите се последователно провежда политика на мир. Траен, продължителен демократически мир е необходим за изграждането на комунизма, за благо на всички народи. Заедно със съветската държава за траен, продължителен мир се борят и държавите на страните с народна демокрация. Напротив, империалистическите държави начело със САЩ провеждат политика на подготовка на нова световна война, политика на заграбване чужди територии, политика на поробване на народите.

Съветският Съюз стои начело на антиимпериалистическия, демократическия лагер, който води борба против империалистическата реакция, за траен мир, за демокрация, за социализъм. Съветската социалистическа държава е опора на мира в целия свят. Тя стана ръководна сила на прогресивното развитие на човечеството.

КРАТКИ ИЗВОДИ

И така различните типове и форми на държавата и правото представляват политическа и юридическа надстройка върху съответната исторически определена икономическа база. Държавата и правото са исторически явления, те не съществуват вечно и са оръдие за господство на една класа над другите класи.

Във всички съвременни капиталистически страни държавата в една или друга своя форма представлява диктатура на буржоазията, оръдие за господство на експлоататорите над трудещите се маси. Работническата класа

от капиталистическите страни е призвана да унищожи с поддръжката на своите съюзници тази държава и да я замени със своя държава — диктатурата на пролетариата, която е висша форма на демокрацията, демокрация на мнозинството от обществото, на трудещите се.

Великите учители на работническата класа Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин доказаха, че пролетариатът не може да използва буржоазната държавна машина за свои цели, защото тя е приспособена за потискане трудещите се и е напълно враждебна на тях. Работническата класа трябва да разбие, да разруши капиталистическата държава и да създаде своя собствена, пролетарска държавна машина, опирайки се върху която, тя може да смаже съпротивата на експлозтаторите, да унищожи капитализма и да изгради комунизма. Социалистическата държава е главното оръдие за изграждането на комунистическото общество и за защита на завоеванията на социалистическата революция срещу капиталистическото обкръжение.

Всемерното засилване на социалистическата държава беше и си остава решаващо политическо условие за победоносното движение на съветското общество към комунизма.

СЕДМА ГЛАВА

МАРКСИСТКО-ЛЕНИНСКАТА ТЕОРИЯ НА РЕВОЛЮЦИЯТА

В предидущите глави е изяснено, че историческото развитие представлява закономерна смяна на едни обществено-икономически формации с други, смяна на начините на производство и съответните им форми на обществено и политическо устройство. Сега трябва да разгледаме *как*, по какви пътища се извършва смяната на една обществено-икономическа формация с друга. На този въпрос отговаря марксистко-ленинската теория на революцията.

Основите на тази теория са положени от Маркс и Енгелс. Те откриха закона на социалната революция, обосноваха историческата необходимост на пролетарската, социалистическата революция. Ленин въз основа на откритите от него закономерности на епохата на империализма обогати марксизма с нови идеи за пътищата на победата на пролетарската революция, създаде нова теория на социалистическата революция.

1. Същност и причини на социалната революция

Историята на човешкото общество свидетелствува, че смяната на едни обществени формации с други е ставала по пътя на революционните преврати, по пътя на социалните революции. Но в какво е същността на социалните революции, коя е тяхната причина?

В трета глава е разгледан законът за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили. Този закон означава, че

когато в резултат на растежа на производителните сили производствените отношения престават да им съответствуват и идват в противоречие с тях, това противоречие рано или късно трябва да бъде разрешено: трябва да се утвърдят нови производствени отношения, съответстващи на новите производителни сили и затова способни да ги движат напред. Известно е също тъй, че новите производствени отношения (с изключение на социалистическите, които възникват след победата на социалистическата революция) се създават в недрата на старото общество стихийно, обаче смяната на отживелите производствени отношения с нови не може да стане без съзнателни, насилствени действия от страна на прогресивните класи. Въпросът е там, че в общество, разделено на антагонистични класи, противоречието между старите производствени отношения и новите производителни сили неизбежно се превръща в конфликт между тях, тъй като отживелите производствени отношения се защитават и охраняват от господстващата в това общество класа, за която те представляват основа за нейното съществуване и господство.

Затова борбата между прогресивната класа, заинтересована в утвърдяването на новите производствени отношения, и реакционната господстваща класа, отстояваща неприкосновеността на отживяващите производствени отношения, е неизбежна. Тази борба за насилствено събаряне на отживелите и за утвърдяване на новите производствени отношения необходимо се явява преди всичко като политическа борба, като борба за държавната власт, защото върху държавната власт преди всичко се опира господстващата класа, охранявайки производствените отношения, върху които се гради нейното съществуване. Докато производствените отношения движат напред производителните сили, държавната власт, охраняваща тези отношения, действа по посока на икономическото развитие. А когато тези производствени отношения стават препятствие за развитието на производителните сили, тогава и дадената държавна власт на експлоататорите се превръща в сила, спъваща икономическото развитие. Следователно интересите на по-нататъшното икономическо развитие изискват да се замени съществуващата държавна власт с нова. Старите производствени отношения не могат да бъдат ликвидирани, ако

държавната власт остава в ръцете на класата, която ги отстоява, и новите производствени отношения не могат да се утвърдят, ако новата класа не вземе държавната власт в свои ръце.

Излиза, че необходимо условие за използването на закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили е преминаването на държавната власт от ръцете на реакционната класа в ръцете на прогресивната класа. Ето защо въпросът за държавната власт е, според определението на В. И. Ленин, основен въпрос на всяка революция.

А тъй като класата, в ръцете на която е властта, не я отстъпва доброволно, неизбежни са насилствени действия от страна на напредничавата класа, за да се събори властта на господстващата класа и да се утвърди господството на новата класа и новите производствени отношения.

В това именно се състои същността на всяка социална революция. А коренната причина на революциите, както пояснихме по-горе, се състои в непримиримото противоречие, в конфликта между новите производствени сили и отживелите производствени отношения.

Икономическата основа и причината за социалните революции са открити от Маркс и формулирани в „Предговора към „Критиката на политическата икономия““: „На известно стъпало от своето развитие материалните производствени сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения или — което е само юридически израз на същото — с онези отношения на собственост, в границите на които те са се движели дотогава. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на социална революция.“¹

Всяка революция е резултат от действието на редица обективни и субективни фактори. Съвкупността на обективните фактори, т. е. на обективните изменения, които правят революцията напълно узряла, образува *революционната ситуация*. Ленин учи, че за революционната ситуация са характерни следните признаци:

---

¹К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, стр. 322 [Бълг. изд., 1950. стр. 408].

„1) Невъзможност за господстващите класи да запазят в неизменен вид своето господство; една или друга криза на „върховете“, криза на политиката на господстващата класа, създаваща цепнатина, през която си пробива път недоволството и възмущението на потиснатите класи. За настъпването на революцията обикновено бива недостатъчно „низните да не искат“, а се изисква още „върховете да не могат“ да живеят по старому. 2) Изостряне повече от обикновено нуждата и бедствията на потиснатите класи. 3) Значително повишаване по силата на посочените причини активността на масите, които в „мирната“ епоха се оставят да бъдат ограбвани спокойно, а в бурни времена се привличат както от цялата обстановка на кризата, така и от самите „върхове“ към самостоятелно историческо действие.“¹

Такива ситуации имаше в революциите през XVII, XVIII и XIX в. в страните на Западна Европа, в 1905 и 1917 г. — в Русия.

Но историята познава много примери, когато е съществувала революционна ситуация, когато са съществували всички тези обективни условия и въпреки това революции не са ставали. В 60-те години на миналия век в Германия, в 1859—1861 и 1879—1880 г. в Русия имаше революционни ситуации, обаче те не се увенчаха с революции. В редица страни на капиталистическа Европа още в първата година на световната империалистическа война (1914—1915) имаше революционна ситуация, а революция не стана. Революционната ситуация в Германия в 1923 г. също не доведе до революция.

За да се превърне революционната ситуация в победоносна революция, необходимо е към съвкупността на обективните изменения да се присъединят субективните фактори: „... способността на революционната класа за революционни масови действия, достатъчно силни, за да сломят (или отслабят) старото правителство, което никога, дори и в епоха на кризи, не ще „падне“, ако не го „съборят““². В пролетарската революция субективният фактор включва в себе си способност на работническата класа за решителни революционни действия, нейната съзнателност и организираност, наличие на революционна

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 189—190 [Бълг. изд., стр. 206].

² Пак там, стр. 190 [Бълг. изд., стр. 207].

партия на работническата класа, способна да увлече след себе си пролетарските, а също и непролетарските трудещи се маси, преди всичко селячеството, и да ги води по правилен път.

Враговете на марксизма, идеолозите на либералната буржоазия неведнаж са се опитвали да докажат, че революциите представляват някакво отклонение от „нормалния“ път на развитие на обществото, че обществото се развивало по чисто еволюционен път. Те гледаха на революцията като на особен вид „болест“, като на „възпаление на обществения организъм“. До този възглед съвсем изпаднаха и теоретиците на II Интернационал и лидерите на десните социалисти, които предателски внушават на работническата класа, че тя не трябва да води революционна борба против своите експлоататори, че заменянето на капитализма със социализма било възможно по пътя на реформизма, без насилствена социална революция, без да се установява диктатурата на пролетариата.

В противоположност на всевъзможните буржоазно-либерални реформистки възгледи основоположниците на марксизма-ленинизма доказаха, че социалните революции не са отклонение, а необходим, закономерен път на развитие на класовото общество.

Революциите — това са локомотиви на историята, казва Маркс. В революционните епохи се вдигат за съзнателно историческо творчество милионните трудещи се маси, които в „обикновено“ време са задушени от експлоататорските класи и са отстранени от решаващо участие в политическия живот. Именно вследствие на участието на масите революциите означават грамадно ускоряване хода на цялото историческо развитие. Разобличавайки буржоазнолибералния възглед за революционните периоди като периоди на „безумие“, на „изчезване на мисълта и разума“, Ленин пише:

„Когато народните маси сами, с цялата си девствена примитивност, с проста, грубичка решителност, започнат да творят историята, да въплътяват в живота открито и незабавно „принципите и теориите“ — тогава буржоата чувства страх и крещи, че „разумът отстъпва на заден план“ (не е ли обратното, о, герои на еснафщината? Не действа ли в историята именно в такива моменти разумът на масите, а не разумът на отделни личности? Не

става ли именно тогава разумът на масите жива, действена, а не кабинетна сила?).¹ Революционните периоди се отличават с по-голяма широта и с по-голямо богатство на събития, с по-голяма съзнателност на масите, с по-голяма смелост и яркост на историческото творчество в сравнение с периодите на еснафския, реформисткия „прогрес“. Масовата народна революция, която вдига потиснатите класи на борба против класите-потисници не може да не бъде творческа революция, защото тя разрушава старото и твори новото.

2. Исторически типове революция

Социалните революции се различават по своя характер и движещи сили, по своите икономически, социални и политически резултати.

Характерът на революцията, нейната природа, нейното съдържание се определят от това, какви производствени отношения се ликвидират и какви производствени отношения се утвърдяват в резултат от нея.

Движещи сили на революцията са класите, които извършват революцията, смъкват отживелите производствени отношения и техните носители — реакционните класи, и спомагат за победата на новите производствени отношения.

В зависимост от характера и движещите сили различаваме разни *типове* революция. Историята познава *въстания на робите* против робовладелците, *въстания на крепостните селяни* против помещиците, *антифеодални, буржоазни и буржоазнодемократически* революции в епохата на възходящия капитализъм и в епохата на империализма, *пролетарски социалистически* революции.

В робовладелското общество конфликтът между производителните сили и производствените отношения, който е станал причина за крушението на робовладелския строй, се е състоял в несъответствието между производителните сили и робовладелската форма на частна собственост (и не частната собственост изобщо). За по-нататъшното развитие на производителните сили се изисквало тази форма на частна собственост да се замени с друга нейна форма — феодалната, помещическата форма на

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 332 [Бълг. изд., стр. 363].

собственост. С това се определя характерът на революцията, която довежда до заменяване робовладението с феодализма.

А какви са били нейните движещи сили? Имало ли е в робовладелското общество напълно формирала се класа — носителка на новите, феодалните, производствени отношения? В античното общество вече са зрели зачатъците на новите производствени отношения, но готов носител на новия начин на производство, т. е. класа, призвана „да завежда“ новите производствени отношения, не е имало. Вътрешните сили на античното общество, които са подкопавали неговите устзи със своите въстания против робовладелците, са били робите, по-късно поддържани от колоните. Борейки се против потисничеството на робовладелците, робите са се стремели да върнат патриархалнообщинните порядки. Но такава цел не отговаряла на обективния характер на развитието и неизбежен резултат от борбата на експлоатирания народ — робите, колоните и др. — било заменяването на едни експлоататори с други, на робовладелците с феодалите.

Във феодалното общество конфликтът между производителните сили и производствените отношения, който е станал причина за *антифеодалните, буржоазните революции*, се е състоял в несъответствието между производителните сили и отживялата феодална форма на частна собственост, но все пак не частната собственост изобщо. По-нататъшното развитие на производителните сили изисквало да се замени феодалната форма на частна собственост с друга нейна форма — с капиталистическата, възникнала в недрата на феодализма. Това определя характера на революцията, нейното съдържание. За разлика от робовладелското общество във феодалното общество се формирала класа, носителка на новите, капиталистическите производствени отношения. Това била буржоазията, която се развивала в недрата на феодалния строй. Като носителка на нови производствени отношения буржоазията се явила като сила, заинтересована в използването на закона за задължителното съответствие на производствените отношения на състоянието на производителните сили.

Следователно противоречието между производителните сили и производствените отношения на феодализма се

изрази в борбата между феодалите, носителите на отживелите производствени отношения, и буржоазията, която представляваше новите производствени отношения. Обаче буржоазията не беше единствената движеща сила на революцията, насочена против феодализма. Огромна движеща сила на буржоазните революции бяха все пак трудещите се, експлоатираните народни маси. Революционната борба на трудещите се маси тук, както и във всички революции бе израз на противоречието между производителните сили и отживелите производствени отношения. Защото главен елемент на производителните сили са производителите на материални блага — трудещите се маси, и защитници на отживяващите производствени отношения са господстващите експлоататорски класи. Конфликтът между производителните сили и производствените отношения се изрази в бунта на трудещите се маси срещу съществуващите порядки и в техните революционни действия, насочени против господстващата експлоататорска класа.

В ранния период на антифеодалната борба историята отбелязва многобройни въстания на крепостните селяни, а също и на плебейските елементи в градовете; по-късно борбата на трудещите се против феодализма се проявява с цялата си мощ в буржоазните революции. Активното излизане на трудещите се маси със свои искания в буржоазните революции правеше тези революции народни, *буржоазнодемократически* революции.

Не всяка буржоазна революция е народна. Например турската (1908 г.) и португалската (1910 г.) революции бяха, разбира се, буржоазни, но не бяха народни, тъй като масите почти не участваха в тях.

Народните маси, участвували в антифеодалните революции, се стремяха да смъкнат от плещите си погисниците и да станат господари на своето положение. Затова антифеодалната, буржоазната по своя характер революция, когато нейни движещи сили се явяват народните маси, се отличава с решителни революционни действия и най-последователни демократически преобразования.

Буржоазнодемократическите революции през епохата на възходящия и утвърждаващ се капитализъм свършваха с това, че на кормилото на държавната власт заставаха буржоазията. Мястото на феодалите се заемаше от нови експлоататори. Този изход от борбата беше неизбе-

жен, защото буржоазните революции от онова време ставаха в условията на манифактурния период на капитализма и на неразвитата пролетарска класова борба. Пролетариатът беше още слаб и малоброен, нямаше своя собствена партия, която да може да формулира неговите искания, а буржоазията беше още достатъчно революционна, за да може чрез своята борба против феодалната аристокрация да внуши на работниците и селяните доверие към себе си и да ги поведе на борба с аристокрацията, с крепостническите отношения, с абсолютизма, за установяване на буржоазнодемократически строй.

Всички разгледани по-горе революции са ставали в условия, когато производителните сили още са изисквали за своето развитие частна собственост върху средствата за производство. Но капиталистическата собственост е последната форма на частна собственост. В рамките на капитализма се развиват производителните сили, които надрастват капиталистическите производствени отношения и изискват за по-нататъшния си растеж да се замени частната собственост с обществена, социалистическа собственост. Това именно съставлява материалната основа на новия, по-високия тип революция — *пролетарската, социалистическата революция*.

Пролетарската революция слага край на последната форма на частната собственост и същевременно ликвидира всички форми на експлоатация на човек от човека.

Пълното назряване на материалните условия за пролетарската революция е свързано с преминаването на капитализма в новата фаза на неговото развитие — във фазата на империализма, който обрича производителните сили на загниване и разрушение. Епохата на империализма е именно епоха на пролетарските революции. В тази епоха противоречията на капитализма достигнаха огромна дълбочина и крайно се изостриха.

Противоречието между производителните сили и капиталистическите производствени отношения, което предизвиква социалната революция на пролетариата, се явява като *противоречие между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване*. Това главно противоречие на капитализма поражда цяла редица други противоречия и се изразява

преди всичко в растящия *антагонизъм между пролетариата и буржоазията.*

Откритата от Маркс тенденция на капиталистическото натрупване, която води към все по-голямо съсредоточаване на богатството на единия полюс на обществото и на мизерията — на другия, с изключителна сила се проявява в епохата на империализма. Икономическият закон на съвременния капитализъм изисква осигуряване на максимална печалба. Стремейки се към максимални печалби, капиталистите съсредоточават в свои ръце несметни богатства. В САЩ например печалбите на капиталистическите монополи се увеличиха от 3,300,000,000 долара в 1938 г. на 42,900,000,000 долара в 1951 г., т.е. 13 пъти. А източник на това обогатяване е експлоатацията на трудещото се население в собствената страна и в зависимите страни, ограбването, разоряването на народите и обедняването на трудещите се. Работническите маси и всички трудещи се все по-остро чувствуват върху себе си гнета на империализма, всесилието на капиталистическите монополи — картелите, тръстовете, синдикатите, игото на финансовата олигархия, паразитния характер на монополистическия капитализъм.

Особено болезнено се отразяват върху жизнените условия на народните маси от капиталистическите страни надпреварването във въоръжаването, милитаризирането на капиталистическата икономика, които се съпровождат от увеличаване на данъците, повишаване на цените на предметите за масово потребление, от обезценяване валутата вследствие на инфлация. Всичко това води към засилване относителното и абсолютното обедняване на трудещите се.

Империализмът струпва върху трудещите се маси такива бедствия като империалистическите войни, които вземат живота на десетки милиони хора и които причиняват страдания и лишения на стотици милиони хора. Империализмът роди милионни маси безработни, превърна временната безработица в хроническа, създаде постоянни армии от безработни. Антагонизмът между труда и капитала крайно се изостря и задълбочава.

Но империализмът не само изостри по-рано съществуващите противоречия. Той породил нови извънредно остри противоречия, по-специално противоречието *между империалистическите държави, а също така между империалистическите метрополи и колоните.*

Империализмът се характеризира не само с господството на монополите и финансовия капитал, но и с износа на капитал в колониите и зависимите страни, към източниците на евтини суровини и евтина работна сила. Империализмът засили и доведе до крайни предели противоречията между шепата господстващи „цивилизовани“ нации и стотиците милиони хора в колониите и зависимите страни. Империализмът означава непоносимо потисничество над населението от колониите, още по-жестоко и нечовечно, отколкото в метрополиите. Това доведе до нарастване на бунта против империализма в колониите, до изостряне на революционната криза в тях. Действието на закона за неравномерното развитие на капитализма при империализма и разгръщащата се борба между различните групи капиталисти за монополно притежаване на източниците на суровини, териториите за влагане на капитал и пазарите за пласмент в условията, когато светът вече беше поделен между шепата империалистически държави, направиха неизбежни периодичните войни за преразпределяне на вече поделения свят. А империалистическите войни водят към по-нататъшно изостряне на старите противоречия и пораждат нови противоречия: между победилите и победените страни на империализма, както и между самите страни-победителки. Така беше след Първата световна война, в резултат на която противоречията в лагера на империалистите още повече се задълбочиха и доведоха до Втората световна война.

Втората световна война доведе до по-нататъшно изостряне на противоречията между капиталистическите страни. Например Япония, която претендираше за господство в Азия и в целия свят и извършваше империалистически заграбвания, сама попадна в колониална зависимост от американския империализъм. Също такава съдба постигна Западна Германия, превърната от американския империализъм в сръдие на агресивната политика. Все повече се изострят противоречията между САЩ, от една страна, и Англия, Франция, Холандия, Белгия — от друга, тъй като САЩ се стараят да превърнат тези страни в придатък на своята икономика и заграбват суровините и пазарите за пласмент в английските, френските, холандските и белгийските колонии. Заплахата за пълно загубване на националната независимост става все по-реална и за Англия, и за Франция. Всички тези противоречия в лагера на

империалистическите държави правят неизбежни по-нататъшните войни между тях. Изострянето на старите противоречия на капитализма и появата на нови противоречия означава, че конфликтът между производителните сили и капиталистическите производствени отношения при империализма получи по-нататъшно развитие и достигна нечувана острота.

Изострянето на противоречията на империализма, растящата борба на пролетариата против буржоазията, растежът на националноосвободителното движение в колониите и зависимите страни — всичко това значи, че капитализмът е изживял своето време и неизбежно трябва да бъде съборен, че в страните на капитала си пробива път законът за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили.

Но ако цялата световна система на империализма е напълно узряла за социалистическата революция, това не значи, че всички страни непосредствено стоят пред социалистическа революция. За епохата на империализма наред с презрелите капиталистически производствени отношения в едни страни е характерно съществуването на значителни остатъци от феодализма в другите страни, които затова стоят непосредствено пред антифеодални, буржоазно-демократически революции.

Утвърждаването на капиталистическия начин на производство в редица страни на Западна Европа в резултат на буржоазните революции (в Англия, Франция, Германия) и развитието на капитализма в другите страни не значеше, че феодализмът в останалите страни ще слезе от сцената, като постепенно отмира и се изтласква от разпространяващия се капитализъм. Докато на Запад още в миналия век бе ликвидиран в основни линии феодализмът, на огромна част на земното кълбо още едва започваше ерата на антифеодалните революции. Особено значителни са остатъците от феодализма в колониите и зависимите страни. Така в Китай до победата на народната революция 70% от селските доходи в цяла редица провинции принадлежаха на помещика и на джентри. Помещиците бяха носители не само на икономическата, но и на административната и съдебната власт, и феодалните остатъци бяха основна форма на потисничество в китайските провинции. В Индия селяните, които са 80% от населението, са потискани от помещиците и три четвърти от селяните

фактически нямат собствена земя. Във века на империализма станаха антифеодални революции в Русия, в редица страни на Централна и Югоизточна Европа, а също и в Китай. Предстои да се извършат антифеодални революции в колониите и в зависимите страни.

Във връзка с перспективата за разгръщане на световна пролетарска революция програмата на Коминтерна (в 1928 г.) раздели всички страни на четири групи: 1) *страни с високо развит капитализъм*, стоящи непосредствено пред социалистическа революция; 2) *страни със средно равнище на развитие на капитализма*, в които предстоят или пролетарски революции с редица попълни задачи от буржоазнодемократически характер, или буржоазнодемократически революции, прерастващи по-бързо или по-бавно в социалистически; 3) *колонии, полуколонии и зависими страни*, в които преходът към диктатурата на пролетариата е възможен само в резултат на цял период на прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа; 4) *още по-изостанали страни*, в които победоносното национално въстание открива пътя към социализма, прескачайки капитализма, при условие на поддръжка от страните на социализма.

Към първата група се отнасят страни като САЩ, Англия, Франция, Италия. Към втората група някога се отнасяше Русия; до образуването на страните с народна демокрация към нея се отнасяха Полша, Румъния и други; сега към тази група страни можем да отнесем например Гърция. Към третата група страни се отнасят Филипините, Индия, Индонезия и др. Към четвъртата група се отнасят такива страни като Френско Мароко в Северозападна Африка, Френска Западна Африка и др.

Що се отнася до възможността за преминаване на народите към социализма, прескачайки капитализма, историята вече познава такива факти. Например редица народи, населяващи съветските републики в Средна Азия, опирайки се на победата на пролетарската революция и социализма в другите части на страната, извършиха прехода към социализма, без да преминат стадия на промишления капитализъм.

Следователно на епохата на империализма са присъщи социалистически революции и буржоазнодемократически революции от особен тип, способни да прерастват в социалистически революции.

3. Лениновата теория за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа

В. И. Ленин, като разкри особеностите на буржоазнодемократическите революции при империализма, разработи теорията за тяхното *прерастване* в социалистически революции.

Още в периода на буржоазната революция през 1848 г. в Германия Маркс и Енгелс издигнаха идеята за непрекъснатата революция. Същността на тази идея се състои в това, „да направим революцията непрекъсната дотогава, докато всички повече или по-малко имотни класи бъдат свалени от господство, докато пролетариатът завоюва държавната власт“¹. Обаче както отбелязва Енгелс „... състоянието на икономическото развитие на европейския континент в онова време далеч още не беше узряло за премахването на капиталистическия начин на производство“². Маркс виждаше условието за успеха на борбата на работническата класа в съчетаването на пролетарската революция със селското революционно движение: „цялата работа в Германия — пише Маркс — ще зависи от възможността пролетарската революция да бъде подкрепена от някакво второ издание на селската война“.

В. И. Ленин разви по-нататък тези идеи на Маркс, които бяха предадени на забравата от опортюнистите, и създаде цялостна, стройна теория за условията и пътищата за прехода от буржоазнодемократическата революция към социалистическа, теория за прерастването на първата във втората. Той показва, че между буржоазната и пролетарската революции не е задължителен периодът на господство на буржоазията, че в епохата на империализма непосредственият преход от първата революция към втората е станал напълно възможен.

Но какво лежи в основата на това прерастване, кое го прави възможно?

В буржоазните революции през епохата на възходящия капитализъм след победата на тези революции е бил неизбежен повече или по-малко продължителен период на господство на буржоазната собственост. В епохата на им-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. I, стр. 84 [Бълг. изд., 1950, стр. 114].

² Пак там, стр. 97 [Бълг. изд., 1950, стр. 130].

периализма не остава почва за толкова продължително запазване на частнокапиталистическата основа след победата на буржоазнодемократическата революция.

Необходимостта на прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа се определя и от това, че в съвременната епоха борбата против феодализма е неделима от борбата против империализма, който поддържа и консервира отживелите феодални отношения. Например в буржоазно-помешчическа Русия интересите на помешчиците и царизма тясно се преплитаха с интересите на руския и западния империализъм, който с всички сили поддържаше царизма и всички устои на феодализма. Затова борбата на народа против царизма се ставаше с борбата против империализма, революцията против царизма и помешчиците трябваше да прерасне в революция против империализма, т. е. в пролетарска революция.

Прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа е обусловено по-нататък от това, че при империализма буржоазнодемократическите революции се характеризират с по-друго, отколкото по-рано разпределение на класите, с по-друга роля на класите в революцията, с изменили се отношения между тях и със съответно изменил се състав на движещите сили на революцията. Буржоазията вече не може да бъде хегемон, вожд на революцията. Ролята на хегемон в буржоазнодемократическите революции премина у пролетариата. Пролетариатът има здрави съюзници не само в буржоазнодемократическата революция (всички слоеве на селячеството), но и в социалистическата революция (бедните селяни), което именно му дава възможност да осъществи прекия преход, прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа. Буржоазията не само изгуби ролята си на хегемон в буржоазнодемократическата революция, но в редица страни стана контрареволюционна сила. Във връзка с това трябва да правим разлика между страните, които са свободни от чуждо иго, и зависимите или станали обект на империалистическа агресия страни.

В независимите страни буржоазията играе контрареволюционна роля в революцията. Бидейки класа вече западаща и обзета от страх пред пролетариата, тя заедно с помешчиците образува единен реакционен лагер. За да

запази своето господство, тя се стреми да запази като своя опора всички остатъци от старото и преди всичко феодално-крепостническите учреждения. Затова в тези страни антифеодалните революции се извършват не само без поддръжка от страна на буржоазията, но и против буржоазията. В буржоазнодемократическата революция в Русия в 1905 и 1917 г. буржоазията беше в контрареволуционен съюз с помещиците против пролетариата и селяните. Хегемонията в тази революция принадлежеше на пролетариата, който именно осъществи в 1917 г. прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа.

В колониите и зависимите страни социалната база на буржоазнодемократическата революция е малко по-широка. Гнетът на чуждоземните империалисти ляга преди всичко върху селяните, работниците, занаятчиите, но той засяга също и средната буржоазия. Националноосвободителната борба против чуждоземните поробителни неизбежно се излива в националноосвободителна демократическа революция.

Защо националноосвободителната борба в колониите и зависимите страни против чуждоземните поробители е революция? Когато в страната нахлува чуждоземният нашественик, борбата против него е война, а не революция. Но ако чуждоземният поробител има в подчинената нему страна социална опора в господстващите класи, които държат властта в свои ръце, борбата за избавление от чуждоземните потисници става заедно с това борба против съществуващата в страната власт, става революционна борба, революция.

Социална опора на империализма в колониите и зависимите страни е обикновено класата на помещиците и тъй наречената компрадорска буржоазия. Компрадорската буржоазия изпълнява ролята на посредник между чуждестранния капитал и местния пазар и образува част от едрата туземна търговска буржоазия. В Китай националноосвободителната борба против империализма беше заедно с това революционна борба против феодализма, против класата на помещиците и против компрадорската буржоазия. Събарянето на тези класи беше необходимо, за да бъдат лишени чуждестранните поробители от опора вътре в страната.

Заедно с това вътрешните реакционни сили имат в лицето на чуждестранните империалистически поробители своя охрана и поддръжка. В колониите и зависимите страни империализмът с цялата си финансова и военна мощ охранява реакционните феодални учреждения, феодалните остатъци с цялата им бюрократично-милитаристическа надстройка. Затова борбата против феодалните остатъци в тези страни е неделима от борбата против империализма.

Страните на Централна и Югоизточна Европа, попаднали под гнета на герmanoфашистките нашественици, бяха освободени от силите на Съветската армия с подкрепата на националноосвободителното движение на народите на тези страни. Герmanoфашистките нашественици нмаха в тези страни своя опора в лицето на едрата буржоазия, помещиците, висшите чиновници и монархическото офицерство, които в сътрудничество с външния враг потискаха народите на тези страни. Възглавяваната от пролетариата борба на народите против чуждоземните фашистки поробители беше неразривно свързана с борбата за власт вътре в тези страни, с борбата за отстраняване от властта съществуващите правителства, които бяха колаборационистки правителства. Ето защо в тези страни революцията на първия етап беше антиимпериалистическа и демократическа и при хегемонията на пролетариата прерасна в социалистическа революция.

По този начин в колониите и зависимите страни, в страните, които са обект на чуждестранно потисничество, националноосвободителната революция, насочена против чуждестранния империализъм и антифеодалната революция, стават неделими. Това е националнoдемократическа революция: национална, защото решава задачите на националното освобождение; демократическа, защото непосредствено осъществява не социалистически, а демократически преобразования. Националнoдемократическата революция, доколкото не излиза вън от рамките на частната собственост, принадлежи към типа на буржоазнодемократическите революции. Буржоазнодемократическата революция в потиснатите страни има следователно тази особеност, че тя е „съединение на борбата против феодалните остатъци с борбата против империализма“¹.

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 9, стр. 287 [Бълг. изд., 1952, стр. 237].

С този особен характер на буржоазнодемократическата революция в зависимите страни се определят именно особеностите на нейната социална база и съставът на нейните движещи сили, който обхваща широки слоеве на нацията, включително и националната буржоазия, т. е. средната буржоазия, която също така чувства върху себе си гнета на чуждестранния капитал и на местните феодали и милитаристи. Оттук произтича известното положение на ленинизма, че ако в империалистическите, потискащите страни буржоазията е контрареволуционна на всички етапи на революцията, то в колониите и зависимите страни националната буржоазия може до известна степен и за известно време да поддържа революционното движение на трудещите се против империализма.

Това обстоятелство има грамадно значение за стратегията и тактиката на пролетарските партии. Китайската комунистическа партия в хода на революционната борба успя да създаде патриотичен, демократичен революционен фронт и да извоюва победата на народната революция. Революцията в страните на Централна и Югоизточна Европа се опираше на обединения фронт на всички патриотични, демократични сили. В България това беше Отечественият фронт, в Румъния — Националнодемократическият фронт, в Унгария — Националният фронт на независимостта, в Полша — Националният фронт. Комунистическите партии в страните, които вървят към демократическа революция, използват този опит и върху него изграждат своята стратегия. Програмата на Индийската комунистическа партия, като подчертава антиимпериалистическия характер на предстоящата революция, издига лозунга за присъединяване индийската национална буржоазия към единния национален фронт. Програмата на Японската комунистическа партия, изхождайки от обстоятелството, че Япония след Втората световна война попадна под гнета на американския окупационен режим, определя характера на предстоящата революция в Япония като революция в зависима страна, като националноосвободителна, демократическа революция. Ето защо Японската комунистическа партия си поставя за задача да силоти в името на тази революция всички национални патриотични сили, имайки предвид и националната буржоазия като един-от активните елементи в тази борба.

Обаче и тогава, когато буржоазията е способна да поддържа революцията, тя в съвременните условия е вече неспособна да играе в нея ролята на ръководител, ролята на хегемон. Тя не може да изпълнява тази роля поради двойствеността на своето положение, която я кара да се страхува да не би революцията да надхвърли целите, които си поставя буржоазията. Ролята на ръководител на революцията, ролята на хегемон е минала към пролетариата.

Хегемонията на пролетариата и на неговата партия е най-важното условие за развитието и победата на революцията, за нейното прерастване, за прекия преход от демократическия етап към социалистическия етап.

Идеята за хегемония на пролетариата беше издигната още от Маркс и Енгелс. Тя беше развита по-нататък от В. И. Ленин. Той създаде стройно учение за ръководене народните маси от пролетариата в демократическата и в социалистическата революция. В борбата с меншевиките, които призоваваха пролетариата да се самоотстрани от активно участие в буржоазнодемократическата революция на основание, че буржоазната революция била работа на буржоазията, Ленин обоснова необходимостта пролетариатът не само да участва активно в революцията, но и да я ръководи. Ленин показва, че в условията на империализма буржоазията е по-малко заинтересована в буржоазната революция от пролетариата. Характеризирайки заинтересоваността на пролетариата да доведе докрай буржоазнодемократическата революция, Ленин посочва, че борбата на работническата класа с класата на капиталистите не може да се разгърне достатъчно широко и да завърши с победа, докато не бъдат съборени по-старите исторически врагове на пролетариата, че пролетариатът е заинтересован в най-пълното унищожаване на феодалните остатъци в икономическия и в политическия живот, в завоюване на най-пълна свобода, за да си осигури условия за по-свободна и широка организация за борба за социализъм. Завоювайки хегемонията в буржоазнодемократическата революция, пролетариатът си открива възможност да води борбата към нейното прерастване в социалистическа революция¹.

---

¹ Виж В. И. Ленин, Две тактики социал-демократии в демократическој революцији.

Възможността за хегемония на пролетариата в буржоазнодемократическата революция се определя от факта, че пролетариатът е класа последователно революционна и организирана, натрупала голям опит в политическата борба и се възглавява от марксистко-ленинска партия, въоръжена с научна революционна теория. Поради това тя е в състояние да измести буржоазията от ръководството на народните маси и да поеме ръководството на селяните, които са заинтересовани от последователно революционното разрешаване на аграрния въпрос, от унищожаването на класата на феодалите и остатъците от феодализма, т. е. от последователното и радикално провеждане на демократическата революция. Тъй като буржоазията не е в състояние да задоволи нуждите на селяните, създава се пълна възможност за селяните да преминат на страната на пролетариата и да приемат ръководството на пролетариата.

Първият исторически пример за хегемония на пролетариата и прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа беше даден от руския пролетариат под ръководството на Комунистическата партия. (Основавайки се на великия опит на руската работническа класа, VI конгрес на Комунистическия интернационал провъзгласи положението, че *хегемонията на пролетариата е основният стратегически лозунг на комунистическото движение в буржоазнодемократическата революция.*

Този лозунг именно стана ръководен за комунистическите партии във всички страни. Китайската комунистическа партия, събирайки и организирайки сили за победоносната народна революция, се ръководеше от положението, че „задачите на антиимпериалистическата и антифеодалната буржоазнодемократическа революция в Китай могат да бъдат изпълнени само в случай че — както е определено от хода на историята — ръководството бъде не в ръцете на буржоазията, а на пролетариата“¹.

Стратегическият лозунг за хегемония на пролетариата намеси конкретен израз и в революционната борба на територията на страните от Централна и Югоизточна Европа. В тези страни работническата класа стана инициатор и най-последователен борец против хитлеристките

¹ Мао Цзэ-дун, Избранные произведения, т. I, стр. 465—466 [Уълг. изд., 1954, стр. 378].

окупатори и техните помагачи вътре в страната. Тя възглавяваше борбата за последователни демократически преобразования, стана инициатор за провеждане поземлена реформа и си завоюва авторитет и влияние сред народа, ролята на хегемон в революцията. Така ходът на историята потвърди жизнеността на великата Ленинова идея за хегемонията на пролетариата в демократическата революция.

Извършването на демократическата революция при хегемонията на пролетариата изисква да се създаде такава държавна власт, която да бъде способна да стане оръдие за последователното разрешаване задачите на тази революция. Ленин издигна положението, че тази власт трябва да бъде *революционноремократическата диктатура на пролетариата и селячеството*. Диктатурата на пролетариата и селячеството е власт, която е основана на съюза, на сътрудничеството на тези класи под ръководството на пролетариата. Революционноремократическата диктатура на пролетариата и на селячеството се характеризира с определени задачи и определени функции, произтичащи от буржоазноремократическия характер на революцията. Диктатурата на пролетариата и селячеството е предназначена да смаже съпротивата на контрареволуционните сили, да унищожи феодалната собственост и да предаде земята на селяните, да проведе демократически преобразования. Както вече казахме по-горе, в колонните и другите страни със значителни остатъци от феодализма, станали жертва на империалистическата военна агресия, буржоазноремократическата революция с съединение на антифеодалната и антиимпериалистическата революция. А това има за последица разширяването на социалната база на революцията: революцията в тези условия има за основа единния национален фронт на всички демократични и патриотични сили на страната. Съответно с това в такива страни революционноремократическата диктатура на пролетариата и на селячеството се проявява не в своя чист вид, а с участието на други обществени слоеве, поддържащи диктатурата на пролетариата и селячеството. Така беше в страните на Централна и Югоизточна Европа през първия етап на революцията в тези страни. В Китай победилата народна революция доведе до установяване на народна република на демократичната диктатура на народа, основана на съюза

между работниците и селяните и ръководена от работническата класа начело с Комунистическата партия.

Ръководството на работническата класа при диктатурата на пролетариата и селячеството осигурява неотложното и пълното решаване на задачите на буржоазнодемократическата революция. Заедно с това ръководството на работническата класа осигурява подготовката за събарянето на капитализма. Революцията навлиза в нова фаза на своето развитие, която се характеризира с прегрупиране на силите около пролетариата към края на буржоазнодемократическата революция за непосредствено преминаване към социалистическа революция. Буржоазнодемократическата революция прераства в социалистическа¹.

Преходът от революционндемократическата диктатура на пролетариата и селячеството към диктатурата на пролетариата не може да се извършва другояче освен в класова борба. Обаче в зависимост от конкретните исторически условия тази борба се води в различни форми. Развитие на революцията може да води към мирно преобразуване на един етап в друг, но може да направи неизбежен и революционния взрив.

В руската революция в 1917 г. преходът от буржоазнодемократическия етап към социалистическия стана в резултат на победоносно проведеното под ръководството на Комунистическата партия и на нейния Централен комитет Октомврийско въоръжено въстание. Необходимостта от революционен взрив бе породена от редица особени исторически условия. Февруарската буржоазнодемократическа революция в 1917 г. в Русия доведе до образуването на двувластие: до възникването на буржоазно-помещицкото Временно правителство и на фактически разполагащите с властта Съвети на работническите и войнишките депутати. Създаването на Съветите означаваше, че както посочваше Ленин, Февруарската революция е стигнала до демократическата диктатура на пролетариата и селячеството, но не в нейната „чиста“ форма, а при съществуването на двувластие в страната. Ако не беше предателството на разпореждащите се в Съветите меншевики и есери, които мамеха масите и тровеха тяхното съзнание с неверие във възможността да се победи буржоазията, цялата власт би минала в Съветите, а след това чрез бор-

---

¹ Виж „История ВКП(б). Краткий курс“, гл. III.

ба в Съветите би могло да се осъществи преминаването към диктатура на пролетариата без революционен взрив, без въоръжено въстание. В периода от април до юли 1917 г. Комунистическата партия държеше курс на мирно развитие на революцията в Русия, на осъществяване диктатурата на пролетариата чрез завоюване мнозинството в Съветите от комунистите. Съглашателството на меншевиките и есерите с буржоазията доведе до това, че Съветите предадоха цялата власт на контрареволуционното Временно правителство и за преминаване към социалистическа революция стана нужда от въоръжено събаряне на това правителство.

В страните на Централна и Югоизточна Европа процесът на прерастване на антифеодалните революции в социалистически ставаше при други обстоятелства и в други форми. Тук след победата на Съветската армия над герmanoфашистките грабителни въстания народнодемократическият строй. След като народнодемократическата власт осъществи задачите на антифеодалната революция, пролетариатът на тези страни разгърна борба за социалистическа революция. Тази борба завърши с победата в 1947—1948 г. и доведе до превръщане на народнодемократическия строй във форма на пролетарската диктатура. Прерастването на буржоазнодемократическите революции в социалистически в страните с народна демокрация стана по мирен път, без революционен взрив, защото реакционните класи бяха парализирани от победата на Съветската армия над герmanoфашистките окупатори. Ако в 1917 г. в Русия меншевиките и есерите успяваха до известно време да тровят съзнанието на работническата класа с исверие в нейните сили и да убедят временно работническо-селските Съвети да се откажат от властта в полза на буржоазията, то великият исторически пример на завоюване диктатурата на пролетариата в Русия вдъхнови работниците от страните с народна демокрация за решителна борба за диктатурата на пролетариата. Така новите исторически условия, особено съществуването на страната на победилия социализъм — Съветския Съюз, и поддръжката, която той оказва на страните с народна демокрация, улесниха тяхната работа за прерастване на антифеодалните буржоазнодемократически революции в социалистически революции.

4. Пролетарската социалистическа революция

В революциите, които са ставали против робовладелския строй и против феодализма, трудещите се класи, които са извършвали тези революции, не са били носители на производствените отношения, които исторически са следвали и са се установявали в резултат на тези революции. В пролетарската социалистическа революция за пръв път в историята трудещата се и експлоатирана класа, пролетариатът, който извършва тази революция, се явява носител на новите производствени отношения, които идват да сменят отживелите производствени отношения. Затова знаменосец на използването на закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили в интерес на цялото общество за пръв път се явява експлоатираната класа — пролетариатът. Пролетариатът е призван да унищожи остарелите буржоазни производствени отношения и да установи нови, социалистически производствени отношения, съответстващи на производителните сили.

Докато по-рано поставянето на производствените отношения в съответствие със състоянието на производителните сили означаваше заменяване на една форма на частната собственост и на една форма на експлоатация с друга, социалистическата революция ликвидира всяка частна собственост върху средствата за производство и установява обществена, социалистическа собственост, ликвидира всяка експлоатация на едни хора от други. В това е великото историческо значение на пролетарската революция и нейната коренна разлика от всички други революции. Затова пролетарската революция е коренен обрат в световната история.

Великата Октомврийска социалистическа революция в Русия напълно потвърди истината на марксизма-ленинизма за значението на пролетарската революция. Тя доведе до унищожаване частната собственост върху средствата за производство, до ликвидиране експлоататорските класи и всички видове експлоатация и потисничество, до създаване социалистическия начин на производство, основан върху общественото владение на средствата за производство.

За разлика от буржоазната революция, мисията на която се изчерпва с разрушаването на стария строй, про-

летарската революция не се ограничава с разрушаване на старото. Пред нея стоят огромни творчески задачи. Тя е призвана да организира живота на милиони хора по новому, върху началата на социализма.

Социалистическата собственост върху средствата за производство, социалистическите производствени отношения не могат да се формират в недрата на старото общество, основано върху частното владение на средствата за производство, върху експлоатацията и потискането на трудещите се. В недрата на капиталистическото общество се създава само материалната основа за неизбежното настъпване на социализма. Тази материална основа израства във вид на нови производителни сили, във вид на обобществяване на труда и създава необходимостта от преминаване на средствата за производство в собственост на обществото. Но осъществяването на това преминаване има за предварително условие социалистическата революция, завоюването на диктатурата на пролетариата. Докато буржоазната революция заварва вече готови, стихийно възникнали форми на капиталистическата икономика и нейната задача се свежда само до разрушаване на стария строй, пролетарската революция не получава готови социалистически стопански форми и нейната задача е, базирайки се върху икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, да използва пролетарската диктатура като лост за организиране на социалистическата икономика.

Буржоазията и нейните реформистки агенти в работническото движение упорито твърдят, че работническата класа, разрушавайки старите порядки, не е в състояние да управлява държавата и стопанството, че народът не може да мине без помещици и капиталисти. Тази клевета на съвременните робовладелци и на лидерите на десните социалисти, на върхушката на лейбъристите на профбюрократите се разбива о великия жизнен факт на съществуването на социализма, изграден от съветския народ под ръководството на Комунистическата партия. Опитът от съветската революция и от революциите в страните с народна демокрация доказва на дело, че след като смъкнат от гърба си потисничеството на капиталистите и помещиците, работниците и селяните са способни да развият ве-

лики творчески сили в изграждането на новата държава, стопанство и култура.

Социалистическата революция, задачите на която са да унищожи всяка експлоатация, всяко потисничество, не може да се опре върху старата държава, създадена за потискане на трудещите се. За разрешаване на тези задачи пролетариатът трябва да създаде държава от нов тип, принципиално различна от всички по-раншни държави, призвана да смаже съпротивата на съборените експлоататорски класи и да бъде оръдие за изграждането на комунизма.

Това се потвърди нагледно от примера на Великата Октомврийска социалистическа революция. В хода на тази революция пролетариатът в Русия срещна бясната съпротива и саботаж от страна на стария, помещническо-буржоазния чиновнически и военен апарат. Само като разруши до основи стария държавен апарат и като създаде нова, пролетарска съветска държава, работническата класа можа да доведе докрай социалистическите преобразования. Опитът на страните с народна демокрация отново потвърди истината на марксизма-ленинизма, че освобождението на трудещите се от капиталистическото потисничество е възможно само като се разруши буржоазният държавен апарат. Трудещите се от тези страни под ръководството на комунистическите и работническите партии, за да смажат съпротивата на реакционните класи и да осъществят социалистическите преобразования, трябваше да разрушат също и стария държавен апарат и да създадат нова, народнодемократична държава.

Класите, които са били носители на нови, прогресивни производствени отношения и са се борили да използват и реализират закона за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили, винаги са се натъквали на съпротивата на отживелите класи, заинтересовани да запазят стария строй. Особено голяма съпротива среща социалистическата революция, защото тук става дума за ликвидацията на осветената от векове частна собственост, за унищожаване всички устои на експлоатацията и потисничеството. На силите на социалистическата революция противостоят всички сили на старото общество и борбата се води не на живот, а на смърт. Ето защо социалистиче-

ската революция, за да преодолее противодействието от страна на старите, отживели обществени класи, се нуждае от неизмеримо по-големи сили, отколкото всички минали революции.

В капиталистическите страни отдавна вече е навярвана необходимостта да се заменят капиталистическите производствени отношения със социалистически. Но за реализирането на тази историческа необходимост пречат реакционните класи. А силите, необходими за преодоляване на тази пречка, засега още не са формирани в тези страни. Исторически пример за създаването на такава мощна сила, която сломи съпротивата на реакционните класи и ги разби, даде руската работническа класа, която съумя да привлече на своя страна многомилionenното експлоатирано селячество и да го поведе след себе си на шурм срещу царизма и капитализма. В Русия и в страните с народна демокрация капитализмът е съборен от съвместните усилия на работниците и селяните, които действуваха в съюз под ръководството на работническата класа и нейната марксистка партия.

Главна, решаваща движеща сила на социалистическата революция е пролетариатът. Той е призван от обективния ход на историческото развитие да бъде гробокопач на капитализма и творец на новото общество — комунизма. Тази световноисторическа роля на работническата класа произтича от нейното положение в капиталистическото общество. Пролетариатът, според думите на Ленин, е „интелектуален и морален двигател, физически изпълнител“¹ на превръщането на капитализма в социализъм. Той е най-последователната и докрай революционна класа в борбата против всички потисници.

Но пролетариатът извършва социалистическата революция не сам, не изолирано от останалата трудеща се и експлоатирана маса. Тъй като социалистическата революция унищожавя всяка експлоатация, то с интересите на пролетариата съвпадат интересите на всички трудещи се, т. е. на огромното мнозинство на обществото.

Ленинизмът учи, че пролетариатът в своята борба против капитализма има съюзници в лицето на полупролетарската експлоатирана маса, която под неговото ръко-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 54—55 [Бълг. изд., стр. 61].

водство става също така движеща сила на социалистическата революция.

С превръщането на капитализма в империализъм тенденцията към превръщане на непролетарското трудещо население, на дребните собственици в роби на капитала рязко се засили. Селячеството на капиталистическите страни все повече е подложено на експлоатация, при което бързо се извършва експроприирането на дребното земеделие, обезземляването на селячеството. Във всички отрасли на селското стопанство се увеличава използването на наеман труд. Вследствие на това трудещото селячество се оказва във все по-враждебно отношение към буржоазията и може да стане съюзник на пролетариата.

А всичко това означава, че експлоатираното непролетарско трудещо население може да бъде надежден съюзник на пролетариата в борбата за победа на социалистическата революция. Ето защо ленинизмът въведе „нов, задължителен за социалистическата революция момент — съюза на пролетариата с полупролетарските елементи от града и селото като условие за победата на пролетарската революция“¹.

Победата на Октомврийската социалистическа революция беше велика историческа проверка и потвърждение на идеите на ленинизма за съюзниците на пролетариата. Тя се извърши върху основата на съюза на работническата класа с бедните селяни, които представляват гарамидното мнозинство на селското население в Русия.

И така движещи сили на Октомврийската социалистическа революция бяха работническата класа и ръководените от нея бедни селяни. „Съюзът на работническата класа с бедните селяни определи и поведението на средните селяни, които дълго се колебаеха и едва непосредствено преди Октомврийското въстание застанаха там, където им е мястото — на страиата на революцията, като се присъединиха към бедните селяни.“²

Комунистическата партия съумя да използва за делото на пролетарската революция в Русия общодемократическото движение за мир, движението на селяните за вземане на помешчическите земи, националноосвободителното движение на потиснатите народи, тяхната борба

¹ „История ВКП(б). Краткий курс“, стр. 72 [Бълг. изд., 1952, стр. 82—83].

² Пак там, стр. 203 [Бълг. изд., стр. 231].

за национално равноправие. Всички тези потоци на освободителното движение бяха съединени под ръководството на Комунистическата партия със социалистическото движение на пролетариата за събаряне на буржоазията, за установяване на диктатурата на пролетариата.

Ленинизмът обоснова също и положението, че като дойде на власт, пролетариатът може и трябва да поведе след себе си всички трудещи се маси от града и селото, по-специално селячеството, по-нататък — по пътя на социалистическото преобразуване на обществото. И това положение на ленинизма бляскаво издържа изпитанието на практика. В СССР социализмът победи именно върху основата на съюза на работниците и селяните под ръководството на работническата класа. Съветското селячество върви заедно с работническата класа към комунизма. В страните с народна демокрация трудещото се селячество под ръководството на работническата класа също тъй активно участва в социалистическото строителство. Всичко това говори за пълното тържество на Лениновите идеи за съюзниците на работническата класа в борбата за социализъм.

Една от най-важните особености на социалистическата революция в сравнение с буржоазната революция е, че социалистическата революция сплотява около пролетариата многомилноните трудещи се и експлоатирани маси в траен и продължителен съюз за изграждане на безкласовото комунистическо общество.

Предвид на сложните задачи, несравними по дълбочината на преобразованието със задачите на предишните революции, пролетарската революция се нуждае от умело ръководство, от боеспособен и опитен авангард. Ръководна организация на пролетариата е неговата марксистка революционна партия. Великата Октомврийска социалистическа революция победи благодарение на това, че начело на работническата класа стоеше монолитната и закалена в борбата партия на комунистите, въоръжена с марксистко-ленинска теория и неразривно свързана с пролетариата и всички трудещи се маси. Комунистическата партия даде на работническата класа в Русия съзнанието, че тя е призвана от историята за ролята на първа ударна бригада в международната революционна борба против империализма. В непримирима борба със съглашателите и капитулантите — меншевиките, есерите, троцкистите —

партията възпита в работническата класа революционна решителност и инициатива, даде ѝ научно обоснована програма и увереност в победата, разработи стратегията и тактиката на нейната революционна борба, научи я да намира и сплотява около себе си съюзници, организира нейните редове. С това Комунистическата партия даде на героичния руски пролетариат могъщо оръжие за борба и победа. Историческият VI конгрес на партията на болшевиките постави за цел на партията и на работническата класа в Русия въоръженото въстание.

Въоръжена с учението на Ленин за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа, с неговото гениално откритие за възможността на победата на социализма в една страна, с неговото учение за Съветите като политическа форма на диктатурата на пролетариата, Комунистическата партия поведе работническата класа в Русия към социалистическа революция, към завоюване диктатурата на пролетариата и я доведе до победа.

5. Учението на ленинизма за победата на социализма първоначално в една страна и за пътищата на победата на социализма във всички страни

Маркс и Енгелс считаха, че победоносната социалистическа революция ще стане едновременно във всички или поне в главните капиталистически страни. Те считаха, че победата на социализма в една страна е невъзможна.

За епохата на Маркс и Енгелс това становище беше правилно, тъй като капитализмът тогава още вървеше към подем. В писмо до Енгелс Маркс пише: „Трудният question за нас се заключава в следното: на континента революцията е неизбежна и ще вземе веднага социалистически характер. Но не ще ли бъде тя неизбежно смазана в това малко кътче, тъй като на неизмеримо по-голямо пространство буржоазното общество извършва още *ascendant mouvement*?“¹

В. И. Ленин, вземайки предвид особеностите на империализма, обоснова принципиално ново становище по

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XXII, стр. 362. Question — въпрос. *Ascendant mouvement* — възходящо движение.

този въпрос. Той показва, че империализмът е последна фаза на капитализма, която се характеризира с низходяща линия на развитие, със загиване на капитализма. Изследвайки тази фаза, Ленин откри закона за неравномерното икономическо и политическо развитие на капиталистическите страни в епохата на империализма и изхождайки от този закон, направи извод, че едновременната победа на социализма във всички страни е станала невъзможна, а е възможна победата на социализма първоначално в една страна. Законът за неравномерността на развитието в епохата на монополистическия капитализъм предопределя разновременността на узряването на пролетарските революции в различните страни, следователно възможността за победа на революцията първоначално в една или няколко страни и невъзможността за едновременната ѝ победа във всички страни.

Идеята за възможността на победата на социализма в Русия вече се съдържа в Лениновата теория за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа (1905 г.). Но развита формулировка на това положение Ленин даде за пръв път в 1915 г. в статията „За лозунга за Европейски съединени щати“ и втори път в 1916 г. в статията „Военната програма на пролетарската революция“.

„Развитието на капитализма — пише Ленин — се извършва във висша степен неравномерно в разните страни. Иначе не може и да бъде при стоковото производство. Оттук следва неоспоримият извод: социализмът не може да победи едновременно във всички страни. Той ще победи най-напред в една или няколко страни, а другите в течение на известно време ще останат буржоазни или добуржоазни.“¹

И. В. Сталин, защитавайки Лениновата теория, показва, че неравномерността на развитието, която съществуваше и при домонополистическия капитализъм, в условията на империализма взе нов характер и извънредно много се изостри. В условията на империализма действието на закона за неравномерното икономическо и политическо развитие на различните страни се засилва. При империализма конкурират помежду си вече не само отделни капиталисти, а монополистически съюзи на капиталисти,

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 23, стр. 67 [Бълг. изд., стр. 77].

което придава голям размах на конкуренцията и я изостря, като вкарва в действие нови средства, форми и методи на борба. При империализма земното кълбо напълно е разделено между „великите държави“.

Неравномерността на развитието на капитализма при империализма се характеризира с обстоятелството, че едни страни се развиват скокообразно по отношение на други, като едни капиталистически страни, по-рано изоставащи, не само настигат, но и изпреварват, изместват по-рано излезлите напред капиталистически страни. Затова се изменя съотношението на силите между тях и на дневен ред се поставя въпросът за преразпределение на вече поделения свят: колонии, пазари, източници за суровини, територии за влагане на капитал. Това преразпределение при капитализма е възможно само по пътя на войната. Ето защо империалистическите войни са неизбежно средство за борба на империалистите. Всичко това води до задълбочаване и изостряне на конфликтите в лагера на империализма, до отслабване фронта на световния капитализъм и улеснява възможността за пробив на фронта на империализма в неговото най-слабо звено от пролетариата на отделни страни, възможността за победа на социализма в отделни страни.

Пробивът на фронта на империализма става възможен в неговото най-слабо звено. „А от какво се определя слабостта на империалистическата верига в дадена страна? От наличността на известен минимум промишлено развитие и културност в тази страна. От наличност на известен минимум индустриален пролетариат в нея. От революционността на пролетариата и на пролетарския авангард в тази страна. От наличността в нея на сериозен съюзник на пролетариата (например селяните), способен да тръгне след пролетариата в решителна борба против империализма. Следователно от съчетаването на условия, които правят неизбежни изолирането и събарянето на империализма в тази страна.“¹

Слабо звено във веригата на империализма може да бъде страна, която не е непременно с най-високо равнище на развитие на капитализма, която не е непременно с най-високо равнище на промишлено развитие и с най-мно-

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 12, стр. 138—139 [Бълг. изд., 1950, стр. 116].

гоброен пролетариат. Законът за неравномерното развитие на капитализма при империализма има своя икономическа и политическа страна. Той означава също, че не съществува право пропорционална зависимост между степента на икономическата и степента на политическата зрелост на различните страни за социалистическа революция. Капиталистическите страни, които са отишли напред по линията на икономическото развитие (развитие на техниката, промишлеността, брой на пролетариата), могат в условията на империализма да се окажат политически по-малко подготвени за социалистическа революция. И, напротив, страна, капиталистически средно развита, може да изпревари другите страни по степента на узряването на политическите предпоставки за пролетарската революция. А като извърши революцията, тя установява неизмеримо по-напредничав политически строй — строя на пролетарската диктатура, а на тази основа се осигурява и икономическата победа над капитализма.

За победата на социалистическата революция не е непременно условие пролетариатът да бъде мнозинство от населението на страната, защото пролетариатът има надежден съюзник в лицето на полупролетарските трудещи се маси от града и селото, заедно с които той образува огромното мнозинство от населението на страната. Пролетариатът заедно със своя съюзник представлява достатъчно могъща революционна маса, способна да щурмува решително капитализма и да го събори.

Меншевиките, отричайки възможността за социалистическа революция през октомври 1917 г., се позоваваха на обстоятелството, че Русия не е достигнала такова развитие на производителните сили, при което е възможен социализмът. Ленин разобличи контрареволуционната същност на позицията на меншевиките и доказа, че ако пролетариатът вземе властта, страната може не само да настигне, но и да надмине най-развитите капиталистически страни по отношение на равнището на производителните сили. Тъй като цялата система на капитализма е узряла за пролетарската революция, съществуването на по-слабо развити в промишлено отношение страни в тази система вече не може да бъде препятствие за победоносна революция и в тези страни.

И така не е задължително пробивът във веригата на империализма да се извърши най-напред в страна, която

е капиталистически най-развита. Обаче погрешно ще бъде да се твърди, че пробивът трябва да се извърши там, където капитализмът е най-малко развит. За социалистическата революция е необходимо известно развитие на капитализма и наличие на промишлен пролетариат, преминал сериозна школа на класовата борба.

В Русия през октомври 1917 г. беше разкъсан империалистическият фронт, пролетарската революция победи, защото тук потисничеството на империализма получи най-концентриран израз, стана нетърпимо и против империализма се надигна промишленият пролетариат, макар и не най-многобройният, но най-революционният в света, имайки за свой авангард великата партия на ленинизма и за свой съюзник революционното селячество и потиснатите от царизма народности.

Лениновата теория за възможността за победата на социализма първоначално в една страна означава, първо, възможност да се завоюва властта от пролетариата и да се експропрират капиталистите и, второ, възможност да се организира социалистическо производство, да се създаде социалистическо общество.

Огромното значение на тази теория се състои в това, че тя дава революционна перспектива на пролетариите в отделните страни, като развързва тяхната революционна инициатива и освобождава от пасивен изчакване на „всеобщата развързка“; тя ги учи да използват всяка благоприятно създаваща се обстановка за решителен щурм срещу империализма. Ръководейки се от гениалната Ленинова теория, работническата класа в Русия извърши своята победоносна социалистическа революция.

Лениновото учение за възможността за победата на социализма в една страна бе отстояно от Комунистическата партия в борбата против меншевиките, тръцкистите, зиновисците, бухарниците и други врагове, които се стремяха да отровят съзнанието на работническата класа с отровата на неверието във възможността за победата на социализма, на социалистическата икономика в нашата страна.

Конкретизирайки положението за възможността за победата на социализма в Съветския Съюз, И. В. Сталин посочва две страни на въпроса: *вътрешна* и *външна*. Той разделя въпроса за победата на социализма в една страна на два въпроса: на въпроса за възможността да се по-

строи в СССР пълно социалистическо общество и на въпроса за окончателната победа на социализма в смисъл на пълна гаранция срещу реставриране на капитализма. В борбата с враговете на социализма Комунистическата партия, нейното ръководство начело с И. В. Сталин и другите ученици на Ленин отстояха Лениновото положение, че работническата класа и селячеството в СССР напълно могат да ликвидират буржоазията в своята страна и да изградят пълно социалистическо общество. В защита на Лениновото положение за възможността да се изгради социализмът в СССР грамадна роля изиграха решенията на XIV конференция и на XIV конгрес на Комунистическата партия на Съветския Съюз, които въоръжиха партията с идеята за възможността да се построи социалистическо общество в нашата страна, издигнаха това положение в закон на партията, задължителен за всички нейни членове. Победата на социализма, възтържествувала в СССР, даде всички основания да се направи изводът, че е възможно да се изгради и пълен комунизъм в СССР дори при условие че се запази капиталистическото обкръжение. Тази е вътрешната страна на въпроса за победата на социализма и комунизма в една страна.

Заедно с това ленинизмът учи, че съветският народ само със собствени сили не може да унищожи външната опасност от капиталистическа интервенция против СССР. „Не може, тъй като за премахване на опасността от капиталистическа интервенция е необходимо да се унищожи капиталистическото обкръжение, а да се унищожи капиталистическото обкръжение е възможно само в резултат на победоносна пролетарска революция поне в няколко страни.“¹

Историята вече познава две военни интервенции, предприети от империалистическите държави за реставриране на капитализма в СССР: в 1918—1920 г. и в 1941 г. И двете завършиха с поражение на интервентите. Втората интервенция беше несравнено по-подготвена от първата. Въпреки това интервентите бяха напълно разгромени от Съветската армия, прогонени от пределите на СССР и окончателно разгромени на тяхна собствена територия. Няма

---

¹ „История ВКП(б). Краткий курс“, стр. 261—262 [Бълг. изд., 1952, стр. 297].

съмнение, че същата участ очаква всеки, който се опити да вдигне ръка срещу великия Съветски Съюз.

След Втората световна война стана коренно измененно в съотношението на силите между лагера на социализма и лагера на империализма. СССР сега вече не е сам. Социалистическият лагер сега брои около 900 милиона души. Той е могъща, непобедима сила, възходяща сила, докато капиталистическият свят преживява най-дълбока и неизлечима криза. Империалистическата буржоазия търси спасението на капитализма във война против социалистическия лагер. Може с пълна увереност да се твърди, че ако империалистите се решат на безумие и се опитат да разпалят нова световна война, тяхната авантюра ще доведе до крушение на цялата система на световния капитализъм. Това твърдение произтича от историческия опит от Първата и Втората световна война. Първата световна война завърши с победа на социалистическата революция в Русия. Втората световна война доведе до отпадане от капитализма на цяла редица страни в Европа и Азия.

Но колкото по-остри са противоречията в лагера на империализма, колкото повече трудности изпитва той, толкова по авантюристична става буржоазията; тя търсеше и ще търси изход от трудностите и противоречията по пътя на разпалване на нови войни. Нълното отстраняване на опасността от интервенция против СССР и страните с народна демокрация може да бъде постигнато само когато се унищожи капиталистическото обкръжение. Само като изчезнат империалистическите държави, ще изчезнат опитите за военни интервенции и свързаните с тях опити за реставриране на капитализма. А капиталистическото обкръжение ще изчезне само в резултат на социалистическите революции във всички главни капиталистически страни.

От това следва, че от победата на пролетарската революция в капиталистическите страни са заинтересовани не само трудещите се от тези страни, но и трудещите се от СССР и другите страни на социалистическия лагер, че съдбата на победилния в една страна социализъм зависи и от победата на социализма в другите страни. От друга страна, съдбата на революционноосвободителното движение в другите страни най-тясно е свързана с успехите на изграждането на комунизма в СССР и с успехите на изграждането на социализма в страните с народна

демокрация, с укрепването на икономическата, политическата и културната мощ и отбранителната способност на Съветския Съюз и на страните с народна демокрация.

Лениновата теория за възможността социализмът да победи първоначално в една страна е същевременно *теория за развитие на световната пролетарска революция*.

Октомврийската социалистическа революция не е революция само в национални рамки, тя по своя характер е интернационална революция, част от световната пролетарска революция. Именно с победата на съветската революция настъпи епохата на световната пролетарска революция. Октомврийската социалистическа революция откри епохата на пролетарските революции в страните на империализма, тя откри епохата на колониалните антиимпериалистически революции, образуващи съставна част от световната пролетарска революция.

Великата Октомврийска социалистическа революция е израз на общата криза на капиталистическата система. Заедно с това отпадането на Съветския Съюз от империалистическата система стана изходен момент за по-нататъшното задълбочаване и изостряне на общата криза на капитализма. С победата на социализма в СССР капитализмът престана да съществува като единствена и всеобхващаща стопанска система, светът се раздели на две системи: система на капитализма и система на социализма. Октомврийската революция нанесе с грамадна сила удар върху системата на империализма. Тя оказа дълбоко революционизиращо въздействие върху трудещите се от всички страни, стана за тях вдъхновяващ пример и образец. Тя е начало на световната пролетарска революция и база за нейното разгръщане.

Но победата на социализма в СССР не значеше, че след нея световната революция ще се извърши като едновременно акт. Световната социалистическа революция се развива и ще се развива по пътя на революционното отпадане на редица нови страни от системата на империализма. След Втората световна война от капитализма отпаднаха редица страни от Централна и Югоизточна Европа и Азия.

Победата на Съветския Съюз над хитлеристка Германия и империалистическа Япония изигра огромна роля в разширяването на пробива на империалистическия фронт

след Втората световна война. Съветската армия, която разгроми германофашистките армии, заедно с това разчисти пътя на вътрешните революционни сили в страните на Централна и Югоизточна Европа. Победата на Съветския Съюз във Втората световна война освободи Китай от японския империализъм, разчисти пътя на великия китайски народ към завоюване национална независимост, към разгромяване на реакционните сили вътре в страната, ускори тържеството на народната революция в Китай. Опирайки се на поддръжката на Съветския Съюз, диктатурата на народната демокрация сплотява трудещите се маси в Китай около социалистическия пролетариат, успешно осъществява социалистическата индустриализация на страната, повдига народното стопанство и култура, прокарва дълбоки социалноикономически и демократически преобразования. Революционният Китай навлезе в период на създаване икономическата база на социализма, което има световноисторическо значение.

След като от капиталистическата система отпаднаха народнодемократичните страни в Европа и Азия, общата криза на световния капитализъм навлезе в нова фаза на задълбочаване и изостряне. Сегашният етап на общата криза на капитализма се характеризира с все по-засилващо се разложение на световната икономическа система на капитализма. За това спомага растящата икономическа мощ на страните от социалистическия лагер. За по-нататъшното задълбочаване на общата криза на световната капиталистическа система говори разпадането на единния всеобхващащ световен пазар, което беше извънредно важен икономически резултат от Втората световна война. СССР, Китай, Монголската народна република, Виетнам, Северна Корея, Полша, Чехословакия, Румъния, Унгария, България, Албания, Германската демократична република образуваха нов световен пазар, успореден на световния пазар на капитализма.

В страните на демократическия, социалистическия лагер непрекъснато расте равнището на материалния и културния живот на трудещите се върху основата на непрекъснатия растеж на производството. В резултат на високите темпове на нарастване на промишленото производство в тези страни те в скоро време сами ще изнасят стоки във все по-голямо количество.

Що се отнася до световния империалистически пазар, той се стеснява, преграждан за СССР и другите демократически страни от империалистическата политика на САЩ; за стесняването на капиталистическия пазар спомага и обстоятелството, че в страните на капитализма расте обедняването на масите, неизбежни са периодичните кризи на производството и увеличаването на безработицата. От факта на разпадането на единния световен пазар произтича, че „сферата на прилагане на силите на главните капиталистически страни (САЩ, Англия, Франция) по отношение на световните ресурси няма да се разширява, а ще се ограничава, че за тези страни условията на световния пазар за пласмент ще се влошават, а неизползването на пълния капацитет на предприятията в тези страни ще се увеличава. В това собствено се и състои задълбочаването на общата криза на световната капиталистическа система във връзка с разпадането на световния пазар.“¹

Важен фактор за задълбочаване на общата криза на капитализма е също и провежданата от правителствата на империалистическите страни милитаризация на народното стопанство. В бюджетите на капиталистическите държави разходите за въоръжаване непрестанно се увеличават. През периода от 1937/38 г. до 1952/53 г. преките военни разходи в САЩ са се увеличили почти 60 пъти, в Англия — почти 10 пъти. Прекомерното увеличаване на военното производство задълбочава диспропорцията между производствените възможности и намаляващото платежоспособно търсене от страна на населението, води в последна сметка до нарастване на нова дълбока икономическа криза

Общата криза на световния капитализъм обхваща не само икономиката, но и политиката. Политически израз на тази криза е фактът, че буржоазията изгуби морално-политическия си авторитет сред народа. И. В. Сталин в речта си на XIX конгрес на КПСС разкри причините за политическото отслабване на съвременната буржоазия. Когато буржоазията беше прогресивна класа, тя си позволяваше да либералничи, отстояваше буржоазнодемократическите свободи и с това си създаваше популярност

---

¹ И. Сталин, *Економически проблеми социализма в СССР*, стр. 31—32 [Бълг. изд., 1954, стр. 28].

сред народа. Съвременната буржоазия се превърна в най-реакционна сила, в най-зъл враг на освободителното движение. Сега от либерализма на буржоазията не остана нищо помен. Знамето на буржоазната демокрация е захвърлено. По-рано буржоазията отстояваше правата и независимостта на нацията, смяташе се за глава на нацията. Сега буржоазията продава правата и независимостта на нацията за долари. Знамето на националната независимост и на националния суверенитет е захвърлено.

Икономически и политически израз на задълбочаването на общата криза на световния капитализъм е изострянето на противоречията между империалистическите страни, а вътре в тези страни — между работническата класа и цялата трудеща се маса, от една страна, и империалистическата буржоазия — от друга страна.

За съвременния капитализъм е характерно по-нататъшното изостряне на кризата и началото на разпадането на колониалната система на империализма. Победата на народната революция в Китай, която намери своя вдъхновяващ пример в Октомврийската победа в Русия, сама стана сега вдъхновяващ пример за революционната борба за народите от колониите и зависимите страни. Под влиянието на победата на китайския народ се развива националноосвободителната революционна борба в Мароко, Индонезия, Малая, Бирма, на Филипините и в други страни, потискани от империализма. Крупно събитие в националноосвободителното движение на народите беше победата на корейския народ в неговата освободителна война против американските интервенти и тяхната агентура — лисинмановците. Американските империалисти и техните сателити, прикриващи своята разбойническа война със знамето на Организацията на обединените народи, претърпяха поражение и не постигнаха своите грабителски цели. Те трябваше да сключат примирие в Корея на същия 38-и паралел, от който започнаха войната. Героичният корейски народ с подкрепата на китайските народни доброволци показва, че империалистите не могат да сломят един народ, който се бори за своята свобода и независимост.

Задълбочаването на общата криза на световния капитализъм доведе до това, че световната система на капитализма стана по-слаба и неустойчива, отколкото когато и

да било по-рано. Значително се увеличиха *обективните и субективните* предпоставки за победата на социалистическите революции в страните на капитала.

Особеностите на съвременния етап на общата криза на световния капитализъм слагат своя печат върху формирането на движещите сили на революцията, създавайки условия за образуването на широки народни коалиции в борбата против империализма. В епохата на империализма разпределението на класовите сили прави възможно прерастването на буржоазнодемократическата революция в социалистическа. По силата на по-нататъшното задълбочаване на общата криза на световния капитализъм и на особеностите на тази криза, в съвременния етап се създава изгодно за пролетариата ново разпределение на силите в тези страни, които стоят непосредствено пред социалистическа революция.

Буржоазията банкрутира икономически, политически и идейно. Тя не може да избави обществото от икономически катастрофи. Тя не може да осигури на народите мир, национална независимост и демокрация. Фашизмът и войната станаха оръдия и методи на политиката на империалистическата буржоазия. Съвременната буржоазия няма вече прогресивни идеали. Нейната идеология е напълно реакционна и проникната само от ненавист към социализма, към прогреса, към демокрацията, към националния суверенитет, към всички трудещи се. Сега има само една сила, която е способна да издигне знамето на демократическите свободи и на националната независимост и да поведе след себе си всички свободолюбиви и патриотични сили на нацията напред. Тази сила е пролетариатът и неговата марксистко-ленинска партия, която сплотява около себе си всички трудещи се маси.

Комунистическите партии в капиталистическите страни, имайки предвид тези нови обстоятелства и възможности, се стремят да сплотят около пролетариата най-широките слоеве на нациите. В програмата на Английската комунистическа партия е издигната задачата: „да се създаде широка народна коалиция или съюз между всички слоеве на трудещите се: организираната работническа класа, всички работници на физическия и умствения труд, лицата със свободни професии и техническата интелигенция, всички низши и средни слоеве на населението в градовете и фермерите в селските райони“, за да може това

единство на силите „да прерасне в движение, достатъчно силно, за да нанесе поражение на богатшите и техните прислужници в лейбъристката партия и да осигури мира и бъдещето за всички трудещи се“¹.

Преплитането и съчетаването на класовите задачи на пролетариата и на всички трудещи се с националните задачи в единно общонародно движение, възглавявано от работническата класа, разширяват социалната база на социалистическата революция и улесняват нейната победа.

Империалистите удържат своето господство само защото работническата класа е разединена и част от нея остава под влиянието на лидерите на десните социалисти и на профбюрократите, които заблуждават работниците и приспиват тяхното революционно класово съзнание. Идеологията и политиката на тези предатели на работническата класа се свеждат до запазване и поддържане на капиталистическия строй. Тези агенти на буржоазията в работническата класа предават интересите на работническата класа, интересите на своята нация. Заедно с това те изпълняват ролята на съучастници на империализма в потискането на народите от колониите и зависимите страни.

Въпреки фашисткия терор на империалистическите правителства и усилията на лидерите на десните социалисти, все повече се шири и крепне освободителното движение в капиталистическите страни. Начело на освободителната борба на трудещите се вървят комунистическите партии. Верни на пролетарския интернационализъм, комунистите разпространяват сред трудещите се маси учението на марксизма-ленинизма: идеите на международната солидарност, пролетарската революция, диктатурата на пролетариата и социализма, идеите на националноосвободителната борба. Комунистическите партии провеждат в своите страни последователната класова борба на работниците и на всички трудещи се против експлоататорите, за социализъм, възглавяват борбата на народите за мир, за демокрация, за национален суверенитет.

Сега, когато трудещите се от капиталистическите страни познават социализма вече не само като програмна цел, но го виждат осъществен в СССР, предимствата на социализма пред капитализма стават все по-ясни за най-широ-

---

¹ „Путь. Британия к социализму“, сп. „Большевик“ кн. 3, 1951 г., стр. 58.

ките маси. Пред очите на народите от всички страни стоят неотразими, говорещи сами за себе си факти. Народите от всички страни видяха, че когато върху тях се надвеси смъртна опасност от страна на хитлеризма, страната на социализма спаси света от това бедствие. Те виждат, че страните от лагера на социализма и демокрацията начело със Съветския Съюз са последователни борци за мир между народите и провалят плановете на империалистическите подпалвачи на война. Народите от всички страни виждат, че само в Съветския Съюз и в страните с народна демокрация няма кризи и безработица, че там постоянно се повишава материалното благосъстояние и културното равнище на трудещите се, че само в тези страни държавата служи на интересите на трудещите се. Всичко това разголява до корен пороците и гниlostта на капитализма и показва на народите от капиталистическите страни къде и как да вървят. Ето защо социализмът може напълно да победи капитализма по пътя на мирното съревнование на двете системи и за своята победа във всички страни не се нуждае нито от войни, нито от експорт на революцията. Изострянето на противоречията на капиталистическата система и успехите на системата на социализма революционизират трудещите се от капиталистическите страни и в тяхното съзнание все повече зрее идеята за шурмуване на империализма. Ходът на историята води към това, че световната пролетарска революция неизбежно ще се развива по пътя на по-нататъшното отпадане на нови и нови страни от системата на империализма.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Социалната революция е закон за преминаването от една обществена формация към друга. Във всяка революция основният въпрос е въпросът за завоюване на държавната власт от революционната класа.

Социалистическата революция има някои общи черти с всяка друга социална революция (унищожаване на предишните и установяване нови производствени отношения, установяване диктатурата на нова класа), но се отличава дълбоко от тях по своя характер и резултати, тъй като поставя на мястото на частната собственост върху средствата за производство обществената, социалистиче-

ската собственост и върху тази основа ликвидира всички и всякакви форми на експлоатация и потискане на човек от човека.

Пролетарската, социалистическата революция стана в условията на империализма пряка практическа неизбежност. В тази революция пролетариатът има съюзници в лицето на полупролетарските маси на трудещите се от града и селото, а също и в лицето на милионните трудещи се и експлоатирани маси на потиснатите от империализма нации.

Империализмът, ставайки все по-реакционен по всички линии и засилвайки класовото и националното потисничество, поражда многообразни форми на освободителната борба. Пролетариатът, заставайки начело на тази борба, я насочва към общия революционен поток против империализма. В резултат на неравномерността на икономическото и политическото развитие на капиталистическите страни при империализма възникна възможността да се скъса веригата на империализма в нейните най-слаби звена, възможността за победа на социализма първоначално в една отделно взета страна. Тази възможност беше превърната в действителност от работническата класа в Русия под ръководството на Комунистическата партия през октомври 1917 г. Победата на социализма в една страна е вдъхновяващ пример и мощен революционизиращ фактор, който улеснява и ускорява революционния натиск на трудещите се от другите страни върху техните потисници.

Победата на социалистическата революция във всички страни е неизбежна. Тя се осъществява чрез закономерното последователно отпадане на все нови и нови страни от системата на империализма и преминаването им в лагера на социализма.

ОСМА ГЛАВА

МАРКСИСТКО-ЛЕНИНСКАТА ТЕОРИЯ ЗА НАЦИИТЕ И НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИТЕ ДВИЖЕНИЯ

В предишната глава бе посочено, че националноосвободителните движения в колониите и зависимите страни са в нашата епоха съставна част на световната социалистическа революция. Решението на национално-колониалния въпрос — много важен въпрос на теорията и практиката на социалистическата революция и диктатурата на пролетариата — съставлява част от онези революционни демократически и социалистически преобразования, които ще доведат цялото човечество от капитализма до социализма. Програмата на комунистическата партия по национално-колониалния въпрос има за своя теоретическа основа историческия материализъм като наука за законите на развитието на обществото, включително и марксистката теория за нациите.

1. Марксистката теория за нациите

Развитието на обществото, което се определя от развитието на начините на производство на материални блага, поражда такива общности от хора като рода, племето, народността и нацията. При първобитнообщинния начин на производство е съществувал родовият обществен строй. Родът е представлявал обособена общественно-производствена група от хора, свързани също така и с връзките на кръвното родство. С развитието на производителните сили родовете са се увеличавали, разраствали са се, отделяли са се един от друг и са се обединявали в съюзи от родове — племена, а племената — в съюзи от племена.

С възникването на частната собственост и на класите първобитнообщинният строй загива; хората от различните родове и племена, организирани по признака на кръвното родство, все повече се смесват помежду си, разселват се върху една територия — възникват така наречените териториални племена. Племената губят своята обособеност и самостоятелност, управлението им преминава в ръцете на държавата — организация на господстващата обществена класа. В държавата хората се разселват вече не по признака на кръвното родство, а по *териториалния* признак. При прехода от първобитнообщинния строй към класовото общество от родствените по език племена започват да се формират *народностите*.

Робовладелските общества са представлявали конгломерат от племена и народности. Руската и другите народности в Русия са възникнали при прехода от първобитнообщинния строй към феодалния начин на производство в началото на средните векове. Така са възникнали и народностите в много други страни¹. Народността още не е нация, тя е обединение на родствени по език и произход племена, които живеят на една и съща територия.

Нациите за пръв път възникват едва с ликвидирането на феодалната раздробеност, в епохата на възходящия капитализъм, върху основата на общността на икономическия живот, свързана с образуването на националния пазар.

Нацията не бива да се смесва с расата, с племето, както и с държавната или религиозната общност на народите — това смешение на понятията се разпространява от буржоазната социология и историография.

Нацията не е расова, нито племенна общност. Нациите се формират от хора от различни племена и раси. Например италианската нация е възникнала от римляните, германците, етруските, гърците, арабите и т. н. Френската — от галите, римляните, бритите, германците и т. н. Същото трябва да се каже за англичаните, американците, германците и другите нации, формирали се от хора от различни племена и раси².

---

¹ Виж Ф. *Енгелс*, *Происхождение семьи, частной собственности и государства*, гл. III и VIII, а също „Архив К. Маркса и Ф. *Енгелса*“, т. IX, стр. 88, 121, 141, 151, 159.

² Виж *И. В. Сталин*, *Соч.*, т. 2, стр. 293 [Бълг. изд., стр. 247].

Расовите различия между хората са различия по такива външни биологически признаци като цвета на кожата, косите и т. н. Расовите признаци са се създали в резултат на продължителното съществуване на хората в различни географски условия; тези различия са съществували до възникването на племената и народностите, още повече до възникването на нациите.

Националната общност също така не е държавна общност. Родът, племето, народността и нацията са невъзможни без общност на езика, а за държавата общият език не е задължителен. Империи от робовладелския и феодалния период, например империи на Кир и Александър Македонски или империята на Карл Велики, са представлявали конгломерат от племена и народности, които са говорили на свои езици. Много съвременни държави — както буржоазни, така и социалистически, имат в своя състав няколко нации, които говорят на свои национални езици.

Националният език е продукт на цялата история на народа, който се консолидира в нация. Езикът на нацията се развива от езика на съответна народност, а езикът на народността се е развил от езика на племената, от които се е образувала дадена народност. Без общност на езика не може да има общуване между хората, общност на рода, племето, народността и нацията.

И така *общността на езика* е необходим признак на нацията. Но това не е единственият нейн признак. Англичаните и североамериканците говорят на един език, а съставляват две различни нации. Защо? Преди всичко, защото те нямат общност на територията. Нацията се формира само в резултат от продължително и постоянно общуване на хората, а това е невъзможно без общност на територията. Ето защо *общността на територията* е също така необходим признак на нацията. Но и общността на територията сама по себе си не създава още нация.

Необходимо е още устойчива, исторически създадена *икономическа връзка* на хора, които говорят на един език и живеят на една територия. Такава връзка се появява за пръв път с възникването на капитализма.

Славянските племена в Киевска Рус (IX—XII в.) са съставлявали един народ, но по онова време те още не са били формирани в нация. Руската нация започва да се формира едва от XVII в. в Московска Рус, когато е била

унищожена феодалната раздробеност на страната и на базата на развитието на занаята, търговията и създаването на единен общоруски пазар е станало сливане на икономически разединените „земи“ и феодалните княжества в единно икономическо цяло.

Като разобличава идеалистическата буржоазна теория на народника Михайловски, според която националните връзки са продължение и обобщение на родовите връзки, Ленин показва, че исторически създаването на национални връзки е означавало създаване на буржоазни връзки, по-неже начело на процеса на развитието на нациите и на националния пазар е вървяла буржоазията¹. Сталин показва този процес, давайки за пример образуването на грузинската нация, формирала се през втората половина на XIX в. Така възникват всички буржоазни нации. Именно такива нации имаше предвид В. И. Ленин, когато пише в 1914 г.: „Нациите са неизбежен продукт и неизбежна форма на буржоазната епоха на общественото развитие“². Такива нации имаше предвид и И. В. Сталин, когато пише, че нациите възникват в епохата на възходящия капитализъм.

Образуването на *буржоазните нации* става в различни страни в различно време и в различни исторически условия. В колониите американските, английските и другите империалисти поддържат феодалните отношения и дори отживелиците на робството; ето защо там възникването и консолидацията на нациите се задържа и задушава, но все пак се извършва, защото и там се развива капитализъм, създава се промишленост, национален пазар, расте националната буржоазия и националният пролетариат.

Особеностите на историческите условия на формирането и развитието на нациите определят своеобразието на техния *психически облик*. Ако англичаните, американците, ирландците, говорещи на един език, съставляват не една, а три различни нации, немалка роля за това играе и своеобразният психически облик, създаден у всяка нация в резултат от особените условия на техния социален живот в течение на много поколения.

---

¹ Виж В. И. Ленин, Соч., т. 1, стр. 137—138 [Бълг. изд., стр. 150—151].

² В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 56 [Бълг. изд., стр. 63].

Психическият облик на нацията е отражение на условията на материалния живот на народа, на особеностите на неговия бит, на неговата история, на най-важните събития, които са сложили много силен отпечатък върху живота и по-нататъшното развитие на нацията. Психическият облик или така нареченият национален характер сам по себе си е неуловим, но той може да бъде определен дотолкова, доколкото се проявява в *националната култура*, в нейните специфични особености, например в любимите на даден народ образи на герои на литературата и изкуството, в мелодиите и песните, в националните танци, в народния епос, в поговорките и пословиците, в живописата и архитектурата и т. н. Например в културата на руския народ, в народните епически песни, приказки, пословици, в неговата литература, живопис, музика и т. н. се изразява психическият облик на руската нация, руският национален характер, в който са се отразили условията на материалния обществен живот на руския народ, неговият бит, най-важните събития от неговата история; трудът в условията на суровата природа, борбата с чуждоземните завоеватели, борбата против социалния гнет. Тези особености на историята на руския народ са породили такива негови високи качества, отбелязани от И. В. Сталин, като ясен ум, твърдост, разумно търпение, руски революционен размах.

Психическият облик на нацията, взет в неговото развитие, се проявява както в съдържанието, така и във формата на националната култура. Националната форма на културата не съществува отделно от съдържанието на културата, а съдържанието на културата винаги се проявява в определена национална форма. Безнационална култура не съществува. И съдържанието, и формата на националната култура отразяват живота на нацията, особеностите на нейната история и бит. Националната форма на културата е съвкупност от особените средства и начини на изразяване на културата на дадена нация. Това е преди всичко националният език, както и особеностите на формите на националното изкуство и култура, обусловени от особеностите на историята и на националния бит. Всяка национална култура е оня принос, който дадена нация внася в общата съкровищница на световната култура, като я обогатява. Основната част на всяка нация са тру-

дешите се — главната сила на производствения процес, носителят на най-добрите черти на психическия облик на нацията и творецът на нейния език и култура.

Като обобщиха историческия процес на образуване и развитие на нациите, Ленин и Сталин създадоха марксистката теория за нацията, според която „нацията е исторически създала се устойчива общност от хора, възникнала върху базата на общността на четири основни признака, именно: върху базата на общността на езика, общността на територията, общността на икономическия живот и общността на психическия облик, който се проявява в общността на специфичните особености на националната култура“.

Само съвкупността от тези четири необходими признака, взети заедно, дава нацията. Опитите да се добави към тези четири признака на нацията пети признак — съществуването на национална държава — са дълбоко погрешни. Това би означавало да се изключат от категорията на нацията угнетените от империализма нации, които нямат своя държавност. Въвеждането на този признак довежда също така до нелепия извод, че например нациите в СССР, съгласили се да обединят своите национални съветски републики в една съюзна държава, преставали да бъдат нации.

Реакционната буржоазна социология разглежда нацията метафизично и идеалистически, като нещо вечно, неизменно, съществуващо извън времето и пространството. Такива са теориите на расистите, националистите, десните социалисти. Така, според теорията на австрийския десен социалист К. Ренер (Р. Шприягер), нацията е „съюз на еднакво мислещи и еднакво говорещи хора“ или „културна общност на група съвременни хора, *несвързани със земя*“. Според Ренер хората, които живеят в разни страни, т. е. които са разединени териториално и икономически, но говорят на един език, имат „културна общност“ и съставляват една нация. Според теорията на друг австрийски ревизионист, О. Бауер, не само общността на територията и на икономическия живот, но и общността на езика не е необходим признак на нацията. Като откъсват нацията от нейната територия и от породилата я икономическа почва, като я свеждат до „културна общност“ или до „национален характер“, О. Бауер и К. Ренер превръщат нацията в нещо нематериално, в някаква невидима, тайнствена сила от рода на измисления от идеалистите „национален дух“. Това не е реална, действуваша на земята нация, а нещо неумовно, мистично, задгробно, пише И. В. Сталин, като осмива тази идеалистическа теория. Тео-

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 11, стр. 333, т. 2, стр. 269 [Бълг. изд., т. 11, стр. 283, т. 2, стр. 250].

рията на Бауер и Ренер е не само идеалистическа и метафизическа, но и националистическа, тъй като тя замъглява класовите антагонизми вътре в буржоазната нация, проповядва „единство“ на мисълта и интересите на експлоатираните и експлоататорите, т. е. подчиняване първите на вторите.

Не случайно тази теория е подета от идеолозите на империалистическата реакция. Така например известният идеолог на „Пан-Европа“ граф Куденхоф-Калерги, сега професор по история в Нюйоркския университет, в своята книжка „Европейската нация“ определя нацията като „духовна общност, споена от общ пророк, вожд, възпитател и учител“. Пропагандирайки разобличения от Ленин още през 1915 г. лозунг за „Европейски съединени щати“ — разбира се, под егидата на империалистите от САЩ и на тяхната агентура, — Куденхоф-Калерги пропагандира плановете за заробване на европейските народи от империалистите на САЩ и техните партньори в Западна Германия.

Проповедниците на расизма, национализма и космополитизма: Е. Рос, Е. Богардус, Б. Ръсел, Г. Мес, Г. Кон и други, за да замъглят класовите антагонизми вътре в буржоазните нации и да „обосноват“ завоевателните цели на империалистите в САЩ, извеждат нацията от „националния дух“, „националното съзнание“ и обявяват това съзнание, а заедно с него и самата нация и националния суверенитет, свободата и независимостта на всички нации освен американската и английската за отживял „предразсъдък“, който вече е „време да бъде ликвидиран“ и да бъде установено „световно правителство“, т. е. световно господство на империалистите от САЩ. Тези реакционни теории, които нямат нищо общо с науката, служат на империалистите от САЩ, стремящи се към световно господство, към заробване на народите от целия свят.

Марксистко-ленинската теория за нациите е единствено научна теория. Тя обяснява възникването и развитието на нациите и тяхното съзнание с условията на техния материален живот и посочва на всички нации пътя за освобождение от гнета на империализма; тя показва, че нациите, както и всяко историческо явление, възникват, развиват се и ще имат край.

Великата Октомврийска социалистическа революция откри епохата на формиране и развитие на нови, *социалистически нации*, различаващи се коренно от буржоазните нации. Появяването на социалистически нации и развитието на дружеско сътрудничество, на доброволно сближение между тях бяха предвидени от Ленин още преди революцията, в 1916 г.¹

Буржоазните нации са разделени на антагонистични класи — на експлоататорско малцинство и експлоатирано мнозинство. Класовият антагонизъм обуславя и антагони-

---

¹ Виж В. И. Ленин, Соч., т. 22, стр. 324 [Бълг. изд., стр. 354].

стичните форми на развитието на нациите и на националната култура, той слага своя отпечатък върху духовния облик на нациите. Главна, ръководна сила на тези нации е буржоазията, която проповядва „класов мир“ вътре в нацията в името на „единството на нацията“, а фактически в името на експлоатацията на трудещите се от своята нация; тя се стреми към разширяване на територията на своята нация чрез заграбване на чужди територии, разпалва недоверие и ненавист към другите нации, потиска националните малцинства. Такъв е социално-политическият облик на буржоазните нации.

Социалистически нации възникнаха и се развиха за пръв път в СССР върху базата на диктатурата на пролетариата под ръководството на работническата класа и нейната комунистическа партия, която последователно провежда в живота принципите на интернационализма, в процеса на изграждането на социализма, на ликвидирането на експлоататорските класи — носители на национален гнет, в безпощадна борба против буржоазния национализъм. Социалистически нации се формират и в страните с народна демокрация.

Като характеризира социалистическите нации в 1929 г., когато експлоататорските класи в СССР още не бяха напълно ликвидирани, И. В. Сталин пише:

„Работническата класа и нейната интернационалистическа партия са онази сила, която споява тези нови нации и ги ръководи. Съюз на работническата класа и трудовото селячество вътре в нацията за ликвидиране остатъците от капитализма в името на победоносното строителство на социализма; унищожение на остатъците от националното потисничество в името на равноправието и свободното развитие на нациите и националните малцинства; унищожение на остатъците от национализма в името на установяване дружба между народите и утвърждаване на интернационализма; единен фронт с всички потиснати и непълноправни нации в борбата против политиката на заграбване и на грабителски войни, в борбата против империализма — такъв е духовният и социално-политическият облик на тези нации.

Такива нации трябва да се квалифицират като социалистически нации.“¹

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. II, стр. 339 [Бълг. изд., стр. 288].

Социалистическите нации възникнаха на базата на съответните стари, буржоазни нации, върху техните развалини, в резултат на ликвидирането на капитализма и на революционното преобразуване на нациите в духа на социализма. Тези преобразования измениха социално-политическия и духовния облик на народите на СССР. Социалистическите нации в СССР — руската, украинската, белоруската, грузинската, арменската, азербайджанската, узбекската, казахската, татарската, башкирската, литовската, естонската, латвийската, молдавската и др. — се различават коренно от съответните стари, буржоазни нации както по своя класов състав и духовен облик, така и по своите социално-политически стремежи. Това са много по-жизнеспособни и сплотени нации, отколкото която и да било буржоазна нация, „защото те са свободни от непримиримите класови противоречия, които разяждат буржоазните нации, и са много повече общонародни от която и да било буржоазна нация¹.“

Социалистическите нации се състоят от трудещи се класи, освободени от експлоатация; те са споели в морално-политическо единство, защото в социалистическото общество няма експлоататорски класи. Това са нации с нова икономическа общност, породена от социалистическия икономически строй, с нов морално-политически облик, който се проявява в общността на социалистическата по съдържание и национална по форма култура. В духовния облик на социалистическите нации се отразяват чертите на социалистическия строй, който е породил тези нации. Социалистическите нации са новатори, строители на комунистическото общество; те са възпитани в духа на идеите на съветския патриотизъм, на дружба между народите, на расово равноправие, на уважение към правата на другите народи. Такива нации не е имало и не е можело да има по-рано, преди социализма.

Като разобличи империалистическата политика на насилствена асимилация на нациите като реакционна, антинародна политика, марксизмът-ленинизмът показва на народите пътя към унищожаване на националния гнет, към равноправие и доброволно братско сътрудничество. Този път е проверен и потвърден в практиката на народите на Съветския Съюз.

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 11, стр. 341 [Бълг. изд., стр. 289].

Като отговаря на въпроса за бъдещето на нациите, марксизмът-ленинизмът учи, че след победата на социализма във всички страни човечеството върху основата на дружбата и сътрудничеството между нациите и на разцвета на националните култури ще дойде в края на краищата до пълно сливане на нациите върху базата на комунизма. Разбира се, това не може да стане изведнаж, в кратък срок.

„Тъй както човечеството може да дойде до унищожаване на класите само като мине през преходния период на диктатурата на потиснатата класа, също така и до неизбежното сливане на нациите човечеството може да дойде само като мине през преходния период на пълното освобождаване на всички потиснати нации, т. е. на тяхната свобода на отделяне.“¹ Националните различия, посочваше Ленин, ще останат да съществуват „... още твърде и твърде дълго даже след осъществяване диктатурата на пролетариата в световен мащаб...“².

Опитите да се извърши сливане на нациите веднага след победата на социализма чрез декретиране, чрез принуда биха означавали на практика политика на насилствена асимилация, което би се оказало изгодно само за империалистите и би могло да погуби делото на освободението на нациите и организирането на тяхното братско сътрудничество.

Първият период след поражението на световния империализъм и победата на социализма във всички страни ще бъде период на окончателно ликвидиране на националния гнет и на взаимното национално недоверие, период на утвърждаване равноправието на нациите, на организиране и укрепване на интернационалните връзки, на разцвет на националните култури и езици.

Националните различия и езици ще почнат да отмират, отстъпвайки място на общ за всички хора език, само тогава, когато световната социалистическа стопанска система укрепне в достатъчна степен и социализмът влезе в бита на всички народи, когато всяка нация се убеди на практика в предимствата на общия, единния език пред множеството национални езици.

„Трябва да се даде на националните култури да се развият и разгърнат, като проявят всички свои потенциали,

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 22, стр. 135—136 [Бълг. изд., стр. 148].

² В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 72 [Бълг. изд., стр. 79].

за да се създадат условия за сливането им в една обща култура с един общ език в периода на победата на социализма в целия свят. Разцвет на националните по форма и социалистически по съдържание култури в условията на диктатурата на пролетариата в една страна за сливането им в една обща социалистическа (и по форма, и по съдържание) култура с един общ език, когато пролетариатът победи в целия свят и социализмът влезе в бита — в това именно се състои диалектичността на ленинската постановка на въпроса за националната култура.“¹

При социализма коренно се изменят условията на развитието на нациите, на техните култури и езици, защото тук не може да става дума за национален гнет и неравноправие, за потискане на едни нации, на техните култури и езици от други, за поражение на едни езици и победа на други, което става в условията на капитализма. В условията на социализма националните езици и култури имат пълна възможност да се развиват свободно и да се обогатяват взаимно под формата на дружеско сътрудничество. След победата на социализма в целия свят от стотиците национални езици в резултат на продължително икономическо, политическо и културно сътрудничество може би ще се отделят отначало най-обогатени *зонални езици* (обща за отделни групи нации), които във втория етап на световната диктатура на пролетариата ще съществуват паралелно с националните езици, а след това ще възникне един общ световен език, който ще включи в себе си най-добрите елементи на националните и зоналните езици. Това научно предвиждане на марксизма-ленинизма е основано на дълбок анализ на законите на общественото развитие.

2. Националните движения и национално-колониалният въпрос

В условията на капитализма угнетяването на нациите и народностите е неизбежно явление. Това угнетяване също тъй неизбежно поражда националноосвободителните движения и националния въпрос.

Първоначална арена на националния гнет и националните движения бяха феодалните монархии, в недрата на

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 12, стр. 369 [Бълг. изд., стр. 305].

които се развиваше капитализмът и възникваха буржоазните нации, разгръщаха се буржоазните национални движения.

Характерът на обществения строй и на породения от него национален гнет определя класовата същност и особеностите на националното движение, неговите цели, искания, програма. С изменението на историческите условия и обществените сили, които участвуват в националното движение, се изменят неговото съдържание и неговият характер, както и характерът на националния въпрос. Всяка класа разбира и решава националния въпрос по своему.

Марксизмът-ленинизмът подхожда към националните движения *конкретно-исторически*, като ги разглежда във връзка с обществения строй на дадена страна, като разкрива *класовото* съдържание на тези движения, класовото съдържание на националния въпрос. „Националният въпрос не може да се смята за нещо самостоятелно, дадено веднаж завинаги. Представлявайки само част от общия въпрос за преобразуването на съществуващия строй, националният въпрос напълно се определя от условията на социалната обстановка, от характера на властта в страната и изобщо от целия ход на общественото развитие.“¹ Разглеждайки националния въпрос като част от въпроса за революцията, марксизмът-ленинизмът изисква да правим разлика между връзката на този въпрос с буржоазнодемократическата революция и неговата връзка със социалистическата революция.

Като се изучават развитието на националните движения и формите на решаването на националния въпрос в плана на световната история, необходимо е да се различават три периода:

Първият период — това е периодът на ликвидирането на феодализма и победата на капитализма в Западна Европа, периодът на възникването на буржоазните нации и националните държави на Запад, на многонационалните държави в Източна Европа, периодът на буржоазните и буржоазнодемократическите революции и свързаните с тях националноосвободителни движения, които съставляват част от тези революции. В Западна Европа периодът на буржоазните национални движения обхваща периода XVII—XIX в. и завършва приблизително към 1871 г. Глав-

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 4, стр. 155 [Бълг. изд., стр. 129].

ни организатори на националния гнет през този период са феодалните монархии, класата на помещиците и буржоазията на господстващата нация. Тъй като през този период пролетариатът още не се е превърнал в самостоятелна политическа сила, борбата на угнетените нации против националния гнет се възглавява от буржоазията на угнетените народи, която ѝ придава ограничен, буржоазен характер: буржоазията на една нация се бори против конкуренцията на буржоазията на другите нации, като се стреми да си осигури „свой“ национален пазар. Пазарът е първата школа, където буржоазията се учи на национализъм. Но работата не се ограничава с пазара, със сферата на икономиката. Господстващите класи на командващата нация, използвайки своята държавна власт, прибегват до всевъзможни притеснения, до забрана на езика, на училищата, до ограничаване и стесняване на изборителните и другите политически права на угнетените нации.

Там, където липсват елементарни демократически права и свободи, системата на угнетяване на нациите преминава в система на насъскване на една нация срещу друга, в система на кланета и погроми. Националният гнет се стоварва с цялата си тежест върху работниците и селяните, поради това тези класи също така влизат в движението, като му придават масов, народен характер. Буржоазията се стреми да използва работническите и селските маси за своите класови цели, да ги привлече под знамето на национализма.

Вторият период в историята на националните движения е *периодът на империализма*. Империализмът означава задълбочаване и разширяване на потискането на нациите върху нова основа, върху основата на господството на монополистичния капитал. Във възходящия период на своето развитие капитализмът играеше ролята на освободител на нациите от гнета на феодалните монархии; в периода на империализма капитализмът стана най-голям потисник и душител на нациите. Империализмът раздели света на шепа господстващи нации и болшинство угнетени нации на зависимите страни и колонии, безпощадно експлоатирани от монополистичния капитал на „цивилизованите“ страни. В това, учи ленинизмът, е същността на империализма в областта на националните отношения. Тези отношения се определят от основния икономически

закон на съвременния капитализъм, който изисква осигуряване на максимална капиталистическа печалба не само чрез експлоатиране на мнозинството от населението на дадена страна, но и чрез заробване и системно ограбване на народите на другите страни, особено на изостаналите страни.

Монополистичният капитал не може да живее мирно в рамките на националните държави, той се стреми към заграбване, заробване и експлоатиране на чужди страни и нации. Предишните национални държави — Англия, Германия, Холандия, Франция, САЩ, Япония и др. — в резултат на такива заграбвания се превърнаха в многонационални, колониални държави. Засилването на национално-колониалния гнет неизбежно предизвиква растеж на националноосвободителните движения на угнетените народи против империализма.

Национално-колониалният въпрос през този период е въпрос за освобождението на народите на колониите и зависимите страни от игото на империализма. А тъй като мнозинство от населението на колониите са селяните, национално-колониалният въпрос през периода на империализма е всъщност селски въпрос; обаче той не се свежда изцяло до селския въпрос, защото освен селския, аграрния въпрос в него влизат въпросите на националната независимост, на държавността, на езика, културата и т. н.

Обща черта и на двата посочени периода в историята на националните движения е, че нациите биват потискани и заробвани, националният въпрос остава неразрешен, а разликата се състои в това, че в първия период националният въпрос не излиза извън рамките на отделните многонационални държави и обхваща само малък брой, главно европейски нации, докато във втория период националният въпрос се превръща от вътрешнодържавен въпрос в междудържавен въпрос, във въпрос за освобождението на колониите и зависимите страни. А империалистическите държави се борят да задържат в свое подчинение покорените националности, да подчинят други нации, народности и племена.

Развиващият се капитализъм, изтъква Ленин, познава две противоположни тенденции по националния въпрос: *първата тенденция* е пробуждането на националния живот и националните движения, борбата против всякакъв национален гнет, унищожаването на феодалната раздро-

беност и създаването на национални държави; *втората тенденция* е развитието и зачестяването на всякакви връзки между нациите, разрушаването на националните прегради, създаването на международни връзки на почвата на интернационалното единство на капитала, икономическия живот, науката и т. н. Първата тенденция преобладава в епохата на възходящия капитализъм, втората — в епохата на империализма. И двете тенденции са закон на развитието на капитализма¹.

Тенденцията към интернационализиране на производството и обмена, към стопанско сближаване на народите и постепенно обединяване на грамадни територии в едно свързано цяло отразява развитието на производителните сили и подготвя материалните предпоставки за бъдещото световно социалистическо стопанство. Но тази тенденция се развива крайно противоречиво, под формата на подчиняване на едни нации от други, под формата на потискане и експлоатация на по-малко развитите нации от по-развитите. „Колониални грабежи и завоевания, национално потисничество и неравенство, империалистически произвол и насилие, колониално робство и национално безправие, най-сетне, борба между „цивилизованите“ нации за господство над „нецивилизованите“ народи — такива са формите, в рамките на които протичаше процесът на стопанското сближаване между народите“². Ето защо наред с тенденцията към стопанско сближение и „обединение“ на териториите в епохата на империализма нараства и тенденцията към унищожаване на насилствениите форми на това обединяване, борбата за освобождаване на потиснатите националности от империалистическия гнет. Отразявайки бунта на потиснатите маси против империалистическите форми на обединяване, тази тенденция е прогресивна, защото тя подготвя политическите предпоставки за доброволно обединяване, съюз и сътрудничество на народите в рамките на световното социалистическо стопанство.

Борбата на тези противоположни тенденции пронизва историята на многонационалните *буржоазни* държави, като ги довежда до разпадане, тъй като противоречията между тези две тенденции са неразрешими в рамките на капитализма. Тези противоречия обуславят краха на по-

---

¹ Виж В. И. Ленин, Соч., т. 20, стр. 11 [Бълг. изд., стр. 12].

² И. В. Сталин, Соч., т. 5, стр. 182 [Бълг. изд., стр. 156].

литиката на буржоазията по национално-колониалния въпрос, нейната неспособност да реши този въпрос.

За работническата класа и нейната комунистическа партия, за социалистическата държава, напротив, посочените две тенденции не представляват неразрешимо противоречие, а са само две страни на един и същ прогресивен процес — освобождението на потиснатите нации от игото на империализма и доброволното им обединяване на базата на социалистическото стопанство, върху основата на пълно равноправие, взаимно доверие, дружба и братско сътрудничество. Такъв е законът на развитието на националните отношения в условията на диктатурата на пролетариата, в условията на социализма.

Като обосновава *програмата* на комунистическата партия по националния въпрос, марксизмът-ленинизмът взема под внимание и двете посочени по-горе тенденции на капитализма по националния въпрос и последователно провежда принципа на пролетарския интернационализъм. Основни, изходни пунктове в марксистко-ленинското решение на националния въпрос са: 1) признаване на правото на нациите на самоопределение, включително и отделяне (при това *правото* на самоопределение и отделяне не бива да се смесва с въпроса за *целесъобразността* на отделянето), 2) признаване на суверенността и равноправието на всички раси и нации, 3) интернационален принцип на организиране на работниците от всички националности на страната, възпитаване трудещите се в духа на пролетарския интернационализъм и дружбата между народите.

Марксизмът-ленинизмът е за доброволно обединение на нациите и именно за тази цел издига лозунга за право на нациите на самоопределение, включително и отделяне. Това изглежда противоречиво и парадоксално: „разединение за обединение!“ Но това противоречие не е измислено, а реално и жизнено. Няма друг път за освобождение на нациите от империалистическото потисничество. Такъв е единственият, революционният, пролетарският, социалистическият, интернационалистическият метод на решаване на националния въпрос.

Великата Октомврийска социалистическа революция сложи началото именно на такова решение на национално-колониалния въпрос и откри по този начин *третия период* в историята на националноосвободителните движе-

ния -- *социалистическия период*, период на унищожаване на капитализма и ликвидиране на националния гнет, период на освобождение на угнетените народи от игото на империализма и тяхното доброволно обединение на базата на социализма, период на формиране и разцвет на социалистическите нации.

Във връзка с Октомврийската социалистическа революция вътре в националните движения в Русия стана разцепление: буржоазните национални движения станаха реакционни и контрареволуционни, насочени против социалистическата революция. В противоположност на тях се разгърна революционното движение на трудещите се маси на потиснатите нации против помещиците и капиталистите, свои и чужди, против чуждестранните интервенти, за национално самоопределение върху основата на съветския строй. Това движение стана част от социалистическата революция и можа да победи само в резултат на победата на тази революция. От друга страна, победата на социалистическата революция на пролетариата беше възможна само в съюз с това движение и беше улеснена от него.

Марксизмът-леннизмът подхожда към решаването на национално-колониалния въпрос от гледна точка на интересите на работническата класа и на всички трудещи се. Той се ръководи от диалектико-материалистическия метод и към разглеждането на всяко национално движение подхожда конкретно-исторически. Даже в една и съща епоха има различни по характер национални движения. За всяка нация може да стане нужно отделно решение на въпроса в зависимост от условията, в които живеят дадени нации. Едно решение, годно за една страна, не бива да се прилага към другите страни без грижлив и всестранен анализ на обстановката в тях. Освен това условията, в които живеят народите, се променят. Значи трябва да се променя и начинът на решаването на националния въпрос.

Марксистите, подхождайки конкретно-исторически към преценка на националните движения, различават революционни и реакционни национални движения. Маркс и Енгелс през 40-те години на XIX в. бяха за националното движение на поляците и унгарците, които се бореха против абсолютизма. Заедно с това Маркс и Енгелс се обявяваха против националното движение на чехите и южните славяни, защото тези движения се използваха тогава от

царизма и австро-унгарската монархия против революцията. Поддържането на националното движение на чехите и южните славяни означаваше тогава косвена поддръжка на царизма, най-опасния враг на революционното движение в Европа. Маркс и Енгелс разобличиха политиката на потискане на нациите, която се провеждаше от Австро-Унгария и Германия, и искаха освобождение на угнетените нации в интерес на освобождението и на самите немци от феодално-монархическия гнет. Но буржоазията в Австро-Унгария и Германия поддържаше политиката на угнетяване на другите нации и това беше една от най-важните причини за поражението на революцията от 1848 г. в Австро-Унгария и Германия. Оправдаха се напълно думите на Маркс и Енгелс: „не може да бъде свободен един народ, който угнетява други народи.“¹

Историята познава и други национални движения, които са спъвали прогресивното развитие на обществото и са пречели на растежа на класовото съзнание на угнетените трудещи се маси. Пример на реакционно движение е мюридизмът и движението на Шамил през първата половина на XIX в. Това религиозно-националистическо движение служеше на заробването на трудещите се в Кавказ. Турция и Англия го използвана, за да откъснат народите на Кавказ от Русия и да ги превърнат в свои колониални роби.

Днес прогресивни са онези национални движения, които са насочени против империализма. И обратно, всяко национално движение, използвано от империалистическата реакция против революцията, против СССР и страните с народна демокрация, е реакционно. Комунистическите партии поддържат освободителните национални движения и не могат да поддържат реакционните национални движения.

Самоопределението на нациите не е абсолютен, а част от борбата на трудещите се за демокрация и социализъм. Комунистите се обявяват за пълно самоопределение на нациите, по-специално за освобождение на народите на колониите и зависимите страни чрез отделяне от угнетяващите ги империалистически държави. Но комунистите са против отделянето на националните републи-

¹ Виж *К. Маркс и Ф. Енгелс*, Соч., т. XV, стр. 223; т. VI, стр. 237—239, както и *К. Маркс и Ф. Енгелс*, Избрани писма, стр. 228 и 236.

ки от СССР, тъй като в случай на отделяне от СССР тези свободни нации биха изпаднали под игото на империализма.

Въпросът, дали е целесъобразно дадена нация да се отдели или не, се решава от самата нация. А комунистите и другите прогресивни дейци всякога са длъжни да влияят върху волята на нацията в демократически и социалистически дух, като култивират не онова, което разединява, а онова, което обединява народите: революционните традиции на тяхната съвместна борба против гнета на помещиците и капиталистите, против чуждоземните завоеватели, традициите на интернационално сътрудничество на трудещите се и тяхната взаимопомощ в борбата за мир, за демокрация, за победа на комунизма.

Като изхождаше от основните идеи на Маркс и Енгелс по националния въпрос, В. И. Ленин изработи за пръв път в историята на марксизма теоретическата програма и политиката на комунистическата партия по национално-колониалния въпрос. Ленин показа, че национално-колониалният въпрос е съставна част от общата революционна борба за диктатура на пролетариата. Ленин беше вдъхновител на политиката на равноправие и дружба на народите и ръководеше осъществяването на тази политика на практика. Програмните указания на Ленин по националния въпрос са развити творчески в трудовете на И. В. Сталин, в решенията на партията, които обобщават опита от социалистическото строителство в СССР.

Много важно значение за победата на социалистическата революция в СССР имаше обстоятелството, че Комунистическата партия начело с Ленин в борбата против сепаратистките и националистическите тенденции в работническото движение отстоя принципа на пролетарския интернационализъм в изграждането на марксистката партия, създаде пролетарския, интернационалистическия метод на освобождение на нациите. Като изхождаше от марксистко-ленинския принцип на пролетарския интернационализъм, Комунистическата партия на Съветския Съюз подчертаваше необходимостта от единодействие на пролетариите от всички нации и ги сплотяваше около руския пролетариат. Партията организира единодействието на работниците от всички нации и благодарение на това тя успя да насочи националноосвободителното

движение на народите на Русия в един общ поток със социалистическото движение на пролетариата за победа на социализма, с общодемократическото движение за мир, със селското движение за земя и по този начин да събори властта на помещиците и капиталистите в Русия и да установи диктатура на пролетариата.

Поставянето и решаването на националния въпрос от марксизма-ленинизма се различава коренно от начина, по който се поставяше и решаваше този въпрос от партиите на II Интернационал, от партиите на десните социалисти. Тези партии преминаха на позициите на империализма.

Партиите на II Интернационал се задоволяваха с празни словесни декларации за „равенство на нациите“ при капитализма, ограничаваха националния въпрос с тесния кръг на европейските нации, като не се решаваха да поставят въпроса за равноправието на азиатските и африканските народи с европейските, за равенството на черните и белите. Те не искаха да поставят националния въпрос върху революционната почва на открита борба против империализма и не се опитваха да свържат националния въпрос с въпроса за освобождението на колониите. Теоретиците на II Интернационал — австрийските социалдемократи О. Бауер, К. Ренер и др. — издигнаха буржоазно-националистическата програма за така наречената „културно-национална автономия“, в основата на която лежеше тяхната идеалистическа и метафизическа теория за нациите. Вместо правото на нациите на самоопределение, включително и отделяне и образуване на самостоятелна държава, т. е. вместо правото на самостоятелно политическо, икономическо и културно развитие, в програмата за „културно-национална автономия“ на угнетените нации се предлагаше да се ограничат с „автономия“ по въпросите на училището, религията и други подобни „културни работи“. Тази програма изхождаше от принципа на запазване целостта на австро-унгарската монархия, т. е. на насилствено задържане на угнетените народи в рамките на империалистическото „цяло“. Тази програма следователно увековечаваше господството на едни нации над други, тя отказваше на угнетените славянски народи правото на самоопределение, правото на създаване на свои самостоятелни държави.

В Русия тази реакционна програма за „културно-национална автономия“ се пропагандираше от бундовците, меншевиките, троцкистите, национал-уклонистите. Комунистическата партия начело с Ленин разобличи буржоазно-националистическата същност на тази програма и спаси руското работническо движение от разеращавашото влияние на буржоазния национализъм.

Ленинизмът безпощадно разобличи лъжливите твърдения на империалистите и техните помагачи — лидерите на десните социалисти — за „цивилизаторската“ мисия на капиталистическите държави в колониите и за „равенството на нациите“ в буржоазните държави. Декларациите на десните социалисти за „равенство на нациите“, неподкрепени с пряка поддръжка на освободителната борба на потиснатите народи, са измама. Ленинизмът свърза националния въпрос с въпроса за освобождението на колониите от игото на империализма, разшири понятието самоопределение на нациите, като провъзгласи правото на потиснатите народи в зависимите страни и колониите на отделяне от потискащите ги империалистически държави, на самостоятелно държавно съществуване.

3. Историческото значение на опита на СССР в решаването на националния въпрос

Великата Октомврийска социалистическа революция откри нова ера — ерата на социализма — и в областта на националните отношения. Тя осъществи принципите на ленинско-сталинската политика по националния въпрос: 1) равенство и суверенност на всички народи на Русия, 2) право на нациите на самоопределение, включително и отделяне и образуване на самостоятелна държава, 3) премахване на всички и всякакви национални и национално-религиозни привилегии и ограничения, 4) свободно развитие на националните малцинства и етнографските групи. Октомврийската революция унищожи националния гнет и постави здравия фундамент за доброволното обединение на народите в единна социалистическа държава — СССР.

В хода на изграждането на многонационалната съветска държава чрез революционното творчество на самите народни маси, ръководени от Комунистическата пар-

тия, бяха създадени и формите на това обединение, формите на съветската автономия и федерация.

Обединението на съветските републики в Съюза на съветските социалистически републики беше необходимо, за да се ликвидира с общи усилия стопанската разруха, да се осъществи социалистическата индустриализация на страната, рационално да се разпределят и развият производителните сили в интерес на трудещите се от всички националности, да се построи социализмът в обстановката на враждебно капиталистическо обкръжение и да се превърне СССР в сила, която да може да въздействува върху международната обстановка и да я измени в интерес на трудещите се.

Под ръководството на Комунистическата партия руската работническа класа, руският народ помогна на другите народи на СССР да създадат и укрепят съветската социалистическа държавност във форми, съответстващи на техните национални особености, да въвлекат в органите на държавната власт, в администрацията, в съда, в управлението на стопанството самите трудещи се от дадените националности.

Съветската власт не се ограничи с установяването на правно, политическо равенство на нациите, макар и това да беше вече велико световно историческо постижение. Същността на комунистическото решение на националния въпрос се състои в това, да бъдат унищожени не само националният гнет и неравноправието, но и „онази фактическа изостаналост (стопанска, политическа, културна) на някои нации, която те са наследили от миналото, за да се даде възможност на изостаналите народи да догонят Централна Русия и в държавно, и в културно, и в стопанско отношение“¹.

Върху основата на съветския строй руската работническа класа, великият руски народ като най-челна нация сред всички равноправни нации на Съветския Съюз помогна на потиснатите преди и изостанали народи да развият в своите страни социалистическа промишленост, да създадат свои квалифицирани кадри от работници, дейци в стопанския и държавния апарат, кадри от своя национална интелигенция, помогна на тези народи да се издигнат до равнището на социалистически нации и по този

---

¹ *И. В. Сталин, Соч., т. 5, стр. 39 [Бълг. изд., стр. 34].*

начин да ликвидират фактичкото неравенство на нациите.

В северните и източните части на страната, по-специално в Средна Азия, много народи и народности (и сред тях около 25 милиона души предимно тюркско население) не преминаха стадия на промишления капитализъм, при което около 6 милиона души — киргизи, башкири, осетини и други народности — живееха до социалистическата революция още в условията на патриархалността, на родовия бит, в условията на безкултурност и неграмотност.¹ Десетки народности нямаха даже своя писменост. Благодарение на съветския строй, на ленинско-сталинската национална политика и на братската помощ на великия руски народ всички тези по-преди потиснати и изостанали в своето развитие народи направиха гигантски скок от патриархалността и чергарския бит към социализма, като прескочиха стадия на капитализма. Народите, обречени при капитализма на измиране, се възродиха в условията на социализма за нов живот, консолидираха се в социалистически нации. Ако такива социалистически нации като руската, украинската, грузинската, арменската, латвийската, естонската и други са се формирали в процеса на ликвидацията на капитализма, върху развалините на съответните буржоазни нации, то туркменската, казахската, таджикската и някои други социалистически нации се формираха в процеса на ликвидирането на феодалния строй и зараждащия се капитализъм. Обща икономическа основа на формирането на всички социалистически нации е създаването на социалистически производствени отношения, на социалистически стопански форми.

Ликвидирането на икономическото неравенство на нациите в СССР се осъществи благодарение на това, че при общия бърз темп на развитието на промишлеността на целия Съветски Съюз промишлеността на икономически изостаналите национални покрайнини растеше още по-бързо.

Народите на СССР извършиха социалистическа революция не само в областта на политическия и икономическия живот, но и в областта на културата.

---

¹ Виж „Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК“, ч. I, стр. 559, 561 [Бълг. изд., стр. 481, 483].

Броят на учащите се в първоначалните и средните училища още през 1938/39 учебна година в сравнение с 1914/15 учебна година се увеличи в Украинската ССР 3 пъти, в Белоруската ССР — 4, в Арменската ССР — повече от 8, в Казахстан — почти 11, в Туркмения — 30, в Узбекистан — 64, в Таджикистан — 680 пъти. От 1949 г. насам във всички съветски републики е въведено всеобщо задължително седемгодишно образование, а понастоящем в столицата на републиките, в областните и промишлените центрове се въвежда всеобщо десетгодишно образование. Увеличи се броят на студентите във вузовете на всички съветски републики, създадени са многочислени кадри съветска национална интелигенция. По количество и качество на специалистите СССР стои сега пред всички други страни в света. В 12 съюзни републики са създадени Академии на науките, в други съюзни и автономни републики са създадени филиали и бази на Академията на науките на СССР.

Литературата в СССР се издава на повече от 100 езика. Десетки народности получиха при съветската власт своя писменост. Из средата на потиснатите преди народности и нации израснаха талантиливи дейци на науката, литературата, изкуството, държавни, стопански и военни ръководители.

Разцъфтя културата на всички народи на СССР, която възпитава масите в духа на съветския патриотизъм, в духа на интернационализма, мира и дружбата между народите.

Социалистическата култура се различава коренно от буржоазната култура, която господствува в условията на капитализма и е оръдие на експлоататорите за заробване на трудещите се. Буржоазната култура трови народите с реакционните идеи на расизма, национализма, космополитизма, замъглява тяхното съзнание, за да укрепи господството на буржоазията. Социалистическата култура хармонично съчетава националните традиции на народите и общите жизнени интереси на всички трудещи се.

Развивайки социалистическата култура, народите на СССР и на страните с народна демокрация вземат всичко положително и ценно, каквото е имало в културата на миналото, и преди всичко нейните прогресивни, революционни, демократически и социалистически елементи и традиции. Новото, социалистическото съдържание на култура-

та, разбира се, използва не само предишните и съществуващите национални форми; то изисква да се създадат и съответстващи му нови форми, начини и средства на изразяване. Тези нови форми не изключват любимите на народа предишни форми, а представляват по-нататъшно развитие на тия форми върху основата на новото, социалистическото съдържание.

В националната култура на миналото има и реакционно съдържание, антинародни черти и отживели страни, които пречат на движението на обществото напред, например религиозните вярвания и обреди, шаманството, родовото отмъщение, многоженството, затворничеството на жените, носенето на фередже и т. н. Социализмът отхвърля всичко реакционно и творчески развива положителните постижения на културата на миналото в интерес на трудещите се маси.

Социалистическата култура на великия руски народ, като най-развита и богата, играе ръководна роля в развитието на социалистическите култури на другите народи; тя става все повече общо достояние на всички народи на СССР и на страните с народна демокрация. Постиженията на националната култура на всеки народ на СССР стават достояние на другите народи. В международното културно общуване важна роля играят преводите на забележителните произведения на литературата на народите на руски език и на другите езици на народите на СССР, показването на националното изкуство в столицата на Съветския Съюз Москва, взаимното общуване и сътрудничество на дейците на културата от всички социалистически нации. Дейците на руската култура, като най-богата, оказват безкористна братска помощ на дейците на културата на всички други нации на СССР и на страните с народна демокрация.

Социализмът породил дружбата и братското сътрудничество между народите. Дружбата на народите на СССР е велико завоевание на ленинско-сталинската национална политика на Комунистическата партия, едно от най-големите постижения на социализма, една от най-важните основи на мощта и непобедимостта на многонационалната съветска държава. Дружбата на народите стана могъща движеща сила на развитието на съветското общество. Тази дружба укрепна в резултат на ликвидирането на експлоататорските класи, които са основни организатори на

международната вражда, в резултат на ликвидирането на експлоатацията на човек от човека, която култивира взаимно недоверие и разпалва националистически страсти. Организатор на дружбата на народите са работническата класа и нейната комунистическа партия — врагове на всякакво потисничество и верни защитници и проводници на идеите на интернационализма. Дружбата на народите на СССР укрепна в процеса на осъществяването на взаимната помощ на народите във всички области на стопанското и културното строителство. Дружбата на народите спомага за разцвета на социалистическата култура на народите на СССР, национална по форма, социалистическа по съдържание.

Победата на социализма измени коренно облика на народите на СССР. У тях изчезна чувството на взаимно недоверие, разви се чувството на взаимна дружба, създаде се истинско братско сътрудничество в системата на единната многонационална социалистическа държава. Тази държава издържа най-суровото изпитание във Великата Отечествена война на Съветския Съюз против фашистките завоеватели, като доказва, че съветският социалистически строй е най-добрият образец на сътрудничество на народите.

Противоположна картина на развитие показват многонационалните буржоазни държави. Тези държави, основани на експлоатацията на трудещите се и на потискането на нациите, се раздират от вътрешни класови и национални антагонизми. Антагонизмите обуславят неустойчивостта на тези държави и ги водят към неизбежно разпадане. Буржоазията е безсилна да реши националния въпрос. Тя може да „обединява“ нациите само чрез заграбвания, насилие и заробване. Ето защо многонационалните буржоазни държави търпят крах. Разпадна се австро-унгарската монархия. Претърпя пълно поражение хитлеристката „трета империя“, рухна империята на японските милитаристи, започна крахът на колониалните империи на Франция, Холандия, Великобритания.

Победата на социализма и дружбата на народите се постигат само в непримирима борба против *национализма*. Национализмът е идеология и политика на разпалване на недоверие и вражда между народите. Това е идеология и политика на експлоататорските класи, които се стремят да осигурят своето господство над народите с помощта на

коварния принцип на робовладелците в Рим: „разделяй и владей.“ Като насъскват народите един срещу друг, националистите проповядват „единство“ на експлоататорите и експлоатираните в нацията, за да подчинят трудещите се на буржоазията, да ги отклонят от класовата борба против капитализма.

Национализмът се корени в самата природа на буржоазния строй. Частната собственост и капиталът, експлоатацията на човек от човека неизбежно разединяват хората, пораждат национална вражда и национален гнет и, обратно, обществената социалистическа собственост и колективният труд сближават хората, подкопават националната вражда и унищожават националния гнет.

В условията на обществото, основано на частната собственост, в комунистическите партии възникват уклони към национализъм, пораждани от влиянието на експлоататорските класи, които разпалват национални дрязги и вражда с цел да отслабят трудещите се. Уклонът към национализъм е приспособяване на интернационалистическата политика на работническата класа към националистическата политика на буржоазията.

Победата на социализма и ликвидирането на експлоататорските класи в СССР означава същевременно ликвидиране на националната вражда, унищожаване на социалната база на всякакъв национализъм, както и преодоляване на уклоните към национализъм в Комунистическата партия на СССР.

Обаче отживелиците на национализма в съзнанието на хората не могат да изчезнат изведнаж. Отживелиците на капитализма в областта на националните отношения са доста жизнеспособни, тъй като имат възможност да се маскират, да се прикриват с интересите на нацията. При това капиталистическото обкръжение се стреми да съживи отживелиците на национализма, за да разколебае дружбата на народите на СССР, да подкопае мощта на съветската многонационална държава. Отживелиците на национализма се изразяват например в това, че някои историци и литератори замъгляват класовите противоречия вътре в буржоазните нации, изобразяват развитието на националната култура в класовото общество като „единен поток“, който се извършвал без борба на класите. Някои историци и литератори прославяха цялото национално минало, изобразяваха реакционните феодали и ха-

нове като национални герои. Национализмът се проявява, от една страна, в разкрасяването на колониалната политика на царизма и на руската буржоазия, а от друга — в разкрасяването на реакционната идеология и политика на националната буржоазия или на феодално-бейската върхушка, която в съюз с царизма потискаше народите, предаваше интересите на народа на западните империалисти. Идеализацията на цялото минало, разкрасяването на всякакви национални отживелици, в това число и реакционните елементи в националната култура на миналото, довежда до съживяване на национализма. Национализмът се проявява също така в разкрасяването на реакционните движения, които действуват под религиозно-националистическия флаг на панислямизма, пантюркизма, ционизма и пр., в игнорирането на огромното благотворно влияние на прогресивната руска култура, на идеите на руските революционни демократи и комунисти върху освободителното движение на другите народи. Националните дразги и вражда се разпалват и култивират от враждебните на социализма елементи сред най-изостапалите слоеве на населението. Отживелиците на национализма тясно се преплитат с други отживелици на капитализма: с отживелиците на религията, която култивира недоверие към хората от друга вяра, и др. п.

Отживелиците на капитализма в областта на националния въпрос се проявяват и във формата на космополитизъм, на национален нихилизъм. Комунистическата партия се отнася грижовно към националната култура на всички народи, към прогресивното съдържание на националната култура. Партията разобличи антипатриотичната група на космополитите в СССР, която, прикривайки се с флага на „интернационализма“, очерняше постиженията на социалистическата култура на народите на СССР, особено постиженията на културата на великия руски народ.

Организирайки братско сътрудничество на социалистическите нации в изграждането на комунизма, Комунистическата партия се бори за пълно преодоляване на отживелиците на национализма в съзнанието на хората, възпитава трудещите се в духа на интернационализма.

Практиката на СССР и на страните с народна демокрация по националния въпрос нанесе смъртоносен удар върху всички реакционни националистически и расистки теории. Тя разби антинаучните и човеконенавистническите

идеи, че човечеството се дели на „низши“ и „висши“ раси и нации, че едни народи са призвани от самата природа да господствуват над други и да ги експлоатират. Опитът на многобройните народи на СССР показва, че няма непълноценни народи, неспособни да движат културата към възход. Практиката на СССР, на Китайската народна република и на другите страни с народна демокрация потвърди, че всички народи, освободени от националния гнет и получили възможност за свободно, самостоятелно развитие, са способни да движат културата към възход.

Теорията и практиката на равноправието и дружбата на народите на СССР, уважението към правата на другите народи доведоха до това, че всички народи на Съветския Съюз се сплотиха в едно братско семейство, а всички свободолюбиви народи на другите страни станаха приятели на Съветския Съюз. Съветската идеология на равноправие на всички раси и нации, идеология на дружба на народите одържа пълна победа над фашистката империалистическа идеология на зверски национализъм и расова ненавист през годините на Втората световна война. Както е известно, хитлеристите избраха за свое идейно оръжие човеконенавистническата расистка идеология, разчитайки, че проповедта на расова и национална вражда ще създаде идеологически и политически предпоставки за господство на немските империалисти над народите. Хитлеристите се стремяха да посеят вражда и раздор между нациите, за да ги заробят поединично.

Американо-английските империалисти започнаха подготовката на нова световна война също с пропаганда на расистки идеи, като обявиха нациите, които говорят английски език, за единствено пълноценни нации. Идеологията и политиката на расова ненавист станаха на дело източник на вътрешната слабост и външнополитическата изолация на фашистка Германия, един от факторите, които съдействуваха за краха на разбойническия хитлеристки блок. Също такава участ неизбежно чака и агресивния блок на американо-английските империалисти, които избраха за свое оръжие идеологията и политиката на расова ненавист.

Осъществявайки постепенния преход от социализма към комунизма, социалистическите нации ще се издигнат на ново стъпало в своето икономическо, политическо и културно развитие. В процеса на изграждането на кому-

низма се заличават класовите различия между работниците и селяните, границите между тях и интелигенцията. Социалистическите нации ще станат още по-сплотени, монолитни, свободни от всички отживелици на капитализма. Стопанството и културата на всички нации ще достигнат пълен разцвет. Социализмът унищожи в нашата страна едностранчивото развитие и уродливото разпределение на производителните сили, породени от капитализма и колониалната политика на царизма и империализма. Във всички съветски национални републики е създадена социалистическа индустрия. XIX конгрес на КПСС в директивите по петия петгодишен план предвиди по-нататъшно подобрене на планомерното разпределяне на производителните сили из страната не само с цел да се приближи промишлеността към източниците на суровини и топливо, да се ликвидират нерационалните и далечните превози и за укрепване на отбранителната мощ на СССР, но и с цел за по-нататъшен стопански и културен разцвет на националните републики и области. Общите жизнени интереси на целия Съветски Съюз и специфичните интереси на всички съветски национални републики се вземат под внимание в плановете за развитие на всички отрасли на промишлеността, транспорта, селското стопанство, търговията. Като осъществяват тези планове, народите на Съветския Съюз в дружеско сътрудничество създават материалната база на комунизма. Върху тази основа се развива и всестранното културно сътрудничество на социалистическите нации в областта на техническия прогрес, на науката, литературата, изкуството. Огромна роля в това сътрудничество има взаимната обмяна на опита на челниците във всички области на производството, бита, културата. Великият руски народ, който притежава най-развита култура, оказва щедра братска помощ на другите народи във всички области на комунистическото строителство. Комунистическата партия и съветското правителство считат като една от своите най-важни задачи укрепването на дружбата между народите на СССР, на техните интернационални връзки с трудещите се от другите страни.

Практиката на Съветския Съюз показва на дело възможността и целесъобразността на братския съюз на трудещите се от най-различни националности върху началата на доброволността и на пълното равноправие, върху нача-

лата на дружбата на народите. В СССР за пръв път е приложен пролетарският, интернационалистическият метод на освобождаване потиснатите нации и този метод се оказва *единствено правилен*.

Опитът на народите на Съветския Съюз се изучава сега от всички прогресивни демократични сили в целия свят. Върху основата на опита на СССР комунистическите партии в страните с народна демокрация, ръководейки се от марксизма-ленинизма, разрешават националния въпрос, като осъществяват правото на нациите на самоопределение и пълно равноправие, организират братско сътрудничество на нациите, възпитават трудещите се в духа на социализма, интернационализма и дружбата на народите, водят борба против буржоазната идеология — против национализма и космополитизма. На буржоазно-помешчиската политика на национален гнет и на вражда на народите в страните с народна демокрация е сложен край. Всички нации в страните с народна демокрация в Европа и Азия получиха пълно равноправие и условия за свободно развитие. Правата на националните малцинства се охраняват от закона. Ликвидира се фактическото икономическо и културно неравенство на нациите. Чехите например помагат на словаците да развиват промишленост, да създават кадри от национална интелигенция и т. п.

Страните с народна демокрация получават могъща поддръжка и братска помощ от Съветския Съюз и се сплотяват около него като могъща опора на мира, свободата и независимостта на всички народи, оказват взаимна помощ една на друга в изграждането на социализма. В процеса на изграждането на социализма в страните с народна демокрация старите, буржоазните нации се преобразуват в социалистически.

4. Разделянето на света на две системи и националноосвободителните движения

Победата на Великата Октомврийска социалистическа революция, която унищожи национално-колониалния гнет върху една шеста част от земята, откри ерата на *национално-колониалните революции под ръководството на пролетариата*. След образуването на съветската държава в

света съществуват две противоположни системи, два лагера: лагерът на капитализма и лагерът на социализма. Борбата между тези лагери съставлява главното съдържание на съвременната епоха.

Като определя новото в постановката на националния въпрос след образуването на съветската република, Ленин изтъква, че сега не бива вече да се ограничаваме с провъзгласяване на сближаването на трудещите се от различните нации въобще, а е „необходимо да водим политиката на осъществяване най-тесен съюз на всички национално-и колониално-освободителни движения със Съветска Русия, определяйки формите на този съюз съобразно степента на развитие на комунистическото движение сред пролетариата във всяка страна или на буржоазно-демократическото освободително движение на работниците и селяните в изостаналите страни или сред изостаналите националности“¹.

Ленин изтъква, че изходът на световната борба между капитализма и комунизма зависи в последна сметка от това, че Русия, Индия, Китай съставляват гигантското мнозинство от населението, което обхваща и колоните, и че това мнозинство след победата на Октомврийската социалистическа революция с необикновена бързина се вълчи в борбата за своето освобождение. Като изхождаше от тези указания на Ленин, Сталин разработи по-нататък въпросите на теорията и тактиката на национално-колониалните революции, въпроса за пътищата на тяхната победа над империализма.

Теоретическите принципи на ленинизма забележително са потвърдени от практиката. С победата на китайския народ над империализма и с образуването на Китайската народна република страните с народна демокрация в Европа и Азия заедно със Съветския Съюз съставляват една трета от населението на земното кълбо. Победата на великия китайски народ означава огромно засилване и укрепване на възглавявания от Съветския Съюз лагер на мира, демокрацията и социализма. Тази победа е тежък удар върху империализма, тя издига националноосвободителното движение на народите на Изтока на ново, повисоко стъпало, ускорява кризата и краха на цялата колониална система на империализма.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 124 [Бълг. изд., стр. 135—136].

Обаче под национално-колониалното империалистическо иго остават все още повече от един милиард души. Главна сила на световната империалистическа реакция, на колониалното потисничество, грабеж и експлоатация е днес империализмът на САЩ, който се стреми към световно господство. Монополистичният капитал на САЩ подлага на безпощадна експлоатация народите на Аляска, на Виргинските и Хавайските острови, на Филипините, на Пуерто Рико, Куба, Латинска Америка, индианците и негрите в САЩ, както и народите на зависимите страни и на колониите в Азия и Африка. Той помага на империалистите от Франция, Холандия, Англия да се борят против националноосвободителното движение на народите на колониите.

Негрите в САЩ фактически са безправни. Индианците, коренните жители на Америка, са били изстребвани безпощадно от белите колонизатори след откриването на Америка, а сега са обречени на глад, болести и измиране в така наречените резервации, където те са изтласкани насила. Средната продължителност на живота на индианците от племето папаго в Аризона е 17 години.

Монополистичният капитал на САЩ под формата на финансова, военна и тем подобна „помощ“ експлоатира всички народи на колониите и капиталистическите страни. През времето от 1920 до 1948 г. капиталистите от САЩ, според умалени официални данни, са получили от своите задгранични капиталовложения доход на сума 18 милиарда долара, което надминава 3 пъти сумата на техните капиталовложения към началото на този период. Годишният доход на САЩ от капиталовложенията в чужбина през 1946—1951 г. е бил повече от два пъти по-голям от годишния доход през предшестващите 25 години. Това намира своето отражение и в рязката разлика между националния доход на САЩ и националния доход на другите капиталистически страни, особено на зависимите страни и колониите. Националният доход, пресметнат на глава от населението, през 1949 г. в САЩ беше 1,453 долара, в Англия — 773, в Нидерландия — 502, в Индия — 57, в Пакистан — 51, във Филипините — 44, в Либерия — 38, в Тайланд — 36, в Индонезия — 25 долара.

Империалистите от САЩ задушават националната промишленост не само в колониите, но и във високоразви-

гите капиталистически страни в Европа (Англия, Франция, Белгия, Италия), което засилва масовата безработица и обедняването на трудещите се във всички тези страни.

Във връзка с изострянето на кризата на колониалната система и със засилването на националноосвободителната борба империалистите се усъвършенствуват в търсене на нови, по-гъвкави форми на заробване и експлоатация на народите. Така САЩ провъзгласиха формалната „независимост“ на Филипините, като фактически запазиха своето господство и поставиха там свое марионетно правителство, което се опира на поддръжката на американските империалисти и управлява Филипините по техни директиви.

Английските империалисти разтръбиха из целия свят, че са дали независимост на Индия и са се „оттеглили“ оттам. А в действителност те запазиха своите основни командни позиции в икономиката на Индия. Империалистите спъват развитието на националната промишленост и селското стопанство на Индия, вследствие на което икономиката на страната си остава крайно изостанала. Под контрола на империалистите се намира 97% от нефтената промишленост на Индия, 93% от гумената, 90% от кибритената, 89% от ютената, 86% от чаената, 73% от минно-рудната, 62% от каменовъглената, 54% от каучуковата. На Англия се падат 72.4% от чуждите капиталовложения в Индия. През времето на своето господство в Индия английските колонизатори я доведоха до ужасяваща нищета. Повеќе от 85% от населението е неграмотно. Кастовите и религиозните предразсъдъци се използват от империалистите, както и от помещиците и компрадорската буржоазия на Индия за разпалване на национално-религиозна вражда сред разноплеменното и многонационално население на страната. Империалистите от САЩ също се опитват да заробят народите на Индия, но срещат отпора на прогресивните патриотични сили на страната. Народите на Индия несъмнено ще се борят за пълно освобождение, за изгонване на империалистите от своята страна. В това те срещат съчувствието и поддръжката на целия лагер на социализма и демокрацията.

В Африка с нейното 198-милионно население широко се прилага робски и крепостен принудителен труд. Безпощадно се провежда расова дискриминация. Коренното население на Африка е изтласкано в така наречените ре-

зервации, всички най-хубави земи са завзети от чуждоземните колонизатори. Нищетата, гладът, болестите косят населението, лишено от лекарска помощ. Според данни на ООН, публикувани през декември 1952 г., 57% от африканците умират, преди да достигнат 15-годишна възраст, вследствие на ужасяващата мизерия, изнурителния труд и липсата на медицинска помощ.

След Втората световна война под гнета на американските империалисти се оказаха народите на Япония, Западна Германия и други развити капиталистически страни. Американските империалисти използват териториите на тези страни като свои военни бази и се стремят да превърнат народите на тези страни в свои колониални роби и в пушечно месо за агресия против СССР и страните с народна демокрация, против националноосвободителното движение. Империалистите от САЩ превърнаха своята държава в международен жандарм и палач на народите.

В борбата за световно господство идеолозите на американския империализъм водят поход против суверенитета на нациите и правото на нациите на свободно самоопределение. Като идеологическо оръжие империалистите използват идеите на космополитизма, всячески пропагандират и разкрасяват прогнилия буржоазен „американски начин на живот“. Американските, английските и другите пропагандисти на космополитизма разглеждат принципа на националния суверенитет като „отживял предразсъдък“. Целта на тази пропаганда е, от една страна, да отрови съзнанието на американския и английския народ с националистически и расистки идеи за „превъзходство“ на англосаксоиците, за тяхното „право“ на световно господство, а от друга — да използва предателската политика на буржоазията от другите страни, нейното раболепие пред капиталистическа Америка, за да разоръжи идейно народите на тези страни и да улесни тяхното заробване от американските империалисти.

Реакционната идеология на космополитизма широко се пропагандира от лидерите на десните социалисти. Те лакейски служат днес не само на своята буржоазия, но и на империалистите от САЩ, помагат им да задушават освободителното движение в колониите и зависимите страни, предателствуват спрямо националните интереси на своите народи.

Национално-колониалният гнет предизвиква все по-голямо ъггдувание в народите на зависимите страни и колониите. Борбата на народите на колониите и зависимите страни се е издигнала сега на ново, по-високо стъпало и в редица страни придоби формата на въоръжена борба, в хода на която се създават партизански отряди и редовни народни армии.

В националноосвободителната борба против империалистите от САЩ се вълчат не само народите на изостаналите, на колониалните страни, но и народите на такива високоразвити капиталистически страни като Англия, Франция, Западна Германия, Япония, Италия и др. Работническата класа все по-здраво завоюва хегемония в националноосвободителната борба на народите, знамето на националната независимост и суверенитет се вдига от комунистическите партии.

В своето националноосвободително движение народите използват неизбежните противоречия между главните капиталистически страни. Англия, Франция, Италия, Япония, Западна Германия и другите капиталистически страни, изпаднали в зависимост от САЩ, няма да търпят безкрайно сегашното положение, при което американските империалисти се настаняват в тяхната икономика, като се стараят да я превърнат в придатък към икономиката на САЩ, при което американският капитал завладява суровините и пазарите за пласмент в английските и френските колонии. Победените страни — Япония и Германия (Западна) — се намират под ботуша на американския капитализъм, сковани са от режима на американската окупация. А до неотдавна тези страни бяха велики империалистически държави, които разклатиха основите на господството на САЩ, Англия и Франция в Европа и Азия. Тези страни също така неизбежно ще се опитват да сломят господството на САЩ, да излязат на пътя на самостоятелното развитие, като за тази цел използват противоречията между империалистите от САЩ, Англия и Франция.

Използвайки огромния опит на Комунистическата партия на Съветския Съюз, комунистическите партии в капиталистическите страни и в колониите отстояват правата на всички националности на самоопределение, включително и отделяне от империалистическите държави, провъзгласяват равни права за всички граждани, независимо от ве-

роизповеданието и пола, расата или националността, правото да си служат със свой роден език във всички обществени и държавни учреждения и да се учат на своя роден език.

В своите програми в областта на националните отношения комунистическите партии изхождат от характера на онези революционни обществени преобразования, които са обективно необходими в дадена страна на даден етап от нейното развитие.

Хегемонията на работническата класа в освободителната борба, създаването и укрепването на съюза на работническата класа със селячеството и върху тази основа на единния национален фронт в зависимите страни са решаващ фактор за победата на националноосвободителното движение против империализма.

Националноосвободителното движение на всяка страна представлява днес част от общата борба на лагера на мира, демокрацията и социализма против империалистическия, антидемократическия лагер на реакцията и войната. Същевременно растежът и укрепването на лагера на мира, демокрацията и социализма е извънредно важен международен фактор за успехите на националноосвободителното движение. Съществуването на лагера на мира, социализма и демокрацията начело със Съветския Съюз улеснява борбата на угнетените народи за тяхното освобождение от гнета на империализма.

Отношенията между народите и страните от лагера на социализма и демокрацията имат *социалистически* характер, те са основани на началата на пълното равнопоставяне и взаимната помощ. „... Нито една капиталистическа страна не би могла да окаже такава действителна и технически квалифицирана помощ на народнодемократичните страни, каквато им оказва Съветският Съюз. Работата не е само в това, че тази помощ е максимално евтина и технически първокласна. Работата е преди всичко в това, че в основата на това сътрудничество лежи искреното желание да си помогнат взаимно и да постигнат общ икономически подем.“¹

---

¹ И. Сталин, *Економически проблеми социализма в СССР*, стр. 31 [Бълг. изд., стр. 28].

Съветският Съюз последователно отстоява и поддържа правото на всяка нация на свободно самоопределение и самостоятелно развитие, оказва безкористна подкрепа на всички потиснати нации в тяхната борба за независимост, за национален суверенитет.

Политиката на Съветския Съюз, основана върху признаването на суверенитета и равноправието на всички нации, големи и малки, сплотява трудещите се от всички нации в единен антиимпериалистически лагер на мира, демокрацията и социализма. Съветският Съюз е могъща опора на свободата, равноправието, независимостта, безопасността и мирното сътрудничество между народите. Интересите на Съветския Съюз са неотделими от делото на мира в целия свят.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Марксизмът-ленинизмът учи, че национално-колониалният въпрос не е самостоятелен въпрос. Той е част от общия въпрос за борбата на трудещите се против социалния гнет.

Империализмът доведе до разширяване и засилване на национално-колониалния гнет, до разделяне на капиталистическия свят на шепа господстващи нации и маси угнетени нации, които съставляват огромното мнозинство от населението на земното кълбо. Национално-колониалният въпрос в епохата на империализма стана част от въпроса за борбата против империализма, от въпроса за социалистическата революция и диктатурата на пролетариата. Националноосвободителните движения на народите против империализма са съюзник на социалистическата революция на пролетариата и постигат победа при хегемония на пролетариата.

Образец на разрешение на националния въпрос е многонационалната съветска социалистическа държава. Като се опират на опита на СССР, комунистическите и демократическите партии във всички страни се борят против всички форми на национално потисничество, за свобода и независимост на народите. Съветският опит на разреша-

ване на националния въпрос успешно се прилага в страните с народна демокрация.

Разрешаването на национално-колониалния въпрос днес е свързано с успехите на лагера на мира, демокрацията и социализма, възглавяван от Съветския Съюз. СССР е опора на свободата и независимостта на народите от всички страни, първообраз на тяхното бъдещо доброволно сътрудничество, дружба и обединение в условията на победата на социализма в целия свят.

РОЛЯТА НА НАРОДНИТЕ МАСИ И НА ЛИЧНОСТТА В ИСТОРИЯТА

В предишните глави беше показана ролята на трудещите се маси като най-важна производителна сила, ролята на потиснатите, експлоатирани маси в класовата борба, в революциите и националноосвободителните движения. В тази глава се разглежда ролята на народните маси и се изяснява ролята на личността в развитието на обществото като цяло.

1. Идеалистическото разбиране за ролята на личността и на народните маси в историята и неговата несъстоятелност

По въпроса за ролята на народните маси и на личността в историята противостоят един на друг два диаметрално противоположни възгледа: научен — материалистически, и антинаучен — идеалистически.

Широко разпространен в буржоазната социология и историография е възгледът, според който световната история представлява резултат от дейността на великите хора, героите, пълководците, завоевателите. Главната движеща сила на историята, твърдят привържениците на този възглед — това са законодателите, идеолозите, кралете, пълководците, а народът — това е пасивна, инертна сила. Тази идеалистическа теория обяснява всички значителни събития в историята — възникването на държавите, на могъщите империи, техния разцвет, упадък и гибел, обществените движения, революциите — с дейността на забележителните личности. А милионите обикновени хора — създателите на материалните блага и на великите съкровища на духовната култура, участниците

в масовите народни движения, революции, освободителни войни — се игнорират от идеалистическата историография и от идеалистическата социология, поставят се във историята.

В това приизявяване и игнориране на ролята на народните маси от домарксистката и от съвременната буржоазна социология и историография се отразява принизеното положение на трудещите се маси в антагонистичното класово общество, където масите изпитват гнета на експлоататорските класи и насилствено са отстранявани от решаващо участие в политическия живот; народните маси във всички антагонистични формации са смазани от нужда и безправие, от всекидневна грижа за насъщния хляб, а политиката се прави от представителите на управляващите класи стоящи над народа. Субективистките идеалистически теории, които твърдят, че масите били неспособни да творят историята, че към това били призвани само „избраниците“ (т. е. експлоататорското малцинство от населението), служат за оправдание и увековечаване на принизеното положение на трудещите се.

В зависимост от историческите условия идеалистическите възгледи за ролята на личността са имали различен социален смисъл и значение. Така например у френските просветители от XVIII век тези възгледи са отразявали буржоазната ограниченост на техния мироглед, който обаче общо взето е играл по онова време прогресивна роля. В противовес на средновековното теологическо обяснение на историята френските просветители се стремяха да дадат рационално обяснение на събитията. Съвсем друго социално предназначение и смисъл имат по-късните буржоазни възгледи за ролята на народните маси и на личността в историята: в тях се изразяват идеологията на реакционната буржоазия, нейната ненавист към народа, към трудещите се, нейният страх от революционните действия на масите.

В XIX век субективно-идеалистическите реакционни възгледи за ролята на личността и народните маси в историята се развиваха в Германия отначало от младохегелианците (Бруно Бауер, Макс Щирнер), по-късно — от неокантианците (Макс Вебер, Вилхелм Винделбанд и др.). В Англия този възглед намери свой проповедник в лицето на историка и писателя Томас Карлайл, който се намираше под силното влияние на немския иде-

лизъм. Карлайл беше представител на така наречения „феодален социализъм“, възпяваше миналото и впоследствие се превърна в открит реакционер. В книгата си „Героите и героичното в историята“ той пише: „... световната история, историята на това, което човек е извършил на този свят, е според моето разбиране всъщност история на великите хора, които са поработили тук, на земята... всичко сътворено в този свят представлява всъщност външен материален резултат, практическа реализация и въплъщение на мислите, които са принадлежали на великите хора, изпратени в този свят. Историята на тези последните съставлява в действителност душата на цялата световна история.“ По този начин световната история се свежда от Карлайл до биографиите на великите хора.

В Русия защитници на субективно-идеалистическия възглед за ролята на личността в историята бяха народниците (Лавров, Михайловски и др. с тяхната реакционна теория за „героите“ и „тълпата“), а по-късно — есерите. От тяхно гледище народната маса — това е инертна, пасивна „тълпа“, нещо като безкрайно количество нули; тези нули, както остроумно забелязва Плеханов, могат според теорията на народниците да се превърнат в известна величина само при условие че начело на тях застане „критически мислеща единица“ — героят. Героят твори новите идеи, идеалите по свое вдъхновение и произвол и ги предава на масата, привежда масата в движение. Култът към личността на героите — ето сърцевината на възгледите на народниците и есерите.

Възгледите на народниците бяха реакционни, антинаучни и ги довеждаха до най-вредни практически изводи. Народническата тактика на индивидуален терор изхождаше от теорията за активните „герои“ и пасивната „тълпа“, която чака подвиг от „героите“. Тази тактика беше вредна за революцията, тя пречеше на развитието на масовата революционна борба на работниците и селяните. Една от причините за поражението на народниците и есерите е, че те игнорираха решаващата роля на народните маси в историята. Народническо-есерската теория за „героите и тълпата“ бе подложена на критика в трудовете на Ленин, а също и на Плеханов.

В епохата на империализма реакционните субективно-идеалистически „теории“ за ролята на личността в исто-

рията се използват от буржоазията за обосноваване на идеологията на империалистическото разбойничество и на фашистката терористична диктатура.

Най-близък идеологически предшественик на фашизма беше немският философ Ницше. В неговите произведения е изразено най-гнусно, презрително-господарско, робовладелческо-капиталистическо отношение към народа. Ницше пише, че „човечеството несъмнено е по-скоро средство, отколкото цел . . . Човечеството е просто материал за опит, колосален излишък от несполучило, поле от отломъци.“ Ницше с презрение се отнася към масата на трудещите се, към „твърде многото“, считайки тяхното робско положение в условията на капитализма за напълно естествено, нормално, оправдано. Безумната фантазия на Ницше му рисува идеал за „свръхчовека“, за човека-звяр, който стои „отвъд доброто и злото“, който погазва морала на болшинството и шестува към своята егоистична цел — властта — сред пожарища и потоци кръв. Главният принцип на „свръхчовека“ е волята за власт; в името на това всичко е оправдано. Хитлер и неговите привърженици възведоха в ранг на държавна идеология варварската зоологическа „философия“ на Ницше наред с неговата расистка теория.

Фашистката расистка теория и фашистката идея за фюрера са вътрешно свързани и взаимно се допълват една друга. Расистката теория без всякакви основания дели народите на „висши“ и „низши“ и твърди, че повечето от народите са годни само за да паторяват „почвата на цивилизацията“ и са неспособни за самостоятелно историческо творчество, за създаване на културни ценности. Заедно с това расистите делят измислената от тях „висша“ раса на „пълноценни“, „чистокръвни“ представители на расата, „елит“, и на „непълноценни“ представители, към които те отнасят народните маси. „Елитът“ се възглавява от фюрер, който притежава неограничена власт да решава съдбата на народите. Тази човеконенавистническа идеология служеше на хитлеризма като ръководство и оправдание на неговото варварство и зверства, на политиката на изтребление на милиони хора, на разрушаването на хиляди села и градове.

Реакционните империалистически сили в САЩ, Англия и другите капиталистически страни отново издигат раси-

ама и идеалистическата теория за определящата роля на личността в историята. В Англия като проповедник на тази теория излезе Бертран Ръсел, в САЩ — Джон Дюи, историкът Робинсон, реакционните публицисти Болдуин, Маккормик и др. През време на президентските избори във Франция в края на 1953 г. Болдуин, проливайки сълзи по повод на активизацията на демократическите сили във Франция, писа в „Ню Йорк таймс“, че Франция би могла „да бъде спасена“ само от „нов Наполеон“. Франция, писа той, „не е способна да се възвиси до своето потенциално величие“, ако „нов Наполеон не обедини и не възроди френския народ“.

Омраза към народите и страх пред тях — ето характерните черти на идеологията на буржоазията от епохата на империализма. Идеолозите на империализма представят народа като разрушителна сила, а не като велика творческа сила. От тяхна гледна точка народните маси — това са само оръдие, средство в ръцете на избраните представители на господстващите класи, това е обект, а не субект на историята. Колкото по-дълбока става кризата на капитализма, колкото повече се изострят неговите противоречия, толкова по-популярен става сред буржоазията култът към силната личност, към фюрера, към „избраните“, към „елита“.

Идеалистическият възглед върху ролята на личността и на народните маси в историята няма нищо общо с науката. Той се опровергава от цялата история. Историята учи, че личността, даже най-видната, не може да измени основното направление на историческото развитие, не може да определи формата на обществения и държавния строй, да спаси от гибел отживяващия обществен строй или да създаде нов строй. Римските императори са имали огромна власт, но те са били безсилни да предотвратят падането на робовладелския Рим.

Никакъв исторически деятел не може да върне историята назад. За това нагледно свидетелствува не само древната, но и най-новата история. Не случайно претърпяха позорен крах всички опити на водачите на империалистическата реакция да съборят съветската власт и да унищожат социализма в СССР.

Невижданото поражение на фашистките агресори и на техните империалистически вдъхновители от САЩ и Ве-

ликобритания е нагледен урок за онези, които сега се опитват да спрат хода на настъпателното развитие на обществото, да върнат назад колелото на историята. Опитът на историята учи, че политиката, насочена към световно господство на една държава и към поробване и изстребване на цели народи, и при това велики народи, е авантюризм. Целите на такава политика противоречат на обективния ход на прогресивното развитие на човечеството, на интересите на всички народи и са обречени на неминуем провал.

Главният теоретически порок на идеалистическото разбиране за ролята на личността и на народните маси в историята се състои в това, че то игнорира обективните закони на развитието на обществото. Привържениците на този възглед вземат като основа за обяснение на историята онова, което лежи на повърхността на събитията на обществения живот, онова, което се хвърля в очи, и съвсем игнорират (отчасти несъзнателно, а в по-голямата си част съзнателно, фалшифицирайки историята) онова, което е скрито зад повърхността на събитията и съставлява действителната основа на историята на обществения живот, нейните най-дълбоки и определящи движещи сили. Това ги довежда до положението да обявяват за доминиращо второстепенното, случайното в историческото развитие.

Привържениците на субективно-идеалистическия възглед върху историята считат, че признаването на историческата закономерност и признаването на ролята на личността в историята взаимно се изключват. Социологът-субективист подобно на Шchedриновия герой казва: „Или законът, или аз“. Социолозите от това направление не могат правилно да разберат съотношението между историческата необходимост и свободата, между необходимостта и случайността. Като метафизици, те противопоставят свободата на необходимостта, а зад случайностите не могат да разкрият закономерността.

Някои буржоазни историци, философи и социолози са подлагали на критика субективно-идеалистическия възглед върху историята и ролята на личността в историята от позициите на обективния идеализъм. Те са се опитвали да разберат хода на историята като необходим, закономерен процес, да намерят вътрешната връзка между обществените явления; те са се обявявали против субективи-

ския възглед за определящата роля на личността в историята. Но привържениците на обективния идеализъм също така изопачават историята. Те, първо, изпадат в друга крайност: напълно отричат влиянието на личността върху хода на историческите събития, стигат до мистика, до фатализъм. Второ, представителите на обективния идеализъм, както и всички идеалисти, отричат решаващата роля на народните маси в историята. Личността и народите се оказват според тяхната представа играчка в ръцете на свръхестествени сили, в ръцете на „съдбата“. Фаталистическият възглед за историческото развитие в повечето случаи е свързан с религиозния мироглед, който твърди, че „човек предполага, а бог разполага“.

До такава фаталистическа концепция за историческия процес стига Хегел в своята „Философия на историята“. Той се стреми да открие закономерността на общественото развитие, подлага на критика наивния възглед на субективистите от онова време, но основата на историческия процес Хегел вижда в „световния дух“. Той нарича великите исторически дейци „доверени лица на световния дух“; „световният дух“ се ползува от тях като от оръдия, използвайки техните страсти, за да осъществи исторически необходимата степен на своето развитие. Народите и великите хора, като оръдие на световния дух, на бога, са безсилни да променят каквото и да било в „предопределения“ от световния дух ход на нещата. Така Хегел и неговите последователи стигнаха до фатализма, който обрича хората на бездействие, на пасивност.

Значителна крачка напред в развитието на възгледите за ролята на личността и на народните маси в историята представляват възгледите на френските историци от епохата на реставрацията — Гизо, Тиери, Мирие и техните последователи (Моно и др.). Тези историци в своите изследвания започнаха да вземат предвид ролята на народните маси в историята, ролята на класовата борба (доколкото е ставало дума за миналото, особено за борбата против феодализма). Обаче стремейки се в противовес на субективистите да подчертаят значението на историческата необходимост, те също така изпадат в крайност — игнорират ролята на личността в ускоряването или забавянето на хода на историческия процес.

Историческият материализъм възникна и се разви още в борбата против всички разновидности на идеали-

стическите възгледи за ролята на личността и на народните маси в историята. Маркс и Енгелс подложиха на критика субективистическите възгледи на младохегелианците — Бруно Бауер и К^о, за ролята на личността в историята, възгледите на социалистите-утописти, които мечтаеха да установят социалистическия строй в резултат на дейността на отделни герои, изобретатели на планове за идеално устройство на обществото, законодатели и богати филантропи. Критикувайки буржоазната теория за „робинзонадите“, Фридрих Енгелс пише:

„Представата, че решаващ фактор в историята били политическите действия на държавата, е стара колкото и самата историография. Тя е главната причина, че до нас са се запазили така малко сведения за безшумното и действително прогресивно развитие на народите, което се е извършвало отвъд тези шумни сцени. Тази представа е господствувала в цялото предишно разбиране на историята и за пръв път е била разклатена от френските буржоазни историци от времето на реставрацията.“¹

За да се оцени правилно ролята на личността в историята, в общественото развитие, нужно беше преди всичко да се разбере ролята на народните маси, творещи историята. Но именно това не можаха да направят представителите на идеалистическите теории за общественото развитие. За тях е чуждо разбирането на творческата историческа роля на народните маси. В това се отразява класовата ограниченост на създателите на тези теории.

От всички домарксистки учения най-голяма крачка напред в разрешаването на въпроса за ролята на народните маси и на личността в историята направиха руските революционери-демократи от средата на XIX век — Белински, Чернишевски, Добролюбов и др. Тяхното гледище за историята е проникнато от духа на класовата борба. Те разглеждат историческите дейци във връзка с движението на масите, във връзка с обективните условия на епохата. Историческите личности, великите деятели, казват те, се появяват вследствие на историческите обстоятелства и така или иначе изразяват потребностите на обществото на своето време.

Историческата личност, пише Н. А. Добролюбов, има успех в своята дейност тогава, когато нейните цели, стре-

---

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, стр. 149 [Бълг. изд., стр. 172].

межи отговарят на пазрелите нужди на народа, на потребностите на времето. „... Великите исторически преобразователи имат голямо влияние върху развитието и хода на историческите събития в своето време и в своя народ — нише Добролюбов, — но не трябва да се забравя, че преди да започне тяхното влияние, те самите се намират под влиянието на поиятията и нравите на онова време и онова общество, върху което те след това започват да действуват със силата на своя гений... Историята се занимава с хората, даже и с великите, само затова, защото те са имали важно значение за народа или за човечеството. Следователно главната задача на историята на великия човек се състои в това, да покаже как е умеел той да се възползува от средствата, които му са се представяли в неговото време; как се се изразили в него онези елементи на живото развитие, които той е могъл да намери в своя народ.“¹

Народът, от гледната точка на Чернишевски и Добролюбов, е главната действаща сила на историята. Без народа така наречените велики хора не могат да основават царства, империи, да водят войни — да творят историята.

Революционните демократи Белински, Чернишевски и Добролюбов по този въпрос се приближаваха много до историческия материализъм. Обаче те не можеха още, по силата на историческите условия, по силата на своята класова позиция, като идеолози на селячеството, да проведат последователно гледната точка на класовата борба. Незрелостта на обществените отношения в Русия в средата на XIX век им попречи да изработят последователен материалистически мироглед, който обхваща и областта на социалния живот. Но техният революционен демократизъм, тяхната близост до трудещия се народ, до селячеството, надеждите на което те изразяваха, им помогнаха да видят онова, което не виждаха тогавашните и не виждат съвременните буржоазни историци: ролята на народните маси като основна сила на историческото развитие².

¹ Н. А. Добролюбов, Полное собрание сочинений, т. III, Гихл, М. 1936, стр. 120.

² Голям интерес представляват възгледите на Л. Н. Толстой за ролята на народните маси и на личността в историята. По повод на „История на Русия от най-древни времена“ от С. М. Соловьев Толстой пише: „Чета историята на Соловьев. Всичко, според тази история, е било безобразие в допетровска Русия: жестокост, грабеж, изтеза-

Историческият материализъм учи, че в действителния ход на историята наред с общите, главните причини, определящи основното направление на историческото развитие, имат значение и многообразните конкретни условия, които видоизменят развитието, обуславят тези или онези особености на историята на отделните народи. Значително влияние върху хода на събитията, а също и върху неговото ускоряване или забавяне оказва дейността на хората, които стоят начело на движението. Хората сами създават своята история, макар и не винаги съзнателно. Според израза на Маркс — хората са едновременно и автори, и актьори на собствената си драма.

Историята на човечеството се прави от хората, но не произволно и не при свободно избрани обстоятелства, а в зависимост от обективните условия и по закони, независещи от волята на хората. Историята не се движи с една и съща скорост. Понякога това движение става крайно бавно, а в епохи на революции то гигантски се ускорява.

Съветският народ, ръководен от Комунистическата партия, знае сега практически как може да се ускори ходът на историята. За това свидетелствува предсрочното изпълнение на петгодишните планове, превръщането на СССР от аграрна страна в могъща индустриално-колхозна социалистическа държава.

Възможностите за ускоряването на историята зависят от достигнатата от обществото степен на икономическо развитие, от числеността на масите, които вземат активно участие в политическия живот, от степента на тяхната организираност и съзнателност, от това, как те разбират свои-

---

ния, грубост, глупост, неумение да се направи каквото и да било. Правителството започнало да поправя. — И това правителство е също такова безобразно до наше време. Четеш тази история и неволно идваш до заключение, че историята на Русия се е създала от редица безобразия.

Но как така редицата безобразия са създали велика, единна държава?

Това само вече доказва, че не правителството е създавало историята.

Но освен това, като четеш как са грабили, управлявали, воювали, разорявали (само за това се и говори в историята), неволно идваш до въпроса: какво са грабили и разорявали? А от този въпрос — до друг: кой е произвеждал онова, което са разорявали? Кой и как е хранил с хляб целия този народ? Кой е правил брокатите, сукната, дрехите, дамаските, в които са се гиздели царете и болярите? Кой е ловил черните лисици и самурите, с които са дарявали посланиците,

те коренни интереси. Вождовете, идеолозите на напредничавите класи, разбирайки условията на своето време и знаейки как да ги изменят, могат да съдействуват за растежа на организираността и съзнателността на масите, да ръководят движението на масите и с това да ускорят хода на събитията. Ако ръководителите неправилно разбират условията и задачите на епохата, те със своето неправилно ръководство могат да забавят победата на прогресивните сили и в известна степен да забавят хода на общественото развитие.

2. Народът — творец на историята

Откриването от Маркс и Енгелс на определящата сила на общественото развитие в начина на производството на материалните блага даде възможност да се разкрие и докрай научно да се обясни ролята на народните маси в историята, в развитието на обществото. Основа за научното разрешение на проблемата за взаимоотношението на народните маси, класите, партиите и вождовете, на историческите дейци, за тяхната роля в общественото развитие е учението на историческия материализъм за обективния характер на законите на общественото развитие, за определящата роля на начина на производство, за класовата борба като движеща сила на историята на класовото общество. Историята на обществото е преди всичко история на сменяващите се един друг начини на производство, а заедно с това история на производителите на материалните блага, история на трудещите се маси — основната сила на производствения процес, история на народите.

Народът твори историята преди всичко с това, че произвежда материални блага, създава със своя труд вели-

---

кой е добивал златото и желязото, кой е отглеждал коне, волове, овни, кой е строил къщите, дворците, църквите, кой е превозвал стоките? Кой е възпитавал и раждал тези хора от един корен? Кой е пазил религиозната светиня, народната поезия, кой е направил Богдан Хмелински да се предаде на Русия, а не на Турция и Полша?" (*Л. Н. Толстой. Полное собрание сочинений, т. 48—49. Гослитиздат, 1952, т. 48, стр. 124*).

Като изразител на патриархалното селячество Толстой вижда в народа създателя на материалните и духовните блага и велика историческа сила.

ките ценности на материалната и духовната култура, изменя оръдията за производство, развива производителните сили на обществото. Даже подложен на най-жесток класов гнет, влачейки тежкия ярем на робския труд, като роби и крепостни, производителите на материалните блага — трудещите се, са движели историята на човечеството. Слабо забележимите на пръв поглед изменения в оръдията на труда, извършвани от милиони хора в продължение на векове, са подготвяли и извършвали великите технически преврати.

Буржоазните историци на техниката обикновено изтъкват на първо място творческия гений на отделните учени и изобретатели, приписвайки им всички постижения на техническия прогрес. Но големите технически изобретения не само се подготвят в хода на производството, но по правило се и предизвикват от него. Възможността за използването на техническите открития зависи от потребностите и характера на производството, а също така от наличността на работна сила, способна да произвежда и прилага новите оръдия за производство.

Техническото изобретение, научното откритие само тогава оказват влияние върху хода на общественото развитие, когато получават масово приложение в производството. Поради това признаването на голямото значение на изобретателите и на изобретенията, на научните открития съвсем не опровергава главното положение на историческия материализъм, че историята на обществото е закономерен процес, определян от развитието на производството, че това е преди всичко история на трудещите се, история на народите. Дейността на великите изобретатели влиза в този закономерен процес като негова съставна част.

Производството на материални блага е онова специфично, което характеризира обществото с неговите особени закономерности на развитие. Без производство няма общество: то е определящата материална основа на историята. Развитието на обществото, великите социални преврати в последна сметка се определят от развитието на производителните сили.

Главен двигател на развитието на производителните сили винаги са били и са новите производствени отношения. Но как новите производствени отношения движат напред производителните сили, обуславят тяхното разви-

тие? Производителните сили се развиват от самите хора. А енергията на милионите хора, на трудещите се зависи от стимулите, които се пораждат от новите производствени отношения.

И така развитието на производителните сили, осъществявано от трудещите се маси, е определяло и определя в края на краищата целия ход на общественото развитие, превръщането на едни обществени формации в други — на низшите във висши.

Но, казват идеалистите, има сфера на дейност, която принадлежи не на народа, не на простите хора, а на великите гении, в които е положена „искрата божия“: това е сферата на духовната дейност — науката, философията, изкуството.

Ролята на гения в изкуството и науката е огромна и неоспорима. Обаче и тук, в областта на духовната култура, главната роля принадлежи на народа, на неговото творчество. Като оставим настрана това, че само благодарение на труда на народа в сферата на материалното производство ученият, писателят, поетът, художникът могат да разполагат с необходимото свободно време за творчество, самият източник на истински великото изкуство винаги се заключава в народа. Народът дава на поета, на писателя езика, създаден от него в течение на векове. Народът е творецът, носителят и пазителят на езика. Народът е създал епоса, песните, приказките, пословиците, поговорките, изразяващи неговата мъдрост, и великите писатели и поети вземат образите, музикалните мотиви от неизчерпаемата съкровищница на поетичното, художествено творчество на народа.

Животът на народа и народното творчество са източник на мъдрост и вдъхновение за всички велики писатели, поети, композитори, художници. Величието на класическата руска литература се състои в богатството на нейното идейно съдържание, в народността. Тя изразява мислите, стремежите на напредничавите класи, на прогресивните сили; тя е изразявала в една или друга степен възжеланията и надеждите на народа. Великият класик на руската, на съветската и световната литература Горки писа:

„Народът е не само силата, създаваща всички материални ценности, той е единственият и непресъхващ източник на духовните ценности, пръв по време, красота и ге-

ниалност на творчеството философ и поет, създал всички велики поеми, всички трагедии на земята и най-великата от тях — историята на световната култура.“¹

Народът, въпреки тежкия гнет и страдания, винаги е живял дълбок вътрешен живот. Той е отразявал своя живот в епос, в приказки, песни, понякога се е издигал до такива художествени образи като Прометей, Фауст, Василиса Премъдра, Иля Муромец. „Най-добрите произведения на великите поети от всички страни са почерпени от съкровищницата на колективното народно творчество... Рицарството бе осмяно в народните приказки преди Сервантес и също така злъчно и също така тъжно, както у него.“² Изкуство, което се откъсва от този животворен народен извор, неизбежно заличава и се изражда.

В политическия живот на авансцената на световната история в миналото са изпъквали предимно господстващите, експлоататорски класи и техните представители. Угнетените класи са били като че вън от политиката. Трудещите се маси във всички общества, основани на антагонизма на класите, са били смазани от експлоатация, нужда, лишения, от политически и духовен гнет. С изключение на преломните периоди на историята масите като че са спели исторически сън. Ленин писа в 1918 г.: „... преди повече от сто години историята творяха шепа дворяни и незначителна група буржоазни интелектуалци при сънни и спящи работнически и селски маси. Поради това тогава историята можеше да пълзи само ужасно бавно.“³ Ленин имаше предвид, че експлоататорските класи бяха отстранили народа от решаващо участие в политиката.

Въпреки това и в миналото народните маси са играли огромна роля в политическата борба. Движеща сила на историята, откакто обществото се е разделило на класи, е била и си остава във всички капиталистически формации класовата борба. А класовата борба — това е преди всичко борба на угнетените, експлоатирани народни маси против експлоататорите. Във всички класови битки, националноосвободителни войни и социални революции народните маси са играли активна и решаваща роля.

В епохи на освободителни войни необходимостта от защита на своето огнище, на своята родина от нашествието

---

¹ М. Горький, Соч., т. 24, 1953, стр. 26.

² Пак там, стр. 33.

³ В. И. Ленин, Соч., т. 27, стр. 136 [Бълг. изд., стр. 147].

на чуждоземни поробители е вдигала масите на съзнателно участие в борбата. Историята на народите на СССР е богата с примери, показващи решаващата роля на народните маси в разгромяването на завоевателите, в защитата на родината. Борбата против немските псета-рицари, против татаро-монголското иго, Отечествената война от 1812 г. против Наполеоновите пълчища — във всички тези битки великият руски народ под ръководството на такива славни пълководци като Александър Невски, Дмитрий Донский, Иван Грозний, Александър Суворов, Михаил Кутузов е спасявал не само своята родина — Русия, но и народите на Европа, европейската цивилизация.

В примера на войната от 1812 г. се вижда добре ролята на народните маси и ролята на личността в хода и изхода на войната. Разгромът на Наполеоновите пълчища е станал възможен само тогава, когато целият руски народ от мало до голямо се е вдигнал в защита на отечеството. Редовната руска армия е могла да изпълни своята забележителна освободителна роля само опряна на подкрепата на народа. Гениалният руски пълководец Кутузов със своя ум, военно изкуство е ускорил и улеснил победата над врага. Така пълководческото изкуство при наличието на други условия придобива понякога голямо значение, когато то е поставено в служба на интересите на народа, на нацията, на напредничавите класи, на интересите на прогресивното движение, на задачите и целите на справедливата война.

Наполеон претърпя поражение в Русия въпреки своя военен гений и богат военен опит. Той претърпя поражение, защото изходът на войната се решаваше от по-дълбоки причини и преди всичко — от националните интереси на народите, които френската буржоазна империя, възглавявана от Наполеон, е искала да пороби. Жизнените интереси на народите се оказаха по-могъща сила от гения на Наполеон и възглавяваната от него армия.

Още по-ярко се проявява съзнателното участие на народните маси в творчеството на историята в епоха на революции. Характеризирайки великата роля на народните маси през време на революции, В. И. Ленин пише:

„Революциите са празник на потиснатите и експлоатираните. Никога народната маса не е способна да се прояви като активен творец на нови обществени порядки така,

както във време на революция. В такива времена народът е способен на чудеса.“¹

Преходът от една обществена формация към друга винаги става чрез социални революции. И макар плодовете от победата на революциите в миналото да са се падали обикновено не на масите, главната, решаващата, ударната сила на тези революции са били народните маси.

От числеността на участващите в революциите маси, от степента на тяхната съзнателност и организираност зависи размахът на революциите, тяхната дълбочина и резултати. Октомврийската социалистическа революция е най-дълбокият преврат в световната история, защото тук на историческата сцена излязоха начело с най-революционната класа — пролетариата и неговата партия — гигантските, многомилionни трудещи се маси; те унищожиха всички форми на експлоатация и потисничество, измениха всички обществени отношения — в икономиката, в политиката, в идеологията, в бита.

Експлоататорските класи се боят от масите, от народа. Поради това дори през време на буржоазните революции, дори тогава, когато буржоазията общо взето е играла революционна роля, като например във френската революция от 1789—1794 г., тя е гледала със страх и ненавист на санкюлотите, на простия народ. Още по-голяма е ненавистта на буржоазията към народа в нашата епоха, когато революцията е насочена против основите на капитализма, против империализма, против буржоазията, когато най-широки пролетарски и други угнетени маси са се пробудили за политически живот, за съзнателно историческо творчество.

Реакционните идеолози на буржоазията и нейните слуги — лидерите на десните социалисти, се опитват да отклонят трудещите се от социалистическата революция, да изплашат работническата класа с грандиозността на задачите по управлението на държавата, по създаването на новото общество. Те говорят, че масите са невежествени, некултурни, не владеят изкуството да управляват, че масите са способни само да рушат, да събарят, а не да творят.

Но работническата класа не може да бъде изплашена с трудностите на революцията. Марксизмът-ленинизмът

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 9, стр. 93 [Бълг. изд., стр. 105—106].

пъзпитава в народните маси дълбока вяра в техните творчески сили. Учителите и вождовете на работническата класа — Маркс и Енгелс, Ленин и Сталин, винаги и неизменно са вярвали в революционния инстинкт на пролетарските маси, в разума на трудещите се маси. Те знаеха, че в народа се таят неизчислими творчески сили и таланти. Те учеха, че именно революцията вдига на историческо творчество милионите, масите, народа.

Ходът на социалистическата революция, борбата за социализъм потвърдиха предвиждането на Маркс и Енгелс, Ленин и Сталин. Великата Октомврийска социалистическа революция, както никоя друга революция в миналото, пробуди за историческо творчество гигантските сили на народа, създаде възможност за разцвет на безбройни таланти във всички области на стопанската, държавната, военната, културната дейност.

Като пробуди творческите сили на народа, Великата Октомврийска социалистическа революция откри нова ера в историята на човечеството, характеризирана с колосалното нарастване на ролята на народните маси. Тази нарастала историческа роля на народните маси произтича от обективните условия на развитието на обществото в епохата на социалистическата революция и социализма. Експлоатираните маси и в миналите исторически епохи са се вдигали против своите потисници. Но в онези времена още не е било възможно да се унищожи експлоатацията и потискането на човек от човека, защото още не са съществували материалните основи за освобождението от експлоатацията. Тези условия узряха едва в епохата на капитализма, особено в империалистическия стадий на неговото развитие. Поради това през време на предишните революции се е изменяла само формата на експлоатацията, а самата експлоатация е оставала.

Въстанията на робите и крепостните селяни са претърпявали поражение поради разпокъсаността, неорганизираността, невежеството и потиснатостта на робите и крепостните. Тази неорганизираност, тази стихийност не е била случайна. Тя е произтичала от начините на производство в робовладелското и крепостническото общество.

Непобедимата мощ на работническата класа, нейната сплотеност, организираност, съзнателност, способност да поведе след себе си всички угнетени и експлоатирани маси произтичат от особеното положение на работническата

класа в системата на капиталистическото производство. Работническата класа е концентрирана на огромни маси в индустриалните центрове, тя се организира и дисциплинира в процеса на производството в големите фабрики. От всички условия на своя живот и от хода на класовата борба пролетариатът се е подготвял и се подготвя за изпълнение на своята историческа мисия — гробокопач на капитализма, творец на социализма, вожд на всички експлоатирани и потиснати маси. От друга страна, без участието на най-широките потиснати маси в социалистическата революция, в създаването на нови социални форми на живот не могат да се решат безпримерно сложните задачи на разрушаването на всичко отживяло, реакционно и на създаването на новото, напредничавото, социалистическото. По този начин и обективните закони на развитието на обществото, и величието на историческите задачи, дълбочината на революционните преобразования и природата на работническата класа — всичко това обуслови нарапалата историческа роля на народните маси в социалистическата революция.

В буржоазните революции главната задача на трудещите се маси се състоеше в изпълнението на отрицателната, разрушителната работа по унищожаването на остатъците от феодализма, монархията, средновековието. В социалистическата революция потиснатите маси начело с пролетариата и неговата партия изпълняват не само разрушителна, но и градивна, творческа задача — създаването на базата на социалистическото общество и на неговата надстройка. От творчеството на революционните пролетарски маси бяха създадени Съветите на работническите депутати, които станаха форма на диктатурата на работническата класа.

Съзнателното историческо творчество на народните маси се разгърна с особена сила в условията на диктатурата на работническата класа. В съветското общество и в страните с народна демокрация масите, ръководени от комунистическите и работническите партии, съзнателно творят историята, изграждат нов свят — социализма, комунизма. Народните маси, които са се освободили от политическо, икономическо и духовно робство, проявяват невиждана в цялата минала история творческа енергия, инициатива, героизъм, които дават възможност на новото

общество да преодолее всички трудности и възникващи противоречия.

Както в предишните исторически епохи, трудещите се маси и при социализма движат напред производството на материални блага, подбуждани от силата на икономическата необходимост. Икономическата обусловеност на дейността на масите се запазва и в условията на социализма. И тук в основата на трудовата дейност на масите лежат обективните икономически закони, които не зависят от волята на хората. Но при социализма трудещите се престанаха да бъдат роби на икономическата, на историческата необходимост поради това, че последната при социализма действа вече не като сляпа, враждебна, стихийна сила: тя е не само опозната, но и се използва в интерес на цялото общество, в интерес на народа.

Народните маси при социализма са кръвно заинтересовани от резултатите на своя труд: те работят за себе си, за своята класа, за своето социалистическо общество. Социалистическите производствени отношения, действието на основния икономически закон на социализма извикаха на живот социалистическото съревнование на милионите като метод на строителството на социализма и комунизма. При социализма народните маси са не само строители на фабрики, заводи, шахти, железни пътища, колхози и совхози, но и строители на своята държава, активни участници в политическия живот. Всекидневната и решаваща роля на масите в управлението на стопанството и на държавата характеризира принципиално новата роля на народните маси като *съзнателен* творец на историята в условията на социализма.

До победата на социализма масите бяха угнетени, неграмотни, обречени на безкултурност и невежество. Социалистическата революция и победата на социализма разкри невиждани по-рано възможности за творческа дейност на масите в създаването и развитието на нова, по-висока култура, служеща на народа, на цялото общество. За пръв път в историята на човечеството в социалистическото общество е създадена народна, социалистическа интелигенция, която служи на народа и чрез хиляди нишки е свързана с него. Заедно със своята социалистическа интелигенция съветският народ осъществява безпримерно в историята културно строителство, развива науката, литературата, изкуството.

Източникът и причината на невижданите в историята темпове на развитие на народното стопанство и културата в СССР и страните с народна демокрация е в новия икономически и политически строй, в свободното, постоянно растящо историческо творчество на най-широките народни маси. Великият съветски народ, възглавяван от партията на комунистите, отстоя своето отечество в гражданската война през 1918—1920 год., изхвърли чуждестранните интервенти и белогвардейците, възстанови фабриките, заводите, транспорта, селското стопанство. За по-малко от две десетилетия мирен възстановителен и градивен труд освободеният народ, опирайки се на съветския строй, създаде първокласна индустрия, едро механизано социалистическо селско стопанство, създаде ново, социалистическо общество, осигури най-голям разцвет на културата. В това се прояви неизчерпаемата творческа сила на освободените трудещи се маси.

Мощта на освободения народ се прояви особено ярко през годините на Великата отечествена война на СССР (1941—1945). Хитлеристка Германия, опирайки се на материалните ресурси на поробената от нея Европа, вероломно нахлу в СССР. Положението на съветската страна беше тежко, по едно време даже критическо. В 1941—1942 г. врагът се приближи до Москва, Ленинград и Волга. Огромните промишлени райони в южните и западни части на СССР, плодородните райони на Украйна, Кубан, Северен Кавказ се оказаха окупирани от врага. Съюзниците — САЩ и Англия, управляващите класи на тези страни, които желяхо да обезкръвят СССР, преднамерено не откриваха втори фронт. Европейските и американските буржоазни политици, в това число бившият началник на генералния щаб на САЩ генерал Маршал, вече обсъждаха въпроса за това, след колко седмици СССР ще бъде покорен от немците. Но съветският народ, възглавяван и вдъхновяван от Комунистическата партия, намери в себе си достатъчно сили, за да премине от отбрана в настъпление, и нанесе на хитлеристката армия най-тежки поражения, разгроми врага, одържа велика победа. Неимоверните трудности, които изпита съветският народ в тази война, не сломиха, а още повече закалиха неговата желязна, несломима воля, неговия мъжествен дух.

В борбата за социализъм и във Великата отечествена война против хитлеристка Германия особено забележителна роля принадлежи на руския народ — признатата челна сила сред всички народи на Съветския Съюз. За тази ръководна роля руският народ беше подготвен от целия ход на историческото развитие, от борбата против царизма и капитализма. Целият съветски народ с право си завоюва пред целия свят славата на героичен народ.

Съветският народ — създател и пионер на социалистическото общество — стана народ-воин. Той отстоя и спаси със своите подвизи, със своята кръв, със своя труд и военно майсторство не само честта, свободата и независимостта на своята родина, но и цялата европейска цивилизация. В това се състои неговата безсмъртна заслуга пред цялото човечество.

Източниците на гигантската сила на съветския народ се крият в социалистическия обществен и политически строй, в животворния съветски патриотизъм, в морално-политическото единство на съветското общество, в несъкрушимата братска дружба на народите на СССР, в ръководството на Комунистическата партия, въоръжена със знанието на законите на общественото развитие, в социалистическата идеология, даваща на най-широките маси разбиране на техните коренни интереси, яснота на перспективата, увереност в победата на комунизма.

През време на Втората световна война врагът разруши стотици съветски градове, хиляди села, разруши много фабрики, заводи, млини, колхози, МТС, совхози, железопътни линии. Онзи, който е видял тези разрушения, можеше да помисли на пръв поглед, че ще бъдат нужни десетилетия, за да се възроди за живот разрушеният от врага. Но минаха само три-четири години и промишлеността и селското стопанство на СССР бяха напълно възстановени. А в края на 1951 г. производството на промишлена продукция в СССР вече превиши два пъти равнището на производството в 1940 г. Из развалините и пепелищата се издигнаха прекрасни градове и села. Във всичко това отново и отново се проявява великата градивна сила на народа — истинския творец на историята.

В предшествуващите социализма епохи действителната роля на народа беше скрита. При експлоататорски строй творческите сили на трудещите се се задушават. В експлоататорските общества за творчески труд се счита

само умственият труд, ролята на физическия труд се омалява. Капитализмът задушава, погубва народната инициатива, народните таланти, способностите на трудещите се; само не много единици из народните маси си пробиват път към върховете на културата. Капиталистите хищнически се отнасят към физическите и духовните сили на народа.

Социализмът за пръв път в историята разкрепости творческите сили, инициативата на милионите прости хора. Само при социализма за пръв път пред широките народни маси е открит широк друм към знанието, към върховете на културата; само при социализма неотклонният културно-технически подем на всички народни маси е закономерност на общественото развитие; само тук милионите работят на себе си и за себе си. В това е тайната на гигантските, невиджани в историята темпове на развитието на социалистическата индустрия в СССР, темповете на развитието на цялото стопанство и на разцвета на културата. В условията на социализма народът става свободен и съзнателен творец на историята, който оказва решаващо влияние върху всички страни на обществения живот. И. В. Сталин, критикувайки неправилната представа за ролята на народните маси в историята, казва:

„Минаха ония времена, когато вождовете се считаха за единствени творци на историята, а работниците и селяните не влизаха в сметката. Съдбините на народите и държавите се решават сега не само от вождовете, но преди всичко и главно от милионните трудещи се маси. Работниците и селяните, които без шум и трясък строят заводи и фабрики, мини и железопътни линии, колхози и совхози, които създават всички блага на живота, които хранят и обличат целия свят — ето кои са истинските герои и творци на новия живот. . . „Скромният“ и „незначителен“ труд е в действителност велик и творчески труд, който решава съдбините на историята.“¹

Една от най-важните закономерности на развитието на социалистическото общество е растежът на творческата активност на народните маси във всички сфери на обществения живот. В периода на прехода от социализма към комунизма съзнателното историческо творчество на народните маси се издига на ново, по-високо стъпало. Новите

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 13, стр. 255 [Бълг. изд., стр. 214]

велики задачи на строителството на комунизма раждат нова енергия на милионите. Развиват се и се разнообразяват видовете и формите на социалистическото съревнование на работниците и колхозниците. Нараства политическата активност на народните маси.

Социалистическата революция, победата на социализма и строителството на комунистическото общество в СССР, победата на строя на народната демокрация в редица страни в Европа и Азия, по-специално в Китай, дадоха неопровержимо доказателство за учението на марксизма-ленинизма, че народът е истинската и главна сила на историческия процес, че той не само създава всички материални блага, но успешно може да управлява държавата, съдбините на страната.

3. Ролята на личността в историята

Признаването на народните маси за решаваща сила на историческото развитие съвсем не означава обаче отричане или прииизвяване на ролята на личността, нейното влияние върху хода на историческите събития. Колкото по-активно участвуват народните маси в историческите събития, толкова по-настойчиво се поставя въпросът за ръководството на тези маси, за ролята на вождовете, на ръководителите на класите — партиите, на видните исторически дейци, на идеолозите. Колкото по-организиран са масите, колкото по-висока е степента на тяхната съзнателност, колкото по-добре разбират коренните си интереси и цели, толкова по-голяма сила представляват те. А организираността и разбирането на коренните класови интереси се обуславят, първо, от условията на икономическия живот и, второ, от дейността на политическите партии, а също така от дейността на ръководителите на партиите, на вождовете и идеолозите.

Отхвърляйки идеалистическата измислица, че видните личности могат по свой произвол да творят историята, историческият материализъм признава огромното значение на инициативата на отделните личности, на видните дейци, на организациите, партиите, умеещи да се свържат с прогресивната класа, с масите, да внесат съзнателност в тях, да им посочат правилния път на борба, да им помогнат да се организират. В беседата с немския писател Емил

Лудвиг И. В. Сталин казва: „Марксизмът съвсем не отрича ролята на забележителните личности или това, че хората правят историята. . . Но, разбира се, хората правят историята не така, както им подсказва някаква фантазия, не така, както им дойде на ум. Всяко ново поколение се среща с определени условия, които вече са съществували в готов вид в момента, когато това поколение се е родило. И великите хора имат някакво значение само дотолкова, доколкото те умеят правилно да разберат тези условия, да разберат как да ги изменят. Ако те не разберат тези условия и искат да ги изменят така, както им подсказва тяхната фантазия, то тези хора изпадат в положението на Дон Кихот. Следователно именно според Маркс съвсем не следва да се противопоставят хората на условията. Именно хората — но само доколкото те правилно разбират условията, които са заварили в готов вид, и само доколкото разбират как да изменят тези условия — правят историята.“¹

Ролята на ръководителите на марксистките партии, на забележителните прогресивни дейци се основава именно на това, че те правилно разбират задачите на напредничавата класа, съотношението на класовите сили, обстановката, в която се развива борбата на класите, правилно разбират как да се изменят съществуващите условия. Великият човек е инициатор, защото той вижда по-далеч от другите и желае по-силно от другите.

Значението на дейността на забележителните борци за победата на новия обществен строй, на вождовете на революционните маси се състои преди всичко в това, че те по-добре от другите разбират историческата обстановка, схващат смисъла на събитията, осъзнават намерените потребности на общественния живот, виждат по-далеч от другите, обхващат с погледа си по-широко полето на историческата битка. Като издигат правилен лозунг за борба, те вдъхновяват масите, въоръжават ги с прогресивни идеи, които сплотяват милиони, мобилизират ги, помагат да се създаде от тях революционна армия, способна да събори старото и да създаде новото. Вождовете, ръководителите на революционните партии изразяват насъщната необходимост на епохата, интересите на прогресивните кла-

---

¹ И. Сталин, Беседа с немски писател Емил Людвиг, Госполитиздат, 1938, стр. 4 [на български — Съч., т. 13, стр. 90—91].

си, на прогресивните обществени сили. В това е тяхната сила.

Великите, забележителни исторически личности, както и великите прогресивни идеи се появяват обикновено в преломни епохи от историята на народите, когато се поставят на дневен ред нови велики обществени задачи. Енгелс в писмо до Щаркенбург пише за появяването на забележителните дейци:

„Обстоятелството, че именно този велик човек се появява в дадена страна, в определено време, е естествено чиста случайност. Но ако отстраним този човек, появява се нужда от заменяването му и такъв заместник се намира — повече или по-малко удачен, но с течние на времето се намира. Че Наполеон, именно този корсиканец, беше военният диктатор, който стана необходим на изтощената от война френска република — това беше случайност. Но ако не беше Наполеон, ролята му щеше да изпълни друг. Доказателство за това е, че винаги, когато е бил нужен такъв човек, той се е намирал: Цезар, Август, Кромвел и т. н. Ако материалистическото разбиране на историята бе открито от Маркс, то Тиери, Миние, Гизо и всички английски историци до 1850 г. служат за доказателство, че към това се стремяха мнозина, а откриването на същото това разбиране от Морган показва, че времето за това беше вече узряло и откритието *трябваше* да бъде направено.“¹

Някои социолози от реакционния идеалистически лагер оспорват тази мисъл на Енгелс. Те твърдят, че е имало епохи в историята на човечеството, които са се нуждаели от герои, велики хора, възвестители на нови идеали, но великите хора не са се появили и поради това тези епохи са се оказали периоди на застой. Подобен възглед изхожда от съвсем фалшивата предпоставка, че великите хора творят историята, че те произволно предизвикват събитията. Но в действителност е обратното: „... не героите създават историята, а историята създава героите, следователно — не героите създават народа, а народът създава героите и движи историята напред“².

В борбата на прогресивните класи против отживяващите класи, в борбата за решаването на новите задачи

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 470—471 [Бълг. изд., стр. 524].

² История ВКП (б). Краткий курс, стр. 16 [Бълг. изд., 1953, стр. 17—18].

необходимо са се издигали герои, вождове, идеолози — изразители на назрелите исторически задачи, които са изисквали разрешение. Така е било на всички стъпала на общественото развитие. Движението на робите в древния Рим е издигнало величествената и благородна фигура на вожда на въстаналите роби — Спартак. Революционното селско антикрепостническо движение издигнало в Русия такива бележити и смели борци като Иван Болотников, Степан Разин, Емелян Пугачов. Гениални изразители на идеите на селската революция бяха Белински, Чернишевски, Добролюбов. В Германия революционното селячество издигна Томас Мюнцер, в Чехия, — Ян Хус.

Епохата на буржоазните революции също така издигна бележити деятели, идеолози. Английската буржоазна революция в XVIII век даде Оливер Кромвел. Навечерието на френската буржоазна революция от 1789 г. се ознаменува с появяването на цяла плеада идеолози, просветители, а в хода на самата революция се издигнаха Марат, Сен Жюст, Дантон, Робеспьер. В периода на прогресивните войни, които революционна Франция води против натиска на феодална Европа се издигна група забележителни маршали, пълководци на революционната армия.

Новата епоха, когато на историческата сцена излезе революционната работническа класа, се ознаменува с дейността на двамата най-велики революционни мислители и вождове на международния пролетариат — Маркс и Енгелс.

След смъртта на Маркс и Енгелс враговете на работническата класа разчитаха, че кончината на основоположниците на научния комунизъм ще означава край на делото, за което те се бореа. Но това бяха наивни сметки. Великото движение на работническата класа, борбата за комунизъм са обусловени от дълбоки икономически и политически причини. Победата на пролетарската революция и на комунизма е историческа необходимост. Епохата на империализма и на пролетарските революции на границата на XIX и XX столетия издигна на историческата арена гениалния мислител и вожд на международния пролетариат, основателя на Комунистическата партия на Съветския Съюз В. И. Ленин, а след това неговия велик ученик и продължител на неговото дело И. В. Сталин.

Историческото развитие издига, поставя на дневен ред нови задачи и с това предизвиква обществена необходимост от сили, способни да решат тези задачи. Същата тази необходимост предизвиква и появяването на съответни водачи на класите — партиите. Освен това трябва да се има предвид, че самите обществени условия определят възможността за талантливия, бележит човек да се прояви, да развие и приложи своя талант. В народа винаги има таланти, но те могат да се проявят само при наличността на благоприятни обществени условия.

Както в политическата, така и в другите области на обществения живот възникването на нови задачи способствува за издигането на бележити дейци, участващи в разрешаването на тези задачи. Така например, когато развитието на науката и техниката (обусловено в края на краищата от потребностите на материалното производство, от потребностите на развитието на обществото като цяло) поставя на дневен ред нови проблеми, нови задачи, то рано или късно се намират хора, които ги решават. Един немски историк остроумно забелязва по повод на идеалистическите учения за изключителната и свръхестествена роля на гениите в историята на науката:

— Ако Питагор не беше открил своята известна теорема, нима човечеството досега нямаше да я знае?

— Ако не беше се родил на света Колумб, нима Америка досега нямаше да бъде открита от европейците?

— Ако не беше Нютон, нима човечеството досега не щеше да знае закона за всемирното притегляне?

— Ако не беше изобретен в началото на XIX век локомотивът, нима ние досега бихме се движили с пощенски карети?

Достатъчно е само да поставим пред себе си подобни въпроси, за да стане очевидна цялата абсурдност и безпочвеност на идеалистическата представа, че съдбата на човечеството, историята на обществото, историята на науката зависят изцяло от случайността — раждането на този или онзи велик човек.

Възниква обаче въпросът: ако бележитите исторически дейци се появяват на обществената арена винаги, когато възниква обществената необходимост от тях, не следва ли от това да се заключи, че случайностите не играят никаква роля в историята?

Не, такъв извод би бил неправилен. Бележитият исторически деец се появява, първо, *рано или късно*, второ, той може или по-добре, или по-зле да отговаря на тези потребности, по-добре или по-зле да се справи с възникналите задачи — това зависи от неговите способности и таланти, от чертите на неговия характер, а всичко това отчасти се отразява и върху хода на събитията. Най-после, индивидуалната съдба на великия човек, например неговата преждевременна гибел, също така внася елемент на случайност в хода на събитията.

Марксизмът не отрича влиянието на историческите случайности върху хода на общественото развитие, по-специално върху развитието на тези или онези събития. Маркс пише за ролята на случайността в историята: „... Историята би имала много мистичен характер, ако „случайностите“ не играеха никаква роля. Тези случайности влизат естествено като съставна част в общия ход на развитието и се уравновесяват от други случайности. Но ускоряването и забавянето в голяма степен зависят от тези „случайности“, между които фигурира и такъв „случай“ като характера на хората, които в началото възглавяват движението.“¹

Признавайки известна роля на случайностите, марксизмът подчертава, че случайните явления нямат определящо значение за целия ход на общественото развитие. Общият ход на историята се обуславя от необходими причини и закони, а не от едни или други случайни фактори.

Обстоятелството, че в Русия врагове на работническата класа и селячеството в 1917 г. бяха помещиците, дворяните и буржоазията — това обстоятелство произтичаше от целия ход на историята със силата на необходимостта; но това, че начело на дворяните стоеше крайно ограниченият цар Николай II, а буржоазията се възглавяваше от такъв самохвалко, позъор и дърдорко като Керенски — тези факти не произтичаха необходимо от целия ход на развитието на Русия. Това са случайности, но те имаха известно благоприятно значение за силите на революцията. Ако враговете на революцията имаха подалновидни ръководители, работниците и селяните биха одържали победа с по-големи трудности и жертви, но,

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 264 [Бълг. изд., стр. 297—298].

разбира се, все пак биха одържали победа и в този случай.

Закономерността на развитието на обществото се проявява между другото и в това, че всяка класа издига и формира, съобразно със своята социална природа, „по свой образ и подобие“, и определен тип вождове, политически дейци, ръководещи нейната борба. Типът на вождовете, на политическите дейци, идеолозите отразява природата на класата, на която те служат, историческото стъпало на развитието на тази класа, обстановката, в която те действуват.

Историята на капитализма е вписана в летописите на човечеството „с пламтящия език на меча, огъня и кръвта“. Рицарите на капитализма използват за утвърждаването на буржоазните обществени отношения най-мръсните, отвратителни средства; насилието, вандализма, подкупа, убийствата. Обаче, колкото и малко героично да е буржоазното общество, казва Маркс, и за неговото появяване на света са били нужни героизъм, самопожертвование, граждански войни и битки на народите. При люлката на капитализма е стояла цяла плеада бележити мислители, философи, политически вождове, чито имена са отбелязани в световната история.

Но щом се образува буржоазното общество, революционните дейци на буржоазията се смениха от вождове на буржоазията от друг тип — нищожни хора, които не могат да бъдат сравнявани с техните предшественици. Периодът на загиващия капитализъм доведе до по-нататъшно и още по-голямо издребняване на буржоазните идеолози и вождове. На нищожеството на буржоазията, на реакционността на нейните цели съответствуват нищожността и реакционността на нейните вождове. Крупните политически фигури сред дейците на империалистическата буржоазия стават само рядко изключение.

Израждането и реакционността на съвременната буржоазия намериха израз и в това, че нейни вождове и идеолози бяха и са хора, лишени от съвест и чест, такива като хитлеровци, гьоринговци, трумановци, маккартиевци, чанкайшиевци, лисинмановци и др. п. Една от най-характерните черти на тези ръководители, слуги на империалистическата буржоазия, е ненавистта към трудещите се, към социализма, към всичко напредничаво. За спасяване-

то на загиващия капитализъм те са готови да потопят света в море от народна кръв.

Вождовете, идеолозите на съвременната буржоазия, както и всички ръководители на отживяващите класи в миналото, се стремят да задържат развитието на обществото, да го върнат назад. Те искат да отменят законите на историята, да наложат на историята своята воля, но законите на историята не могат да се отменят. Поради това реакционната политика на хората от типа на Хитлер, Мусолини, Чан Кай-ши, Тодзио, Труман неизбежно претърпява крах.

Израждащият се капиталистически строй създаде тип политически деец, чужд на народа, ненавиждащ народа и ненавиждан от народа, готов заради користни цели да предаде родината си. Куислинг стана нарицателно име — така наричат сега продажните вождове на буржоазията в капиталистическите страни.

На волята на народите буржоазията противопоставя идеята и политиката на „силната еднолична власт“, на реакционната терористична диктатура. Но главната роля в историята, в решаването на съдбините на страната принадлежи на народните маси.

В съвременните условия трудещите се маси начело с работническата класа издигат в своята революционна борба нов тип политически дейци, нов тип вождове, които се отличават от политическите дейци на буржоазията като небето от земята.

4. Ролята на вождовете на работническата класа

Борбата за комунизма изисква от работническата класа висока съзнателност и организираност, революционна смелост и упоритост, самоотверженост и героизъм. За да победи в тази борба, работническата класа трябва да бъде въоръжена със знание на законите на развитието на обществото, с разбиране на природата на класите и законите на класовата борба, да има научно разработена програма, стратегия и тактика, умело да използва всички резерви на революцията, да привлече на своя страна възможните съюзници. Работническата класа решава тези задачи под ръководството на комунистическата партия.

Марксистката партия, състояща се от челните хора на работническата класа, е най-добрата школа за създаване на водачи на работническата класа. Успешната дейност на марксистката партия предполага наличност на опитни, дълновидни, прозорливи вождове, авторитетни ръководители.

Буржоазията прекрасно разбира значението на пролетарските вождове за революционната борба на работническата класа. Поради това тя във всички страни, особено през най-острите етапи на класовата борба, през време на революции, се е старала да обезглави работническото движение. Буржоазията уби забележителните вождове на германската работническа класа — Карл Либкнехт, Роза Люксембург, Ернст Телман. Опитът на буржоазната контрареволуция през юлските дни на 1917 година да убие Ленин; заговорът на враговете на народа — Бухарин, Троцки, есерите, с цел да арестуват и убият Ленин, Сталин, Свердлов, покушението на есерите срещу Ленин; убийството на Киров и Куйбишев — всичко това са звена на престъпната реакционна дейност на буржоазната и дребнобуржоазната контрареволуция и на агентурата на чуждестранната буржоазия с цел да лишат работническата класа, партията на комунистите от изпитано ръководство, от авторитетни признати и любими вождове, от ръководители.

Покушението в 1948 г. срещу ръководителя на Италианската компартия Толиати и на Японската компартия Токуда, разстрелването от гръцкото монархо-фашистко правителство на вождовете на гръцката работническа класа, съдебната разправа над ръководителите на компартията на САЩ, убийството на председателя на Белгийската компартия Жулиен Лао през 1950 г. — всичко това е израз на тактиката на империалистическата реакция, на нейния стремеж да обезглави работническата класа и с това да забави хода на историята.

В началото на 20-те години на нашето столетие сред „левите“ елементи на работническото движение в Германия и Холандия имаше изказвания против „диктатурата на вождовете“. Вместо да се борят против реакционните, продажни социалдемократически вождове, банкрутирали и проявили се като изменници на работническата класа, тези „леви“ се обявяваха въобще против вождовете. Ле-

нин характеризира техните възгледи като една от проявите на болестта „левичарство“ в комунизма.

„Вече самата постановка на въпроса: „диктатура на партията *или* диктатура на класата? диктатура (партия) на водачите *или* диктатура (партия) на масите? — свидетелствува — пише Ленин — за най-невероятна и безизходна бъркотия на мисълта. Тия хора се мъчат да *измислят* нещо съвсем особено и в усърдието си да мъдруват стават смешни. На всички е известно, че масите се делят на класи; — че масите и класите могат да се противопоставят само като се противопоставя гражданното болшинство изобщо, неразчленено по положение в обществения строй на производството, на категориите, заемащи особено положение в обществения строй на производството; — че класите се ръководят обикновено и в повечето случаи, поне в съвременните цивилизовани страни, от политически партии; — че политическите партии, като общо правило, се управляват от повече или по-малко устойчиви групи от най-авторитетните, влиятелните, опитните, избрани на най-отговорните длъжности лица, наричани водачи.“¹

Вождовете на партиите на II Интернационал измениха на работническата класа, преминаха на служба на буржоазията. Откъсването на вождовете на партиите на II Интернационал от работническите маси се прояви ясно в периода на империалистическата война от 1914—1918 г. и след нея. Основната причина на това откъсване бе разяснена още от Маркс и Енгелс с примера за Англия. На почвата на монополното положение на Англия, която беше „фабрика на света“ и експлоатираше стотици милиони колониални роби, се създаде „работническа аристокрация“ — полуеснафска, напълно опортюнистична върхушка на работническата класа. Вождовете на „работническата аристокрация“ преминаха на страната на буржоазията, намирайки се пряко или косвено на нейна издръжка. Маркс ги заклейми като предатели.

В епохата на империализма в привилегировано положение се оказаха не само Англия, но и някои други промишлени страни: САЩ, Германия, Франция, Япония, отчасти Холандия, Белгия. Чрез поробване и ограбване на трудещите се от капиталистическите страни и на народите

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 24 [Бълг. изд., стр. 26].

на колониите империализмът създаде икономическа база за разцепване на работническата класа. На почвата на образуването на „работническа аристокрация“, подкупена и развратена от буржоазията, в работническото движение възникна типът на опортюнистите, откъснати от работническите маси, типът на „вождовете“, отстояващи интересите на „работническата аристокрация“ и интересите на буржоазията. Това са макдоналдовци и бевиновци в Англия, гриновци и мъррейевци, миновци и райтеровци в САЩ, блумовци и рамадиевци във Франция, сарагатовци в Италия, шумахеровци в Германия, ренеровци в Австрия, танеровци във Финландия. Ленин писа, че победата на революционния пролетариат е невъзможна без опозоряването и изгонването на опортюнистическите вождове¹.

Историята на международното работническо движение познава различни типове пролетарски вождове.

Един тип — това са вождовете-практици, които се издигат в отделните страни в период на нарастване на революционното движение. Това са практически дейци, смели, самоотвержени, но слаби в теорията. Към този тип вождове спада например Огюст Бланки във Франция. Масите дълго помнят и почитат такива вождове. Но работническото движение не може да живее само със спомени. То се нуждае от ясна, научно обоснована програма за борба и от твърда линия, от научно разработена стратегия и тактика.

Друг тип вождове на работническото движение издигна епохата на относително мирното развитие на капитализма, епохата на II Интернационал. Това са ръководители сравнително силни в теорията, но слаби в организационните дела, в практическата революционна работа. С настъпването на революционната епоха, когато от вождовете се изисква умение да дадат правилни революционни лозунги и практически да ръководят революционните маси, се проявява тяхната ограниченост. Към този тип вождове — теоретици на мирния период, спадаха например Плеханов в Русия, Кауцки в Германия. Теоретическите възгледи на единия и другия даже в най-доброто тяхно време съдържаха отстъпления от марксизма по коренните въпроси (преди всичко по главния въпрос —

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 25 [Бълг. изд., стр. 28].

учението за диктатурата на пролетариата). В момента на изострянето на класовата борба и Кауцки, и Плеханов преминаха в лагера на буржоазията.

Когато класовата борба се изостря и ревлюцията се поставя на дневен ред, настъпва истинска проверка и на партиите, и на вождовете. Партиите и вождовете на дело трябва да докажат своята способност да ръководят борбата на масите. Ако един или друг лидер престане да служи на делото на своята класа, отклони се от революционния път, измени на народа, масите го разобличават и напускат. Историята познава не малко политически дейци, които са притежавали на времето известна популярност, но след това са преставали да изразяват интересите на масите, откъсвали са се от тях, изменяли са на трудещите се и тогава масите или са ги напуснали, или са ги помитали от своя път.

Какви качества трябва да имат вождовете, ръководителите на пролетариата, за да се справят с извънредно сложните задачи на ръководенето на неговата класова борба? На този въпрос И. В. Сталин отговаря: „За да се задържи човек на поста вожд на пролетарската революция и на пролетарската партия, той трябва да съчетава в себе си теоретическата мощ с практически организационния опит на пролетарското движение“¹. Великите вождове на пролетариата — *Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин*, съчетаваха в себе си именно тези свойства. Това са дейци от нов тип. Те се отличават с ясно и дълбоко разбиране на законите на развитието на обществото и на задачите на работническата класа, с прозорливост, далновидност, трезва преценка на обстановката, чувство за новото, революционна смелост, мъжество и безстрашие, връзка с масите и вяра в творческите сили на масите, безгранична любов и преданост към народа, към делото на комунизма. Политическите дейци от ленински тип не само учат масите, но и се учат от масите, внимателно се вслушват в критиката от долу. Това коренно отличава ръководителите на работническата класа, дейците на комунизма от буржоазните дейци, от обществените дейци от стар тип, които са се подвизавали в миналото на историческата арена.

---

¹ *И. Сталин, О Ленине, Госполитиздат, 1953, стр. 18 [Бълг. изд., В. И. Ленин, Избрани произведения в два тома, т. I, стр. 24].*

Световноисторическата роля на Маркс и Енгелс се определя от това, че те станаха гениални вождове и учители на международната работническа класа, творци на най-великото учение — марксизма. Маркс и Енгелс откриха и научно обосноваха историческата роля на пролетариата като гробокопач на капитализма, като творец на новото, комунистическото общество. Нито едно от най-великите научни открития на миналото не е оказало толкова мощно влияние върху историческата съдба на човечеството, за ускоряване хода на общественото развитие, както гениалното учение на Маркс. За разлика от различните утопически системи на социализма, които са били създавани от отделни мислители, марксизмът като мироглед, като учение на научния социализъм стана знаме на борбата на работническата класа. В това е непобедимата сила на марксизма. В продължение на цяло столетие учението на Маркс и Енгелс, творчески развито в нашата епоха от Ленин и неговия ученик Сталин, е боево знаме на работническата класа във всички страни. Прогресивното движение на човечеството се осъществява в наше време под влиянието на безомъртните идеи на марксизма-ленинизма. Като овладяха умовете на стотици милиони хора, идеите на марксизма-ленинизма се превърнаха сега в могъща материална революционна сила на историческото развитие.

В това се проявява истинността и творческата, преобразяваща роля на марксизма-ленинизма. Това велико учение се яви като израз на потребностите на историческото развитие. Съдържанието на марксизма-ленинизма, кръгът на неговите идеи — това не е произволно построение на гениални умове, а най-дълбоко отражение на на зрелите обществени потребности. Силата и величието на учението и делото на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин се състоят в силата и величието на международното революционно движение на пролетариата. Крайната съдба на това движение — победата на комунизма — не зависи от живота и смъртта на отделните, даже велики хора. Но великите ръководители на работническата класа откриват вътрешната връзка между явленията, законите на развитието на обществото, законите на пролетарската революция, законите на строителството на социализма и комунизма, осветляват със своето учение пътя на развитието на обществото, пътя на борбата на

работническата класа и с това ускоряват движението, приближават победата на комунизма.

За величието и значението на една или друга историческа епоха се съди по величието и значението на събитията, които са станали в тази епоха. За историческите дейци, за тяхното значение и роля се съди по величието на делата, извършени от тях, по тяхната роля в събитията, в историческото движение, което те възглавяват.

Съвременната епоха е най-значителната в световната история по богатство и величие на събитията, по огромния брой на човешките маси, участващи в общественото движение, по темповете на постъпателното развитие, по дълбочината на извършения и на извършвания социален преврат.

Колкото по-големи народни маси излизат на историческата арена на революционната борба, толкова по-големи изисквания се предявяват към ръководството на тези маси. Поради това първостепенно значение придобива марксистката партия като авангард и вожд на работническата класа. Успехът на дейността на революционните вождове, ръководители на работническата класа, тяхната роля в работническото движение, в борбата за социализъм зависят от наличието и дейността на масовата марксистка партия. За да може създаденото от идеолозите, от учителите на работническата класа марксистко учение да се внесе в масите и с това да се превърне стихийното движение в съзнателно, организирано и революционно, необходима е марксистка партия. Масови марксистки партии не е имало в епохата на дейността на Маркс. За тяхното възникване още не е имало благоприятни условия по онова време. В периода на II Интернационал социалистическите партии не са били революционни партии: те са били разяждани от язвата на опортюнизма, ревизионизма. Великата заслуга на В. И. Ленин пред руското и международното революционно работническо движение се състои в това, че той разбра значението на масовата марксистка революционна партия като авангард, революционен щаб и колективен вожд на работническата класа. Ленин е основателят на марксистката партия от нов тип — Комунистическата партия на Съветския Съюз. Благодарение на тази партия научният социализъм беше внесен в стихийното работническо движение. Благодарение на ръководството на Комунистическата партия масовото работническо дви-

жение придоби сила на съзнателността и организираността, яснота на перспективата и стана победоносно.

В. И. Ленин беше най-великият представител на творческия марксизъм. Световноисторическата заслуга на Ленин се състои в това, че той даде гениален научен анализ на последния стадий на капитализма — империализма, разкри закономерностите на неговото развитие; посочи и научно обоснова задачите на работническата класа в новата историческа обстановка; разработи теорията, стратегията и тактиката на социалистическата революция, пътищата за завоюване на диктатурата на пролетариата и строителството на комунизма. Ленин даде научно обобщение на великите събития на епохата на империализма и пролетарските революции, философско обобщение на новото, което революционната практика и науката бяха дали през периода след смъртта на Енгелс. Ленин отстоя учението на Маркс от опощляването му от опортюнистите от всички разновидности и опирайки се на основните принципи на марксизма, всестранино го разви по-нататък, като създаде ленинизма — марксизма в епохата на империализма и пролетарските революции. Ленин откри закона за неравномерното икономическо и политическо развитие на капитализма в епохата на империализма и на тази основа създаде нова теория за пролетарската революция — учението за възможността за победата на социализма първоначално в една отделно взета страна. Опирайки се на ленинизма, Комунистическата партия доведе работническата класа и всички трудещи се на Русия до победа над буржоазията и капитализма, до установяване на диктатурата на пролетариата. Враговете на комунизма — меншевиките, троцкистите и др. п. — се хващаха за остарелия извод на Маркс и Енгелс за невъзможността за победата на социализма в една страна, обвиняваха Ленин, а след това Сталин и другите ученици на Ленин в отстъпление от марксизма. Ленин, като най-велик творчески марксист, трезво и точно прецени новата историческа обстановка, създаде се след смъртта на Маркс и Енгелс, и замени извода на основоположниците на марксизма за невъзможността за победата на социализма в една страна — извод, престанал да съответствува на изменилите се условия — с положението, че едновременната победа на социализма във всички капиталистически страни е станала невъзможна, а победата на социализма

първоначално в една отделно взета капиталистическа страна е станала възможна.

„Какво би станало с партията, с нашата революция, с марксизма, ако Ленин бе отпуснал безсилно ръце пред буквата на марксизма, ако у него нямаше теоретическа смелост да отхвърли един от старите изводи на марксизма, като го замени с нов извод за възможността за победата на социализма в една отделно взета страна, който отговаря на новата историческа обстановка? Партията щеше да блуждае в мрака, пролетарската революция би се лишила от ръководство, Марксовата теория би почнала да упада. Пролетариатът би изгубил, биха спечелили враговете на пролетариата.“¹

За успеха на революцията, след като за нея са узрели обективните предпоставки, са нужни не само ясни, понятни на масите лозунги, изразяващи техните интереси и стремежи — нужен е също така правилен избор на момента на въоръженото въстание, когато революционната ситуация е назряла. Ако се действа преждевременно, може да се обрече пролетарската армия на поражение; ако се изпусне моментът, може много да се изпусне, да се изгуби. Ленин е не само най-великият теоретик, мислител, идеолог на работническата класа, но и велик стратег, вожд на социалистическата революция, който умееше точно да определи най-добрия момент за решаващото действие на народните маси. По решение на VI конгрес на Комунистическата партия, който насочи партията и работническата класа към социалистическа революция, Централният комитет на партията подготвяше масите за решаващи боеве. В известното писмо до членовете на ЦК на партията в навечерието на Октомврийското въстание 1917 г. Ленин пише:

„Пиша тези редове вечерта на 24. Положението е крайно критично. Ясно е като бял ден, че сега вече наистина забавянето на въстанието е равно на смърт... сега всичко виси на косъм... Работата да се реши непременно тая вечер или тая нощ.

Историята няма да прости бавенето на революционери, които биха могли да победят днес (и сигурно ще победят днес), рискувайки да изгубят много утре, рискувайки да изгубят всичко...

---

¹ „История ВКП (б). Краткий курс“, стр. 341 [Бълг. изд., стр. 388].

Правителството се клатушка. Трябва да го *доубием* на всяка цена!

Забавянето на въстанието е равно на смърт.“¹

Благодарение на мъдрото ръководство на партията на комунистите, на нейния ЦК, благодарение на ръководството на Ленин пролетарското въстание на 25 октомври 1917 г. победи бързо и с минимални жертви.

Опортюнистическите вождове на партиите на II Интернационал се бояха от народните маси, не вярваха в техните творчески сили. Аристократизмът е характерен също и за водачите на съвременните десносоциалистически партии и на другите буржоазни партии. Вождовете на II Интернационал желяеха да поучават масите, но не искаха да се учат от народните маси.

Истинските вождове на работническата класа, дейците от ленински тип, представляват противоположност на аристократическите вождове на II Интернационал. Ръководителите от ленински тип са тясно свързани с масите и дълбоко вярват в творческите сили на работническата класа. Непокколебимата вяра в творческите сили на милионните народни маси характеризира Комунистическата партия на Съветския Съюз и нейния Централен комитет, който е колективният и най-авторитетен вожд на съветския народ.

Централният комитет на Комунистическата партия включва в себе си най-опитните дейци на партията, мъдри политически ръководители, познавачи на стопанството, най-добри теоретици на партията, съчетаващи в себе си дълбоко познаване на марксизма-ленинизма и огромен практически опит. Ръководителите на Комунистическата партия, опирайки се на марксизма, на знанието на законите на развитието на обществото, имат възможност да проникват в същността на ставащите събития, да виждат не само как тези събития се разгръщат днес, но и в какво направление те ще се развиват утре.

Политическа определеност и яснота, правдивост и честност, безстрашие в боя и безпощадност към враговете на народа, мъдрост и неприбързаност при решаването на сложните въпроси, безгранична любов към своя народ, преданост на международния пролетариат като най-важна революционна сила на съвременността — ето ха-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 203, 204 [Бълг. изд., стр. 225, 226].

рактерните черти на политическите дейци от ленински тип, на ръководителите на комунистическото движение, на народните герои на нашата велика епоха.

Огромно значение в дейността на Комунистическата партия са имали и имат принципите на колективното ръководство. Тези принципи бяха изработени от В. И. Ленин. Те са изпълтени в цялата организационна структура на Комунистическата партия, в нейния устав. Комунистическата партия, вярна на принципите на марксизма-ленинизма, води борба против несъвместимата с марксизма идеалистическа теория на култа на личността.

Маркс пише за себе си и за своя приятел Енгелс: „... от неприязън към всеки култ на личността аз през време на съществуването на Интернационала никога не допусках да се публикуват многобройните обръщения, в които се признаваха моите заслуги и с които ми дотягаха от разни страни — аз даже никога не отговарях на тях, освен когато от време-навреме смърях за тях. Енгелсовото и моето първо влизане в тайното дружество на комунистите стана при условието, че от устава ще бъде изхвърлено всичко, което съдействува за суеверното преклонение пред авторитетите...“¹

Ленинизмът води непримирима борба против антинаучната и вредна народническо-есеровска теория за „геронте и тълпата“, против идеалистическата теория за култа на личността. Остатъците на тази идеалистическа теория обаче са още живи и против тях Комунистическата партия води решителна борба. Идеалистическата теория на култа на личността противоречи на ленинските принципи за колективното ръководство. Тя принизява ролята на народа, ролята на работническата класа и нейната партия, демобилизира и приспива силите на народа.

Марксизмът-ленинизмът свързва съдбата на комунизма с дейността на работническата класа, на народните маси, с ръководството на марксистката партия, а не със съдбата на една или друга отделна личност. Из марксизма е чуждо също така анархисткото отношение към авторитета, към ролята на ръководството. В борбата за комунизма изпитаните, авторитетни, свързани с народа ръководители на партията на работническата класа са играли и играят огромна роля.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XXVI, стр. 487.

Съветският народ в строителството на социалистическото общество трябваше да преодолява най-големи трудности, свързани с наследената от стария строй изостаналост на страната и с враждебното капиталистическо обкръжение. Ролята на Комунистическата партия и на нейните вождове в строителството на социализма се състоеше в това, че те, опирайки се на научната теория, на дълбокото знание на законите на общественото развитие, на законите на строителството на социализма, показаха верните, надеждните пътища и средства за преодоляване на трудностите. Те вдъхновиха, организираха и мобилизираха масите на работниците и селяните за строителството на социализма.

Съветският народ строеше социализма пръв в света. Многобройните врагове се стремяха да отклонят народа от правилния път, да посеят у него неверие в своите сили, в способността да построи социализма. Без да се разгромят враговете на народа — троцкистите, зиновиевците, бухаринците, националистите, без да се разобличат техните лъжливи идеи и „теории“ и подли провокаторски политически становища, не можеше да се построи социалистическото общество. Мъдрата политика на Комунистическата партия, на нейния ленински ЦК, безпощадната борба с враговете на ленинизма осигуриха победата на социализма в съветската страна.

В моменти на тежки изпитания особено се проявява великата роля на Комунистическата партия и на нейното ръководство. Когато врагът в 1941 г. нахлу в пределите на Съветския Съюз, създаде се трудна и сложна обстановка. Правилно да се оцени обстановката, да се преценят силите на врага и силите на собствения народ, да се покаже на народа дълбочината на застрашаващата опасност и да се посочат средствата и пътищата към победата, да се сплотят милионите, да се възглави тяхната борба — ето какво беше необходимо да се направи и бе направено от Комунистическата партия, от нейния Централен комитет начело със Сталин. Комунистическата партия на Съветския Съюз, неразривно свързана с народа, го сплоти и организира, възпита в него ненавист към врага, любов към социалистическото отечество и го доведе до победа.

Комунистическата партия олицетворява морално-политическото единство на съветския народ, тя изразява онова

велико, мъдро, което съществува в съветския народ, в работническата класа: светъл ум, твърдост, мъжество, благородство, непреклонна воля. Съветският народ вижда в Комунистическата партия на Съветския Съюз своя изпитан, верен ръководител, колективен вожд.

Свалянето на царизма и капитализма, унищожаването на експлоатацията на човек от човека, създаването на социалистическото общество в СССР — всичко това е постигнато с героичната, самоотвержена борба на народните маси, ръководени от Комунистическата партия, от нейния ленински Централен комитет.

Сега съветският народ строи комунизма. Законите на прехода от социализма към комунизма, законите на строителството на комунистическото общество се разкриват от марксистко-ленинската теория, която се развива по-нататък от Комунистическата партия, от нейния Централен комитет.

По този начин ролята на вождовете на работническата класа и на нейната партия се състои в това, че те благодарение на своя опит, знание на законите на общественото развитие мъдро ръководят нейната борба и с това помагат на работническата класа, на всички трудещи се да ускорят историческото движение, способствуват за достигането на великата цел на работническата класа — комунизма.

КРАТКИ ИЗВОДИ

И така историческият материализъм учи, че не отделните личности, героите, вождовете, пълководците, откъснати от народа, а народът, трудещите се маси са главният творец на историята на обществото.

Ролята на народните маси в историята зависи от обективните условия на тяхната дейност. Историята свидетелствува за нарастването на ролята на трудещите се маси в развитието на обществото. Ролята на пролетариата и на ръководените от него непролетарски трудещи се маси в развитието на обществото е значително по-висока, отколкото ролята на робите и крепостното селячество. Особено голяма е творческата историческа роля на трудещите се маси в условията на строителството на социализма и комунизма

На марксизма са чужди буржоазният и дребнобуржоазният култ към личността.

Заедно с това историческият материализъм признава ролята на видните личности, на напредничавите, прогресивните дейци в историята, в развитието на обществото. Напредничавите обществени дейци, които разбират потребностите на развитието на обществото и са свързани с прогресивните обществени сили, със своята дейност помагат на трудещите се да ускоряват хода на историята, улесняват народните маси в разрешаването на назрелите исторически задачи.

ДЕСЕТА ГЛАВА

ОБЩЕСТВЕНО СЪЗНАНИЕ И НЕГОВИТЕ ФОРМИ

Общественото съзнание съществува в различни исторически създали се и изменящи се форми: във формата на политически и правни възгледи, морал (нравственост), наука, религия, изкуство и философия. Всяка от формите на общественото съзнание, като отражение на общественото битие, има своя специфика и изпълнява особена роля в обществения живот, в развитието на обществото, в класовата борба. Настоящата глава е посветена на разглеждането на въпроса за общия източник на произхода и развитието на обществените идеи, на тяхната роля в развитието на обществото като цяло, а също и на въпроса за възникването и развитието на отделните форми на общественото съзнание, за тяхното взаимодействие и за специфичната роля на всяка форма на общественото съзнание в развитието на обществото. В тази глава специално се разглежда също така ролята и значението на социалистическото съзнание, на социалистическата идеология във възникването и развитието на социалистическото общество.

1. Общественото съзнание — отражение на условията на материалния живот на обществото

В широкия смисъл на думата понятието *обществено съзнание* включва политическите, правните, нравствените, религиозните, художествените, философските и другите обществени възгледи, научните знания (включително и естествознанието), а също и националните особености на

психическия облик на различните нации и народности, а в класовото общество и психологията на различните обществени класи. В по-тесен смисъл понятието обществено съзнание означава само обществените идеи, възгледи и теории, отразяващи общественото битие, обществения строй.

Историческият материализъм учи, че общественото съзнание е отражение на общественото битие, на условията на материалния живот на обществото. Каквото е общественото битие на хората, какъвто е техният материален живот, такава е и тяхното обществено съзнание.

Съзнанието е въобще продукт на природата, свойство на високоорганизираната материя да отразява действителността. Общественото съзнание на хората е продукт и отражение на условията на материалния живот на обществото. Материалният живот на обществото, общественото битие е първичното, а духовният живот на обществото — вторичното, производното. Материалният живот на обществото — това е обективната реалност, съществуваща независимо от съзнанието на хората, а духовният живот на обществото, съзнанието на хората, обществените идеи, теории, възгледи — това е отражение на обективната реалност, на общественото битие.

Изхождайки от това, че хората, влизайки в общуване един с друг, действуват като същества, притежаващи съзнание, идеалистите идват до неверния извод за тъждеството на общественото битие и общественото съзнание. В. И. Ленин, критикувайки този неправилен, антинаучен, идеалистически възглед, пише:

„Общественото битие и общественото съзнание не са тъждествени — точно така, както не са тъждествени битието изобщо и съзнанието изобщо. От това, че хората, като влизат в общуване, влизат в него като съзнателни същества, по никой начин *не следва*, че общественото съзнание трябва да бъде тъждествено с общественото битие. Влизайки в общуване, хората във всички що-годе сложни обществени формации — и особено в капиталистическата обществена формация — *не съзнават* какви обществени отношения при това се слагат, по какви закони те се развиват и т. н. Например, като продава жито, селянинът влиза в „общуване“ със световните производители на жито на световния пазар, но той не съзнава това,

не съзнава и какви обществени отношения се слагат от размяната.“¹

Идеалистите търсят източника на произхода на обществените идеи, на политическите теории, на религиозните, художествените и други възгледи в областта на съзнанието, в областта на идеите, в главите на едни или други мислители, идеолози, творци на тези идеи и теории. Историческият материализъм учи, че действителният източник на произхода на обществените идеи, източникът на формирането на духовния живот на обществото трябва да се търси не в главите на хората, а в условията на материалния живот на обществото. Само материалистическият подход дава възможност да се разбере защо в различните общества, на различните стъпала на историческото развитие съществуват различни обществени идеи, възгледи и защо тези възгледи и идеи се изменят вследствие на измененията на условията на живота на хората.

Общественото битие определя общественото съзнание. Общественото съзнание никога не може да бъде нещо друго освен отражение на общественото битие. Даже мъглявите, фантастични религиозни представи на хората са макар и изопачено, но все пак отражение на условията на материалния живот на обществото.

В общественото съзнание на хората всякога се отразяват условията на техния материален живот. Но как именно тези условия се отразяват, това зависи от степента на историческото развитие, от дадения начин на производство. В буржоазната идеология например хората и техните обществени отношения се поставят като че с главата надолу, като в камера обскура. Това се определя от характера на историческия процес на материалния живот на буржоазното общество.

Политическите, правните, моралните, религиозните, художествените, философските възгледи на обществото представляват идеологическата част от надстройката над една или друга исторически определена икономическа база. А надстройката се изменя в резултат на изменението на икономическата база.

На ранните стъпала на общественото развитие зависимостта на общественото съзнание, на обществените възгледи от условията на материалния живот на обществото

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 309 [Бълг. изд., стр. 340—341]

вото и преди всичко от икономическия строй на обществото е особено ясна, очевидна. Там умственият труд още не е успял да се отдели от физическия, процесът на възпроизводството на обществения живот представлявал нещо единно, цялостно: духовната дейност на хората е била като че ли непосредствено вплетена в материалния обществен живот. На примитивността, ограничеността на материалния живот на хората в епохата на първобитно-общинния строй е съответствувала ограничеността на тяхната духовна дейност: нравите и обичаите са отразявали примитивния живот на първобитните хора; религиозните вярвания са отразявали тяхната безпомощност пред стихийните сили на природата; на общественото производство и колективната собственост върху средствата за производство е съответствувало отсъствието на такива понятия като „твое“, „мое“.

С течение на времето, особено с възникването на общественото разделение на труда, с възникването на класите и класовата борба, с отделянето на умствения труд от физическия, се усложнява целият обществен, в това число и духовният живот на хората. Възниква държавата, а заедно с нея и правото. Възникват и се развиват *нови форми на общественото съзнание*: появяват се *политическите и правните възгледи, науката, философията*; изкуството като елемент на духовния живот, на културата се развива и диференцира на разни *видове изкуства*.

Самият процес на отражението на условията на материалния живот на хората в техните глави също така се усложнява. Връзката на някои явления на съзнанието, на духовния живот с условията на материалния живот понякога трудно се долавя. Плеханов правилно пише, че за да се разберат примитивните танци на първобитните хора, достатъчно е да се знае техният начин на производство на материалните блага. Африканските жени в своите танци възпроизвеждат събирането на корени, мъжете — лова и въоръжените стълкновения. Но за разбирането на менуета — френски аристократичен танц от XVII—XVIII в. — не е достатъчно да се знае характерът на стопанската дейност на французите от онова време. За да се разбере такъв танц или друго подобно явление на изкуството, трябва да се има предвид преди всичко икономическият строй на обществото и разделениято на обществото на класи, превръщането на феодалното дворянство

в паразитна класа на безделници, да се има предвид психологията на тази класа и т. н.

Вулгаризаторите, опростителите на марксизма от рода на „икономическите материалисти“ се опитват да изведат философските, религиозните, нравствените, художествените възгледи на хората непосредствено от процеса на производството, да обяснят характера и направлението на изкуството, философията, морала с равнището на техниката. Такъв опростен подход към явленията на духовния живот е чужд и враждебен на марксизма. Историческият материализъм учи, че общественото съзнание, идеологията на обществото, на съставляващите го класи се определя от развитието на производството, от производствената дейност на обществото не непосредствено, а чрез икономическата база на обществото, чрез производствените отношения. Общественото съзнание отразява измененията в равнището на развитието на производителните сили не изведнаж и не непосредствено, а след измененията в икономиката, чрез пречупването на измененията в производството в измененията в икономическия строй на обществото. При това известни форми на общественото съзнание изпитват определящото влияние на икономическата база не всякога непосредствено, но и чрез социално-политическите отношения, чрез класовите интереси и класовата борба, както и чрез въздействието на други форми на общественото съзнание, които стоят по-близо до базата на обществото.

Нерядко идеологическите форми, съществуващи в дадена епоха, запазват идейното съдържание, породено от условията на материалния живот на отдавна изминали епохи. Например религията наред със съдържанието, пораядено от икономическия строй на буржоазното общество, обхваща идеи, възгледи, наследени от далечното историческо минало. Разпространената в Европа и Америка християнска религия съдържа многобройни идеологически напластявания, корените на които стигат до епохата на първобитното общество (митовете за сътворението на света и на човека, за първородния грях и т. н.), на робството, феодализма. Да се търсят основите на всички религиозни нелепости и предразсъдъци в икономическия живот само на съвременното буржоазно общество би било абсурдно. По силата на традицията и крайната консервативност на религиозната

идеология, а също така по силата на заинтересоваността на буржоазията от запазването на религиозните предразсъдъци за обуздаване на трудещите се тези идеологични елементи на далечното минало се запазват и сега, при съвършено изменилите се икономически условия, във века на машините, електричеството, атомната енергия и научната космогония и биология.

Идеологичните форми след възникването си придобиват *относителна самостоятелност* в своето развитие. Тази относителна самостоятелност на развитието на формите на съзнанието се изразява в следното. По силата на общественото разделение на труда и преди всичко по силата на отделянето на умствения труд от физическия идеологическият процес, духовното производство, т. е. развитието на идеите, до известна степен се обособява от материалния живот на обществото. Отделните индивиди започват да усвояват, да възприемат определени чувства, възгледи, идеи на основата на традициите и възпитанието в семейството, в училището, в църквата, в обществото.

Идеолозите, авторите на идеите, възгледите или илюзиите на дадена класа, разработвайки определени теории, научни и философски системи, художествени форми, във всеки даден момент изхождат съзнателно или несъзнателно от положението и интересите на тази класа, но те се опират непосредствено на натрупалия се в дадената област идеен материал, създаден от техните предшественици. Икономическите отношения, класовите интереси определят какво именно от създаденото от предшествениците се отхвърля и какво се наследява, те определят направлението, в което се изменят идеите, възгледите. Обаче и в случаите, когато писателите, художниците, учените, философите продължават традициите на своите предшественици, и в случаите, когато те повече или по-малко радикално скъсват с тях, натрупаният в предшестващите епохи идеен материал не остава без следа, а оказва едно или друго влияние върху по-нататъшния ход на духовното развитие на обществото.

Всяка идеологическа област — политическите и правните теории, моралът, философията, изкуството, религията — разполага като предпоставка на своето развитие с определен мисловен материал, който ѝ е предаден от предшестващата епоха и от който тя изхожда, има своя *специфика на развитието*, представлявайки особена форма

на общественото съзнание, своеобразен начин на отразяване на действителността.

Определящото влияние на икономическото развитие (в последна сметка) върху различните области на идеологията е неоспоримо, но при това Енгелс посочва, че това влияние „има място в рамките на условията, които се предписват от самата дадена област: във философията например от въздействието на икономическите влияния (които също оказват действие главно само в своето политическо и т. п. одяние) върху наличния философски материал, доставен от предшествениците“¹.

В развитието на всички форми на общественото съзнание: философията, науката, изкуството и др., във всяка страна (а с развитието на международното общуване и в целия свят) има определена идейна традиция, *приемственост*. В Русия например научната материалистическа традиция иде от Ломоносов и Радищев през Херцен и Белински към Чернишевски и Добролюбов, към Сеченов, Павлов, Тимирязев. Ленинизмът възникна в Русия, но той бе извикан на живот не само от руските, а и от международните социално-икономически условия на епохата на империализма, от условията и потребностите на световното работническо движение. Ленинизмът е марксизъм, негово творческо развитие в условията на новата епоха. В областта на литературата също така съществува приемствена връзка. Например има приемственост между творчеството на Пушкин, Грибоедов, Лермонтов, Гогол, Тургенев, Толстой. Съществува приемственост между великата руска класическа литература на миналото и принципиално новата по своята социална същност съветска литература. Развитието на изкуството, науката, философията би било невъзможно, ако при революционната критика и преодоляването на старите, отживели художествени и научни възгледи и философски системи не се запазваше всичко истинско и прогресивно, което е било придобито от човечеството в предшествуващите епохи. Ето защо Комунистическата партия учи критически да се овладява великото културно наследство на миналото в частност и по-специално съкровищата на напредничавото руско класическо изкуство, а също така съкровищата на

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 430 [Бълг. изд., стр. 480].

напредничавото изкуство, създадено от другите народи. Не може да се създава нова, напредничава, пролетарска социалистическа култура, без да се усвоят критически всички съкровища на напредничавата култура, създадена от човечеството в миналото. Критикувайки вулгаризаторите, опростителите на марксизма — „продеткултовците“, В. И. Ленин казва:

„Пролетарската култура не идва неизвестно откъде, не е измислица на хора, които се наричат специалисти по пролетарската култура. Всичко това е една голяма глупост. Пролетарската култура трябва да се яви като закономерно развитие на ония запаси от знания, които човечеството е създавало под гнета на капиталистическото общество, на земевладелското общество, на чиновническото общество.“¹ Така в борбата против привържениците на махиста А. А. Богданов В. И. Ленин защитава необходимостта от критическо овладяване на великото културно наследство на миналото за създаване на най-напредничавата, социалистическа култура.

Социалистическото общество критически възприема и усвоява културното наследство на всички народи, на всички страни, на всички епохи, като подбира от него всичко онова, което отговаря на потребностите на народа, на нуждите на развитието на обществото.

По своята класова същност съветската идеология, съветската култура са принципиално различни от цялата предшествуваща идеология и култура. Това е социалистическа, антикапиталистическа култура. Но тя е възникнала не на „празно“ място, не без връзка с културното наследство на миналото.

По този начин развитието на философията, науката, изкуството и на другите форми на общественото съзнание не може да се извежда от идеите и да се свежда до „филиация на идеите“, както правят идеалистите. Трябва да се търсят корените на идеите в общественото битие на хората, в тяхното класово битие, в икономиката на дадено общество. Но при това трябва да се има предвид връзката и приемствеността в развитието на идеологическите форми. Не бива да се опростява работата и да се извеждат всички идеологически явления непосредствено

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 262 [Бълг. изд., стр. 283].

от икономиката, а още по-малко непосредствено от процеса на производството.

У идеолозите-идеалисти относителната самостоятелност на развитието на формите на общественото съзнание поражда илюзията за независимостта на идеологическия процес от условията на материалния живот на обществото, от класовата борба. Тази илюзия се затвърдява в тяхното съзнание от това, че формите на общественото съзнание, бидейки *отражение* на условията на материалния живот, в своето развитие изостават от измененията на материалния живот. Първо се изменя общественото битие, а след това по-бързо или по-бавно се изменя общественото съзнание. От примера на религията ние виждаме, че някои идеи, възгледи, породени в древността, продължават да живеят хилядолетия и след изчезването на онези условия, които са ги извикали на живот.

Изоставането на общественото съзнание от общественото битие се обуславя, първо, от това, че съзнанието е отражение на битието; второ, от консервативността на определени форми на съзнанието и на включените в тях идеи, по-специално такива като религиозните идеи и обичаите от религията норми на морала, нравите, обичаите. Консервативността е присъща не само на религията и на религиозните идеи, но и на другите идеологически форми. Различните обществени идеи на отживяващите обществени сили като че ли се вкаменяват и продължават да се запазват по традиция, по силата на привичката, спъвайки развитието на новите възгледи и идеи. Трето, изоставането на съзнанието от общественото битие се обявява със заинтересоваността на отживяващите обществени сили от запазването на старите идеи. Опирайки се на принадлежащите им учреждения, реакционните сили поддържат старите, реакционни идеи.

Изоставането е особено присъщо на обикновеното съзнание на хората, което възниква, оформя се и се изменя стихийно под въздействието на окръжаващите условия на живот. Научното съзнание за разлика от обикновеното не възниква стихийно, а се разработва от идеолозите, от учените, които разкриват законите на развитието на природата, обществото и мисленето. Теоретическото мислене, ако то е научно, на основата на познаване законите на развитието и зараждащите се тенденции, откривани в самия живот, в действителността, може

да *предвижда* онова, което трябва да стане в бъдеще. Маркс, като откри законите на развитието на капиталистическото общество, отдавна предсказа неизбежната гибел на капитализма и победата на социализма. Това научно предвиждане се потвърждава от целия ход на развитието на обществото.

При анализа на възникването и развитието на формите на общественото съзнание, на тяхната връзка с икономическата база трябва да се държи сметка за *тяхното взаимодействие с политическата и правната надстройка*, за *взаимодействието на идеологическите форми помежду им*: нравствеността и религията, нравствеността и науката, нравствеността и изкуството, изкуството и философията и т. н. Така например на всички стъпала на развитието на обществото до капитализма включително върху развитието на морала и на идеалистическата философия е оказвала влияние религията и, обратно: идеалистическата философия е оказвала влияние и върху религията, и върху морала; философията и религията са оказвали влияние върху изкуството и т. н. Само при всестранно съобразяване с това *взаимодействие* може правилно да се разбере целият сложен процес на развитието на общественото съзнание, на развитието на духовния живот на всяка класа и общество в цялост.

Вулгаризаторите и изопачителите на марксизма от типа на А. А. Богданов, В. М. Шулятиков, М. Н. Покровский се опитваха да извеждат идеологическите форми *непосредствено* от равнището на производството, от състоянието на техниката или от равнището на икономиката. Вместо конкретно-историческо изучаване на явленията на общественото съзнание и изследване на всички връзки между икономиката и формите на съзнанието, вместо съобразяване с влиянието на класовата борба, политическите отношения и взаимодействието на формите на общественото съзнание тези опростители на марксизма се опитваха да обяснят сложните идеологически форми непосредствено с равнището на развитието на производителните сили или с равнището на икономическото развитие. С това те изначаваха картината на историческия процес и попадаха в задънена улица при обясняването на явления като древногръцкото изкуство, руската литература от първата половина на XIX в. и т. н.

Маркс отбелязва, че „капиталистическото производство е враждебно на някои отрасли на духовното производство, каквито са изкуството и поезията. Ако не се разбира това, може да се дойде до измислицата на французите от осемнадесетия век, осмяна още от Лесинг: тъй като ние в механиката и т. н. сме отишли по-далеч от древните, то защо да не създадем и епос? И ето че се появява Хенриада вместо Илиадата!“¹

Отношението между развитието на материалното производство и изкуството или най-малкото някои видове изкуства не е еднакво в различните исторически периоди. Древногръцкото робовладелско общество по равнище на развитието на производителните сили е стояло по-долу от феодалното общество, но равнището на развитието на изкуството, на отделни негови видове в древна Гърция е било по-високо, отколкото в периода на феодалното средновековие. Въпреки това и фактите на несъответствие между периодите на разцвет на някои видове изкуства и периодите на развитие на материалното производство намират своето обяснение в условията на материалния живот на даденото общество, в края на краищата в дадения начин на производство.

Между икономическата изостаналост на Русия през първата половина и средата на XIX в. и разцвета на нейната художествена литература съществува на пръв поглед необяснимо противоречие. Русия от онова време е страна икономически изостанала, крепостническа. В нея са свирепствували царският деспотизъм, произволът и насилието на помещиците и чиновниците. С безпощаден вандализъм царизмът е задушавал и потъпквал всичко живо, прогресивно, революционно. Населението на Русия е било почти изцяло неграмотно с изключение на малкия слой дворянство и разночинци. Над Русия тегнела глухата нощ на феодално-крепостническата реакция. И ето че в тази страна, в тази епоха възниква велика литературна, появява се блестящо съзвездие от забележителни поети, писатели, критици, художници, композитори. Нито една страна в света не е познавала по онова време подобен разцвет на художествената литература, не е познавала литература, притежаваща такава идейна мощ и такава сила на въздействие върху хода на общественото развитие.

Как се обяснява това? Не противоречи ли този факт на материалистическото разбиране на явленията на обществения живот? Не, това явление е закономерно. То противоречи само на възгледите на вулгарните „икономически материалисти“, но не на историческия материализъм, не на марксизма-ленинизма. Историкът-марксист за обяснение на това явление трябва да обърне внимание на следното: производителните сили в Русия към първата четвърт на XIX в. влязо-

---

¹ К. Маркс, Теория прибавочной стоимости, т. I, 1936, стр. 239.

ли в конфликт с феодално-крепостническите отношения. Крепостническите отношения в икономиката и царизмът станаха пречка за развитието на Русия. Още селското въстание под ръководството на Пугачов нанесе удар върху крепостничеството и намери отражение в разрастването на революционните идеи сред напредничавите хора на Русия. Отечествената война през 1812 г., която завърши с разгрома и изгонването на Наполеоновите пълчища от Русия, раздвижи съзнанието на цялото руско общество, предизвика подем на националното самосъзнание на всички слоеве на населението на Русия, в това число и на напредничавата част на дворянството, която вече не искаше да се примирява с грубите форми на монархическия деспотизъм и политическия гнет.

Въстанието на декабристите, дворянски революционери, които се опитаха да ликвидират деспотизма на царското самодържавие, завърши с поражение вследствие на тяхната откъснатост от народа; реакцията след това започна още по-безпощадно да преследва за революционни идеи. Но въстанието на декабристите не мина безследно. То ускори развитието на революционните идеи в Русия; на смяна на дворянските революционери дойдоха революционерите-разпочинци, революционните демократи Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов и други, които изразяваха интересите на крепостното селячество.

В условията на господството на реакцията художествената литература наред с материалистическата философия беше за напредничавите руски хора единственото средство за идейно изразяване на нарасналите потребности на прогресивното развитие на Русия, на нарастелите потребности на борбата против крепостничеството и царизма. Величието на руската класическа литература се състои в това, че тя с поразителна сила, в ненадмината художествена форма изяви мислите, стремежите, надеждите на изстрадалия, угнетен народ. Руската класическа литература възникна и се разцъфтя като антикрепостническа сила, проникната от великите идеи за освобождение на народа. Неин източник са дълбоките икономически и класови противоречия на тогавашна Русия, неугасимата ненавист на селячеството към крепостничеството, неговият стремеж към свобода. Именно в това се заключава причината на разцвета и неувяхващата сила на руската класическа литература от XIX век.

За да се разберат тези или онези идеологически явления, нужно е да се изхожда от анализа на условията на развитието на материалния живот на обществото, от класовите противоречия на дадено общество и от степента на зрелостта на тези противоречия.

Историята на капитализма познава примери, когато страни, икономически сравнително изостанали, са играли ръководна роля в областта на идеологията по отношение на икономически напреднали страни. Така Франция в XVIII в. отначало в областта на философията, а след това, като се почне от революцията през 1789 г., и в политическата област е играла напредничава роля по отношение на Англия. Германия от средата на XIX в. е била страна

икономически по-изостанала, отколкото Англия и Франция, но по силата на разгледаните по-горе условия (виж глава първа) тя е станала родина на най-напредничавото учение, учението на работническата класа от всички страни — марксизма.

Марксизмът се яви като научно обобщение на опита на работническото движение не само в Германия, а във всички страни, огромна революция в обществената наука, в това число и във философията.

Ленинизмът, т. е. марксизмът в епохата на империализма и пролетарските революции, също възникна в страна, която в икономическо и политическо отношение не беше напреднала. Ленинизмът възникна в период на крайно изостряне на всички противоречия на световния империализъм, когато капитализмът се превърна в монополистически, загниващ капитализъм, когато пролетарската революция застана на дневен ред. Русия в края на ХІХ и началото на ХХ в. представляваше възел на противоречията на световния капитализъм. Подобно на Германия в 1848 г. Русия в началото на ХХ в. беше бременина с революция, при което назряваха реални възможности за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа. Ето защо именно Русия, а не някоя друга страна стана родина на ленинизма, а вождът на руската работническа класа — Ленин, стана негов творец.

И така източникът на формирането на духовния живот на обществото се заключава в условията на материалния живот на обществото. Общественото съзнание, обществените идеи са отражение на условията на материалния живот на обществото, преди всичко на неговия икономически строй. С изменението на условията на материалния живот на обществото се изменя и общественото съзнание.

Това положение на историческия материализъм има огромно практическо значение за дейността на марксистката партия, за дейността на напредничавите обществени сили. За да се унищожат негодните, реакционни обществени идеи и учреждения, негодните, гнили нрави, трябва да се унищожат материалните, икономическите условия, които раждат и възпроизвеждат тези негодни, гнили, реакционни идеи, учреждения и нрави.

Силата на Комунистическата партия на Съветския Съюз се състои в това, че тя в своята дейност, в противоречие на народниците, анархистите, есерите и другите утопи-

сти, вземаше под внимание решаващата, определящата роля на материалните условия в развитието на обществото. Комунистическата партия в своята практическа дейност се опираше и се опира на потребностите на развитието на материалния живот на обществото, като никога не се откъсва от реалния живот на обществото.

2. Класовият характер на идеологията в класовото общество

В общество, разделено на непримиримо враждебни, антагонистични класи, не може да има извънкласова идеология, извънкласови политически и правни идеи, морал, философия, художествени възгледи и т. н. От времето на разделянето на обществото на враждебни класи, на потисници и потиснати, на експлоататори и експлоатирани, идеологията винаги е била класова, партийна. При това господстваща идеология винаги е била идеологията на икономически и политически господстващата класа, изразяваща нейното положение, интереси, осветяваща и закрепваща нейното икономическо и политическо господство.

„Във всяка епоха — пишат Маркс и Енгелс — мислите на господстващата класа са господстващи мисли, т. е. онази класа, която представлява господстваща *материална* сила на обществото, е в същото време и негова господстваща *духовна* сила. Класата, която има на свое разположение средствата на материалното производство, по силата на това разполага и със средствата на духовното производство, така че благодарение на това на нея в същото време общо взето са подчинени мислите на онези, които нямат средства за духовно производство. Господстващите мисли не са нищо друго освен идеален израз на господстващите материални отношения.“¹

Правилността на тези положения на Маркс е потвърдена от цялата история на класовото общество.

В *робовладелското* общество е господствувала идеологията на класата на робовладелците. Тази идеология открито е защищавала неравенството на хората, считала е робството за естествено явление, съответствуващо на „природата“ на хората. Философите Платон и Аристотел на-

---

¹ Маркс и Ф. енгелс, Соч., т. IV, стр. 36—37.

пример са учили, че робството е не само необходимо, но и естествено. Аристотел пише: „... едни хора по своята природа са свободни, други — роби, и за тези последните да бъдат роби е полезно и справедливо“¹.

За разлика от съвременната буржоазна идеология, прикриваща наемното капиталистическо робство с фрази за „равенство“, „братство“, във философията на Платон и Аристотел изпъква с нищо неприкрита, оголена апология на античното робство. Платон и Аристотел са били идеолози на господстващата класа на робовладелците, те са гледали на робството с очите на робовладелците и са изхождали от техните интереси.

Обаче и в древността отношението към робството не е било еднакво. В противовес на робовладелците робите са ненавиждали робството и са го смятали за несправедливо. За това преди всичко свидетелствуват многобройните въстания на робите. Историята на античния свят е изпълнена с класовата борба на робите против робовладелците. Тази борба така или иначе е получавала израз в областта на идеите. Своята ненавист към робството робите са изразявали в идеи, често облечени в религиозна форма. Първоначалното християнство, преди да стане господстваща религия, е носило в себе си следите на ненавистта на робите към робовладелците.

Когато робовладелският строй изживял времето си и робството станало пречка на общественото развитие, напредничавите хора започнали да го осъждат като несправедливо явление.

Феодалният икономически строй, който сменил робството, почивал на труда на крепостните селяни. За разлика от роба крепостният бил непълна собственост на помещика-земевладелец: помещикът можел да продава крепостния, но по закона нямал вече правото да го убие. Тези икономически отношения получили отражение във феодалната идеология: в господстващите политически и правни възгледи, в религиозните учения и в господстващия морал, които оправдавали крепостното право като „установено от бога“.

Преходът от робовладелското общество към феодалното повлякъл след себе си изменения не само в съдържанието на общественото съзнание, но и в съотношението на

---

¹ *Аристотель*, Политика, М., 1911, стр. 14.

различните негови форми. В античното общество наред с религията доминираща роля играела политическата идеология; значително място принадлежало също така на философията и изкуството. В периода на упадък на робовладелското общество на първо място се издига религията. Религията става всецяло и изключително господстваща идеологическа форма на епохата на феодализма. Всички останали форми на общественото съзнание: моралът, науката, изкуството и философията, в епохата на феодализма се оказали подчинени на религията. „... Църквата — пише Енгелс — е била най-висшето обобщение и санкция на съществуващия феодален строй.“¹ Основните социални идеи на християнството, будизма и исляма бяха насочени към оправдаване на феодалния гнет, на крепостничеството. Християнството защищаваше частната собственост на помещиците, наричайки я свещена, оправдаваше монархическия строй, обявявайки кървавите деспоти — царете, кралете, императорите, за богопомазани.

Историята на феодалното общество е история на борба на крепостните селяни против феодалите. Борбата на крепостните получила своето отражение и в областта на идеологията. В противовес на официалната господстваща идеология на феодалното общество възниквали като израз на протеста на крепостните селяни и занаятчиите против феодалния гнет религиозни ереси — албигойци, анабаптисти (прекръщенци) в Западна Европа, сектата на стриголниците и др. п. в Русия. Селяните считали, че земята е ничия, „божия“ и принадлежи на всички. Сред крепостните от всички страни бил разпространен афоризмът: „Когато Адам е орал, а Ева е прела, кой тогава е бил дворянинът?“

Преследването на иначе мислещите (еретиците, сектантите, учените) от феодалната светска и църковна власт, инквизиционният съд над така наричаните „вещици“ и т. н. е една от най-кървавите страници на историята. „Пресветата“ католическа инквизиция е умъртвила с мъчения в затворите, изгорила на клади стотици хиляди жертви. Не случайно и в наше време католическата църква е един от вдъхновителите на империалистическата реакция както в политическата, така и в идеологическата област. Католическата църква в наши дни начело с римския папа оправдава всички зверства на империалистите.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. VIII, стр. 128.

Смяната на феодалния строй от *капиталистическия* се ознаменува със смяната на господството на феодалната идеология от господството на буржоазната идеология.

В капиталистическото общество буржоазната идеология се явява предимно в открита политическа и юридическа форма. Енгелс нарича юридическата идеология специфично буржоазна. Но буржоазията постави в своя служба и всички други форми на идеологията, в това число и изпитаното оръдие на духовното потискане на масите — религията, като запази отчасти нейните традиционни форми (католичеството, православие, будизма и исляма), а отчасти я реформира (протестантизма: лютеранството, калвинизма).

Използуването на робовладелските и феодалните традиционни идеологически форми от буржоазията е напълно понятно: и робството, и феодализмът, и капитализмът са основани на частната собственост върху средствата за производство, на класовия антагонизъм, на експлоатацията на човек от човека. Поради това при цялото различие между трите типа идеология на експлоататорските класи много нещо ги обединява. Не случайно сега идеолозите на буржоазията с особена настойчивост се обръщат към робовладелските и средновековните образци за обосноваване и оправдаване на капиталистическия строй. Ако в периодите на буржоазните революции буржоазията се е опирала на прогресивните, републиканските традиции, в настояще време тя възкресява всичко варварско, реакционно, робовладелско, средновековно, човеконенавистническо.

В противовес на крепостническото съсловно неравенство буржоазията, когато тя беше още прогресивна и революционна класа, чрез устата на своите напредничави идеолози възвестяваше, че хората се раждат свободни и равни. Политически лозунги на възхождащата буржоазия бяха лозунгът на буржоазната демокрация „свобода, равенство и братство“, а така също лозунгите за национален суверенитет, национално обединение в противовес на феодалния партикуляризм и местна затвореност. Напредничавите идеолози на буржоазията, които стояха при люлката на капитализма, искрено вярваха, че те, защитавайки интересите на буржоазията, защитават всеобщите, националните интереси. И това не беше само илюзия. В унищожението на крепостничеството, против което те се обявяваха, беше заинтересовано действително цялото общество освен

феодалното дворянство. На тази прогресивна роля на капитализма съответствуваше прогресивната буржоазна идеология. Но в съвременната епоха капитализмът стана реакционна система.

Съвременният капитализъм, империализмът, означава открита реакция и в икономическата, и в политическата, и в духовната област. *Реакционната същност на съвременната буржоазна идеология* намери своето най-крайно и отвратително изражение във фашизма и неговите разновидности, в расистката човеконенавистническа теория, в идеите за национална изключителност, в оправдаването на империалистическите войни, в идеите на космополитизма като разновидност на национализма на най-агресивните кръгове на империалистическата буржоазия, преди всичко на буржоазията на САЩ и нейните партньори по империалистически грабеж и разбойничество.

Реакционната същност на империалистическата буржоазия и на нейната идеология с особена сила се прояви в разбойническата война на германския фашизъм и японския империализъм, в агресивната война на САЩ в Корея, в кървавите злодеяния на империалистите, в преследването на дейците на революционното работническо движение и на националноосвободителните движения, в политиката на поробване и изстребване на цели народи.

След разгрома на германския фашизъм и японския империализъм главатар на империалистическата реакция в целия свят стана буржоазията на САЩ. Центърът на борбата против идеологията на работническата класа, против марксизма се премести сега в Америка. В САЩ като в главна цитадела на империализма са съсредоточени главните сили на мракобесието и реакцията и в служба на борбата против силите на демокрацията, мира и социализма са поставени сега овехтялата идеалистическа философия, расистката теория, малтусианството, космополитизмът, религиозното мракобесие. Ватикана, продажната жълта преса, разложеното декадентско изкуство — ето идейното оръжие на атомно-доларовата „демокрация“.

Проповед на налудничавата идея за световно господство на империализма на САЩ, подготовка на война против СССР и страните с народна демокрация, борба против националния суверенитет и независимостта на народите, против националноосвободителните движения, империалистически план за създаване на така наречената „ев-

ропейска оторанителна общност“ от няколко западноевропейски държави, противопоставяни на всички останали държави в Европа и преди всичко на Съветския Съюз и страните с народна демокрация, програма за „световно правителство“ под егидата на САЩ, планове за задушаване на работническото движение, ликвидиране на остатъците на буржоазната демокрация, отказване от идеологията на либерализма — ето главното съдържание на империалистическата политика и на империалистическата политическа идеология на американската буржоазия и прикачената за нея буржоазия на Англия, Франция, Италия, Западна Германия, Япония и други капиталистически страни. В идеологическата борба против силите на лагера на мира, демокрацията и социализма идеолозите на империалистическата буржоазия се опитват да развенчаят в очите на народните маси на капиталистическите страни огромния авторитет на страната на социализма, да представят СССР като антидемократическа сила, а САЩ, Англия и целия капиталистически свят — като демократическа сила.

Идеолозите на буржоазията наричат страните от социалистическия лагер „несвободни“, а страните на капиталистическото робство, експлоатация и угнетение, на фашистки и полуфашистки произвол наричат „свободни“. Под „свобода“ тук очевидно се подразбира свободата за експлоатиране на работниците и на всички трудещи се от буржоазията. На основата на реакционната политическа платформа за борба против страните от социалистическия лагер, против революционното работническо движение и националноосвободително движение са се обединили сега всички врагове на трудещите се, всички врагове на прогреса: магнатите на капитала и лидерите на десните социалисти, защитниците на религиозното мракобесие и фашистите.

Лицемерието и лъжата са една от характерните черти на буржоазната идеология. Отявлеените врагове на социализма наричат себе си „националсоциалисти“, „демократически социалисти“; буржоазна партия от врагове на демокрацията нарича себе си „демократическа партия“, врагове на републиката наричат себе си „републиканска партия“. Лицемерният брътвеж за демокрация, свобода на личността, справедливост, всеобщо благо е за буржоазията прикритие на разбойническата империалистическа политика вътре и вън от своята страна. Лицемерието на буржоаз-

ната идеология произтича не от индивидуалните черти на едни или друг буржоазен идеолог, а от противоречивия характер на капитализма, от неговата експлоататорска, антинародна същност.

Теоретически израз на лъжата и лицемерието на съвременната буржоазия е идеалистическата философия и морал, проникнати от дух на лицемерие, мистицизъм, мракобесие. Някога, в периода на младостта на буржоазията, нейните идеолози в редица страни проповядваха материализъм и атеизъм. Като стана реакционна, буржоазията обяви война на материализма. Нейните идеолози проповядват сега мистика, най-пошъл идеализъм.

Типична черта на буржоазната идеология е индивидуализмът, израснал на почвата на частната собственост и конкуренцията, които превръщат цялото буржоазно общество в поле на безпощадна битка. Така наричаната капиталистическа предприемчивост, възпявана от буржоазните икономисти и поети, социолози и публицисти, се излива в борба на „всички против всички“. Във времето на възходящото развитие на капитализма идеолозите на буржоазията проповядваха хуманизма, разбираан наистина абстрактно. В наше време те проповядват расизма и шовинизма, човеконенавистничеството, канибализма. Най-човеконенавистническите възгледи и теории на робовладелците, които са приравнявали човека с добитък, са възкресени от съвременната реакционна буржоазия и са нейно „верую“.

Във връзка с особеностите на историческото развитие на отделните страни и степента на остротата на вътрешните противоречия буржоазната идеология в тези страни придобива някои особености. Така например в епохата на империализма немската и италианската буржоазия започнаха да превъзнасят фашистката идеология преди буржоазията на Англия и Франция. В това се проявиха дълбоките вътрешни противоречия на империалистическа Германия и Италия, а също така тяхната империалистическа експанзия. В Англия и Франция буржоазията прикриваше своята реакционна политика с демократически флаг. Но в хода на развитието на империализма буржоазно-демократическите традиции, исторически създали се в тези страни, все повече и повече изчезват. Сега буржоазията във всички империалистически страни стои на антидемократически, фашистки или полуфашистки позиции.

Знамето на демокрацията е захвърлено от съвременната буржоазия.

Реакционната пропаганда идеализира американския капитализъм, „американския начин на живот“ и представя САЩ като люлка на демократизма. При това се „забравя“ робството на негрите и фактът, че робовладелските нрави и най-реакционните обществени теории имат в САЩ продължителна традиция. Расистката идеология всякога е имала широко разпространение в САЩ. Сега тя е господстваща идеология на американската империалистическа буржоазия и придобива значение на официална държавна идеология, насаждана от управляващите кръгове на САЩ. Пълно скъсване с буржоазнодемократическите принципи на Линколн и Джеферсон, проповядване на идеологията на фашизма, расизма, космополитизма под прикритието на словесния шум за демокрация и свобода — ето какво в наше време съставлява идеологическата основа на вътрешната и външната политика на американската буржоазия. Не само в своята собствена страна, но и във всички други капиталистически страни империалистическата буржоазия на САЩ се явява като вдъхновител на реакцията, като душител на демокрацията, на националноосвободителните движения, като международен жандарм и палач.

На буржоазната, реакционната идеология във всички страни на капитализма противостои революционната *социалистическа идеология на работническата класа* — марксизмът-ленинизмът, научният социализъм.

Социалистическата идеология възникна като идеология на най-напредничавата класа на съвременността — пролетариата, като израз на потребностите на развитието на материалния живот на обществото, на исторически необходимите задачи на революционния преход от капитализма към социализма. Марксистката социалистическа идеология възникна на философската основа на диалектическия и историческия материализъм, в резултат на научния анализ на развитието на обществото, на класовата борба, в резултат на откриването на законите на развитието на капитализма, в резултат на последователно революционната критика на буржоазната идеология. Творци на научната социалистическа идеология са Маркс и Енгелс. Марксистката социалистическа идеология беше творчески развита в условията на епохата на империализма и про-

летарските революции от основателя на Комунистическата партия-на Съветския Съюз Ленин, от учениците и съратниците на Ленин — Сталин и други ленинисти.

Марксизмът-ленинизмът е израз на интересите на най-напредничавата, революционната сила в нашата епоха — работническата класа. Тази сила с всеки ден все повече възмъжава, крепне, закалява се; на тази сила, исторически призвана да унищожи капитализма и да построи комунизма, принадлежи бъдещето в целия свят. Целият ход на общественото развитие неизбежно води към победата на тази велика, непреодолима сила.

Марксистката социалистическа идеология изхожда от това, че капитализмът е исторически преходен строй, че той е изживял себе си и е станал реакционен, че монополистическият капитализъм — това е умиращ, загниващ капитализъм, че буржоазията — това е класа, която окончателно се е заплела в неразрешими за нея и все повече изострящи се антагонистични противоречия. Социалистическата идеология изхожда от това, че освобождението на работническата класа е дело на самата работническа класа; че антагонизмът на пролетариата и буржоазията може да бъде разрешен само от социалистическата революция, само чрез установяването на пролетарска диктатура и построяването на социализма; че работническата класа не може да освободи себе си, без да освободи цялото общество от експлоатацията на човек от човека; че не може да бъде свободен народът, който потиска други народи.

Под знамето на марксистко-ленинската социалистическа идеология работническата класа на целия свят се бори против капитализма. Целият ход на историческото развитие потвърждава истинността и жизнената сила на социалистическата идеология. Най-велик триумф на марксизма-ленинизма е победата на социализма в СССР и на строя на народната демокрация в редица страни на Европа и Азия. Социалистическото общество, създадено върху една шеста част от света, е въплъщение на великите идеи на марксизма-ленинизма в живота. В СССР социалистическата идеология стана безразделно господстваща, всенародна идеология. Установяването на народнодемократичен строй в редица страни на Европа и Азия, растежът на комунистическите партии и на тяхното влияние във всички страни на капитализма, разрастването на национално-

освободителното движение в колониите и зависимите страни — всичко това е показател за правотата и жизнеността на марксизма-ленинизма. Всичко прогресивно, революционно се сплотява в нашия век под знамето на марксистко-ленинската социалистическа идеология.

Между революционната социалистическа идеология на работническата класа и реакционната идеология на буржоазията се води непримирима борба, отразяваща антагонизма на пролетариата и буржоазията.

И така общественото съзнание, обществените идеи, политическите, правните, религиозните, художествените, моралните, философските възгледи в класовото общество носят класов характер и изразяват борбата на класите, която се води в класовото общество. Великата заслуга на марксизма се състои в това, че той смъкна маската на безпартийността от идеолозите на буржоазията, показва реакционната класова същност на идеологията на съвременната буржоазия. Идеологията на експлоататорските класи, изразявайки техните интереси, неизбежно изопачава действителността, не може да бъде научна.

Интересите на работническата класа като класа последователно и докрай революционна съвпадат с обективните тенденции на прогресивното развитие на обществото. Поради това класовата идеология на пролетариата е заедно с това последователно научна идеология и пролетарската комунистическа партийност съвпада с научната обективност. В противоположност на буржоазната идеология, представяща обществените отношения в изопачен, фетишизиран вид, социалистическата идеология дава обективна, истинска, правдива картина на действителността, на социалното битие. В това се заключава непреодолимата сила на социалистическата идеология.

3. Обратното въздействие на общественото съзнание върху общественото битие

Буржоазните социолози издигат против историческия материализъм нелепото обвинение в игнориране на ролята на съзнанието, на „идейния фактор“ в общественото развитие, обвиняват марксистите в това, че те свеждали цялото развитие на обществото до автоматичното действие на икономиката. Това обвинение е или плод на невеже-

ството на буржоазните социолози, или резултат от съзнателното извращаване на марксистките възгледи от тях.

Историческият материализъм винаги е признавал и признава огромното значение на обществените идеи в развитието на обществото. Именно поради това Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин посветиха целия си живот на всеотстранно разработване на теорията на научния социализъм, на идеологията на работническата класа, на освобождението на пролетариата от плена на буржоазната идеология и на неговото възпитаване в духа на социалистическото съзнание. Именно поради това всички марксистки партии отделят голямо внимание на идеологическата, на теоретическата борба с враждебната на работническата класа буржоазна идеология. Още в 1843 г. Маркс пише:

„Оръжието на критиката, разбира се, не може да замени критиката чрез оръжието, материалната сила трябва да бъде съборена от материална сила; но и теорията става материална сила, щом тя овладее масите“¹.

В борбата с идеализма Маркс и Енгелс трябваше да съсредоточат цялото си внимание върху доказването на основното положение на своята обществена теория, което се отричаше от противниците: положението за определящата роля на условията на материалния живот на обществото, които са източник на произхода и изменението на обществените идеи, възгледи, теории, политически и правни учреждения. Що се отнася до въпроса за *обратното активно въздействие на идеите* върху развитието на материалния живот на обществото, то принципиално този въпрос е положително разрешен в работите на Маркс и Енгелс, по-специално в техните трудове върху историята. Що се отнася до техните философски трудове, по силата на историческата обстановка центърът на тежестта в тях пада върху защитата и обосноваването на главния принцип на историческия материализъм — определящата роля на условията на материалния живот на обществото, върху изясняването на причините, обясняващи изменението на идеите, теориите, възгледите. Енгелс пише през 1890 г. по този повод:

„Маркс и аз сме отчасти виновни за това, че младежта (марксистите — Ф. К.) понякога придава на икономическата страна по-голямо значение, отколкото трябва. Възра-

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. I, стр. 392.

заявайки на нашите противници, налагаше ни се да подчертаваме отричания от тях главен принцип и не винаги намирахме достатъчно време, място и повод да даваме дължимото и на другите моменти, участващи във взаимодействието. Но винаги, когато се стигаше до изобразяване на даден исторически период, т. е. до практическо прилагане (на историческия материализъм като метод — Ф. К.), работата се изменяше и тук вече не можеше да има никаква грешка.“¹

В средата на 90-те години на миналия век се появи опасност от ревизионистко тълкуване на марксизма в духа на вулгарния материализъм — от отричане ролята на съзнанието, идеите, надстройката като цяло в развитието на обществото. Такова тълкуване доведе ревизионистите до отказване от борбата с враждебната на работническата класа буржоазна идеология, до преклонение пред стихийността на работническото движение, до отричане на социалистическата революция и диктатурата на пролетариата.

В епохата на империализма и пролетарските революции, когато остротата на противоречията на капитализма достигна небивала степен, когато пролетарската революция се постави на дневен ред и пробуждането на милионите за активна съзнателна дейност стана главната историческа задача, тази вулгарна, псевдомарксистка „теория“, която се пропагандираше от лъжетеоретиците на II Интернационал, стана особено опасна. Привържениците на тази теория разглеждаха историческото движение като автоматичен процес, който се извършва независимо от хората, независимо от борбата на класите; те твърдяха, че уж самите производителни сили със своя стихийен растеж не само създават предпоставките, материалните условия за социализма, но и водят с фатална необходимост към социализма без класовата борба на пролетариата, без историческата, творческа самодейност на народните маси.

Своя най-завършен израз тази „теория“ получи в проповядването на реформизма, на мирното „врастване“ на капитализма в социализма без класова борба, без революционната дейност на пролетариата, без теоретическата борба на марксистките партии против буржоазията и нейната идеология. Тази „теория“ се защитава в Русия от „икономистите“, от меншевиките, а по-късно, вече в съ-

¹ К. Маркс, и Ф. Енгелс, Избранные письма, стр. 424 [Бълг. изд., стр. 474].

петско време — от предателите на родината — бухаринците. „Икономистите“, а след тях меншевиките твърдяха, че ако растежът на производителните сили и развитието на икономиката определят общественото развитие, то работническото движение стихийно ще тръгне по социалистически път, работническата класа сама ще създаде социалистическа идеология, а партията няма защо да се грижи за нейното социалистическо просвещаване и възпитаване.

Това беше проповед на стихийността, на опашкарството, проповед, която обричаше пролетариата и неговата партия на пасивност. Между това борбата против царизма и капитализма в Русия изискваше от работническата класа и нейната партия най-голяма активност, революционна енергия, организираност, издържливост, сплотеност, дисциплинираност, висока съзнателност и героизъм. Какво можеше да даде на работническата класа силата на организираността, единството, сплотеността? Само напредничавата революционна теория — научният социализъм, марксистката партия.

„Без революционна теория не може да има и революционно движение“¹ — пише В. И. Ленин в книгата, която обосновава идеологическите основи на КПСС.

Революционната теория, ако тя се създава в неразривна връзка с революционната практика, е най-голяма сила на работническото движение, „... защото тя и само тя може да даде на движението увереност, сила на ориентировката и разбиране на вътрешната връзка на окръжаващите го събития, защото тя и само тя може да помогне на практиката да разбере не само как и накъде се движат класите в настоящия момент, но и как и накъде ще тръгнат в близкото бъдеще“².

В книгата на Ленин „*Какво да се прави?*“ беше дълбоко разкрито значението на революционната теория, на социалистическата съзнателност, на марксистката партия като революционизираща и ръководеща сила на работническото движение, беше обосновано положението, че марксистката партия е съединение на работническото движение със социализма.

Проблемата за отношението на общественото съзнание към общественото битие има две страни: първо, въпроса за *произхода, за източниците на възникването и фор-*

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 5, стр. 341 [Бълг. изд., стр. 384].

² И. В. Сталин, Соч., т. 6, стр. 89 [Бълг. изд., стр. 77].

мирането на обществените идеи, възгледи, политически теории и, второ, въпроса за *значението, за ролята* на обществените идеи, възгледи, политически теории за развитието на обществото. Обяснявайки изменението на общественото съзнание с изменението на общественото битие, историческият материализъм не само не отрича, а, напротив, подчертава огромната роля и значение на обществените идеи, теории, възгледи, на политическите, правните и други учреждения в живота на обществото, в развитието на обществото.

Има разни обществени идеи, възгледи и теории. Съществуват *стари, реакционни* идеи, възгледи, теории, изразяващи интересите на отживяващите сили на обществото. Те спъват, задържат хода на общественото развитие, играят реакционна роля в историята. Но съществуват *винаги и нови, напредничави* обществени идеи и теории, които изразяват стремежите и интересите на напредничавите сили на обществото. Напредничавите идеи и теории улесняват и ускоряват хода на общественото развитие, помагат за разрешаването на назрастните исторически задачи.

Без разпространението на напредничавите идеи в най-широките маси не може да се обединят, да се сплотят тези маси в революционна сила. Без тези напредничави идеи да овладеят умовете на милионите, не може да се осигури победата на напредничавите сили на обществото над старите, отживяващи сили. В нашата епоха това означава, че разпространението на социалистическата идеология, на революционните идеи на комунизма сред пролетариата на всички страни е едно от необходимите условия за събаряне на буржоазията, за унищожаване на капитализма и създаване на новото, социалистическо общество.

Отживяващите класи задържат своето господство не само чрез открито физическо потискане на масите. Наред с насилието те осъществяват духовно потискане на масите, отравят съзнанието на трудещите се с отравата на своята реакционна идеология, с помощта на която се стремят да оправдават, да поддържат и закрепват своето господство. В това отношение особено гнусна и реакционна роля играе идеологията на десните социалисти, проповядването на реформизма и „класовия мир“ между пролетариата и буржоазията, клеветата против комунизма, против СССР и страните с народна демокрация. Идеологията на десните социалисти е идеология на разцепване на работниче-

ската класа, една от формите на буржоазното влияние в работническото движение. Особената вреда от нея се състои в това, че тя се прикрива с думи за демокрация, за социализъм, за интересите на работническата класа.

Реакционната буржоазна идеология се разпространява в масите с помощта на разклонен апарат за идейно потискане на трудещите се — чрез църквата, училището, печата, радиото, киното, театъра. Реакционните идеи, възгледи, привички, традиции са сила, която пречи на обществото да се движи напред, те сковават активността на масите, на напредничавите класи, убиват тяхната воля за борба, сеят неверие в силите на народа, в силата на работническата класа. Поради това без борба против реакционната идеология на буржоазията и десните социалисти, без борба против старите обществени идеи, възгледи, теории не може да се събори старият, отживял строй. Без нови, напредничави идеи не може да се сплотят, да се организират и мобилизират силите на напредничавата класа за борба с отживяващите класи.

Извънредно голямото *мобилизиращо, организиращо и преобразуващо* значение на напредничавите идеи и теории, на напредничавите политически възгледи и учреждения особено ярко се проявява в периоди на революции. „Затова всъщност и възникват новите обществени идеи и теории, защото те са необходими за обществото, защото без тяхната организираща, мобилизираща и преобразуваща работа е *невъзможно* да бъдат разрешени назреелите задачи, поставени от развитието на материалния живот на обществото. Възникнали върху базата на новите задачи, поставени от развитието на материалния живот на обществото, новите обществени идеи и теории си пробиват път, стават достояние на народните маси, мобилизират ги, организират ги против отживяващите времето си обществени сили и по такъв начин улесняват събарянето на отживяващите обществени сили, които спъват развитието на материалния живот на обществото.

Така обществените идеи, теории, политическите институти, възникнали върху базата на назреелите задачи, поставени от развитието на материалния живот на обществото, от развитието на общественото битие — сами въздействуват след това върху общественото битие, върху материалния живот на обществото, като създават условията, необходими за да бъдат окончателно решени на-

зрелите задачи на материалния обществен живот и за да се направи възможно по-нататъшното му развитие.“¹

Историята на класовите общества се характеризира с постоянната борба на новите, напредничави идеи против старите, отживяващи идеи. Борбата на идеите отразява борбата на класите. Така например зараждащата се буржоазия, преди да премине към критика на отживяващите феодални отношения със силата на оръжието, обърна оръжието на критиката против средновековните отношения в икономиката, политиката, законодателството, идеологията. Щурмът на Бастилията във Франция се предшествуваше от щурма на идеологическите твърдини на феодализма от страна на френските материалисти — Ламетри, Холбах, Хелвеций, Дидро и другите просветители (Монтескьо, Волтер, Русо, Даламбер).

Цялата история на обществената мисъл в Русия също така е изпълнена с борба между прогресивните и реакционните идеи, отразяваща борбата на напредничавите и реакционните класи. Израз на класовата борба против крепостничеството и царизма бяха идеите на Радищев и декабристите, революционндемократическите идеи на Белински, Херцен, Огарьов, Чернишевски, Добролюбов, Писарев, Салтиков-Шчедрин.

Великата Октомврийска социалистическа революция от 1917 г. в Русия бе предшествувана от продължителна политическа и идеологическа борба. След смъртта на Маркс и Енгелс нито в една страна нито една партия не е подлагала на такава всестранна, дълбока и унищожаваша критика феодално-крепостническата и буржоазната идеология, а също така идеологията на дребната буржоазия (меншевики, есери, анархисти), както направи това в Русия Комунистическата партия. Като се започне от средата на 90-те години на XIX в., руските марксисти, създадената от Ленин Комунистическа партия водеха упорита, непримирима и последователна борба против всички врагове на научния комунизъм. Буржоазните идеи във философията, политическата икономия, историята, в теорията на социализма, във въпросите на литературата и изкуството, религията — всички области на реакционната идеология бяха подложени на дълбока революционна критика от

---

¹ *И. Сталин*, Вопросы ленинизма, изд. II, 1953, стр. 586 [Българ. стр. 698—699].

страна на Ленин и неговите съратници. При това Комунистическата партия винаги е водела *настъпателна* борба против вражеската идеология. Идеологическата, теоретическата борба на ленинизма против буржоазната и дребнобуржоазната, съглашателска идеология беше едно от най-важните условия на великата победа, одържана от работническата класа през Октомври 1917 г.

Победата на великия китайски народ над империализма и феодализма, одържана под ръководството на славната Китайска комунистическа партия, също имаше за своя идейна основа идеологията на марксизма-ленинизма. Китайската комунистическа партия водеше политическа и всеотранна идеологическа борба против враждебните на марксизма-ленинизма идеи, мирогледи.

Сега световният капитализъм преживява всеобща криза; изострящите се вътрешни противоречия, неизлечимите недъзи го водят към неизбежна гибел. Но капитализмът сам няма да умре, няма да падне като изгнило отвътрешно дърво; него могат да го унищожат само революционните сили. Работническата класа стои сега начело на световно-историческата борба за прогрес на обществото, за мир, демокрация и социализъм, против отживелия и прогнил капитализъм. Тя се бори против силите на реакцията под знамето на идеите на научния социализъм.

Великите идеи на научния социализъм — това са най-насъщните и жизнени идеи на съвременността. Те изразяват напълнените потребности на развитието на обществото, интересите и стремежите на стотици милиони хора. Те заплюват на своя страна нови и нови милиони труженици във всички страни на капиталистическия свят. Победата на социализма в СССР, победата на строя на народната демокрация в редица страни на Европа и Азия, растежът на масовите марксистки партии в повечето капиталистически страни придадоха на идеите на научния социализъм още по-могъща, действена, преобразуваща сила.

„Силата и жизнеспособността на марксизма-ленинизма се състои в това, че той се опира на прогресивна теория, която отразява правилно нуждите на развитието на материалния обществен живот, издига теорията на подобаване висота и смята за свой дълг да използва докрай нейната мобилизираща, организираща и преобразуваща сила.“¹

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 587 (Бълг. изд., стр. 699).

Марксистко-ленинската теория е ръководство за революционните действия на работническата класа за ускоряване на историческото движение по пътя към събарянето на отживяващия капитализъм и утвърждаването на новия, социалистически строй в целия свят.

Историческият материализъм, като откри законите на развитието на обществото, обясни научно източника на формирането на духовния живот на обществото, причините на изменението на общественото съзнание, на обществените идеи, заедно с това за пръв път обясни действителната роля и значение на идеите в развитието на обществото, показва обратното активно въздействие на общественото съзнание върху материалния живот на обществото.

Особено голяма е ролята на напредничавите обществени идеи в периоди на социални революции. Напредничавите обществени идеи са мобилизираща, организираща, преобразуваща сила, ускоряваща развитието на обществото, улесняваща унищожението на старите обществени порядки и формирането на новия обществен строй.

Напредничавите идеи, след като овладеят съзнанието на милиони хора, стават действена, творческа, преобразуваща сила, едно от условията на революционния преход на отживяващото общество към новото общество, което идва да смени старото. За това свидетелствува великата роля на социалистическата идеология, ролята на идеите на марксизма-ленинизма.

4. Ролята на марксистката теория, на социалистическото съзнание в развитието на съветското общество

Ролята на напредничавите идеи и теории в развитието на обществото зависи, първо, от характера на дадения обществен строй, от неговите закономерности и движещи сили на развитието; второ, от класовата природа на идеите; трето, от степента на точността на отразяването от дадена обществена теория на назрелите потребности на развитието на материалния живот на обществото; четвърто, от степента на разпространението на дадените идеи в масите, по-специално от това, дали те са достойни на еди-

ници, или пък са знаме на борбата на народните маси, на напредничавите обществени сили.

Теоретическото положение на историческия материализъм за мобилизиращата, организираща и преобразуваща роля на напредничавите идеи в общественото развитие има всеобщ характер, отнася се до всички обществени формации. Но това положение се проявява особено ярко в примера на историческата роля на марксистко-ленинската теория, на социалистическата идеология. Великата действена сила на марксистко-ленинската теория се обяснява с това, че тя най-точно изразява потребностите на развитието на материалния живот на обществото и е знаме на революционната борба на работническата класа, на десетки и стотици милиони хора. Неразривната връзка на теорията и практиката е основен принцип на марксистко-ленинското учение. Марксизмът-ленинизмът представлява не само теоретическо обобщение на опита, на практиката на работническото движение във всички страни, но и ръководство за практическа дейност. За разлика от всички предишни напредничави теории, които са давали само повече или по-малко приблизително отражение на действителността, марксизмът-ленинизмът е научна теория, която дава най-точно отражение на действителността, вярно познаване на законите на общественото развитие, на класовата борба, на социалистическата революция, на строителството на комунизма. Марксистко-ленинската теория дава не само обобщено знание на миналото и настоящето, но и научно предвиждане на бъдещето. Благодарение на това активната, преобразуваща роля на марксистко-ленинската теория в общественото развитие е несравнима, несъизмерима с ролята на идеите, теориите в цялата предшестваща история на обществото.

В книгите „Общественият договор“ на Русо, „Богословско-политическият трактат“ и „Етиката“ на Спиноза, „Системата на природата“ на Холбах, „Пътешествие от Петербург до Москва“ от Радищев са издигнати идеи, които за своето време са били напредничави. Но ролята на тези идеи в развитието на обществото е била ограничена от това, че те са били достойни на неголеми групи от хора. Философските възгледи на английските и френските материалисти от XVII и XVIII в., а също така материалистическата философия на Фойербах са оставали достойни на малцина и поради това тяхното въздействие

върху хода на общественото развитие също така е било неизмеримо по-малко, отколкото въздействието на философските идеи на марксизма-ленинизма. При това не бива да се забравя и обстоятелството, че целият домарксов материализъм е имал съзидателен характер, не е бил свързан с революционната практика, не си е поставял задачата да измени света.

В цялата история на човечеството до социализма само в периоди на революции стихийното развитие на обществото се е сменяло от съзнателната дейност на напредничавите класи, когато в ярка форма се е проявявала организиращата, мобилизираща и преобразуваща роля на напредничавите идеи. Обаче и в епохите на предишните революции не само масите, но и лицата, които са стояли начело на движението, в това число идеолозите на буржоазните революции, не са разбирали ясно законите на революцията и нейните движещи сили. Резултатите от станалите революции са били и за масите, и за вождовете на буржоазията в по-голяма или по-малка степен неочаквани, а често право противоположни на онова, което те са очаквали. В социалистическата революция и в строителството на социализма и комунизма работническата класа се явява въоръжена с ясна научна програма, със знание на законите на развитието на обществото, на целите и пътищата на движението.

От само себе си се разбира, че ролята на марксистко-ленинската теория в условията на капитализма е различна от нейната роля в условията на социализма. При капитализма марксистко-ленинската теория е за работническата класа оръжие за събаряне на експлоататорския строй, за тази теория противостоят господстващата буржоазна идеология и капиталистическата държава. С победата на социализма ролята на теорията на марксизма-ленинизма в развитието на обществото колосално нараства. В СССР великите идеи на комунизма овладяха съзнанието на милиони хора и поради това станаха най-могъща творческа материална сила, оръдие за създаването и развитието на новото общество, оказват активно въздействие върху развитието на икономическата база и на всички страни на живота на социалистическото общество. На теорията на марксизма-ленинизма се опира цялата дейност на социалистическата държава и на Комунистическата партия.

Нарасналата роля на научната теория в развитието на социалистическото общество произтича от природата на социализма, от характера на закономерностите и движещите сили на неговото развитие. Възникването и развитието на социалистическото общество, като на всяко общество, е закономерен, исторически обусловен и необходим процес. Но особеността на социалистическия обществен строй се състои в това, че той възниква и се развива в резултат на *съзнателното* историческо творчество на трудещите се маси, ръководени от марксистката партия. Материалните предпоставки на социалистическото общество, обществените производителни сили, в това число и самата работническа класа — носителят на социалистическите производствени отношения, са възникнали стихийно в недра на старото общество, в условията на капитализма. Но формирането на социалистическите производствени отношения става не в недра на старото общество и не стихийно, а в резултат на социалистическата революция, по пътя на съзнателната и планомерна преобразуваща дейност на трудещите се, ръководени от социалистическата държава и Комунистическата партия. Формирайки новите, социалистически отношения, съветският народ се опираше на достигнатата степен на развитие на производителните сили и на използването на икономическия закон за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили.

Всички социални революции означават смяна на стихийния процес на **развитието** на обществото от съзнателната дейност на напредничавите сили, които ликвидират стария строй и утвърждават новия строй. Но задачите на предишните революции са се свеждали главно до унищожаване на старата надстройка и създаване на нова надстройка, съответстваща на новата, стихийно възникнала база на обществото. А след това съзнателната преобразуваща революционна дейност на напредничавите сили веднага след революцията се е сменяла от стихийен процес на развитието на обществото. В социалистическата революция пробуждането на най-широки трудещи се маси начело с пролетариата за съзнателно историческо творчество е само началото, изходният момент на новия тип историческо развитие, осъществявано планомерно, целенасочено, въз основа на опознатите и напълно съзнателно използвани закони на общественото развитие. Това съз-

нателно историческо творчество на народните маси обхваща областта и на политическите, и на икономическите, и на идеологическите отношения — всички страни на обществения живот, от базата до надстройката.

Социалистическата революция знаменува края на пред-историята на човечеството и началото на неговата истинска история, *съзнателно* създавана от хората въз основа на обективните закони, опознати и поставени под контрол на обществото, съзнателно използвани в интерес на целия народ.

Опознаването на обективните закони на развитието на обществото е възможно и при капитализма (то е дадено от марксизма още в XIX в.), но развитието на капитализма носи стихийен характер, защото при частната собственост върху средствата за производство, при анархията на производството контролът на обществото над развитието на производството е невъзможен. Подчиняването на обективните обществени закони на контрола на обществото стана възможно само при установяването на социалистическата обществена собственост върху средствата за производство.

В този смисъл с победата на социализма става изменение и в съотношението между *стихийното* и *съзнателното* в общественото развитие. Новото в тази област при социализма се състои в това, че, първо, до социализма и отделните индивиди, изменящи оръдията на труда, и обществото в неговата цялост не можеха да предвиждат *обществените* резултати на онези изменения, които те съзнателно внасят в изменението на производителните сили; второ, преди, до социализма, отношението на обществото към създадените от предшествуващите поколения хора материални предпоставки на икономическото развитие беше неосъзнато. Със започването на социалистическата революция работата се изменя коренно.

„Комунизмът — пишат Маркс и Енгелс — се отличава от всички предишни движения по това, че извършва преврат в основата на всички предишни производствени отношения и на отношенията на общуване и за пръв път съзнателно разглежда всички стихийно възникнали предпоставки като създаване на предшествуващите хора, лишава ги от стихийност и ги подчинява на мощта на обединените се индивиди.“¹

¹ К. Маркс, и Ф. Енгелс, Соч., т. IV, стр. 60.

В условията на социалистическата икономика обществото, ръководено от Комунистическата партия и социалистическата държава, има възможност не само да предвижда главните, решаващите резултати на цялата дейност и направлението на развитието на обществото, но и планомерно да направлява развитието на производителните сили, икономиката, културата, на всички обществени отношения. Това се постига, първо, благодарение на обстоятелството, че всички средства за производство станали социалистическа собственост, и, второ, благодарение на това, че цялата дейност на обществото се направлява от политиката на Комунистическата партия и социалистическата държава, опираща се на познаването на законите на икономическото развитие, на обективните закони на строителството на социализма и комунизма. Познаването на законите на развитието на обществото се дава от марксизма-ленинизма. Оттук произтича огромното значение на марксистко-ленинската теория в развитието на социалистическото общество, в строителството на комунизма.

Огромното значение на марксистко-ленинската теория произтича и от обстоятелството, че съзнанието изостава от изменението на условията на материалния живот на обществото. Това изоставане е особено характерно за обикновеното съзнание, което се оформя стихийно на основата на ограничения житейски опит. Обикновеното съзнание, емпирическото мислене не е в състояние да прониква зад повърхността на явленията, в тяхната същност, в дълбоките процеси, които стават в недрата на обществения живот. То не е в състояние да даде широки обобщения. Тук именно изпъква значението на науката и на теоретическото мислене.

Научното теоретическо мислене е продукт на продължително историческо развитие. Висша форма на теоретическото мислене е материалистическата диалектика, науката за най-общите закони на развитието на действителността: природата, обществото и самия процес на познанието. Марксистката диалектика и теорията на историческия материализъм дават възможност да се разкрива същността на обществените процеси, да се постига вътрешната връзка между явленията. Научното теоретическо мислене, опирайки се на марксисткия диалектически метод и на познаването на законите на обществения живот, има възможност да открие скритите тенденции на обществе-

ното развитие, да предвижда бъдещето въз основа на едва забележимите зародиши и възникващите противоречия. А научното предвиждане дава възможност на хората съзнателно да въздействуват върху развитието на обществото в съответствие с обективните закони.

Марксизмът-ленинизмът въръжава Комунистическата партия, а чрез нея и всички трудещи се с научното предвиждане, с ясната перспектива на развитието на обществото и с увереност в победата на комунизма. Да ръководиш — значи да предвиждаш. Стихията, самотекът са коренно враждебни на социализма. Обаче в нашата страна още има такива работници в държавния апарат, партийни и профсъюзни работници, които се оставят на самотека и не вникват в дълбоките вътрешни процеси, които стават в стопанството, в живота на обществото, дотогава, докато обстоятелствата не им пъкнат носа във вече станали нежелателни, отрицателни явления. Такива ръководители могат само да разстроят и да погубят делото, което им е възложено от народа.

Комунистическата партия, нейният Централен комитет, опирайки се на знанието на законите на развитието на обществото, дълбоко изучават съвременния обществен живот и въз основа на научното предвиждане своевременно мобилизират народните маси за решаване на назрелите исторически задачи.

Марксизмът-ленинизмът, който е наука за законите на развитието на природата и обществото, наука за революцията на угнетените и експлоатирани маси, е също така наука за законите на строителството на социализма и комунизма. Тази наука е могъщо, незаменяемо и неизменно оръжие на Комунистическата партия. Опирайки се на марксистката наука, Комунистическата партия има възможност да ръководи народните маси и с това активно да въздействува върху условията на материалния живот на обществото, да ускорява тяхното развитие в интерес на трудещите се.

Великата преобразуваща роля на марксистко-ленинската теория се заключава в това, че тя правилно изразява назрелите потребности на развитието на материалния живот на обществото и интересите на народните маси. По силата на това марксистката наука и ръководещата се от нея Комунистическа партия са способни да привеждат в движение народните маси, способни са да мобили-

зират и организират трудещите се във велика армия на строители на социализма и комунизма. Марксистко-ленинската теория дава възможност на Комунистическата партия да изпълнява ролята на авангард на работническата класа и на всички трудещи се.

Ето няколко примера, които показват великата роля на марксистката теория за победата на социалистическата революция, за победата на социализма.

Ленинската теория за социалистическата революция, по-специално учението за възможността на победата на социализма първоначално в една отделно взета страна, идейно въоръжи Комунистическата партия и работническата класа, откри ясна перспектива и даде увереност в победата на революцията и социализма. Опирайки се на марксистко-ленинската теория, Комунистическата партия идейно разгроми враговете на социализма — меншевиките, есерите, троцкистите и другите агенти на буржоазията, организира и сплоти работниците и бедните селяни във велика армия на социалистическата революция. Тази армия събори властта на буржоазията, установи диктатура на работническата класа. Така марксистко-ленинската теория показва пътя към победата на Великата Октомврийска социалистическа революция, оказва гигантско въздействие върху хода на историята, върху съдбата на народите на Русия и върху цялото човечество.

Ръководейки революционната борба на работниците и селяните, Комунистическата партия се опираше на икономическите закони на развитието на обществото, на законите на класовата борба и на революцията. Тя съзнателно използва тези закони в интерес на трудещите се, в интерес на победата на социализма над капитализма. Именно знанието на тези закони, умелото и своевременно тяхно използване в интереса на обществото даде възможност на партията и на работническата класа успешно да управляват хода на събитията. Победата на Великата Октомврийска социалистическа революция беше победа на марксизма-ленинизма над идеологията на буржоазията, над идеологията на социалдемократията. Октомврийската революция откри възможността за строителството на социализма.

Лениновата теория за социалистическата индустриализация на страната и колективизацията на селските стопанства, разработена по-нататък от Сталин и другите

ученици на Ленин, беше идейно оръжие на Комунистическата партия в делото на мобилизирането на масите за решаване на великата историческа задача на победоносното строителство на социализма. Съветската държава и Комунистическата партия трябваше да прокарат нови пътища в строителството на социализма, защото още нямаше готов исторически опит. Толкова по-голямо значение имаше в тези условия марксистко-ленинската революционна теория. Без познаването на законите на развитието на обществото, законите на класовата борба не можеше да се осигури организирана класова борба на пролетариата за победата на социализма.

Комунистическата партия въоръжи съветския народ с ясна и всестранно научно обоснована генерална линия на строителството на социализма. Знаменитият Ленинов план за електрификацията на страната, петгодишните планове за развитие на народното стопанство на СССР — това бяха планове за изграждането на социалистическата икономика, основани на познаването на обективните закони на развитието на обществото.

Комунистическата партия и нейният ЦК, осигурявайки със своето ръководство решаването от съветския народ на великите задачи на социалистическата индустриализация на страната и на колективизацията на селските стопанства, задачите на построяването на социалистическото общество, разби напълно враждебните на марксизма-ленинизма меншевишки, троцкистко-зиновиевски, бухарински и други буржоазни реставраторски идеи и становища, които се намираха в пълно противоречие с потребностите на развитието на материалния живот на съветското общество, със законите на общественото развитие и интересите на народа. Без разобличаването и идейния разгром на вражеските теории и политически становища, без победата на ленинизма над враждебната на народа и на социализма буржоазна идеология победата на социализма би била невъзможна.

Победата на социализма в СССР е най-яркият, най-убедителният пример за великата мобилизираща, организираща и преобразуваща роля на революционната обществена теория, на революционната партия и нейната политика, ролята на напредничавото съзнание, на напредничавите идеи в развитието на обществото.

Великата заслуга на ЦК на КПСС се състоеше и се състои в това, че той с гениална прозорливост даваше на партията, на работническата класа научно предвиждане на хода на събитията, осмисляне на новите процеси, противоречия, възникващи в дълбините на живота, на новите потребности на развитието на материалния живот на обществото и съобразно с това поставяше нови задачи пред страната, мобилизираше и организираше народните маси за решаване на новите задачи, за разрешаване на възникващите противоречия.

Изхождайки от теорията на историческия материализъм за определящата роля на производителните сили в развитието на всяко общество, Комунистическата партия мобилизираше на времето всички сили на народа и на страната преди всичко за делото на създаването на тежка индустрия, която произвежда средства за производство. Без тежка индустрия не можеше да се построи социализмът, да се преобразува селското стопанство на базата на социализма, не можеше да се обезпечи независимостта и отбранителната способност на страната. Като решиха тази велика задача, Комунистическата партия и съветското правителство поставиха пред страната задачата за ускореното развитие на промишлеността, произвеждаща предмети за народно потребление, задачата за всемерното развитие на всички отрасли на селското стопанство и преди всичко производството на зърнени храни като основа на цялото селско стопанство.

Познаването на икономическите закони даваше и дава възможност на Комунистическата партия своевременно да поставя пред страната нови исторически задачи и със своето ръководство да осигурява тяхното своевременно разрешаване.

5. Комунистическото възпитание на масите

Маркс и Енгелс пишат, че за пораждането на комунистическо съзнание в масите и за постигане на комунизма „...е необходимо масовото изменение на хората, което е възможно само в практическото движение, в *революцията*; следователно революцията е необходима не само защото по никакъв друг начин не е възможно да се събори *господстващата* класа, но и затова, защото *съба-*

рящата класа може да се избави от цялата стара мерзост и да стане способна да създаде ново общество само в революцията“¹.

Великата Октомврийска социалистическа революция, която беше най-дълбок социално-политически преврат, означаваше едновременно и преврат в областта на съзнанието, в умовете, в идеологията на работническата класа. Тя ознаменува победата на марксизма-ленинизма над реформизма, над социалдемократизма. Революцията в умовете на работническата класа означаваше скъсване на милионни маси с буржоазните идеи и дребнобуржоазните илюзии, осъзнаване на неопровержимия факт, че по старому не може да се живее, че трябва да се свали властта на буржоазията, да се завоюва диктатурата на пролетариата и да се унищожи капитализмът, да се създаде социалистическо общество.

Главният въпрос на социалистическата революция — това е въпросът за властта, за завоюването на диктатурата на работническата класа. Естествено е, че и превратът в съзнанието на масите засяга *преди всичко* именно областта на политическите и правните възгледи. Едва в хода на по-нататъшното развитие на социалистическата революция идейният преврат обхваща и всички други страни на общественото съзнание: морала, нравите, привичките, психологията, миросгледът на хората. Така например коренното изменение в отношението на най-широките маси към труда, към обществената собственост, изработването на нова трудова дисциплина, преодоляването на религиозните вярвания и усвояването на диалектико-материалистическия миросглед се осъществява едва на основата на диктатурата на пролетариата, в процеса на строителството на социалистическия начин на живота.

В хода на строителството на социалистическото общество работническата класа, преобразувайки и превъзпитавайки себе си, опирайки се на социалистическата държава, под ръководството на Комунистическата партия търпеливо и неотклонно превъзпитават милионите селяни и другите дребни стопани, стотиците хиляди служещи, буржоазни интелегенти, подчинява ги на ръководството на авангарда на трудещите се, побеждава в тях буржоазните и дребнобуржоазните навици, традиции, нрави, породени от капиталистическия строй, от частната собственост, от

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. IV, стр. 60.

господстващата при капитализма атмосфера на конкуренция на взаимно дебнене, заяждане, недоверие и вражда. Само в продължителна борба, в упорита практическа дейност по създаването на новото, комунистическото общество, казва Ленин, се превъзпитават и самите работници, които не могат изведнаж, по повелята на декрет или лозунг да се освободят от своите дребнобуржоазни предразсъдъци.

Остатъците от капитализма в областта на съзнанието, буржоазните и дребнобуржоазни възгледи, традиции, привички, предразсъдъци са пречка в строителството на социалистическото общество. „Старите навици и привички, традиции и предразсъдъци, наследени от старото общество, са извънредно опасен враг на социализма — пише И. В. Сталин в 1924 г. — Те, тези традиции и навици, държат в ръцете си милионни маси трудещи се, те обхващат понякога цели слоеве от пролетариата, те създават понякога грамадна опасност за самото съществуване на пролетарската диктатура. Затова борбата с тези традиции и навици, непрременното им преодоляване във всички сфери на нашата работа, най-после, възпитаването на новите поколения в духа на пролетарския социализъм са онези най-близки задачи на нашата партия, без провеждането на които е невъзможна победата на социализма.“¹

В условията на пролетарската диктатура за строителството на социалистическото стопанство първостепенно значение придоби възпитаването на социалистическо отношение на масите към труда, към обществената собственост, изработването на нова, съзнателна дисциплина на труда. В първите комунистически съботници на съветските работници Ленин видя велик творчески почин на масите, тяхна победа над закостенялостта, над собствените вековни привички, навици, предразсъдъци, буржоазни традиции. Това беше начало на преврат, неизмеримо по-дълбок и труден, отколкото самото събаряне на буржоазията през октомври 1917 г.

Формирането на социалистическо съзнание у работническата класа и селячеството на СССР не ставаше едновременно и имаше своите особености. Работническата класа по силата на своята социална природа, по силата на своето икономическо положение е най-възприемчива за социалистическата идеология. Поради това социали-

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 6, стр. 248 [Бълг. изд., стр. 209--210].

стическата идеология, внесена в работническото движение от Комунистическата партия, стана господстваща в работническата класа на Русия още в навечерието на Великата Октомврийска социалистическа революция. А в хода на социалистическото строителство работническата класа по-бързо от другите слоеве на обществото се превъзпитаваше в социалистически дух, освобождаваше се от вековните привички, навици, предразсъдъци на старото общество. Растежът на социалистическото съревнование в работническата класа беше показател за растежа на социалистическата съзнателност в нея. Редовете на работническата класа растяха, попълваха се с нови милиони, излезли от средата на селячеството. И тези нови попълнения се превъзпитаваша по образ и подобие на социалистическата работническа класа.

Ленинските идеи за Съветска власт, за съюз на работниците и селяните, идеята за социалистическата революция, идеите за мира между народите — тези най-важни страни на ленинизма, одържаха победа сред трудещите се селяни още в навечерието на Великата Октомврийска социалистическа революция и бяха едно от най-важните условия за нейната победа. Но това още не означаваше, че съзнанието на милионното селячество бе станало социалистическо. Селячеството до колективизацията си оставаше класа на дребни частни собственици, която в своята маса се намираше във властта на дребнобуржоазната идеология. Идеите на социализма, на социалистическия колективизъм се внасяха в съзнанието на селячеството от Комунистическата партия, от Съветската държава, от работническата класа от първите години на съществуването на съветския строй. Постепенно под влиянието на партийната пропаганда, а главно от собствения си опит масите на селячеството все повече и повече се убеждаваха в необходимостта и изгодността на преминаването от едноличното стопанство към колективното, социалистическото. Но и след като влезе в колхоза, селянинът не ставаше изведнаж социалист: съзнанието на хората изостава от изменението на тяхното битие. Съветската държава и Комунистическата партия трябваше много да поработят, за да възпитат селянина-колхозник в социалистически дух, да преодолеят насадената с векове индивидуалистическа психология и да го превърнат в съзнателен строител на социалистическото общество. Основна икономическа база

на социалистическото превъзпитание на селячеството беше колхозният строй. Победата на колективизацията опроверга меншевишко-троцкистките и другите буржоазни теории за това, че трудовото селячество не било способно да премине на пътя на социализма, да се откъсне от частната собственост, че работническата класа не била в състояние да въввлече селяните в социалистическото строителство.

Опитът на строителството на социализма в СССР опроверга също така и твърдението на меншевиките, на десните социалисти и на други врагове на ленинизма, че пролетариатът трябва първо да осъществи културната революция, да превъзпита хората, да създаде свои подготвени кадри във всички области на стопанството и културата, своя интелигенция, а след това вече да извършва социалистически преврат, да взема властта и да строи социализма. Практиката потвърди положението на ленинизма, че културната революция може да се извърши и се извършва само след завладяване на властта от пролетариата, на почвата на новия политически строй. Работническата класа може да създаде своя социалистическа, народна интелигенция, свои социалистически кадри само след социалистическата революция, на основата на диктатурата на пролетариата.

В първите години от съществуването на Съветската социалистическа държава кадрите на социалистическата интелигенция бяха малобройни, а значителна част от старата интелигенция се намираще под влиянието на буржоазната и дребнобуржоазната идеология. Само в резултат на културната революция бяха създадени милионните кадри на новата, социалистическа интелигенция, излязла из средата на работниците и селяните. Едновременно с това старата, дореволюционна интелигенция в своята маса премина школата на превъзпитанието в духа на социалистическата идеология.

В практиката на класовата борба за победата на социалистическата революция, в хода на строителството на социализма, в преодоляването на трудностите на строителството на новото общество Комунистическата партия осъществяваше и осъществява най-грандиозното дело на превъзпитанието на двестамилионния народ в духа на великите идеи на комунизма, в духа на марксизма-ленинизма. Сега съветската социалистическа идеология стана в СССР

всенародна. Идеите на социализма, които съставляват съдържанието на съветската идеология, влязоха здраво в съзнанието на всички слоеве на съветското общество, в съзнанието на абсолютното болшинство на съветските хора, станаха ръководещи в тяхната дейност, в труда, в целия техен обществен и личен живот.

Успехите на строителството на социалистическата икономика и растежа на социалистическата съзнателност на масите се взаимно обуславят и подхранват едни други. Социалистическото съзнание на съветския народ е отражение на социалистическия начин на живот на съветското общество и заедно с това способствува за по-нататъшните успехи на социализма. Коренният преврат в условията на материалния живот на съветското общество имаше за свой резултат коренният преврат и в съзнанието на най-широките народни маси: в тяхното отношение към труда, в тяхната психология, нрави, привички, в целия техен мироглед. Победата на социалистическото съзнание беше постигната не стихийно, не на самотек, а в борба с всички течения на буржоазната и дребнобуржоазната идеология, в резултат на систематичната, неуморна възпитателна дейност на Комунистическата партия и на Съветската социалистическа държава.

6. Основни черти на социалистическото съзнание. Духовният облик на съветския човек

Социалистическото съзнание на съветския народ е най-напредничавото общественото съзнание.

Идеите на марксизма-ленинизма са непоклатимата теоретическа основа и главното съдържание на социалистическото съзнание. *Научният* характер на социалистическата идеология ѝ придава велика и действена, преобразуваща сила. На буржоазната лъжа, на извратените възгледи за обществения живот в нашата епоха противостои ясното научно социалистическо съзнание, проникнато от знанието на законите на развитието на обществото.

В противовес на реакционната буржоазна идеология, господстваща в капиталистическото общество и насочена към запазването на строя на експлоатация и угнетение, социалистическото съзнание се характеризира с революционност, враждебност към всички форми на потис-

ничество на човек от човека. Революционният размах, който съставлява характерна черта на ленинизма, е извънредно важна особеност на социалистическото съзнание. *Революционността* на социалистическата идеология, произтичаща от природата на работническата класа, намери своя израз във Великата Октомврийска социалистическа революция, в революционните социалистически преобразования на икономиката, на политическия живот, на културата на народите на СССР.

Ненавист към всичко отживяло, остаряло, към рутината, закостенялостта, към всичко застояло, консервативно, чувство за новото — ето какво култивира, възпитава Комунистическата партия в съветския народ като едно от най-скъпоценните качества. Това намира проявление в растящото и развиващо се на дълж и шир социалистическо съревнование, революционизиращо методите на труда. Революционността на социалистическото съзнание на партията, на съветския народ, *действеното, творческо отношение към действителността* ярко се проявяват в грандиозния, наистина революционен размах на строителството на комунизма.

Съзнанието на съветския народ е проникнато от демократизъм, отразяващ социалистическия демократизъм на съветския обществен и политически строй. Съветската социалистическа демокрация е най-висшият тип демокрация. Това е най-последователната демокрация, когато самият народ е на дело истинският стопанин на страната, управлява държавата, взема решаващо участие в политическия живот на страната. Социалистическата демокрация коренно се отличава от буржоазната демокрация, която е демокрация на думи, господство на буржоазията на дело. Социалистическият демократически строй е въплътена в живота социалистическа идеология.

Буржоазната идеология разпространява идеите на расизма, национализма, шовинизма, сее взаимно недоверие, вражда и ненавист между народите. Тя съдействува за укрепването на строя на социалното, националното и расовото потисничество. Социалистическото съзнание се характеризира с *интернационализма*. Идеологията на социалистическия интернационализъм — това е идеология на дружбата, равноправието и братството между всички народи, идеология на международната солидарност на трудещите се. Тази идеология намери своето реално въпл-

лъщение в многонационалната съветска държава, където се осъществяват равноправието, братското сътрудничество и взаимопомощ на всички нации и народности на СССР. Социалистическата идеология на дружба между народите сплотява народите на СССР в единно братско семейство. Дружбата между народите е движеща сила на развитието на съветското общество, източник на силата и непобедимостта на многонационалната социалистическа държава.

Извънредно важна черта на социалистическото съзнание на съветските хора е *съветският патриотизъм*. Съветският патриотизъм — това е любов, беззаветна преданост и служене на съветската социалистическа родина. Съветският патриотизъм намира израз в практическите дела на съветските хора, в тяхната грижа за благополучието и процъфтяването на социалистическото отечество. През годините на Великата Отечествена война съветският патриотизъм се прояви в масовия героизъм на воините и партизаните на фронта, в героичния труд на работниците, селяните и интелигенцията, на мъжете и жените в тила. Съветските хора всекидневно изразяват своя патриотизъм в труда, в социалистическото съревнование, в грижата за укрепването на мощта на своята социалистическа държава. Действената любов към родината, съзнанието за съветската национална гордост на народите на СССР, гордостта на съветските хора за героичното минало и настояще на своя народ, за това, че съветският народ-пръв унищожи капитализма и създаде най-напредничавия и справедлив обществен социалистически строй, най-напредничавата свободна държава, най-напредничавата в света култура — това е законно и благородно чувство. То ражда нови сили за нови подвизи.

В противоположност на буржоазната реакционна идеология на милитаризма, която проповядва полезността и вечността на войните между народите, социалистическата идеология изхожда от това, че войните са исторически преходно явление. В съвременната епоха войните се пораждат от икономическата природа на империализма. Заедно с гибелта на империализма, с унищожението на частната собственост върху средствата за производство ще изчезнат завинаги и войните. На това учи ленинизмът. Социалистическото съзнание на съветските хора о

проникнато от стремеж към мир между народите и ненавист към империалистическите подпалвачи на война.

Съветският строй възникна под знамето на борбата против империалистическата война, под знамето на мира. В продължение на цялото си съществуване съветската държава под ръководството на Комунистическата партия води последователна политика на мир и в духа на мира, в духа на борбата за мир между народите възпитава съветския народ. Социализмът отстоява делото на мира между народите, капитализмът поражда войните.

Идеологията на буржоазията е проникната от егоизъм и индивидуализъм, от грижата на всеки човек само за себе си, за своята собственост, макар и във вреда на другите, във вреда на обществото. Социалистическата идеология е проникната от колективизъм и истински хуманизъм, от уважение към хората, от грижа за всеки трудец се човек, за трудовия народ. На съветските хора е присъщо социалистическо отношение към труда и към обществената собственост, съзнание за необходимостта от добросъвестен труд за обществото в интерес на общото и личното благосъстояние.

Социалистическото съзнание е коренно враждебно на буржоазния и дребнобуржоазния индивидуализъм, който израства на почвата на частната собственост върху средствата за производство. В света на капитализма господствуват егоистическите принципи „Човек за човека е вълк“, „Всеки за себе си, а бог за всички“. Социализмът, като унищожи частната собственост, унищожава тези античовешки нрави и утвърждава принципа на колективизма. Частната собственост разединява, обществената собственост обединява хората.

Много важна черта на социалистическото съзнание е истинският хуманизъм. Социалистическият хуманизъм отразява човечността на социалистическия обществен строй.

Социалистическият строй е основан на освобождението на човека от експлоатация, от всяко потисничество. Той осигурява всестранното развитие на хората, на техните физически и умствени способности, дарби, таланти. В социалистическото общество човекът е най-ценният капитал. Всички постижения на науката и техниката при социализма са призвани да служат и служат на човека, облекчават неговия труд. В условията на капитализма, напротив, постиженията на науката и техниката, призвани

да облекчават труда на хората, се превръщат в оръдие за гнет и усиление експлоатацията на трудещите се. „Ние виждаме — казва Маркс, — че машината, която има чудесната сила да съкращава и да прави по-плодотворен човешкия труд, довежда до глад и изтощение. Новоизобретените източници на богатство благодарение на някакви фатални възшебства стават източник на лишения. Победите на изкуството са купени очевидно с цената на изгубване на моралното качество. В същата тази степен, в която човечеството става властелин на природата, човекът попада в робство на друг човек или става роб на своята собствена подлост. Даже чистата светлина на науката не може като че ли да сияе иначе освен на тъмния фон на невежеството. Резултатът от всички наши открития и от целия наш прогрес очевидно е такъв, че материалните сили придобиват духовен живот, а човешкият живот се затъпява до степента на материална сила. Този антагонизъм между съвременната промишленост и науката, от една страна, и мизерията и разложението — от друга, този антагонизъм между производителните сили и обществените отношения на нашата епоха е осезаем, подавяващ и неоспорим факт.“¹

На античовечната същност на капиталистическия строй съответствува антихуманистичната, реакционна идеология на реакционната буржоазия. Империализмът довежда до най-висока степен задушаването, експлоатацията и потискането на трудещите се.

Само при социализма човешкият гений служи на народа, на делото на изграждането, на осигуряването на щастието на милионите обикновени хора.

Всички тези особености на социалистическото общество намират отражение в социалистическото съзнание.

На социалистическото съзнание е свойствена увереността в по-доброто бъдеще на човечеството, увереността в неизбежната победа на социализма и комунизма в целия свят. *Бодростта, оптимизмът, жизнерадостта* са характерни черти на социалистическото съзнание, на идеологията на съветските хора. *Песимизмът, страхът пред бъдещето, философията на „мировата скръб“* — това е философия на загиващите класи.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XI, ч. I, стр. 5—6.

Оптимизмът, свойствен на социалистическата идеология, е научно обоснован. Силите на трудещите се маси, на лагера на мира, демокрацията и социализма са неизчерпаеми и непреодолими. Съветският народ, ръководен от Комунистическата партия, уверено се движи към комунизма. Социалистическата идеология възпитава народните маси, в частност младежта, в дух на бодрост, увереност в своите сили, в тържеството на комунизма в целия свят.

Такива са някои най-важни черти на социалистическата идеология. Тази идеология се насажда в съветския народ от Комунистическата партия, от съветската държава; нейните черти са характерни черти на духовния облик на болшинството от съветските хора.

Съзнанието на хората, както вече се отбеляза по-горе, изостава от тяхното битие, от изменението на условията на материалния живот на обществото. Вследствие на това и след победата на социализма още продължава да се запазват *отживелиците* от старото общество, отживелиците от капитализма в съзнанието на хората. Остатъците от буржоазната идеология, отживелиците от частнособственическата психология и морал се състоят в немарливото и недобросъвестно отношение към труда у изостаналата част от съветските хора, в тяхното безгрижно отношение към социалистическата собственост, в използвачеството, в разхищаването на държавното и колхозното имущество, в несоциалистическото отношение към семейството и т. н. Към числото на особено устойчивите отживелици се отнасят националистическите предразсъдъци, остатъците от бюрократизма. Една от най-устойчивите отживелици от старото общество, проява на изостаналостта, са религиозните вярвания. Макар икономическата почва за съществуването на враждебните на социализма идеи, възгледи, настроения в СССР да е унищожена, още са се запазили остатъците от разбитите класи, остатъците от разгромените враждебни на съветската власт политически групи; те могат да поддържат и разпространяват тези възгледи и настроения. Не бива да се забравя и за капиталистическото обкръжение, за възможността за проникване в страната на социализма на чужди възгледи, идеи, настроения от чужбина. „Не трябва да забравяме, че враговете на съветската държава се опитват да разпространяват, да подклаждат и раздухват всякакви нездрави на-

строения, идеологически да разлагат неустойчивите елементи в нашето общество.“¹

Отживелиците на капитализма в съзнанието на хората се подхранват и от трудностите, от противоречията в живота, в строителството на новото общество.

Отживелиците на капитализма в съзнанието на хората няма да отмрат от само себе си. Те са твърде устойчиви и могат да растат, особено под влиянието на капиталистическото обкръжение. Всяко отслабване на влиянието на социалистическата идеология означава усилване на влиянието на буржоазната идеология. Поради това Комунистическата партия е водила и води решителна борба против отживелиците на капитализма в съзнанието на хората, отделя голямо внимание на идеологическата работа, на комунистическото възпитание на трудещите се, на борбата с проявите на буржоазната идеология, въоръжава кадрите с марксизма-ленинизма.

7. Различните форми на общественото съзнание

Ние разгледахме законите на възникването и изменението на обществените идеи и тяхната роля в развитието на обществото. Сега е необходимо да разгледаме отделните форми на общественото съзнание и тяхната специфична роля в обществения живот, в развитието на обществото. Политическата и правната идеология стои най-близо до икономическата база на обществото. Поради това разглеждането на формите на общественото съзнание следва да се започне от политическата и правната идеология.

а) Политическата и правната идеология

Политиката е отношение между класите; тя в най-концентрирана и обобщена форма изразява икономиката на класовото общество, интересите на определена класа, отношенията между класите, борбата на класите.

Политическата и правната форма на идеологията са тясно и неразривно свързани една с друга, както са свързани държавата и правото.

---

¹ Г. Маленков, Отчётный доклад XIX съезду партии о работе Центрального комитета ВКП(б), стр. 94 [Бълг. изд., стр. 91].

Политическата идеология най-концентрирано изразява интересите и целите на една или друга обществена класа, нейното отношение към другите класи и слоеве на обществото и към държавата. Политическата идеология съдържа идеите и възгледите на една или друга класа, изразяващи нейното отношение към класовата борба, към революцията, към националноосвободителните движения и взаимоотношенията между нациите; тя обхваща проблемите на политическото устройство на обществото, проблемите на държавата и правото, на войната и мира и т. н.

Правната идеология обхваща по същността на работата същия кръг въпроси и намира израз в правните теории, в представата на хората за законно и незаконно. Господстващата в дадено общество правна идеология е идеология на господстващата класа и намира израз в законодателството, в практиката на правните учреждения. Тя представлява заедно с тези учреждения част от надстройката на дадено общество.

Политическата и правната идеология на работническата класа е изразена в марксизма-ленинизма, в програмите на комунистическите партии, в техните лозунги (призови), в конституцията на СССР и в конституциите на народнодемократическите страни. Политическата и правната идеология на буржоазията намира своя израз в буржоазните политически и правни теории, в конституциите на буржоазните държави, а също така в програмите, декларациите и лозунгите на буржоазните партии и буржоазните правителства.

Политическата и правната идеология пронизва всички други форми на общественото съзнание: морала, религията, изкуството, науката, философията. Изпитвайки върху себе си въздействието на другите форми на общественото съзнание, политическата идеология сама оказва върху тях огромно въздействие.

Политическата и правната идеология на експлоататорските класи служи на тези класи, за да представи тяхната политика и право като „некласови“, „надкласови“, „всенародни“, „надисторически“, „божествени“ или „естествени“. Но въпреки тази маскировка и фетишизация на политиката и правото от идеолозите на експлоататорските класи, все пак в областта на политическата и правната идеология е значително по-лесно, отколкото в другите форми на идеологията да се открие определящата

роля на икономическата база, материалните интереси и следователно класовата същност на политическите и правните теории и възгледи. За все по-голям и по-голям брой хора на земята сега става ясно, че в целия свят противостоят една на друга и се борят две политически идеологии, две правосъзнания: пролетарската идеология, която съвпада с интересите на народните маси, и идеологията на буржоазията, изразяваща икономическите и политическите интереси на експлоататорите и враждебна на интересите на всички трудещи се.

Политическата и правната идеология на работническата класа намери научното си обосноваване в марксизма-ленинизма, в марксистката теория за класовата борба и за диктатурата на пролетариата, в марксисткото учение за същността на буржоазната и на пролетарската държава и право, за пролетарската социалистическа революция, за неизбежната гибел на капитализма и за победата на социализма. Марксистките политически възгледи са изразени и в учението за причините и същността на войните в епохата на империализма, за справедливите и несправедливите войни, за възможността за съвместно съществуване и мирно съревнование на двете противоположни социални системи — социалистическата и капиталистическата. Марксизмът-ленинизмът води последователна борба за мир между народите, против империализма и подпалвачите на нова световна война. Марксистката политическа идеология е за равноправието и дружбата на всички нации и раси, за националния суверенитет и националната независимост на народите. Социалистическите политически възгледи са възплътени в политиката и в цялата практическа дейност на съветската социалистическа държава и на Комунистическата партия на Съветския Съюз, а също така и в политиката на марксистките партии в другите страни.

Политическата и правната идеология на буржоазията, напротив, е насочена към потискане на работническата класа и всички трудещи се. Съвременната буржоазия е реакционна сила. Нейните идеолози в своите политически и правни теории се опитват да обосноват отказването на буржоазията от демокрацията, да обосноват необходимостта от засилването на изпълнителната власт, която осъществява потискането на трудещите се. Най-открит реакционен характер носят фашистките политически и

правни теории. Но тъй като фашизмът в Германия, в Италия и Япония през времето на своето политическо господство се разобличи с кървавите си злодеяния и престъпления против народите и политически банкрутира, то империалистическата буржоазия и нейните идеолози започнаха да защитават и да провеждат фашизма в забулена форма, под прикритието на словесния шум за демокрация. Политическият режим се фашизира не само в САЩ и окупираните от тях Западна Германия и Япония, но и в някои други капиталистически страни, зависими от Съединените американски щати. Фашистка диктатура съществува в Испания, Португалия.

Съдебен произвол, беззаконие, фашистки методи на разправа с напредничавите дейци на работническото движение, съдебни процеси, напомнящи средновековния съд над „вещиците“, съда на инквизицията — ето какво характеризира политическата и съдебната практика в САЩ. А идеолозите на буржоазната реакция се стремят да дадат „теоретическо“ обоснование на фашизацията на буржоазните държави.

В 1952 г. в Ню Йорк излезе книгата „Външната политика на Съединените щати, нейната организация и ръководство“. Книгата представлява доклад на една от изследователските групи, учредени от фонда Уилсон. Авторите на това „изследване“ се стараят да дадат идеологическо оправдание на фашизацията на САЩ и искат още по-голямо засилване на изпълнителната власт, на безконтролната дейност на президента на САЩ. Те са недоволни от сегашния реакционен конгрес на САЩ, считат го за недостатъчно реакционен и искат да го сведат до ролята на регистриращ, безправен орган. В органите на изпълнителната власт решаваща роля трябва да играят според мнението на авторите на тази книга военните, преди всичко военният министър. Военният министър и „вождовете-професионалисти“ трябва според мнението на авторите да решават въпросите на външната политика, въпросите на войната и мира. Авторите искат още по-голямо засилване на шпионската мрежа и контрола на правителството на САЩ над мислите на гражданите. Тази книга е апология, оправдание на разбойническите империалистически войни. „Войната, макар и ужасна във всичките си форми — пишат тези автори — и почти непоносима в своята тотална форма, все пак не е най-голямото зло . . . Поради това вой-

ната и подготовката за война са необходими съставни части на политиката“ (стр. 160). Така под булото на „безпристрастно“ изследване се промъква изгодната за империалистите идея за „необходимостта“ на войните. Според мнението на тези „изследователи“ войната е единственото средство за разрешаване на международните въпроси. Търсейки „философско“ обоснование на империалистическата външна политика на САЩ, авторите пишат, че основа на тази политика са неизкоренимите „безобразни страни на човешката природа“, вродената склонност на човека към зло. Оттук единственото средство за управление на хората — това е силата. Цялата книга „Външната политика на САЩ...“ е проповед на фашизма, на фашистките методи във външната и вътрешната политика.

Идеологът на империализма английският реакционер Бертран Ръсел пише: „В отношенията между нациите трябва да има по-малко свобода, отколкото сега. Това се отнася и до процеса на възпитанието“ („Пружини на човешката дейност“, статия в списанието „Атлантик“, март 1952 г.). Така Ръсел призовава към фашизация на държавата, към потискане на народните маси, към империалистически поход против националния суверенитет. Ръсел, продължавайки човеконенавистническите идеи на Ницше и на хитлеристите, вижда главната движеща сила на историята в стремежа към власт, в жаждата за власт.

Реакционният френски деец професор Л. Ружие в книгата „Франция в търсене на конституция“ (Париж, 1952 г.), изпълнявайки волята на френската и американската буржоазия, се опитва теоретически да обоснове тяхното искане за коренна ревизия на френската конституция от 1946 г. Той се кланя и раболепствува пред реакционния политически строй на САЩ и напада законите, приети от френския парламент под натиска на работниците против колаборационистите и против фашисткия печат, искайки тяхното отменяване.

Сред политическите идеи на съвременната буржоазия видно място заема идеята за „остарялостта на националния суверенитет“. Политическите идеолози на империалистическата буржоазия, особено на буржоазията на САЩ, а също така водачите на десните социалисти оплюват националния суверенитет и независимост на народите, проповядват идеята за „световно правителство“ под егидата на САЩ. Проповядвайки идеята за „световна държава“

и ликвидиране на националния суверенитет на народите, те се опитват да обосноват идеологията на космополитизма, като се позовават на съвременното състояние на техниката, по-специално на военната и транспортната техника. Във века на самолета и атомната бомба, пишат идеолозите на буржоазията, националният суверенитет на народите е станал също такъв анахронизъм както средновековната феодална обособеност на прага на XVIII в. Създаването на „световно правителство“, ликвидирането на националната независимост се издигат от идеолозите на империализма като условие за предотвратяване на войните.

В действителност идеологията на космополитизма, идеята за „световно правителство“ е империалистическа идеология, идеология на подготовката на война, идеология на поробването на народите от най-хищническият, най-разбойническият империализъм — империализма на САЩ.

Плановете за „Обединена Европа“, „Европейска отбранителна общност“, включваща само шест западноевропейски страни и противопоставена на другите страни на Европа — всичко това са инструменти на империалистическата политика на САЩ. За империалистическите монополи на САЩ е тясно в националните рамки, те се стремят за сметка на другите страни да оправят своите работи, да постигнат световно господство. От друга страна, господстващата буржоазия на такива страни като Франция, Италия, Западна Германия, Япония в страха си пред собствения народ се отказва от националния суверенитет. стъпка знамето на националната независимост в калта, раболепствува пред империализма на САЩ, търси от него поддръжка против собствения си народ.

По силата на тези причини идеологията на космополитизма стана модна сред буржоазията не само в САЩ, но и в други страни. Капитализмът винаги е бил космополитичен. Буржоазията всякога е предавала националните интереси, щом се е създавала опасност за нейните класови интереси. Това особено ярко се разкрива в съвременната епоха на господството на капиталистическите монополи. Буржоазията вижда своето „отечество“ там, където ѝ са осигурени максимални печалби. За да получават максимални печалби, капиталистическите монополи сключват съглашения за съвместно ограбване на народите в света. В интерес на запазването и увековечаването на ка-

питализма буржоазните правителства сключват помежду си тайни съглашения, военни блокове, насочени против СССР и другите страни на социалистическия лагер, а също така против работническото движение на капиталистическите страни и националноосвободителното движение на народите на колониите. Космополитическата империалистическа идеология се старее да оправдае и обоснове космополитическата политика на буржоазията, по-специално империалистическата политика на САЩ. Космополитическата идеология на буржоазията на САЩ е израз на нейния национализъм и на налудничавите ѝ претенции за световно господство. Космополитизмът на буржоазията на Франция, Италия и другите зависими от САЩ страни е предателство към националните интереси.

Народите на всички страни са заинтересовани от мира. Войната е ненавистна за трудещите се. Изразявайки коренните интереси на народите, социалистическата идеология утвърждава мира между народите. Съветското правителство и народнодемократическите държави водят политика, насочена към разрешаване на спорните въпроси по мирен път, по пътя на преговорите.

В арсенала на политическата идеология на империалистическата буржоазия на САЩ видно място заемат, както вече се отбеляза в първата глава, расизмът, геополитиката, а също така теорията за създаването на превъзходство в силата, политиката „от позицията на силата“. Изразявайки интересите на империализма, на капиталистическите монополи на САЩ, идеолозите и лидерите на американския империализъм се обявяват в защита на политиката на силата и насилието, на империалистическото разбойничество. А продажните буржоазни професори в своите трудове се опитват да дадат „научно“ обоснование на тази разбойническа политическа доктрина. В своите разсъждения за ролята на силата и насилието в международната политика тези реакционни професори изхождат от пресмятането на съвременното въоръжение, запаса от атомни и водородни бомби, а също така от самолети и танкове, които се намират на разположение на САЩ и на Североатлантическия блок. Но в своите сметки те изпускат главната сила на историята — народните маси. А тази сила в края на краищата има решаващо значение.

Главното съдържание на политическата идеология на съвременната буржоазия е пропагандата на антикомуниз-

ма, на ненавист към СССР и страните с народна демокрация. Буржоазията обяви похода против комунизма още преди сто години, когато комунизмът беше за нея само страшен „призрак“. Сега комунизмът израсна във велика сила и е представен не само в световното работническо движение, но и в могъществото на СССР и на страните с народна демокрация. Страната на социализма — Съветският Съюз — застана пред народите на всички страни като спасител на световната цивилизация от тиранията на хитлеризма, като последователен защитник на мира, на истинската демокрация и социализма. Комунистическите партии се явяват като изпитани изразители и защитници на интересите на работническата класа и на всички трудещи се, като патриоти — защитници на националната независимост, като борци против фашизма и войната, като борци за мир, за демокрация, за социализъм. В това е причината за растежа на влиянието на пролетарската политическа идеология сред народните маси на всички страни. В това е причината за ненавистта на буржоазията към комунизма.

Уязвимо място в политическата идеология на съвременната буржоазия е това, че тя няма и вече не може да има *никакви положителни идеали*, защото капитализмът е отживял своето време. Буржоазията не може нищо да даде на народите освен мизерия, разорение, потисничество и изстребителни войни.

Но нито една класа, която слиза от сцената, не може открито да признае своя политически и морален банкрут. Не може открито да признае това и буржоазията. Оттук и фалшът и лицемерието на буржоазната идеология. Оттук и най-изтънчените форми на демагогия, с които си служат идеолозите и политиците на буржоазията с цел да измамат трудещите се и да спасят капитализма на всяка цена.

Едно от най-важните средства, с които буржоазията заблуждава народните маси, е идеологията на десните социалисти. Проповядването на „класов мир“, на „сътрудничество“ между пролетариата и буржоазията, реформизмът, идеята за „мирното вращаване“ на капитализма в социализма, идеята за „демократизацията“ на капитализма и за участието на работниците в капиталистическите печалби. разсъжденията за това, че традиционният капитализъм се бил превърнал в „интелектуален капитализъм“, лицемерната проповед за морално самоусвършенстване на

работниците — цялата идеология на десните социалисти служи за оправдаване на капитализма. Прикривайки се със социалистически и демократически фрази, редица лидери на десните социалисти фактически се явяват като врагове на работническата класа, врагове на социализма, мира и демокрацията.

Идеологията и политиката на десните социалисти е буржоазна идеология и политика в работническото движение. Предшествениците на сегашните водачи на десните социалисти, идеолозите на II Интернационал, започнаха своята предателска дейност с ревизия на марксизма, с „поправки“ към учението на Маркс. Сега десните социалисти напълно са скъсали с марксизма и се явяват като негови врагове.

Председателят на „интернационала“ на десните социалисти, един от ръководителите на Английската лейбъристка партия, Морган Филипс, заяви:

„Английските социалисти напълно отхвърлят марксизма и доктрината на класовата борба във всичките ѝ форми и прояви... Английското работническо движение изпита върху себе си дълбокото влияние на религиозното движение и ще му остане вярно. Ние не признаваме нито марксизма, нито материализма, нито класовата борба.“

В този дух на вражда към научния социализъм, прикривана от лъжливи думи за демокрация, е издържана и декларацията, приета на конгреса на „интернационала“ на десните социалисти. На великото учение на марксизма, което одържда победа в световното работническо движение, филиповци противопоставят религиозните брътвежи на могъщата светлина на науката за законите на развитието на обществото — мракобесието, на материализма — поштината, на истината — лъжата.

Френските десни социалисти, тъй както и техните английски колеги, открито скъсаха с марксизма. Професорът от правния факултет в Париж Мосе в „Ревю социалист“ (кн. 40 от 1951 г.) пише:

„Съществува дълбока разлика между марксизма и философията на френския социализъм... Ние сме по-близки до католическия социализъм, който ето вече няколко години, откакто удивително се е приближил към истинския социализъм.“

И така проповед на мистиката, поштината, на съюз с католицизма, с Ватикана, с най-тъмните сили на духовната и политическата реакция, отказване от насилие по отношение на буржоазията, но за насилието, извършвано от полицията и войската спрямо пролетариата; проповед на кротост и смирение за работниците, благословия по адрес на палачите, душители на свободата във Франция, в Италия, в САЩ, в колонните; отказване от марксизма, отказване от класовата борба, открита проповед на класовия мир, на класовото сътрудничество с буржоазията, защита на капитализма въобще и особено на американския капитализъм, защита на политиката на въоръжаване и на империалистическата идеология на космополитизма — ето същността на идеологията и политиката на лидерите на десните социалисти. Империалистическият капитализъм се обявява за

демократически. Държавният монополистически капитализъм и капиталистическата национализация се представят от английските лейбъристи за социализъм. Въпреки фактите на растящата пропаст между пролетариата и буржоазията десните социалисти обявяват, че се заличават границите между класите, че буржоазията се превръща в служещи, само ръководещи предприятия. Английските лейбъристи, провеждайки национализацията на редица отрасли на промишлеността, обявиха Англия за социалистическа страна. В действителност проведената от лейбъристите национализация няма нищо общо със социализма. Тази национализация с огромното обезщетение, което превъзхожда действителната стойност на предприятията, доведе до увеличаване на печалбите на буржоазията и до увеличаване на данъчното бреме на трудещите се.

Смисълът на „социалистическата“ политика на лейбъристите беше добре изразен от един от лидерите на лейбъристите — Морисон. Той заяви:

„Аз искам всеки стопански деец и всеки предприемач да разбере, че лейбъристкото правителство не е негов враг, да разбере, че всеки министър от това правителство иска да му подаде ръка, да се отнася към него като към човек и брат и да му помогне да направи своето търговско или промишлено предприятие по-изгодно, отколкото то е било по-рано.“ Това заявление най-добре разкрива същността на проведената от лейбъристите национализация в Англия, същността на така наречения „демократически социализъм“, на политиката на „смесената икономика“.

Лидерите на десните социалисти считат за своя задача не борбата против капитализма, а защитата и спасяването на капитализма, не борбата против буржоазията, а нейната защита. Тъй като работническата класа въпреки десните социалисти се е борила и се бори против буржоазията, то десните социалисти участвуват в класовата борба на страната на буржоазията и на нейните правителства против пролетариата. Десните социалисти са на дело против социализма, против демократизирането на буржоазната държава, за фашизирането на тази държава. Така нареченият „демократически социализъм“ на десните социалисти, социализъм със съгласие на буржоазията, е измамване на масите. Основното съдържание на идеологическата дейност на десните социалисти, както и на техния господар — буржоазията, е борбата против комунизма, против СССР и страните с народна демокрация.

Смисълът и главното предназначение на дейността на партиите на десните социалисти бяха открито изразени от френския десен социалист Депре. Той каза:

„Аз мисля, че за Социалистическата партия . . . съществува само една проблема: как да внесе смут в редовете на Комунистическата партия? Как да я лишим от голямото ѝ влияние върху френската работническа класа?“

Лидерите на десните социалисти не се спират пред нищо, за да измамат работническата класа, да убият в нея вярата в своите сили, в своята способност да събори капитализма и да вземе съдбата на съответната страна в своите ръце. Разцепвайки работническата класа, те отслабват с това нейните сили. Десните социалисти в западноевропейските страни поддържат реакционната политика на своята и на американската буржоазия. Не напразно американският banker Хариман отбеляза заслугите на десните социалисти към буржоазията. Говорейки през януари 1949 г. по радиото, той заяви: „Западноевропейските социалисти са най-добрите съюзници на САЩ.“

Опирайки се на десните социалисти, американската буржоазия и буржоазията на европейските страни преследваше задачата да „спечели доверието на работническата класа в Европа и да разгроми комунистическата пропаганда“. Но минаха времената, когато буржоазията и нейната агентура — лидерите на десните социалисти — успяваха сравнително лесно да измамват масите на трудещите се. Противоречията на капитализма растат. Национално-освободителното движение в колониите подкопава основите на империализма. За буржоазията на империалистическите метрополи става все по-трудно да маневрира и тя не може да спре хода на историческото развитие, което я води към неизбежна гибел.

Трудещите се маси от собствен опит все повече се убеждават в правотата на идеологията и политиката на комунистическата партия и в предателската роля на идеологията и политиката на лидерите на десните социалисти. Намирайки се на власт, десните социалисти в Англия, в Италия, във Франция, във Финландия и други страни се държаха като ревностни защитници на капитализма и като най-зли врагове на трудещите се и на социализма.

Силата на влиянието на марксистко-ленинската политическа идеология порасна, след като работническата класа завоява властта в СССР и в народнодемократичните страни. В настояще време трудещите се съпоставят резултатите от развитието на двете системи — капитализма и социализма — и все повече се убеждават в преимуществата и в превъзходството на социализма над капитализма във всяко отношение.

Буржоазната реакционна политическа и правна идеология спъва развитието на обществото. Тя защитава и оправ-

дава отживяващо дело. Развитието на обществото неизбежно върви против буржоазията и нейната идеология. Поради това нейното влияние намалява, а расте влиянието на пролетарската, марксистката социалистическа идеология.

Обаче не бива да се забравя, че буржоазната идеология все още господствува върху огромна част от земята, тя се поражда от частнособственическите отношения, ст стихийно развиващата се капиталистическа икономика, разработва се от огромна армия учени слуги на буржоазията и всекидневно, всекичасно се натрапва на трудещите се от буржоазната пропаганда. Зад буржоазната политическа идеология стоят буржоазната държава и другите буржоазни политически учреждения, разполагащи с колосален апарат за разпространяване на лъжливата буржоазна идеология, която трови съзнанието на масите. Буржоазната държава с всички средства пречи на разпространението на прогресивната политическа идеология — идеологията на марксизма.

Въпреки усилията на буржоазията и на буржоазната държава, въпреки лакейството на лидерите на десните социалисти пред буржоазията, жизнената правда на марксистката идеология намери и намира все по-голям достъп сред широките маси, спечелва ги на своя страна.

Това са принудени да признаят даже някои врагове на марксизма. Така например професорът по политически науки във Вашингтонския университет А. Майер („специалист“ по „руската проблема“) в статия „Съветската философия“ (списание „Кръгът истори“, 1953 г.) пише:

„Тя (съветската идеология — Ф. К.) ще намери отзвук сред угнетените и онеправданите в целия свят... защото тя обяснява във всеки случай на тези хора някои аспекти на техния свят, които никога друга теория не може да им обясни.“

Реакционният английски историк А. Тойнби в статията си „Русия и Западът“ признава, че „комунизмът има притегателна сила за всички хора“.

Когато на осемдесетгодишния юбилей на реакционния философ Бертран Ръсел един журналист го попитал кой в настояще време е най-популярният философ в света, Ръсел с горчивина и злоба бил принуден да признае: за съжаление Маркс.

С какво да се обясни безспорният факт, че въпреки повече от стогодишната борба на буржоазията против научната социалистическа идеология, против марксисткия мироглед, тази идеология, този мироглед живее и побеждава? Причината е в истинността на марксизма-лени-

низма, в неговата непреодолима жнзнена правда. Само марксизмът-ленинизмът, идеологията на научния социализъм, изразява насъщните потребности на развитието на нашата епоха, интересите, мислите, възжеленията и надеждите на трудещите се от всички страни.

Социалистическата политическа и правна идеология в СССР служи на делото на укрепването на социалистическата държава, на защитата на социалистическата законност, на делото на единството на съветския народ, на делото на изграждането на комунизма. Марксистко-ленинската политическа идеология е идеология на социалистическия демократизъм и хуманизъм. Тя оказва огромно благотворно влияние върху развитието на науката, философията, нравствеността, изкуството — на цялата социалистическа идеология и култура.

б) Нравственост

Нравствеността, етиката, или моралът, е съвкупност от исторически изменящи се норми, принципи, правила, регулиращи поведението на хората един към друг, към обществото, а в класовото общество — и техните отношения към своята класа, към своята партия и към враждебните класи и партии. За разлика от нормите на правото, които също регулират отношенията между хората, но имат принудителната санкция на държавата, нравствените норми се опират на силата на общественото мнение, на вътрешното убеждение, на силата на навика. Категории на нравствеността са понятията за добро и зло, за дълг и справедливост, за съвест и чест и т. н.

Решаващото и определящото в оценката на поведението на хората в края на краищата са техните обществени интереси, в класовото общество — класовите интереси. Общественото мнение на дадена класа или даден народ одобрява и поощрява едни постъпки като добродетелни, нравствени и порицава, осъжда други постъпки като безнравствени, позорни, безчестни.

Нравственото съзнание, съзнанието за отговорност, чувството за дълг пред обществото, родината, своята класа, народ бива толкова голямо, че се оказва сила по могъща от инстинкта за самосъхранение. Съзнанието за висок морален дълг пред партията, пред работническата

класа е давало сила на комунистите в годините на мрачния царизъм да понесат лишенията, затворите, заточенията, да отиват на смърт, на бесилка заради щастието на народа, за тържеството на комунизма. Съзнанието за свещен нравствен дълг пред социалистическото отечество раждаше през годините на Великата Отечествена война на Съветския Съюз героичните подвизи на Александър Матросов, на Лиза Чайкина, Зоя Космодемьянская, Олег Кошевой и неговите героични другари и много, много други известни и неизвестни съветски патриоти.

Нравствените норми, принципите на морала не са вечни и неизменни. Религиозните, идеалистически учения за „вечните, неизменни“ принципи на морала са глупост. Никакъв извънчовешки, божествен или надкласов морал не е съществувал и не съществува. Извеждането на морала от повеленията на бога или от каквито и да било други идеалистически определения е съзнателен или несъзнателен опит да се скрият, да се замажат земните, обществени, класови корени на морала.

Моралът, нравствеността, които са една от формите на общественото съзнание, представляват отражение на условията на материалния живот на обществото във формата на определени правила за поведение на хората. Нравствеността е явление от надстроечен характер. Поради това в резултат на изменението на базата на обществото се изменят формите и съдържанието на морала. „Представите за добро и зло — казва Енгелс — така силно са се променяли у разните народи и в разните епохи, че често направо са си противоречили една на друга.“¹

В първобитното общество отношенията на хората един към друг са се регулирали от исторически и стихийно създадени обичаи като съвкупност от традиционни, осветени от хилядолетията понятия, правила за живот и поведение. Тези правила и обичаи са се предавали от поколение на поколение, превръщали са се в привичка. Те са се разглеждали като повеля на дедите. А когато е възникнала религията, тя започнала да представя нормите на морала като повеля на боговете.

На ранните стъпала на развитието на първобитното общество, когато равнището на производителните сили е било много ниско, хроническият глад е принуждавал пър-

---

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, стр. 87 [Бълг. изд., стр. 100].

вобитните хора да убиват и даже да изяждат старците и децата. И това се е смятало за напълно нравствено. С развитието на производителността на труда постепено отмирала тази жестока практика, а заедно с нея се изменяли обичаите и правилата на нравствеността. Старците като носители на опит започнали да се обкръжават с грижа, почит, уважение. Старата традиция още се запазвала само като религиозен обряд във вид на човешки жертвоприношения. В символична форма това се запазило и в християнството: митът за Христос-богочовека, който принесъл себе си в жертва; причастието като вкушане на тялото и кръвта на Христа и т. н.

На ранните стъпала на първобитното общество е съществувало многоженството и многомъжството. Обичаят осветявал тези семейно-брачни отношения и тогава на никого не е могло да дойде на ум да ги обяви за безнравствени. Но в хода на общественото развитие възникнало моногамното семейство, а във връзка с това коренно се изменили представите на хората за нравственото и безнравственото в областта на семейно-брачните отношения: многоженството и многомъжството започнали да се осъждат като безнравствени, антиморални явления. Но в епохата на робството, феодализма и капитализма наред с официалния моногамен брак съществува санкционираната от закона проституция. Проституцията особено се разцъфтя в капиталистическото общество и официалната нравственост на буржоазното общество допуска проституцията. В капиталистическото общество, където всичко се превръща в стока, жената също се превръща в предмет на покупка и продажба. Буржоазният брак не е нищо друго освен търговска сделка. Бракът по сметка е осветен от буржоазния морал, защото парите, трупането на богатства е решаващият мотив и главният критерий на моралните оценки в капиталистическото общество.

В социалистическото общество възниква ново, здраво моногамно семейство и истински човешки комунистически морал, който регулира семейно-брачните отношения. Бракът по сметка, не по любов, в социалистическото общество се смята за безнравствен, безчестен.

В епохата на робството и феодализма от гледна точка на господстващия морал празният живот, паразитизмът, тунсядството на господстващите класи са се раз-

глеждали като напълно нравствени явления. Възникващата буржоазия в XVI, XVII, XVIII векове, обхваната от жажда за натрупване, за предприемаческа дейност, се отнасяла с презрение към феодалните пороци — разточителството, леността, тунеядството, безделието, тя проповядвала пуритански морал, пестеливост, трудолюбие. Но след това и буржоазията стана реакционна, превърна се също както на времето робовладелците и феодалите в паразитна класа. Съответно на това претърпяла изменение и нейните нравствени принципи. Безделието и паразитизмът вече не се считат за порок в средата на съвременната буржоазия. Напротив, водещите паразитен, празен живот богаташи-експлоататори са обкръжени с почит в буржоазното общество. В социалистическото общество, напротив, с уважение и почит са обкръжени само хората на труда.

Ходът на историческото развитие от първобитнообщинния строй до капитализма е бил прогрес в развитието на производителните сили, на социалните отношения, в развитието на науката, изкуството, литературата. Но това прогресивно развитие е имало антагонистичен характер и се е придружавало от морална деградация на експлоататорските класи. Енгелс пише, че преходът от първобитнообщинния, родовия строй към класовото общество от самото начало се оказва „деградация, грехопадение от простата нравствена висота на старото родово общество. Най-ниските интереси — груба алчност, брутална страст към наслади, отвратително скъперничество, еготистичен грабеж на общото благо — осветяват новото, цивилизованото, класовото общество; най-гнусните средства — кражба, насилие, коварство, измяна — подкопават старото безкласово родово общество и го довеждат до падение.“¹

В антагонистичното класово общество всяко благо за едни по необходимост е зло за други. Експлоататорското малцинство на обществото живее, като потиска мнозинството. Само в условията на социализма, където са унищожени експлоататорските класи, където няма антагонизъм между класите, а също така между личността и об-

---

¹ Ф. Енгелс, *Произхождение семьи частной собственности и государства*, Госполитиздат, 1953, стр. 101 [Бълг. изд., 1949, стр. 105].

ществото, се утвърждава висшата форма на морала — комунистическият морал.

Комунистическата нравственост е нравственост на работническата класа и всички трудещи се, които се борят против класовия и националния гнет. Главният принцип на този морал е борбата против всяко потисничество на човек от човека, за освобождение на всички трудещи се без разлика на раси и нации от всяка експлоатация, борбата за комунизъм. Благото на цялото общество, на народа, на трудещите се е над всичко — ето същността на комунистическия морал. Ако в капиталистическото общество трудещият се човек е превърнат в обект на експлоатация, в източник за печалба, то в социалистическото общество най-ценното са хората, трудещите се.

Комунистическият морал се заражда в рамките на капитализма, негов носител там е пролетариатът. В социалистическото общество комунистическата нравственост става господстваща, всенародна нравственост. Тук тя изразява и отразява социалистическите производствени отношения на сътрудничество и взаимопомощ на свободните от експлоатация хора. Комунистическият морал отбелязва върха на нравственото развитие на човечеството.

И така измененията на икономическата база са определящата причина за изменението на нравствеността. Но върху развитието на нравствеността оказват влияние и политическите отношения, правото, а също така религията, науката, философията и изкуството. Например реакционната, фашистката политика спомага за засилване на зверските черти на морала на буржоазното общество, цинично въздига аморализма, човеконенавистничеството, вероломството в принцип, в норма на поведение.

В предшествуващите социализма епохи значително влияние върху развитието на нравствеността са оказвали религията и църквата. Още в първобитното общество моралът получава религиозни санкции. В класовото общество, за да се заставят народните маси да признаят и да съблюдают нормите на морала, изработени от експлоататорските класи, религията и църквата обявяват този морал за повеления на бога.

Религията провъзгласява за високи добродетели смиреннието, кротостта, покорността, всеопрощението, любовта към потисниците. „Роби, подчинявайте се на своите господари“, „ако ви ударят по дясната страна, обърнете ля-

вата“, „възлюбете вашите врагове“ — ето принципите на религиозния морал. Този морал църквата натрапва на работническата класа, на всички трудещи се, опитвайки се да задуши в тях законната ненавист към експлоататорите.

Върху формирането на моралните норми значително влияние оказва изкуството. Така например нравственото съзнание на напредничавите слоеве на обществото се възпитава под освободителното въздействие на великите произведения на изкуството, изобразяващи и разобличаващи нравите на робовладелското, феодаалното и капиталистическото общество. Писателите Шекспир и Дикенс, Молниер и Балзак, Крилов и Грибоедов, Пушкин и Гогол, Толстой и Горки в безсмъртните образи на своите произведения навеки заклеиха мръсотията и подлостта на експлоататорския свят. Руската класическа литература, разобличавайки гнусния морал на помещиците, чиновниците, буржоазията, оказваше огромно въздействие върху възпитаването на високи морални принципи и идеали в напредничавите слоеве на руския народ. Съветската литература, драматургия, съветският театър, кино, живопис, музика оказаха и оказват огромно влияние върху формирането на високия и благороден морален облик на съветския човек, възпитавайки такива черти като съветския патриотизъм, идейността, предаността към делото на комунизма, честността, политическата яснота и определеност, мъжество, безстрашие и ненавист към враговете на социализма.

Влиянието на философията върху морала се е изразявало в това, че тя, като се почне от античното общество, винаги е отделяла огромно внимание на проблемите на етиката, на теоретическото обосноваване или критиката на господстващия в обществото морал. Марксистката философия от самото си възникване подложи на революционна критика дворянската и буржсазната етика. Марксисткият философски миоглед съставлява теоретическата основа на принципите на комунистическия морал.

Своите понятия за справедливо и несправедливо, за чест и дълг, за добро и зло хората винаги съзнателно или несъзнателно черпят от условията на материалния живот на дадено общество. Поради това принципите на морала в общество, разделено на класи, неизбежно са имали и имат класов характер. В общество, разделено на

непримирими, враждебни класи, не може да има единен за всички морал. Характеризирайки морала на капиталистическото общество, Енглес пише:

„Какъв морал ни се проповядва сега? Тук е, на първо място, християнско-феодалният морал, наследен от старите религиозни времена; той от своя страна се дели главно на католически и протестантски, при което също не липсват подразделения, от иезуитско-католическия и ортодоксално-протестантския до колебливо-просветния морал. Наред с този морал фигурира съвременният буржоазен морал, а наред с него — пролетарският морал на бъдещето; по такъв начин само в напредналите европейски страни миналото, сегашното и бъдещето представляват три големи групи теории за морала, които имат едновременна и паралелна валидност. Но кой морал е верният? В смисъл на абсолютната окончателност — нито един; но сигурно най-много елементи, обещаващи му дълготрайно съществуване, има оня морал, който в сегашната епоха застъпва нейното коренно преобразуване, застъпва бъдещето — а това е пролетарският морал.“¹

Главният движещ мотив, определящ действията на буржоазията, нейното поведение, нейните възгледи, нейните принципи — това е печалбата, обогатяването. К. Маркс в „Капиталът“ привежда следните думи на един икономист за подбудителните мотиви на капитала: „Капиталът се ужасява от отсъствието на печалба или от твърде малка печалба, както природата — от празното пространство. При съответна печалба капиталът става смел. При сигурни 10% той вече може да бъде употребен навсякъде; при 20% той се оживява; при 50% той става безумно смел; за 100% той погазва с краката си всички човешки закони; при 300% няма пресгъпление, на което той да не се реши — дори с риск да увисне на бесилката.“²

„Човек за човека е вълк“, „гледай да напълниш джоба“, „падащия тласни“, „всеки за себе си, бог за всички“ и др. п. — ето правилата на буржоазния морал. възникнали на почвата на класовия антагонизъм, на частната собственост, на всеобщата конкуренция.

---

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, стр. 88 [Бълг. изд., стр. 100].

² К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 764 [Бълг. изд., стр. 620].

Буржоазното общество е основано на принципа: „... или ти ограбваш другото, или другият ограбва тебе, или ти работиш за другото, или той работи за тебе, или си робовладелец, или си роб. И, разбира се, възпитаните в това общество хора, може да се каже, с майчиното мляко възприемат психиката, навика, понятието: или робовладелец, или роб, или дребен собственик, дребен служащ, дребен чиновник, нителигент — с една дума, човек, който се грижи само за това, да има за себе си, а за другите пет пари не дава.“¹

Притежателят на големи запаси зърнени храни в капиталистическото общество е заинтересован да има суша, неурожай, глад — това ще повиши цените на житото; буржоата-лекар е заинтересован да има повече болни, буржоата-юрист — в страната да се извършват повече престъпления, буржоата-архитект — в градовете често да стават пожари, свещеникът — да умират повече хора. Несъществуването на един става източник на доход и даже условие за съществуването на други.

Огромно бедствие на народите са империалистическите войни. Но същите те служат като източник на баснословни печалби за капиталистическите магнати, за собствениците на военни заводи. Ето защо буржоазните идеолози и политици оправдават грабителските войни, обявяват войната за естествено, вечно явление. Не случайно капиталистическите монополи се боят от мира като от огън.

В капиталистическото общество всичко е превърнато в стока, разменна стойност, всичко е продажно, купува се и се продава: работната сила, съвестта и честта, достойнството на човека и неговите пороци, любовта и красотата, талантът на художника и вдъхновението на поета, геният на учения и проповедта на попа. Стоковото обръщение, пише Маркс, „става голямата обществена реторта, в която попада всичко, за да излезе отново като паричен кристал. На тази алхимия не могат да противостоят дори костите на светците, а още по-малко не тъй грубите *res sacrosantae, extra commercium hominum* [лат.: свети неща, които са извън човешката търговия]. Както в парите е заличена всяка качествена разлика на стоките, така те от своя страна заличават като радикален левелер [уравнител] всички различия. Парите обаче са сами стока, нещо външно, което може да стане частна собственост на всекиго. Така обществената сила става частна сила на частното лице.“² Капиталистическото общество „поздравява в чудотворното злато блестящото възпълнение на своя собствен жизнен принцип“³. Парите — това е божеството, идеалът на буржоазното общество, на него се кланят, на него принасят в жертва живота на милиони хора. Който има пари, той има всичко; който ги няма, той е обречен на нужда, лишения, страдания.

В очите на буржоата парите са главното мерило за достойнството на човека. Количеството на памиращите се у човека пари определя неговото обществено положение. Буржоата, притежателят на парите, пише Маркс, може да каже за себе си: „Аз съм уродлив, но аз мога да си купя *най-красивата* жена; и, значи, аз вече не съм уродлив, тъй като впечатлението от *уродливостта*, нейната отблъскваща сила, е сведена до нула от парите. Нека по своите лични ка-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 269 [Бълг. изд., стр. 291].

² К. Маркс, Капитал, т. I, стр. 138—139 [Бълг. изд., стр. 109].

³ Пак там, стр. 139 [Бълг. изд., стр. 110].

чества да съм *куц*, но парите ми предоставят 24 крака и аз вече не куцам; аз съм глупав, нечестен, безсъвестен, тъп човек, но парите са на уважение — значи уважава се и притежателят на парите. Парите са висше благо — благ е и техният притежател; парите освен това ме освобождават от задължението да бъда честен; презполага се, че аз съм честен.“¹ В Америка съществува поговорката: „Ако сте откраднали един хляб, ще ви сложат в затвора, а ако сте откраднали железница, ще ви направят сенатор“.

Буржоазните моралисти, политици и публицисти много говорят и пишат за свободата на личността, за равноправното на жените, за високите добродетели, а между това във всички капиталистически страни със закон се охранява съществуването на публични домове и неравноправното на половете. В САЩ, в щата Алабама, съществува закон, според който мъжът има право да накаже жена си с тояга, при което тоягата „не трябва да бъде по-дебела от два пръста“. Също такива закони съществуват и в „демократична“ Англия. Ето какво пише английският либерален вестник „Нюс кроникъл“ в белешката „Бийте жена си, ако това ви харесва“:

„Мъжът има право физически да наказва своята жена, ако употребяваната от него за тази цел пръчка не е по-дебела от кутрето. Такова решение е произнесъл съдията Тедор Рис на заседанието на съда на Брентфардското графство.“

Само в капиталистическото общество са възможни позорни обявления, подобни на това, което в 1948 г. бе поместено в американския вестник „Нюс дей“: „Продава се жена, разведена, блондинка, привлекателна, търси мъж, който би се оженил за нея и би издържал нея и двете ѝ деца. Желаящият трябва да даде съгласието си и да бъде в състояние веднага да внесе 10 хиляди долара.“ Това е една от безбройните илюстрации какво представлява от себе си буржоазният морал.

За експлоататорските класи в периодите на техния упадък е характерно моралното разложение, аморализмът. Френското дворянство в навечерието на френската буржоазна революция от 1789 г. направил свой девиз изрече: „След нас, ако ще и потоп“. Това изречение стана девиз и на съвременната реакционна буржоазия. Американският буржоазен писател Ф. Ландберг рисува паразитизма и разточителството на американската плутокрация. Като забогатял от експлоатацията на собствения си народ и от ограбването на другите народи, от войната, от кръвта на милиони, буржоазията на САЩ не знае как да използва нагробеното. Лакомство, разврат, умопомрачителен разкош, брилянтни гердани за кучетата на стойност 15 хил. долара, банкети за любимите кучета и коне, специални екипажи за питомни маймуни с лични лакеи, огърлици за 600 хил. долара, пиршества, банкети, за които се изразходват стотици хиляди долари. „Преситена на тъй „скромни“ развлечения, плутокрацията измисли по-налудничави идеи: сред гостите настаняваха маймуни, в стаини басейни плаваха нагласени като златни рибки плувци и шансонетки изскачаха направо от баниците.“² Така е било в 90-те

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Об изкуство, 1937, стр. 68 [Бълг. изд., стр. 55].

² Ф. Ландберг, 60 семейства Америки, Государственное издательство иностранной литературы, 1948, стр. 476.

години на XIX в. „Неизмеримо по-чудовищните излишества на нашите дни възраждат и многократно превъзхождат най-фантастичните от предишните щателно обмислени форми за разпиляване на създадените от народа богатства“¹.

Нравите на съвременната буржоазия напомнят нравите на робовладелците от древния Рим в епохата на неговия упадък или нравите на загиващата феодална аристокрация. Буржоазията надмина своите класови предшественици по престъпленията си пред човечеството, по злодеяние, по разточителство, по аморалност. Социолозите, философите, писателите и идеолозите, политическите водачи на буржоазията се опитват да дадат даже „теоретическо“ обоснование на нейния цинизъм и аморализъм, на кръвожадността и човеконенавистничеството. Глашатай на аморализма на буржоазията от XIX в. беше Фридрих Ницше. Германският фашизъм подхвана философията на Ницше и го провъзгласи за свой духовен баща.

В германския, японския, испанския фашизъм и в американския империализъм се е възплътило всичко гнусно и зверско, което е свойствено на цялата империалистическа буржоазия. Хитлер казваше: „Аз освобождавам човека. . . от унижаващата химера, която се нарича съвест. . . Аз имам това преимущество, че не ме задържат никакви съображения от теоретически или морален характер.“ Хитлер рисуваше пред немската младеж като идеал образа на „свърхчовека“ с черти на хищен звяр. В такъв зверски дух се възпитаваше немският народ преди Втората световна война. Обликът на хитлеристите — това е обликът на хора, лишени от съвест и чест, паднали до равнището на диви зверове. Злодеянията на хитлеристката армия в окупираниите страни, особено на територията на СССР, надминаха всички зверства на хуните, вандалите, ордите на Чингис хаи и Тамерлан, взети заедно. У немските, японските, американските и другите империалисти варварската жестокост е съединена с всички достижения на съвременната изстребителна техника: душегубките, газовите камери, „майданеците“, „освиенцимите“, бактериологическите и химическите средства за война.

След разгромяването на хитлеристка Германия и империалистическа Япония в ролята на вдъхновител на цялата международна реакция и организатор на нова световна война застана американският империализъм.

За кратък срок след Втората световна война буржоазията на САЩ измина такъв път по посока на фашизма, натрупа такъв богат опит в разбойническата борба против негрите, против патриотите на Гърция, Корея, Фили-

¹ Ф. Ландберг, 60 семейств Америки, Государственное издательство иностранной литературы, 1948, стр. 477.

пините, че тя в зверствата и аморалността вече не отстъпва на хитлеристите. А и хитлеристите вземаха като образец не само жестокостите на средновековната католическа инквизиция, но и американските съдилища на Линч, бандитизма на Ку-клукс-клана.

Циничната, нагла, открита и безнаказана проповед за трета световна война на страниците на американския и западногерманския печат, по радиото, в църквата, в училището, откритата подготовка и пропаганда на империалистически поход против СССР и страните с народна демокрация — всичко това е показател за крайната реакционност и крайната морална деградация на съвременната буржоазия.

Моралиният облик на съвременната американска буржоазия е изразен в изказванията на ректора на университета в град Тампа (щат Флорида) д-р Ненс. Този людоед, идеолог на буржоазията, заяви: „Аз смятам, че ние трябва да извършим тотална подготовка, основавайки се на закона на джунглите. Всеки трябва да се научи на изкуството да убива. Аз не мисля, че войната трябва да се ограничи с армиите, военно-морските флоти и военно-въздушните сили или че трябва да има някакви ограничения по отношение на методите или оръжието за унищожение. Аз бих одобрил бактериологичната война, употребата на газове, на атомни и водородни бомби и междуконтинентални ракети. Аз не бих молил за милосърдно отношение към болните, църквите, учебните заведения или към каквито и да било групи от населението... Би било лицемерно да се оказва милосърдие към някаква група.“¹

Ненс не е сам. Подобни изказвания повтаря буржоазният печат в САЩ. Тази проповед на американските людоеди по своя цинизъм и човсконенавистничество надминава даже проповедите на хитлеристките людоеди.

Варварските бомбардировки и разрушаването от американските разбойници на мирните корейски градове и села, изстребването на мирното население на Корея — такова е проявлението на людоедската идеология на американската буржоазия на практика.

Моралната деградация на съвременната буржоазия се отразява в литературата и изкуството. Декадентите от рода на Хенри Милер и Фолкнер възпяват престъплението като израз на „свободата на волята“. Главните герои на американската буржоазна литература са гангстерите, крадците. „Писателят“ Милер обявява човска за мерзавец по природа и счита съществуването на човека за грешка. През време на войната той изказа надеждата, че в близките столетия човешката цивилизация ще бъде залочена от лицето на земята. Разпространената в капиталистическите страни реакционна философия на екзистенциализма проповядва ненавист към колективизма, обявява всякакви норми на морала за „нямащи значение“. С открита проповед на аморализма, на оправдаване на престъпленията, на атомната

---

¹ Цит. по съобщението на вестник „Правда“, 6 август 1950 г.

война, на неомалтусианството и расизма — тези людоедски теории на империалистическата буржоазия — излиза също така и мастният английски философ мракобес Ръсел.

Аморализмът, крайният индивидуализъм и егоизъм, човеконенавистничеството — това е показател за гниенето и моралното разложение на буржоазията, показател за банкрутирането на цялата система на капитализма. Заедно с това не може да не се взема предвид, че проповядването на индивидуализъм, егоизъм и аморализъм има за буржоазията служебно, политическо значение. Буржоазията и нейните идеологически представители искат да развратят съзнанието на средните слоеве и да ги насъскат срещу работническата класа. Буржоазията се стреми да възпитава банди от главорези, лишени от съвест и чест, готови за пари на всичко, на всякакви престъпления. Проповядването на аморализма е едно от средствата на идеологическата подготовка на империалистическата буржоазия за трета световна война.

Буржоазията и нейните идеолози във всички страни лицемерно са обвинявали и обвиняват пролетарите и комунистите в „безнравственост“ въз основа на това, че пролетариатът отхвърля буржоазния морал. Буржоата не могат да си представят, че освен техния егоистичен и користен морал е възможен друг, по-висок и напредничав морал.

Буржоазният морал проповядва като главна добродетел уважението към частната собственост, към буржоазната държава и буржоазната законност. А пролетариатът ги отхвърля, бори се против тях, защото той е въплътено отрицание на частната собственост върху средствата за производство, сила, враждебна на капитализма, на буржоазната държава и буржоазното право.

Буржоазният морал иска от пролетариата смирение, покорност, послушание, кротост, като възвежда тези качества във висша добродетел, а пролетариатът вижда в тези „добродетели“ робски признаци. Положението на пролетариата в буржоазното общество, неговата историческа мисия изискват от него революционна смелост, храброст, мъжество, ненавист към угнетителите.

Буржоазията лицемерно, неискрено проповядва любов и братство между хората, обявява класовата борба за безнравствена, незаконна и в същото време усилива експлоатацията. А работническата класа, напротив, вижда

в смелата, революционна класова борба единственото средство за унищожаване на наемното робство. Критикувайки буржоазната нравственост, Ленин пише:

„Ние казваме: нравственост е това, което служи на разрушаването на старото, експлоататорско общество и на обединяването на всички трудещи се около пролетариата, който създава новото, комунистическо общество.

Комунистическата нравственост е оная нравственост, която служи на тая борба, която обединява трудещите се против всякаква експлоатация . . .“¹

Положението на пролетариата като класа и неговата историческа мисия като гробокопач на капитализма и творец на комунистическото общество изискват от работниците класова солидарност, единство и сплотеност в революционната борба, другарство, дисциплина и издържливост, мъжество и беззаветен героизъм в изпълнението на класовия дълг, беззаветна преданост към делото на комунизма. Без тези качества пролетариатът би бил обречен на безпросветно робство. Тези качества, изработени от пролетариата в неговия труд и борба, са в същото време норми на неговия морал, на неговата нравственост.

Пролетарският комунистически морал е несравнено по-висок морал от търгашеския, лицемерен, користен морал на буржоазията. Пролетарското обществено мнение zakлеймява предателите на работническата класа, стачкоизменниците, разколниците, съглашателите с буржоазията, реформистите и другите лакеи на буржоазията. Пролетариатът почита героите на революционната борба, защитниците на интересите на трудещите се, ръководителите и челните борци на освободителната класова борба. Неговите вождове, ръководители представляват образец на морално величие, на преданост към интересите на трудещите се, на непреклонност в борбата с враговете на работническата класа. Безгранична вяра в неизчислимите творчески сили на народа, любов и преданост към народа, към делото на освобождението на трудещите се, политическа яснота и определеност, ненавист към враговете на народа, безстрашие и мъжество в борбата за комунизъм, скромност, простота, внимателно отношение към хората, ненавист към бюрократите, към бездушните чиновници, които не виждат зад хартията живите хора и

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 268 [Бълг. изд., стр. 290].

живото дело — ето отличителните черти на моралния облик на вождовете на комунизма, на ръководителите на работническата класа. Девизът на техния живот е борбата за делото на работническата класа, за комунизма. В благородния облик на вождовете, ръководителите на работническата класа и на Комунистическата партия са се отразили най-добрите черти на работническата класа.

Високите морални качества, изработени от работническата класа в периода на нейната революционна борба за властта, сега, в условията на съветското социалистическо общество, стават качества на всички съветски хора. От само себе си се разбира, че това се осъществява не изведнаж, а в хода на борбата за социализъм, в хода на борбата със стария, буржоазен и дребнобуржоазен морал, в процеса на упоритата и продължителна възпитателна работа на Комунистическата партия.

Пролетарският, съветският, социалистическият, комунистическият морал — това са по своята същност тъждествени понятия. Понятието *комунистически морал* най-точно и пълно изразява социалното съдържание на съветския морал. То обхваща всички морални качества, норми, принципи, които са създадени от работническата класа, нейната комунистическа партия в хода на революционната борба и строителството на социализма и комунизма. Комунистическият морал отразява онези обществени производствени отношения, които се създадоха в социалистическото общество; той заедно с това изразява нашата цел, нашето бъдеще — победата на комунизма в целия свят. Определяйки главното съдържание на комунистическия морал, Ленин в 1920 г. казваше:

„Нравствеността служи, за да се издигне човешкото общество по-високо, да се избави от експлоатацията на труда. . . В основата на комунистическата нравственост лежи борбата за закрепване и пълно осъществяване на комунизма. Ето в какво се състои и основата на комунистическото възпитание, образование и обучение.“¹

Капиталистическото общество осакатява, обезобразява хората физически и нравствено. Революционната борба за социализъм създава условия, които облагородяват хората. На благоприятната почва на социалистическите

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 31, стр. 269, 270 [Бълг. изд., стр. 292, 292—293].

производствени отношения, на другарското сътрудничество и взаимопомощта на свободните от експлоатация хора се развиват всички най-добри човешки способности и дарби.

При социализма трудът е свещена обязаност на всеки гражданин. Тук няма място за буржоазното тунеядство и паразитизъм. Свещената заповед на социализма гласи: „Който не се труди, не яде“. Този принцип, формулиран от Ленин, е насочен против експлоататорите, тунеядците на буржоазното общество, които сами не се трудят, а се обогатяват за сметка на труда на другите. Този принцип е насочен и против лентяите и безделниците, които бягат от работа и се стремят да живеят за сметка на другите. Комунистическият морал изисква „всички хора да се трудят честно, да се трудят не за другите, не за богатшите и експлоататорите, а за себе си, за обществото“¹.

Основните черти на морала на социалистическото общество са въплътени в моралния облик на съветския народ: работниците, колхозниците, интелигенцията, в техните дела и подвизи в дни на мир и в дни на война, в тяхното комунистическо отношение към труда, към обществото, към социалистическата държава, към семейството. Съветският патриотизъм, предаността към социалистическата родина, към народа, към Комунистическата партия, доблестта и героизмът в труда и в боя, взаимопомощта, духът на другарство и интернационално братство, високата идейност и комунистическата принципност — тези благородни качества са отличителните черти на напредничавия съветски човек — безстрашния преобразовател на света, твореца на социалистическото общество.

Една от най-важните черти на моралния облик на съветските хора е интернационализмът, уважението и братското отношение към всички народи, нации, раси. Тази черта на комунистическия морал произтича от интернационалната природа на работническата класа и на съветското социалистическо общество. В СССР всички нации, хората от всички раси са равноправни. Те живеят в тясна дружба, за всички тях са обезпечени равни възможности за развитие.

---

¹ *И. Сталин*, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1952, стр. 454 [Бълг. изд., стр. 495].

Във всички експлоататорски общества господстващите класи са се стремили да подкрепят правните норми с нормите на морала. Така нарушението на правото на частна собственост в капиталистическото общество се наказва не само от закона, но и се осъжда от кодекса на буржоазния морал. Но между морала на потиснатите класи и правото, изразяващо волята на експлоататорските класи, съществува разрыв, антагонизъм.

В социалистическото общество правните норми едновременно са и израз на нравственото съзнание на обществото. Принципите на съветското право съвпадат с принципите на комунистическия морал. Например социалистическата собственост като свещена и неприкосновена основа на съветското общество се утвърждава не само от съветските закони, но и от комунистическия съветски морал. Съветското право утвърждава социалистическия принцип на разпределение: „от всекиго — според способностите, на всекиго — според труда“. То определя правата и задълженията на гражданите на СССР, провъзгласява труда за дълг и чест на всеки трудоспособен гражданин, което напълно съпада с принципите на комунистическата нравственост.

Защитата на социалистическата родина е провъзгласена в конституцията на СССР за свещен дълг на съветския гражданин, което е обязаност, свещен дълг също така и от гледна точка на комунистическия морал. Измяната на съветската родина се наказва от социалистическото правосъдие като най-тежко престъпление, заедно с това измяната към съветската родина се осъжда от комунистическия морал като най-позорно злодеяние. Съветската конституция е заедно с това и кодекс на социалистическия морал. Правилата на социалистическото общежитие, установявани от съветските закони, съвпадат с моралните норми на съветските хора. Разбира се, и в социалистическото общество съществува различие между нравственост и право.

Буржоазните философи и социолози, които се занимават с проблемите на етиката, изпитват крайно затруднение при решаването на въпроса за взаимоотношението на политиката и морала, защото аморалността на политиката на буржоазните държави се хвърля в очи. „Политиката е политика“ — цинично заявяват буржоазните дейци, подразбирайки под това, че в политиката „всичко е позволено“. Мнозина буржоазни социолози направо заявяват, че моралът и политиката са несъвместими.

Само между политиката на съветската държава и нормите на комунистическия морал няма и не може да има противоречия, а съществува пълно единство, съответствие. Висшият принцип на съветската политика — благо на народа — е висш принцип на комунистическия морал.

Ако нравствеността исторически се изменя в зависимост от измененията в условията на материалния живот на обществото и ако всяка обществена класа има свой класов морал, може ли да се постави въпросът за истинския морал? Да, може и трябва.

Марксизмът разобличава опитите да се представи господстващият в буржоазното общество морал за безкла-

сов и общочовешки и показва неговия буржоазен, експлоататорски характер. Заедно с това марксизмът отхвърля буржоазната проповед на аморализма и на моралния релативизъм, отричането на моралните норми и субективния произвол. Марксизмът учи, че носители на нравствен прогрес в историята са народните маси, напредничавите обществени класи.

Комунистическият морал — това е истинският морал на напредничавото човечество. Това е най-прогресивният и поради това най-човечният морал, защото той най-пълно и точно изразява историческата правда, интересите на най-напредничавата класа на съвременността — работническата класа, и на всички трудещи се; в социалистическото общество той изразява интересите на целия народ. Комунистическият морал изразява коренните интереси на прогресивното развитие на обществото и напълно съответствува на обективния ход и направление на цялото историческо развитие на човечеството към комунизма и служи за ускоряване на този процес.

Един от славните героични борци за щастието на народа, за комунизма, чешкият писател Юлиус Фучик в произведението си „Защо обичаме съся народ?“ пише:

„Ние, комунистите, обичаме живота. И поради това, желаем да прокараме път за живот действително свободен, пълен и радостен, без да се замисляме, жертвуваме себе си, защото животът на колене, животът в окови, в робия, рабодепие — това даже не е живот, а недостойно за човека вегетиране. Ние, комунистите, обичаме човека и поради това, без да се колебаем, се отказваме от своите собствени тясно лични интереси в името на това, че свободният, здрав, радостен човек най-после ще получи достойно място под слънцето. Ние, комунистите, обичаме свободата. А поради това, без да се замисляме нито минута, се подчиняваме на най-строгата дисциплина на нашата партия, високата дисциплина на армията на другаря Ленин, за да постигнем свобода за цялото човечество. Ние, комунистите, обичаме творческия труд, творческото бъдеще на човечеството, и поради това, без да се колебаем, разрушаваме онова — и само онова, — което препречва пътя на великите творчески сили на човека. Ние, комунистите, обичаме мира, и поради това воюваме. Ние воюваме с всички причини на войните, воюваме за такова устройство на света, при което не би могъл да се появи престъпник, способен да изпрати на смърт милиони. Ние, комунистите, обичаме своя народ. Ние знаем: не може да има свободно човечество, докато дори и един народ се намира под гнета на друг. И ние не щадим нито сили, нито своя живот в борбата за пълно освобождение на своя народ, за да живее той като равен сред равните, свободно сред свободните народи на света.“

В тези думи са прекрасно изразени главните принципи на комунистическия морал, неговата роля в борбата на работническата

класа за мир, за свобода, за комунизъм, против буржоазията и капитализма.

Израз на комунистическия морал е етиката на комунистическата партия. Като представител на челния отряд на трудещите се членовете на комунистическата партия са длъжни да бъдат пример на съблюдение правилата на комунистическата нравственост, образец за безпартийните трудещи се в борбата за комунизма. Комунистите и в годините на борбата против царизма и капитализма, и в годините на строителството на комунизма на дело показва образци на героизъм, на морална твърдост, на издържливост, мъжество в борбата за освобождението на трудещите се, за делото на комунизма. Комунистическият морал играе голяма активна роля в борбата на работническата класа против капитализма; той е велика сила в строителството на комунистическото общество. Той сплотява, обединява съветските хора, вдъхновява ги за труд, подвизи в името на благото на обществото, насажда у тях високо разбиране за обществен дълг.

Комунистическият морал е основан на научен мироглед, на принципите на марксизма-ленинизма. Той се обогатява и развива заедно с развитието на съветското социалистическо общество. На комунистическия морал принадлежи бъдещето в целия свят. Той вдъхновява милиони хора за борба за мир, за братство между народите, за истинска, социалистическа демокрация, за комунизъм.

в) Религия

Религията е идеологическа форма, представляваща от себе си фантастично, илюзорно, превратно отражение на действителността в съзнанието на хората. „... Всяка религия — пише Енгелс — не е нищо друго освен фантастично отражение в главите на хората на ония външни сили, които господствуват в техния всекидневен живот — отражение, в което земните сили вземат формата на неземни. В началните стадии на историята на такова отражение най-напред се подлагат природните сили, които при по-нататъшното развитие преминават у различните народи през най-разнообразни и най-пъстри олицетворения. . . Но скоро, наред с природните сили, се проявяват и обществени сили — сили, които се изпречват пред хо-

рата също тъй чужди и първоначално също тъй необясними за тях и господствуват над тях със същата при- видна природна необходимост. . .“¹

Религията е вяра в съществуването на свръхестествени, фантастични, т. е. нереални същества (богове, ангели, дяволи и др. под.), създадени от въображението на хората, безпомощни пред стихийните сили на природата или потиснати от социален гнет; неотделим елемент на всяка религия е също така религиозният култ, който се изразява в поклонение пред тези свръхестествени сили, в религиозните обряди.

Религиозните вярвания и съответстващите им учреждения — църквата, религиозните общества, религиозните училища — представляват надстроечно обществено явление, те влизат като съставен елемент в надстройката над икономическата база на всяко експлоататорско общество, а също така на първобитнообщинния строй на определено стъпало от неговото развитие. Само социалистическата икономическа база не поражда и не подхранва религията. Ето защо религиозните вярвания и религиозните учреждения, съществуващи в социалистическото общество, не са надстройка над социалистическата база на обществото, а представляват от себе си *отживелици* от старото общество, остатъци от старата, капиталистическа надстройка, унищожена заедно с капиталистическата база в хода на социалистическата революция.

Религията играе реакционна роля. Тя е възникнала още в първобитното общество, обаче нейните идеи и досега още владеят съзнанието на стотици милиони хора в капиталистическите страни и в още по-изостаналите страни, където господствуват докапиталистическите отношения. Устойчивостта на религията се обяснява преди всичко със социалния гнет, който тежи върху народните маси; с това, че религията всемерно се насажда, поддържа и използва от експлоататорските класи като оръдие за духовно поробване на трудещите се, като едно от средствата за укрепване на политическото господство над народните маси. Характеризирайки социалната роля на религията, Ленин пише:

„Религията е опиум за народа — това изречение на Маркс е крайъгълният камък на целия миросглед на марк-

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, стр. 299 [Бълг. изд., стр. 370—371].

сизма по въпроса за религията. Марксизмът разглежда винаги всички съвременни религии и църкви, всевъзможните религиозни организации като органи на буржоазната реакция, служещи за защита на експлоатацията и замъгляване съзнанието на работническата класа.¹

Историческите корени на религията водят началото си от дълбоката древност. Религията е възникнала в най-тъмните, невежествени представи на първобитните хора за окръжаващата природа и за своята собствена природа. Условието на материалния живот на първобитното общество, които са породили религията — това е крайно ниското равнище на развитие на производството, при което външните сили на природата са господствували над хората. Гърмът, мълнията; земетресението, бурята, наводнението, студът и горещината, сушата и горският пожар, болестта и смъртта — всички страшни стихийни сили на природата са били за първобитния човек непонятни, загадъчно-тайнствени. Пред могъщите сили на природата първобитният човек е бил почти безпомощен. Като не е имал възможност да подчини тези сили на своята власт, той, разсъждавайки по аналогия със самия себе си, им е приписвал съзнание, а след това започнал да им приписва и свръхестествени свойства и да ги обожествява. С помощта на заклинанията, молитвите, жертвоприношенията той се е опитвал да омилостиви тези сили. По този начин безпомощността пред силите на природата и страхът пред тях са породили вярата в свръхестествените сили, вярата в духове, богове и поклонението пред тях.

Много буржоазни учени, философи, както и теолози, смятат религията за явление вечно, присъщо на всички хора във всички времена. Но религията не е съществувала винаги. Историята на културата свидетелствува, че на най-ранния стадий на първобитното общество не са съществували никаква религия и религиозни представи. Религията възниква само на определено стъпало на развитие на първобитното общество.

Много атеисти и философи-материалисти от предишните времена (например Холбах, Хелвеций, Дидро, Фойербах и др.) са извеждали произхода на религията само от невежеството, от неумението, неспособността на хората да обясняват природните явления. Но само с невежеството не може да се обясни възникването на вярата в съществуването на свръхестествени сили. Трябва да се разкрият обективните, материалните, икономическите основи на тази вяра. Първобитният човек може да се разглежда като философ, който раз-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 15, стр. 371—372 [Бълг. изд., стр. 408—409].

мишлява над „тайните на битието“ или над своята собствена природа.

Буржоазните просветители посочват заблудата като причина на религиозните вярвания. Това е също така идеалистическо, а не научно обяснение на произхода на религията. Заблудата, несъмнено, е играла и играе огромна роля в историята на религията, особено в условията на капитализма. Но наличието на заблуда още не обяснява нито произхода, нито така продължителното съществуване на религията. Религията не е само заблуда, а и самозаблуда на хората. Превратният, илюзорен, фантастичен мироглед на първобитните хора е възникнал стихийно, той е бил породен от тяхната безпомощност пред природните сили, от страха пред тях, от инското равнище на производителните сили, от ограничеността на техните обществени отношения.

С възникването на експлоатацията на човек от човека към природните сили, господстващи над хората, са се прибавили още и социалните сили, които причиняват на трудещите се не по-малко, а още повече нещастия и страдания, отколкото природните сили. „Безсилието на експлоатираните класи в борбата с експлоататорите също така неизбежно поражда вяра в по-добър задгробен живот, както безсилието на дивака в борбата с природата поражда вяра в богове, дяволи, чудеса и др. т.“¹

Бележитите материалисти още преди Маркс и Енгелс са дошли до мисълта, че не бог е създал човека, а човекът е създал бога. Но изказвайки тази правилна мисъл, старите материалисти не са могли да обяснят защо хората са раздвоявали света, защо наред с естествения, материален свят, природата, те са създавали в своето въображение фантастичен, призрачен свят на свръхестествени същества. „Фойербах изхожда от факта на религиозното самоотчуждаване — пише Маркс, — от раздвояването на света на религиозен, въображаем свят и действителен свят. Неговата задача се състои в това, да сведе религиозния свят към неговата земна основа. Той не забелязва, че след като бъде свършена тази работа, все още не е извършено най-главното. А именно: фактът, че земната основа се откъсва от самата себе си и се пренася в облаците като самостоятелно царство, може да бъде обяснен само със саморазпокъсаността и самопротиворечивостта на тази земна основа. Следователно последната трябва най-напред да бъде разбрана в нейната противоречивост, а след това да бъде практически рево-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 65 [Бълг. изд., стр. 74].

люционизирана чрез отстраняване на това противоречие. Така че напр. след като в земното семейство бъде разкрита тайната на светото семейство, самото земно семейство трябва да бъде подложено на теоретична критика и на практическо революционно преобразуване.¹

Не общественият живот е отражение на религиозните вярвания, на религиозните представи, както твърдят идеалистите, теолозите, а, напротив, религиозните вярвания и представи са *отражение* на съответните условия на материалния живот на обществото, но отражение в илюзорна, фантастична, изопачена форма. След като създадат в своето въображение богове, хората им приписват човешки свойства. Боговете според религиозните вероучения водят същия начин на живот, както и хората: те нещо създават, ядат и пият, карат се един с друг, проявяват хитрост и коварство, любят и ненавиждат и даже съблазняват човешки жени. За това свидетелствуват не само религиите на древните египтяни, вавилоняни, гърци, но и библията и евангелието на християните. Южноафриканските кафри, като принасят жертва на духовете на умрелите прадеди, молят ги за здраве, благосклонност и умножаване на стадата биволи.

С възникването на класовото общество и държавата се изменят и религиозните представи на хората. Когато се появили могъщите власти на държавите, хората започнали да си представят и боговете всемогъщи, стоящи високо над хората.

Как развитието на религиозните вярвания отразява социално-икономическото развитие се вижда от примера с превръщането на родовите богове в племенни, племенните — в национални и, най-после, в единни „всемогъщи“ божества на монотеистичните религии. Първоначално всяка родова община си е имала свои богове. С обединяването на общините в племена, а племената в народи обединявали се и боговете, между които се установявала иерархия, която отразявала относителната важност на обединените се племена. Така при възникването на древните вавилонски монархии главното божество на град Вавилон — бог Мардук, станал главно божество на вави-

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. II, стр. 381 [Бълг. изд., стр. 458].

лонското царство, а останалите богове заели подчинено положение.

На възникването на земните царе съответствувало появяването на небесни царе. Понятието за „един бог“, който контролира и подчинява на себе си многобройните явления на природата, посочва Енгелс, „е само копие на едноличния източен деспот, който привидно или действително обединява сблъскващите се в своите интереси хора“¹.

Световни, т. е. получили най-голямо разпространение сред народите религии станаха християнската, мохамеданската (ислямът) и будистката религия. От примера на възникването и развитието на християнството може да се види как се изменя религията във връзка с измененията на икономическата база и обществения строй.

Християнската религия е възникнала в недрата на робовладелската Римска империя. Първоначално на територията на Римската империя не е имало единна религия. Боговете на всеки народ са разпростирали своята власт само върху областта, заемана от дадения народ. Оттатък дадената област са „управлявали“ други богове. Всички тези богове са живеели в представата на хората само дотогава, докато съществувал народът, който ги е създал. Потребността да се допълни „всемирната“ Римска империя от „всемирна“ религия първоначално се проявила в това, че робовладелският Рим се опитал да въведе поклонение на всички що-годе почитани божества на покорените народи. Властителите на Рим поставили в Римския пантеон изображения на богове на покорените народи и искали посредством императорски декрети да създадат нова световна религия. Но религиите не се създават с декрети, те възникват по друг път.

Християнството възникнало в епохата на упадъка на робовладелския Рим, в условията на крайно изостряне на противоречията между робите и робовладелците, между имотните и безимотните. То възникнало от смесването, сливането на източната, по-специално еврейската теология и вулгаризираната гръцка, по-специално стоическата философия. Първоначално християнството се появило като религия на робите и потиснатите, онеправдани плебеи; в него имало и революционни мотиви, неинавист на робите и

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XXI, стр. 45.

плебеите, на бедняците към богатите, робовладелците. Първоначално образът на Христа се рисувал като образ на месия (спасител), призван да избави хората от непоносимия гнет, страданията. Християнството използвало за създаването на образа на Христа представите за месия, разпространени в различните религии на Изтока и особено в юдейството. Както и всяка религия, християнството обещавало на потиснатите само призрачно утешение, утешение „на небето“. То насаждало у робите тъпа покорност, примирение с робовладелския строй. Именно поради това то се разпространявало и сред представителите на класата на робовладелците, които скоро го превърнали в свое идеологическо оръжие против угнетените. Упадъкът и разложението на загиващия робовладелски строй деморализирали господстващата класа. Богатите и празни робовладелци, преситени от оргии, чревоугодие и разврат, изпадали в състояние на маразъм и мистика. Надвисналата гибел над Римската империя те възприемали като гибел на целия свят, като край на света. Въстанията на робите и плебеите, нашествията на варварите довеждали господстващата класа до отчаяние, усилвали мистическите настроения, мисълта за „друг, задгробен свят“. Тези настроения на загиващата класа и робовладелците също така намерили отражение в ранното християнство особено тогава, когато то станало господстваща религия.

Когато християнството получило широко разпространение, римските императори го превърнали в религия на робовладелската държава. Фактът, че около 350 години след своето възникване християнството станало държавна религия на Римската империя, показва колко то е съответствувало на интересите на господстващите експлоататорски класи.

Като се превърнало от идеология на потиснатите роби в идеология на потисниците, на робовладелците, в оръдие на експлоататорските класи, християнството претърпяло големи изменения в своето съдържание. Като изтръгвали от първоначалното християнство бунтарските, антиробовладелски мотиви, експлоататорските класи утвърждавали в него принципи, изгодни за тях: смирение, кротост, покорност, подчинение на властващите.

В епохата на феодализма християнството продължавало да еволюира по-нататък. Иерархическата система

на отношенията във феодалното общество получила своето отражение в християнската религия с нейния иерархичен сонм от светии, ангели, архангели, възглавявани от царя небесни. Християнската религия била духовна опора на феодализма, а църквата била най-големият феодал. На католическата църква принадлежала в Западна Европа около една трета от всички земи. Православната църква в Русия, мюсюлманската, будистката и други на Изток също така са владели огромни богатства: земя, крепостни селяни, роби, получавали и изстисквали от верующите огромни доходи и ги държали в „страх божи“ пред експлоататорските класи и тяхната власт. Съзнанието на трудещите се в средните векове било уплетено напълно от религиозната идеология. Даже класовата борба на крепостните селяни и на градското плебейство против феодалите се е изливала във формата на религиозни ереси, секти, привържениците на които се борели с господстващата църква, защитаваща феодалния строй.

Първите буржоазни революции (така наречената реформация и селската война в Германия през XVI в., революцията през XVI в. в Нидерландия и през XVII в. в Англия) ставали под религиозно знаме. Идеолозите на издигащата се буржоазия, на селячеството и градските низини спекулирали с първоначалното християнство, давали свое тълкувание на християнските догмати, противоположно на тълкуванието на официалната църква на феодалното общество.

Френската буржоазия, която извършваше революционния преврат против феодализма при по-зрели условия, излезе вече открито под политическо, а не религиозно знаме. Прогресивните идеолози на френската буржоазия от XVIII в. смело нападаха религията въобще, по-специално католическата религия. Във френските национални събрания от периода на революцията (1789—1794) заседаваха значителен брой свободни от религиозни суеверия дейци — атеисти.

Когато буржоазията дойде на власт, християнството в Западна Европа беше встъпило в своя последен стадий. „То вече не било способно и занаяпред да служи като идеологическа одежда за стремежите на някоя прогресивна класа; то все повече и повече се превръщало в изключително притежание на господстващите класи, които го използвали като просто средство за управление, като

юзда за по-низшите класи. При това всяка от господстващите класи използва своя собствена религия: земевладелците-аристократи — католическия иезуитизъм или протестантската ортодоксия; либералните и радикалните буржоа — рационализма. А при това се оказва, че е все едно дали самите тия господа вярват, или не вярват в своите религии.“¹

Руската буржоазия не е била революционна. Поради това тя и нейната идеология винаги са защищавали религията, виждайки в нея надеждна юзда за угнетените класи. Изплашена от революцията от 1905—1907 г., руската буржоазия стана особено пажожна. По лицемерна пажожност тя отстъпваше само на английската и американската буржоазия. Крайно реакционната американска буржоазия особено усърдно приспособява религиозната проповед към нуждите на своята комерческа дейност.

Религията — това е най-консервативната и една от реакционните идеологически форми. Предавайки се от поколение на поколение, тя държи в своите вериги съзнанието на трудещите се.

По силата на какви причини е възможно съществуването на религията и нейното господство над умовете на милиони хора в капиталистическото общество, във века на парата и електричеството, във века на химията и атомната енергия, във века на моторните кораби и самолетите, във века на съвременната биология и медицина? Не може да се обясни устойчивостта на религията само с нейната консервативност и с това, че тук играе огромна роля вековната традиция. Причините за съществуването на религията и на религиозността на масите в буржоазното общество се крият, първо, в системата на капитализма, в анархията на производството и в стихийното действие на неговите закони, в привидната безпомощност на хората пред стихийните сили на капиталистическото стопанство. Именно с това се обяснява, че религиозните вярвания се пораждат и запазват не само в съзнанието на потиснатите трудещи се маси, но и в съзнанието на господстващите експлоататорски класи; второ, в социалния гнет, който тегне над народните маси; трето, в това, че експлоататорските класи всячески поддържат и раз-

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. II, стр. 380 [Бълг. изд., стр. 454].

пространяват религията, защото тя им служи като оръдие за потискане на трудещите се.

От капиталистическия гнет, от пораждащите от капитализма войни, кризи, безработица, нищета човечеството търпи неизмеримо по-големи бедствия, отколкото от всички стихийни природни сили, взети заедно. В статията „За отношението на работническата партия към религията“ Ленин пише: „Защо религията се държи сред изостаналите слоеве на градския пролетариат, сред широките слоеве на полупролетариата, а също така и сред селската маса? Поради невежеството на народа, отговаря буржоазният прогресист, радикал или буржоазният материалист. . . Такъв възглед представлява повърхностно, буржоазно-ограничено културничество. Такъв възглед обяснява недостатъчно дълбоко, не материалистически, а идеалистически корените на религията. В съвременните капиталистически страни тези корени са главно *социални*. Социалната потиснатост на трудещите се маси, пълната им наглед безпомощност пред слепите сили на капитализма, който причинява всекидневно и всекчасно хиляди пъти повече ужасни страдания, най-диви мъчения на обикновените трудови хора, отколкото всякакви извънредни събития като войни, земетресения и т. н. — ето къде е най-дълбокият съвременен корен на религията. „Страхът е създал боговете.“ Страхът пред сляпата сила на капитала, която е сляпа, защото не може да бъде предвидена от народните маси, която на всяка крачка в живота на пролетария и дребния собственик го заплашва да му донесе и му донесе „внезапно“, „неочаквано“, „случайно“ разорение, гибел, превръщане в просяк, в паупер, в проститутка, гладна смърт — ето *корена* на съвременната религия, който материалистът преди всичко и най-вече трябва да има предвид, ако не иска да остане материалист от подготвителния клас.“¹

Религията в капиталистическите страни е оръдие на социалния гнет, а църквата представлява част от апарата, който служи за закрепостяване на трудещите се маси. Например протестантските църкви и католическата църква начело с римския папа навсякъде поддържат най-реакционните режими.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 15, стр. 374—375 [Бълг. изд., стр. 411—412].

Центърът на католическата църква — Ватиканът, е най-крупна капиталистическа фирма, притежател или съпритежател на много едри банки, предприятия, хотели, даже игрални домове и други подобни заведения. Ватиканът е заинтересован от запазването на капитализма, от поддържането на империалистическата реакция. Поради това той открито поддържаше Мусолини и Хитлер, тяхната разбойническа империалистическа война и нито веднаж не протестира против техните чудовищни престъпления и зверства. След Втората световна война Ватиканът искаше милосърдие към фашистките военни престъпници и ходатайствуваше за тяхното оправдаване.

В много капиталистически страни католическите партии или партиите, близки до католическата църква, са на власт: в Италия, във Франция, в Западна Германия, в Испания, Португалия. Католическите партии се проявиха като кървави палачи, душители на свободата и демокрацията. Християнско-демократическата партия в Италия, партията на Аденауер в Западна Германия — това е символ на католическата реакция.

Ватиканът се опетни като съучастник в страшните злодеяния на империалистическата буржоазия против народа. Католическата църква начело с папата, както и протестантските църкви, сега премина на служба на главната империалистическа реакционна сила в наши дни — империализма на САЩ. Разполагайки с колосално разклонен апарат, Ватиканът изпълнява функциите на духовно поробване на трудещите се, а също така шпионски функции. За това свидетелствуват делото на архиепископите Миндсенти и Грес в Унгария, съдебните процеси на шпиони и диверсанти — католически свещеници в Чехословакия, в Полша, в България, в Китай. Провеждайки подривна, антинародна дейност в страните с народна демокрация, поддържайки американските подпалвачи на война, съдействувайки за скалпването на военни империалистически блокове против СССР и страните с народна демокрация, папа Пий XII, който благославяше фашистките палачи, предава на анатема, на проклятие стотиците милиони граждани, които във всички страни вървят след комунистите и се борят за мир.

Католическата църква все повече и повече се разобличава пред света като оръдие на империалистическата реакция.

Реакционна роля играят и другите религии, по-специално ислямът и будизмът. Всички религии искат от верующите смирение, покорност, безропотно подчинение на експлоататорите. Те отклоняват трудещите се от революционната борба за действително подобряване на своя живот, като замъгляват тяхното съзнание с измислици за „задгробния живот“, за „царството небесно“.

Колкото и значително да е влиянието на религията върху умовете на милиони хора в капиталистическите страни, икономическото развитие и класовите противоречия са по-силни, отколкото религиозният и всеки друг идеологически опитум. Класовите противоречия тласкат потиснатите маси към класова борба, а борбата не се примирява с духа на покорност и раболепие пред експлоататорите. Поради това ходът на историческото развитие подкопава силите на социалната, политическата и духовната реакция, в това число и на религиозната, и води към тържеството на прогресивните сили, силите на комунизма, борещи се под знамето на научния, материалистически, атеистически мироглед. Работническата класа в своята борба против капитализма за разлика от робите и крепостните селяни се опира не на религията, а на марксистката наука.

Религията и истинската, прогресивната наука се взаимно изключват, защото всяка религия е учение, противоположно на науката.

Науката е обективно знание за природата и обществото, за законите на тяхното развитие; истинността на тези знания се проверява в практиката. Науката, въоръжавайки човека с действително знание, увеличава неговата власт над природата и над обществените явления, разширява неговия кръгзор, издига неговата увереност в своите сили, в силите на човешкия разум. Религията, давайки фантастичен, превратен възглед върху света, приспива разума, задушават творческите способности, отслабва волята на хората в борбата с природните сили, волята на потиснатите в борбата с потисниците. Религията — това са окови, които сковават хората. Религията е враждебна на народа, на трудещите се. Тя е оръдие на реакцията.

Науката стъпка по стъпка подкопава устоите и основите на религията и идеализма. Коперник със своето учение нанесе мощен удар на осветената от религията

представа за Земята като център на вселената. Откритването от Ломоносов на закона за съхранение на материята, а също на закона за съхранение на енергията отне почвата на религиозното учение за сътворението на света. Дарвин със своето учение за произхода и развитието на животинските и растителните видове и за произхода на човека от маймуноподобни предшественици нанесе съкрушителен удар върху религиозния мит за сътворението на човека от бога. Великите руски учени-материалисти Сеченов и Павлов със своите работи в областта на физиологията и психологията, Тимирязев и Мичурин в биологията нанесоха нови поражения на религията и идеалистическия мироглед. Мичуринци със своите смели теоретически изследвания и опити, със своята практика по преобразуването на растителния и животинския свят способстваха за разгромяването на идеалистическото попско учение в биологията — вайсманизма-менделизма-морганизма. Марксизмът-ленинизмът завинаги изгони религията от нейното последно убежище — от областта на историята.

По този начин с развитието на науката религиозните предразсъдъци все повече и повече се подкопаваха теоретически. Науката напълно опроверга религията. Обаче в капиталистическото общество прогресът на науката се извършва противоречиво. Буржоазията за развиване на производството е принудена да се опира на науката, но, от друга страна, тя се бои от науката и защитава приоритета на религията пред науката, опитва се да „примири“ науката с религията, а доколкото това не ѝ се удава, води пряк поход против науката. Идеолозите на буржоазията се опитват да използват трудностите в развитието на науката за усиляване на идеализма и религията, тълкуват нерешените още в даден момент от науката проблеми в полза на религията.

Единствено научният мироглед е диалектическият материализъм; той е непримирим с каквото и да било суеверие, с каквото и да било духовен и социален гнет. Марксизмът-ленинизмът винаги е водил последователна, непримирима борба против всички видове мракобесие, идеализъм и религия. Именно той посочи истинския път за пълното преодоляване на религията и на експлоататорския строй, който я поддържа.

Още в ранната своя работа „Към критиката на Хегеловата философия на правото“ Маркс пише: „Религията е въздишка на угне-

тената твар, душа на безсърдечния свят, дух на бездушната пасивност. Тя е *опиум* за народа.“¹

Във всички свои философски произведения Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин обосновават последователния, войнствуващ атеизъм. Комунистическата партия на Съветския Съюз винаги е водила и води непримирима борба против попщината във всичките ѝ разновидности, критикувала е най-малките отстъпления от диалектико-материалистическия мироглед, от последователния атеизъм.

След поражението на революцията от 1905—1907 г. в Русия настъпи период на реакция. Част от интелигенцията изпадна в мистика, проповядвайки реакционните идеи на „богостроителството“ и „боготърсачеството“. „Богостроителите“, свързани с махистите, богдановците, проповядваха обновена религия и с това разкрояваха компрометираната се християнска религия и църква. В И. Ленин излезе против проповедниците на идеализма, попщината, „богостроителството“ и „боготърсачеството“ със своята знаменита книга „Материализъм и емпириокритицизъм“ и с редица статии. В писмо до А. М. Горки, критикувайки „богостроителите“, Ленин пише:

„Не е вярно, че бог бил комплекс от идеи, които будят и организират социалните чувства. Това е богдановски *идеализъм*, който замазва материалния произход на идеите. Бог е (исторически и житейски) преди всичко комплекс от идеи, породени от тъпата потиснатост на човека и от външната природа и класовия гнет — идеи, които *укрепват* тая потиснатост, които *приспиват* класовата борба.“²

В нашата епоха всяка, даже и най-изтънчената, благонамерена защита или оправдаване на идеята за бога е оправдаване и подпомагане на реакцията.

„Милионите грехове, пакости, насилия и зарази *физически* много по-лесно се разкриват от тъпата и затова са много по-малко опасни, отколкото *тънката*, духовната, преоблечена в най-гиздави „идейни“ костюми идея за бога.“³

Ето защо марксистите-ленинци са считали и считат за необходимо да водят борба с религиозните предразсъдъци и суеверия, в каквито и форми да се проявяват те.

В партиите на десните социалисти широко разпространение получи опортюнистическата търпимост към религиозната проповед и даже преките опити да се „съедини“ социализмът с религията. Опортюнистите от II Интернационал заявяваха, че религията трябва да бъде обявена за „частно дело“ на всеки социалдемократ. Съвременните десни социалисти във всички страни проповядват идеализъм, мистика, попщина, „религиозен социализъм“.

Разобличавайки опортюнистите, Ленин посочва, че не бива да се отъждествява отношението към религията от страна на държавата и от страна на партията на пролетариата. „Ние искаме религията да бъде частна работа

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч. т. I, стр. 385.

² В. И. Ленин, Соч., т. 35, стр. 93 [Бълг. изд., стр. 104].

³ Пак там, стр. 90 [Бълг. изд., стр. 100].

по отношение на държавата, но ние съвсем не можем да смятаме религията за частна работа по отношение на нашата собствена партия.“¹

Признаването на религията за частно дело по отношение на държавата означава, че църквата трябва да бъде отделена от държавата, държавата не трябва да поддържа религиозните култове, а всеки гражданин трябва да бъде съвсем свободен да изповядва каквато си иска религия или да не признава никаква религия, т. е. да бъде атеист. Издигайки тези искания като част от демократическите преобразования, партията на пролетариата се е стремела да осигури на гражданите пълна свобода на съвестта и да ликвидира с разпространените в капиталистическите страни преследвания на хората за тяхното отклонение от държавната религия.

С победата на Великата Октомврийска социалистическа революция и установяването на съветската власт църквата в СССР е отделена от държавата и училището от църквата. В член 124 на конституцията на СССР е казано: „Свободата на изповядването на религиозни култове и свободата на антирелигиозната пропаганда се признава на всички граждани.“

Религията, която от гледна точка на марксизма е частно дело по отношение на държавата, съвсем не е частно дело по отношение на партията на работническата класа. Марксистката партия не може безразлично да се отнася към това, какви убеждения, принципи проповядват нейните членове. Тя иска от своите членове активна борба против всякакъв социален и духовен гнет, борба с всички назадничави възгледи, с всички предразсъдъци, в това число и с религиозните. Борбата с религията се води не само по пътя на възпитанието, пропагандата на научния миросглед, но преди всичко чрез въвличане на трудещите се в активна борба за революционното преобразуване на обществото. При това комунистическата партия винаги подчинява борбата с религиозните предразсъдъци на политическите задачи, на коренните интереси на борбата за диктатурата на работническата класа, за комунизма.

За да се преодолеят религията, суеверията, мистиката, не са достатъчни само просветителни книжки, даже и най-добрите. За да се преодолеят религията, суеверията,

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 66 [Бълг. изд., стр. 75].

мистиката, трябва да се унищожи почвата, която ги поражда и подхранва. Иначе казано, трябва да се унищожи капиталистическото и да се построи комунистическото общество.

Социалистическата революция, победата на социализма в СССР потвърдиха напълно това положение на марксизма-ленинизма. С установяването на планово социалистическо стопанство, с унищожаването на експлоатацията на човек от човека и ликвидирането на експлоаторските класи в СССР завинаги са унищожени социалните корени на религията. Сега подавяващото болшинство граждани на СССР са атеисти, безбожници. В своята борба за комунизъм съветският народ се опира не на помощта на призрачни небесни сили, а само на своите собствени сили, на данните на науката, на ръководството на партията на комунистите.

Първокласната техника на съветската промишленост и на транспорта, растящата от година на година механизация на селското стопанство, мероприятията на съветската държава по преобразуването на природата, борбата със сушата, внедряването в селското стопанство на агрономическата наука, агробиологията, борбата за високи устойчиви урожайи подкопават в корена религиозните суеверия. Десетките милиони напредничави колхозници вече ясно разбират, че не може пасивно да се чакат милости не само от несъществуващия бог, но и от природата. Опирайки се на прогресивната техника и наука, те със своя социалистически труд създават невиджано високи урожайи и с това опровергават реакционните религиозни басни.

Обаче в социалистическото общество религиозните възгледи още не са преодолени напълно. Религията, религиозните суеверия засега още продължават да владеят умовете на значителна част от населението, особено в селото. Религиозните вярвания и учреждения в социалистическото общество са отживелица, наследство от стария строй.

Религиозните вярвания и обреди несъмнено са пречка за прогресивното развитие на обществото по пътя към комунизма. Борбата против религиозния мироглед, за научен, материалистически мироглед е част от борбата за комунизма. Поради това в условията на социалистическото общество особено значение придобива пропагандата на научния мироглед.

Науката като особена форма на общественото съзнание и като неделим елемент на културата представлява от себе си система от знания за окръжаващия ни свят, за законите на развитието на природата и обществото. Достоверността, истинността, обективността на знанията се проверяват и доказват от практиката.

В противоположност на религията, която е фантастично отражение на действителността, научното знание, опиращо се на практиката и проверявано от практиката, е способно да дава и дава обективна истина, т. е. правилно отражение на обективния свят. Ходът на развитието на човешкото познание върви от по-малко дълбокото знание към по-дълбокото, от познанието на явленията към познанието на същността, от една същност към друга, по-дълбока. Откривайки законите на обективния свят, науката дава възможност да се предвиждат събитията и служи като оръдие за практическото изменение на света от човека, като оръдие за подчиняване силите на природата и обществото на интересите на обществото.

Науката възниква от потребностите на обществената практика, главно на материалното производство. Предмет на научните наблюдения и обобщения стават преди всичко онези природни явления, които така или иначе са свързани с материалния живот на обществото, с производството. Производствената практика е тласкала хората към опознаване на причините на такива явления като сменяването на деня и нощта, годишните времена, изменението на времето, разливите на реките. Практическите нужди са изисквали знание на причините за болестите на хората и животните, изучаване на полезните и вредните свойства на растенията, особеностите и навиците на животните, познаването на механическите, физическите и химическите свойства на телата, минералите и т. н.

Първоначално знанията на хората не са били големи, запазвали са се в паметта на хората и в течение на векове са се предавали устно. Тези знания са се свеждали преди всичко до производствения опит на хората. Но с развитието на обществото, с делението на труда и ръста на разнообразието на човешката дейност, с развитието на обмяната и връзките между народите, с възникването на класите и държавите се разширяват знанията на хората за окръжаващия ги свят. Паметта на отделния човек вече не е в състояние да запази всички знания, възниква потребността от

записване на наблюденията и обобщенията, а във връзка с това се появява и изкуството да се пише.

Подобно на звуковата членоразделна реч писмеността не е била изобретение на един човек; като средство за обмяна на мисли и като оръдие за натрупване на знания тя се е явила като резултат от усилията на множество хора. Наистина, писмеността в нейната най-развита форма, както и науката, в течение на продължително време е била монопол на тесен кръг хора из средата на господстващите класи: жреците, духовенството, чиновниците, интелигенцията.

Изкуството да се пише, след като възникнало, станало мощно средство за натрупване на знанията, предавани от поколение на поколение, от един народ на друг. Първоначално записването на различните сведения, наблюдения е било безпорядъчно, бессистемно и често противоречиво. Това са били записания за военни походи, победи и поражения, за живота, бита и нравите на другите народи, за фауната и флората на различни места. Записвали са се също така сведения, отчасящи се до жизнената основа на обществото — до производството (времето на разливането на реките началото на полските работи, времето на узряването на растенията и т. н.). След това записванията стават по-подредени, систематизират се; натрупаните знания създават възможност да се установява връзката, взаимозависимостта между явленията, тяхната закономерност. Така възникнали първите зачатъци на науката.

Астрономията възникнала от практическата необходимост от знание на закономерностите на сменяването на годишните времена, от необходимостта от ориентиране пощем на път. В древния Египет и Вавилония, където земеделието било свързано с разливането на реките, астрономията била нужна за изчисляване на периодите на разливането на реките.

Развитието на астрономията изисквало развитие на *математиката* като нейна необходима основа. Древните астрономи като правило са били едновременно и видни математици. Потребностите от измерване на полетата извикали на живот *геометрията*. Странтелството на големи здания, на сложни хидротехнически съоръжения (каналы, здания, насипи), потребностите на корабоплаването и на военното дело извикали на живот *механиката*, а последната на свой ред предизвикала по-нататъшно развитие на математиката.

Жизнената необходимост за борба с болестите на хората и животните предизвикала появяването на *медицината* и *ветеринарията*, а това съдействувало за възникването и развитието на *ботаниката*, *зоологията*, *анатомията*, *физиологията*.

Естествознанието като правило давало отговори на онези въпроси, които се поставяли от развитието на производството, и обобщавало практиката. Още дълго преди да се формулира положението, че триенето се превръща в топлина, хората посредством триене добивали огън. Преди да е бил открит законът за превръщането на енергията, това превръщане вече се осъществявало практически (парната машина). Това не следва да се разбира по такъв начин, като че ли науката е способна само па-

сивно да обобщава онова, което вече е достигнато в производството. Не, опирайки се на теоретическото обобщение на практиката, науката прави открития, които движат напред и революционизират самото производство. Такива са например откриването на законите на парата и изобретяването на парната машина, откриването на законите на електричеството, откриването на вътрешноатомната енергия, такова е направеното от Мичурин откритие на законите на изкуственото формообразуване на организмите, откриването на законите на управлението на плодородието на почвите, достигнато от напредничавите руски учени Докучаев, Костичев, Прянишников и др.

Влиянието на производството, на икономическите потребности върху развитието на науката бива не само пряко, непосредствено, но и косвено, опосредствувано. Но така или иначе потребностите на материалния живот на обществото определят развитието на науката винаги и навсякъде, макар че самите учени могат и да не съзнават това.

Буржоазните историци твърдят, че не науката зависи от общественото производство, а, обратно, състоянието и развитието на производството зависи от развитието на науката. Те считат науката за плод на чистите размишления на учения, който седи в уединения кабинет и е откъснат от живота, от неговите потребности. Но този идеалистически възглед се опровергава напълно от историята. Нуждите на производството, техническите потребности са оказвали върху възникването и развитието на науките по-силно въздействие, отколкото десетки университети. Съвременната едра промишленост е немислима без съвременната механика, физика, химия, но бурното развитие на тези науки е предизвикано именно от потребностите на едрата промишленост, основана на прилагането на естествознанието. Съвременната физика и химия са немислими без съвременната исполинска техника, а тази техника се дава в ръцете на физиците и химиците от едрата промишленост.

Историята на всички велики открития в науката свидетелствува, че обществената практика, потребностите на развитието на производителните сили, потребностите на икономическото развитие, класовата борба са били движещата сила на възникването и развитието на науката.

Най-големите успехи в развитието на естествознанието през XVII—XVIII в. са се паднали на механиката, астрономията и свързаната с нея математика. Тези отрасли на научното знание са били най-близко и непосредствено свързани с насъщните нужди на развиващата се промишленост, с хода на развитието на материалния живот на възникващото капиталистическо общество.

За разлика от всички предшестващи начини на производство, основани на старата техника, капиталистическият начин на производство се опира на машинната техника, която предполага използване на науката в производството. Именно в потребностите на развитието на производството, на машинната техника, се заключава главната причина за бурното развитие на естествознанието.

Първият период от развитието на естествознанието в епохата на капитализма, започнал от XVI столетие, е дал велики открития в областта на математиката, механиката, астрономията, но в областта на изучаването на органическите явления не излязъл извън пределите на началните стъпала на знанието. Още не били изследвани нито исторически следващите една след друга органически форми (палеонтологията), нито историческото сменяване на геологическите условия на развитието на организмите (геологията). Естествознателите разглеждали природата метафизически. За по-основно изучаване на формите на органическия живот, пише Енгелс, „липсвали двете първооснови — химията и познаването на главната органична структурна форма, клетката“¹.

От средата на XVIII и особено в XIX век великите научни открития правят един пробив след друг в метафизическия възглед за природата. Откритията на Ломоносов във физиката и химията; теорията на Кант—Лаплас за естествения произход на слънчевата система; учението за историческото развитие на Земята и палеонтологичната теория за последователно сменяващите се една друга органически форми на Земята; възникването на органическата химия и изкуственото създаване на органически вещества, доказващо приложимостта на химическите закони в областта на живата природа; откриването на механическата теория за топлината, а също така и на закона за превръщането на енергията; откриването на клетъчния строеж на организмите, откритията на Ламарк, Дарвин, Мичурин, Тимирязев, Павлов — тези и други естественонаучни открития показваха природата в единството и вътрешната връзка на всичките ѝ форми, в непрекъснато историческо развитие.

Теорията за развитието не е могла да одържи победа в науката в условията на феодализма с неговата относителна застоялост на производството, с бавното течение на целия обществен живот, с господството на крайно консервативната религиозна идеология. Капитализмът разруши феодалните отношения, революционизира производството и с това ускори хода на обществения живот. След революцията в начина на производство последваха и политическите буржоазни революции. Всичко това се

---

¹ Ф. Енгелс, Диалектика природы, стр. 153 [Бълг. изд., стр. 200].

яви като гласък за изменения в областта на естествознанието.

Но при всичко това капиталистическият строй и буржоазният миросглед поставят предели на науката, ограничават нейното развитие. Буржоазните естествоизпитатели, намирайки се във властта на метафизическия и идеалистическия миросглед, не са могли и не могат да дадат вярна картина на природата и обществото, тях ги плашат противоречията, скокообразността на развитието. Буржоазните учени не са в състояние да дадат научно, материалистическо обяснение на историята на обществото, да открият основните закони на неговото развитие. Това можаха да направят само идеолозите на революционния пролетариат. Това направиха основоположниците на научния комунизъм, вождовете на работническата класа Маркс и Енгелс.

Науката в буржоазното общество е пленница и прислужница на капитала, оръдие за експлоатация. Трудът и науката при капитализма са поставени в антагонистически отношения: развитието на науката, както и развитието на производителните сили, води там към обедняване на трудещите се.

Развитието на науката в капиталистическото общество се извършва не чрез непрекъснато движение напред, а чрез най-дълбоки противоречия и кризи. Краят на XIX и първата половина на XX в. са отбелязани с революция в естествознанието, по-специално в областта на физиката. Със своите открития физиката потвърждава истинността на диалектическия материализъм. Но значителна част от физиците не можаха да разберат новите открития, не можаха да преодолеят привичния метафизически метод на мислене и да застанат на позицията на диалектическия материализъм, поддадоха се на влиянието на идеализма и наклониха към неверни, идеалистически изводи. Всичко това доведе до криза в естествознанието.

Ленин посочи, че изходът от кризата в естествознанието се заключава в преминаването на естествоизпитателите на позниците на диалектическия материализъм. Но в условията на буржоазното общество естествоизпитателите се възпитават в идеалистически миросглед, който се представя за „най-нова философия“. Към пролетарския миросглед — диалектическия материализъм, буржоазните учени по силата на своето обществено положение и въз-

питание се отнасят с предубеждение, враждебно. Даже тогава, когато в хода на научното изследване те пряко се сблъскват с диалектическия характер на процесите в природата, те не се решават да правят диалектикоматериалистически изводи, а се отклоняват по посока на релативизма.

Само най-смелите от естествоизпитателите в буржоазното общество под натиска на неумолимите факти скъсват с идеалистическите и метафизически възгледи и преминават на позициите на диалектическия материализъм (Ланжевен, Фредерик и Ирен Жолио-Кюри, М. Пренан, Бернал, Блякет и др.).

Стремежът към максимална печалба, конкуренцията, а също така потребностите на империалистическите войни заставят капиталистите да развиват техниката и науката. Но същият стремеж към максимална печалба тласка капиталистите към ограничаване на развитието на науката и техниката, когато новите изобретения заплашват максималната печалба. Капиталистическите монополи подчиняват напълно научно-изследователската дейност на своите интереси и цели. Научните лаборатории и научно-изследователските институти в условията на капитализма се създават по същия принцип, както и всяко капиталистическо предприятие: съвременните научно-изследователски институти и лаборатории — това са капиталистически предприятия със сложно оборудване. В институтите стотици и хиляди учени и инженери работят по задания и под контрол на капиталистическите монополи.

Развитието на науката, особено на физиката, химията и всички приложни отрасли на знанията, непосредствено свързани с развитието на техниката, разбира се, не се прекратява в епохата на загниването на капитализма, но взема едностранчив, уродлив характер. Открити са нови източници на суровини и енергия, нови материали, заместители: вътрешноатомната енергия, синтетичният бензин, пластмасата и др. п. Но всички тези достижения в условията на империализма водят само към засилване на експлоатацията, нищетата на масите, към създаване на нови, по-съвършени оръдия за война и разрушение.

Ние видяхме по-горе, че науката възниква от потребностите на практиката, че тя се развива в тясна връзка с потребностите на развитието на техниката, с нуждите на производството. Естествознанието обслужва потребности-

те на производството. Съвкупността от научни знания, проверени и потвърдени от практиката, дава обективната истина. Това истинско, научно знание се натрупва от поколение на поколение, от епоха на епоха, от една обществена формация на друга. То не се унищожава със сменяването на една икономическа база от друга, а се запазва, умножава, развива се по-нататък. Теоремите на Евклид, законът за всемирното привличане, законът за съхранението на веществото, законът за съхранението и превръщането на енергията и др. под. са обективни истини, независещи от човека и от човечеството. Законите на естествените, техническите науки могат да обслужват различни начини на производство.

Но науката съдържа в себе си не само формулировка на закони, теореми, аксиоми, но и тяхното философско, теоретическо тълкуване и обосноваване. И тук се разгаря ожесточена борба на мнения.

Историята на науката е история на борбата на знанието и вярата, на науката и религията, на материализма и идеализма, борба на напредничавите, прогресивни, революционни направления с назадничавите, консервативните и реакционните направления. Тази борба в класовото общество отразява борбата на класите и партиите.

По времето на Дарвин се е водила борба между неговите привърженици и неговите противници. В наше време физиката, химията, биологията, да не говорим за обществените науки, представляват от себе си арена на най-ожесточена борба на противоположните направления, борба на напредничавата научна мисъл с реакционните течения, които теглят науката назад, проповядват идеалистически и метафизически теории, коренно враждебни на науката.

Законите на всички науки, естествени и обществени, са обективни, те отразяват процеси, които стават независимо от волята на хората. В това се състои общото у всички отрасли на научното знание. Но освен това общо има и съществено различие между *естествените* и *обществените* науки. Самият предмет на изследването на повечето обществени науки, особено такива като политическата икономия, социологията, теорията за държавата и правото, засяга интересите на експлоататорските класи, а във връзка с това предизвиква най-низки страсти, „фурриите на частния интерес“. Поради това от буржоазните

учени не може да се очаква безпристрастно научно изследване на явленията на обществения живот, на закономерностите на развитието на обществото. Откриването и използването на законите на обществените науки, закони, засягащи интересите на отживяващите обществени сили, среща съпротива от тяхна страна. Само последователно революционната работническа класа и нейните идеолози са заинтересовани в обективното, безпристрастно изследване на всички явления в обществения живот, в откриването на законите на развитието на обществото. Поради това истинска обществена наука е само марксизмът-ленинизмът, който изразява интересите на революционната работническа класа, интересите на трудещите се и дава истинско знание на законите на развитието на обществения живот. Откак буржоазията стана реакционна класа, цел на буржоазната политическа икономия, на буржоазната социология, на буржоазната историография стана вече не истината, а бясната защита на интересите на буржоазията, в жертва на които се принасят интересите на научното познание.

Многобройните буржоазни учени и философи от рода на Мах, Едингтон, Поанкаре, Ръсел, Витгенщайн, Карнап, Джеймс, Дюи всячески се стремят да докажат, че математическите, физическите, химическите, а също така законите на биологията и обществените закони нямат обективен характер, че те били само продукт на мислещия ум, удобна конструкция на чистата логическа мисъл. Някои буржоазни учени-мракобеси оспорват сега теорията на Коперник или твърдят, че хелиоцентричната теория на Коперник и геоцентричната теория на Птоломей били равноценни. Част от буржоазните физици оспорват непоклатимостта на закона за съхранението на енергията. Буржоазната наука от наши дни върви в съюз с попщината против философския материализъм. Така английският астроном Едингтон със своето нелепо учение за „физическите константи на света“ се опитваше да възроди идеалистическото учение на Питагор за числата като същност на света.

Биологията сега се мистифицира, спиритуализира от генетиците вайсманисти-морганисти и се поставя на служба на реакционните империалистически цели. Буржоазните биолози в съюз с буржоазните социолози съчиняват най-реакционни расистки теории за оправдаване „съдили-

щата на Линча“ над негрите, за оправдаване на империалистическите разбойнически войни и потискането на народите в колониите.

Откритията на науката за микроорганизмите-бактерии са призвани да служат на борбата с болестите — чумата, холерата и т. н. Човечеството тачи великите учени, които положили основите на научната медицина. Но реакцията буржоазия превръща бактериологията в оръдие за изстребване на хората. Използвайки гнусния „опит“ на японската военщина, американските империалисти и американските учени-изверги в тайни лаборатории готвят оръжието на бактериологичната война и го използват против мирното население в Корея и Китай. Това показва класовата подкладка в използването на всички достижения на науката в класовото общество.

Марксизмът-ленинизмът разобличава мнимата безпартийност на буржоазната наука и философия като лицемерие и параван, прикриващ користните и реакционни интереси на експлоататорите. Работническата класа няма нужда да скрива *класовия, партийния* характер на своята идеология, в частност на обществената наука. Марксизмът-ленинизмът защитава и строго провежда принципа на пролетарската, комунистическата партийност.

„Строгата партийност е спътник и резултат на високо развитата класова борба... Буржоазията не може да не тежее към безпартийността... Безпартийността е буржоазна идея. Партийността е социалистическа идея“¹ — пише Ленин.

Пролетарската, комунистическата партийност в противоположност на буржоазната партийност означава освобождение на науката от подчиняване на користните интереси на експлоататорските класи, нейното освобождение от буржоазния субективизъм. Пролетарската, комунистическата партийност не противоречи, а напълно отговаря на интересите на обективното познание на действителността, от което е заинтересована работническата класа. Именно поради това марксистко-ленинската наука се подлага на преследване в страните на капитала.

Напредничавата наука и нейните представители винаги са били подлагани на преследване и гонение от стра-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 57, 60 и 61 [Бълг. изд., стр. 65, 69, 70].

на на реакционните класи и духовенството. Така е било в епохата на феодализма с нейните затвори, килии за измъчване и клади за непокорните мъже на науката. Така стои работата и в епохата на империализма, за която е характерна непрекъснатата се борба на буржоазията и на буржоазната държава против напредничавата наука, против напредничавите учени във всички области на знанията (забраната да се пропагандира теорията на Дарвин в редица щати на САЩ, преследването на Жолио-Кюри, преследването на марксизма, на материалистическата философия и др. под.).

Брътвежите за независимостта на науката от социалните и политическите условия се поддържат от социолозите на капиталистическите страни, където науката се намира на служба на моргановци и рокфелеровци, дюпоновци и мелоновци, където съдбата на учените зависи от волята на магнатите на капитала, където крупните научни открития носят бедствия на трудещите се, защото водят до увеличаване на безработицата.

Известно е, че сега огромна тълпа учени слуги на буржоазията в САЩ, изпълнявайки поръчението на Уолстрийт, е заета с „доказване“ на остарялостта на националния суверенитет на народите и с проповядване на „световно правителство“ под егидата на САЩ. Пригласят им идеолозите на реакционната буржоазия от страните-сателити на САЩ. Буржоазната наука се опозори напълно с пропагандата на расизма, малтусианството и прочее мракобесие.

Бурният разцвет на науката в социалистическото общество, в Съветския Съюз показва какви големи и безгранични перспективи се откриват пред науката, когато тя се освободи от оковите на капитализма, от служенето на парите и на милитаризма. В страната на социализма хората на науката служат не на експлоататорите, а на народа. Благородно служене на социалистическото отечество, на прогресивното човечество, на делото на комунизма — ето възвишената цел, която владее умовете на съветските учени. „Преди — казва Ленин — целият човешки ум, целият човешки гений твореше само за да даде на едни всичките блага на техниката и културата, а да лиши други от най-необходимото — просветата и развитието. А сега всички чудеса на техниката, всички завоевания на културата ще станат общонародно достояние и

отсега нататък никога човешкият ум и гений не ще бъдат превърнати в средства за насилие, в средства за експлоатация.“¹

В СССР науката се развива планомерно и служи на народа. Ако в условията на капитализма науката служи на капитала като средство за експлоатация на трудещите се, то в условията на социализма тя е могъщо оръдие за повишаване на тяхното материално благосъстояние и култура.

Съветският строй освободи науката от разложителното влияние на идеалистическия и религиозния мироглед, въръжава учените с най-напредничавия научен мироглед — диалектическият материализъм. Диалектическият материализъм в противовес на идеализма учи, „че в света няма непознаваеми неща, а има само неща, които още са непознати, които ще бъдат разкрити и познати със силите на науката и практиката“².

Развитието на съветската наука става в борба с буржоазните теории. Само като разобличава и преодолява реакционните идеалистически и метафизически идеи в математиката, физиката, химията, биологията, в познанието на обществените явления, науката може да се движи напред.

Огромна роля в развитието на съветската наука са играели и играят теоретическите дискусии в различните области на науката. Съветският строй, Комунистическата партия възпитават учените в дух на новаторство, учат на смелост и дръзновение в областта на научното знание, в преобразуването на природата и подчиняването на нейните сили на властта на обществото. Комунистическата партия учи съветските научни кадри последователно да прилагат метода на критиката и самокритиката в интерес на развитието на науката. Борбата на мнения е закон на развитието на напредничавата наука. Монополът на „жреците на науката“, самодоволно затварящи се в собствената си черупка, е несъвместим с напредничавата наука.

Догматизмът, зубрачеството, талмудизмът са враждебни на науката. Необходимо е научните положения да се проверяват в огъня на практиката и да се вслушват в гла-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 26, стр. 436 [Бълг. изд., стр. 482].

² И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 582 [Бълг. изд., стр. 694].

са на практиката. Някои съветски учени догматично, без проверка на практика възприеха положенията на В. Р. Вилямс за тревополната система и шаблонно ги прилагаха, без да се съобразяват с различните почвени и климатически условия на СССР. Това нанесе голяма вреда на селското стопанство на южните райони.

Социалистическият строй откри безгранични възможности за развитието на науката и за нейното приложение във всички области на стопанството в интерес на народа. Никое общество не е познавало такъв гигантски размах в развитието на науката, научните учреждения, в подготовката на научни кадри както социалистическото общество, построено в СССР и строящо се в страните с народна демокрация. Материален израз на великите достижения на съветската наука е мощната социалистическа промишленост, транспорт, селско стопанство, снабдени с най-напреднала техника. Победата на съветския социалистически строй — това е тържество на напредничавата обществена наука, на марксизма-ленинизма.

Страната на социализма е страна на напредничавата наука, смело прилагана в областта на производството. Съветската наука се опира на възприетите от нея напредничави, революционни традиции на науката от миналото, по-специално на великите традиции на руската наука.

В тежките условия на крепостническа, а след това на капиталистическа Русия, под задушавания гнет на царизма деятелите на руската наука прокарваха нови пътища във всички отрасли на познанието. Няма буквално нито един отрасъл на естествознанието, където на руските учени да не принадлежат открития от световно значение.

Научните открития на великия мъж на науката М. В. Ломоносов обогатиха редица отрасли на науката. Особено големи са неговите заслуги в областта на физиката и химията. На него принадлежи честта за откриването и експерименталното доказване дълго преди Лавоазие закона за съхранение на веществото. Ломоносов разви по-нататък хипотезата на древните за атомния строеж на материята; той разработи атомистичната теория за газовете и е съзателят на физическата химия. На него принадлежи честта за откриването на закона за съхранението на енергията.

Създател на първата парна машина беше гениалният руски изобретател Ползунов. В математиката руският на-

род даде на света Лобачевски, когото с право наричат Коперник в своята област. На Попов принадлежи изобретението на радиото, на Петров — волтовата дъга, на Яблочков — първата дъгова електрическа лампа, на Лодигин — нагревателната електролампа. Честта за изобретението на първия в света самолет принадлежи на руския изобретател Можайски. Създатели на теорията на самолета са руските учени Жуковски и Чаплигин. В областта на химията руската наука даде на света Менделеев, Зинин и Бутлеров. По-нататъшното развитие на материалническата биология след Дарвин бе осъществено от Тимирязев, Мичурин и неговите ученици. Докучаев, Костичев, Прянишников, Вилямс създадоха науката за почвата, това извънредно важно средство на общественото производство. Съвременната физиология стана наука благодарение на гениалните изследвания на Сеченов и Павлов. Откритията на Мечников, Ивањовски, Гамалей и други учени в микробиологията далече изпревариха задграничната наука в тази област.

Високо и всестранно развитие достигна науката на народите на СССР в условията на победата на социализма. Постиженията на съветските физици в областта на овладяването на вътрешноатомната енергия унищожиха монопола на американските атомни манияци.

Съветската наука се развива на здравата идейна база на марксизма-ленинизма, тя е проникната от великите идеи на служенето на народа, идеите на борбата за комунизъм; от ленинизма тя възприе и руския революционен размах, съединен с комунистическата деловитост.

В условията на социализма се развива съюзът на хората на науката и на материалното производство, показател за което е растящото сътрудничество на учените и новаторите в производството. В Съветския Съюз е унищожена противоположността между физическия и умствения труд. Съветската наука се опира на опита на милионите, на напредничавата практика на трудещите се, новаторите в индустрията и селското стопанство. Оплодотворявана от практиката на социалистическото строителство, науката получи небивали възможности за ускорено развитие. Опирайки се на съюза на науката и труда, съветският народ решава величествените задачи на по-нататъшното развитие на производителните сили на социалистическото

общество за осъществяване на постепенния преход към комунизма.

Нито в едно общество науката не е играла такава огромна роля, каквато тя играе в развитието на социалистическото общество. При социализма всяко научно откритие, разширяващо властта на човека над природата и облекчаващо труда, намира най-широко приложение в производството и с това ускорява движението на народа по пътя към комунизма.

Някои идеолози на буржоазията, стараейки се да оправдаят капитализма, са измислили, че корените на противоречията, злините и бедствията на съвременното капиталистическо общество се заключават не в това, че капитализмът е изживял себе си, а в „прекомерното“ развитие на науката: науката била проявила своите „разрушителни“ свойства и нейният растеж „застрашавал“ съществуването на човечеството и цивилизацията. Това е клевета срещу науката. Разрушителни свойства са присъщи не на науката, а на съвременния капитализъм, който използва науката за разрушителни цели. Практиката на развитието на науката в социалистическото общество и нейното използване в интерес на народа опровергават лъжливите измислици за разрушителния характер на науката. Атомната енергия, както и другите велики открития на науката, може да бъде и най-голямо благодеяние за обществото, и да стане разрушителна сила — това всецяло зависи от обществения строй. Само реакционните политици, философи и учени могат да правят извод за необходимостта „да се обуздае науката“ от факта на използването на атомната енергия, микробиологията, химията за война. Само враговете на прогреса и мракобесите могат да издигат призива, който се раздава в капиталистическите страни: „Не е ли дошло време да бесим учените?“ Използването на постиженията на науката от империалистите за масово изстребление на хора говори за необходимостта да се обуздаят реакционните империалистически сили, за необходимостта да се унищожи общественият строй, който заставя гения на човечеството да служи на делото на разрушението.

Изходът за човечеството е само един — борба против капитализма, за социализъм, при който науката служи на народа, на подчиняване природните сили на обществото.

д) Философия

Особеността на философията като форма на общественото съзнание е това, че тя изразява *мирогледа* на една или друга класа на дадено общество.

Философията в своето развитие е тясно свързана с развитието на научното познание. *Основен въпрос на философията* е въпросът за отношението на съзнанието, мисленето към битието, на духа към природата: Кое е първичното, началното: природата, материалният свят или съзнанието, духът; съществувал ли е светът всякога или той е сътворен от бога, от духа? Съществува и втора страна на въпроса за отношението на мисленето към битието: способно ли е човешкото мислене да познае света, да даде истинско знание за света, или пък светът е непознаваем? Тези две страни на основния въпрос на философията са вътрешно свързани една с друга.

Философията като особена форма на общественото съзнание е възникнала като стихнен материалистически мироглед на прогресивните обществени сили и като антипод на религията. Но тъй като философията възниква в общество, вече разделено на класи, тя скоро престава да бъде единна; в противовес на материализма възниква противоположно направление, идеалистическо. Материалистическото направление като правило е отразявало положението и възгледите на напредничавите класи. Материалистическата философия се развивала в тясна връзка с развитието на естествените науки. Идеалистическата философия е била, като правило, мироглед на реакционните класи, тя е поддържала религията и на свой ред е била поддържана от религията.

Предметът и съдържанието на философията исторически са се изменяли. В антична Гърция тя е включвала в себе си всички отрасли на знанието от онова време. Постепенно от философията се отделяли една наука след друга. Диференциацията на научното знание — отделянето от философията на специалните науки — било прогресивен процес. Обаче създателите на философските системи, поспециално на идеалистическите, не желали да се помият с това, че тяхната област на знание като че ли се ограничавала; те се опитвали да подчинят на себе си отделните науки, да ги вкарат в рамките на своята система. Последната философска система, която е претендирала за

универсалност, е била Хегелевата идеалистическа философия. Хегел поставя своята философия над другите науки, опитвайки се да ги вмести в прокрустовото ложе на своята идеалистическа система.

Единствената последователно научна философия в нашата епоха е диалектическият материализъм — миросгледът на марксистко-ленинската партия, науката за общите закони на развитието на природата, обществото и мисленето. Диалектическият материализъм е най-високото постижение на научната, философска мисъл, научен миросглед и метод на познание и революционно действие. Ленин пише: „Диалектическият материализъм „не се нуждае от никаква философия, която да стои над другите науки“. От по-раншната философия остава „учението за мисленето и неговите закони — формалната логика и диалектиката“. А диалектиката според разбирането на Маркс, както и съгласно Хегел, включва в себе си онова, което днес наричат теория на познанието, гносеология, която трябва да разглежда своя предмет също така исторически, като изучава и обобщава произхода и развитието на познанието, преходът от незнание към познание.“¹

Философският материализъм и философският идеализъм имат своя дълга история. Като явление от надстроечен характер, развитието на философията отразява икономическото развитие на обществото и борбата на класите.

Идеалистическата философия счита, че природата, материалният свят е производно на духа, съзнанието, идеята или бога. Подобно на религията идеалистическата философия признава така или иначе сътворението на света от бога, от идеята, от духа. Материалистическата философия, напротив, обяснява природата от самата нея, отхвърля идеята за сътворението на света и вижда основата и единството на света в неговата материалност.

В своята знаменита книга „Материализъм и емпириокритицизъм“ Ленин посочва, че цялата история на философията представлява от себе си арена на борба между двете партии във философията — материализма и идеализма. „Най-новата философия е също така партийна, както и философията преди две хиляди години. По същината си, прикривана от гелертерско-шарлатански нови наименования или от скудоумна безпартийност, борещите

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 37—38 [Бълг. изд., стр. 42—43].

се партии са материализмът и идеализмът. Последният е само изтънчена, рафинирана форма на фидеизма, който стои във всеоръжие, разполага с грамадни организации и продължава непрестанно да въздействува върху масите, обръщайки в своя полза най-малкото колебание на философската мисъл.“¹

Тъй както в политиката не може да има неутралност в борбата между враждебните класи, така и във философията не може да има неутрални направления, които да не принадлежат нито към материализма, нито към идеализма. Ленин подчертава, че проповядването на безпартийност във философията представлява само опит да се смесят две противоположни направления, да се примири непримиримото. Под фирмата на безпартийност във философията в повечето случаи се крие замаскирана проповед на идеализма и попщината. „Безпартийността във философията е само презряно-прикрито лакейство пред идеализма и фидеизма.“²

Борбата между материализма и идеализма като отражение на класовата борба пронизва цялата история не само на древната, но и на новата философия. Раждането на новия обществен строй, неговата борба против отживелия строй винаги е била свързана с борба на идеите, с борба на мирогледите. Така навечерието на френската революция от XVIII в. се е ознаменувало с появяването на бележити философи-материалисти, врагове на религията и идеализма: Дидро, Ламетри, Холбах, Хелвещий и др. Френската материалистическа философия от XVIII в. е служила за идеологическа подготовка на буржоазната революция. Като аристократическа реакция на френската революция и на френския материализъм се явила немската идеалистическа философия на Кант—Фихте—Хегел. Френската революция предизвикала животински страх у представителите на европейската реакция, в това число и у страхливата, жалка немска буржоазия, която раболепствувала пред феодалната аристокрация. В противовес на смелите нападки на френските материалисти срещу суеверието, мистиката, идеализма, срещу цялото средновековие в икономиката, битата, политиката и идеологията немските философи-идеалисти се обявили против материа-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 14, стр. 343 [Бълг. изд., стр. 378].

² Пак там, стр. 340 [Бълг. изд., стр. 375].

лизма и атеизма, защитаваха реакционните обществени идеи и политически учреждения.

Следва обаче да се изтъкне, че философията на Хегел съдържа в себе си идеалистическата диалектика, учението за развитието, което става чрез противоречия, чрез прекъсвания на постепеността, чрез скокове. В диалектиката на понятията Хегел е отгатнал диалектиката на битието. Макар и в мистифицирана форма, Хегеловата идеалистическа диалектика се е явила като отражение на френската буржоазна революция от 1789—1794 г. Класиците на марксизма-ленинизма разглеждат диалектиката на Хегел като значително достижение, като крачка напред в развитието на напредничавата философска мисъл.

Борбата на прогресивните сили против крепостничеството, религията и идеализма в Русия е издигнала цяла плеяда гениални мислители-материалисти: Ломоносов и Радищев в XVIII в., Херцен, Огарьов, Белински, Чернишевски, Добролюбов, Писарев и др. в XIX в. Ленин пише за Херцен: „В крепостническа Русия от 40-те години на XIX век той съумя да се издигне на такава висота, че се нареди до най-великите мислители на своето време... Първото от неговите „Писма за изучаването на природата“ — „Емпирия и идеализъм“, — написано в 1844 година, ни показва Херцен като мислител, който даже сега стои една глава по-високо от маса съвременни естествоизпитатели-емпирици и от голямо множество днешни философи, идеалисти и полуидеалисти. Херцен стигна непосредствено до диалектическия материализъм и се спря пред историческия материализъм.“¹

Тези думи на Ленин изцяло се отнасят и до революционните демократи Белински, Чернишевски и Добролюбов. Философският материализъм на Херцен—Белински—Чернишевски—Добролюбов е бил по-зрял от всички други видове домарксов материализъм, той е стоял значително по-високо от френския материализъм на XVIII в. и от материализма на Фойербах.

Домарксовият философски материализъм е бил едностранчив, ограничен, непоследователен. Той е предимно механистически и метафизически. Той е бил материализъм „отдолу“, в обяснението на природата, идеализъм „отгоре“, в обяснението на историята на обществото. Недоста-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 18, стр. 9—10 [Бълг. изд., стр. 10].

тъците на предишния материализъм бяха преодолени от диалектическият материализъм, създаден от Маркс и Енгелс. Диалектическият материализъм и марксизмът като цяло възникна на основата на определени условия на материалния живот, на икономическите и социалните противоречия на капитализма, в резултат на обобщаването на историята на класовата борба на пролетариата и великите научни открития в естествознанието. За историческите условия за възникването на марксизма е по-подробно казано в първата глава. Диалектическият и историческият материализъм е закономерно продължение на цялото предшестващо развитие на науката, в това число и на философията.

Възникването на диалектическият и историческият материализъм е най-голяма революция във философията. За разлика от предишните философски учения, които са били достояние на единици или на неголеми школи и школички, диалектическият материализъм възникна като миросглед на революционната работническа класа, като нейно идейно боево знаме. Диалектическият материализъм е коренно противоположен на буржоазния миросглед. Той е единствено научният миросглед, монолитен и последователен, правилно отразяващ действителността. Неговата задача се състои не само в това, да *обясни* света, но и да го *измени*, т. е. да служи като оръдие за революционното преобразуване на обществото, за ръководство в събарянето на капитализма и в строителството на комунизма. Диалектическият и историческият материализъм е философската основа на научния комунизъм. Опирайки се на диалектиическият и историческият материализъм, Маркс и Енгелс създадоха теорията на научния комунизъм, т. е. учението за пролетарската революция, за диктатурата на пролетариата и за победата на комунизма.

След Маркс и Енгелс диалектическият и историческият материализъм получи своето по-нататъшно развитие в гениалните трудове на великия Ленин. Ленин даде философско обобщение на всемирноисторическата практика и на великите открития в естествознанието през периода, на стъпил след смъртта на Ф. Енгелс. В своите трудове той подложи на всестранна критика буржоазните философски течения от епохата на империализма, в това число неокантианството, махизма, прагматизма, новите проявления на хегелианството. В трудовете на Ленин беше подложен на

критика и грубият, вулгарен механистически и „икономически“ материализъм. Философските трудове на Ленин ознаменуваха нов, по-висок етап в развитието на диалектическия и историческия материализъм. След Ленин диалектическият и историческият материализъм беше всестранный развит по-нататък от Сталин и другите ученици на Ленин.

Диалектическият материализъм възникна и се развива в непримирима борба с идеалистическите и метафизически течения във философията. Диалектическият материализъм е цялостно, стройно, последователно докрай научно мировъзрение, непримиримо с каквито и да било суеверия, мистика. Само диалектическият материализъм е научна философия, отговаряща на всички изисквания на съвременното естествознание. Всички други философски системи претърпяха пълен банкрут, тях ги опровергава практиката и съвременната напредничава наука. Целият ход на развитието на науката и на естествознанието в това число напълно потвърждава учението на марксисткия философски материализъм, неговите положения за вечността на природата, на материята, за нейната несътворимост, за това, че развитието в природата и обществото става диалектически, че познанието е способно да даде и дава обективна истина.

Марксистко-ленинската философия стана изключително господстващ мироглед в СССР. Тя спечелва все нови и нови привърженици не само сред напредничавите дейци на работническата класа в целия свят, но и сред напредничавите учени във всички страни.

Силата на марксистко-ленинската философия се състои в това, че тя посочва на трудещите се маси изхода от икономическото, политическото и духовното робство, на което ги обрича капиталистическият строй. Диалектическият материализъм е бойно теоретическо оръжие на марксистките партии във всички страни на света. За всички напредничави учени-естествоизпитатели диалектическият материализъм е единствено научният философски метод, който дава увереност в преодоляването на трудностите и противоречията, възникващи в процеса на познанието на нови страни и явления в природата, на макросвета и микросвета.

Значението на диалектическия материализъм за напредничавите учени в целия свят е особено голямо в епохата на империализма. Кризата и упадъкът на съвремен-

ния капитализъм намират израз в кризата, упадъка и разложението на цялата буржоазна култура, в това число и на буржоазната наука и философия. Никога още в цялата история на буржоазното общество не се е наблюдавала такава вакханалия на мистиката, идеализма, мракобесие-то както в съвременния стадий на развитието на империалистическия капитализъм. На гниещото общество съответствуват и продуктите на разложението в областта на философията.

Във времето на своята младост буржоазията и нейните най-добри идеолози превъзнасяха могъществото на човешкия разум, неговата способност да познае света. А в наше време буржоазните философи се стараят преди всичко да принизят човешкия разум, да докажат неговото безсилие, неспособност да даде обективна истина. Ирационализъмът и мистиката станаха мода. Характерен за империалистическата буржоазия като класа, желаеща да задържи хода на историята и обърнала своя поглед към миналото, е стремежът да възкреси средновековната схоластика.

Реакционните философи в САЩ, Франция, Австрия, Италия, Англия и Западна Германия сега превъзнасят главата на средновековните схоластици Тома Аквински: в университетите на САЩ, Италия, Франция и Англия се четат курсове от лекции за Тома Аквински, посвещават му се многобройни изследвания, дисертации, статии в списанията. Библиографският справочник, съдържащ списъка на „трудовете“, излезли през последните 20 години и посветени на Тома Аквински, наброява 315 страници.

Илюстрация на разложението на буржоазната философия е идеалистическата философия на съвременния американски философ Сантаяна. Неговото учение за надсвотворните „същности“ е възпроизвеждане на Платоновото „царство на идеите“ и „универсалните“ на средновековните схоластици. Сантаяна открито заявява, че той е враг на науката и неговата „философия не е и не иска да бъде научна“. „Истината и измислицата — пише Сантаяна — могат да бъдат приети за едно и разликата между тях може да се пренебрегне.“ Американският философ Глен, автор на книгата „Въведение във философията“, обявява своята философия за „доброволна и беззаветно предана на богословието“.

Най-широко разпространената в САЩ философия — *прагматизмът* (Джеймс) и *инструментализмът* (Дюи, Хук) — представлява разновидност на субективния идеализъм. Тази философия заличава границата между вярата и знанието, между науката и религията, теологията и философията.

Един от продуктите на идейното разложение на империалистическата реакция е субективно-идеалистическата философия на *екзистенциалистите*, която има много привърженици сред буржоазията и буржоазната интелигенция във Франция, САЩ, Англия и Западна

Германия. Екзистенциалистите считат за свои учители блаженния Августин и други средновековни мистици, след това Ницше и Бергсон, а най-близките вдъхновители на немските екзистенциалисти са фашистите. Човеконенавистничество, презрение към разума и към научното знание, мистика и аморализъм, възпяване на смъртта и на империалистическото разбойничество — ето характерните черти на тази философия на прогнилия капитализъм. Личното, индивидуалното съществуване екзистенциалистите обявяват за единствена реалност; колектива, народа, обществото те обявяват за измислица, лъжа. Философията на екзистенциалистите се култивира от империалистическата реакция, за да разложи съзнанието на масите, да разруши пролетарската солидарност, да отклони мисълта на трудещите се от социалните противоречия, от революционната класова борба, пренасяйки вниманието върху личните, тясно егоистични интереси.

На империалистическите цели служи и субективно-идеалистическото философско течение на *семантиците*, които свеждат философията до схоластично жонглиране с думи. Семантиците твърдят, че понятията не са отражение на действителността, че понятията „капитализъм“, „социализъм“, „класа“, „буржоазия“, „пролетариат“ и др. п. са лишени от реален смисъл и значение. По мнението на семантиците всякакви понятия са условни, а думите пораждали социалните противоречия и конфликти, когато искат да им придадат реален смисъл. Семантиците уверяват, че стига само да се изхвърлят от езика такива думи като „капитализъм“, „комунизъм“, „социализъм“, „класова борба“, „фашизъм“ и др. п., и ще изчезнат всички социални противоречия на буржоазното общество.

Като всяка класа, която върви към гибел и преживява период на залез, на упадък, буржоазията и нейните философи търсят утеха и спасение в мистиката, в идейното и морално разтление на съзнанието на народа. На тази цел и служат различните идеалистически философски течения, растящи в буржоазното общество като гъби след дъжд. Философствуванията на буржоазните идеолози напомнят истински „заклинания“ на средновековни мракобеси, разложители на умовете. Тяхната философия е истинска отровна мъгла, с която искат да отровят съзнанието на трудещите се.

Социалното предназначение на всички течения на съвременната реакционна идеалистическа философия е борба против марксизма, против диалектическия материализъм, против силите на комунизма, на обществения прогрес.

На идеализма, мистиката, схоластиката на философствувашите оръженосци на буржоазията противостои ясната като слънце истина на философията на диалектическия и историческия материализъм. Марксистко-ленинският мироглед възникна на гранитната основа на великите постижения на напредничавата наука, той се развчва

заедно с успехите на световноисторическата практика на най-напредничавата сила на човечеството — работническата класа. Марксистката философия — това е жизнелюбивото учение, вселяващо в умовете на трудеците се непоколебима увереност в победата на комунизма.

е) Изкуство

Изкуството, както и другите форми на общественото познание, е отражение на живота, на действителността; това е особен род познание на действителността. За разлика от науката изкуството дава познание, възпроизвеждане на действителността, на социалния живот, бита, нравите на хората не в понятия, а в художествени образи.

Художественият образ на реалистичното изкуство отразява и изразява най-същественото, типичното в изобразяваната действителност, в обществения живот чрез индивидуалното. Художникът-реалист, създавайки образа, прониква във вътрешния мир на изобразяваното. Във формата на индивидуализиран характер, на конкретно събитие той дава изображение на типични характери в типични обстоятелства, отражение на съществените черти на обществения живот, на психологията, нравите, моралния облик на едни или други класи и обществени групи. Галерията художествени образи, създавани от изкуството, разкрива пред нас цял свят от обществени отношения, исторически събития.

Изкуството като израз на определени художествени възгледи на обществото и като отражение на обществения живот се отнася към областта на надстроечните явления, породени от икономическия строй на дадено общество. В изкуството намира израз идеологията на една или друга класа.

Изкуството е много важен елемент на културата. То играе огромна роля в обществения живот. Пораждано от обществения живот и явявайки се художествено отражение на действителността, то на свой ред оказва голямо въздействие върху обществения живот, формира чувствата, мислите, волята, нравствените принципи на хората.

Въздействието на изкуството върху обществения живот може да бъде прогресивно и реакционно в зависи-

мост от неговото идейно съдържание. Реакционното изкуство служи на интересите на реакционните, отживяващи обществени сили. Напредничавото изкуство изразява интересите на прогресивните обществени сили. Напредничавото изкуство води борба против реакционния обществен строй, против реакционните класи и тяхната реакционна идеология, против назадничавите естетически възгледи.

Както и другите форми на общественото съзнание, изкуството възниква от потребностите на обществената практика и обслужва тази практика със своите специфични, художествени средства.

Естетическото възприятие и художественото отражение на света, на обществения живот е една от страните на многообразния духовен живот на обществото, на общественото съзнание. Познавайки окръжаващия свят, общественият човек разкрива в него едни или други механически, физически, химически, биологически, социални свойства, качества, връзки между телата, явленията, законите на тяхното развитие. Но освен посочените свойства, качества, връзки между явленията в окръжаващия външен свят, в обществения живот, в духовния облик на хората човекът вижда, разкрива още и онова, което се нарича прекрасно и уродливо, красиво и некрасиво, величествено и низко, онова, което предизвиква у нас естетическа наслада или, напротив, отвращение. Това прекрасно или уродливо е обективно, реално присъщо на окръжаващия свят, на духовния, морален облик на хората.

Представителите на дворянската и на буржоазната естетика считат, че предмет на изкуството е само прекрасното. Смисълът на такова стесняване на рамките на изкуството се състои в това, да не се позволи на изкуството да критикува отрицателните страни на експлоататорското общество. Обаче реалистичното изкуство е призвано да изобразява и винаги е изобразявало не само прекрасното, но и уродливото, не само възвишеното, но и низкото, не само положителното, но и отрицателното, разобличавайки презряното, пошлото, отживяващото, предизвиквайки към него ненавистта на народа. Шейлок и леди Макбет, Яго и Тартюф, Молчалин и Фамусов, Гобсек и Плюшкин, Хлестаков и Собакевич, Юдушка Головльов и Клим Самгин са многообразна галерия от типове, създадени от класическата световна литература и изкуство, разобличаващи отрицателните черти на хората, отрицателните явления и

социалните условия, които ги пораждат. Изобразявайки пороците и язвите на обществото, създавайки отрицателни типични образи, класическото изкуство защитаваше прекрасното, възвишеното. Положителните образи на изкуството са служили като образци на поведение за напредничавите хора, от тях са се възпитавали великите революционери, подражавали са им. Но най-голямо място в литературата на миналото, особено в литературата на критическия реализъм, заема отражението на отрицателните страни на живота, показването на отрицателни типове. Това се обяснява с характера на обществения строй и се предизвиква от потребностите на развитието на обществото, на класовата борба, на борбата с общественото зло, с неправдата, които са царели в епохата на робството, феодализма и царят при капитализма.

Както свидетелствува историята на обществото, естетическите идеи, художествените възгледи и вкусове на хората се изменят, развиват се във връзка с изменението и развитието на условията на материалния живот на обществото и преди всичко във връзка с икономическото развитие на обществото.

В класовото общество непосредствено влияние върху развитието на изкуството, върху неговия характер оказват политиката, класовите интереси и класовата борба, а също така различните идеологически форми: политическите и правните теории, религията, моралът, науката, философията.

При анализа на развитието на изкуството е необходимо следователно да се изхожда от природата на дадения обществен строй и неговите материални, икономически основи, да се държи сметка за своеобразието на развитието на даден строй в една или друга страна, за конкретните, исторически сложили се условия на живот на народа, за положението и интересите на обществените класи и борбата между тях, за особеностите на господстващия в дадено общество мироглед, идеология и психология.

В класовото общество естетическите, художествените възгледи, както и другите идеологически форми имат класов характер.

Великият представител на революционната демократическа мисъл Н. Г. Чернишевски отбелязва, че представата за прекрасното може да бъде различна не само в различните исторически епохи, но и в една и съща епоха у разни

съсловия. Представата за прекрасното у безделника-дворянин и у труженика-селянин е различна. Слабостта, изпитостта, бледността на лицето на девойката-аристократка изглеждат на дворянина признак на красота, изящество. А за селянина тези качества са признак на болезненост. „... „Полувъздушната“ красавица изглежда на селянина решително „невзрачна“, даже му прави неприятно впечатление...“¹ Негов идеал за девойка е — руменина по целите бузи, загоряло лице, набито телосложение като признаци на здраве, сила, необходими за трудовия живот. Различието на представите за прекрасното у разните обществени класи Н. Г. Чернишевски правилно извежда от различните обществени условия на живот на тези класи и съответно — от различието в тяхната идеология и психология.

Обаче въпреки че художествените възгледи на хората се изменят от една епоха до друга във връзка с изменението на икономическия строй на обществото, във великото реалистично изкуство винаги се съдържат непреходни естетически ценности, които доставят художествена наслада на хората от различни епохи. Поезията на Пушкин, Лермонтов, Шекспир и Гьоте, музиката на Глинка, Чайковски, Бетовен и Лист, живописата на Суриков, Репин, Рафаел и Тициан, скулптурите на Фидий и Праксител доставят естетическа наслада на много поколения в течение на вековете. Тяхната красота не увяхва, не умира. С какво да се обясни това?

В художественото отражение на действителността, както и в научното познание, се съдържа обективна истина, жизнена правда, която не умира. Колкото по-дълбоко и прекрасно е възпроизведен животът в произведението на изкуството, толкова по-голямо обществено значение има то, толкова по-голяма е неговата познавателна роля и предизвикваната от него художествена наслада, толкова по-силно то вълнува, толкова по-голяма е неговата идейно-художествена възпитателна действена сила. Произведенията, дълбоко отразяващи събитията и нравите на определена епоха и отразяващи ги в прекрасна художествена форма, не могат да загубят своето значение и в друга епоха, защото в обществения живот, в борбата на напредничавите обществени сили против реакционните сили, про-

---

¹ Н. Г. Чернышевский, Эстетические отношения искусства к действительности, Госполитиздат, 1945, стр. 12.

тив общественото зло във всяка дадена епоха наред със специфичното, неповторимото и своеобразното има и много общо за всички епохи.

Великото изкуство на миналото, като правило, е било насочено със своето острие против стария, отживяващ, реакционен строй, против обществената неправда и зло, против социалните пороци и лоши нрави. Поради това на напредничавите хора от ХХ в. — борци против капитализма — така импонира великото изкуство на миналото, проникнато от дух на борба против гнета, неправдата и злото на своето време. В изкуството на Шекспир и Пушкин, на Балзак и Толстой, на Глинка и Чайковски, на Рафаел и Тициан, на Репин и Суриков напредничавите обществени сили на нашата епоха ценят гениалното художествено отражение на съществените страни на обществения живот, на битата и нравите на епохата, в която е творил един или друг художник, писател, композитор.

Неувяхващата естетическа прелест на великото класическо изкуство се заключава в неговата народност. *Народността* на изкуството се заключава в това, че то изразява идеите, стремежите, мислите, възжеленията, мечтите на народа за справедлив живот, неговото отношение към обществените явления, служи на делото на освободителната борба на народа против социалния гнет и експлоатация. Великото изкуство се коренява в народното художествено творчество, черпейки от неговите дълбини ярки образи, песенни мотиви и други художествени ценности.

Произведенията на класическото изкуство, миросгледа на която и класа да изразяват, съдържат в себе си винаги нещо общочовешко, такова, което засяга и вълнува хората от разни епохи и разни класи. Слънчевата, светла радост на любовта, безутешната скръб на майката, дружбата, другарството, борбата против несправедливостта, злодейството и коварството, героизмът, смелостта и храбростта, страхливостта и предателството и т. н., в каквато и епоха да са ставали — като получат съвършено отражение в живописата или скулптурата, в музиката или поезията, не могат да не вълнуват хората и в следващите епохи, не могат да не предизвикват у тях чувство на възхищение или гняв, на радост или скръб.

Всичко това ни обяснява защо великото изкуство на миналото запазва своето прогресивно значение и доставя естетическа наслада в следващите епохи, помага да се

води борба с носителите на общественото зло в наше време.

Развитието на изкуството, сменяването на периодите на неговия подем, разцвет и упадък не е нещо случайно; това е закономерен процес, в основата на който лежи целият сложен и многообразен процес на развитието на обществото. При това някои периоди на разцвет на изкуството не съвпадат с високото равнище на развитието на материалните основи на обществото. Като пример Маркс привежда древногръцкото изкуство и творчеството на Шекспир. „Относно някои форми на изкуството, напр. епоса, даже е признато, че те в своята класическа форма, съставляваща епоха в световната история, никога не могат да бъдат създадени веднага щом е започнало художественото производство като такова; че по този начин в областта на самото изкуство известни форми, имащи крупно значение, са възможни само на сравнително ниско стъпало на художествено развитие.“¹

Маркс посочва, че древногръцкият епос, възникнал на сравнително ниско стъпало на обществено развитие на почвата на народната митология, не може да се развива на базата на капиталистическите производствени отношения и израстващия на тяхна основа мироглед на хората. В епохата на крупното капиталистическо производство, на железните пътища, телеграфа, телефона и радиото, в епохата на капиталистическите банки и борси няма вече място за юпитеровци, хермесовци и други образи, създадени от гръцката митология, и за израсналото на нейна почва гръцко изкуство.

Маркс отбелязва явната враждебност на капиталистическото производство към някои отрасли на духовното развитие, особено към изкуството и по-специално към поезията. Враждебността на капитализма към изкуството, поезията произтича от капиталистическото разделение на труда, което осакатява и убива личността, и от това, че при капитализма основен движещ мотив на дейността на хората е печалбата, парите, страстта към натрупване заради натрупването; най-последно, от това, че при капитализма всичко става продажно: съвестта и честта, достойнството на човека, любовта и дружбата.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. XII, ч. I, стр. 200.

Великите творения в областта на изкуството, които се появиха в епохата на капитализма, са извикани на живот съвсем не от преуспяването на буржоазията и даже не от успехите на техниката и промишлеността, както представят работата вулгарните социолози, а от по-сложни причини. Най-големите успехи на изкуството съвпадат с периоди на обществен подем, с периоди на борба на напредничавите обществени сили, на народните маси против крепостничеството, а след това против капитализма, с периоди на народно въодушевление в борбата против социалния гнет. Живописиста на Рафаел и Тициан, на Леонардо да Винчи и Микел Анджело, великите творения на Шекспир и Рабле, на Сервантес и Гьоте, на Пушкин, Гогол, Лермонтов, Некрасов, Толстой са били израз на протест и борба против крепостничеството, а също така против властта на парите, против хищническата буржоазия.

Буржоазните теоретици на изкуството и социолозите-идеалисти лъжат, като твърдят, че изкуството живеело самостоятелен живот, независим от обществото, от политиката. Такова изкуство няма и никога не е имало. Изкуството винаги е било и си остава обществено явление, което поставя и решава определени обществени задачи; в класовото общество то не може да стои извън класите, а е служило и служи пряко или косвено на определени политически цели, т. е. на класи. Разобличавайки буржоазните идеи за „свободата на изкуството“ в буржоазното общество, Ленин пише: „Да живееш в общество и да си независим от обществото е невъзможно. Независимостта на буржоазния писател, художник, актриса е само замаскирана (или лицемерно маскирана) зависимост от паричната кесия, от подкупа, от издръжката.“¹

Даже формалистичното направление на така наричаното „чисто изкуство“, проповядването на „изкуство за изкуството“, изпълнява определена класова поръчка, в дадения случай — задачата да отклони масите от политическата борба в интерес на експлоататорите. Именно една от тези задачи поставя буржоазията в наше време пред изкуството, насочвайки го по пътя на формализма или натурализма.

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 10, стр. 30 [Бълг. изд., стр. 36].

Против прогресивното, демократическо и социалистическо изкуство, против напредничавите писатели, артисти, художници съвременната буржоазия и нейната държава водят борба, преследват ги и насаждат свое, реакционно изкуство.

... Що се отнася до работническата класа, тя създава свое, социалистическо изкуство. Ленин учи, че в противовес на реакционния, буржоазен, предприемачески, търгашески печат и литература, в противовес на буржоазния литературен кариеризъм и индивидуализъм, на господарския анархизъм и ламтеж за обогатяване социалистическият пролетариат създава литература, която е част от общопролетарското дело, от делото на борбата за социализъм.

Комунистическата партия на Съветския Съюз посочва, че съветското изкуство не може да бъде безидейно, аполитично. То е призвано да изпълнява и изпълнява много важна обществена функция на възпитаването на народа в духа на великите идеи на комунизма. Социалистическото изкуство е високоидейно, партийно изкуство, проникнато от идеите на комунизма, на борбата за освобождение на трудещите се от всяко потисничество, за победата на най-справедливия обществен строй.

Партийността в изкуството — това е неговата идейна насоченост. Напредничавата, прогресивна класическа руска литература е проникната от великата, благородна идея за служене на народа. Великите руски революционни демократи Белински, Чернишевски, Добролюбов са виждали най-високото предназначение на изкуството в това, че то трябва да дава правдиво *отражение* на живота, да отговаря на най-острите и вълнуващи *въпроси* на съвременността, да произнася своя *присъда* над разните явления на живота, свое одобрение или отрицание, да бъде проводник на напредничавите идеи, *да служи на народа*, да помага за неговото движение напред. Тези напредничави традиции на великите революционни демократи и на руската класическа литература са наследени и творчески се развиват от съветската литература, най-идейната и най-напредничавата литература в света.

Марксизмът разглежда развитието на изкуството във връзка с развитието на всички обществени отношения, по-специално с развитието на класовата борба. Класически образец на марксистки анализ на изкуството, на неговото

класово съдържание, на неговата художествена значимост, на неговата обществена роля са гениалните статии на Ленин за Л. Н. Толстой и за неговото творчество. За Толстой са писали мнозина във всички страни. Но никой не е разкрил с такава дълбочина и сила социалната същност на творчеството на великия руски и световен писател както Ленин.

За Плеханов Толстой беше велик писател, но писател-помешчик, господар. Обаче ако Толстой беше само изразител на идеологията на помешчиците, тогава биха били непонятни величието и могъщото влияние на неговите произведения.

Ленин за разлика от Плеханов видя в творчеството на Толстой не само това, че той беше помешчик. Главното, решаващото в творчеството на Толстой е това, че той даде отражение на руската селска революция, на нейните противоречия, на нейните силни и слаби страни.

Противоречията във възгледите на Толстой не са само противоречия на неговата лична мисъл, това са отражения на сложните противоречия в условията на материалния живот на руското общество, резултат на „социалните влияния, на историческите традиции, които определяха психологията на различните класи и на различните слоеве на руското общество в *следреформената, но предреволюционна* епоха“¹. В произведенията на Толстой се е отразила силата и слабостта на селското масово движение. Толстой даде художествено изображение на цяла историческа епоха в живота на Русия. В това се състои величието и историческото значение на неговото художествено творчество, което означаваше крачка напред в художественото развитие на цялото човечество. Крупните деятели на изкуството от епохата на капитализма излизаха като критици на буржоазното общество, като изобличители на неговите противоречия, язви, пороци. Апологетичното буржоазно изкуство всякога е било хилаво, повърхностно.

Епохата на империализма, означаваща загниване на капитализма и настъпление на реакцията по всички линии, се ознаменува от декаданс, упадък, разложение на буржоазното изкуство. Съвременното буржоазно изкуство е проводник на реакцията, то цели да убие волята на тру-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 16, стр. 295 [Бълг. изд., стр. 334].

дещите се за борба с капитализма, да ги деморализира и отклони от парливите, насъщни задачи на борбата за социализъм, за мир и демокрация. Пропаганда на реакционни, антидемократически, антинаучни идеи и суеверия, презрение към човека, към живота, обявяване битието за случайност, разпалване на зоологически инстинкти, проповядване на война, космополитизъм, индивидуализъм — такава е съдържанието на израждащото се, разлагащо се съвременно буржоазно изкуство.

В декларацията, поместена в сборника „Писатели на XX век“, излязъл в Ню Йорк, модният американски автор на порнографски романи Хенри Милър пише: „Мен не ме интересуват нито животът на масите, нито намеренията на съществуващите в света правителства. Аз се надявам и твърдо вярвам, че целият цивилизован свят ще бъде заличен от лицето на земята в периода на най-близкото столетие.“

Един от героите на пиеса на модния буржоазен американски писател О'Нейл — Лари Слейд, веща: „Цялата световна история е доказателство, че истината не е оказвала влияние върху нейния ход. Лъжата... — ето какво вдъхва живот в нас. злощастните, както пияни, така и трезви хора.“

Класическото и съвременното напредничаво изкуство дава знание на жизнената правда и възпитава читателя, зрителя, слушателя в дух на хуманизъм, патриотизъм и други високи морални принципи. Знаме на съвременното буржоазно изкуство е лъжата, моралното разложение, егонизъмът и крайният индивидуализъм.

Класическото и съвременното напредничаво изкуство е поборник на разума, просвещението, науката. Съвременното буржоазно изкуство проповядва ирационализма на „подсъзнателното“, инстинктивното, болезненото — параноя и шизофрения. Модното направление на буржоазното изкуство, така наричаният сюрреализъм, счита, че колкото по-безсмислено е произведението, толкова по-високо е неговото „достойнство“.

Както в съвременната буржоазна философия господствуват най-пошият идеализъм, изтънчената попщина, мистиката, така и в буржоазното изкуство господствува *формализмът* във всичките му разновидности (импресионизъм, сюрреализъм, кубизъм, символизъм и др. п.). Една от характерните черти на формализма в изкуството е безидейността, откъсването на формата от съдържанието и стремежът да се превърне тя в нещо само за себе си.

Друго течение в буржоазното изкуство е *натурализмът*, повърхностното и безидейно изобразяване на явленията. Съвременните буржоазни художници-натуралисти подробно описват грабежите, убийствата, половия разврат, предъвкват с наслаждение всичко гнилостно, омер-

зително, което се поражда от загниващия капитализъм — империализма.

Разобличавайки несъстоятелността на твърденията на буржоазните естети за „аполитичността“, „безидейността“, „незаинтересоваността“ на изкуството, марксистката естетика води последователна борба и против формализма, и против натурализма. Тя изисква единство, съответствие на напредничавото съдържание и художествената форма: колкото по-прогресивна, значителна, възвишена и правдива е обществената *идея* на произведението на изкуството и колкото по-съвършена е съответстващата ѝ *художествена форма*, толкова по-високо и значително е художественото достойнство на произведението. Фалшивата идея неизбежно води до вътрешна противоречивост, неубедителност, неправдоподобност на произведението на изкуството и следователно до неговата антихудожественост. Във великите творения на изкуството идейното съдържание и художествената форма са адекватни, съответствуват една на друга, съставляват хармонично цяло.

Социалистическото изкуство е наследник на всичко най-добро, прогресивно, което е създадено от човечеството в областта на художественото творчество. Социалистическото изкуство на революционния пролетариат се заражда още в условията на капитализма. Най-добрите представители на интелигенцията преминават още преди социалистическата революция на страната на работническата класа, на страната на социализма и отдават своето вдъхновено творчество на делото на борбата против буржоазията и капитализма, против неговата гнила култура и изкуство. Но широко развитие на великото социалистическо изкуство е възможно само след социалистическата революция, на почвата на социалистическия обществен и политически строй.

Процесът на формирането и развитието на социалистическото изкуство в СССР беше сложен, труден и противоречив. Ожесточената класова борба, която се водеше в страната през преходния период от капитализма към социализма, се водеше и в областта на изкуството. В пьстрото сборище от различни буржоазни и дребнобуржоазни групи в изкуството и литературата имаше и открити реакционни учения, които зовяха „назад към средновековието“ (акмеисти), и „ултрареволуционни“, „радикални“

по форма като футуристите, „жълтите блузи“, „пролет-култовците“, които всичко отричаха и порицаваха, призоваваха да се изхвърли съвсем класическото културно наследство — на Пушкин и Толстой, Тургенев и Лермонтов, Чайковски и Глинка, като „аристократи“. В непримиримата борба с разните буржоазни и дребнобуржоазни течения и групи се оформяше и развиваше социалистическото изкуство.

Експлоататорските класи затрудняваха достъпа на народните маси до напредничавата култура. За да се направят най-добрите произведения на изкуството достояние на трудещите се, нужна беше борба против обществения строй, който осъждаше милиони хора на невежество, каторжен труд и нищета. Само социалистическата революция и социалистическият строй осигуриха на трудещите се на СССР достъп до великите съкровища на класическото изкуство, поставиха изкуството в служба на народа.

Комунистическата партия на Съветския Съюз и съветската държава грижливо помагат на развитието на социалистическото изкуство, възпитават кадри от дейци на изкуството, въоръжават ги с марксистка идеология, помагат да се преодоляват буржоазните и дребнобуржоазните влияния, направляват дейността на работниците на изкуството по плодотворния път на социалистическия реализъм. Комунистическата партия разобличи антипатриотичната група на космополитите в изкуството, помогна да се разобличи и преодолее формалистичното течение в изкуството, по-специално в музиката. Формалистите отхвърляха най-добрите традиции на класическата руска музика: нейната висока идейност, съдържателност, реализъм, мелодичност, органическа връзка с народното песенно творчество. Формалистите разглеждаха усвояването на тези традиции като „консерватизъм“, като стесняване на интернационалния характер на социалистическото изкуство, а себе си смятаха за „интернационалисти“ и за „новатори“ на основание на това, че заимстваха „най-новите“ веяния на загниващото, безидейно, упадъчно буржоазно изкуство на Запада.

Съветското социалистическо изкуство по своя характер, съдържание, художествена форма и социална роля представлява от себе си най-напредничавото, най-идейното и прогресивното в света изкуство. Най-важни черти

на съветското изкуство са правдивостта, реализмът, социалистическата идейност, народността, съветският патриотизъм. Главният герой на съветската литература, на съветското изкуство е народът, най-добрите, напредничави, героични синове и дъщери на народа, патриотите на съветското социалистическо отечество. Съветското изкуство отразява в художествени образи нови, още невиждани в цялата минала история хора — представителите на свободния героичен народ, активните и съзнателни строители на комунизма.

Съветското изкуство е народно затова, защото то изразява мислите и стремежите на народа, проникнато е от великите идеи на социализма, комунизма, идеите, изразяващи коренните интереси на народа. То е народно и затова, защото е близко и разбираемо за народа, защото е негово достойние, служи на него, възпитава го в духа на великите принципи на комунистическия морал.

Съветското изкуство по своята форма е национално. Националната форма на съветското социалистическо изкуство го прави достъпно за всички многобройни народи на съветската страна. Многообразието на националните форми на съветското изкуство го прави богато с краски, образи, характерни типове, черти, отразяващи цялото разнообразие на многонационалния живот, бит, психически облик на народите на СССР, които строят комунизма. Всеки народ, малък или голям, внася нещо свое, неповторимо в общата съкровищница на социалистическото изкуство. Идейното и художествено богатство на социалистическото изкуство е свързано с хармоничното съчетание на неговата национална форма и интернационално социалистическо съдържание.

Съветското изкуство е проникнато от оптимизъм, бодрост, увереност в светлото бъдеще на народа, в победата на комунизма, то е изкуство жизнеутвърждаващо, както и цялата съветска идеология. „Хубав е животът, и хубаво е да се живее“ — тези думи на великия съветски поет В. Маяковски отразяват дълбоките чувства на свободния съветски народ, победил капитализма и пълен с творчески сили, смелост, уверен в тържеството на своето велико дело.

Метод на художественото творчество във всички области на съветското изкуство е *социалистическият реализъм*. Той изисква от изкуството правдиво, исторически кон-

кретно изобразяване на действителността, взета в нейното развитие, в борбата на новото, напредничавото, със старото, отживяващото, в движението на обществото към комунизма.

И. В. Сталин нарече съветските писатели инженери на човешките души. Това означава, че съветската литература и изкуство като цяло са призвани да играят велика роля във формирането на духовния облик на съветските хора, в комунистическото възпитание на народа. За да може изкуството да изпълнява успешно тази роля, необходимо е хората на изкуството да познават живота и да умеят правдиво да го изобразяват в художествени произведения.

Социалистическият реализъм изисква от художника да пише правдиво, а художествената правда предполага не просто фотографиране на действителността, не просто описание на фактите във вид на натуралистически битови скици, а разкриване и художествено възпроизвеждане на смисъла на явленията на действителността, тенденциите на общественото развитие. Голямо значение за развитието на социалистическото изкуство имаше борбата против фалшивата, метафизическа теория за безконфликтността в изкуството. Тази теория дезориентираше представителите на изкуството, разоръжаваше ги в борбата против всичко отрицателно, отживяващо, враждебно на социализма, което още не е изживяно и се гнезди в порите на съветското общество.

Социалистическото общество носи рождените петна на старото общество, остатъци от капитализма в бита и съзнанието на хората. Не навсякъде още са изкоренени злото и фалшивите хора. Социалистическото изкуство трябва да умеє да изобразява и тези отрицателни явления в живота на съветското общество, за да ги осмее, морално да ги осъди, да предизвика ненавист към тях. Съветското изкуство има нужда от свои гоголевци и щедриновци. Сатирата, смехът са велико оръжие в борбата против злото и фалша. Смехът — това е народен съд над всичко гнило, остаряло, порочно, отрицателно. Смехът убива.

Равнището на културата на съветския народ, неговите художествени изисквания, естетически вкусове непрестанно растат. Това предявява все повече нарастващи изисквания към съветското изкуство, призвано да служи

на делото на изграждането на комунизма, на делото на комунистическото възпитание, на делото на художественото развитие на народа. Комунистическа идейност, правдивост и високо художествено майсторство — ете изискванията, предявявани от съветския народ към изкуството.

Съветското изкуство, както и цялата социалистическа култура, се развива не стихийно, не от само себе си. Развитие на съветското изкуство в интерес на народните маси се направлява от Комунистическата партия и съветската държава. Борбата на Комунистическата партия против безидейността и аполитизма на изкуството, против нископоклонството и раболепието пред разложената буржоазна култура, против реакционната идеология на космополитизма, против формализма в изкуството разчиства почвата за разцвет на съветското изкуство.

Нито в едно общество държавата не е отделяла на изкуството (литературата, театъра, киното, живописа, скулптурата, архитектурата, музиката) такова видно място, каквото се отделя на изкуството от съветската държава и от държавите на народнодемократичните страни. Никога нито в една капиталистическа страна представителите на изкуството не са били обкръжени с такава народна любов както в страната на Съветите и в народнодемократичните страни. Никъде и никога държавата и управляващата партия не са обкръжавали с такава голяма грижа работниците на напредничавото народно изкуство, с каквато ги обкръжават съветската социалистическа държава и Комунистическата партия на Съветския Съюз, а също така народнодемократичните държави и комунистическите и работническите партии в страните с народна демокрация.

В условията на постепенния преход от социализма към комунизма, когато задачите на комунистическото възпитание на народа излязоха на едно от първите места, обществената роля на социалистическото изкуство, неговото значение в комунистическото възпитание на трудещите се маси още повече нарастват. И колкото по-пълно, дълбоко, ярко и правдиво изкуството изобразява живота на бурно развиващото се социалистическо общество и показва творческата дейност и живота на милионите хора, толкова по-висока ще бъде ролята на изкуството в живота на обществото, в строителството на комунизма.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Общественото съзнание се поражда от общественото битие, от условията на материалния живот на обществото. Какъто е общественото битие на хората, такава е и тяхното обществено съзнание, обществени идеи. Вследствие на изменението на условията на материалния живот изменя се общественото съзнание: политическите, правните идеи и теории, моралните, религиозните, художествените, философските възгледи. Господстващи идеи на дадено общество са идеите на господстващата класа.

Само историческият материализъм дава научно обяснение на произхода на обществените идеи, възгледи и теории, на тяхното значение и роля в развитието на обществото.

Обществените идеи, като отражение на общественото битие, играят активна роля в живота на обществото, в неговото развитие. Реакционните идеи задържат, спъват развитието на обществото. Напредничавите идеи са мобилизираща, организираща и преобразуваща сила, която ускорява развитието на обществото, помага, улеснява го да разреши наредените исторически задачи.

Развитието на отделните форми на общественото съзнание потвърждава общата закономерност на развитието на общественото съзнание, зависимостта на развитието на обществените идеи от общественото битие и от борбата на класите. Анализът на развитието на формите на общественото съзнание дава възможност да се установи тяхното взаимодействие и своеобразие на развитието, а също така ролята на всяка отделна форма на общественото съзнание в развитието на обществото.

Социалистическото, както и всяко друго общество, е подчинено на действието на обективните закони, независещи от волята на хората. Но при социализма тези закони се намират под контрола на обществото. В условията на социализма, при наличността на планова икономика, определяща всички страни на обществения живот, нараства ролята на съзнанието, ролята на марксистката теория и на марксистката партия в обществения живот, в развитието на обществото.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ДВИЖЕЩИТЕ СИЛИ НА РАЗВИТИЕТО НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Проблемата за движещите сили на развитието на социалистическото общество е свързана неразривно с проблемата за закономерностите на общественото развитие въобще и със закономерностите на развитието на социалистическото общество по-специално. Такива коренни движещи сили на развитието на обществото, като производителните сили, изменението на начините на производство, класовата борба, характеризират и закономерностите на общественото развитие. Както в разбирането на закономерностите на развитието на обществото, така и в разбирането на движещите сили на развитието на обществото противостоят едно на друго две противоположни направления: материалистическото и идеалистическото. Идеалистите считат за коренни, определящи движещи сили на историята на обществото идеите, съзнанието, политическите мотиви, волята на едни или други дейци. Историческият материализъм учи, че движещите сили на развитието на всяко общество — това са ония най-дълбоки причини, които привеждат в движение огромните маси от хората, обществените класи, цели народи. Например движещите сили на развитието на социалистическото общество са преди всичко ония най-дълбоки причини, които обуславят характера и направлението на *дейността на народните маси* на социалистическото общество: работническата класа, кояхозните селяни, интелигенцията.

Историческият материализъм, за разлика от идеализма, в това число и от позитивизма, изисква зад въшните, привидни причини да се намират преди всичко *коренните* движещи сили на общественото развитие, които

подоуждат хората към дейност. Фридрих Енгелс писа, че историческият материализъм „намира първопричинната и решаващата движеща сила на всички важни исторически събития в икономическото развитие на обществото, в измененията на начина на производството и размяната, в произтичащото оттук разделяне на обществото на различни класи и в борбата между тези класи“¹.

Както беше посочено в първата и втората глава, определяща сила на развитието на всяко общество е начинът на производство на материални блага. А в самия начин на производство най-подвижен, изменящ се, революционен елемент са материалните *производителни сили* на обществото, развитието на които в края на краищата обуславя развитието на цялото общество, смяната на производствените отношения, преминаването от една обществена формация към друга. На основата на всеки исторически определен начин на производство се раждат и специални, свойствени само на дадено общество или на редица обществени формации, движещи сили на развитието на производството и обществото изобщо.

В условията на социализма действуват и общите закони и движещи сили на развитие, които са свойствени на всички обществени формации и заедно с това нови, специфични закономерности и движещи сили на развитието, присъщи само на социалистическото общество. В социалистическото общество, където са унищожени експлоататорските класи и където няма вече антагонистични класи, развитието се осъществява ускорено, под въздействието на новите движещи сили, които се коренят в социалистическия начин на производство. Към тия движещи сили се отнасят морално-политическото единство на обществото, дружбата на народите, съветският патриотизъм, критиката и самокритиката.

В дадена обществена формация, например в социалистическата, е необходимо да се различават материалните, икономическите движещи сили на развитие на обществото (производителни сили, производствени отношения) и производните от тях, например морално-политическото единство на обществото, съветският патриотизъм.

---

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избранные произведения, т. 2, стр. 92 [Бълг. изд., 1951, стр. 111].

1. Социалистическият начин на производство — определяща сила на развитието на социалистическото общество

Социалистическият начин на производство е главната, определящата сила на развитието на социалистическото общество. Поради това разглеждането на движещите сили на развитието на социалистическото общество следва да се започне с разглеждане на основните закони и движещите сили на развитието на социалистическия начин на производство.

Както е казано в глава трета, всеки начин на производство има две страни: производителни сили и производствени отношения. развитието на производителните сили като най-подвижен елемент на начина на производство в края на краищата обуславя цялото обществено развитие, определя изменението, развитието на производствените отношения, а чрез тях — обществената надстройка.

Изменяйки се в резултат на развитието на производителните сили, производствените отношения не са нещо пасивно.

Напротив, те както видяхме, оказват обратно активно въздействие върху развитието на производителните сили. Новите производствени отношения, които съответствуват на равнището и характера на производителните сили, не само откриват простор за развитието на производителните сили, но са и главен и най-мощен двигател на тяхното развитие. Пълното съответствие на социалистическите производствени отношения на съвременните производителни сили е могъщ източник за развитие на производителните сили, а следователно и на цялото общество, тъй като развитието на производителните сили в последна сметка определя развитието на цялото общество изобщо. Социалистическият начин на производство откри нови, наистина безгранични възможности за развитие на производителните сили.

Цел и движещ мотив на развитието на социалистическото производство е не печалбата, не натрупването на богатства, както при капитализма, а осигуряване на максимално задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на цялото общество чрез непрекъснат растеж и усъвършенствуване на социалистическото производство върху базата на най-висока техника. Трудещите се при социализма работят не за експлоа-

таторите, а за себе си, един за друг, за цялото общество, което се състои от труженици. Само социалистическото общество осигурява съчетанието на личните и обществените интереси.

При социализма трудещите се, производителите на материални блага, в най-висша степен са заинтересовани от резултатите на труда и от развитието на общественото производство, от развитието на производителните сили. Работата за себе си, за обществото, за целия народ е най-могъщият стимул, най-мощната движеща сила на развитието на производството, каквито някога са съществували в историята. Социалистическият начин на производство осигурява непрекъснато разширено възпроизводство, като производителните сили при социализма се развиват с такива бързи темпове, каквито не познаваше историята на капитализма.

Частната собственост при капитализма и стремежът на капиталистите към натрупване на богатства поражда конкуренцията и апархията в производството, които неизбежно довеждат до икономически кризи, до периодически катастрофи, до разхищение и разрушение на производителните сили. Социалистическият начин на производство, работата на трудещите се за себе си поражда *социалистическото съревнование* — мощна, непреодолима и непресъхваща движеща сила на развитие на производството, осигуряваща по-висока производителност на труда, отколкото при капитализма.

Социалистическото съревнование означава другарска взаимопомощ на трудещите се, тяхно съзнателно и творческо отношение към труда. Социалистическото съревнование помага за разцвета на народните таланти, за развитието на инициативата на милиони хора. То е могъща движеща сила на развитието на социалистическото производство, а следователно и на цялото социалистическо общество.

Буржоазията и нейните идеолози, защитници на капитализма, в борбата си срещу социализма, заявяват, че заедно с унищожаването на частната собственост и конкуренцията се унищожавало и съревнованието, предприемчивостта, творческата инициатива на личността, а следователно, с настъпването на социализма се възцарявал застой, запустение. Могъщото развитие на социалистическото съревнование, разцветът на талантите и твор-

ческата инициатива на народните маси в СССР разбиха на прах тия фалшиви твърдения на буржоазията и на нейните идеолози за социализма.

Практиката изцяло потвърди гениалното предвиждане на Ленин, че само при социализма възниква истинско съревнование на народните маси. Това съревнование коренно се отличава от капиталистическата конкуренция с нейните зверски закони. През декември 1917 г. в труда си „Как да организираме съревнованието?“ В. И. Ленин писа:

„Буржоазните писатели са изписали и изписват планини хартия, възпявайки конкуренцията, частната предприемчивост и други великолепни доблести и прелести на капиталистите и капиталистическия строй. Обвиняваха социалистите, че не желали да разберат значението на тия доблести и да се съобразяват с „природата на човека“. А всъщност капитализмът отдавна е заменил дребното стоково самостоятелно производство, при което конкуренцията можеше в шо-годе *широки* размери да възпитава към предприемчивост, енергия, смелост в инициативата, с едрото и най-едрото фабрично производство, с акционерните предприятия, синдикати и други монополи. Конкуренцията при *такъв* капитализъм означава нечувано зверско задушаване на предприемчивостта, енергията, смелата инициатива на *масата* на населението, на огромното негово мнозинство, на деветдесет и девет на сто от трудещите се, означава също заменяне на съревнованието с финансовото мошеничество, с деспотизма, с угодничеството във върховете на социалната стълба.

Социализмът не само не задушава съревнованието, а, напротив, за пръв път създава възможност да бъде то приложено действително *широко*, действително в *масов* размер, да бъде въввлечено действително болшинството на трудещите се на арената на такава работа, гдето те могат да се проявят, да разгърнат своите способности, да проявят таланти, които в народа представляват ненащепен извор и които капитализмът е мачкал, потискал и душил с хиляди и милиони.“¹

Закон на капиталистическата конкуренция е поражение и гибел за едни, победа и господство за други. Това

---

¹ В. И. Ленин, т. 26, стр. 367 [Бълг. изд., стр. 403].

произтича от същността на капиталистическия строй, основан на частната собственост.

Принцип на социалистическото съревнование е другарската взаимопомощ на свободни от експлоатация трудещи се, които работят за обща полза, помощ от напредналите на изоставащите с цел да се постигне всеобщ подем на производството.

„Конкуренцията казва: *доубивай изостаналите*, за да утвърдиш своето господство.

Социалистическото съревнование казва: *едни работят зле, други добре, трети още по-добре — догонвай най-добрите* и постигни *общ подем*.

С това собствено се и обяснява небивалият производствен ентузиазъм, който е обхванал милионните маси на трудещите се в резултат на социалистическото съревнование.“¹

Социалистическото съревнование в СССР се развиваше заедно с успехите на строителството на социализма. То е метод на строителството на социализма и комунизма, средство за пробуждане на максималната активност на милионните трудещи се маси. Възникнало първоначално като творчески патриотичен почин на напредничавите работници от социалистическата промишленост и транспорта, то с победата на социализма в село обхваща всички клонове на социалистическото стопанство, всички трудещи се от града и селото.

Първоначална форма на социалистическото съревнование бяха възникналите през 1919 г. *комунистически съботници*, които Ленин нарече велик почин. След това то взе по-разгърната форма, формата на *ударничеството*, а от 1935 г. — съвременната, висша форма на социалистическо съревнование. Сега социалистическото съревнование прие разнообразните форми на движението на новаторите в производството. Всеки етап, всяка форма на социалистическо съревнование отразява определено стъпало в развитието на социалистическия начин на производство, по-специално на развитието на производителните сили — оръдията за производство и на самите трудещи се, явява се като показател за растежа на културата и комунистическата съзнателност на народните маси. Сегашният етап на социалистическото съревнование е изви-

---

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 12, стр. 110—111 [Бълг. изд., стр. 92].

кан на живот от пълната победа на социализма в икономиката на СССР, от обзавеждането на социалистическото стопанство с първокласна техника, от растежа на материалното благосъстояние на трудещите се, от успехите в областта на комунистическото възпитание на народа.

Вдъхновител и организатор на социалистическото съревнование е Комунистическата партия, а също и ръководените от нея съветска държава, профсъюзи, Комсомола и други обществени организации.

Огромното значение на социалистическото съревнование се състои в това, че то, извикано на живот от най-дълбоки обективни причини, коренящи се в социалистическия начин на производство, представлява могъща сила, която мобилизира и привежда в движение народните маси, революционизира производството и ускорява неговото развитие. Капитализмът победи феодализма, защото осигури по-висока производителност на труда.

„Защо социализмът може да победи, трябва да победи и непременно ще победи капиталистическата стопанска система? Защото той може да даде по-високи образци на труд, по-висока производителност на труда, отколкото капиталистическата стопанска система. Защото той може да даде на обществото повече продукти и може да направи обществото по-богато, отколкото капиталистическата стопанска система.“¹

Превъзходството на социалистическия начин на производство над капиталистическия се състои именно в това, че той откри безгранични възможности за развитие на производителните сили и извика на живот такива нови движещи сили за развитието на обществото като социалистическото съревнование на трудещите се.

Челниците в социалистическото производство — това са хора с висока производствена култура, които до съвършенство са овладели първокласната техника, които дават образци на точност и акуратност в работата, умеят да ценят времето в работата и са се научили да го пресмятат не само на минути, но и на секунди; това са новатори, хора свободни от консерватизъм и застоялост, които смело проправят нови пътища в развитието на тех-

---

¹ И. Сталин, Вопросы ленинизма, изд. II, 1955, стр. 532 [Бълг. изд., 1953, стр. 634].

никата, в методите на труда. Те чупят старите технически норми и създават нови, по-високи норми, внасят свои поправки в проектните мощности и стопанските планове, съставени от ръководителите на промишлеността, селското стопанство и транспорта. Това са хора на гворческия труд, които придвижват техниката напред. А социалистическото съревнование прави техните производствени методи и норми достояние на най-широките маси на трудещите се и ускорява развитието на цялото социалистическо производство. В това е великото значение на социалистическото съревнование като движеща сила на развитието на социалистическото общество.

Социалистическото съревнование като могъщ двигател на развитието на социалистическото производство възникна и успешно се развива в страните с народна демокрация, които строят социализма. Това свидетелствува, че социалистическото съревнование не е случайно и временно явление, а явление закономерно, произтичащо от природата на социалистическия начин на производство. То е една от формите на изразяване на социалистическите производствени отношения — могъщ двигател на развитието на производителните сили. Заедно с повдигането на равнището на културно-техническото развитие на трудещите се, заедно с развитието на техниката ще се развиват и усъвършенствуват социалистическите форми на сътрудничество и взаимопомощ, формите и видовете на социалистическото съревнование, които движат социалистическото производство напред. По-нататъшното развитие на социалистическото съревнование върху базата на развиващата се техника трябва да доведе до такъв растеж на производителността на труда, който ще остави далеч назад всички показатели на производителност на труда, достигнати при капитализма.

2. Морално-политическото единство, дружбата на народите на СССР и съветският патриотизъм като движещи сили на развитието на съветското общество

В резултат на победата на социализма в СССР, на базата на социалистическия начин на производство се разгърнаха и се развиват такива движещи сили на съвет-

ското общество като *морално-политическото единство, дружбата на народите и съветския патриотизъм.*

Основна закономерност и движеща сила на развитие на антагонистичните класи на обществото е класовата борба. Борбата на пролетариата и селяните против господството на буржоазията и помещиците разтърсват днес цялата сграда на капиталистическото общество. Всички опити да се примирят класите на буржоазното общество, да се потуши класовата борба неизбежно са търпели и търпят крах. Проповедта на буржоазните идеологии, по-специално на лидерите на десните социалисти, за класов мир, за единство на интересите на буржоазията и пролетариата е лъжа. Интересите на експлоататорите и експлоатираните са непримирими. Няма други пътища и средства за освобождаване на трудещите се от експлоатация и потисничество освен унищожаването на капитализма и победата на социализма, а към това води само непримиримата, последователна класова борба на трудещите се, доведена до установяване на диктатура на пролетариата.

Само в социалистическото общество, където завинаги са унищожени експлоатацията на човек от човека и експлоататорските класи, за пръв път възникна *морално-политическото единство на обществото* — нова историческа закономерност, нова движеща сила на развитието на обществото.

„Особеността на съветското общество днес, за разлика от което и да е капиталистическо общество, се състои в това, че в него няма вече антагонистични, враждебни класи, експлоататорските класи са ликвидирани, а работниците, селяните и интелигенцията, които образуват съветското общество, живеят и работят на началата на другарското сътрудничество. Докато капиталистическото общество се раздира от непримирими противоречия между работниците и капиталистите, между селяните и помещиците, нещо, което прави неговото вътрешно положение неустойчиво, съветското общество, освободено от игото на експлоатацията, не познава такива противоречия, то е свободно от класови сблъсквания и представлява картина на приятелско сътрудничество между работниците, селяните и интелигенцията. Благодарение на тази общност именно се развиха такива движещи сили като морално-

политическото единство на съветското общество, дружба на народите в СССР, съветския патриотизъм.“¹

Природата на класите и отношенията между тях се определят от природата на начина на производство. Морално-политическото единство на съветското общество се базира на това, че в СССР са ликвидирани експлоатацията на човек от човека и експлоататорските класи, че животът на работническата класа, на колхозните селяни и интелигенцията е основан върху социалистическия начин на производство, че тях ги обединяват, свързват социалистическите производствени отношения на дружеско сътрудничество и взаимопомощ. За разлика от частната собственост върху средствата за производство, която разединява хората и поражда социално потисничество, обществената социалистическа собственост обединява и свързва в едно всички слоеве на съветското общество: работници, селяни, интелигенция. Основното, решаващото в морално-политическото единство на социалистическото общество съставлява *съюзът между работниците и селяните*.

Морално-политическото единство на съветското общество означава общност на икономическите и политическите интереси на всички социални групи, от които се състои съветското общество и осъзнаване на тая общност на интересите от тях; то означава единен морален, духовен облик на работници, селяни и интелигенция. И работническата класа, и селяните, и съветската интелигенция са заинтересовани от победата на комунизма, от укрепването на съветската социалистическа държава, която изразява интересите на целия съветски народ.

Морално-политическото единство на съветското общество е пряк резултат от пълната победа на социалистическите производствени отношения, отношения на другарско сътрудничество и социалистическа взаимопомощ на свободни от експлоатация трудещи се.

В капиталистическото общество не може и дума да става за някакво морално-политическо единство. Дори в условията на съветския строй, докато работниците и селяните още бяха носители на различни начини на производство, а интелигенцията в значителната си част беше

---

¹ *И. Сталин*, Вопросы ленинизма, изд. 11, 1953, стр. 629 [Бълг. изд., 1953, стр. 749].

стара, буржоазна, не можеше да има морално-политическо единство, макар и да съществуваше тесен съюз между работническата класа и селяните — класовата основа за морално-политическото единство. Морално-политическото единство на обществото се създаде тогава, когато социалистическият строй победи не само в града, но и в село, когато всички социални групи в СССР станаха социалистически, когато интересите на целия народ станаха тясно свързани с успехите на социалистическия начин на производство.

Закономерност на развитието на капиталистическото общество е нарастването, задълбочаването и изострянето на неговите противоречия и антагонизми, които водят към неизбежна гибел на капитализма. Закономерност на социалистическото общество е развитието на неговото морално-политическо единство.

Морално-политическото единство на съветското общество възникна не от само себе си, не стихийно. То е изковано под ръководството на Комунистическата партия в хода на строителството на социализма, в съвместната борба на работници, селяни и съветска интелигенция против външните и вътрешните врагове. Необходимо условие за морално-политическото единство на съветското общество бяха построяването на социализма и ликвидирането на експлоататорските класи в СССР, разгромяването на контрареволуционните, враждебните на народа групи — троцкисти, зиновиевци, бухаринци, най-различните националисти и на тяхната вражеска идеология. Без ликвидирането на експлоатацията на човек от човека, без разгромяването на буржоазните и дребнобуржоазните групи, без утвърждаването на цялостното господство на съветската социалистическа идеология не можеше да се оформи и укрепи морално-политическото единство на съветското общество.

Висш израз на морално-политическото единство на съветското общество е това, че ръководеща сила на съветската държава и на целия съветски народ е Комунистическата партия, чиято политика поддържат всички трудещи се на СССР като своя собствена политика. Комунистическата партия политически и идейно сплотява, организира и обединява многомилionenния народ, дава му единство на целта, ясно съзнание за общността на коренните интереси на всички слоеве на съветското общество.

Неоспорваният авторитет на Комунистическата партия пред масите е завоюван от нея с беззаветна служба на народа, в многобройните битки с враговете на народа, в хода на успешното, мъдро и далъовидно ръководство при строителството на социализма. Правилността на вътрешната и външната политика на Комунистическата партия на Съветския Съюз е многократно проверена и доказана от практиката и живота. Тази политика се увенча с великата победа на социализма и с непрекъснатото повишаване на материалното благосъстояние и културното равнище на съветския народ.

Морално-политическото единство на съветското общество намира своя израз в единението на Комунистическата партия, на съветското правителство и народа. През време на изборите за Съветите на депутати на трудещите се това единение намира ярък израз в избирателния блок на комунистите и безпартийните.

Морално-политическото единство не е нещо застинало. То от година на година крепне, става все по-дълбоко в резултат на успехите на строителството на комунизма, по-специално в резултат на възпитателната дейност на Комунистическата партия и съветската държава. Успоредно с преодоляването на съществените различия между града и селото и между умствения и физическия труд, успоредно със заличаването на границите и противоречията между социалните групи, а така също и успоредно с преодоляването на отживелиците от капитализма в съзнанието на трудещите се морално-политическото единство на съветското общество ще крепне непрестанно, обществото ще става все повече и повече монолитно.

Извънредно важно значение в по-нататъшното укрепване и развитие на морално-политическото единство на съветското общество имат мероприятията на Комунистическата партия и на съветското правителство по осигуряването на рязък подем на селското стопанство и промишлеността, произвеждаща предмети за народно потребление. Преодоляването на изоставането в темповете на развитие на селското стопанство от развитието на промишлеността ще доведе не само до по-нататъшен растеж на материалното благосъстояние на съветския народ, но и до по-нататъшно укрепване на съюза между работниците и селяните, а следователно и на морално-политическото единство на цялото съветско общество. А всичко

това като цяло ще осигури ускоряването на движението на социалистическото общество напред, към комунизма.

И така, морално-политическото единство на съветското общество има социалистическа икономическа основа и се определя от нея; това са реалните отношения между работническата класа, колхозните селяни и интелигенцията, отношения на дружба, сътрудничество и взаимопомощ, които се изразяват в единството на техните коренни икономически, политически и духовни интереси.

Най-важни устои на морално-политическото единство на съветското общество са *съюзът на работническата класа с колхозните селяни и дружбата на народите на СССР*. Капитализмът е основан не само върху експлоатацията на една класа от друга, но и върху националното потисничество. Капиталистическото общество неизбежно се разслабва отвътре, не само от класовите антагонизми, но и от националните противоречия: от национално-колониалното потисничество, от международната вражда, организирана и разпалвана от експлоататорските класи. В противоположност на капиталистическия строй, който разединява народите, който изгражда отношенията между нациите върху неравноправието и потисничеството, социализмът осигурява братско сътрудничество, дружба и пълно равноправие на всички големи и малки народи.

Мъдрата ленинско-сталинска национална политика на Комунистическата партия и съветската държава, основана върху принципа на пролетарския интернационализъм, осигури ликвидирането на националното потисничество и на политическото, икономическото и културното неравенство между нациите, които съществуваха в царска Русия. Благодарение на съветския социалистически строй много от народите на СССР — узбеки, таджики, киргизи, туркмени, казахи и др. — извършиха велик исторически скок от примитивния дървен плуг (ралото) до трактора, от сърпа и косата — до комбайна, от подвижната ковачница — до най-крупния машинотракторен завод, от примитивната предачка и ръчния тъкачен стан — до текстилните комбинати, основани на съвършена техника, от чергарската кола и колиба — до съвременните градове с големи огнища на социалистическата култура — библиотеки, висши учебни заведения, техникуми, драматически и оперни театри. Заедно с всички народи на

СССР народите от източните съветски републики по своето икономическо, политическо и културно развитие надминаха така наречените „цивилизовани“ народи на Западна Европа и Америка с цяла историческа епоха.

В условията на капитализма тия народи щяха да бъдат обречени на тежко национално потисничество, експлоатация и ограбване, на безкултурност и измиране. За това свидетелствува положението на народите от колонните, потискани от английския, американския, френския, холандския, белгийския империализъм.

Във великия скок от миналата икономическа и културна изостаналост към върховете на социалистическия прогрес огромна роля играе дружбата на народите на СССР, тяхната братска взаимопомощ. Например руският народ начело с руската работническа класа оказва и оказва безкористна и всестранна икономическа, политическа и културна помощ на всички народи на СССР в строителството и развитието на социалистическата промишленост, на националната социалистическа държавност, на националната по форма и социалистическа по съдържание култура.

В резултат от победата на социализма всички нации на СССР станаха социалистически нации. Те вече не се раздират от класови противоречия извътре и между тях се установиха братско социалистическо сътрудничество и дружба.

Развива се както морално-политическото единство и дружбата на народите на СССР. Успехите на социалистическата икономика и растежът на социалистическата култура във всички съветски републики, сътрудничеството и взаимопомощта на народите при строителството на комунизма, възпитанието на всички народи в духа на социалистическата идеология на пролетарския интернационализъм, борбата с националистическите отживелици, които отслабват дружбата на народите — ето условията за укрепване и развитие на дружбата на народите на СССР. „Тази дружба се роди и укрепна в задружната борба на народите на нашата родина против чуждестранните окупатори, против царското самодържавие и гнета на капиталистите и помещиците. Тази дружба е споена с кръвта на народите на СССР, пролята през годините на гражданската война и Великата отечествена война. Тази дружба е циментирана с общия съзидателен труд и взаимната

помощ през годините на строителството на социализма в нашата страна. Тя е нерушима и непоклатима — това е велика, братска дружба и няма в света сила, която би могла да я разкъса!“¹

А защо дружбата на народите и морално-политическото единство са движеща сила на развитието на съветското социалистическо общество?

Националното потисничество и националната вражда водят до отслабване на страните на капитализма. Дружбата на съветските народи, тяхното братско сътрудничество и взаимопомощ при изпълнението на стопанските, политическите, военните и други задачи при строителството на социалистическата култура осигуряват на страната на социализма несъкрушима здравина и спомагат за ускоряване на темповете на общественото развитие. Дружбата и взаимопомощта между народите не само ускоряват строителството на комунизма в СССР, но и превръщат Съветския Съюз в такава сила, която оказва мощно въздействие върху целия ход на световната история. Съветският Съюз стана притегателен център за трудещите се от всички страни, за всички потиснати народи в света.

В антагонистичните общества движеща сила на развитие на обществото е класовата борба, защото само по пътя на ожесточената класова борба могат да се разрешат антагонистичните противоречия, да се унищожи отживелият обществен строй и да се проправи път към новото. В социалистическото общество няма антагонистични противоречия в начина на производство между класите; тук разрешаването на назрелите задачи и възникващите противоречия, преодоляването на остатъците от старото, на отживяващото се извършва на основата на общността на коренните интереси на всички слоеве на обществото.

Морално-политическото единство е движеща сила на развитието на социалистическото общество, защото то дава на целия народ възможност да действа по единен план, дружно, организирано, сплотено, а не разпокъсано. Всички големи и малки задачи на стопанското и културното строителство се решават успешно от Съветския

---

¹ „Обращение Централного Комитета Коммунистической партии Советского Союза ко всем избирателям...“, Госполитиздат, 1954, стр. 16.

Съюз, защото съветските народи са единни, неразделени нито от антагонистични класови противоречия, нито от национално недоверие и вражда. Десетки милиони хора, обединени от общи интереси, общи цели, действащи в една насока, под единното ръководство на мъдрата и опитна Комунистическа партия и съветската държава — това е велика и непреодолима сила. Организираността, единството, сътрудничеството на десетките милиони хора ражда нова обществена сила, която далеч надминава простия сбор на индивидуалните сили на тия милиони. Ето защо съветските петгодишни планове за развитие на народното стопанство се осъществяват с неизменен успех. Морално-политическото единство на съветското общество осигурява ускореното претворяване в живот на политиката на Комунистическата партия — политика на изграждане на комунизма, защото тая политика изразява коренните потребности на развитието на материалния живот на съветското общество и цялото съветско общество е кръвно заинтересовано от нейното осъществяване.

В годините на Великата отечествена война против хитлеристка Германия морално-политическото единство на съветското социалистическо общество стана източник на могъщата сила на социалистическата държава и осигури победата на Съветския Съюз. В следвоенните условия морално-политическото единство на съветското общество спомогна за невиджано бързото възстановяване на народното стопанство на СССР, осигуряваше и осигурява мощта на Съветския Съюз като опора на мира и безопасността на народите, ускорява движението на съветското общество към комунизма.

Могъща движеща сила на развитието на социалистическото общество е също и *съветският патриотизъм* — любовта, предаността и верността на съветския народ към своето социалистическо отечество.

Патриотизмът е едно от най-дълбоките чувства, които живеят във всеки народ. Изворите на това чувство се губят във вековете. Съветският патриотизъм наследява и развива най-добрите традиции на народния патриотизъм от миналите времена, но същевременно той качествено се различава от патриотизма на миналото, представлява нов, по-висок тип патриотизъм.

До социалистическата революция трудещите се, обичайки горещо своята родна земя и своя народ, ненавиж-

даха съществуващия в родината експлоататорски строй. Любовта на народа към своята родина беше помрачена от мъка заради униженията, на които я обричаха помещиците и капиталистите, капиталистическият строй.

В съветския патриотизъм неразривно се сливат любовта на народа към родната земя, напоена с потта и кръвта на много негови поколения, и любовта и предаността към справедливия съветски социалистически строй, създаден на тая земя. Съветският патриотизъм е чувство на гордост за своето социалистическо отечество, за своя народ, който пръв в историята построи социализма, унищожи експлоатацията и потисничеството на човек от човека и създаде социалистическата култура, която превъзхожда неизмеримо буржоазната култура. Съветските хора се гордеят с това, че Съветският Съюз осъществи възжеланията и надеждите на най-добрите хора от целия свят и върви в авангарда на цялото прогресивно човечество, като проправя път на всички народи към освобождение от капиталистическото робство, към избавяне от всяка експлоатация, към траен мир между народите.

Съветският патриотизъм е *всенароден* патриотизъм, който обединява всички социални групи и нации, от които се състои съветското общество. Всенародното патриотическо чувство можеше да се развие само в общество, където са ликвидирани експлоататорските класи, където всички слоеве на населението и всички нации са обединени от общи интереси. Общите жизнени интереси на всички трудещи се в Съветския Съюз намират своята проява в дълбоката преданост и вяност на съветските хора към своята социалистическа родина, към съветската държава. Съветският патриотизъм сплотява работниците, селяните и интелигенцията в едно дружно семейство, укрепва морално-политическото единство на обществото. Съветският патриотизъм обединява русите и украинците, белорусите и литовците, грузинците и арменците, азербайджанците и туркмените, узбеките и таджиките, татарите и башкирците, латвийците и естонците — всички многобройни нации и народи на Съветския Съюз, в едно братско семейство, споено с нерушима дружба.

„Силата на съветския патриотизъм се състои в това, че той има за своя основа не расови или националистически предразсъдъци, а дълбоката преданост и вяност на народа към своята съветска родина, братското съдру-

жество на трудещите се от всички нации на нашата страна. В съветския патриотизъм се съчетават хармонично националните традиции на народите и общите жизнени интереси на всички трудещи се в Съветския Съюз. Съветският патриотизъм не разединява, а, напротив, сплотява всички нации и народности на нашата страна в едно братско семейство. В това трябва да виждаме основите на нерушимата и все повече укрепваща дружба на народите на Съветския Съюз.”¹

Съветският патриотизъм няма нищо общо с национализма и шовинизма, с „подправения патриотизъм“, който насаждаха експлоататорските класи в царска Русия и който насажда буржоазията в капиталистическите страни. Съветските патриоти са проникнати с пролетарски интернационализъм, уважават правата и независимостта на народите на всички страни и се стремят да живеят в мир и дружба с тях. Съветският Съюз е ударната бригада на международния пролетариат, негов преден отряд. Като укрепват своето социалистическо отечество, като се грижат за неговото най-бързо развитие, съветските хора изпълняват не само своите национални, но и интернационални задължения. От укрепването и защитата на съветската социалистическа държава са заинтересовани кръвно трудещите се от всички страни. В наше време не може да бъдеш интернационалист, без да поддържаш лагера на мира, демокрацията и социализма, без да поддържаш Съветския Съюз и неговата политика на мир и дружба между народите.

Съветският патриотизъм е действена идеология, готовност да се отдадат всички сили за процъфтяването на съветската родина, стремеж неуморно да се трудиш и бориш за победата на комунизма. Ето защо съветският патриотизъм е една от движещите сили на развитието на съветското общество. Той пробужда енергията на съветските хора — творците на новия живот, строителите на комунизма. Съветският патриотизъм е животворен: той поражда масовия героизъм на работниците, колхозниците и интелигенцията във всички области на обществения живот. Съветският патриотизъм въодушевява трудещите се

¹ *И. Сталин, О Великой Отечественной войне Советского Союза, 1953, стр. 160—161 [Бълг. изд., стр. 126].*

за самоотвержен труд. Съветските патриоти се стремят да дадат на страната повече машини, въглища, нефт, чугун, стомана, жито, месо, тъкани, обувки, да обогатят съветската социалистическа култура с нови произведения на литературата и изкуството, с научни открития и технически изобретения.

Съветският патриотизъм означава хармонично съчетание на личните и обществените интереси, съзнателно подчиняване личните интереси на обществените. Съветският патриот живее не с тясно лични интереси, а с интересите на своята родина, на социалистическата държава. Това повишава моралните, духовните качества на личността, разширява нейния кръгзор, прави живота на всеки човек богат, съдържателен, облагороден от голяма обществена цел. Голямата цел ражда огромна енергия в милионите хора.

Силата на съветския патриотизъм се прояви особено ярко през годините на Великата отечествена война. Съветският патриотизъм породил героичните бойни подвизи на воините на фронта, масовия героизъм на работниците, селяните и интелигенцията в тила. „Може с пълно основание да се каже, че самоотверженият труд на съветските хора в тила ще влезе в историята наред с героичната борба на Червената армия като безпримерен подвиг на народа за защита на родината.“¹

Морално-политическото единство, дружбата на народите, социалистическото съревнование, критиката и самокритиката, съветският патриотизъм са най-тясно свързани помежду си и взаимно се допълват и подхранват. Те са нови могъщи животворни движещи сили на развитието на съветското общество, които ускоряват неговото движение към комунизма. Ето защо една от най-важните задачи на всички трудещи се на СССР се състои в това, да развият всемерно социалистическото съревнование, честната и правдива критика и самокритика, да укрепват морално-политическото единство на съветското общество, съюза на работническата класа и колхозните селяни, дружбата на народите на СССР, да развият и култивират съветския патриотизъм.

---

¹ И. Сталин, О Великой Отечественной войне Советского Союза, стр. 116 [Бълг. изд., стр. 90].

3. Критиката и самокритиката като движеща сила на развитието на социалистическото общество

В съветското социалистическо общество няма вече враждебни класи, няма антагонистични противоречия, но и неговото развитие се осъществява чрез противоречия, чрез борба на новото със старото, чрез борба на развиващото се, напредничавото, с отживяващото. Винаги в обществения живот нещо се ражда и нещо отмира. Но отмиращото, отживяващото, се бори за своето съществуване, при което то има свои защитници.

В условията на антагонистичните обществени формации зад старото и зад новото стоят враждебни класи, борбата на старото и новото има антагонистичен характер и се изразява в стълкновения на противоположните класови сили, в класовата борба.

В условията на социализма противоречията имат неантагонистичен характер, зад старото и зад новото вече не стоят враждебни класи. На страната на новото тук стои преобладаващата част от членовете на социалистическото общество. Борбата на новото и старото, преодоляването на възникващите в обществения живот противоречия и трудности на растежа се извършват в социалистическото общество на базата на пълното съответствие на социалистическите производствени отношения на съвременните производителни сили, на базата на равноправието и дружбата на народите и на нарастващото и развиващо се морално-политическо единство на цялото социалистическо общество.

Капитализмът цял е изтъкан от антагонистични противоречия. Неговото развитие означава изострянето на тия противоречия. Социализмът отдолу догоре, като се започне от начина на производство и се свърши с идеологията, се характеризира с живо и развиващо се единство. Това единство се изразява в единната социалистическа стопанска система в града и селото, в съюза на работниците и селяните, в сътрудничеството на хората на умствения и физическия труд, в морално-политическото единство на съветското общество, в господството на единната социалистическа идеология. Това единство съставлява характерна черта на социалистическото общество, негова закономерност, най-дълбок извор на могъществото и движеща сила на неговото развитие.

При това следва да се има предвид, че единството на обществените сили на социалистическото общество в икономиката, в областта на културата, в идеологията не е мъртво единство, а живо, включващо в себе си противоречия, но тези противоречия са неантагонистични. Борбата на новото и старото, на отживяващото и развиващото се, на положителното и отрицателното в социалистическото общество се извършва на базата на растящото единство на обществото.

Какво „старо“ остава в социалистическото общество след победата на социализма над капитализма в политиката и икономиката, във всички обществени отношения, а също и в областта на културата, в идеологията и в бита?

Първо, както видяхме, производствените отношения изостават от развитието на производителните сили, от нови те с време стават стари. Това се отнася и до развитието на социалистическите производствени отношения, които също се изменят в резултат на развитието на производителните сили. Изменя се и се развива формата на организацията на труда в заводите и колхозите. От примера с дребните колхози, които възникнаха през 1929—1930 г. на базата на тогавашната техника, се вижда как могат да остарееят отделни страни, видове, елементи на производствените отношения и да отстъпят място на по-развита форма на социалистическите производствени отношения.

С развитието на техниката и растежа на кадрите някои форми на организацията на труда остаряват и престават да бъдат фактор, който спомага за растежа на производителността на труда. Ето защо е необходимо да се ревизират остарелите форми.

В областта на науката, изкуството, изобщо на социалистическата култура във връзка с развитието на социалистическото общество някои елементи започват да остаряват, да изостават от бурно растящия и развиващ се социалистически живот, от растящите потребности на обществото.

Второ, при социализма още се запазват отживелиците на капитализма в икономиката и в съзнанието на хората, а отживелиците в съзнанието на хората се проявяват в бита, във всекидневния живот. Отживелиците на капитализма в съзнанието се отразяват върху стопанския жи-

вот. Например спекулативните тенденции, нехайното отношение към труда и към социалистическата собственост, нарушението на принципа на социализма „който не работи, не трябва да яде“, нарушението на правилата на социалистическото общежитие. Без борба с отживелиците на капитализма в съзнанието на хората, без борба с нарушителите на трудовата дисциплина, с лентяите, с разхитителите на социалистическата собственост, с карьеристите, бюрократите, с фалшивите хора, със защитниците на старото не можем успешно да се движим напред.

В условията на социализма в защита на старото застават изостаналите хора, невъзприемчивите елементи, рутинерите, а така също и остатъците от разгромените класи, опашката на разбитите враждебни на социализма групи. Враждебното на социализма капиталистическо обкръжение се опитва да съживи остатъците на старото, да запази остатъците на капитализма в съзнанието на съветските хора. Ето защо борбата със старото в социалистическото общество означава и борба против капиталистическото обкръжение, против влиянието на враждебната на социализма буржоазна идеология.

Борбата на новото със старото е обективен закон на социалистическото общество.

Много важен метод за съзнателното разкриване и преодоляване на старото и утвърждаване и развиване на новото в социалистическото общество е съветската, комунистическата *критика и самокритика*.

„Борба между старото и новото, между отмиращото и раждащото се, ето основата на нашето развитие. Като не отбелязваме и не разкриваме открито и честно, както подобава на болшевики, недостатъците и грешките в нашата работа, ние си затваряме пътя напред. А ние искаме да вървим напред. И именно защото искаме да вървим напред, ние трябва да поставим като най-важна своя задача честната и революционна самокритика. Без това няма движение напред. Без това няма развитие.“¹

Значението на критиката и самокритиката се състои в това, че тя помага на съветския народ, на Комунистическата партия да откриват и преодоляват старото, отживяващото, и да проправят пътя на новото, като осигуряват по-

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 10, стр. 331; виж също т. 11, стр. 29 [Бълг. изд., т. 10, стр. 274; т. 11, стр. 25].

стъпателното развитие на обществото към комунизма. Честната, правдивата критика и самокритика, особено критиката от долу, от страна на трудещите се маси, е могъщо средство за разкриване на недостатъците в областта на стопанството, в държавния апарат, в науката, в литературата и изкуството, във всички сфери на живота и дейността на социалистическото общество. Критиката и самокритиката е мощно средство за въвличане на масите в управлението на стопанството, на държавата, могъщо средство за съзнателно въздействие на народа върху хода на общественото развитие. Критиката и самокритиката повишава революционната бдителност в редовете на Комунистическата партия и в съветския народ, повдига политическата активност на трудещите се, развива в тях чувството на стопани на страната, помага за обучението на съветския народ да управлява страната, за по-нататъшното развитие на социалистическия демократизъм.

В социалистическото общество противоречията се разкриват и преодоляват по пътища, различни от тия в общество, разделено на антагонистични класи: не по пътя на класовите стълкновения, а чрез творческа дейност на народните маси, в това число и по пътя на критиката и самокритиката. Съветските хора, ръководени от Комунистическата партия, смело и решително разкриват и преодоляват недостатъците в своята работа, като отстраняват всичко, което пречи на обществото да се движи напред.

Противоречията на развитието, а така също дейността на враждебните на социализма елементи се разкриват и преодоляват, разбира се, не само по пътя на критиката. Отрицателните процеси и дейността на вражеските елементи се разкриват и отстраняват и от съответните органи на социалистическата държава.

Критиката и самокритиката обхваща всички сфери на живота и дейността на съветското общество. Социалистическото съревнование например е също така израз на деловата революционна самокритика на масите. Комунистическата критика се опира върху творческата инициатива на милионите трудещи се и ускорява движението на обществото напред. С острото оръжие на критиката Централният комитет на КПСС разкри недостатъците в областта на селското стопанство, в работата на държавния апарат, недостатъците на съветската литература, театър,

кино, музика и помогна на съветския народ да разчисти пътя за нови творчески успехи във всички области на стопанството и културата. Свободните творчески дискусии, проведени по инициатива на ЦК на КПСС в редица области на научното знание — във философията, в езиковедството, в биологията, във физиологията, в политическата икономия и т. н., — дадоха възможност да се разкрият и разобличат проявите на буржоазния обективизъм и аполитичността във философската и научна работа, нископоклонството пред буржоазната наука и философия, а така също да се разобличат вулгаризаторството, опрощенството в науката.

Отживелиците на капитализма в съзнанието на хората пречат за развитието на социалистическото стопанство, наука, философия и изкуство. Комунистическата критика помага да се преодолява буржоазното влияние на идеологическия фронт, съдействува за разцвета на социалистическата култура. Критиката и самокритиката помага да се изкореняват остатъците на капитализма, частнособственическите, спекулантските, индивидуалистическите тенденции, които противостоят на морално-политическото единство на съветското общество; проявите на национализъм, които противостоят на дружбата на народите на СССР; антипатриотичните, космополитически влияния и нископоклонството пред буржоазния Запад. Дружбата на народите на СССР, съветският патриотизъм се развиват и укрепват с помощта на честна, открита критика и самокритика.

Самокритиката и особено критиката от долу са форма на творческата самодейност на народните маси и на техният контрол върху работата на съветските, профсъюзните и други обществени организации, една от проявите на социалистическия демократизъм.

„Критиката и самокритиката са изпитаното оръжие на партията в борбата с недостатъците, с грешките, с болезнените явления, които подкопават здравия организъм на партията. Критиката и самокритиката не отслабват, а укрепват съветската държава, съветския обществен строй и това е признак за неговата сила и жизненост.“¹

Съветската държава и Комунистическата партия като нейна ръководеща сила, опирайки се на социалистиче-

---

¹ Г. Маленков, Отчетный доклад XIX съезду партии о работе Центрального Комитета ВКП(б), стр. 85 [Бълг. изд., стр. 83].

оката самодейност на масите, с помощта на разгръщане на критиката и самокритиката своевременно разкриват възникналите в обществения живот противоречия, без да им дават възможност да прераснат в конфликт. Социалистическата държава и Комунистическата партия мобилизират и организират народните маси за преодоляване на трудностите и противоречията, като осигуряват и ускоряват с това движението на обществото към комунизма.

4. Комунистическата партия — ръководеща и направляваща сила на социалистическото общество

Действието на движещите сили на социалистическото общество не може да бъде разбрано без изясняването на особената роля, която играе в неговото развитие Комунистическата партия. Партията е ръководеща и направляваща сила на социалистическото общество. Тя обединява и направлява към единна цел действието на всички движещи сили на социалистическото общество, като ги използва за укрепването и по-нататъшното развитие на социалистическия строй.

Обективна основа на такива движещи сили на съветското общество като морално-политическото единство, дружбата на народите на СССР, съветския патриотизъм е социалистическият икономически строй. Но за формирането на тия движещи сили освен обективните икономически условия беше необходимо народът да осъзнае единството на своите коренни интереси, цели и задачи. За това спомага Комунистическата партия. Тя повишава социалистическата съзнателност на народните маси.

Икономическият строй на социалистическото общество създава обективните материални условия, необходими за осигуряване на единдействието на съветския народ, а Комунистическата партия реализира това единство, като сплотява народа политически, идейно и организационно.

Построяването на комунистическото общество не може да бъде постигнато без обединяване на съзнателните усилия на милионните трудещи се маси. Съветският социалистически строй дава небивали възможности, разкрива безграничен простор за развитие на производител

ните сили. Но за да се използват тия възможности, за да се претворят в *действителност*, е нужна организиращата дейност на партия, способна да насочва усилията на целия народ към една цел.

С установяването на пролетарската диктатура се измени мястото, заемано от Комунистическата партия в обществения живот, съдържанието на нейната дейност, нейната роля в развитието на обществото. До социалистическата революция главна задача на Комунистическата партия беше подготвянето на силите за революция, за разрушаване на старото, за събаряне на капитализма. След пролетарската революция тя се превърна в партия на социалистическото строителство, в партия за създаване и развитие на нови, социалистически форми на държавност, стопанство и култура. До революцията тя вдигаше и организираше работниците и селяните за шурм срещу старите порядки. След установяване на политическото господство на работническата класа партията вдъхновява и организира трудещите се за изграждане, укрепване, развитие на новия обществен строй, за защита на неговите завоевания от враговете.

Величествените задачи на социалистическата революция, призвана да унищожи всяка експлоатация на човек от човека и да създаде комунистическото общество, не могат да се сравняват ни най-малко със задачите на буржоазните революции. Гигантският размах и колосалните трудности в комунистическото преобразование на обществото изискват и несравним по своята идейна и организационна мощ ръководител. Такъв ръководител е Комунистическата партия, партия на разрушителите на капитализма, на строителите на комунизма, на освободителите на всички угнетени и поробени.

Ръководещата и направляваща дейност на Комунистическата партия на Съветския Съюз изигра огромна роля в историята на нашата родина. Комунистическата партия на Съветския Съюз, като организира съюза на работническата класа и трудовото селячество, постигна в резултат на Великата Октомврийска социалистическа революция през 1917 г. събаряне на властта на капиталистите и помещиците, организиране на диктатурата на пролетариата, ликвидиране на капитализма, унищожаване на експлоатацията на човек от човека и осигури построяването на социалистическото общество. Под ръководството

на Комунистическата партия народите на Съветския Съюз одържаха победа във Великата отечествена война от 1941—1945 г., разгромиха германския фашизъм и японския империализъм, освободиха от ярема на империализма редица народи в Европа и Азия. Не е имало друга партия, която да е оказала такова могъщо влияние върху целия ход на световната история.

Комунистическата партия на Съветския Съюз ръководи гигантски народни маси. Тя е политически ръководител на обществото, организатор на строителството на новото, социалистическото стопанство, на новата, социалистическата култура. Тя ръководи всички области на обществения живот, като се започне от материалното производство и се свърши с областта на идеологията. Поради това Комунистическата партия не е просто управляваща партия, тя е *организатор на новия обществен строй*.

В хода на строителството на социалистическото общество непрекъснато расте ролята на партията, нейното влияние върху хода на общественото развитие. Това се обяснява с особеностите на социалистическата икономика и с нарастването на значението на субективния фактор след установяване на диктатурата на пролетариата. След като извърши социалистическата революция, работническата класа под ръководството на своята партия овладява такова могъщо оръдие за въздействие върху общественото развитие като новата държавна власт и я използва като оръдие за разрушаване на старата икономика и за изграждане на нова икономика.

В резултат на социалистическото преобразуване на икономиката се изменя характерът на икономическите процеси. Икономическото развитие и при социализма е подчинено на обективни, т. е. независещи от волята на хората закони, но то губи свойствения му при капитализма стихийен характер. Обществената собственост върху средствата за производство, която лежи в основата на социалистическата стопанска система, със същата обективна необходимост изисква съзнателно ръководство на икономиката, както частната собственост върху средствата за производство, която лежи в основата на капиталистическата стопанска система, неизбежно поражда стихийния характер на икономическите процеси. Победата на социалистическата система във всички отрасли на народното стопанство на СССР повлече след себе си гра-

мадно засилване на възможността за съзнателно, планово ръководство на обществото; стихийните сили в икономиката, които не се поддават на съзнателен контрол, все повече намаляват. В тия условия и във връзка с това, че политиката на Комунистическата партия и на съветската държава се ползува с пълната подкрепа на трудещите се, успехите на строителството на комунизма зависят преди всичко от кадрите, от подготвеността и идейната въоръженост на дейците на партията и държавния апарат, от познаването на работата, от тяхната организаторска работа, от умението им да използват неизчерпаемите резерви и възможности, които се крият в социалистическата стопанска система.

В социалистическото общество дейността на милионите трудещи се, организирани и обединени от условията на колективното производство, техните интереси и стремежи вървят общо взето в една насока, съвпадаща с обективната тенденция на развитието на обществото. Това дава възможност за осъзнато действие на целия народ, на цялото общество, колективните усилия на което се насочват от Комунистическата партия към една обща цел. Значението на обективните условия и на субективния фактор при социализма се изменя: нараства ролята на субективния фактор, направляващата и организираща роля на партията придобива небивало значение.

Комунистическата партия е способна да осъществява успешно направляващата си и организираща роля благодарение на това, че тя въоръжава народа с правилна политика, обединява го със своята организаторска работа, сплотява го и го издига идейно със своята възпитателна дейност.

Партийното ръководство на строителството на комунистическото общество се изразява преди всичко в това, че партията дава на трудещите се научна програма за дейност, определя целта на борбата и средствата за нейното осъществяване, набелязва пътищата и методите на строителството, изработва правилна линия на действие. Комунистическата партия е политически ръководител, вожд на народа. Силата на партията се крие преди всичко в нейната мъдра и прозорлива политика. Комунистическата партия дължи големите си победи в строителството на социализма преди всичко на правилността на своята политическа линия.

Политиката на Комунистическата партия и на социалистическата държава играе направляваща и ръководеща роля във всички области на живота на съветското общество. В дискусиата за профсъюзите през 1921 г. Ленин, разобличавайки опитите на враговете на комунизма да отделят въпроса за профсъюзите от политиката, посочи, че за марксиста *политическият подход* трябва да бъде главният, решаващият. Без правилен политически подход към работата работническата класа не може да задържи държавната власт, а следователно не може да реши и своите икономически задачи. Поради това към разрешаването на всички стопански, организационни, военни, културни и други въпроси Комунистическата партия подхожда преди всичко от политическа гледна точка. В този смисъл политиката не може да няма първенство над икономиката.

Първенството на политиката над икономиката марксистите разбират не в смисъл, че политиката играе определяща роля по отношение на икономическия строй на обществото, а в смисъл, че успешното осъществяване на икономически напредните преобразования зависи при наличността на обективни условия преди всичко от това, дали революционната класа ще съумее да завоюва и удържи политическата власт, зависи от правилността на нейната политика.

За това, че правилната политика на Комунистическата партия има решаващо значение в строителството на социализма, свидетелствува опитът на СССР. Победата на социализма е немислима без завоюването на политическата власт от пролетариата, без съюза на пролетариата с трудещите се маси на селяните. Обективна основа на този съюз е общността на коренните интереси на работническата класа и селяните. Но съюзът между работниците и селяните не се установява от само себе си, за това е необходима правилната политика на Комунистическата партия и социалистическата държава. Политиката е отношение между класите, изтъкваше Ленин. Политиката на социалистическа индустриализация на страната и на колективизация на селските стопанства, осъществена под ръководството на Комунистическата партия, имаше решаващо значение за заякчаването на съюза на работниците и селяните, за построяването на икономическия фундамент на социализма в нашата страна и за ликвидирането на екс-

плоататорските класи. Великата историческа заслуга на Комунистическата партия на Съветския Съюз се състои в това, че тя изработи и научно обоснова тази правилна и жизнено важна политика и съумя да мобилизира енергията на народните маси за нейното осъществяване. Партията сломи съпротивата на враговете, разгроми троцкистко-бухаринските реставратори на капитализма, преодоля колебанията на изостаналите и малодушните и доведе народите на Съветския Съюз до победата на социализма. От правилността на политиката на Комунистическата партия зависеше следователно съдбата на социализма в СССР, съдбата на съветския строй.

Както в преходния период от капитализма към социализма, така и в периода на победата на социализма Комунистическата партия в своята политика се ръководи от интересите на по-нататъшното укрепване на отношенията на братско сътрудничество между работническата класа и селяните. Би било неправилно да се предполага, че в социалистическото общество, където и работниците, и селяните са труженици на социалистическите предприятия, няма нужда от грижа за заякчаване на съюза между тези класи. И в условията на социализма съюзът на работническата класа със селяните си остава основа на здравината на съветския обществен строй, а за укрепването на този съюз правилната политика на партията има решаващо значение.

В правилната политика на Комунистическата партия и социалистическата държава намира съзнателен израз икономическата необходимост. Партията и държавата не могат да създават със своята политика икономически закони, но те могат съзнателно да използват опознатите обективни закони в интерес на обществото. Преобразуващата сила на политиката на Комунистическата партия се определя от това, че тя действа не въпреки историческата необходимост, а в съгласие с нея, като не допуска никакъв субективизъм и произвол. Именно поради това нейната политика е правилна политика. Мъдростта и прозорливостта на тая политика се изразява именно в това, че партията умее навреме да осъзнае назрелите потребности на развитието на материалния живот на обществото и да насочи усилията на народа за осъществяване на задачите, които се определят от икономическата необходимост.

Направлението на дейността на Комунистическата партия, поставяните от нея задачи пред трудещите се и при

социализма се определят от обективните условия, от достигнатите материални възможности. Така например, издигайки през 1953—1954 г. задачата да се осъществи в най-близките 2—3 години рязък подем в производството на предмети за народно потребление и с това да се задоволят достатъчно растящите потребности на населението, Комунистическата партия на Съветския Съюз изхождаше от това, че решението на тая задача стана възможно на базата на могъщия растеж на социалистическата индустрия. Без мощна тежка индустрия решението на задачата за рязък подем на производството на предмети за народно потребление би било невъзможно.

Благодарение на правилната политика на Комунистическата партия своевременно се разкриват и разрешават противоречията, които възникват в развитието на социалистическото общество. Така например в хода на развитието на социалистическото стопанство на СССР възникна несъответствие между темповете на развитие на промишлеността и темповете на развитие на селското стопанство. Изоставането на селското стопанство започна да спъва по-нататъшния подем на народното стопанство. Централният комитет на КПСС в решенията, приети през септември 1953 г. и през февруари—март 1954 г., постави пред съветския народ задачата: без да се отслабват усилията за развитието на тежката индустрия, да се засилят темповете за развитие на селското стопанство, така че в течение на две-три години да се осигури рязък подем на производството на предмети за народно потребление. Тия решения на ЦК на КПСС са ярко свидетелство за колективната мъдрост на ръководещия щаб на партията, за неговото умение да подхвърля на дълбок марксистки анализ процесите, които се извършват в икономиката, и да взема необходимите мерки за разрешаване на възникващите противоречия, за осигуряване на по-нататъшния подем на народното стопанство и културата в страната на социализма.

Своевременно да се забележат назряващите потребности на развитието на социалистическата икономика, навреме да се поставят пред народа произтичащите оттук задачи, да се мобилизират, организират и насочат усилията на народа за тяхното разрешаване — в това именно се състои правилното ръководство на развитието на социалистическото стопанство. Всичко това е възможно само при условие че кадрите на партията и социалистическата дър-

жава изучават внимателно процесите, които се извършват в дълбините на живота на обществото. Централният комитет на КПСС учи кадрите на партията и съветската държава да изучават внимателно живота: да откриват кълновете на новото, напредничавото, прогресивното, за да съдействуват за тяхното развитие; да откриват в зародиш наэрвяването на отрицателните явления, за да ги ликвидират навреме.

Историята се създава не от единици, не от десетки, а от милиони хора, които винаги внасят в нея нещо ново, нещо творческо. За да ръководят строителството на комунизма, партийните органи трябва да изучават внимателно обществения живот, да обобщават опита на масите.

КПСС можа да изработи правилна политическа линия и да ръководи успешно развитието на социалистическото общество, защото тя концентрира в себе си най-богат опит на ръководство на масите. В КПСС, в нейния Централен комитет е въплътен колективният разум на народа. В Централния комитет на КПСС са представени най-добрите познавачи на промишлеността и селското стопанство, на транспорта и търговията, най-добрите съветски дипломати, най-добрите теоретици и пропагандисти на партията, най-добрите ръководители на армията, изтъкнати представители на социалистическата култура. Такъв състав на ръководещия орган на партията му дава възможност да разрешава с познаване на работата най-сложните въпроси на строителството на комунизма. При разрешаването на тия въпроси партията се опира не само върху опита на своите ръководни кадри. Комунистическата партия, нейният Централен комитет, като вожд и ръководител на народа, обобщава и използва в интерес на строителството на комунизма извънредно богатия опит на милионите трудещи се. За правилното ръководство е необходимо опитът на ръководителите да се допълва с опита на цялата партия, на цялата работническа класа и селяните, с опита на милиони хора. Необходимо условие за изработването и осъществяването на правилна политическа линия е умението на партията да укрепва и разширява връзките с масите, внимателно да се вслушва в техния глас, да взема под внимание и обобщава техния опит.

В противоположност на политиката на управляващите кръгове в капиталистическите страни, политика, чужда и ненавистна на народа, политиката на Комунистическата

партия изразява възжеланията и стремежите на широките народни маси. Политиката на Комунистическата партия е насочена към по-нататъшното укрепване на нерушимия съюз на работническата класа и колхозните селяни, на братоката дружба между народите на СССР, към всемерно укрепване на икономическата и отбранителната мощ на социалистическата държава, към максимално задоволяване на материалните и културните нужди на народа, към запазване на мира в целия свят. Ето защо народът всемерно поддържа тази политика.

Комунистическата партия е не само политически вожд, но и *организатор на масите*. Тя вѐся единство на волята в многомилionenната армия на трудещите се, организира и обединява техните усилия в строителството на комунизма. Небивалият размах на организаторската работа на Комунистическата партия се определя от величието и дълбочината на задачите на социалистическата революция. „Заедно с размерите на историческото действие ще... расте и обемът на масата, дело на която е то“¹ — изтъкват Маркс и Енгелс. Ленин считаше тази мисъл на Маркс и Енгелс за едно от най-дълбоките и най-важните положения на марксизма. Развивайки това положение, Ленин пише: „Колкото по-широк и по-дълбок е извършващият се в обществото преврат, толкова по-многочислен трябва да бъде броят на хората, които извършват този преврат, които са творци на този преврат в истинския омиъл на думата.“²

Социалистическата революция е твърде дълбок обществен преврат, тя преобразува обществото из основи. И именно поради това социалистическата революция вдига към съзнателно историческо творчество все нови и нови слоеве на народа. А това придава особено значение на организаторската работа на партията.

В организирането и оплотвяването на масите, в привличането им към активна творческа дейност Комунистическата партия винаги е намирала ключа към разрешаване на най-трудните задачи на социалистическата революция. Партията не можеше да решава такива исторически задачи като превръщането на страната от аграрна в индустриална, като социалистическото преобразование на селото само със своите собствени сили; тя вдигаше за тях-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. III, стр. 105.

² В. И. Ленин, Соч., т. 28, стр. 397 [Бълг. изд., стр. 437].

ното осъществяване милионните маси на работниците и селяните. Със своята организаторска работа партията осигурява единство на действията на милионите трудещи се — творци на историята.

КПСС представлява ръководещо ядро на всички организации на Съветския Съюз, както държавни, така и обществени. Чрез своите членове, работещи в тия организации, партията насочва тяхната дейност към единна цел.

Организационната работа на партията е всецяло подчинена на нейната политика. Същевременно от организационната работа на партията зависи осъществяването на нейната политика.

Победата никога не идва сама, нея я завоюват. Победата на политиката на партията се постига чрез упорита и настойчива борба за осъществяване на партийната линия. След като е изработена правилна политическа линия, след като е дадено правилно разрешение на въпросите, успехът на делото зависи от организационната работа, от правилния подбор на хората, от проверката на изпълнението на решенията на ръководещите органи. Да имаш правилна политика, това е първото и най-важното, но това още не е достатъчно. За да се постигне победа, необходимо е тази политика да се претвори в живота. Партията не може да изпълни тая задача само със своите сили, без поддръжката на масите. Ленин осмиваше глупавата представа, че комунизмът може да се изгради само с комунистите. Силата на партията е в това, че тя е неразривно свързана с масите и умее да организира масите за осъществяване на идеалите на комунизма, да вдига милионите трудещи се на борба за набеязаните от нея цели. Правилната политическа линия на Комунистическата партия се подкрепя от грамадната организаторска работа — с това именно тя постига успех.

С организаторската дейност на Комунистическата партия е неразривно свързана нейната *възпитателна* дейност. За да се организират масите за изпълнението на едни или други политически задачи, необходимо е преди всичко да се убедят те в правилността на политиката на партията, в необходимостта на набеязаните мероприятия. Само с метода на убеждението партията може да си осигури подкрепата на масите, тяхната готовност за решителна борба. Партията трябва да умее да убеждава масите в правилността на своята политика, да издига и провежда такива

лозунги, които са помятнати на масите и помагат на масите да се издигнат до равнището на съзнанието на партията.

Да се издигат масите до равнището на съзнанието на партията — в това се и състои най-важната възпитателна задача на Комунистическата партия. Партията представлява висше въплъщение на комунистическа съзнателност. Тя внася социалистическо съзнание в масите на работническата класа и на всички трудещи се, осветлява със светлината на революционната теория стихийното работническо движение, издига го до степента на съзнателната класова борба. Такава задача постави пред партията Ленин още в ония години, когато той още я създаваше.

Различието между равнището на съзнанието на Комунистическата партия и равнището на съзнанието на масите си остава и при социализма, а във връзка с това запазва значението си и задачата да се издига съзнанието на масите до равнището на съзнанието на партията. Комунистическата партия като ръководеща сила на социалистическото общество, въоръжена с напредничава теория, помага на масите да осъзнаят перспективите на развитието на обществото, да разберат историческото значение на своята всекидневна трудова дейност, на своя творчески почин. Благодарение на това, че партията е въоръжена с научна теория, тя вижда по-надалече, отколкото широките маси на народа.

Значението на възпитателната работа на Комунистическата партия особено порасна в резултат на победата на социализма. От успехите в областта на комунистическото възпитание на масите, от преодоляването на остатъците на капитализма в тяхното съзнание до голяма степен зависят темповете на строителството на комунизма. От комунистическата съзнателност зависи растежът на творческата активност на масите, без която е немислимо строителството на комунизма. Докато капиталистическото общество може да съществува само като потиска активността и съзнанието на масите, а растежът на съзнателността на трудещите се се извършва там въпреки желанието на управляващите класи, на техните партии и на държавата, социалистическото общество, напротив, не може да съществува и да се развива без постоянното повишаване на съзнателността на масите, без тяхната политическа и обществена активност, без творческото участие на народа в

изпраздането на новия живот. Всяка крачка напред в делото на социалистическото преобразование на СССР бележеше същевременно нова степен в подема на съзнателността на масите, в развитието на тяхната творческа инициатива. В растежа на съзнателността на масите е източникът на неизчерпаемите творчески сили на социалистическото общество.

Във всички предшестващи обществени формации повечето от хората, погълнати от своите делнични грижи, дори не са се замисляли за това, как и накъде върви общественото развитие. В социалистическото общество, напротив, благодарение на ръководството на комунистическата партия грамадното мнозинство от населението съзнава перспективите на общественото развитие и се бори активно за тяхното осъществяване. С това в значителна степен се обуславя невиджаното ускоряване на темповете на историческото развитие при социализма. В СССР и в страните с народна демокрация се осъществява гениалното предвиждане на Ленин: „само със социализма ще започне бързото, истинско, действително масово, при участието на *мнозинството* от населението, а след това и на цялото население движение напред във всички области на обществения и личен живот“¹. Тази творческа активност и инициатива на масите се вдъхновява, организира и възпитава от партията на комунистите — ръководещата и направляваща сила на социалистическото общество.

Успоредно с придвижването на СССР към комунизма нараства ролята на Комунистическата партия като ръководеща и направляваща сила на съветското общество. Както вече беше казано по-горе, това се обяснява преди всичко с обективните причини, с особеностите на социалистическата икономика, която не може да се развива стихийно, без съзнателно ръководство. Нарастването на ролята на партията в хода на строителството на комунизма се обяснява също така и с това, че самата партия расте и крепне, повишава своята идейна и организационна мощ, като подобрява своя състав, като закалява и идейно въоръжава своите кадри, като разширява връзките си с масите.

В социалистическото общество се измениха съществено условията за развитието на комунистическата партия. Тъй

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 443 [Бълг. изд., стр. 501].

като партията се отнася към сферата на надстройката, нейното развитие се определя от характера на икономическия строй, на класовата структура на обществото. В условията, когато съществуваша антагонистични класи, когато пролетариатът водеше най-остра класова борба против враждебните на него класи, пролетарската партия се развиваше и укрепваше в борба с опортюнистическите течения и групи, които възникваха в нейните редове. В продължение на дълги години партията водеше непримирима борба с най-различни опортюнистически течения и групи: „икономисти“, меншевишки, троцкисти, бухаринци, национал-уклонисти и други врагове на ленинизма. Разгромяването на всички капитулантски течения и групи в редовете на партията беше необходимо условие за победата над класовия враг.

„Без разбиване на „икономистите“ и меншевиките ние не бихме могли да изградим партията и да поведем работническата класа към пролетарската революция.

Без разбиване на троцкистите и бухаринците ние не бихме могли да подготвим необходимите условия за построяването на социализма.

Без разбиване на национал-уклонистите от всички видове ние не бихме могли да възпитаеме народа в духа на интернационализма, ние не бихме могли да защитим знамето на великата дружба на народите на СССР, не бихме могли да изградим Съюза на съветските социалистически републики.“¹

В борбата с тях капитулантски групи партията отстоя единството на своите редове и придоби закалка, необходима за да изпълни своята роля на организатор и ръководител на пролетарската революция и на изграждането на социалистическото общество. Единството на партийните редове е основно условие за боеспособността на партията. Но КПСС никога не е била привърженица на формалното единство, основано на допускането и примиряването на различни течения вътре в партията. Замъгляването на противоречията и примиряването на противоположните принципи е гибелно за пролетарската партия, то може да доведе само до идейно израждане. Единството на комунистическата партия е възможно само върху принципална

---

¹ История ВКП(б). Краткий курс, стр. 344 [Бълг. изд., 1953, стр. 390—391].

основа, върху основа на преодоляване на възникващите вътре в партията разногласия по пътя на принципната борба за последователна, революционна, комунистическа теория и политика.

Източниците, които пораждаха в миналото вътрешно-партийните разногласия, се кореняха в самите условия на класовата борба. Комунистическата партия е част от работническата класа, а работническата класа не е изолирана от всички други класи. Пролетариатът постоянно изпитва въздействие от страна на буржоазията и дребнобуржоазните слоеве на обществото. На буржоазното въздействие се поддават най-малко устойчивите слоеве на пролетариата — такива, които наскоро са излезли от дребната буржоазия, и ония работници, които по условията на своя живот са близки до дребната буржоазия. Разнородният състав на пролетариата означава, че съществуват слоеве на работници, които притежават различни привички, настроения, възгледи. Тия различни настроения и възгледи се отразяват и в партията, а натискът на буржоазията неминуемо изостря тия разногласия и довежда до борба на теченията вътре в партията. Ето защо при капитализма и изобщо в условията на съществуване на антагонистични класи вътрешно-партийните разногласия са неизбежни и пролетарските партии при посочените условия могат да се развиват и укрепват само на основата на преодоляване на тия разногласия.

Днес тия условия в СССР вече не съществуват. В резултат на победата на социализма в СССР са ликвидирани всички експлоататорски класи, няма вече антагонистични класи, заздрави се морално-политическото единство на обществото. Поради това в СССР изчезнаха източниците, които пораждаха и подхранваха опортюнистическите уклони. Характерна черта на вътрешното състояние на КПСС сега е нейното монолитно единство, завоювано в ожесточена борба с враговете на ленинизма. Следователно при социализма се измениха условията за развитието на партията, също както се измениха и условията за развитието на цялото съветско общество, движеща сила на което не е вече борбата на класите.

Това, разбира се, не значи, че в партията не могат вече да възникнат враждебни групи. Докато има капиталистическо обкръжение, докато съществуват остатъци на капитализма в икономиката и съзнанието на хората, ко-

мунистическата партия не е гарантирана срещу проникване в нейните редове на враждебни елементи, на фалшиви и чужди хора. Монополното положение на комунистическата партия като единствена партия в страната представлява за нея извънредно голямо предимство, но има и своята обратна страна. Ленин нееднократно предупреждаваше, че в редовете на управляващата комунистическа партия се опитват да проникнат карьеристи, използвачи и мошеници, врагове на народа, агенти на международния империализъм. Разобличаването на подривната дейност на народния враг Берия още веднаж напомня, че комунистическата партия трябва да проявява най-голяма революционна бдителност.

В развитието на социалистическото общество има противоречия, води се борба между новото и старото, между онова, което се развива и расте, и онова, което отживява своето време. Тия противоречия се отразяват и върху развитието на партията. И макар борбата между старото и новото да се извършва вече в други форми и да има различно от предишното съдържание, и в новите условия, на базата на монолитната сплотеност на своите редове, партията продължава да се чисти от всичко мерзко, от всичко враждебно, чуждо, отживяло, застояло. Затова уставът на КПСС задължава комунистите „да пазят всемерно единството на партията като главно условие за силата и могъществото на партията“.

В устава на КПСС партията е охарактеризирана като доброволен боен съюз на единомишленици-комунисти, организиран от хора на работническата класа, трудещи се селяни и трудова интелигенция. Идейното единство на партията се подкрепя от нейното организационно единство, от единна за всички нейни членове най-строга дисциплина. С това се постига единство на цялата практическа дейност на партията, обединяваща в своите редове единомислещи и единоедействащи комунисти.

Извънредно важно средство за укрепване единството на партията, за повишаване на идейното равнище, на дисциплината и сплотеността на нейните редове е *критиката и самокритиката*. Комунистическата партия си служи с метода на критиката и самокритиката от самото си зараждане, той е неразривно свързан със самата природа на ленинизма. Но критиката и самокритиката придоби особено значение, след като КПСС стана управляваща

партия. Критиката и самокритиката е твърде важна движеща сила на развитието на партията, тя помага да се очисти организъмът на партията от всичко застояло, негодно, враждебно, дава възможност да се укрепват и разширяват връзките на партията с масите.

С помощта на критиката и самокритиката партията възпитава своите кадри, учи ги на комунистическа принципиалност, бори се с чуждите на комунизма тенденции, с възгордяването, със самоуспокоението. Централният комитет на КПСС учи кадрите да се проверяват без страх, да анализират своята дейност, мъжествено да преодоляват недостатъците в своята работа и да поправят грешките. XIX конгрес на КПСС призова да се борим с вредните и опасни настроения на благополучие, самодоволство и опиянение от успехите. Бюрократите, които се опитват да заглушат критиката и които пречат за развитието на творческата активност и самодейност на трудещите се, са врагове на партията. Уставът на КПСС вменява в дълг на всеки член на партията „да развива самокритиката и критиката от долу, да разкрива недостатъците в работата и да се стреми към тяхното отстраняване . . . “ Задушаването на критиката е тежко зло, несъвместимо със стоенето в редовете на партията.

С помощта на критиката и самокритиката партията разкрива и разрешава противоречията, които възникват в нейното собствено развитие, преустройва съдържанието, формите и методите на своята работа в съответствие с новите задачи. Ръководейки се от марксисткия диалектически метод, партията не счита организационните форми за абсолютни, веднаж завинаги установени и годни за всички условия. Напротив, както изтъкна X конгрес на РКП (б) в своята резолюция „По въпросите на партийното строителство“, „формите на организация и методите на работа всецяло се определят от особеностите на дадена конкретна историческа обстановка и от задачите, които непосредствено произтичат от тази обстановка“¹. Поради това с изменението на историческата обстановка, с изменението на съдържанието на партийната работа трябва да се изменят и формите на партийното строителство.

---

¹ „Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК“, ч. I, изд. 7, стр. 516 [Бълг. изд., стр. 445].

В обстановката на постепенния преход от социализма към комунизма се разкри също противоречие между новите задачи на партията и идейното въоръжение на нейните кадри. Новата обстановка постави в целия ѝ ръст задачата за идейното въоръжаване на кадрите. За да се осъществява комунистическото възпитание на трудещите се, за да се води успешно борба с остатъците на капитализма в съзнанието на хората, необходимо е да се въоръжат всички наши кадри с напредничавата идеология — с марксизма-ленинизма.

XIX конгрес на КПСС осъди недооценяването на идеологическата работа, проявяващо се в дейността на някои партийни организации. Конгресът подчерта, че недооценяването на идеологическата работа може да нанесе неправими вреди на народа, тъй като то създава благоприятна почва за съживяване на остатъците на капитализма в съзнанието на хората, за засилване на влиянието на буржоазната идеология. Неуморно да се разобличават разните проявления на чуждата на марксизма идеология, да се усъвършенствува систематически идейно-политическата подготовка на кадрите, да се използват всички средства на идеологическо въздействие за комунистическото възпитание на съветските хора — такива са задачите в областта на идеологическата работа, поставени от XIX конгрес на КПСС.

Като разкрива и преодолява без страх недостатъците в своята работа и организация с помощта на смела и принципиална критика и самокритика, Комунистическата партия усъвършенствува своето идейно въоръжение и организационни форми, укрепва своите редове.

Силата на Комунистическата партия е в творческата активност и самодейност на нейните организации и партийни маси. Партията не може да се разглежда като система от учреждения или ведомства, тя представлява самодееен организъм, боева организация на комунисти. Необходимо условие за разгръщане на творческата активност на партийните маси е вътрешно-партийната демокрация, която е немислима без колективно ръководство. Партията е способна да води трудещите се по верен път и да ръководи строителството на комунизма, защото натрупва в себе си богатия опит на работническата класа и на всички трудещи се маси. Колективният опит на Централния комитет, опиращ се върху опита и инициа-

тивата на всички членове на партията, осигурява правилното ръководство на партията и непоклатимото единство на нейните редове. Комунистическата партия учи своите кадри да осъществяват непрекъснато изработените от Ленин норми на партийния живот и принципи на колективно партийно ръководство.

Източник на силата на Комунистическата партия е нейната неразривна връзка с трудещите се маси, с народа. XIX конгрес на партията поиска от комунистите да укрепят всекидневно връзката с масите, своевременно да се откликват на изискванията и нуждите на трудещите се, помнейки, че силата и непобедимостта на партията е в нейните връзки с народа. В продължение на своя повече от петдесетгодишен път КПСС е излизала победителка от всички изпитания, защото се ползуваше с подкрепата на масите, черпеше нови и нови подкрепления от неизчерпаемия извор на народните сили. Най-верен показател на връзката на партията с масите е растежът на нейните редове. Характерно е, че в периоди на най-тежки изпитания за страната на Съветите особено силно се е проявявал стремжът на най-добрите хора от народа да влязат в Комунистическата партия, да свържат с нея своята съдба.

В историята не е имало още и няма друга партия, на която народът да е вярвал така, както той вярва на Комунистическата партия. Това доверие на народа партията на комунистите заслужи със своята мъдра политика и беззаветна героична борба, с кръвта на хилядите и хиляди свои синове и дъщери, отдали живота си за делото на народа. Партията заслужи доверието на народа със своето мъжество и безстрашие в боевете, със своята безпощадност към враговете на народа, с любовта и предаността си към трудещите се, с яснотата на ума и мъдростта на своето ръководство.

Растежът на влиянието на Комунистическата партия върху масите се проявява и в това, че тя е заобиколена от широк слой безпартийни комунисти — хора, които не влизат в редовете на партията, но по своя дух са комунисти, съзнателни и активни борци за комунизъм. В условията на социализма се измениха взаимоотношенията между партийците и безпартийните. Беше време, когато комунистите се отнасяха към безпартийните и безпартийността с известно недоверие. Това се обясняваше с обстоятелството, че под флага на безпартийността тогава се

прикриваха различни буржоазни групи, за които беше не-изгодно да излязат без маска. С победата на социализма положението се измени. Съветският социалистически обществен строй „обединява безпартийните с комунистите в един общ колектив на *съветските хора* . . . те заедно се бориха за затвърдяване могъществото на нашата страна, заедно воюваха и проливаха кръвта си по фронтовете в името на свободата и величието на нашата родина, заедно коваха и изковаха победата над враговете на нашата страна“¹. И партийците, и безпартийните съветски хора изграждат днес едно общо дело. В този смисъл разликата между тях е само формална.

Комунистическата партия на Съветския Съюз сплоти около себе си целия съветски народ. Всички трудещи се на СССР виждат в нея своя родна партия, свой признат колективен вожд. В условията на социализма, когато съветското общество е свободно от класови стълкновения и е основано на дружеското сътрудничество между работниците, селяните и интелигенцията, Комунистическата партия представлява интересите на целия съветски народ. Тя е, както се казва в чл. 126 на конституцията на СССР, „предният отряд на трудещите се в борбата им за построяването на комунистическото общество . . .“

КРАТКИ ИЗВОДИ

И така главна, определяща сила на развитието на социалистическото общество е социалистическият начин на производство. На основата на социалистическия начин на производство възникнаха и се развиха и такива нови, присъщи на социалистическия строй движещи сили като морално-политическото единство, дружбата на народите, критиката и самокритиката, съветския патриотизъм. Тия сили пораждат, обединяват и умножават енергията на народните маси и движат обществото напред, ускоряват неговото развитие.

Комунистическата партия е направляващата и ръководеща сила на социалистическото общество. Тя изпълнява

---

¹ *И. В. Сталин, Речи на предвыборных собраниях избирателей Сталинского избирательного округа г. Москвы 11 декабря 1937 г. и 9 февраля 1946 г., Госполитиздат, 1953, стр. 24 [на български И. В. Сталин, Речи, изказвания и приветствия, 1946—1952, стр. 18—19].*

ролята на политически ръководител, организатор и възпитател на народа. Като преден отряд на трудещите се в СССР, въоръжен с научна теория, със знанието на законите на общественото развитие, Комунистическата партия изработва политика, която изразява интересите на народа и потребностите на развитието на обществото, внася в масите научната социалистическа идеология, възпитава ги в духа на комунизма. Като висша форма на политическа организация на работническата класа Комунистическата партия насочва към единна цел дейността на всички съветски обществени и държавни организации, обединява усилията на всички трудещи се в борбата за победата на комунизма.

Комунистическата партия представлява огромна преобразуваща сила на обществото. Нейната роля като ръководеща и направляваща сила на обществото нараства закономерно в хода на строителството на комунизма.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

ЗАКОНОМЕРНОСТИ НА ПРЕХОДА ОТ СОЦИАЛИЗМА КЪМ КОМУНИЗМА

Историята на обществото е закономерен естествено-исторически процес на развитие от низшето към висшето, последователна смяна на общественно-икономически формации. Комунистическата формация е най-високото стъпало в развитието на човешкото общество. Тя се подготвя от целия ход на развитието на капиталистическото общество. Преходът от капитализма към комунизма е на зряла историческа необходимост на съвременната епоха. Комунизмът е крайната цел на борбата на работническата класа и на нейния преден отряд — комунистическата партия.

1. Двете фази на комунистическото общество

За разлика от идеалистическите и метафизическите възгледи на социалистите-утописти, които считаха, че комунизмът ще възникне изведнаж в готов и неизменен вид, марксизмът разглежда комунистическото общество в развитие. Като подхождаха към комунистическото общество от научните позиции на диалектикоматериалистическия миросглед като към общество, което се развива закономерно, класиците на марксизма още преди социалистическата революция установиха теоретически, че идващият да сменни капитализма нов обществен строй ще мине две стъпала, или фази: първата — социализма, втората — комунизма. Социализмът и комунизмът представляват различни степени на зрелост на една, на комунистическата общественно-икономическа формация. Първ направил този извод

Маркс в труда си „Критика на Готската програма“ през 1875 г.

Социализмът, който възниква непосредствено в резултат на социалистическата революция от старото общество, не може да бъде свободен от отживелиците, традициите и рождените петна на капитализма. Предвиждайки особеностите на социализма като първа, низша фаза на комунизма, Маркс пише: „Ние имаме работа тук не с такова комунистическо общество, което се е развило върху своя собствена основа, а напротив — с тъкмо такова комунистическо общество, което възниква от капиталистическото общество и значи във всяко отношение — в икономическо, нравствено и духовно — още носи върху себе си рождените белези на старото общество, от чиито недра то произхожда“¹.

Комунизмът за разлика от социализма се развива върху своя собствена основа и затова представлява по-зряло, развито, най-високо стъпало на новото общество. „При една по-висша фаза на комунистическото общество, когато изчезне заробващото подчиняване на човека под властта на разделението на труда, а с това изчезне и противоположността между умствения и физическия труд; когато трудът престане да бъде само средство за живот, а сам стане първа жизнена необходимост; когато заедно с всестранното развитие на индивидите нараснат и производителните сили и всички източници на обществено богатство потекат като пълноводен поток — едва тогава... обществото ще напише върху своето знаме: „Всеки според способностите си, на всекиго според нуждите!““²

Ходът на развитието на социалистическото общество, създадено в СССР, потвърждава гениалното предвиждане на Маркс. В трудовете на В. И. Ленин, на продължителя на неговото дело И. В. Сталин и на други ученици на Ленин, в решенията на Комунистическата партия победоносният опит на изграждането на социализма в СССР получи теоретическо обобщение, теорията на научния комунизъм получи своето по-нататъшно творческо развитие. Опитът от изграждането на социализма и ко-

---

¹ К. Маркс, Критика Готской программы, 1953, стр. 15 [На българ. виж К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения, т. II, 1951, стр. 16].

² Пак там, стр. 16—17 [Българ. изд., стр. 17—18].

мунизма в СССР дава възможност по-конкретно да се определят особеностите на социализма и комунизма.

В какво се състоят общите черти на първата и втората фаза на комунистическото общество?

Начинът на производство и при социализма, и при комунизма е основан на обществената собственост върху средствата за производство. Като посочва тази коренна общност на двете фази на комунизма, Ленин пише: „Онова, което обикновено наричат социализъм, Маркс нарече „първа“, или низша фаза на комунистическото общество. Доколкото средствата за производство стават *обща* собственост, дотолкова думата „комунизъм“ е приложима и тук, ако не се забравя, че това *не е* още пълен комунизъм.“¹

И при социализма, и при комунизма няма експлоататорски класи и експлоатация на човек от човека, както и всички други форми на социално потисничество. Производствените отношения са отношения на взаимна помощ и сътрудничество между свободни от експлоатация хора.

При социализма и при комунизма производството е подчинено на един основен икономически закон и има за цел да задоволява все по-пълно постоянно растящите материални и културни потребности на обществото чрез непрекъснато увеличаване и усъвършенствуване производството на базата на най-висока техника. Следователно в двете фази на новото общество има общност в целите на производството и общност в средствата за тяхното задоволяване.

Общо за двете фази на комунистическото общество е действието на икономическия закон за планомерното (пропорционалното) развитие на цялото народно стопанство. Заедно с преминаването към комунизма основаното на този икономически закон планиране на народното стопанство става все по-съвършено и всеобхватно. И при социализма, и при комунизма ръководните икономически органи, опирайки се върху обективните икономически закони, осъществяват планирането на народното стопанство, като се ръководят от основните положения на марксистката теория на възпроизводството.

Общо за двете фази е еднаквото задължение на всички хора да се трудят според способностите си. Ето защо първата част на формулата и на социализма, и на комунизма

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 442 [Бълг. изд., стр. 500].

започва с еднакво изискване: „от всекиго според способностите“. Трудейки се според способностите си, хората получават право да се ползват от материални и духовни блага: според количеството и качеството на труда при социализма, според потребностите при комунизма.

За двете фази на комунизма е характерно господството на единната комунистическа идеология, на научния, марксистко-ленински мироглед. Още при социализма комунистическата идеология стана всенародна. Но при социализма в съзнанието на хората още съществуват отживелици на капитализма, обществото още не е свободно от остатъците на буржоазната идеология. В процеса на изграждането на комунизма и на комунистическото възпитание на масите напълно се преодоляват отживелиците на капитализма в съзнанието на хората.

Такива са накратко общите черти на социализма и комунизма. А каква е разликата между тези две фази?

Комунизмът се различава от социализма не по начина на производство и не по типа на производствените отношения, а по степента на развитието, на зрелостта на новото общество, преди всичко по степента на неговата икономическа зрелост. Постигнатото при социализма равнище на общественото производство дава възможност за пръв път в световната история да се осъществят великите народни права: правото на труд, на отдых, на образование. Но равнището на производството при социализма още не осигурява пълното изобилие на материални блага и обществото е принудено да осъществява разпределението на материалните блага според труда, а не според потребностите.

Разликата между социализма и комунизма се обуславя от разликата в равнището на развитието на производителните сили на обществото. Социализмът започва да се развива на техническата база, създадена още при капитализма. При социализма само още се създава качествено новата, високата техника, която ще получи всестранно развитие при комунизма. Отличителните черти на тази техника са: комплексното механизирание и автоматизиране на промишленото производство, химизирането на народното стопанство, електрифицирането на цялата страна, а също и използването на нови видове енергия, например атомната и т. н. Техническата база на комунизма в съчетание с всестранното физическо и умствено

развитие на хората ще позволя да се създаде такава производителност на труда, която ще осигури изобилие от предмети за потребление.

Разликата в зрелостта на социалистическите производствени отношения при социализма и при комунизма се състои в следното. При социализма съществуват две форми на обществена собственост: държавна (всенародна) и кооперативно-колхозна. Тези две форми на собственост неизбежно възникват вследствие на различните пътища за революционното преобразуване на двете форми на частната собственост: капиталистическата и дребноселската. Държавната социалистическа собственост за пръв път възниква в резултат на експроприацията на капиталистите, а кооперативно-колхозната — в резултат на доброволното обединяване на трудещите се селяни в колхози. Съществуването на две форми на обществена собственост при социализма поражда особен род стоково производство, с парично стопанство и закон за стойността, ограничен от известни рамки. В процеса на развитието на социалистическото общество двете форми на обществената собственост се развиват върху основата и в съответствие с развитието на производителните сили. С това се подготвя преходът към комунизма — към най-високото единство на икономическите отношения, когато кооперативно-колхозната собственост ще се превърне в общонародна собственост. Преминаването към всеобемаша социалистическа всенародна собственост ще доведе в бъдеще до постепенното изчезване на стоковото обръщение и паричното стопанство и до изчезване на закона за стойността.

„Във втората фаза на комунистическото общество количеството на труда, изразходван за производството на продуктите, ще се измерва не по околен път, не посредством стойността и нейните форми, както това става при стоковото производство, а пряко и непосредствено — о количеството на времето, с количеството на часовете, изразходвани за производството на продуктите. А що се отнася до разпределението на труда, то разпределението на труда между отраслите на производството ще се регулира не от закона за стойността, който дотогава ще загуби сила, а от растежа на потребностите на обществото от продукти. Това ще бъде общество, където производството ще се регулира от потребностите на обществото, а съобра-

вяването с потребностите на обществото ще придобие първостепенно значение за планиращите органи.“¹

Във връзка със съществуването на две форми на обществена собственост при социализма съществуват две класи: работническата класа и класата на селяните. Тук още е запазена съществената разлика между града и селото. При социализма съществува интелигенцията като особена прослойка, свързана с наличието на съществена разлика между физическия и умствения труд. При комунизма, с установяването на единна общонародна собственост и с премахването на старите форми на разделение на труда, с премахването на съществената разлика между хората на умствения и физическия труд, напълно ще изчезне разликата между работническата класа и селячеството, между тези класи и интелигенцията.

При социализма в тясна връзка с постигнатото равнище на производителните сили и на съответните им производствени отношения разпределението на труда се осъществява в две форми — като работна заплата в държавните предприятия и като доход от трудови в колхозите. При комунизма на базата на единната общонародна собственост и в условията на отсъствие на класови различия възниква разпределението според потребностите.

И така комунизмът предполага по-високо стъпало на развитие на цялата съвкупност на производствените отношения.

Социализмът в сравнение с капитализма осигурява гигантски скок в развитието на културата, в повишаването на културното равнище на целия народ. При социализма в СССР повсеместно е въведено задължително седемгодишно образование, осъществявано за сметка на държавата, и постепенно се въвежда десетгодишно образование. Комунизмът означава по-нататъшен растеж на народното образование и култура, унищожаване на всички отживелици на капитализма в икономиката и съзнанието на хората, преоделяване на съществената разлика между физическия и умствения труд и повишаване на културно-техническото равнище на всички трудеши се до равнището на инженерно-техническите и агрономическите работници,

---

¹ И. Сталин, *Економически проблеми социализма в СССР*, стр. 23 [Бълг. изд., стр. 20—21].

всестранно развитие на умствените и физическите способности на хората.

Обобщаващ израз на разликата между комунизма и социализма е даден в главния принцип на комунистическия общество: „От всекиго според способностите, всекому — според потребностите“. Осъществяването на този принцип е свързано с превръщането на труда в първа жизнена потребност, което е един от основните признаци на висшата фаза на комунизма. Комунистическият принцип на разпределение няма нищо общо с анархистическите, дребнобуржоазните представи, че при комунизма хората щели да получават според потребностите си независимо от това, дали се трудят или не. Както и всяко общество, комунизмът е основан на труда. При комунизма трудът ще се превърне в първа жизнена потребност на хората, в навик; хората ще се трудят според своите способности и за своя високопроизводителен труд ще получават според потребностите на културно развитите хора.

Комунистическият принцип за разпределяне на материалните блага според потребностите няма нищо общо и с дребнобуржоазните възгледи за равенство и с искането да се изравнят потребностите и вкусовете на членовете на обществото. Класиците на марксизма-ленинизма посочваха, а опитът от социалистическото строителство потвърди, че вкусовете и потребностите на хората не могат да бъдат еднакви. Социализмът и комунизмът означават премахване на класовото неравенство, на неравенството между имотни и безимотни, но те не означават равенство в потребностите и вкусовете и изравняване в разпределението на материалните блага. Комунизмът означава високо развитие на потребностите и вкусовете на всички членове на обществото.

Постигнатото при социализма равенство намира своя израз в еднаквото освобождаване на всички трудещи се от експлоатацията на човек от човека, в установяване на равно задължение за всички да се трудят според способностите си и еднакво право на всички трудещи се да получават според труда си независимо от пола, възрастта и националността си.

Наред с това постигнато равенство при социализма още неизбежно се запазва известно фактическо неравенство в смисъл на нееднаква материална осигуреност на хората. „Като разбива дребнобуржоазно неясната фраза

на Ласал за „равенството“ и „справедливостта“ *изобщо*. Маркс показва *хода на развитието* на комунистическото общество, което е *принудено* отначало да унищожи само тая „несправедливост“, че средствата за производство са заграбени от отделни лица, и което *не е в състояние* тук-такси да унищожи и по-нататъшната несправедливост, състояща се в това, че разпределението на предметите за потребление става „според труда“ (а не според потребностите).“¹ Преходът от социализма към комунизма означава ликвидиране на този последен остатък от икономическото неравенство.

2. Постепенният преход от социализма към комунизма

Преходът от социализма към комунизма се извършва без революционен взрив, постепенно. Това се обяснява с обстоятелството, че се извършва преход вътре в една и съща обществено-икономическа формация, върху основата на един и същ, социалистически начин на производство, при отсъствието на експлоататорски класи. Благодарение на обществената собственост върху средствата за производство, както и на правилната, научно обоснована политика на комунистическата партия и на социалистическата държава, възникващите противоречия между производителните сили и производствените отношения в условията на преминаването от социализма към комунизма не се превръщат в противоположност, в социален конфликт, а се разрешават своевременно, организирано и планомерно. Комунистическата партия и социалистическата държава като политическа надстройка, изразяваща интересите на целия народ, опирайки се на предимствата на социалистическата база и на обективните икономически закони на социализма, със своето ръководство осигуряват планомерното движение на обществото напред, към комунизма. Общността на интересите на работническата класа, на селячеството и интелигенцията, които са кръвно заинтересовани в успешното изграждане на комунизма, преодолява всички препятствия по пътя към тази велика цел.

Преходът към комунизма е свързан с решаването на изключително сложните и трудни задачи на икономи-

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 458 [Бълг. изд., стр. 495].

ческото строителство, на културния подем, на комунистическото превъзпитание на цялото общество. Този преход може да бъде извършен чрез постепенното разрешаване на тясно свързаните стопански, културни и възпитателни задачи. При това не бива да се допуска лекомислено избързване напред, да се допуска преминаване към по-висши форми на икономическия живот, без предварително да се подготвят необходимите предпоставки.

Постепенността на прехода от социализма към комунизма не само не изключва, а предполага коренни изменения, качествени скокове по този път. Преходът от икономиката на социализма към икономиката на комунизма, от формулата на социализма към формулата на комунизма ще означава качествен скок от световноисторическо значение в развитието на социалистическото общество.

Начинът на производство е главната и определяща сила на развитието на обществото. Това основно положение на историческия материализъм напълно се отнася и до социалистическото общество. Само мощното развитие на производителните сили и на съответстващите им социалистически производствени отношения може да осигури прехода от социализма към комунизма. Особеностите на проявата на този всеобщ икономически закон в условията на социализма се определят от характера на социалистическата икономика, от изискванията на основния икономически закон на социализма. Социализмът в пълно съответствие с изискванията на този закон осигурява всестранното развитие на производството, хармоничния растеж на всички клонове на народното стопанство за максималното задоволяване потребностите на цялото общество.

Главно условие за прехода към комунизма е създаването на съответна материално-техническа база на обществото по пътя на по-нататъшното всестранно развитие на производителните сили, на растежа на цялото обществено производство, като предимно нараства производството на средства за производство. Материално-техническата база на комунизма е едрото социалистическо производство в промишлеността и селското стопанство, основано върху електрифицирането на цялата страна, върху комплексното механизизиране на всички процеси на труда, върху все-

странното автоматизиране и химизиране на производствените процеси.

Коренно условие за растежа на цялото обществено производство е предимният растеж на производството на средства за производство, преди всичко на оръдия на труда. Предимният растеж на производството на средства за производство е необходим преди всичко, за да се осигурят с най-ново оборудване самите предприятия, които произвеждат средства за производство. При социализма непрестанно става обновяване на оборудването на машиностроителните заводи. В съветските машиностроителни заводи действуват много автоматични машинни линии. Същевременно предимният растеж на тежката промишленост дава възможност за непрестанно снабдяване с нова техника цялата останала промишленост, транспорта и селското стопанство. Именно върху основата на предимния растеж на производството на средства за производство се постига технически прогрес на народното стопанство, създава се материално-техническата база на комунизма.

Гениалната Ленинова формула *„Комунизмът е съветска власт плюс електрификация на цялата страна“* определи основната линия за създаване материално-техническата база на комунизма. Тази формула показва, че само при работническо-селската власт, при социалистическия строй е възможно електрифицирането на цялата страна. В тази формула се подчертава, че електрифицирането на цялата страна съставлява решаващата основа на техническия прогрес, енергетичната основа на комунистическото производство. Електрифицирането на цялата страна изисква културно-технически подем на трудещите се не само от града, но и от селото. *„Електрификацията на почвата на съветския строй ще създаде окончателна победа на основите на комунизма в нашата страна, на основите на културния живот. . .“*¹ — пише Ленин.

Капитализмът не може да осъществи една разумно построена всеобемаща система на електрификация в мащаба на цялата страна. Само при социализма, в условията на обществената собственост върху средствата за производство, електрификацията обхваща всички клонове на народното стопанство в мащаба на цялата страна, все

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 30. стр. 343 [Бълг. изд., стр. 369].

по-широко и по-дълбоко прониква във всички производствени процеси.

В съответствие със задачите по изграждането на комунизма социалистическата държава осигурява такъв растеж на енергетичната база, при който производството на електроенергия изпреварва темповете на нарастване на цялото народно стопанство. През време на съветската власт, от 1917 г. до 1953 г., обемът на цялото промишлено производство в СССР се е увеличил 40 пъти, а производството на електроенергия — 70 пъти. Бързият растеж на енергетичната база изигра извънредно важна роля в създаването на могъща първокласна съветска индустрия като основа за успешното комунистическо строителство. По пътя към комунизма електричеството ще бъде подкрепено с още по-мощна енергия — атомната енергия. В Съветския Съюз се работи много за използването на атомната енергия за мирни цели, в интерес на развитието на промишлеността.

Предимният растеж на производството на средства за производство е условие за създаване материално-техническата база на комунизма. Това е основа за непрекъснатия растеж на цялото обществено производство. Осъществявайки заветите на Ленин, съветският народ успя да повиши относителното тегло на продукцията на тежката индустрия в общия обем на промишлената продукция. Докато в 1924/25 г. относителното тегло на средствата за производство в продукцията на цялата промишленост на СССР съставляваше 34%, към края на втората петилетка, в 1937 г., то съставляваше вече 58, а в 1953 г. — приблизително 70%.

На базата на предимния растеж на производството на средства за производство се извършва бърз технически прогрес на цялото народно стопанство. Комунистическата партия и съветското правителство в своята техническа политика неотклонно осъществяват завета на Ленин — навсякъде да се минава към прилагане машинната техника. В СССР е завършено механизирането на редица основни процеси при добива на въглища и сега става дума за комплексно механизиране на всички процеси на производството в този отрасъл. Още в 1951 г. 95% от всичкия чугун е стопен в доменни пещи с автоматично регулиране на температурата на вдухването.

Особено широко се внедряват автоматиката и телемеханиката в електрическите станции. В 1952 г. повече от 90% от хидроелектростанциите имаха автоматично управление на агрегатите. Автоматичните заводи, създадени и създавани в СССР, са първообраз на техниката на комунизма.

Успешно се осъществява механизирването на селското стопанство в СССР. В 1953 г. МТС изпълниха повече от 80% от всички основни полски работи в колхозите. Понататъшното снабдяване на селското стопанство с най-нова техника ще осигури комплексното механизирване на всички трудови процеси.

През периода на изграждането на социализма Съветският Съюз нямаше възможност да развива с еднакво високи темпове всички клонове на народното стопанство. Изграждането на социализма в страна с нэостанала техника, в условията на враждебно капиталистическо обкръжение изискваше всемерно развиване на тежката промишленост. Осъществяването на тази единствено правилна политика даде възможност да се изгради успешно социализмът и да се осигури победоносната защита на социалистическото общество. В резултат на последователното провеждане на политиката на индустриализиране на страната в СССР за 28 години (от 1925 до 1953 г.) производството на средства за производство порасна общо близо 55 пъти, а производството на предмети за потребление — близо 12 пъти.

Развитието на тежката промишленост като основа на социалистическото стопанство даде възможност на Комунистическата партия и на съветското правителство на съвременния етап на комунистическото строителство да поставят нова всенародна задача — да се организира рязък подем на производството и на предмети за народно потребление. „Досега ние няхаме възможност да развиваме леката и хранителната промишленост със също такива темпове както тежката промишленост. Сега ние можем и следователно сме длъжни в интерес на осигуряването на по-бързото повишаване на материалното и културното жизнено равнище на народа да форсираме всемерно развитието на леката промишленост.“¹

---

¹ Г. М. Маленков, Речь на пятой сесии Верховного Совета СССР, 8 августа 1953 г., стр. 8—9 [Бълг. изд., 1953, стр. 11].

Резкият подем на производството на предмети за народно потребление изисква преди всичко да се ликвидира изоставането на селското стопанство. „ . . . Без подема на селското стопанство не може успешно да се разрешават задачите на комунистическото строителство. Комунистическото общество не може да бъде построено без изобилие на хляб, месо, мляко, масло, зеленчуци и други продукти на селското стопанство.“¹ ЦК на КПСС прие всестранно разработена програма за развитието на селското стопанство, за да се осигури населението с продоволствие, а промишлеността — със суровини.

Особеността на съвременния етап в развитието на съветската социалистическа икономика се състои в това, че е създадена пълна възможност за съчетаване бързото развитие на селското стопанство, леката и хранителната промишленост с непрекъснатия растеж на тежката индустрия като водещ клон на народното стопанство.

За разлика от капиталистическото общество, където разширеното възпроизводство протича циклично, като се подлага на разрушителното действие на кризите, в условията на социалистическото общество разширеното възпроизводство става непрекъснато. Капиталистите развиват производството с цел да получат максимална печалба; но това неизбежно води до разрыв между производството и потреблението на народните маси, което се свежда до минимум. При социализма и комунизма в пълно съответствие с основния икономически закон на социализма и със закона за планомерното развитие на социалистическото народно стопанство се осигурява съответствие между растежа на производството на средства за производство и растежа на производството на предмети за народно потребление, постига се непрекъснат подем на благосъстоянието на всички трудещи се. В условията на социалистическата стопанска система нарастването на потребностите на масите винаги изпреварва нарастването на производството, тласкайки го напред. Това противоречие на социалистическото общество е извън-

---

¹ Н. С. Хрущев, О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР, Госполитиздат, 1953, стр. 77 [Бълг. изд., 1953, стр. 104].

редно важен източник за непрекъснатия растеж на цялото обществено производство.

Непрекъснатият растеж на производството в условията на социализма се осигурява от природата на социалистическия начин на производство. Социалистическите производствени отношения осигуряват непрекъснато развитие на производителните сили, което се изразява в усъвършенствуването и на оръдията за производство, на техниката, и за културно-техническия растеж на трудещите се. Основната маса на новото попълнение на работническата класа на СССР са квалифицирани работници. От 1940 до 1953 г. в системата на държавните трудови резерви бяха подготвени над 7 милиона млади квалифицирани работници. Над 9 милиона работници и колхозници се обучават всяка година в различните звена на системата за повишаване квалификацията без откъсване от производството. От висшите школи и от техникумите всяка година излизат стотици хиляди специалисти.

В хода на строителството на комунизма непрекъснато се увеличава числеността на работниците, заети непосредствено в сферата на материалното производство, и относително се намалява числеността на работниците, заети в сферата на управлението и обслужването.

По такъв начин в условията на прехода от социализма към комунизма всеотранно се развиват производителните сили на обществото.

Преходът към комунизма изисква не само по-нататъшно мощно развитие на социалистическите производителни сили, но и съответно развитие на социалистическите производствени отношения. Социалистическите производствени отношения напълно съответствуват на съвременните производителни сили и успешно ги движат напред. Но това съвсем не значи, че между тях няма противоречия в преходния период от социализма към комунизма: производителните сили в условията на комунистическото строителство вървят и ще вървят винаги пред производствените отношения, а производствените отношения и напред ще се изменят в резултат на развитието на производителните сили. По-нататъшното развитие на производителните сили в бъдеще ще доведе до издигане на колхозно-кооперативната собственост до равнището на общонародна собственост, до ликвидиране на съществените различия между града и селото, между умствения и физическия труд, до заличаване на границите между ра-

ботническата класа, селячеството и интелигенцията, до преминаване от социалистическия принцип на разпределение според труда към комунистическия принцип на разпределение според потребностите.

Диалектиката на развитието на комунизма е такава, че преминаването към по-високи форми на комунистическите производствени отношения е възможно само върху основата на всестранното развитие на производителните сили на социалистическото общество и на съответстващите им производствени отношения. В периода на социализма главна роля в развитието на производителните сили играят социалистическата общонародна и кооперативно-колхозна собственост, съветската търговия и парично обръщение, разпределението според труда.

Политиката на комунистическата партия е насочена към всестранно укрепване и развитие на социалистическите производствени отношения. Изграждането на комунизма е невъзможно без укрепването и развитието не само на държавната, но и на кооперативно-колхозната собственост. А съществуването на двете форми на социалистическа собственост изисква стоково обръщение. Кооперативно-колхозната собственост и стоковото обръщение се използват успешно и дълго време ще се използват от съветското общество за развитието на социалистическото стопанство. Само всестранното развитие на съветската търговия ще подготви оня разклонен апарат, който в бъдеще ще стане необходим за преминаването към комунистическия принцип на разпределение според потребностите.

Развитието на производителните сили на социалистическото общество ще доведе до създаването на единна общонародна собственост в цялото народно стопанство, което ще даде възможност за всеобхватно общодържавно планиране на производството и разпределението на цялата продукция. Постепенното прерастване в бъдеще на колхозната собственост в общонародна ще се осъществява в пълно съответствие с интересите на колхозите и колхозниците. Условие за преминаване към единна общонародна собственост е развитието на социалистическото производство върху основата на съчетаването на двете форми на обществената социалистическа собственост при ръководната роля на общонародната собственост като по-висока форма социалистическа собственост.

Решаващо значение в новия подем на селското стопанство имат държавните машинно-тракторни станции, които станаха икономически центрове на колхозното село и огнища на партийнополитическата и културно-възпитателната работа сред колхозниците. В 1954 г. повече от 9 хиляди МТС обслужваха 94 хиляди колхоза в страната. Порастването на ролята на МТС като материално-техническа база на колхозния строй означава не само развитие на производителните сили на социалистическото селско стопанство, но и развитие на социалистическите производствени отношения, увеличаване частта на всенародната собственост в селското стопанство. Развитието на производителните сили на колхозите настоятелно изисква непрекъснато усъвършенствуване и обновяване на техниката, а това се осъществява чрез МТС. Непрекъснатият растеж на техниката, растежът на технически подготвени механизатори, издигането на културно-техническото равнище на колхозниците — този процес на развитието на производителните сили на селското стопанство подготвя предпоставките за създаването в бъдеще на единна общонародна собственост.

За подготвянето на условията на прехода от социализма към комунизма се изисква последователно осъществяване на принципа за заплащане според труда, строго провеждане на принципа за материалната заинтересованост. Марксизмът-ленинизмът изисква да се съчетава моралният фактор, ентузиазмът на народните маси, които строят социализма, с принципа за материалната заинтересованост. Опитите за използване само на моралния фактор, като се игнорира материалната заинтересованост, са идеализъм. Научното материалистическо разбиране на обществения живот, което е теоретична основа на дейността на комунистическата партия, изисква да се съчетават моралните и материалните фактори за развитието на производството. Ленин учи, че многомилionните маси могат да се доведат до комунизма не непосредствено с ентузиазма, а с помощта на ентузиазма, роден от великата революция, с личната заинтересованост, със стопанската сметка: „... иначе вие не ще се приближите до комунизма, иначе вие не ще доведете десетките и десетки милиони хора до комунизма. Така ни каза животът. Така

ни каза обективният ход на развитието на революцията.“¹

Развитието на социалистическите производствени отношения ще доведе до заличаване на класовите граници между работниците и селяните. Преминаването към една общонародна собственост ще постави всички хора в еднакво отношение към средствата за производство.

При комунизма ще изчезне съществената разлика между града и селото. Това, разбира се, не значи, че някога напълно ще изчезнат всякакви разлики между промишлеността и селското стопанство. Известна разлика между промишлеността и селското стопанство ще остане и при комунизма, доколкото те са разни клонове на народното стопанство. За разлика от промишлеността в селското стопанство е неизбежна сезонността, тъй като редуването на селскостопанските работи е свързано с годишните времена. Промышлеността постепенно преминава към пълно автоматизиране на производството, което не може напълно да се направи в селското стопанство.

Върху основата на развитието на производството, в резултат и в процеса на разрешаване на производствените задачи се разрешават и ще бъдат разрешени въпросите на битовото благоустройство както в града, така и на село. Ето защо разрешаването на производствените задачи е условие за всестраниното задоволяване на културните и битовите потребности на трудещите се. Същевременно максималното задоволяване на растящите културни и битови потребности на строителите на комунистическото общество спомага за разрешаването на производствените задачи.

Коренно условие за задоволяване постоянно растящите потребности на членовете на социалистическото общество и за постепенния преход към комунизма е растежът на производителността на труда. Както казва В. И. Ленин, „повишаването на производителността на труда е една от коренните задачи, защото без това окончателното преминаване към комунизма е невъзможно“². Победата на социализма и културната революция в СССР закономерно доведоха до нарастване на производител-

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 36 [Бълг. изд., стр. 40].

² В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 93 [Бълг. изд., стр. 101].

ността на труда. Обаче съществуващото равнище на производителността на труда трябва да се признае за недостатъчно. „Неотложната задача — казва Г. М. Маленков в своята реч пред избирателите на 12 март 1954 г. — е грижата за значителното повишаване на производителността на труда действително да стане център на цялата практическа работа по ръководене на по-нататъшното развитие на народното стопанство.“ В СССР има много образцови фабрики, заводи, мини, совхози, МТС, колхози. Съветският народ се бори за максимално използване на техниката и за повсеместно подобряване организацията на производството, за висока култура на труда, за използване на всички възможности и ресурси на обществения труд както в отделните предприятия, така и в мащаба на цялата държава.

Постоянният и значителен растеж на производителността на социалистическия труд е най-важното условие за постигане на нови победи на социализма в икономическото съревнование с капитализма. С победата на социализма в страната Съветският Съюз направи гигантски скок напред по пътя на разрешаването на задачата да се настигнат и надминат главните страни на капитализма в икономическо отношение. Високите, немислими при капитализма темпове на развитие на социалистическото стопанство дават възможност напълно да се реши тази задача при прехода към комунизма и по този начин да се одържи пълна победа в икономическото съревнование между двете системи, да се надминат всички най-развити страни на капитализма по производство на промишлена и селскостопанска продукция на глава от населението.

И така материалната основа на постепенния преход от социализма към комунизма е мощният растеж на производителните сили и развитието на производствените отношения. В програмата за изграждането на комунизма влиза също така извънредно важната задача за по-нататъшния културен растеж на цялото общество. Културното развитие на социалистическото общество има две страни: първо, всестранно развитие на личността, второ, постигане на такава висока комунистическа съзнателност, при която трудът ще стане първа жизнена потребност за всички граждани. Комунизмът предполага всестранно развитие на физическите и умствените способности на всяка личност. За

достигането на това на всички членове на социалистическото общество все повече и повече се осигурява възможността да получат достатъчно образование, за да станат съзнателни и активни дейци на общественото развитие. Всеотстранният растеж на културата, комунистическото възпитание на масите играят огромна роля в прогресивното развитие на социалистическото общество по пътя към комунизма. Едно от условията за растежа на културата, необходим за прехода към комунизма, е постепенното намаляване на работния ден, достатъчно свободно време, за да могат всички членове на обществото да получат всеотстранно образование.

В условията на класовите антагонистични формации свободното време е достояние на експлоататорите. Това е особено характерно за капиталистическото общество, където, както казва Маркс, свободното време на експлоататорите се създава чрез превръщане целия живот на експлоатирания маси в работно време. В условията на социалистическия строй свободното време става достояние на всички трудещи се. За разлика от много капиталистически страни, където работният ден стига, както на времето в царска Русия, до 10—12, а в колониите и до 18 часа, в СССР съществува 8-часов работен ден; в редица отрасли на промишлеността, както и за всички юноши, работният ден е още по-малък. В СССР е създадена най-добрата в света система за охрана на труда и общественото осигуряване, на всички работници и служачи се дават годишни платени отпуски.

По пътя към комунизма в страните на социализма постепенно ще се увеличава свободното време на трудещите се за всеотстранното развитие на личността. В условията на социалистическия строй увеличаването на свободното време на трудещите се зависи от развитието на цялото обществено производство. С растежа на техниката успоредно с комплексното механизирание на труда, с автоматизирането на производството, с електрифицирането на цялата страна и овладяването на тази техника от всички работници и селяни неотклонно ще се увеличава производителността на труда, което ще бъде предпоставка за постепенното намаляване на работния ден.

При социализма съществува диалектическа взаимозависимост между увеличаването на свободното време на

трудещите се и повишаването на производителността на труда: увеличавайки производството на материални блага, членовете на обществото създават възможност да се намали работното време и да се увеличи свободното време; увеличаването на свободното време дава възможност да се овладяват постиженията на културата, науката и техниката, да се развиват всестранно способностите и дарбите, а това от своя страна води до повишаване на производителността на труда, до нарастване на общественото богатство като основа за хармоничното развитие на личността.

Маркс и Енгелс изтъкваха, че възпитанието в комунистическото общество ще има три съставни части: умствено образование, политехническо обучение и физическо възпитание. Като цяло такова възпитание ще осигури всестранното развитие на духовните и физическите способности на хората. Умственото образование в обема на средното училище дава познания по основите на науката, а физическото възпитание — хармонично развитие на човешкия организъм. Политехническото обучение има за цел теоретически и практически да запознава с техническите основи на най-главните отрасли на съвременното производство.

Политехническото образование не изисква обучение по всички професии, а предполага обучение по основите на съвременната индустрия, запознаване на теория и практика с главните отрасли на производството, без което е невъзможно всестранното развитие на подрастващото поколение. В миналото при опитите да се осъществи политехническото обучение в СССР бяха допуснати редица грешки. Първо, свеждаха политехнизиранието до занаятчийство: вместо обучение по основите на съвременната индустрия, изградена върху машинно производство, се опитваха да обучават на занят, основан на ръчния труд. Второ, вместо да въоръжат учащите се със солидни познания по основите на науките, необходими за да се получи специалност, опитваха се да обучават децата по принципа „от всичко по малко“. Тези извращения бяха разкрити с постановлението на ЦК на ВКП(б) от 5 септември 1931 г. „За първоначалното и средното училище“. В това постановление се казва, че всеки опит да се откъсва политехни-

зирането на училището от систематичното и солидно усвояване на науките, особено на физиката, химията, математиката, представлява най-грубо извращение на идеите за политехнизирание училището и пречи за системното и солидно усвояване на тези науки, които образуват теоретическата основа на техниката.

Политехническото обучение има за задача да подготви хора с широк научен кръгозор, способни свободно да си избират професията. Обаче това не значи, че свободният избор на професията ще има за последствие пълното унищожаване на разделението на труда. При комунизма ще става дума не за унищожаване на професиите, а за свобода да се избира професия. Ще бъде унищожено съществуващото обществено разделение на труда, а не изобщо всички форми на разделение на труда. Съвременното разделение на труда се проявява в съществената разлика между хората на физическия и на умствения труд, в разликата между квалифицирания и неквалифицирания труд, в съществената разлика между града и селото. Тези форми на разделение на труда ще изчезнат, но разделение на труда, изразяващо се в известна специализация, ще съществува и при комунизма. Погрешно би било да се мисли, че при комунизма хората ще могат еднакво високопроизводително и със свършено познаване на работата да работят във всяка област. Както отбелязва Маркс, комунистите не мислят, че всеки трябва да работи като Рафаел, но всеки, който има дарбата на Рафаел, трябва да има възможност безпрепятствено да се развива.

В резултат от победата на социализма в Съветския Съюз е унищожена противоположността между физическия и умствения труд. По пътя към комунизма застана нова проблема — да се ликвидира останалата съществена разлика между умствения и физическия труд. Тази разлика се състои в различното равнище на културно-техническото развитие на мнозинството работници и селяни, от една страна, и интелигенцията — от друга. Ленин предвиди, че интелигенцията ще си остане „особена прослойка и за напред до достигането на най-високото стъпало в развитието на комунистическото общество“¹. Ликвидирането на съществената разлика между физическия и умствения труд ще се извършва постепенно, в процеса на

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 169 [Бълг. изд., стр. 186].

повишаване на културно-техническото равнище на народа. Преходът към комунизма означава не понижаване на равнището на хората на умствения труд до равнището на хората на неквалифицирания физически труд, а превръщане на всички работници и селяни в културни и образовани труженици на комунистическото общество.

Важно условие за културния растеж на народните маси, необходим за прехода към комунизма, е коренното подобряване на жилищните условия и значителното повишаване на реалната работна заплата на работниците и служащите и доходите на колхозниците. В СССР се разгръща огромно жилищно строителство и системно се повишават реалната работна заплата на работниците и служащите и доходите на селяните. Повишаването на работната заплата се извършва по различни пътища. Особено значение за повишаване на реалната работна заплата на работниците и служащите и доходите на селяните има намаляването на цените на продоволствените и промишлените стоки. Намаляването на цените в СССР от 1947 г. става системно, всяка година, и води към подобряване на жизненото равнище на цялото население. Само през периода от 1947 до 1954 г. цените на дребно в Съветския Съюз спаднаха повече от наполовина: в 1954 г. те са 2·3 пъти по-ниски, отколкото бяха в 1947 г. Заедно с нарастването на културно-техническото равнище трудещите се повишават своята производствена квалификация, вследствие на което се увеличава работната заплата. В процеса на постепенния преход от социализма към комунизма ще става по-нататъшно пряко повишаване на работната заплата.

Растящите потребности на съветските хора се задоволяват не само по пътя на получаване на материални и културни блага, но на началата на социалистическото заплащане на труда. За сметка на държавата чрез обществените учреждения се задоволяват потребностите на населението от образование, от културно обслужване, от почивка, от лечение и т. н. Разходите на съветската държава за социално-културни мероприятия съставляват сега около 25% от разходите на държавния бюджет. Тези средства отиват за безплатно обучение и повишаване на квалификацията, за стипендии на учащите се в средните специални и висшите учебни заведения, за безплатна медицинска помощ, за безплатни и с намаление карти за санаториуми,

почивни станции и детски учреждения, за пенсии и разходи по общественото осигуряване, за помощи на многодетни и самотни майки и т. н.

Обобщаващ показател за жизненото равнище на народа е разпределението на националния доход. В капиталистическите страни шепа експлоататори слагат в джоба си повече от половината от националния доход. В САЩ, Англия и Франция експлоататорските класи присвояват около три пети от националния доход. В противоположност на капиталистическите страни в социалистическото общество целият национален доход принадлежи на народа. Около три четвърти от националния доход на Съветския Съюз отиват за задоволяване на личните материални и културни потребности на тружениците на обществото. Останалата част от националния доход се използва за разширяване на социалистическото производство и за други обществени нужди, т. е. в последна сметка отива също за създаване на условия за по-нататъшно повишаване на материалното и културното равнище на народа.

В резултат и на основата на техническия прогрес, на повишаването на материалното и културното положение на народа, на растежа на комунистическата съзнателност на масите и на всестранното развитие на личността трудът постепенно се превръща в първа жизнена потребност, което е един от най-важните принципи на комунизма.

Комунистическият труд, казва Ленин — това е доброволен труд, „ . . . труд по навик да се трудиш за обща полза и по съзнателно (преминало в навик) отношение към необходимостта от труд за обща полза, труд като потребност на здравия организъм“. Ако в комунистическите съботници челните работници проявиха самоотвержена грижа за всеки пуд жито, въглища, грижа за интересите на родната държава, сега, в условията на прехода от социализма към комунизма, грижите на съветските хора за растежа и могъществото на социалистическата родина станаха масово, типично явление, което постепенно преминава у напредничавите хора в навик. За това говорят многообразните форми и видове на социалистическото съревнование (движение за икономия на суровини, материали, топливо и електроенергия, движение за повишаване на производителността на труда, за високо качество на продукцията и намаляване на нейната себестойност, за повишаване на рентабилността на предприятията, за по-добро използу-

ване на техниката и машините, за висока култура на производството и т. н.).

Комунистическият труд е труд, основан върху най-високите постижения на науката и техниката, труд творчески, вдъхновен, радостен, който носи морално удовлетворение. Тези черти са вече свойствени до известна степен на труда на новаторите в производството и се проявяват в движението на рационализаторите и изобретателите, в растящото сътрудничество между представителите на науката и производството. Една от най-важните задачи на комунистическото възпитание на трудещите се в периода на изграждането на комунизма е трудът да се превърне в очите на всички хора в първа жизнена потребност, в източник на радост, на наслада, творческо вдъхновение, а обществената собственост — в непоклатима и неприкосновена основа на съществуването и развитието на обществото.

Такива са най-важните икономически и културни предпоставки и закономерности на прехода от социализма към комунизма.

3. Социалистическата държава — главно оръдие за изграждането на комунизма

В. И. Ленин, изхождайки от разработената от него теория на социалистическата революция, издигна научното положение за възможността за повече или по-малко продължително съществуване на двете противоположни системи — социалистическата и капиталистическата. Във връзка с това Ленин обоснова задачата за всемерно укрепване на социалистическата държава като главно оръдие за изграждането на социализма и комунизма и като оръдие за защита на социалистическата република от враждебното капиталистическо обкръжение. Тези Ленинови положения бяха развити по-нататък в решенията на Комунистическата партия и в трудовете на И. В. Сталин.

Новите теоретически положения на ленинизма за съдбата на социалистическата държава в условията на победения социализъм теоретически обобщаваха новите, своеобразни условия, различни от ония, които е имал предвид Енгелс, когато е издигнал положението за неизбежността на отмирането на социалистическата държава веднага след победата на пролетариата над буржоазията. Енгелс пише: „Когато вече няма да има обществена класа, която трябва

да бъде държана в подчинение, когато заедно с класовото господство и заедно с борбата за индивидуалното съществуване, обусловена от досегашната анархия на производството, бъдат премахнати произлизащите от тази борба стълкновения и насилия — тогава вече няма да има какво да се потиска, така че няма да бъде необходима една особена власт за потискане — държавата. Първият акт, с който държавата наистина ще се прояви като представител на цялото общество — превръщането на средствата за производство в обществена собственост, — ще бъде в същото време нейният последен самостоеен акт като държава. Намесата на държавната власт в обществените отношения ще става постепенно излишна и ще се прекрати от само себе си. На мястото на управляването на хората ще дойде администрирането на вещите и ръководенето на производствените процеси. Държавата не се „премахва“, тя *отмира*.¹ Положението на Енгелс за отмирането на държавата след победата на социализма беше свързано с учението за едновременната победа на социализма във всички или в повечето цивилизовани страни. Но въпросът за съдбата на държавата при комунизма се постави по новому в светлината на Лениновата теория за социалистическата революция — теорията за възможността на победата на социализма и комунизма първоначално в една или няколко страни. На основата на Лениновата теория на революцията и на изучаването на съвременната световна обстановка и практиката на изграждането на социализма и комунизма съветските марксисти стигнаха до извода, че докато съществува вражеско капиталистическо обкръжение, страната на победилния социализъм трябва с всички средства да засилва и развива социалистическата държава.

Ръководейки се от това ново теоретическо разрешаване на въпроса за съдбата на социалистическата държава, Комунистическата партия осигурява постоянното укрепване и засилване на социалистическата държава като главно и решаващо оръдие за изграждането на комунистическото общество, като оръдие за защита на мирния труд в условията на враждебното капиталистическо обкръжение.

Съветската страна сега вече не е сама. Под знамето на изграждането на социализма след СССР тръгнаха цяла ре-

---

¹ Ф. Енгелс, *Анти-Дюринг*, стр. 264—265 [Бълг. изд., 1950, стр. 310].

лица страни в Европа и Азия. Социалистическият лагер, възглавяван от СССР, наброява вече една трета от човечеството. Това е велика и непобедима сила. Непобедимостта на лагера на социализма се осигурява от съществуването на здравата, мощната съветска социалистическа държава и на крепнещите държави на страните с народна демокрация.

Изграждането на комунизма е най-дълбоко преобразуване на всички страни на обществения живот. То се осъществява върху основата на познаването на обективните закони на развитието на обществото. В изграждането на комунизма партията и социалистическата държава се опират върху учението на историческия материализъм за решаващата роля на народните маси в историята и съответно — за решаващата роля на народа в изграждането на комунизма.

Съветският народ се яви пръв в историята като творец на най-високия тип общество — комунизма. Изграждането на комунизма изисква от народа комунистическа съзнателност: разбиране величието на своето дело, дисциплина, издържливост, твърдост, ентузиазъм. Съветският народ изработи в себе си тези благородни качества под ръководството на Комунистическата партия в революционната борба. Той ги умножи в процеса на изграждането на новото общество в резултат на възпитателната и организираща дейност на социалистическата държава. Социалистическият строй извика на живот нечувана по-рано творческа активност и самодейност на масите във всички области на обществения живот. Съветската държава и Комунистическата партия организират и насочват творческата дейност на народа за разрешаване на икономическите, политическите и културните задачи на постепенния преход от социализма към комунизма.

Висока производителност на труда във всички отрасли на социалистическото производство — ето главното икономическо условие за окончателната победа на новия обществен строй над строя на капитализма в световен мащаб. Растежът на производителността на социалистическия труд е най-важното условие за по-нататъшния бърз и неотклонен растеж на благосъстоянието на съветския народ. Необходимо условие за разрешаването на тази задача е последователното осъществяване на стръга отчетност и контрол над нормата на труда и потреблението.

„Докато — изтъква Ленин — настъпи „висшата“ фаза на комунизма, социалистите искат *най-строг* контрол от страна на обществото и *от страна на държавата* над нормата на труда и нормата на потреблението... Отчетност и контрол — ето *главното*, което се иска за „организирането“, за правилното функциониране на *първата фаза* на комунистическото общество.“ Тази задача, произтичаща от основния принцип на социализма, се осъществява чрез стопанско-организаторската и културно-възпитателната функция на социалистическата държава. Строгото осъществяване на социалистическия принцип за разпределение според труда е невъзможно без известни елементи на държавна принуда. „Също форма на принуда: „който не работи, не трябва да яде““, пише Ленин.

Съветската държава последователно провежда основния принцип на социализма: „От всекиго — според способностите, на всекиго — според труда.“ Социалистическият принцип за заплащане според труда спомага за материалната заинтересованост от резултатите на труда, съдейства за повишаване на производителността на труда и по този начин осигурява икономическите условия за прехода към комунизма. Заедно с това провеждането на принципа на социализма спомага за възпитанието на трудещите се в духа на комунистическото отношение към труда, с което се създават условия за превръщане на труда в първа жизнена потребност на всички членове на обществото. Само когато трудът се превърне в очите на всички членове на обществото в радост, в наслада, в първа жизнена потребност, ще отпадне необходимостта от най-строг държавен контрол над нормата на труда и потреблението.

Съветската държава създава политическите условия за изграждането на комунизма, постоянно развива морално-политическото единство на народа, укрепва съюза на работническата класа със селяните, дружбата между народите, които са жизнената непоколебима основа на социалистическия строй, всемерно развива съветската демокрация, въвличайки все по-широко народните маси в активно и всекидневно участие в управлението на страната.

Съветският държавен апарат има голямо значение за развиването на творческата инициатива на широките народни маси, за повишаването на тяхната политическа и производствена активност. Главната особеност на социалистическия държавен апарат като най-демократичен апа-

рат е тясната връзка с народните маси, грижата за насъщните нужди на масите, живата оперативна работа сред масите, която ги организира за разрешаване на задачите на комунистическото строителство.

Ленин учеше партията да усъвършенствува системно държавния апарат, да го направи максимално икономичен, евтин, да се бори с всички прояви на бюрократизма, защото бюрократизмът — това е предн всичко откъсване от масите, невнимание към интересите и изискванията на масите, което е несъвместимо с природата на социалистическата държава, с нейните непрекъснато увеличаващи се задачи в делото на комунистическото строителство.

Усъвършенствуването на съветския държавен апарат като най-важно оръдие на строителството на комунизма е немислимо без всестранна поддръжка и поощрение на творческата инициатива на масите, без изкореняване на формално канцеларските, бюрократическите методи на ръководене. Да се ръководи по ленински — това значи да се осъществяват принципите на демократическия централизъм, да се съчетава единството в ръководството по важните общодържавни въпроси в мащаба на цялата страна с широката самодейност по места, да се съчетава колегиалността в ръководството с единоначалието в практическата работа. Такъв стил на работа на държавния апарат дава възможност да се съчетава строгата централизация с широкото разгръщане на творческата инициатива на всички работници при разрешаването на големи и малки въпроси. Като усъвършенствуват съветския държавен апарат, Комунистическата партия и съветското правителство отделят огромно внимание на подбора на кадрите и проверката на изпълнението, което е главното в организационната работа. Комунистическата партия и социалистическата държава възпитават кадрите в дух на висока отговорност за възложената работа и на чувство на дълг пред народа.

Комунистическата партия и съветската държава се грижат постоянно за повишаване на политическото и културното равнище на масите, системно възпитават работниците, селяните и интелигенцията в дух на съветски патриотизъм, дружба между народите и интернационализъм, в дух на комунистическо отношение към обществената собственост и към социалистическия труд, в дух на колективизъм и разбиране на общонародните държавни интереси,

в дух на комунистическа идейност и революционна бдителност.

Международните условия за изграждането на комунизма в СССР са по-благоприятни в сравнение с условията, в които се изграждаше социализмът. Но и изграждането на комунизма има свои трудности, свързани не само с изпълнението на грандиозните задачи за подема на икономиката и културата на обществото, но и със съществуването на капиталистическо обкръжение, което се стреми по всевъзможни пътища и с най-различни средства да отслаби страните от социалистическия лагер. Затова Комунистическата партия учи съветските граждани да бъдат винаги нащрек, да пазят като зеницата на окото си отбранителната способност на социалистическата държава и постоянно да усъвършенствуват въоръжените сили на страната.

В лагера на империализма се засилват икономическите и политическите противоречия, изостря се общата криза на капитализма, нараства нова икономическа криза, расте мизерията на масите, безработицата. Наличието на мощния и все по-укрепващ социалистически лагер, на взаимна икономическа, техническа и културна помощ между страните, влизащи в този лагер, значително улеснява и ускорява изграждането на социализма в страните с народна демокрация и на комунизма в СССР, укрепва отбранителната способност на страните от социалистическия лагер.

Извънредно важно условие за изграждането на социализма и комунизма е мирът в целия свят. Затова функцията на съветската държава и на държавите с народна демокрация по военната защита на страните от социалистическия лагер срещу нападения отвън служи на делото за изграждането на комунизма в СССР, на делото за изграждането на социализма в страните с народна демокрация. Социалистическата държава, ръководена от Комунистическата партия, със своята външна политика проваляше и проваля замислите на империалистическите подпалвачи на война, стреми се да осигури траен, продължителен мир в целия свят.

Най-важна задача на съветската държава е заздравяването на интернационалните връзки на социалистическата страна с всички страни от социалистическия лагер и с трудещите се от всички страни на света. В това се изра-

заява интернационалната природа на социалистическата държава.

Изграждането на комунизма в Съветския Съюз има световноисторическо значение, то спомага за развитието на освободителното движение в целия свят и на практика посочва откритите и проверени в опита пътища за създаването на нови, по-високи форми на обществения живот.

• В. И. Ленин изтъква, че главен и постоянен действащ фактор за въздействие върху развитието на революционната освободителна борба във всички страни е успешната стопанска политика на съветската държава. „Върху това поприще е пренесена борбата в световен мащаб. Решим ли тази задача — тогава ние сме спечелили в международен мащаб сигурно и окончателно. Затова въпросите на стопанското строителство придобиват за нас съвсем изключително значение.“¹

Днес икономическите мероприятия на Комунистическата партия и на съветското правителство, насочени към рязък подем на народното потребление в СССР, имат огромно международно значение. Подобни мероприятия се провеждат и в страните на целия социалистически лагер. Реакционният буржоазен печат разглежда подема на народното благосъстояние в страните от социалистическия лагер като някаква „икономическа бомба“ и с това издава страха на буржоазията от предимствата на социалистическата стопанска система в сравнение с капиталистическата система. Ето признанието на „Ню Йорк хералд трибюн“ от 11 април 1954 г.:

„Докато ние — пише този буржоазен вестник — продължаваме да се приспиваме с изтъркани легенди за „позостаналите руси“, гигантската съветска държава затвърдява своето икономическо могъщество много по-бързо, отколкото Западна Европа... Вниманието е насочено главно към потребителните стоки. Ако щете вярвайте, ако щете не, но това вероятно е най-опасното събитие във втората половина на XX век. Печалният и неопровержимият факт (печален за империалистите — *Ред.*) — се състои в това, че след войната в Съветския Съюз се наблюдава колосален промишлен и технически прогрес...“

Мирните успехи в изграждането на комунизма в СССР и в изграждането на социализма в страните с народна демокрация действуват по-силно от всички бомби, защото

---

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 32, стр. 413 [Бълг. изд., стр. 456].

нагледно разкриват пред обикновените хора от целия свят превъзходството на социалистическата система пред капиталистическата и по този начин вдигат народните маси на борба за мир, демокрация и социализъм.

Капитализмът е изживял своето време. Той се разяжда от най-дълбоки вътрешни противоречия, поражда разрушителни войни, кризи, безработица, мизерия, потискане на народните маси. Социализмът и комунизмът — това е мир, благосъстояние и щастие за цялото човечество. Бъдещето принадлежи на комунизма.

КРАТКИ ИЗВОДИ

Социализмът и комунизмът са две последователни фази в развитието на новата, комунистическата обществено-икономическа формация.

Постепенният преход от социализма към комунизма изисква създаване на съответна материално-техническа база, високо развитие на производителните сили на обществото, значително повишаване на производителността на труда, по-нататъшно развитие на социалистическите производствени отношения, мощен подем на културата на цялото общество, комунистическо възпитание на народните маси. Преходът от социализма към комунизма изисква системна и упорита борба за пълното преодоляване на всички отживелици на капитализма в икономиката и съзнанието на хората и изработване във всички членове на обществото комунистическо отношение към труда като първа жизнена потребност, отношение към обществената собственост като към източник на щастieto и благосъстоянието на целия народ, възпитание на хората в дух на беззаветна служба на делото на комунизма и на безгранична любов към социалистическата родина, в дух на интернационализъм и колективизъм.

Главно оръдие за изграждането на комунизма е социалистическата държава, ръководена от Комунистическата партия. Комунистическата партия и социалистическата държава, въоръжени с марксистко-ленинската теория, поспециално с теорията на историческия материализъм, помагат на трудещите се да използват законите на общественото развитие в интерес на целия народ, в интерес на победата на комунизма.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Предговор към второто издание	3
Първа глава	
Историческият материализъм като наука	5
1. Предмет на историческия материализъм	5
2. Създаването на историческия материализъм — най-великата революция в науката	7
3. Законите на развитието на обществото, техният обективен характер	17
4. Историческа закономерност и съзнателна дейност на хората. Свобода и необходимост	30
5. Партийност на историческия материализъм и неговият творчески характер	35
6 Крахът на буржоазната социология	43
<i>Кратки изводи</i>	53
Втора глава	
Условия на материалния живот на обществото	54
1. Географска среда	54
2. Нарастване на народонаселението	64
3. Начинът на производство е определяща сила на общественото развитие	69
<i>Кратки изводи</i>	82
Трета глава	
Развитие на производителните сили и производствените отношения	84
1. Законът за определящата роля на начина на производство в развитието на обществото	84
2. Законът за задължителното съответствие на производствените отношения на характера на производителните сили	87
3. Диалектика на развитието на производителните сили и на производствените отношения в докапиталистическите общественно-икономически формации	94
4 Диалектика на развитието на производителните сили и на производствените отношения в капиталистическото общество	104

5. Производителни сили и производствени отношения в социалистическото общество	113
6. Движещи сили на развитието на производството	119
7. Закономерности на прехода от стария начин на производство към нов	133
<i>Кратки изводи</i>	140

Четвърта глава

База и надстройка на обществото	141
1. Значение на проблемата	141
2. Определение на базата и надстройката; законите на тяхното развитие и смяна	144
3. Взаимодействие между базата и надстройката. Активната роля на надстройката	151
4. Бят и семейство, тяхното отношение към базата и надстройката	157
5. Културата и нейното отношение към базата и надстройката	161
6. Езикът като явление на обществения живот	166
<i>Кратки изводи</i>	171

Пета глава

Класи и класова борба	173
1. Причини за разделението на обществото на класи. Определение на класите	173
2. Борбата на класите — движеща сила на историята на антагонистичните общества	183
3. Историческата роля на пролетариата. Пролетариатът като вожд и ръководител на трудещите се и експлоатираниите	187
4. Основни форми на класовата борба на пролетариата	191
5. Класи и партии	197
6. Изостряне на класовата борба в страните на капитализма в съвременния етап	205
7. Диктатурата на пролетариата като продължение на класовата борба в нови форми. Класите и класовата борба в преходния период от капитализма към социализма	213
8. Победата на социализма в СССР и изменението на класовата структура на съветското общество	224
<i>Кратки изводи</i>	231

Шеста глава

Държавно право	232
1. Държавата и правото като политическа и юридическа надстройка над икономическата база	232

2. Произход на държавата и правото	239
3. Функции на държавата	243
4. Типове и форми на държавата	247
5. Диктатурата на пролетарната — държава от нов тип	261
6. Държавни форми на диктатурата на пролетарната .	270
7. Комунистическата партия — направляваща сила в системата на диктатурата на пролетарната	278
8. Фази на развитие и функции на социалистическата държава	282
9. Всестранното засилване на социалистическата държава като оръдие за изграждане на новото общество и за защитата му от капиталистическото обкръжение	296
<i>Кратки изводи</i>	300

Седма глава

Марксистко-ленинската теория на революцията	302
1. Същност и причини на социалната революция	302
2. Исторически типове революция	307
3. Лениновата теория за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа	315
4. Пролетарската социалистическа революция	325
5. Учението на ленинизма за победата на социализма първоначално в една страна и за пътищата на победата на социализма във всички страни	331
<i>Кратки изводи</i>	344

Осма глава

Марксистко-ленинската теория за нациите и националноосвободителните движения	346
1. Марксистката теория за нациите	346
2. Националните движения и национално-колониалният въпрос	356
3. Историческото значение на опита на СССР в решаването на националния въпрос	366
4. Разделянето на света на две системи и националноосвободителните движения	376
<i>Кратки изводи</i>	383

Девета глава

Ролята на народните маси и на личността в историята	385
1. Идеалистическото разбиране за ролята на личността и на народните маси в историята и неговата несъстоятелност	385
2. Народът — творец на историята	395
3. Ролята на личността в историята	407

4. Ролята на вождовете на работническата класа	414
<i>Кратки изводи</i>	426

Десета глава

Обществено съзнание и неговите форми	428
1. Общественото съзнание — отражение на условията на материалния живот на обществото	428
2. Класовият характер на идеологията в класовото общество	441
3. Обратното въздействие на общественото съзнание върху общественото битие	450
4. Ролята на марксистката теория, на социалистическото съзнание в развитието на съветското общество	458
5. Комунистическото възпитание на масите	467
6. Основни черти на социалистическото съзнание. Духовният облик на съветския човек	472
7. Различните форми на общественото съзнание	478
а) политическата и правната идеология	478
б) нравственост	490
в) религия	507
г) наука	523
д) философия	537
е) изкуство	545
<i>Кратки изводи</i>	560

Единадесета глава

Движещите сили на развитието на социалистическото общество	561
1. Социалистическият начин на производство — определяща сила на развитието на социалистическото общество	563
2. Морално-политическото единство, дружбата на народите на СССР и съветският патриотизъм като движещи сили на развитието на съветското общество	568
3. Критиката и самокритиката като движеща сила на развитието на социалистическото общество	580
4. Комунистическата партия — ръководеща и направляваща сила на социалистическото общество	585
<i>Кратки изводи</i>	603

Дванадесета глава

Закономерности на прехода от социализма към комунизма	605
1. Двете фази на комунистическото общество	605
2. Постепенният преход от социализма към комунизма	612
3. Социалистическата държава — главно оръдие за изграждането на комунизма	628
<i>Кратки изводи</i>	635

Неделчо Манев
 Редактори: *Георги Георгиев*
 Худ. редактори: Борис Ангелушев, Милка Пейкова
 Техн. редактор: Стефан Христов
 Коректор: Елисавета Алексиева
 Корница: Борис Ангелушев

* * *

Дадена за печат на 25. XII 1954 г.
 Тираж: 60,000
 Формат: 1/32 84/100
 Печ. коли 40. Авт. коли 62·32. Издат. коли 30·92

* * *

Държавен полиграфически комбинат „Д. Благоев“
 София № 1915 1955

ЗАБЕЛЯЗАНИ ГРЕШКИ

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	Допуснати от
97	19 отгоре	икономическото	икономическото	печатницата
98	6 „	скотовъдството	скотовъдство	„
99	16 отдолу	с	с	„
103	18 отгоре	простанство	пространство	„
112	9 „	строичен	строфичен	„
125	8 отдолу	взаимооношения	взаимоотношения	„
133	8 отгоре	съответстващите	съответстващите	„
145	20 отдолу	юричидески	юридически	„
166	16 отгоре	началнообразование	начално образование	„
192	9 „	прост	просто	„
211	9 отдолу	ковунистическа	комунистическа	„
218	3 „	експрочриация	експроприация	„
230	5 отгоре	леквидиране	ликвидиране	„
235	15 „	също	също за	„
269	6 „	пораид	поради	„
352	8 „	Калерги	Калерги	„
456	в забележката	Бълг.	Бълг. изд.	„
569	6 „	разтърсват	разтърсва	„

Исторически материализъм